

**ASUTUS JA MAANKÄYTTÖ
INARISSA JA UTSJOELLA
1700-LUVUN PUOLIVÄLISTÄ
VUOTEEN 1925**

Tarja Nahkiaisola

KUVAILULEHTI

OIKEUSMINISTERIÖ

Julkaisun päivämäärä

Tekijät (toimielimestä: toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri)		Julkaisun laji Tutkimus	
Tarja Nahkiaisola		Toimeksiantaja Oikeusministeriö	
		Toimielimen asettamispäivä	
Julkaisun nimi Lapinmaan maaoikeudet Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1925			
Julkaisun osat Johdanto, Asutuskehitys ja väestö, Elinkeinojen ja verotuksen suhde maankäyttöön			
Tiivistelmä Tutkimus jakaantuu kahteen pääluokkaan. Ensimmäisessä tarkastellaan 1700-luvun saamelaisasutusta ja jo orastavaa uudisasutusta. Utsjoelle muodostui karjatalouden myötä niin sanottu kesäpaikkajärjestelmä, Inarissa asuinpaikkaa vaihdettiin vuodenaikojen mukaan. Porosaamelaiden pitkät muuttomatkat vaikuttivat tämän väestöryhmän tapaan asuttaa alueita. Tutkimus kohdistuu perinteisen saamelaisasutuksen ja uudisasutuksen rinnakkaiseloon. Uudisasutus käynnistyi molemmissa pitäjissä toden teolla vasta 1830-luvulla. Utsjoella merkittävä osa uudistiloista syntyi viranomaisten aloitteesta aluekatselmusten yhteydessä, siellä vuoteen 1925 mennessä saamelaiset perustivat kaikkiaan 58 uudistilaa. Inariin syntyi 121 uudistilaa, joista peräti 65,3 % oli inarinsaamelaiden, 7,4 % muiden saamelaisryhmien ja 27,3 % suomalaisten perustamia. Tutkimus analysoi myös kalastuspaikkakatselmusten merkitystä ja luonnetta. Kruununmetsätorppa-asutuksen synty ajoittui 1800-luvun viimeiselle vuosikymmenelle. 1800-luvun loppupuolelta lähtien metsien arvon nousu aiheutti monenlaisia muutoksia. Teemaan liittyy kysymys kruunun liikamaista ja erämaista. Tutkimuksessa tarkastellaan asutuksen ja metsähallinnon suhdetta sekä metsäntalouden ja muun maankäytön, kuten poronhoidon välistä suhdetta. Varsinaista isoajakoa edelsi liikamaiden väliaikainen erottaminen Inarissa, Utsjoella sitä ei toteutettu. Asutuksen osalta työ päättyi lakiin isostajaosta ja verollepanosta 1925. Toinen pääluokka käsittelee maankäyttöä elinkeinojen kautta. Maankäyttömuodot, elinkeinoissa tapahtuneet muutokset ja asutus muodostivat keskinäisen riippuvuus- ja vuorovaikutussuhteen, jota luonnon ylläpitämät resurssit säätelivät. Kun 1700-luvulla valtiollisen valvonta oli heikkoa, 1800-luvulla ote alueen ihmisistä ja luonnonresursseista kuten metsistä lisääntyi. Perinteiset lappalaiselinteknot, kuten peuranpyynti, kalastus, metsästäys ja poronhoito sekä niissä tapahtuneet muutokset esitellään omana kokonaisuutenaan. Osin rinnakkaisetkin maankäyttömuodot johtivat siihen, ettei eri väestöryhmien välisiltä yhteentörmäyksiltä vältytty. Työssä tarkastellaan muun muassa, miten perinteinen maankäyttö säilyi uusien elinkeinojen, kuten suurporonhoidon ja niittoviljelyn vallatessa alaa ja millaisia sovelluksia ne saivat paikallistasolla. Poroelintekno koki suuria muutoksia rajasulkujen, muuttoliikkeen ja paliskuntalaitoksen myötä. Metsäntalouden kiristynyt valvonta johti uudistilallisten maankäyttöoikeuksien muuttumiseen. Työssä pohditaan myös tilusrajojen merkitystä. Tutkimus kohdistuu myös lapinveroon sekä sen perimisessä ja maksamisessa tapahtuneisiin muutoksiin sekä veronmaksuperusteisiin. Se pyrkii vastaamaan kysymykseen, oliko lappalaisten maastaan maksama vero perintö- vai kruununluontoista. Lopulta vain Utsjoella tilalliset, kalastaja- ja porosaamelaiset maksoivat lapinveron kollektiivisena sen lakkauttamiseen eli vuoteen 1924 saakka.			
Avainsanat: (asiasanat) saamelaiset, saamelaiden asutushistoria, saamelaiden maankäyttö, lapinvero, lappalaiselinteknot, kruununmetsätorpat, verolappalaiset, isoajako, kruunun liikamaan erottaminen			
Muut tiedot (Oskari- ja HARE-numero, muu viitenumero) OM 1/559/2005, 6/014/2002			
Sarjan nimi ja numero Oikeusministeriön julkaisuja 2006:7		ISSN 1458-6444	ISBN 952-466-294-9
Kokonaissivumäärä	Kieli suomi	Hinta	Luottamuksellisuus julkinen
Jakaja Edita Prima Oy		Kustantaja Oikeusministeriö	

PRESENTATIONSBLAD

JUSTITIEMINISTERIET

Utgivningsdatum

Författare (uppgifter om organet: organets namn, ordförande, sekreterare)		Typ av publikation Undersökning	
		Uppdragsgivare Justitieministeriet	
		Datum då organet tillsattes	
Publikation (även den finska titeln) Rättigheterna till mark i Lappmarken. Bosättning och markanvändning i Enare och Utsjoki från mitten av 1700-talet till år 1925 (Lapinmaan maa- ja metsäministeriön. Asutus ja maankäyttö Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1925)			
Publikationens delar Inledning, Bosättningsutveckling och befolkningen, Näringarnas och beskattningens förhållande till markanvändning			
Referat Undersökningen indelas i två huvudkapitel. I det första betraktas den samiska bosättningen på 1700-talet och den redan börjande kolonisationen. Med boskapsskötseln uppstod det i Utsjoki ett s.k. system med sommarställen, i Enare bytte man boningsplats enligt årstiderna. De långa flyttfärderna som rensamerna hade påverkade denna befolkningsgrupps sätt att bosätta områden. Undersökningen koncentrerar sig på samexistensen mellan den traditionella samiska bosättningen och nybyggerna. Kolonisationen kom verkligen i gång i båda socknarna först på 1830-talet. I Utsjoki uppstod en betydande del av nybyggerna på myndigheternas initiativ i samband med områdessyner. Fram till år 1925 inrättade samerna allt som allt 58 nybyggen. I Enare uppstod 121 nybyggen, av vilka upp till 65,3 % var inrättade av enaresamer, 7,4 % av andra samegrupper och 27,3 % av finnar. Undersökningen analyserar också betydelsen och karaktären av fiskeområdessyner. Bosättningen av kronoskogstorp började under det sista årtiondet av 1800-talet. Fr.o.m. slutet av 1800-talet orsakade ökningen av skogarnas värde många slags förändringar. Till temat anknyter frågan om kronans överskottsmarker och vildmarker. I undersökningen betraktas förhållandet mellan bosättningen och skogsförvaltningen samt förhållandet mellan användningen av skogar och annan markanvändning, t.ex. renskötseln. Det egentliga storskiftet föregicks av ett tillfälligt avskiljande av överskottsmarkerna i Enare, i Utsjoki genomfördes det inte. I fråga om bosättningen avslutas undersökningen till lagen av år 1925 angående storskifte och skattläggning. I det andra huvudkapitlet behandlas markanvändningen genom näringar. Markanvändningsformer, förändringar i näringar och bosättningen utformade ett ömsesidigt förhållande av avhängighet och växelverkan som reglerades av resurser som naturen upprätthöll. Medan statsmaktens övervakning var svag på 1700-talet, ökade greppet om områdets människor och naturresurser, t.ex. skogar, på 1800-talet. De traditionella lapska näringarna, t.ex. hjortjakt, fiske, jakt och renskötsel samt förändringar som skedde i dem presenteras som egen helhet. De dels parallella markanvändningsformerna ledde till att motsättningar mellan olika befolkningsgrupper inte kunde undvikas. I undersökningen betraktas bl.a. hur den traditionella markanvändningen bevarades då nya näringar, t.ex. renskötseln i stor omfattning och ängbruket vann terräng och hurdana tillämpningar de fick på lokalnivå. Rennäringen upplevde stora förändringar medförda av avstängningar av gränsen, flyttningsrörelsen och systemet med renbeteslag. Den striktare övervakningen av användningen av skogar ledde till att nybyggarnas rätt till markanvändning ändrades. I undersökningen diskuteras även betydelsen av ägo- och gränserna. Undersökningen går också in på lappmarksskatten samt förändringar som skedde i uttaget och betalningen av den samt grunderna för skattebetalning. Undersökningen försöker besvara frågan om skatten som lapparna betalade för sin mark var av arvs- eller krononaturen. Slutligen var det bara gårdsägarna, fiske- och rensamerna i Utsjoki som betalade lappmarksskatten kollektivt ända till att skatten slopades år 1924.			
Nyckelord Samer, samernas bosättningshistoria, markanvändning hos samerna, lappmarksskatten, lapska näringar, kronoskogstorp, skattelappar, storskifte, avskiljande av kronans överskottsmark			
Övriga uppgifter (Oskari- och HARE-nummer, andra referensnummer) OM 1/559/2005, 6/014/2002			
Seriens namn och nummer Justitieministeriets publikationer 2006:7		ISSN 1458-6444	ISBN 952-466-294-9
Sidoantal	Språk finska	Pris	Sekretessgrad offentlig
Distribution Edita Prima Ab		Förlag Justitieministeriet	

SISDOALLOSIIDU

VOUIGATVUOHTAMINISTERIJA

Prentosa beaivemearri

Dahkkit (doaibmaorgánas: doaibmaorgána namma, ságajodiheadji, čálii)	Prentosa šládja		
	Bargogohččosa addi		
	Doaibmaorgána ásanbeaivi		
Tarja Nahkiaisoja			
Prentosa namma (maiddái ruotagielat) Sámi eanavuogiatvuodát Ássan ja eatnangeavaheapmi Anáris ja Ohcejogas 1700-logu beallemuttos jahkái 1925			
Prentosa oasis			
Čoahkkáigeassu			
<p>Dutkamuš juohkášuvvá guovtti váldokapihttalii. Vuosttasis geahčaduvvojit 1700-logu sámeássan ja juo ihtaleaddji odđaássan. Ohcejohkii šattai šibitdoalu olis nu gohčoduvvon geassesadjevuogádat, Anáris ássanbáikki molso jagiáiggiid mielde. Boazosápmelaččaid guhkes johtinmátkkit váikkuhedje dán olmmošjoavkku vuohkái ássat guovlluid. Dutkamuš čuohcá árbevirolaš sámeássama ja odđaássama báldalaseallimii. Odđaássan álggii goappáge suohkanis duodaid easka 1830-logus. Ohcejogas mearkkašahtti oassi odđadáluin áigáibodii virgeoapmahaččaid álgagis guovlogeahčalmasaid oktavuodas, doppe jagi 1925 rádjái sápmelaččat vuodđudedje buohkanassii 58 odđadálu. Anárii šadde 121 odđadálu, main olles 65,3 % ledje anáraččaid, 7,4 % eará sámejoavkkuid ja 27,3 % suomelaččaid vuodđudan dálut. Dutkamuš analysere maiddái guollebivdosadjegeahčalmasaid mearkkašumi ja luonddu. Kruvnnumeahcceláigodálloássama šaddan deaivvái 1800-logu maŋemuš logijahkái. 1800-logu lohpageaži rájes vuvddiid árvvu badjáneapmi buvttii mánggalágan nuppástusaid. Temai njaddása gažaldat kruvnnu liigeeatnamiin ja áidalas mehciin. Dutkamušas geahčaduvvo ássama ja meahccehálldahusa gaskavuohta ja maiddái vuovddigeavaheami ja eará eatnangeavaheami, nugo boazodoalu gaskavuohta. Aiddonas stuorrajougu ovdal lei liigeeatnamiid sirren Anáris, Ohcejogas dan eai ollašuhtán. Ássama oasis bargu nohká láhkii stuorrajougos ja vearuhusas 1925.</p> <p>Nubbi váldokapihttal giedahallá eatnangeavaheami ealáhusaid bokte. Eatnangeavahanvuogit, ealáhusain dáhphuvvan nuppástusat ja ássan šaddadedje gaskaneaset čatnagas- ja vuorrováikkohusgaskavuođa, man luoduresurssat muddedalle. Go 1700-logus stáhtaválldi bearráigeahčču lei heittot, de 1800-logus čárvá guovllu olbmui ja luoduresurssain nugo vuvddiin čavggai. Árbevirolaš sámealáhusat, nugo goddebivdu, guollebivdu, meahcástus ja boazodoallu ja maiddái dain dáhphuvvan nuppástusat ovdanbuktojit sierra ollisvuhtan. Muhtin osiin báldalasge eatnangeavahanvuogit dolvo dasa, ahte sierra olmmošjoavkkuid gaskasaš oktiibeaskkehemiid eai bastán garvit. Bargus geahčaduvvo earret earáid, mo árbevirolaš eatnangeavaheapmi seaillui, go odđa ealáhusat nugo stuoraboazodoallu ja niitogilvin válde eatnamiid, ja makkár heivehusaid dat fidnejedje báikkálaš dásis. Boazoealáhus vásihii stuorra nuppástusaid rádjegiddemiid, färrenlihkadusa ja bálgguslágádusa olis. Vuovddigeavaheami bearráigeahčču, mii dadistaga čavggai, doalvvui odđadálolaččaid eatnangeavahanvuogiatvuodaid nuppástuvvamii. Bargus guorahallo maiddái dálueatnanrájiid mearkkašupmi. Dutkamuš čuohcá maiddái sámeverru ja dasa lassin dan bearramis ja máksimis dáhphuvvan nuppástusaide ja maiddái veaumáksinvuodustusaide. Dat figgá vástidit gažaldahkii, leaigo sápmelaččaid eatnamiideaset ovddas máksin vearru árbbi- vai kruvnnulundosaš. Loahpas dušše Ohcejogas dálolaččat, guollebivdo- ja boazosápmelaččat mákse sámevearu kollektiivvalažžan dan lohpaheami dahjege jagi 1924 rádjái.</p>			
Guovddášsánit (áššit) sápmelaččat, sápmelaččaid ássanhistorjá, sápmelaččaid eatnangeavaheapmi, sámevearru, sámiealáhusat, kruvnnumeahcceláigodálut, vearrosápmelaččat, stuorrajouhku, kruvnnu liigeeatnama sirren			
Eará diedut (Oskari- ja HARE-nummir, eará geažadusnummir) OM 1/559/2005, 6/014/2002			
Ráiddu namma ja nummir Vuoigatvuohtaministeriija prentosat 2006:7		ISSN 1458-6444	ISBN 952-466-294-9
Ollessiidomearri	Giella davvisámegiella	Haddi	Luhtolašvuohta almmolaš
Juohkki Edita Prima Ab		Goasttideaddji Vuoigatvuohtaministeriija	

ASUTUS JA MAANKÄYTTÖ INARISSA JA UTSJOELLA 1700-LUVUN PUOLIVÄLISTÄ VUOTEEN 1925

Johdanto

Hallinnolliset yhteydet.....	7
Lapinkylän hallinto	8
Valtiolliset rajat ja rajankäynnit.....	9
Strömstadin rajasopimus 1751	9
Haminan rauha 1809	10
Yhteisalueen jako 1826 Norjan ja Venäjän kesken	11
Suomen ja Norjan välinen rajasulku 1852	11
Tutkimuskysymykset	12
Asutuksen kehitys	12
Elinkeinojen ja maankäytön välinen suhde	13
Verotus suhteessa maankäyttöön ja asutukseen.....	14
Tutkimuksen käsitteet	15
Saamelaisiin/lappalaisiin liittyvät käsitteet.....	15
Maanluonnon käsitteet	17
Isonjaon käsitteet	19
Saamelainen nimi.....	21
Lähdeaineisto	22
Tutkimustilanne	24

Asutuskehitys ja väestö

I. Saamelaisasutus ja -väestö (1749–1830).....	28
1. Lapinkylät ja niiden rajat	28
2. Lapinkylien väestö	28
2.1. Kalastajasaamelaisväestö- ja asutus.....	28
2.1.1. Inarin lapinkylän kalastajasaamelaiset.....	28
2.1.2. Utsjoen ja Tenon lapinkylien kalastajasaamelaiset	29
2.2. Suomalaisten muutto Tenojokilaaksoon	30
2.3. Porosaamelaisväestö ja -asutus	31
2.3.1. Utsjoen porosaamelaiset	31
2.3.2. Inarin porosaamelaiset	34
2.4. Yleiskatsaus väkiluvun kehitykseen	38
3. Lapinkylien asutus	40
3.1. Inarin vuotuisikiertojärjestelmä ja inarilaisten sukualueet	40
3.1.1. Vuosikierto (varriistállâm).....	40
3.1.2. Inarilaisten kyläkunnat ja sukujen asuinalueet	41
3.2. Utsjoen kesäpaikkajärjestelmä ja utsjokelaisten sukualueet.....	45
3.2.1. Kesäpaikkajärjestelmän kehitys.....	45
3.2.2. Utsjokelaisten sukualueet	47
II. Perinteisistä asuinpaikoista uudistiloja (1830–1891).....	49
1. Väestökehitys	49
2. Uudisasutuspolitiikka ja sitä ohjaava lainsäädäntö.....	50
2.1. Lapin uudisasutusplakaatti 1749.....	50
2.2. Lapinvoudin ohjesäännön asutusta edistävät ohjeet 1760	52

2.3. Vuoden 1848 maanmittausohjesäännön muutokset Lapin uudistiloille	53
2.4. Vuoden 1858 lisäys Lapin asutusplakaattiin – organisaatiouudistus.....	54
2.5. Väliaikaisten uudistilojen perustaminen Lappiin sallitaan 1877	56
2.6. Asetus uudistalojen ja kruununtorppien perustamisesta 1892.....	57
3. Saamelaisten kalastustilat (fiskare- tai lappfiskareläge).....	58
3.1. Inarin ja Utsjoen kalastustilat - perinteisen asumismuodon perilliset	58
3.2. Inarin kalastuspaikat	59
3.3. Utsjoen kalastustilat	62
3.4. Kuvernöörin ratkaisut	65
4. Uudistilan perustamismenettely.....	68
4.1. Lupa kuvernööriltä.....	68
4.2. Uudistilan perustamiskatselmus	69
4.3. Käräjien lausunto	71
4.4. Kuvernöörin päätös.....	72
5. Uudisasutuksen määrä ja laajuus Inarissa.....	74
5.1. Inarin uudisasukaspioneerit	74
5.2. Kyrön kylästä varhaisen uudisasutuksen keskus	75
5.3. Inarinsaamelaisten uudisasuttajina – sukujen mailla	76
5.4. Lapin plakaatin tiloista väliaikaisesti verotettuihin tiloihin.....	78
6. Uudisasutuksen määrä ja laajuus Utsjoella.....	80
6.1. Uudistiloja kalastajasaamelaisten perinteisille asuinpaikoille	80
6.2. Uudistiloja viranomaisien aloitteesta – Utsjoen aluekatselmuksia.....	83
6.3. Metsien suojelu vaikeuttaa uudistilojen perustamista Utsjoella	87
7. Tilallisten oikeudet ja velvollisuudet.....	88
7.1. Kruununtalallisen ja perintötilallisen oikeudet ja velvollisuudet	88
7.2. Tilallisten verotuksen kytkeytyminen maanomistukseen	89
7.3. Uudistilan kuntoon laittaminen – rakennus- ja viljelyvelvollisuus	90
7.4. Lappiin perustettaville uudistiloille perintöoikeus	91

III Kruununmetsätorppa-asutus ja metsähallinnon vaikutus asutukseen (1892–1920) ..

.....	96
1. Väkiluvun kehitys Inarissa ja Utsjoella – väestönkasvua ja muuttoliikettä.....	96
1.1. Väestö kasvaa	96
1.2. Porosaamelaisten muuttoliike	98
2. Metsähallinnon vaikutus asutukseen	100
2.1. Kruununmetsien pinta-alan määrättyminen.....	100
2.2. Metsänkäytön valvonta tiukentuu metsien arvon noustessa	101
3. Kruununmetsätorppia koskeva lainsäädäntö ja oikeudellinen perusta	102
3.1. Metsien arvon nousu lainsäädäntöön	102
3.2. Kruununmetsätorppien hallintaoikeus	104
4. Kruununmetsätorppa-asutus Inarissa.....	105
4.1. Perustamissytyt Inarissa – tilaton väestö kruununmetsätorppareiksi.....	105
4.2. Kruununmetsätorppien maantieteellinen sijoittuminen Inarissa.....	107
4.3. Keitä perustajat olivat?	108
5. Kruununmetsätorppa-asutus Utsjoella.....	109
5.1. Kruununmetsätorppia vanhoille asuinsijoille	109
5.2. Maantieteellinen sijoittuminen Utsjoella	110

IV Kruununmaiden väliaikainen erottaminen ja isojako (1901–1925)	111
1. Isonjaon eteneminen Pohjois-Suomessa	111
2. Kruunun liikamaiden väliaikainen erottaminen	113
2.1. Aloite ja tausta	113
2.2. Väliaikaisen kruunun liikamaiden erottamisen varsinaiset määräykset	116
2.3. Kruunun liikamaan väliaikainen erottaminen Inarissa 1902–1906	117
2.4. Kruunun liikamaan väliaikainen erottaminen Utsjoella hylätään	118
3. Isojako alkaa – metsähallituksen vastustusta ja metsäkeinottelua	119
3.1. Isonjaon toimeenpano	119
3.2. Metsähallitus isojakoa vastaan – suojametsäkysymys	122
3.3. Metsäkeinottelu	123
4. Laki isostajaosta ja verollepanosta 1925	124
4.1. Erityislainsäädännön tarve – maanomistussuhteiden järjestely ja huoli metsien häviämisestä	124
4.2. Isojakolain ja -asetuksen sisältö	125
4.2.1. Piirijako	125
4.2.2. Pelloista ja niityistä	126
4.2.3. Metsämaasta – yhteismetsien muodostaminen	127
4.2.4. Vesialueista – kohti vesipiirirajankäyntiä	127
4.2.5. Valtion vuokra-alueista – kohti kruununmetsätorppien itsenäistämistä	128
4.2.6. Metsäkeinottelun kohteeksi joutuneiden tilojen isojakomenettely	128

Elinkeinojen ja verotuksen suhde maankäyttöön

I Elinkeinot ja niihin liittyvä maankäyttö	129
1. Peuranpyynti ja peuranpyyntioikeus	129
1.1. Peuranpyynti edellytti yhteistyötä	129
1.2. Peuranpyynti käräjäpöytäkirjojen valossa – yhteis- ja yksityispyyntiä	129
1.3. Peuranpyynnin lakkaaminen	133
2. Kalastus ja kalastusoikeudet	134
2.1. ”Kala kaikki kaikessa” – inarilaisten joki- ja järvikalastus	134
2.2. Inarin kalastajasaamelaisten kalastukseen liittyvä maankäyttö historiallisessa valossa	135
2.3. Kalastajasaamelaisten ja uudisasukassaamelaisten väliset kalastusriidat	137
2.4. Kalastuksen valvonta tehostuu	138
2.5. Kalavesien omistus suvuilta uudistiloille – Inarin tilallisten kalastusoikeudet	139
3. Tenojoen lohenkalastus	142
3.1. Historiallinen katsaus Tenojoen lohenkalastukseen	142
3.2. Lohen kalastusmenetelmistä	143
3.3. Tenojoen lohenkalastusriidat käräjillä	144
3.4. Outakosken poikkipato – yhteispato	145
3.5. Valtiovalta kiristää otettaan	146
3.5.1. Lohiturismin alku	146
3.5.2. Kohti kansainvälistä virallista kalastussääntöä	147
3.6. Utsjoen tilallisten kalastusoikeudet	149
4. Jäämeren kalastus	151
5. Metsästys	152
5.1. Valtakunnallinen lainsäädäntö	152

5.2. Saamelaisten metsästysoikeudet	153
5.3. Uudisasukkaiden metsästysoikeudet.....	154
6. Poronhoito	154
6.1. Täyspaimentolaisuuden leviäminen ja sen historiallinen kehitys.....	154
6.2. Nautintarajojen ja rajapisteiden selvitys	156
6.3. Lisäpöytäkirjan eli lappekodisillin merkitys ja sisältö	156
6.3.1. Saamelaisten kansallisuuden valinta ja veromaan sijainti	157
6.3.2. Muutto-oikeus rajan yli.....	158
6.3.3. Laidunvuokrat ja jutaamisen valvonta.....	160
6.4. Rajariitojen siemen – rajaneuvotteluissa esiin nousevia kysymyksiä	161
6.4.1. Poromäärän valtava kasvu	161
6.4.2. Porolaidunmaksu	163
6.4.3. Laidunalueiden osoittaminen	164
6.4.4. Inarilaisten ja utsjokelaisten valitukset 1843	166
6.5. Inarilaisten pienimuotoinen poronhoito	167
6.6. Suomen ja Norjan rajasulun jälkeen – rajantarkastusmatkat	168
6.7. Suomen ja Norjan rajasulun vaikutukset maankäyttöön.....	172
6.7.1. Rajasulun vaikutus Norjassa.....	172
6.7.2. Rajasulun vaikutus Utsjoella ja Inarissa – muuttoliike.....	173
6.7.3. Virkamiesten eriäviä näkemyksiä – porosaamelaisten asemasta	175
kansainvälinen sopimus	175
6.8. Poronhoidon kehitys Utsjoella ja Inarissa	179
6.9. Paliskuntien syntyminen – malli talollisesta poronhoidosta.....	182
6.9.1. Laidunnusoikeus kruunun metsissä	182
6.9.2. Utsjoen ja Inarin paliskunnat	184
6.10. Metsänhoidon ja poronhoidon suhde	186
7. Niitty- ja peltoviljely.....	187
7.1. Luonnonniityt ja niiden valtaus	187
7.2. Uudistilallisten niittyjen ja tilusten käyttö	188
7.2.1. Inarin uudistilallisten niityt – tilukset hajallaan pieninä paloina ...	188
7.2.2. Kalakentät uudistilojen niityiksi	191
7.3. Väliaikaisten lohkojen erottaminen rajaa tilusten käyttöä.....	192
7.4. Utsjoen uudistilallisten niityt	193
7.5. Peltoviljely ja sen merkitys Inarissa ja Utsjoella	195
8. Karjanhoito	197
9. Metsien käyttö.....	198
9.1. Metsälainsäädäntö.....	198
9.2. Valtion metsähallinto	200
9.3. ”Säästäväisiä metsänkäyttäjiä” – inarilaisten metsänkäyttö	202
9.3.1. Kotitarvekäytöstä suurhakkuisiin	202
9.3.2. Inarin uudistilallisten metsänkäyttö	204
9.4. ”Onko puutavaran tarve todellinen – utsjokelaiset metsänkäyttäjinä.....	208
9.4.1. Asutuksesta johtuva puunkulutus – Utsjoen tilallisten metsänkäyttö	208
9.5. Senaatin metsänkäyttöä koskevat määräykset ja niiden tulkinta	210
II Verotuksen suhde maankäyttöön.....	214
1. Lapinvero - ruotsalaista verotusta ohjaava lainsäädäntö	214
1.1. Lyhyt katsaus 1600-luvun verotukseen – kymmenysverotuksesta maaverotukseen	214

1.2. Strömstadin rajasopimus 1751 selkeyttää verotusoloja	216
1.3. Lapinvoudin ohjesääntö 1760	217
2. Verotuskäytännöstä – lapinveron kehitys Inarissa ja Utsjoella 1700-luvulla	219
2.1. Vuotuisveroa, haaksipalkkaa ja laamanninveroa	219
2.2. Maavero vai henkilökohtainen vero?	222
2.3. Kohti kollektiivista lapinkylän veroa	225
3. Lapinveron maksajista uudistilallisiksi	229
3.1. Lapinveron rahalaatu muuttuu – riikintaalareista hopearupliksi	229
3.2. Lapinveron tarkastus 1840-luvulla – maakirjaprojekti	230
3.3. Maa- ja veronkantokirjojen sekä erikoismaakirjojen informaatio	232
4. Verolappalaisen siirtyessä uudistilalliseksi	233
4.1. Perinnöllisistä lapinveromaista kruununluontoisiksi tiloiksi	233
4.2. Inarissa lapinveron maksajista tilallisia	238
4.3. Utsjoella kollektiivinen lapinvero	240
5. Lapinveron lakkauttaminen	246
Yhteenveto	248
Kaaviot ja taulukot	264
Lähdeluettelo	265

Liitteet

- Liite 1. Inarin pitäjään perustetut kantatilat kylittäin vuoteen 1925 mennessä
- Liite 2. Utsjoen pitäjään perustetut kantatilat kylittäin vuoteen 1925 mennessä
- Liite 3. Utsjoelle ja Inariin perustetut kalastustilat vuosina 1841–1855
- Liite 4. Kruununmetsätorpat ja -torpparit Inarissa vuosina 1892–1925
- Liite 5. Kruununmetsätorpat ja -torpparit Utsjoella vuosina 1894–1925
- Liite 6. Kruunun liikamaan väliaikaisen erottamisen yhteydessä Inarin tiloille erotetut lohkot ja alueet vuosina 1902–1906
- Liite 7. Taulukot Inarin pitäjän kylien talo- ja savuluvuista 10-vuosittain vuosina 1860–1920
- Liite 8. Taulukot Utsjoen pitäjän kylien talo- ja savuluvuista 10-vuosittain vuosina 1860–1920
- Liite 9. Kemin ja Tornion Lapin kaikkien lapinkylien lappalaisten maksaman lapinveron määrä
- Liite 10. Tenon, Utsjoen ja Inarin lapinkylien verolappalaiset vuosina 1720–1880

Karttaliitteet 1–7

Asiakirjaliite:

Lapinveron tasausluettelo Utsjoen Lapista 1862

Johdanto

Hallinnolliset yhteydet

Lapinmaiden rajat Ruotsin, Norjan ja Venäjän välillä pysyivät keskiajan ja koko 1500-luvun hämärinä ja epämääräisinä. Oikeastaan mitään rajoja ei ollut, sillä suurinta osaa Lappia voidaan pitää valtakuntien välisenä yhteismaana, jota kaikki verottivat. Kustaa Vaasan hallinnon myötä Lapinmaat saivat omat voutinsa vuosina 1554–1555. Uuden lääninjaon myötä 1635 syntyivät *Länsi-Pohjan eli Västerbottenin* ja Pohjanmaan läänit. Lapinmaa jaettiin niin, että alettiin puhua Ångermanlannin, Uumajan, Piitimen, Luulajan, Tornion ja Kemin Lapeista. Seuraava lääninjakouudistus vuonna 1775 ei vaikuttanut Lappiin muulla tavalla kuin että Kuusamo liitettiin vasta perustettuun Oulun lääniin. Sekä Tornion että Kemin Lappi kuuluivat siis Västerbottenin lääniin aina Haminan rauhaan saakka, jolloin koko Pohjois-Suomi liitettiin Oulun lääniin.¹

Lapinmaiden ja niiden eteläpuolella sijaitsevien pitäjien raja oli niin sanottu *lapinraja*, josta käytiin kiistoja talonpoikien ja lappalaisten kesken. Lapinrajan takaisessa Lapissa noudatettiin kirjallisissa asioissa, paikallishallinnossa, oikeudenhoidossa ja verotuksessa monia omintakeisia, Lapin erityisoloista johtuvia periaatteita ja säännöksiä. Kemin ja Tornion Lappi olivat jakautuneet *lapinkyliin* (ruots. *lappby*); Kemin Lappiin kuuluivat Kittilä, Sodankylä, Sompio, Inari, Kuolajärvi, Kitka, Kemikylä ja Maanselkä sekä Tornion Lappiin Siggevaara, Tingevaara, Roukala, Suonttavaara, Peltojärvi, Koutokeino, Aviovaara, Teno ja Utsjoki.² Tämä tutkimus käsittelee siis kahta Tornion Lappiin kuulunutta kylää, eli Tenoa ja Utsjokea, sekä Kemin Lapin puolella sijainnutta Inarin lapinkylää.

Västerbottenin lääni jaettiin neljään voutikuntaan. Sekä Tornion että Kemin Lappi tulivat kuulumaan *Pohjoiseen voutikuntaan* (ruots. Norra Fögderi). Voutikuntajako perustui jo Kustaa Vaasan aikana tehtyihin uudistuksiin. Seuraavat muutokset tapahtuivat Haminan rauhaa seuranneissa alueellisissa ja hallinnollisissa järjestelyissä. Suomeen yhdistetystä liitosalueesta muodostettiin vuonna 1809 silloisen kenraalikuvernöörin määräyksestä *Tornion kihlakunta*. Siihen kuuluivat Tornion kaupunki, Alatornio ja Karunki, Ylitornio ja Turtola, Muonionniska ja Kolari, Enontekiö, Sodankylä, Kittilä, Inari ja Utsjoki. Ne tulivat kuulumaan vuodesta 1810 lähtien Oulun lääniin, jota johti Oulun läänin kuvernööri eli maaherra. Pian kuitenkin osoittautui, että Lapin olot vaativat erityisjärjestelynsä ja Tornion kihlakunta lakkautettiin kokonaan vuonna 1838.³

Käsite *Suomen Lappi* syntyi vasta siinä vaiheessa, kun Suomi liitettiin Venäjän yhteyteen. Haminan rauhan solmimisen jälkeen ne osat Suomen Lappia, jotka olivat kuluneet Västerbottenin lääniin, liitettiin 1810 Tornion kihlakuntaan. Tämä järjestely jäi kuitenkin tilapäiseksi, sillä Lapin olot vaativat valtiovallan mielestä erityisjärjestelyjä. *Lapin kihlakunta* perustettiin keisarillisella julistuksella 25. huhtikuuta 1838 ja samalla koko Tornion kihlakunta lakkautettiin. Syyt Lapin kihlakunnan perustamiseen ilmenevät hyvin julistuksen sanamuodosta: ”että Suomen Lapinmaalla asuvaiset tulisivat likemmin peräänkatsotuiksi, pitää uusi voutikunta Utsjoen, Enarin, Sodankylän, Kittilän ja Enontekiön Lapinmaista ja Muonionniskan emäkirkkoseurakunnasta tehtämän”. Lappi ja sen väestö haluttiin siis saada tarkemman valvonnan alle. Lapin kihlakuntaan tulivat kuulumaan vuodesta 1838 lähtien Enontekiön, Kittilän, Sodankylän, Inarin ja Uts-

¹ Luukko 1954, 527–528; Onnela 1985b, 366–367; Vahtola J. 1985, 340–343.

² Vahtola J. 1985, 340–343.

³ Onnela 1985b, 367–368; Lähteenmäki 2004, 33.

joen lapinmaat sekä Muonionniskan emäkirkkoseurakunta. Muut osat Tornion kihlakuntaa liitettiin Kemin kihlakuntaan.⁴

Kihlakunnan johtavana virkamiehenä toimi kruununvouti, jonka asuinpaikka oli Tornio, joten matkaa Lappiin kertyi melkoisesti. Lapin kihlakunnan perustamisen jälkeen kruununvouti asui Kittilässä. Kruununvoudit edustivat niin sanottua väliportaan hallintoa ja olivat toiminnastaan vastuullisia maaherralle. Paikallishallinnon edustajina eri paikkakunnilla toimivat nimismiehet, jotka olivat kruununvoutien alaisia. Lapin nimismiehet raportoivat toimistaan joko Lapin kihlakunnan kruununvoudille tai suoraan Oulun läänin kuvernöörille. Utsjoella ja Inarissa oli yhteinen nimismies Lapin kihlakunnan perustamiseen saakka. Tämän jälkeen Utsjoki ja Inari erotettiin omiksi nimismiespiireikseen.⁵

Kirkollisen hallinnon näkökulmasta Inari kuului alun alkaen Kemin kirkkoherrakuntaan, josta se siirrettiin Kuusamoon vuonna 1673. Samana vuonna valmistui Inarin ensimmäinen kirkko. Utsjoki sai oman kirkon vuonna 1700, vakinaisen papin vuonna 1743 ja kuului Koutokeinon kirkkoherrakuntaan. Vuonna 1747 Utsjoki erotettiin omaksi kirkkoherrakunnakseen ja samassa yhteydessä siihen liitettiin Inarin kappeliseurakunta. Oman kappalaisen Inari sai vasta vuonna 1837. Inarin seurakunnassa toimi myös Kivijärven rukoushuone, joka rakennettiin vuonna 1862 lähelle Venäjän rajaa. Kirkollinen yhteys Utsjoen ja Inarin välillä kesti aina vuoteen 1881, jolloin Inari erosi omaksi kirkkoherrakunnakseen.⁶

Lapinkylän hallinto

Lapinkylissä vallitsi aivan oma hallinnollinen järjestelmänsä, joka poikkesi muualla maassa käytössä olleesta. Kemin Lappi ja Tornion Lappi olivat jakaantuneet lapinkyliin. Kylät olivat jakautuneet sukujen ja perheiden kesken lapinveromaihin. Muun Suomen pitäjät ja kylät vastasivat Lapissa lapinkyliä. Ylintä päätösvaltaa Utsjoen ja Inarin lapinkylissä käyttivät *kylännimismiehet* (ruots. *bylänsman* tai *lapplänsman*). He olivat tehtäviensä vuoksi vapautetut kruunulle menevästä verosta. Siitä, mitä kaikkia tehtäviä tuo luottamustoimi sisälsi, ei ole säilynyt tarkkoja asiakirjatietoja. Varmasti tiedetään, että heidän tehtävänään oli valvoa Ruotsin kruunun veronkantoa. Tenon ja Utsjoen sekä Inarin lapinkylissä oli 1700-luvun puolivälissä vielä toinenkin nimismies, ”*dansk länsman*”. Hänen tehtävänään oli puolestaan valvoa Tanska-Norjalle menevien verojen kantoa.

Tenon ja Utsjoen sekä Inarin lapinkylissä oli vielä muitakin lapinveron maksusta vapautettuja henkilöitä hoitamassa yleisiä velvoitteita. Heitä olivat kyytirättärit (ruots. *skjutsrättare*), joiden tehtävänä oli kyyditä kruunun virkamiehiä, kuten kruununvoutia ja tuomaria matkoillaan lapinkylissä. Kyytirättäriä voitiin kutsua myös neljännesmieheksi (ruots. *skickare*), jolloin hän toimitteli erilaisia lapinkylän asioita tietenkin verovapautta vastaan.⁷ Lapinverosta vapaita olivat

⁴ Keisarillisen majesteetin armollinen julistus erinäisistä toimituksista paremman järjestyksen kartuttamiseksi Suomen Lapinmaalla 25.4.1838. Asetuskokoelma 1838; Kun puhutaan lapinmaista tai lapeista, tarkoitetaan samantyyppistä hallinnollista kokonaisuutta kuin etelämpänä puhuttaessa pitäjistä. Nimitystä Inarin Lappi (Enare Lappmark) ja Utsjoen Lappi (Utsjoki Lappmark) käytettiin pitkälle 1800-luvulle puhuttaessa alueesta, jossa asui lapinveroa maksavia lappalaisia/saamelaisia. Samaan aikaan valtionhallinnossa käytettiin kuitenkin rinnakkain myös pitäjä nimitystä.

⁵ Keisarillisen majesteetin armollinen julistus erinäisistä toimituksista paremman järjestyksen kartuttamiseksi Suomen Lapinmaalla 25.4.1838. Asetuskokoelma 1838.

⁶ Colliander 1910, 155, 754; Onnela 1985b, 361.

⁷ Esimerkiksi Korpjaakko 1989, 208.

myös pitäjän piiskurit (*prophos*). Virka ei liene ollut niitä helpoimpia, sillä nimensä mukaisesti heidän tehtäviinsä kuului antaa raipaniskuja rikoksista tuomituille henkilöille.⁸

Lapinkylä⁹ oli ikivanha organisoitunut yhteisömalli, joka oli kehittynyt saamelaisista lähtökohdista ja pitkälti itsenäisesti. Siitä huolehti sekä yhteisön omista että sen yksityisten jäsentensä tarpeista ja intresseistä. Perheillä lienee ollut määräysvalta kaikkien luonnonvarojen suhteen lapinkylän hallinnoimilla alueilla. Yhteisöllisiä tehtäviä olivat muun muassa majavan ja villipeuran pyynti syksyisin ja talvisin sekä lohenpyynti kesäisin. Turkeläinten ja pienriistan pyynti sen sijaan kuului yksittäisten lapinkylän jäsenten henkilökohtaisiin oikeuksiin. ”Siidaisit” eli siidan isäntä johti kotakäräjiä eli saamelaisten omaa oikeustuomioistuinta, joka jakoi luonnonresurssit kylän perheiden kesken. Siitajärjestelmään kuuluivat perheiden kaikki jäsenet, ja heillä oli omat määrättyt henkilökohtaiset tehtävänsä.¹⁰

Suurimpien jokien alueella eli tässä tapauksessa Tenojoen laaksossa ja sitä ympäröivillä alueilla oli useita siidoja vierekkäin ja lähekkäin. Luonnollista oli, että siidat toimivat yhteistyössä joissakin yhteisissä hankkeissa. Tällaisia toimia olivat muun muassa vetonuotan eli kulkutusverkon käyttö lohenpyynnissä sekä villipeuran pyynti Gollevarrin eli Kultavaaran tunturialueilla Norjassa nykyisen Polmakin pohjoispuolella Tenojoen itärannalla.¹¹

Lapinkylät olivat jakaantuneet perheiden ja sukujen kesken lapinveromaihin (ruots. *lappskatte-land*). Lapinmaassa asui lappalaisia s. o. saamelaisia ja siellä harjoitettiin lappalaiselinkeinoja (ruots. *lappmannanäringar*). Lannan puolella eli lapinrajan eteläpuolella asuivat talonpojat, jotka harjoittivat talonpoikaiselinkeinoja (ruots. *landtmannanäringar*). Toisistaan heidät erotti lapinraja, joka käräjillä usein oli virallisen rajankäynnin kohteena. Lapinrajan synnystä ja iästä ei ole tarkkaa tietoa, mutta siihen viitataan jo 1540-luvulla.¹² Talonpoikien ja lappalaisten välillä käytiin käräjillä usein riitoja, sillä ilman lappalaisten lupaa tapahtunut lapinrajan ylittäminen saattoi johtaa talonpojan karkotukseen alueelta. Lupa lapinrajan ylittämiseen heltisi usein avioliittojen kautta. Rajalla pyrittiin suojaamaan saamelaisten elinkeinoja.

Valtiolliset rajat ja rajankäynnit

Strömstadin rajasopimus 1751

Rajankäyntien merkitys saamelaisten elämässä on ollut kauaskantoista ja syvälle saamelaiseen yhteiskuntaan ulottuvaa. Suurimmat ja ehkäpä myös tärkeimmät rajankäynnit ovat koskeneet eri valtakuntien rajojen muutoksia ja sitä kautta vaikuttaneet saamelaisten elämään. Rajanvedot ovat jopa jakaneet kahtia kokonaisia lapinkyläiä.

Vanhat riidat ja valtapyrkimykset Jäämeren herruudesta alkoivat nostaa päätään 1700-luvun alkupuoliskolla. Suomalainen niin sanottu kveeniasutus oli saavuttanut Ruijassa yhä enemmän jalansijaa. Norjalaiset vaativat ruotsalaisten kalastusoikeuden rajoittamista jo vuonna 1702, ja Ruotsin ja Norjan yhteisaluetta koskevat kysymykset tulivat jälleen ajankohtaisiksi. Pohjoisin Lappi oli edelleen Ruotsin, Norjan ja Venäjän yhteisaluetta, jonka verotusolot olivat sekavat. Ruotsalais-norjalaiseen yhteisalueeseen kuuluivat Tenon, Utsjoen, Aviovaaran (Kaarasjoki) ja

⁸ Virrankoski 1973, 592.

⁹ Lapinkylä nimityksen lisäksi käytän tässä yhteydessä myös saamen kielestä tulevaa sanaa siida tai siita, joka on saamelainen vastine lapinkylälle, aivan kuten asiakirjoissa saamelaisista käytetään nimitystä lappalainen, mutta saamelaiset itse kutsuvat itseään omankielisellä nimellään saamelainen.

¹⁰ Solbakk 2001, 128–129.

¹¹ Solbakk 2001, 129.

¹² Korpijaakko 1989, 83.

Koutokeinon alueet. Tämä tarkoittaa sitä, että kyseiset lapinkylät maksoivat veronsa Ruotsille ja Tanskalle. Inari taas kuului norjalais-ruotsalais-venäläiseen yhteisalueeseen ja joutui näin maksamaan veronsa kolmelle eri taholle. Norjalais-venäläiseen yhteisalueeseen kuuluivat Näättä eli Neiden, Pasvik ja Peisen.¹³

Neuvottelut ruotsalais-norjalaisesta yhteisalueesta ja pohjoisen rajan kulusta aloitettiin 1730-luvulla. Niiden arveltiin kestävän vain kolme vuotta, mutta toisin kävi, sillä sitkeisiin neuvotteluihin kului koko 1740-luku. Ruotsi piti Inarin ja Utsjoen alueita Tornion ja Kemin Lappeihin kuuluvana, Norja puolestaan Koutokeinon ja Aviovaaran alueita vanhoina norjalaisalueina. Ruotsia uhkasi sota Venäjän kanssa, joten poliittinen tilanne muodostui Norjalle edulliseksi. Tässä neuvotteluasemassa Norja piti Tenojokea sopivana rajana ja sai tahtonsa läpi vuonna 1751. Neuvottelujen seurauksena määriteltiin nykyäänkin voimassa oleva Suomen ja Norjan vastainen raja. ASLAK OUTAKOSKEN sanoin raja ”*kierrellen ja kaarrellen lännestä tullen ikään kuin hakee jotakin luonnollista rajaviivaa ja päästyään Skietšemjoen latvoille se sitä seuraten juontuu ensiksi Inarijoelle ja sitten varsinaiselle Tenolle*”.¹⁴

Saamelaiset olivat käydyissä neuvotteluissa pelinappuloina. Esimerkiksi vuonna 1739 Norjan maaherra (norj. *amtman*) antoi määräyksen, jolla kiellettiin Utsjoen saamelaisilta kalastusoikeus Tenon alajuoksulla. Tämä aiheutti levottomuutta rajan väestössä. Ilmeisenä tarkoituksena oli edistää Norjan neuvotteluasemia.¹⁵ Lisäksi uusi raja halkoi saamelaisten siidat ja sitä kautta laidunmaat ja pyyntialueet kahtia. Utsjoen lapinkylä, jota Ruotsi oli verottanut vuodesta 1613 lähtien, jakautui siten, että siidan länsipuoli joutui Tanska–Norjan hallintaan ja alaisuuteen. Tästä alueesta tuli Polmakin käräjäkunta. Saman kohtalon kokivat Aviovaaran ja Koutokenon siidat.¹⁶

Solmittuun Strömstadin rajasopimukseen liitettiin erityinen lappalaisten oikeuksia koskeva lisäpöytäkirja, niin sanottu **lappekodisill**, joka sisälsi 30-kohtaisen säännösten. Sen laatineet komissaarit olivat omaksuneet yhdeksi tavoitteekseen saamen kansan säilymisen (*den lappiske nationens conservation*). Kodisillia on 1970-luvulta lähtien tutkimuksissa alettu kutsua saamelaisten oikeuksien peruskirjaksi tai saamelaisten ”Magna Chartaksi”.¹⁷ Rajasopimuksen lisäpöytäkirjalla tuli olemaan suuri vaikutus saamelaisten elämään ja sitä kautta asutukseen ja maankäyttöön tutkittavalla alueella.¹⁸ Tutkimuksessa tullaan tarkastelemaan lisäpöytäkirjan säädöksiä ja merkitystä yksityiskohtaisemmin, koska se oli voimassa aina vuoteen 1852 saakka, eli lähes 100 vuotta.

Haminan rauha 1809

Haminan rauhan seurauksena 1809 lakkasivat Kemin Lappiin kohdistuneet Venäjän ja Ruotsin yhteisverotusoikeudet. Tämä merkitsi tutkittavan alueen kannalta sitä, että Inari vapautui viimein lopullisesti monen valtakunnan verotuksesta. Venäläiset verottivat Inaria viimeisen kerran vuonna 1814.¹⁹

Haminan rauhan järjestelyt eivät suoraan vaikuttaneet tämän tutkimuksen kohdealueeseen. Lähinnä poliittisella tasolla norjalaisten epäluulot suomalaisia (s. o. venäläisiä) kohtaan kuitenkin

¹³ Halila 1954, 407–410.

¹⁴ Halila 1954, 407, 409–410; Outakoski 1937, 202.

¹⁵ Halila 1954, 407–408.

¹⁶ Solbakk 2001, 131.

¹⁷ Aikio S. 1985, 69–70; Hiltunen 1983, 206; Korpjaakko–Labba 2000, 134.

¹⁸ Första Bihang eller Codecill till Gränsse Tractaten emellan Konunga Rikerna Sverige och Norge, Lappmännen beträffade. Painettuna teoksessa Tomas Cramér, Gunnar Prawitz Studier i renbeteslagstiftning, 108–115; Lisäpöytäkirjaa ovat tarkastelleet myös Hiltunen 1978, 153–158 ja Korpjaakko–Labba 2000, 133–142.

¹⁹ Onnela 1985b, 363.

lisääntyivät. Tällä tuli puolestaan olemaan vaikutusta siihen, että Suomen ja Norjan raja lopulta suljettiin pysyvästi.

Yhteisalueen jako 1826 Norjan ja Venäjän kesken

Norja ja Venäjä verottivat yhdessä vielä tämänkin jälkeen kolttien asuttamia Paatsjoen, Petsamon ja Näättämön lapinkyliä. Norja oli vaatinut tämän alueen jakoa jo 1700-luvulla, mutta vasta 1823 päästiin neuvottelemaan. Suomalaiset eivät saaneet osallistua neuvotteluihin, joten heidän näkemyksiään asiassa ei kuultu.²⁰

Neuvottelujen tuloksena oli Venäjän ja Norjan välinen yhteisalueen jako vuonna 1826. Seurauksena oli, että Suomen ja Varanginvuonon välinen maa-alue jäi kokonaan Norjalle.²¹ Inarin tuleva koillisraja määriteltiin tässä sopimuksessa. Osa Näättämön lapinkylää tuli näin kuulumaan kiinteämmin Inariin. Alueen saamelaisille annettiin kuusi vuotta aikaa valita, kumpaan valtakuntaan halusivat kuulua. Tänä aikana he saivat kalastaa ja metsästää kumman alueella halusivat.²²

Suomen ja Norjan rajasulku 1852

Kun Suomesta oli tullut autonominen suuriruhtinaskunta Venäjän alaisuudessa ja kun Norjan ja Venäjän välillä käydyt neuvottelut olivat vuonna 1826 johtaneet yhteisalueen jakoon, alkoi esiintyä epävarmuutta Strömstadin sopimuksen ja sen lisäpöytäkirjojen voimassaolosta ja sen juridisesta pätevyydestä. Valitukset Suomen alueella laiduntavista norjalaisten poroista alkoivat lisääntyä. Alettiin puhua porolaitumien liiallisesta kulumisesta. Poroelot talloivat kalastajasaa-
melaisten niityt ja pellot alleen ja suuria määriä kalastajasaa-
melaisten poroja liittyi vaeltaviin norjalaisten porotokkiin.²³

Suomi ja Norja alkoivat käydä neuvotteluja maiden välisen raja-alueen käyttöoikeuksista vuonna 1829. Varsinaiset neuvottelut pantiin alulle Suomen puolelta, kun Utsjoen silloinen nimismies Lindström ilmoitti Oulun läänin kuvernöörin J. A. Stiernchantzin kautta senaattiin, että Norjan lappalaiset tulivat Suomen puolelle mukanaan niin suuret poromäärät, ettei Utsjoen lappalaisille jäänyt porolaidunta. Samalla hän ilmoitti, että Ruijan vouti Cappelen oli antanut luvan tukkia Tenon syväväylän, mikä oli tyrehtyttänyt Tenojoen jokisaamelaisten kalanpyynnin. Oli seurannut nälänhätää, jota myös kirkkoherra Fellman oli todistamassa. Senaatti laati selvityspyynnön, joka toimitettiin vuonna 1830 Norjan hallituksen Tukholman osastolle. Vastineen laatija vouti Cappelen sivuutti vastauksessaan porolaidunkysymyksen toteamalla, että Itä-Ruijan porot kävivät Venäjän s. o. Suomen puolen tuntureilla talvisin, jolloin ne käyttivät määrättyjä laitumia ja palasivat Norjaan huhtikuussa. Kaikki toiminta oli vuoden 1751 rajasopimuksen mukaista.²⁴

Suomen ja Norjan välisiä neuvotteluja jatkettiin vuosina 1832–1834 Varangissa. Suomen ja Norjan neuvottelijat Ekström ja Cappelen laativat mietinnön ehdotuksista lisäpöytäkirjan kohtien muuttamiseksi vuonna 1834. Mietintö ja siihen liittyvä senaatin alistus asiantuntijalausuntoineen ja asiakirjoineen lähti kenraalikuvernööri Menšikoville. Käytiin korkean tason neuvotteluja, joiden seurauksena keisari nimesi Suomen edustajiksi Oulun läänin maaherran R.W. Lagerborgin ja taloustirehtööri Ekströmin, jolla oli jo kokemusta asiasta. Neuvotteluja jatkettiin Turussa 1839–1840. Neuvottelujen kuluessa osapuolten näkemykset erosivat yhä enemmän toisistaan, kun suurimpana kiistan kohteena oli rajan yli muuttavien porosaamelaisten aseman järjestely. Neuvotteluja päästiin jatkamaan vuonna 1841 Pietarissa, mutta sielläkin jouduttiin umpikujaan. Suomi oli

²⁰ Onnela 1985b, 363.

²¹ Onnela 1985b, 363–364.

²² Onnela 1985b, 364.

²³ Solbakk 2001, 132.

²⁴ Korpiaakko–Labba 2000, 142; Tikkanen 1966, 55–57.

tullut osaksi Venäjää, eikä tämä voinut olla näkymättä norjalaisten harjoittamassa politiikassa. Keskeistä siinä oli norjalaisten tuntema epäluulo Venäjän valtapyyteitä kohtaan. Kysymys pohjoisten alueiden väestön maiden käyttöoikeuksista kytkettiin käynnissä olevaan suurvaltapolitiikkaan.²⁵

Suomen Lapin asema oli samaan aikaan paljon julkisuudessa. Matias A. Castrén esitti vuonna 1842, että lappalaiset olisi opetettava viljelemään maata. Viisi vuotta myöhemmin Elias Lönnrot kirjoitti, että Lapin elinkeinojen edistämiseksi olisi saatava satama Jäämereltä. Samaan aikaan Ruotsissa Lars Leevi Laestadius julkaisi mietintönsä Lapin olojen edistämisestä.²⁶

Neuvottelut ajautuivat umpikujaan vuonna 1851, minkä seurauksena Suomen ministerivaltiosihteeri lähetti määräyksen rajan sulkemisesta senaattiin 28.7.1852. Senaatti julkaisi sen Vaasan hovioikeuden kiertokirjeellä elokuun 23. päivänä samana vuonna. Tässä yhteydessä Ruotsi–Norjan kuningas antoi jo heinäkuun 29. päivänä päätöksen, jossa hän kielsi Suomen alamaisia sekä laiduntamassa Norjan puolella rajaa että kalastamasta ja metsästämisestä Norjan rannikolla. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan käytyjä neuvotteluja lähinnä maankäytön näkökulmasta. Tarkastelun alla on se, mitä neuvottelut kertovat saamelaiden maankäytöstä ylipäätään sekä se, miten maankäyttö muuttui lappekodisillin voimassaoloaikana 1700-luvun puolivälistä 1800-luvun puoliväliin.

Tutkimuskysymykset

Asutuksen kehitys

Tutkimuksen kohteena on asutus ja elinkeinoihin liittyvä maankäyttö sekä verotuksen suhde maankäyttöön ja asutukseen 1730-luvulta vuoteen 1925 Inarin ja Utsjoen alueella. Vaikka näkökulma on paikallinen, voidaan tutkimusalueellani tapahtuneesta kehityksestä vetää johtopäätöksiä koko pohjoisen Lapin alueen asutuksen ja maankäytön muutoksiin. Erityisesti Lapin kihlakunnan perustamisen jälkeen asutusohjeet annettiin usein koskemaan koko kihlakuntaa, paikallinen soveltaminen vain saattoi vaihdella.

Tutkimus jakaantuu kahteen päälukuun, joista ensimmäinen käsittelee alueella tapahtunutta asutuksen kehitystä ja asutuksen taustalla ollutta lainsäädäntöä. Toinen pääluku käsittelee alueen elinkeinoja, niiden kehitystä ja elinkeinoihin liittyvää maankäyttöä. Tässä luvussa tarkastellaan myös verotuksen suhdetta maankäyttöön ja asutukseen. Molempien lukujen käsittely ongelma-keskeisyyden säilyttämiseksi on systemaattinen. Systemaattisen käsittelyn sisällä on pyritty kuvaamaan tapahtumia kronologisesti.

Asutuksen tarkastelussa huomio kiinnitetään erityisesti saamelaisasutuksen, uudisasutuksen ja kruununmetsätorppa-asutuksen kehitykseen sekä näiden asutusmuotojen ajalliseen vaihteluun kyseessä olevalla tutkimusalueella. Tällöin huomioidaan valtion asutuspolitiikka sekä kysymys siitä, missä määrin viranomaiset ohjasivat maankäyttöä ja sitä kautta asutusta. Tutkimuksessa kuvataan valtiovallan pitkän aikavälin asutus- ja maankäyttöpolitiikkaa.

Tutkimuksen kohteena 1700-luvulla on saamelaisasutus ja sen kehitys sekä jo orastava uudisasutus. Valtiovallan kiinnostus pohjoisia alueita kohtaan lisääntyi ja tästä olivat seurauksena muun muassa Lapinmaan asutusplakaatti 1749 ja lapinvoudeille annettu ohjesääntö 1760. Väes-

²⁵ Käydyistä neuvottelutoimenpiteistä, katso Tikkanen 1964, joka on käsitellyt neuvotteluja ja niihin liittyviä poliittisia kytköksiä pro gradu-tutkimuksessaan.

²⁶ Tikkanen 1964, 144.

tön omaksuttua karjatalouden, Utsjoelle muodostui niin sanottu kesäpaikkajärjestelmä, jossa muutettiin yleensä kahden kolmen asuinpaikan välillä vuosittain. Inarin kalastajasaamelaisilla puolestaan vallitsi niin sanottu vuosikiertojärjestelmä, jolloin muutettiin erillisiin kevät-, kesä-, syys- ja talviasuinpaikkoihin. Porosaamelaisten pitkät muuttomatkat puolestaan vaikuttivat tämän väestöryhmätapaan asuttaa alueita. Tutkimus kohdistuu erityisesti siihen, miten perinteinen saamelaisasutus eli 1800-luvulla rinnan alkavan uudisasutuksen kanssa.

Toinen asutusteemoista on uudisasutus, joka käynnistyi molemmissa pitäjissä toden teolla vasta 1830-luvulla. Työssä selvitetään uudisasutusplakaattien, julistusten, kuulutusten ja asetusten merkitystä asutukselle. Keskeisiä kysymyksiä ovat muun muassa, keitä uudistilojen perustajat olivat, maksoivatko he kenties lapinveroa ennen uudistilan perustamista, perustivatko he uudistilansa vanhastaan hallitsemilleen maille jne. Tarkastelun kohteena on pitkällä aikavälillä uudistilojen perustamiskäytännössä tapahtuva muutos. Samaan aikaan, kun uudisasuttaminen oli vilkkaimmillaan, kalastajasaamelaiset kävivät käräjillä esittämässä niin sanottuja kalastuspaikkakatselmuksia. Tutkimuksessa analysoidaan kalastustilojen merkitystä ja niiden luonnetta. Myös tilojen maanluonto on yksi tutkimuskohteista.

Kolmas asutusmuoto on kruununmetsätorppa-asutus. Sen synty ajoittuu sekä Inarissa että Utsjoella 1800-luvun viimeiselle vuosikymmenelle. Tutkimuksessa vastataan muun muassa kysymyksiin, millaisia vaikutuksia kruununmetsätorpilla oli pitäjien asutuskuvaan, ketkä torppia perustivat, mitkä syyt olivat taustalla niiden syntymiseen jne. Tässäkään yhteydessä ei voida sivuuttaa kysymystä, kuinka suuri osa syntyneistä torpista oli Inarin kalastajasaamelaisten jo olemassa olevia asumuksia tai mikä oli alueelle muuttaneiden porosaamelaisten osuus torppien perustamisessa. Utsjoella kruununmetsätorppia perustettiin huomattavasti Inaria vähemmän, mutta tutkimuksessa analysoidaan niiden merkitystä Utsjoen asutuskuvaan. Utsjoella kruununmetsätorppien perustaminen saa alueen vähäiset metsävarat huomioon ottaen aivan omat piirteensä. Mielenkiintoisen lisän tutkimukseen tuovat porosaamelaisten perustamat kruununmetsätorpat.

Oma tutkimuskysymyksensä alueella on 1800-luvun loppupuolelta lähtien metsien arvon nousun myötä alkanut muutos, joka näkyi muun muassa suhtautumisessa yksityisille tiloille annettaviin kruununmetsiin. Teemaan liittyy olennaisena osana myös kysymys kruunun liikamaista ja erämaista. Tarkastelukulmia työssä on kaksi: toinen koskee asutuksen ja metsähallinnon suhdetta ja sitä, miten metsien arvon nousu vaikutti esimerkiksi tilojen perustamiskäytäntöön; toinen näkökulma on metsähallinnon ja muun maankäytön, kuten poronhoidon ja tilallisten metsänkäyttökeuksien, välinen suhde. Tutkimusjakson loppupuolella oman leimansa tutkimukseen antavat kysymykset kruununpuistoista ja suojametsistä, missä näkyy jo selvästi pyrkimys metsien suojeluun.

Varsinaista isoajakoa edelsi liikamaiden väliaikainen erottaminen Inarissa ja Enontekiöllä, joka oli ensimmäinen askel maanjako-olojen järjestämiseksi Suomen pohjoisimmassa Lapissa. Utsjoella liikamaiden väliaikaista erottamista ei toteutettu. Tutkimuksen kohteena on kehityksen tarkastelu isonjaon toimeenpanon osalta ennen vuotta 1925. Lopullinen isojakoo jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Asutuskehityksen osalta työ päättyy lakiin isostajaosta ja verollepanosta.

Elinkeinojen ja maankäytön välinen suhde

Tutkimusalueella asutustoiminnasta vastasivat alkuvaiheessaan joki-, järvi- ja porosaamelaiset eli asiakirjojen kalastaja- ja tunturilappalaiset. Eri saamelaisryhmien maankäyttömuodot säätelivät asutusta, jotka puolestaan kytkeytyivät elinkeinojen muutoksiin ja kehitykseen. Nämä muodostivat keskenään riippuvuus- ja vuorovaikutussuhteen, jota luonnon ylläpitämät resurssit ovat aikojen kuluessa säädelleet. Vielä 1700-luvulla valtiovallan ote alueesta oli varsin heikko. Kohti nykyä tultaessa viranomaisien ote alueen ihmisistä ja luonnonresursseista, kuten metsistä, on

lisääntynyt. Tutkimuksen toisessa osassa on tarkoitus kuvata tätä polveilevaa ja muutoksen alaista kehitystä Utsjoen ja Inarin alueella.

Tarkastelu tapahtuu maankäyttöä säätelevien alueen elinkeinojen kautta niin, että perinteiset elinkeinot, niiden historiallinen kehitys sekä niihin liittyvät maankäyttöoikeudet käsitellään ensin. Käsittely on systemaattinen, joten esimerkiksi perinteiset lappalaiselinkeinot, kuten peuranpyynti, kalastus ja poronhoito sekä niissä tapahtuvat muutokset esitellään omana kokonaisuutenaan. Osin rinnakkaisetkin maankäyttömuodot ovat johtaneet siihen, että yhteentörmäyksiltä eri väestöryhmien välillä ei ole välttytty. Työssä tarkastellaan kysymystä, miten erilaiset elinkeinot vaikuttivat alueiden saamelaiden maankäyttöön pitkällä aikavälillä. Työssä pyritään muun muassa vastaamaan kysymykseen, miten vanha perinteinen saamelainen maankäyttö säilyi uusien elinkeinojen vallatessa alaa ja millaisia sovellutuksia ne saivat paikallisella tasolla. Valtioiden välisiä rajankäyntejä Strömstadin rajasopimuksesta Suomen ja Norjan väliseen rajasulkuun käsitellään poronhoitoa koskevassa luvussa. Poroelinkeno on kokenut suuria muutoksia myös porosaamelaisväestön muuttoliikkeen ja paliskuntalaitoksen myötä. Työssä tutkitaan suurporonhoidon aseman vahvistumista Utsjoella ja sen leviämistä Inariin sekä elinkeinon vaikutusta alueen asutukseen ja väestöön.

Tutkimuksessa perehdytään uudistilallisten maankäyttöön luvussa niitty- ja peltoviljely sekä metsien käyttö. Katselmuspöytäkirjoihin merkittiin pihamaa, peltomaa ja sen laatu, niityt ja niiden tuotto, tilalle kuuluvat kalavedet, myllynpaikka, poltto- ja rakennuspuumetsä, jäkälämaa ja joskus jopa metsästysmaat. Työssä seurataan pitkällä aikavälillä näkyviä muutoksia, joita erityisesti metsien kiristyvät käyttöoikeudet uudistiloille aiheuttavat. Tutkimuksessa kiinnitetään huomiota myös uudistilallisten maankäyttöoikeuksien muuttumiseen ensimmäisten uudistilojen perustamisesta lähtien. 1800-luvun lopusta lähtien tarkastellaan myös kruununmetsätorppareiden maankäyttöä.

Työssä tarkastellaan myös tilusrajojen merkitystä ja esiintymistä asiakirja-aineistossa Inarissa ja Utsjoella 1800-luvulla. Käytännössä tämä liittyy kalastustilojen ja uudistilojen katselmuspöytäkirjoissa esiintyvään informaatioon. Selvää on, että kun uudistiloja perustettiin, ne mitattiin ja merkittiin maastoon jollakin tavalla. Katselmuspöytäkirjat ovat kuitenkin myös erinomainen lähde tarkastella tilojen perustamista edeltänyttä aikaa. Kysymykset kuuluvat, oliko saamelaisilla tilusrajoja jo ennen tilajärjestelmän omaksumista, miten saamelaiden maat rajautuivat uudistilallisten maiden suhteen, entä ottivatko viranomaiset huomioon vanhoja rajoja.

Verotus suhteessa maankäyttöön ja asutukseen

Verotuksen suhteen tutkimusta ohjaavat lainsäädäntö ja verotuksesta annetut ohjeet sekä niissä tapahtuneet muutokset. Tarkastelussa on 1700-luvun ruotsalainen verotus Tenon ja Utsjoen sekä Inarin lapinkylän alueilla. Tutkimuksen kohteena on alueen saamelaiden maksama lapinvero sekä sen perimisessä ja maksamisessa tapahtuneet muutokset. Verotus ja sen perusteet liittyvät alueen asukkaiden maankäyttöön ja asutukseen. Kysymys kuuluu, maksoivatko asukkaat veroa elinkeinoistaan vai maankäytöstään.

Tutkimuksessa seurataan lapinveron maksamisessa tapahtuneita muutoksia autonomian aikana. Työssä tarkastellaan vaihetta, jossa aiemmin lapinveroa maksaneet kalastajasaamelaiset ryhtyivät perustamaan uudistiloja. Millaisia muutoksia lapinveron maksussa tuolloin tapahtui? Työssä seurataan myös sitä, mitä verolappalaisen henkilökohtainen verorasitus kertoi maankäytöstä tai henkilön harjoittamasta elinkeinosta. Veroluetteloille asetetaan kysymys, voidaanko niiden perusteella ylipäätään vetää johtopäätöksiä lapinveromaiden luonteesta.

Tutkimuksen käsitteet

Saamelaisiin/lappalaisiin liittyvät käsitteet

Etnisyyttä tarkoittava termi saamelainen, joka pohjautuu saamenkielen saamelaista tarkoittavaan sanaan *sápmelas*, on levinnyt laajempaan käyttöön Suomessa vasta 1900-luvun puolivälistä lähtien. Ennen tätä saamelaisista käytettiin johdonmukaisesti nimitystä lappalainen ja se on ollut suomalaisten käyttämä nimitys saamelaisista. Ruotsin kielessä sitä vastaa termi ”lapp”. Termin lappalainen alkuperästä ja etnisestä merkityksestä ei olla täysin yksimielisiä. Osa tutkijoista on sitä mieltä, ettei lappalainen -nimitystä historiallisissa lähteissä voida aina suoraan yhdistää saamelaisiin.

Saamelainen on nimitys, jota nykysaamelaiset itse itsestään johdonmukaisesti käyttävät. Se on näin kansan omakielinen nimitys itsestään, oli kysymyksessä järvisaamelainen, jokisaamelainen tai porosaamelainen. Tämä tutkimus ei ota kantaa identiteettikysymykseen. Olen käyttänyt tässä tutkimuksessa nimitystä saamelainen, sillä nimitys lappalainen on valtakulttuurin antama nimitys vähemmistöstään. Tieteellisessä tutkimuksessa nimitys saamelainen on jo yleisesti vakiintunut käytäntö.

Nimityksestä **lappalainen** ei mielestäni kuitenkaan voida luopua huolimatta siitä, että sitä pidetään vanhentuneena nimityksenä saamelaisista. Lappalainen on ollut henkilö, joka lapinkylän jäsenenä yhdessä muiden asukkaiden kanssa on osallistunut kruunulle maksettavan lapinveron maksuun. Lappalaiskäsite liitetään mieluusti tänä päivänä yhä enemmän maa- ja vesioikeudellisiin kysymyksiin.²⁷ Vanhimpina aikoina tuomiokirjoissa ja lapinveron kannon yhteydessä syntyneissä maa- ja veronkantokirjoissa ei lappalaisella välttämättä tarkoitettu etnistä nimitystä, vaan lähes poikkeuksetta pyyntikulttuurista, kalastuksesta, metsästyksestä tai poronhoidosta elävää henkilöä. Tässä yhteydessä voitaisiin käyttää ruotsalaista ilmaisua ”leva som lapp”²⁸. Tultaessa 1700-luvun puoliväliin ja varsinkin 1800-luvulle lappalaisella tarkoitettiin Inarissa ja Utsjoella lähes poikkeuksetta myös etnisesti saamelaista väestöosaa. Mikäli poikkeuksia lähteissä tästä määritelmästä esiintyy, ne on joka kerta käsitelty työssä erikseen. Toisin sanoen työssä käytetään nimityksiä saamelainen ja lappalainen synonyymeinä.

Henkilöt, jotka tänä päivänä haluavat kutsuttavan itseään lappalaisiksi, eivät suinkaan ole täysin homogeeninen ryhmä. Heidän suvuillaan on erilainen historiallinen tausta riippuen siitä, millä alueella he asuvat ja mistä heidän esi-isänsä ovat lähtöisin. Nykylappalaisista niillä, joiden sukujuuret ovat kotoisin Inarin alueelta, on usein joku inarinsaamelainen esi-isä tai esi-isiä. Esi-merkiksi Huhtamellan, Akujärven ja osin Kiviniemen suvut ovat lähtöisin inarinsaamelaisesta Morottajan suvusta.²⁹ Uudisasutuksen myötä useat näiden sukujen edustajista suomalaistuivat jossakin vaiheessa 1800-luvun puolivälin jälkeen ja menettivät yhteytensä saamen kieleen ja kulttuuriin. Tämä tutkimus koskee siis myös tältä osin niiden nykylappalaisten esi-isiä, joilla on inarinsaamelaiset sukujuuret. Tämä pätee vaikka tutkimuksessa on termejä saamelainen ja lappalainen käytetty samassa merkityksessä. Tulkintani mukaan Inariin verolappalaiseksi merkitty henkilö oli lähes poikkeuksetta myös etnisesti saamelainen.³⁰

²⁷ Pentikäinen 1995, 22.

²⁸ Ilmauksen esiintymisestä kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjoissa katso esimerkiksi Arell 1977, 37–40.

²⁹ Inarinsaamelainen Morottajan suku on yksi Inarin suurimpia. Sukua on todistettavasti esiintynyt alueella niin pitkään kuin kirjoitettuja lähteitä on olemassa. Suvulla on lisäksi laajat sukujuuret ympäri Inaria. Katso Akujärvi Anja, Morottajan suku (1996).

³⁰ Ainoat Kyrön suvun edustajat, jotka on merkitty Inariin verolappalaisiksi, ovat Henrik Henriksson Kyrö (s. 1761) 1810–1822 ja 1824 sekä hänen poikansa Pahl Henriksson Kyrö (s. 1823) 1851–1852. Lähempi tarkastelu osoittaa, että Henrik Henriksson Kyrön ensimmäinen vaimo oli inarinsaamelainen Elin Mattsdotter Walle ja toinen vaimo

Mikäli henkilö, oli hän etnisesti mitä väestönosaa tahansa, perusti uudistilan Inariin tai Utsjoelle, olen käyttänyt henkilöstä nimeä uudisasukas. Uudisasukkaan etnisyyden määrittely ei tässä työssä ole mahdollista. Selvää kuitenkin on, että uudisasukkaiden joukossa oli sekä paikallisia saamelaisia että muualta muuttaneita suomalaisia tai mikäli halutaan sanoa, henkilöitä, jotka elivät kuin lappalaiset (s. o. harjoittivat lappalaiselinkeinoja). Mikäli jonkun henkilön kohdalla kyseessä on muualla kuin Inarissa tai Utsjoella syntynyt saamelainen, olen käyttänyt henkilöstä alkuperäisessä lähteessä ollutta nimitystä, esimerkiksi mäkitupalainen Sompion lapista tai uudisasukas Kittilästä.

Elinkeinojen merkitys väestönmuutoksille ja asutuskehitykselle on kiistaton. Saamelaiset voidaan jaotella historiallisesti elinkeinojen mukaan joki-, järvi- ja porosaamelaisiin. **Jokisaamelaisia** ovat tutkimuksessa erityisesti Teno- ja Utsjokivarsien saamelaiset. He asuivat kiinteästi valtaväylien varsilla, vaikka monilla perheillä oli erilliset kesä- ja talvipaikat. Tenojoen merkitys lohijokena oli suuri. Lohenpyynti on ollut sitä tärkeämmässä asemassa, mitä alemmas jokisuuta kohti mennään. Jokilaaksojen saamelaiset erosivat muista saamelaisista siinä, että maataloudella oli elinkeinona tärkeä asema. Jokisaamelaisten pienimuotoinen maatilatalous jäi yleensä naisten huoleksi miesten pyytäessä lohta kesäisin. Poronhoito ei merkinnyt jokisaamelaisille paljoakaan. Heidän pääelantonsa tuli lohenkalastuksesta.³¹

Inarin saamelaiset olivat **kalastajasaamelaisia**. Inarin kalastajasaamelaisilla saattoi olla useita asuinpaikkoja riippuen kuhunkin vuodenaikaan harjoitettavasta kalastuksesta. Inarinjärvi oli heille tärkeä. Inarilaiset poikkesivat muista saamelaisista jo senkin vuoksi, että heidän kielensä oli läntisin itäsaamen murre. Inarin kalastajasaamelaisia voi kutsua myös **järvisaamelaisiksi**, niin suuri merkitys järvikalastuksella heille oli. Inarin kalastajasaamelaisilla on perinteisesti ollut myös vähän poroja ja lampaita.³²

Tunturialueilla asuvien **poro- eli tunturisaamelaisten** elämään ovat liittyneet pitkät muuttomatkat, jotka olivat riippuvaisia porojen luontaisista liikkeistä. Tämä vuotuismuutto, **jutaaminen**, ulottui yleensä havumetsä- tai tunturikoivikkovyöhykkeeltä joko Jäämeren rannikolle tai korkealle tunturiylängölle. Tätä jutaavaa saamelaisryhmää on nimitetty tunturilappalaisiksi, paimentolaislappalaisiksi, täyspaimentolaisiksi tai muuttolappalaisiksi (*flyttlappar*).³³ Porosaamelaiset olivat nimensä mukaisesti poroja hoitavia saamelaisia. Heidän toimeentulonsa koostui lähes yksinomaan poronhoidosta. Poropaimentolaisuus on ollut väestön liikkuminen huomioon ottaen hyvin ekspansiivista. Ekspansio suuntautui Karesuvannon, Enontekiön ja Koutokeinon suuntaan lounaasta ja jatkui myöhemmin kohti koillista ja itää. Pohjois-Lapin itäisimpiin osiin, Utsjoelle, Inariin ja Kaarasjoelle suurporonhoito levisi huomattavasti myöhemmin kuin läntisiin naapuripiirisiin. Utsjoki joutui poropaimentolaisuuden piiriin selvästi ennen Inaria.³⁴ Suurporonhoito oli jo levinnyt Utsjoen Lappiin 1700-luvun alkuun tultaessa. Inari sai suurporonhoitoa harjoittavan, vakinaisesti alueella asuvan, väestön selvästi myöhemmin.

Inarin kalastajasaamelaisilla taas oli useita asuinpaikkoja eli kalakenttiä, joihin muutettiin eri vuodenaikojen kalastusta varten. Jos Utsjoella vallitsi kesäpaikkajärjestelmä, vallitsi Inarissa niin sanottu **vuosikiertojärjestelmä**. Inarinsaamelaisilla saattoi olla kevät-, kesä-, talvi- ja syyspaikat, joita vaihdettiin sen mukaan, miten kala kulloinkin liikkui.³⁵ Tutkimuskohteena on kuvaillun

inarinsaamelainen Ingrid Henriksdotter Kuuva. Poika Pähl oli Henrikin toisesta avioliitosta. Katso Saamelaisperhekortisto: Inari.

³¹ Nickul 1970, 169–170, 172.

³² Nickul 1970, 112–113

³³ Linkola 1985, 168.

³⁴ Linkola 1985, 173–174.

³⁵ Nickul 1970, 112–113.

perinteisen saamelaisasutuksen kehitys Inarissa ja Utsjoella ja siinä tapahtuva muutos 1700-luvun puolivälistä 1900-luvun alkuvuosiin.

Maanluonnon käsitteet

Tutkimuksessa tarkastellaan niin sanottujen *lapinveromaiden* (ruots. *lapps katteland* tai *lappland*) luonnetta eri asiakirjalähteiden antaman informaation pohjalta. Samalla pyritään kuvaamaan sitä historiallista kehitystä, jonka kohteeksi lapinveromaat joutuivat. KAISA KORPIJAAKKO on eritellyt väitöskirjassaan lapinveromaiden luonteeseen ja asemaan liittyviä tuntomerkkejä. Lapinveromaa oli saamelaiselle sama kuin tila tai pelto talonpojalle. Kunkin saamelaisen tai saamelaisperheen elinkeinot olivat keskittyneet veromaiden puitteisiin. Tutkijan mukaan lapinveromaa oli maankäytön yksikkö, jolla oli tietty juridinen relevanssi.³⁶ Tutkijan johtopäätökset ovat tämänkin tutkimuksen lähtökohtana, mutta niitä ei välttämättä hyväksytä sellaisenaan, vaan pyritään tuomaan esille sitä yhteiskunnassa tapahtunutta muutosta, jonka kohteeksi käsitys lapinveromaiden luonteesta joutui. Ylipäätään tutkimuksen kohteena on lapinveromaa-termin käyttö lähdeaineistossa.

Tässä yhteydessä on syytä täsmentää, että eri puolilla Lapinmaata sijaitsevilla lapinkylillä oli toisiinsa verraten paljon yhteisiä, mutta monella tapaa myös erilaisia piirteitä. Jo pelkästään Tenon ja Utsjoen sekä Inarin lapinkylien alueella harjoitettiin erilaisia elinkeinoja. Vaikka kaikkialla saamelaisten pääelinkeinoina olivat peuranpyynti, metsästys, kalastus ja poronhoito, niiden painopiste kussakin lapinkylässä oli erilainen. Esimerkiksi peuranpyynti säilyi Inarissa pisimpään väestön merkittävänä elinkeinona ja se vaikutti maankäyttöön ja lapinveromaiden luonteeseen juuri tämän lapinkylän alueella. Laajamittaista poronhoitoa harjoitettiin 1700-luvun puolivälissä kaikkialla Tornion Lapin alueella, myös Utsjoella. Sen sijaan Inarin lapinkylässä suurporonhoidolla ei ollut vastaavaa jalansijaa asukkaiden elinkeinokierrossa. Erilaiset variaatiot lapinkylien elinkeinorakenteessa olivat niin suuret, että ne vaikuttivat merkittäväällä tavalla kunkin alueen maankäyttöön. Tätä kautta maankäytöllä oli vaikutusta lapinveromaiden luonteeseen. Tässä tutkimuksessa pyritään tuomaan esiin tarkasteltavien alueiden erityispiirteet.

Tutkija KAISA KORPIJAAKKO on väitöskirjassaan esitellyt seikkaperäisesti rajojen merkitystä omistusoikeuden osoittajana. Hän tuo esille muutaman rajakiistan ja tulee siihen johtopäätökseen, että erityisen yleisiä rajariidat lapinkylien välillä olivat nykyisen Suomen puolen lapinkylissä: Kemin Lapissa ja osassa Tornion Lappia eli käytännössä Utsjoella ja Enontekiöllä. Nykyisen Ruotsin puolen lapinkylissä on puolestaan riideltä yksityisistä veromaista. Tutkija ottaa esimerkin myös 1600-luvun papiston kuvauksista. Tuderus kertoi Kemin Lapin lappalaisista, että kunkin oli pysyteltävä omien määrättyjen rajojensa sisällä. Graanin Piitimen Lapin kuvauksessa todetaan, että useimmissa lapinkylissä yksityisten lappalaisten maat ja kalavedet oli erotettu toisistaan määrättyillä rajamerkeillä. Tutkija tulee siihen johtopäätökseen, että Ruotsin vallan aikaan saamelaisten maat oli jaettu täsmällisesti suurempiin ja pienempiin alueisiin. Maat oli erotettu toisistaan kunnollisilla rajoilla talonpoikaistalojen tapaan. Rajat oli myös merkitty rajamerkein.³⁷

Tässä tutkimuksessa kiinnitetään huomiota kysymykseen, oliko saamelaisten maiden välillä rajoja ja millaisia rajat olivat luonteeltaan 1800-luvulla. Työssä tarkastellaan rajojen olemassaoloa tilanteessa, jolloin siidan alueelle alettiin perustaa uudistiloja. Jos rajoja oli, tunnustivatko viranomaiset rajojen olemassaolon. Tässäkin tapauksessa on tarkasteltava rajojen määräytymisen historiallista kehitystä. Rajakysymys kytkeytyy kysymykseen maanluonnosta eli siitä ymmärrettiinkö saamelaisten sukumaat perintö- vai kruununluontoisiksi. Tarkastelussa on se, miten viranomaiset ja saamelaiset itse ymmärsivät maanluonnon.

³⁶ Korpiaakko 1989, 87.

³⁷ Korpiaakko 1989, 417, 420, 425–426.

Tilajärjestelmän osalta maanluontokysymys kytkeytyy muutoksen alaisena olleisiin käsityksiin maiden omistusoikeudesta. Alkuvaiheessa, jolloin perustetut tilat vielä nauttivat verovapauttaan, käytän niistä nimitystä *kruunun uudistila tai uudistila*. Verovapaus kesti yleensä 20 vuotta. Verovapausvuosien jälkeen tila alkoi maksaa sille määrätyn manttaalin mukaista maaveroa. Veronmaksun jo aloittaneesta tilasta käytän nimitystä *kruununtila*. Niin kauan kuin uudistilan tilukset olivat erottamatta kruununmaasta, ei asukkaita katsottu täysivaltaisiksi talollisiksi. Yleisen käsityksen mukaan he olivat vuokralaisen asemassa. Käytäntö muotoutui kuitenkin niin, että vaikka kruunulla oli periaatteessa oikeus vaihtaa kruununtilan asukasta, tila siirtyi yleensä isältä pojalle. Kun tämä ei aina ollut mahdollista, tila yleensä siirtyi jonkun sukulaisen hallintaan. *Perintötiloja* kruununtiloista syntyi, kun haltija osti tilan perinnöksi. Verotuksellista eroa kruununtilaan ei ollut, mutta ero oli omistusoikeudellinen.³⁸

Tultaessa 1800-luvun loppuun Inarin ja Utsjoen alueelle alettiin perustaa *kruununmetsätorppia*. Kruununmetsätorppa on erotettava kruununtorppa-käsitteestä.³⁹ Kruununmetsätorpat voidaan ikänsä puolesta jakaa niin sanottuihin vanhempiin ja uudempiin. Uudemmat ovat syntyneet sen jälkeen kun kruununmaat asetettiin metsähallinnon alaisiksi. Vuokratilojen tilukset olivat pieniä ja sen vuoksi manttaalittomia. Ne sijaitsivat yleisen käsityksen mukaan kruunun liikamaalla. Sitä mukaa, kun metsien arvo kasvoi ja isojako edistyi, kruununmetsätorppareiden asema heikkeni. Torppareiden asema määriteltiin valtakunnallisesti 1860- ja 1870-lukujen aikana, jolloin torpat pantiin väliaikaisesti verolle. Torpan perustamisluvan antaminen kuului ensin senaatille ja myöhemmin, vuodesta 1876, metsähallitukselle. Tuolloin annetut määräykset pysyivät lähes muuttumattomina itsenäisyyden ajan asutuslakeihin saakka.⁴⁰ Maanluontoajattelun mukaan kruununmetsätorpparilla ei ollut vakaata hallintaoikeutta torppaansa, vaan hän oli kruunun vuokralainen.

Käsite *manttaali* ilmoitti tilan veroluvun. Alun alkaen se tarkoitti henkilökohtaista verolukua, mutta muuttui vähitellen tarkoittamaan maan tuottavuutta, jolloin huomioon otettiin maan laatu sekä muut mahdolliset etuudet. Yleensä tilat olivat jaettujen manttaalien suuruisia, kuten 1/2, 1/4, 1/6 tai 1/8 manttaalin tiloja.⁴¹ Tässä työssä manttaalilla tarkoitetaan verotettavan maan määrää ja laatua. Inarissa ja Utsjoella tilojen veroluku määriteltiin erilaisin perustein kuin maanviljelysseuduilla. Tutkimuksessa on tarkoitus kuvata niitä seikkoja, joiden perusteella manttaali tutkittavalla alueella määräytyi. Tutkimuksessa käytetään myös käsitettä *immissioni* tai *immissionikirja*. Kun uudistilan hakija oli saanut maaherralta lopullisen päätöksen uudistilan perustamisesta, uudisasukkaan oli haettava tilaan immissioni. Kysymyksessä oli sijoituskirja tai asukas oikeuskirja, jonka perusteella asukas otettiin kruununtilan vakinaiseksi asukkaaksi.⁴²

Oman leimansa tutkimukseen tuovat alueen erityisolot, joissa tilanpito ei voinut perustua maanviljelyyn, kuten muualla maassa. Olen aiemmin tutkinut Inarin pitäjän asutuskehitystä⁴³, nyt

³⁸ Soininen 1974, 29, 31–32.

³⁹ Kruununtorppalla tarkoitettiin itsenäisiä lähinnä kruununtiloja vastaavia asuttuja tiloja. Kruununtorppia syntyi kruununtilojen veron alentamisen seurauksena ja vuoden 1877 uudistaloasetuksen määräysten nojalla. Lisäksi useat niistä asumuksista, joita oli aikojen kuluessa perustettu erämaihin, saivat kruununtorpan statuksen. Näin tapahtui, kun metsähallinto ryhtyi ennen varsinaista kruununmetsätorppalaitosta koskevien määräysten voimaantuloa järjestämään kruununmaiden asumusten asemaa. Kruununtorpat merkittiin maakirjaan, mutta niille ei pienten tilusten vuoksi merkitty manttaalia, vaan ne maksoivat kruunulle erityistä raha- tai jyväveroa. Kruununtorppa-järjestelmä lakkautettiin vuoden 1892 uudistaloasetuksella. Oleellista on, että kun kruununtorppiin liittyi vakaa hallintaoikeus, samaan tapaan kuin kruununtiloilla, kruununmetsätorpat olivat vain vuokra-asumuksia. Tervonen 1991, 9–10; Inarin ja Utsjoen alueella ei ollut yhtään ainoata kruununtorppaa, ainoastaan kruununmetsätorppia.

⁴⁰ Hiltunen 1990, 88–89; Tervonen 1991, 9.

⁴¹ Haataja 1949, 192–195; Jutikkala 1958, 104–105.

⁴² Nykysuomen sanakirja 1951, 652.

⁴³ Katso Nahkiaisojja (1995), Inarin pitäjän asutuskehitys vuosina 1805–1910.

tarkastelun kohteena on myös Utsjoki. Tutkimuksessa pyritään täsmentämään niitä lähtökohtia, joiden pohjalta uudistiloja syntyi Suomen perimmäiseen Lappiin vanhojen lapinkylien alueille. Jos perustana oli ajatus lapinveromaiden perintöluonteisuudesta, on syytä tarkastella siirtymävaihetta, jolloin lapinveromaat muuttuivat kruunun uudistiloiksi.

Regaalin käsite syntyi Italiassa 1200-luvulla, josta se levisi Saksaan ja sieltä pohjoismaihin. Ruotsi-Suomeen se tuli keskiajan lopulla. *Regaali oikeus* tarkoitti alun alkaen kruunulle kuuluvia oikeuksia. Sen perusteella kruunu alkoi omia itselleen osuutta yleismaiden tuloista ja oikeuksia vesialueisiin. Kustaa Vaasa kehitti kruunun regaali oikeutta edelleen ja pyrki sen avulla lisäämään kruunun tuloja ja lujittamaan valtiota. Saksassa vallitsevien käsitysten mukaan verotilan omistusoikeus oli jaettu niin, että veron kantajalle kuului oikeus veroon ja sen mukaan myös välitön omistusoikeus, kun taas talonpojalle kuului vain tilansa käyttöoikeus. Talonpojalla oli vain perinnöllinen hallintaoikeus tilaansa.⁴⁴

Käsitys valtion omistuksesta suuriin erämaihin on peräisin jo Kustaa Vaasan ajoista. Myöhempi metsälainsäädäntö vain vahvisti tuota käsitystä. Kuitenkin vasta isonjaon myötä ratkaistiin lopullisesti kylien takamaiden ja erämaiden maanomistuskysymykset. Tähän tutkimukseen erityispiirteensä tuo se, että isojako tapahtui tutkimusalueella vasta 1900-luvulla. Kuten tutkija ANNE RUUTTULA–VASARI toteaa, kesti kauan ennen kuin valtion omistusoikeus asumattomiin erämaihin tuli tunnustetuksi ja toteutetuksi.⁴⁵ Tässä tutkimuksessa pyritään kuvaamaan sitä, miten isonjaon myöhästyminen vaikutti alueen maankäyttöön ja sitä kautta ihmisten elämän edellytyksiin. Isollajalla oli myös kauaskantoisia vaikutuksia asutuksen kehittymiseen Inarin ja Utsjoen alueella.

Isonjaon käsitteet

Koska tutkimuksen kohteena ovat isojakolakiin johtaneet toimenpiteet, kuten väliaikainen kruununmaiden erottaminen, on syytä tarkastella myös muutamia isojakoon liittyviä käsitteitä. *Lohkokunta* on erotettava kylästä. Jo maakaari puhui siitä, että useampia kyliä voi olla saman rajapiirin sisällä. Niitä ei erotettu toisistaan pyykeillä tai rajoilla. Silloin kylät muodostivat yhteisen lohkokunnan siihen metsämaahan, joka oli yhteisenä rajapiirin sisällä. Metsä jaettiin niiden kesken kylien verolukujen mukaisessa suhteessa.⁴⁶

Yhteen lohkokuntaan saattoi kuulua useampia kyliä. Tällöin lohkokunnat voitiin tarkoituksenmukaisuussyistä jakaa useampiin *jakokuntiin*, joissa isojako toimitettiin kussakin erikseen. Jakokuntien rajat käytiin joko rajankäyntitoimituksessa tai jyvitykseen perustuvalla jaolla. Toisin sanoen maan pohjoisosissa ei ole voitu toteuttaa Ruotsin vallan aikaisiin lakeihin perustuvaa ajatusta, että isojako oli toimitettava kussakin kyläkunnassa erikseen. Tällä jakokunnat muodostettiin tarkoituksenmukaisuussyiden perusteella. Jakokuntaan saattoi kuulua useampiakin kyliä.⁴⁷ Lohkokunta on siis laajempi käsite kuin kylä. Tavallisesti yksi kylä muodosti isonjaon piirin. Jos tällainen piiri koostui useammasta kylästä, ne muodostivat silloin lohkokunnan. Jakokunta oli taas lohkokuntaa rajoitetumpi käsite. Yksikin kylä saatettiin jakaa useampaan jakokuntaan.

Isonjaon yhteydessä on syytä käsitellä myös termien erämaa ja liikamaa eroja. KYÖSTI HAATAJA on tarkastellut pienessä tutkielmassaan vuodelta 1929 termien erämaa ja liikamaa eroja aina Ruotsin maakuntalakien ajoista lähtien. Samalla hän esittää ruotsalaiseen tutkimukseen nojau-

⁴⁴ Haataja 1949, 26–27.

⁴⁵ Ruuttula–Vasari 2004, 86.

⁴⁶ Haataja 1949, 81.

⁴⁷ Haataja 1949, 81.

tuen käsityksensä maanomistusoikeudellisesta kehityksestä Ruotsissa. Hän esittää lyhykäisyydessään seuraavaa: Jo maakuntalakien aikana talolliset omistivat Ruotsissa viljelykseensä ottamat maat. Lisäksi he omistivat kylän talojen kanssa yhteisesti niitä lähinnä olevan metsämaan. Se metsämaa, joka tästä jäi yli, jakautui sittemmin kihlakunnan ja maakunnan yhteismaiksi. Keskiäikana ei Ruotsissa ollut käsitettä valtakunnan yhteismaa. Myöhemmin 1500-, 1600- ja 1700-lukujen asetuksilla maakuntien yhteismaat ja Pohjois-Ruotsin erämaat siirtyivät valtion omistukseen.⁴⁸

Suomessa yksityisten talojen ja kylien omistusoikeus maahan muodostui samaan tapaan kuin Ruotsissa. Täällä ei kuitenkaan HAATAJAN mukaan muodostunut kihlakuntien eikä maakuntien yhteismaita, muttei myöskään pitäjien yhteismaita, joitakin erikoisia poikkeuksia lukuun ottamatta. Kaikki metsämaa kylien alueiden ulkopuolella katsottiin jo keskiaikana kruunun yhteismaaksi. Haatajan käsitys on, että valtion herruus käsitti myös Pohjois-Suomen suuret erämaat. 1600-luvulta lähtien ryhdyttiin antamaan säädöksiä kruunun yhteismaiden erottamisesta talojen ja kylien alueista. Näitä säädöksiä olivat metsälait, sitten verollepanopäätökset ja lopulta isoajakoa koskevat säädökset.⁴⁹

Valtion ja talollisten maiden erottaminen oli alkujaan HAATAJAN mukaan puhdas rajankäyntitoimitus. Siinä oli määrättävä raja, joka niiden välillä oli vanhastaan ollut, ja mikäli kylä rajoittui avoimeen metsämaahan, oli taloille annettava niille tarpeellinen alue ja erotettava rajoilla muusta metsämaasta. Suomen eteläisemmissä osissa kylillä oli yleensä määrätty rajansa. Kruunu pyrki lisäämään verotuloja asutustoiminnan avulla sekä kartuttamaan maaomaisuuttaan, jolloin taloille ryhdyttiin antamaan vain määrätty alue maata mantaalia kohti myös niillä alueilla, joita kylät olivat vanhastaan hallinneet. Näin tehtiin sekä Suomessa että Ruotsissa. Näin ei voitu kuitenkaan tehdä ilman, että olisi aiheutettu levottomuuksia. Asia ratkaistiin siten, että niiden talojen omistajille, joille tällainen alue vanhastaan oli kuulunut, annettiin oikeus ennen muita perustaa tällaiselle kruunulle erotettavalle alueelle uudistiloja. Tilat saattoivat ottaa siis alueet viljelykseen ja pitää ne edelleen ominaan, mutta erityistä veroa vastaan. Puhutaan niin sanotusta *optio-oikeudesta*. Optio-oikeus sidottiin kuitenkin määrättyyn aikaan, ja mikäli talot eivät halunneet käyttää tuota oikeutta, alue siirtyi kruunulle. Taloille aikaisemmin kuulunut alue, joka voitiin antaa niille lisäveroa vastaan tai erottaa kruunulle, alkoi kantaa nimeä *liikamaa* (ruots. *överloppsjord*).⁵⁰ Siitä on käytetty myös termiä *ylijäämäämaa*.

Koko käsite liikamaa tuli käyttöön vasta sen jälkeen, kun oli ryhdytty erottamaan valtiolle osia kylille aiemmin kuuluneista alueista. Ruotsissa käsite esiintyi ensimmäisen kerran 23. toukokuuta 1780 annetussa johtosäännössä Länsi-Pohjan erottamistuomioistuimelle ja Suomessa kuninkaallisessa kirjeessä kamarikollegiolle 25. huhtikuuta 1777. Talollisilla oli optio-oikeus liikamaahan, mutta ei erämaahan.⁵¹

Liikamaata vanhempia sen sijaan ovat käsitteet *erämaa eli yhteismaa* (ruots. *krono allmänningar*). Vuosien 1647, 1664 ja 1734 metsäasetukset erottivat yhteismaat suurista metsistä ja erämaista siten, että yhteismaina käsitettiin vain maakuntien, kihlakuntien ja pitäjien yhteismaat. Maan pohjoisosissa kyläkuntien ulkopuolella olevat suuret metsät ja erämaat luettiin eri ryhmäksi. Vuoden 1805 metsälaissa puhutaan ”kruunun metsistä eli sellaisista suurista metsistä ja erämaista, jotka kyläkunnan ulkopuolella kuuluivat Meille ja Kruunulle”, samalla kun yhteis-

⁴⁸ Haataja 1929, 16.

⁴⁹ Haataja 1929, 17.

⁵⁰ Haataja 1929, 17–18.

⁵¹ Haataja 1929, 18.

maista puhutaan erikseen.⁵² HAATAJAN käsityksen mukaan alun perin yhteismaalla käsitettiin kaikkea sellaista maata, joka ei ollut talollisten yksityistä omaisuutta.

Vähitellen kehittyi käsitys valtion omistusoikeudesta pohjoisiin erämaihin ja siitä, että ne muodostivat valtakunnan yhteismaan (ruots. *riksallmänning*). Kustaa Vaasan aikana alkoi vakiintua nimitys kuninkaan ja kruunun yhteismaa (ruots. *Konungens och kronans allmänning*) tai vain nimitys kruunun yhteismaa (ruots. *kronans allmänning*).

Tultaessa 1700-luvun loppupuolelle ja 1800-luvun alkuun HAATAJAN mukaan tehtiin jo selvä ero kruunun yhteismaan ja liikamaan välillä. Toisissa päätöksissä puhutaan vain kruunun yhteismaista ja toisissa liikamaista. Kruunun yhteismailla alettiin tarkoittaa alueita, jotka kuuluivat kruunulle ja joiden sisällä oli taloja, jotka siitä erotettiin. Yhteismaita koskevissa päätöksissä ei ole viittaustakaan siihen, että taloilla olisi ollut niihin mitään oikeuksia. Niitä oli alettu pitää vanhastaan kruunulle kuuluvana laajana erämaana. Liikamaalla tarkoitettiin edelleen sellaisia alueita, jotka olivat kuuluneet taloille, mutta jotka isossajaossa tiluksia manttaalien mukaan annettaessa jäivät tuosta alasta kruunulle.⁵³ Liikamaa ja erämaa käsitteitä käytetään myös Inaria ja Utsjokea koskevissa asiakirjoissa. Tutkimuksessa on syytä tarkastella myös lapinmaiden osalta sitä, oliko lapinkylien alueilla yhteismaita. Ei voida myöskään välttää kysymystä, miten termit liikamaa ja erämaa sopivat lapinkyläjärjestelmään ja lapinkylien sisällä tapahtuvaan maankäyttöön.

Saamelaiset nimet

Vanhimmat kirjoitusasuun saatetut saamelaisten nimet löytyvät viranomaisten pitämistä veronkantoluetteloista. Veroluettelot tai kirjalliset lähteet eivät kuitenkaan anna oikeaa kuvaa saamelaisesta nimikäytännöstä. Voidaankin todeta, että historiasta tiedetään vain vähän siitä, miten saamelaiset käyttivät nimeään. Vanhimmissa veroluetteloissa käytettiin vain etunimiä, ei sukunimiä. Viranomaiset saattoivat kirjoittaa saman nimen useammalla eri tavalla, onkin usein vaikea havaita, mikä muoto oli kulloinkin nimen pohjana. Kirkon otteen vahvistumisen kautta saamelaisia nimiä alettiin myös muuttaa vastaamaan kristillisiä nimiä.⁵⁴ Tällöin etunimen perään merkittiin yleensä henkilön patronyymi.

Saamelaisille annetuista kristillisistä nimistä tuli vähitellen virallisia nimiä. Kehitykseen vaikutti voimakkaasti valtion tukema kirkollinen käännöstyö. Ne etunimet, joita papit pitivät pakanallisina, hylättiin. Yleistä olikin, että lapselle annettiin kirkollisen kasteen jälkeen myös saamelainen nimi. Sukunimet alkoivat ilmestyä veroluetteluihin 1600-luvun loppupuolelta lähtien. Aluksi nimiä oli vain muutama, mutta 1700-luvulla sukunimien käyttö veroluetteloissa yleistyi. Sukunimistä muun muassa Aikio, Päiviö, Falle, Guttorm, Joks, Sarre, Sombio ja Vuolab olivat yleisiä. Usein nimet olivat alun perin etunimiä, mutta niiden käyttö sukuniminä yleistyi nopeasti. Myös kristilliset etunimet tulivat käyttöön sukuniminä, näitä olivat muun muassa Anti, Erke, Ravna, Risten jne.⁵⁵

Myös kutsumanimiä, jotka kuvasivat kantajansa persoonaa tai ominaisuutta tai seutua, josta hän oli kotoisin, otettiin käyttöön virallisina sukuniminä. Esimerkiksi voidaan mainita Utsi (pieni), josta tuli norjalaisittain Lille tai Banne (banni = potra poika), Tähän ryhmään kuuluvat myös nimet Balto tai Paltto, joka juontuu verbistä baltut ja tarkoittaa tulla varovaiseksi. Myös ammat-

⁵² Haataja 1929, 18.

⁵³ Haataja 1929, 32.

⁵⁴ Solbakk 2001, 143.

⁵⁵ Solbakk 2001, 144.

tinimikkeitä alettiin käyttää sukuniminä. Näitä olivat esimerkiksi Katekeetta, Lukkari ja Länsman. Myös paikkakunnan nimiä käytettiin sukuniminä, kuten esimerkiksi Porsanger.⁵⁶

Arkikielessä oli ja on vieläkin tapana nimittää henkilöä isoisän/isoäidin ja isän/äidin mukaan siten, että henkilön nimi muodostuu isoisän tai – äidin etunimestä yhdessä äidin tai isän etunimen ja henkilön oman etunimen kanssa. Nykyisin on tavallista, että käytetään vain äidin tai isän etunimeä yhdessä henkilön oman etunimen kanssa, esimerkiksi Biret-Piera, Mater-Lemet, Juovssa-Inga jne. Usein nainen on saamelaisessa suvussa se keskeinen henkilö, jonka mukaan jälkipolvet saavat saamelaisen nimensä.⁵⁷

Koskapa saamelainen nimi on kulttuurin ulkopuolisen tutkijan silmin vaikeaa, ellei mahdotonta-kin, kirjoittaa oikeassa muodossa, työssä pitäydytään käyttämään sitä nimeä, joka kulloinkin on merkitty asianomaiseen lähteeseen. Kyseessä on tarkasteltavana aikana (1749–1925) lähes aina ruotsalaisessa muodossa oleva nimi. Suomalaiseen muotoon nimet muuntuvat asiakirjojen kielen vaihtuessa suomeksi. Mikäli nimi on ruotsalaisessa patronyymimuodossaan, sitä ei ole lähdetty muuttamaan, koska kyseessä on saamelainen nimi.

Lähdeaineisto

Tutkimuksessa käsitellään Lapin asutushistoriaa ja maankäyttöä 1730-luvulta vuoteen 1925. Asutus- ja maankäyttölakeja tarkastellaan siinä valossa, mitä ne kertovat aikakauden vallitsevasta politiikasta. Lakien avulla on pyritty ohjaamaan kaikkea maankäyttöä. Tutkimus keskittyykin siihen, missä määrin asetuksia on kyetty paikallistasolla noudattamaan. Valtiovallan ote pohjoisiin alueisiin on aika ajoin ollut voimakkaampi, aika ajoin heikompi. Kutakin asetusta, lakia tai julistusta käsitellään erikseen. Yksittäisiä lainkohtia nostetaan esille siinä tapauksessa, kun niihin käytännössä on viitattu, siis viranomaisten päätösten yhteydessä. Oikeudellisen merkityksen pohtiminen jää tutkimusryhmän toiselle jäsenelle. Tarkoitus on valottaa lainsäädäntöä käytännön viranomaistoiminnassa.

Käräjäpöytäkirjoja on käytetty asutustoiminnan ja maankäytön näkökulmasta. Tutkimusta varten Inarin ja Utsjoen käräjät on luettu systemaattisesti aina vuodesta 1750 lähtien. Asiakirjat sisältyvät Svean hovioikeuden ja Lapin tuomiokunnan arkistoihin. Tärkeimpiä käräjillä käsiteltyjä asioita ovat kalastus- ja uudistilojen perustamiskatselmukset, katselmuksia koskeneet valitukset sekä kalastuksesta, metsästyksestä, poronhoidosta ja muusta mahdollista maankäytöstä aiheutuneet riidat. Varsinkin Inarin ja Utsjoen kihlakunnankäräjillä käsiteltiin paljon myös hallinnollisia asioita.

Lopullista päätöstä uudistilan oikeuksista ja verollepanosta ei tehty käräjillä, vaan viimeinen sana kuului kuvernöörille. Kuvernöörin päätökset yksityisten ihmisten hakemuksiin sisältyvät Oulun lääninkonttorin arkistoon ja siellä päätöskonsepteihin. Monessa tapauksessa, ainakin ennen 1860-lukua, päätöksissä käydään lävitse tilan koko historia ja asian käsittely lausuntoineen yksityiskohtaisesti. 1860-luvulta lähtien päätökset kirjataan valmiisiin kaavakkeisiin, joten niiden informaatioarvo heikkenee. Tässä tapauksessa avuksi tulevat uudistila-aktit, joihin on koottu kaikki asian käsittelyn yhteydessä syntyneet asiakirjat. Nämä löytyvät Oulun lääninkonttorin anomusasiakirjojen yhteydestä. Asiakirjat löytyvät helposti anomusdiarien avulla ja työtä varten diaarit on käyty lävitse vuodesta 1810 vuoteen 1897 saakka. Tutkimuksessa on pyritty käymään lävitse mahdollisimman monta uudistilan anomusasiakirjavihkoa. Näiden joukosta ovat löytyneet myös tutkimuksessa liitteinä olevat asemapiirrokset uudistilojen tilusten sijoittelusta.

⁵⁶ Solbakk 2001, 144.

⁵⁷ Solbakk 2001, 144–145.

Erityisesti Utsjoella perustettiin useita niin sanottuja kalastustiloja. Perustamiset käsiteltiin käräjillä, mutta myös näistä annetut päätökset ovat Oulun lääninkonttorin arkiston yhteydessä. Kuvernöörin päätökset valottavat kalastustilojen perustamissyitä ja käsitystä niiden asemasta uudistilojen rinnalla. Päätöksiin päästään käsiksi anomusasioiden diaarien avulla.

Viranomaiskirjeenvaihto on tutkimuksen laajinta aineistoa. Se valottaa monella tavalla erilaisten päätösten taustalla olevia kysymyksiä. Ennen asutuslakeja ja -julistuksia viranomaiset ovat käyneet keskenään vilkastakin kirjeenvaihtoa. Tässä yhteydessä keskusteltiin usein käytännön järjestelyistä. Kirjeenvaihto kertoo, miten viranomaiset ovat asioita ymmärtäneet ja mihin he ovat päätöksensä perustaneet. Tarkastelun alla on ollut erityisesti kuvernöörin, Lapin kihlakunnan kruununvoudin ja paikallisten nimismiesten välinen kirjeenvaihto. Tutkimusta varten on seulottu Oulun lääninkansliaan saapunut ja sieltä lähtenyt kirjeenvaihto. Oulun lääninkansliassa on käsitelty erityisesti hallinnollisiin asioihin liittyviä kysymyksiä. Vuodesta 1809 on käyty lävitse keisarilta, kenraalikuvernööriltä, senaatin eri osastoilta, Lapin vuodilta, nimismiehiltä ym. viranomaisilta saapunut kirjeenvaihto aina vuoteen 1889 saakka. Kuvernöörille ovat saapuneet myös kruununvoutien vuosittaiset kertomukset Lapin kihlakunnan tilasta sekä viisivuotiskertomukset maankäytön, elinkeinojen ja kaupan tilasta. Kirjeenvaihto näkyy saapuneiden kirjeiden diaarista.

Suomen ja Norjan rajasulun seurauksena nimismiehet ja kruununvoudit määrättiin tekemään alueellaan niin sanottuja rajantarkastusmatkoja. Matkojen tarkoitus oli informoida senaattia ja muita viranomaisia alueen poikkeuksellisista oloista ja niissä tapahtuneista muutoksista. Nimismiesten vuosittaiset raportit antavat tarkkaa tietoa Norjan porosaamelaisten liikkeistä ja heidän tekemistään vahingoista Suomen alueella. Kruununvoutien kertomukset kuvaavat Lapin kihlakunnan alueella tapahtuvia asioita hyvinkin yksityiskohtaisesti.

Yleisesti voidaan jo tässä vaiheessa todeta se, että viranomaiset ovat olleet hyvin perillä alueellaan tapahtuvista muutoksista. Paikallisilta viranomaisilta on pyydetty lausuntoja, jotka joissakin tapauksissa näkyvät myös päätöksenteossa. Usein paikallisvirkamiehet ovat toimineet aloitteen tekijöinä. He ovat voineet myös pyytää esimiehiltään tarkennusta annettuihin määräyksiin. Tutkimuksen keskeinen näkökulma on paikallisen päätöksenteon organisointi ja päätösten taustalla olevat asiat.

Tarkastelun kohteena on myös Ruotsin kantama lapinvero ja sen kehitys Inarissa ja Utsjoella 1700-luvun puolivälistä lapinveron lakkauttamiseen 1924. Tässä keskeisenä lähteenä ovat veronkannon seurauksena syntyneet maa- ja veronkantokirjat. Näiden lisäksi viranomaiset ovat pitäneet myös niin sanottuja erikoismaakirjoja, joiden luonne poikkeaa vuosittaisista kantokirjoista. Vanhimmat veroluettelot 1700-luvulta lähtien sisältyvät Pohjoisen Lapinmaan voutikunnan arkistoon ja Ruotsin valtionarkiston Kamarikonttorin arkistoon. Autonomian ajan sarjaa säilytetään Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkistossa aluksi omana yksikkönään, mutta vuodesta 1840 lähtien kruununviljojen yhteydessä. 1900-luvun veronkantokirjat ovat Oulun lääninkonttorin arkistossa.

Oulun lääninkonttorin erikoismaakirjojen ja kantokirjojen lisäksi on joukko myös muuta materiaalia, joka kertoo lapinveron merkityksestä ja kantoperusteista. Oulun lääninkonttorin arkiston kirjeenvaihto ja sinne saapuneet viranomaispäätökset ja -kirjeet valottavat veronkannon perusteita. Tutkimuksessa seurataan lapinveron maksajien ja saamelaisten uudisasukkaiden välistä suhdetta eli sitä, miten kävi lapinveron, kun saamelaiset asettuivat uudisasukkaiksi. Tarkoituksena on tutkia lapinveron maksua käytännössä ja jopa henkilötasolla, ketkä veroa maksoivat ja missä suhteessa ja mitkä olivat lapinveron kantoperusteet käytännössä.

Keskeinen tutkimuskohde on porosaamelaisten maankäyttö ja laiduntaminen Inarin ja Utsjoen alueella. Pohjana tarkastelulle toimii Strömstadin rajasopimuksen 1751 lisäpöytäkirja saamelaisten laidunnusosoikeuksista. Varsinainen lisäpöytäkirja on kiinnostanut norjalaistutkijoita jo

pitkään, sen sijaan rajasulun jälkeiset tapahtumat Suomen ja Norjan rajasulun jälkeen ovat jääneet vähemmälle tutkimukselle. Porosaamelaisten asema alueella tulee esiin viranomaisten välisessä kirjeenvaihdossa 1820-luvulta lähtien. Rajasulun yhteydessä käydyissä neuvotteluissa porosaamelaisten elinkeinon harjoittaminen nousi neuvottelujen keskeiseksi kysymykseksi. Tapahtumista kertovaa lähdeaineistoa on paitsi kirjeenvaihdon yhteydessä, erityisesti Valtiosihteerinviraston arkistossa Kansallisarkistossa.

Porosaamelaisten asemaa on käsitelty useissa eri lähderyhmissä, ja tietoa laidunnusoikeuksista ja porosaamelaisten liikkeistä rajasulun jälkeen on löydettävissä. Kysymys on osoittautunut erittäin laajaksi ja vaatisi erillistä osatutkimusta, jossa porosaamelaisten liikkeitä tarkasteltaisiin kokonaisuutena koko nykyisen Suomen Lapin alueella. Tässä tutkimuksessa on voitu valottaa vain pientä osaa siitä kokonaisuudesta, joita Suomen ja Norjan rajasulku ja myöhemmin Suomen ja Ruotsin rajasulku ovat tälle saamelaisten väestönosalle aiheuttaneet.

Henkikirjoja on laadittu Lapin alueelta vuodesta 1860 lähtien. Ne toimivat, eivät vain henkilörekisterinä alueella asuvista ihmisistä, vaan niiden avulla on mahdollista seurata myös asutuksen kehitystä ja väestön liikkeitä. Kysymykseen, mitkä olivat syyt henkikirjoituksen aloittamiseen, vaikka Lapin asukkaat olivat vapautettuja henkirahan maksusta, tuo jälleen valaistusta viranomaiskirjeenvaihtoa. Asiakirjoissa tapahtuma kulkee nimellä organisaatiouudistus. Henkikirjat löytyvät muun muassa Kittilän kihlakunnan henkikirjoittajan, Inarin nimismiehen ja Oulun lääninkonttorin arkistoista.

Tutkimuksen väestörekisteriasiakirjoja henkikirjojen lisäksi ovat rippikirjat ja muuttaneiden luettelot, joita säilytetään Utsjoen ja Inarin seurakuntien arkistoissa. Käytettäessä rippikirjoja lapinveroluetteloiden ja henkikirjojen kanssa rinnan voidaan vertailla muun muassa sitä, mikä oli lapinveron maksajien määrä suhteessa muuhun väestöön. Muuttaneiden luettelon avulla voidaan selvittää alueelle ja alueelta pois päin suuntautunutta muuttoliikettä.

Metsähallituksen rooli alueella vahvistui erityisesti 1800-luvun loppupuolelta lähtien. Keskeistä materiaalia on sekä Metsähallituksen arkistossa että hoitoalueiden arkistoissa. Metsänhoitoviranomaisten toiminnasta kertynyt aineisto valottaa erityisesti kruununmetsätorppa-asutuksen kehitystä. Tutkimuksessa on käytetty Utsjoen hoitoalueen arkistossa säilytettävää kirjeenvaihtoa ja erilaisia rekistereitä. Tätä tutkimusta varten ei ole ollut riittävästi mahdollisuutta käydä lävitse metsähallituksen kirjeenvaihtoa, jota tutkimuskysymykset olisivat vaatineet. Ne jäivät tulevien tutkijoiden tehtäväksi.

Pohjoisen Lapin oloista on laadittu runsaasti komiteamietintöjä. Tärkeimmät käytetyt mietinnöt ovat *Mietintö Lapinmaan taloudellisista oloista* (3/1905), *Tilattoman väestön alakomitean mietintö kruununmetsämaiden asuttamisesta* (2/1904) ja *Lausuntoa antamaan asetetun komitean mietintö valtion metsätalouden periaatteista* (5/1900). Tämän lisäksi Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta asetetun komitean mietintö (20/1921) on ollut lähteenä isoajakoa edeltäneiden tapahtumien osalta. Muista painetuista lähteistä mainittakoon muun muassa valtiopäiväasiakirjat, jotka käsittelevät sekä isonjaon toteuttamista että lapinveron lakauttamista.

Tutkimustilanne

Saamelaisista on tehty tähän päivään mennessä tutkimusta jo yleisesti ottaen paljon. Kansatieteellinen ja kulttuuriantropologinen tutkimus ovat tässä kentässä kuitenkin vallitsevia. Niissä näkökulma on myös hyvin usein valtakulttuurin näkökulma. Suomen puolella julkaistusta saamelaisten omaa näkemystä edustavasta tutkimuksesta, jota myös tässä työssä on käytetty, ovat SAMULI AIKION asutushistoriaa koskevat tutkimukset, kuten Lappi-teoksessa julkaistu artikkeli

Katsaus saamelaisten historiaan (1985). Norjan puolella on tehty myös runsaasti saamelaislähtöistä tutkimusta.

Norjalaista saamelaishistorian tutkimusta edustavat erityisesti AAGE SOLBAKK ja STEINER PEDERSEN. Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta tärkeimmät Solbakkin teoksista ovat olleet *Deanuleahki, sogat historjá* (2001) ja *Ávjovári-Karášjoga historjá I 1553–1900* (2000). Tenojokilaakson suvuista kertova teos valottaa yksittäisten sukujen historiaa, mutta luo myös katsauksen alueen historialliseen kehitykseen. Aviovaaran historia kertoo muun muassa porosaamelaisten liikkeistä Norjan puolella rajaa. Pedersenin tutkimus *Laksen, allmuen og staten* (1986) käsittelee Norjan puolen Tenojokilaakson lohenkalastuksen historiaa sekä alueen saamelaisten ja valtion välisiä suhteita.

Saamelaisten tutkimuksen uranuurtajat T.I. ITKONEN ja KARL NICKUL ovat ajankohtaisia tänäkin päivänä. Itkosen *Suomen lappalaiset vuoteen 1945* (1948) on edelleen perusteos, Lapin tutkimuksen käsikirja, jossa käsitellään myös Inarin ja Utsjoen alueen väestö- ja asutus- sekä maankäyttöhistoriaa. Itkosen veljessarjasta Tuomo ja Ilmari ovat julkaisseet myös saamelaisten historiaa käsittelevää kirjallisuutta. Nickulin *Saamelaiset kansana ja kansalaisina* (1970) tekee jaottelun erilaisissa maantieteellisissä oloissa elävistä saamelaisista. Oma jaotteluni elinkeinojen mukaan elävistä saamelaisista on pitkälti yhteneväinen Nickulin jaottelun kanssa.

Ruotsalaisessa historiantutkimuksessa on jo pitkään paneuduttu Tornion Lapin historiaan. Ruotsissa on ilmestynyt useita väestö- ja asutushistorian tutkimuksia. NILS ARELL on kirjoittanut teoksen *Kolonisationen i Lappmarken* (1979), jossa hän esittää joitakin maantieteellis-elinkeinollisia näkökulmia uudisasutuksen kehittymisestä Lapissa. Häneltä ovat ilmestyneet myös teokset *Arbete och liv i Vittangi-Karesuando området* (s. a.) sekä *Rennomadismen i Torne Lappmark* (1977). Jälkimmäisessä teoksessaan Arell on tutkinut muun muassa maankäyttöä uudisasutuksen levittäytyessä alueelle. Tämän tutkimuksen kannalta erinomaista vertailukohtaa antaa ERIK BYLUNDIN väitöskirja *Koloniseringen av Pite Lappmark t. o. m. år 1867*. Teos käsittelee asutuslainsäädäntöä, uudisasutusta ja maankäyttöä Piitimen Lapissa.

Tässä yhteydessä on syytä nostaa esiin Oulun yliopiston historian laitoksella tehty tutkimus saamelaisten historiasta. ANU VAHTOLAN lisensiaatintyö *Kemin Lapin saamelaisten verotus ja alueen saamalainen asutus 1555–1673* (2003) valottaa merkittävällä tavalla tämänkin tutkimuksen taustoja. Samalla Vahtola on koonnut yhteen eri tutkijoiden näkemyksiä lapinveromaiden luonteesta. Hän on todennut, että kruunun aktiivisista pyrkimyksistä huolimatta talonpoikaiseen verotukseen rinnastettavaa maaverotusta ei ainakaan Kemin Lapin oloissa onnistuttu toteuttamaan. ASLAK AIKIO on puolestaan tutkinut avioliittokäyttäytymistä ja väestön assimiloitumista tässäkin työssä tutkimuksen kohteena olevalla alueella. Työssään *Avioliitto ja identiteetti – saamelaisten ja suomalaisten avioituminen Utsjoella, Inarissa ja Enontekiöllä 1731–1920* (1998) hän on muun muassa todennut, että Utsjoella avioliitot poronhoitajien ja jokisaamelaisten kesken olivat tavallisia. Sen sijaan inarinsaamelaiset hakivat puolisonsa muiden kalastajasaamelaisten keskuudesta.

Tätä työtä olennaisilta osilta täydentävä on RITVA KYLLIN tuore väitöskirja *Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Inarissa ja Utsjoella vuosina 1741–1889* (2005). Käsillä olevan tutkimuksen kannalta teoksen mielenkiintoista antia ovat alueen asukkaiden identiteettiä ja kieltä koskevat tutkimustulokset. Tutkija MARIA LÄHTENMÄKI julkaisi rajankäyntejä ja vuorovaikutusta Pohjoiskalotilla vuosina 1808–1889 käsittelevän teoksen *Kalotin kansaa* (2004), joka antaa eräänlaisen kuvan muun muassa rajankäyntien vaikutuksista muun muassa inarilaisten ja utsjokelaisten elämään. Tutkijan käytössä ollut lähdeaineisto on esimerkiksi viranomaiskirjeenvaihdon osalta kuitenkin melko suppea.

Saamelaisiin kohdistunut oikeushistoriallinen tutkimus on saanut viimeisten vuosikymmenien aikana runsaasti jalansijaa. Uranuurtaja alalla oli ÅKE HOLMBÄCK, jonka teos *Lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling* (1922) edustaa sitä aikansa näkemystä, että kruunu oli lopulta erämaiden omistaja, vaikka saamelaisilla oli maihinsa vahva käyttöoikeus. Tätä näkemystä ovat edustaneet myös muun muassa FILIP HULTBLAD, jonka teos *Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken* (1968) kuvaa Ruotsin Lapissa tapahtunutta porosaamelaisten siirtymistä kiinteään maankäyttöön. Holmbäckin mukaan saamelaisten maankäyttö lapinkylineen ja niiden sisällä olevine sukualueineen on ollut alkuperältään saamelaista. Perheiden maankäyttö oli melko vakiintunutta ja maanjako pysyvää. Tutkija ei rinnasta talonpoikien ja saamelaisten maankäyttöä vaan toteaa, että saamelaisten maankäyttö oli elinikäistä käyttöoikeutta, joka vahvistettiin käräjillä.⁵⁸

Suomessa oikeustieteilijä KYÖSTI HAATAJA näkee tilanteen Holmbäckin tavoin. Haatajan tuotannosta tässä tutkimuksessa on huomioitu muun muassa seuraavat teokset: *Erämaa ja liikamaa* (1929), *Maa-oikeus 2. Asutuslainsäädäntö* (1940) sekä *Maanjaot ja talojärjestelmä* (1949). Haatajan mukaan suuret asumattomat metsät ja erämaat julistettiin kruunun yksityisoikeudelliseksi omaisuudeksi vuoden 1683 metsäasetuksella, joka koski paikkakuntia, joissa oli suuria ja laajoja metsiä. Tällaisia oli Pohjois-Ruotsissa ja Suomessa. Lain täytäntöönpano kuitenkin viivästyi niin, että se loppujen lopuksi toteutettiin vuoden 1734 Ruotsin valtakunnanlain antamisen jälkeen ja suurimmalta osin vasta isojakojen yhteydessä.⁵⁹

Kuninkaiden julistuksia erämaiden kuulumisesta kruunulle pitäisi kenties tarkastella aikansa tuotteina. Näkökulman kysymykseen tuo väitöskirjallaan *Valtion uutisasutus Ruotsin-Suomessa jälkeen isonvihan* (1910) MARTTI KOVERO. Erityisesti Kustaa Vaasan noustua valtaistuimelle kuningas pikku hiljaa vahvisti valta-asemaansa ylimmän vallan haltijana. Julistuksia voidaan Koveron mukaan pitää osoituksena taistelusta maiden yksityisomistusta vastaan ja samalla kuninkaan halusta lisätä valtaansa. Julistuksia pidettiin voimassa olevina silloin, kun haluttiin edistää uudisasutusta. Oikeusistuimet asettuivat maariidoissa yksityisten puolelle. Silloin, kun kuningas oli vahva, eli käytännössä Kustaa Vaasan, Kaarle IX ja Kaarle XII aikana, taistelu erämaiden omistuksesta kääntyi hallitsijan eduksi.⁶⁰

Tutkija, jolla on ollut merkittävä vaikutus saamelaisten oikeuksien uuteen tulkintaan, on oikeustieteilijä KAISA KORPIJAAKKO. Hänen väitöskirjansa *Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa* (1989) herätti suurta huomiota ilmestyessään myös muissa Pohjoismaissa. Tutkija on julkaissut väitöskirjansa jatkoksi saamelaisten maa-oikeuksia Suomessa käsittelevän teoksen *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa: kehityksen pääpiirteet Venäjän vallan aikana* (2000). Korpijaakon edustamaa näkemystä on Ruotsissa jatkanut muun muassa NILS JOHAN PÄIVIÖ, joka teoksessaan *Lappskattelands rättsliga utveckling i Sverige* (2001) tarkastelee saamelaisten maanomistusta Labban ja Simman saamelaissukujen kautta. Norjassa Korpijaakon aloittamaa tutkimustraditiota on jatkanut OTTO JEBENS väitöskirjallaan *Om eiendomsretten till jorden i indre Finnmark* (2000). Viimeksi mainittu teos ei ole ollut tämän tutkimuksen käytettävissä.

Viime vuosikymmeninä on oikeustieteellisessä ja historiallisessa tutkimuksessa alettu käsitellä saamelaisten oikeusasemaa osana ruotsalaisen lain mukaista kiinteistöjärjestelmää. Samalla on pyritty löytämään vastaus saamelaisten maaomistusoloihin. HEIKKI J. HYVÄRINEN julkaisi vuonna 1978 Saamelaisvaltuuskunnan oikeusjaostolle suunnatun monisteen *Saamelainen kiinteistö oikeudessamme – muutamia suuntaviivoja* (1978). Myöhemmin tämä julkaistiin samannimisenä komiteamietintönä 1979:30. Tämän jälkeen häneltä on ilmestynyt myös muita aiheeseen

⁵⁸ Holmbäck 1922, 28, 39–40, 45–46.

⁵⁹ Haataja 1949, 41–42.

⁶⁰ Kovero 1910, 21–23.

liittyviä kirjoituksia. Tutkimuksissa on käytetty pääasiallisina lähteinä Ruotsin lainsäädäntöä eri aikoina ja kuninkaan antamia asetuksia ja kirjeitä. Hyvärisen mukaan vuoden 1749 lapinplakaatti edisti saamelaisten maa-omistusoikeuksien häviämistä, sillä lapinkylille kuulunut maa saattoi siirtyä uudisasukkaiden haltuun. Tutkija jättää huomioimatta tilanteen, jossa uudistilojen perustajina olivat saamelaiset itse.

Vielä on huomioitava MAUNO HILTUSEN tutkimukset, joista mainittakoon *Enontekiön Lapin asutus, maanomistus ja nautinta 1500-luvulta 1800-luvun alkuun* (1978). Tutkijan mukaan Ruotsin hallinto ei vielä 1600-luvun lopussa ollut ottanut selvästi kantaa kruunun maanomistukseen lapinmaissa. Kysymykseen, katsoivatko saamelaiset itse sukumaidensa kuuluneen lapinkylille vai itselleen, ei lähteiden perusteella hänen mukaansa voi vastata. Käräjien toiminta lapinmaissa alkoi 1600-luvun puolivälissä ja ne tunnustivat myös yksittäisen saamelaisen omistusoikeuden sukumaihinsa. Hiltusen mukaan lapinkylien alueiden sisällä saattoi olla myös muiden, kuten Tornion talonpoikien, omistamia alueita.⁶¹

Tutkimuskirjallisuudesta mainittakoon myös ANNE RUUTTULA-VASARIN väitöskirja ”*Herroja on epäiltävä aina – metsäherroja yli kaiken*” (2004), joka käsittelee metsähallituksen ja pohjois-suomalaisten kanssakäymistä kruununmetsissä vuosina 1851–1900. Tutkija toteaa muun muassa, että kesti kauan ennen kuin valtion omistusoikeus asumattomiin erämaihin tunnustettiin, saati toteutettiin. Suomen pohjoisimmassa Lapissa kruunun omistusoikeus toteutui vasta isonjaon myötä. Ennen isoajakoa kylien hallitsemien tilusten rajat syntyivät tuomioistuinten päätösten tai tilusnautinnan perusteella.⁶² Vaikka saamelaiset on rajattu työn ulkopuolelle, tutkimus tuo oivaa vertailukohtaa metsähallituksen ja tavallisen kansan välisiin suhteisiin sekä metsähallinnon organisoitumiseen Pohjois-Suomessa.

⁶¹ Hiltunen 1978, 12, 28, 87, 134–136, 144.

⁶² Ruuttula–Vasari 2004, 86.

Asutuskehitys ja väestö

I Saamelaisasutus ja -väestö

1. Lapinkylät ja niiden rajat

Lapinkylä eli siida koostui kahdesta elementistä: alueesta ja aluetta yksityisesti ja yhteisesti nauttivasta väestöstä. Lapinkylien rajat noudattelivat usein luonnollisia rajoja, kuten jokia ja tunturiselänteitä. Talvikylä sijaitsi yleensä joen tai muun vesistön tuntumassa. Talvikylien paikan valintaan vaikuttivat ensi sijassa metsästys- ja kalastusmahdollisuudet sekä puun saanti. Talvikylää oli tapana siirtää, kun polttopuu, pettymännyt ja jäkälämaat hupenivat. Kun Venäjän Lapissa talvikylää siirrettiin 10–20 vuoden välein, Kemin Lapissa paikkaa lienee muutettu vain harvoin. Muun muassa Inarin Nukkumajoella sijainnutta talvikylää oli asutettu 1500-luvulta 1600-luvun jälkipuoliskolle.⁶³

Kemin Lapin pohjoisimpana siidana Inari rajoittui etelässä Sompion ja Sodankylän, lännessä Kittilän, Peltojärven ja Aviovaaran, pohjoisessa Tenon ja Utsjoen ja idässä Näätämön, Paatsjoen ja Suonikylän lapinkyliä vasten. Rajat vastasivat suurin piirtein nykyisen Inarin kunnan rajoja. Inarin lapinkylä rajautui eteläosaltaan Saariselän tunturijonoon. Raja länteen eteni Kiti-sen latvajokien pohjoispuolelta noudatellen vedenjakajaa. Kittilää vasten rajana olivat Lis-majoki ja Paaraskalla. Sieltä raja kääntyi pohjoista kohti ja jatkui Inarijokea pitkin kaartuen Beldoivin takaa Utsjoen lapinkylän rajaa vasten ja jatkui Iijärven pohjoispuolelta Näätämö-joelle. Näätämö oli 1600-luvulla vuokrannut alueita Inarilta, mutta vuoden 1826 rajajärjestely Venäjän ja Norjan välillä jakoi Näätämön lapinkylän niin, että rannikko jäi Norjan ja sisämaa Suomen ja Inarin puolelle. Näätämön saamelaisista tuli norjalaisia ja he joutivat aikanaan siirtymään pois Suomen alueelta.⁶⁴

Tenokilaakson alueella sijaitsi vanhastaan viisi lapinkylää niin, että lännestä itään ne olivat Aviovaara (Ávjovárri), Teno (Deatnu), Utsjoki (Ohcejohka), Varanki (Várjjat) ja Tenokisuu (Deanodat). Näissä lapinkylissä villipeuran pyynti oli talouden kivijalka vielä 1500-luvun puolivälissä, kuten myös Inarin lapinkylässä. Muita keskeisiä elinkeinoja olivat turkiseläinten pyynti, majavanpyynti ja lohenpyynti. Lohta pyydettiin patojen avulla, ja kalastus saattoi olla sekä yksityistä että kollektiivista. Lohta pyydettiin myös kollektiivisesti kulkutusverkoilla sekä tuulastamalla.⁶⁵

2. Lapinkylien väestö

2.1. Kalastajasaamelaisväestö ja -asutus

2.1.1. Inarin lapinkylän kalastajasaamelaiset

Muun muassa tutkija MATTI ENBUSKE on Inarin pitäjänhistoriassa käsitellyt Inarin kalastajasaamelaissukujen esiintymistä 1600-luvun loppupuoliskolla ja 1700-luvun alkupuolella. Asiakirjojen suvut olivat tuolloin seuraavat: Aikio, Kuuva, Mattus, Morotta(ja), Mujo (Moija), Paltto, Saijets, Skänck, Tauko(ma) (Taukoum), Uddais ja Valle. Aikion, Morottajan ja Vallen suvut olivat laajimpia. Mustan suku saapui Inariin 1700-luvulla Sompion. Myös Kulpits ja Omma nimet esiintyivät 1690-luvulta 1730-luvulle. Sarresta tuli sukunimi 1700-

⁶³ Carpelan 2003, 71.

⁶⁴ Carpelan 2003, 71.

⁶⁵ Solbakk 2001, 81, 129–130.

luvun puolivälissä, jolloin muutamat Valle sukuun kuuluvat henkilöt ottivat nimen käyttöön. Nimi on kuitenkin Inarissa hyvin vanha, sillä läpi 1600-luvun veroluetteloissa esiintyi nimi Sarreson (Sarrenpoika), josta muodostui sukunimi Sarre. Sarvi ja Sauva tulivat käyttöön vastaavalla tavalla.⁶⁶

Skänckin suku katosi Inarista 1730-luvun puolivälissä, kun suvun viimeiset jäsenet kuolivat. Toukoman suvun loppu tuli vuonna 1740, kun köyhtynyt Jonas suunnisti perheineen Norjaan. Inariin saapuneen Kyrön suvun juuret ovat Kittilässä, josta Henrik Michelsson Kyrö muutti Inariin 1757. Useimmat inarinsaamelaisista sukunimistä oli vanhoja saamelaisia etunimiä, joita on tavattavissa jo 1500-luvun lähteistä. Kuitenkin 1600-luvun loppupuolella alettiin systemaattisesti antaa inarinsaamelaisille sukunimiä patronymien perusteella. ENBUSKEN mukaan pappien aloittama käytäntö levisi myös virkamiesten joukkoon vuosien 1696–1705 välisenä aikana. Nimikäytännön muuttaminen oli siis jatkoa 1600-alkupuolelta alkaneelle saamelaisten kristillistämislle.⁶⁷

2.1.2. Utsjoen ja Tenon lapinkylien kalastajasaamelaiset

Tenon ja Utsjoen lapinkylien kalastajasaamelaiset olivat jokisaamelaisia, jotka asuivat pääasiassa Tenojoen, Pulmankijoen ja Utsjoen varsilla. Alueen jokisaamelaiset erosivat esimerkiksi Inarin kalastajasaamelaisista siinä, että he kalastivat joissa ja heidän pääasiallinen toimeentulonsa koostui lohikaloista.

Tenon ja Utsjoen lapinkylissä sukunimien esiintyminen 1700-luvun alkupuolen veronkantokirjoissa on vielä harvinaista. Vuonna 1706 ainoa Tenon lapinkylässä esiintyvä sukunimi oli Paut (Pauth). Veronkantokirjoihin oli merkitty kuusi ruokakuntaa. Kylällä oli oma nimismies Jonn Pålsson, joka oli verosta vapaa, Olof Mårtensson kantoi puolestaan Tanskalle menevän veron, joten hänet oli vapautettu veronmaksusta hänen toimiessaan Tanskan nimismiehenä. Veroja maksoi kolme ruokakuntaa, joiden päämiehet olivat Per Clementsson, Jonn Jonnsson Paut ja Pål Jonsson Pauth. Per Nilsson oli vuonna 1705 mennyt Norjaan. Toinen Tenon siidan sukunimi, joka ilmestyi veroluetteloihin vuonna 1711, oli Guttorm.⁶⁸ Muita sukunimiä tämän siidan alueella ei esiinny, ennen kuin Tenon ja Utsjoen siidat yhdistettiin Utsjoen lapinkyläksi.

Utsjoen lapinkylä maksoi vuonna 1706 veroa Ruotsille ja Tanskalle. Kylän ainoat sukunimet olivat Tuttin (Tutio), Klockare (Lukkari), Nam, Twitta ja Kuffain. Olof Anundsson Nam, joka oli nimen kantaja, oli kuitenkin kuollut jo 1705 ja hänen leskensä oli mennyt naimisiin Norjassa.⁶⁹

Veroluetteloiden perusteella ei voida kuitenkaan vetää minkäänlaista johtopäätöstä siitä, mitä elinkeinoja kukin harjoitti. Veroluettelot erittelevät Tenojoen lohenkalastajasaamelaiset omaksi ryhmäkseen ensimmäisen kerran vasta vuonna 1781. Kalastajasaamelaisia oli tuolloin seitsemän ruokakuntaa: Pål Olsson Tutio⁷⁰, Nils Nilsson Nicki (Nikki)⁷¹, Anders Andersson Helander, Jon Andersson Paut, Isak Isaksson Parder (Paadar), Pär Pärsson Outakoski ja Gabriel Gabrielsson Aikio. Veroluettelon mukaan Utsjoen lappiin merkityt verotetut olivat kaikki

⁶⁶ Enbuske 2003, 146.

⁶⁷ Enbuske 2003, 146, 148.

⁶⁸ Veronkantokirjat Tornion Lapista, Tenon kylä 1706–1711. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

⁶⁹ Maa- ja veronkantokirjat Tornion Lapista, Tenon kylä 1705–1706. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

⁷⁰ Pål Olsson Tutio, s. 1744, isä Olof Pehrsson Tuita s. 1707. Lapin sivistysseuran saamelaisperhekortisto: Utsjoki.

⁷¹ Nils Nilsson Nicki s. 1739 (ei lapsia), isä Nils Jonsson Nicki s. 1701, isoisä Jon Nilsson Nicki k. 1743. Lapin sivistysseuran saamelaisperhekortisto: Utsjoki.

tunturilappalaisia.⁷² Tämän jälkeen Utsjoen lapinkylä jaettiin veroluetteloissa Tenon ja Utsjoen kyliin, ja asukkaita ei eritelty elinkeinojen perusteella.

Vasta vuodesta 1803 Utsjoen Lapin asukkaat eritellään harjoittamansa elinkeinon perusteella Tenon kylän lappalaisiin ja Utsjoen tunturilappalaisiin. Tenon kalastajasaamelaisia oli jälleen seitsemän ruokakuntaa: Klement Pärsson Outakoski (Åutakoski)⁷³, Nils Pärsson Outakoski (Åutakoski)⁷⁴, Guttorm Pärsson⁷⁵, Olof Olofsson Guttorm⁷⁶, Hans Jonsson Warsi⁷⁷, Jon Guttormsson⁷⁸ ja Michel Hindriksson Pulmangi⁷⁹.

Fellmanin mukaan vuonna 1830 Utsjoella oli asukkaita 353 henkeä. Seurakuntaan asettunut väestö ei viljellyt maata. Kaikki asukkaat olivat joko poro- eli tunturisaamelaisia ja kalastajasaamelaisia. Fellmanin mukaan tunturisaamelaiset olivat yleensä puhtaita saamelaisia, kalastajasaamelaiset sitä vastoin sekoittunutta rotua. Kalastajasaamelaiset asuivat enimmäkseen Tenojoen varrella.

2.2. Suomalaisten muutto Tenojokilaaksoon

Lähdeaineistossa huomiota herättää lähdemiesten läpi vuosisatojen siirtynyt käsitys siitä, että Utsjoen jokisaamelaiset olisivat osin suomalaista alkuperää.⁸⁰ Wahlenberg tekee vieläkin pidemmälle meneviä johtopäätöksiä ja kirjoittaa, että Utsjoen kalastajalappalaiset olivat useimmiten suomalaista alkuperää ja jopa ulkonäöltään suomalaisten kaltaisia. Miehet olivat hänen mukaansa muuttaneet tänne osaksi Pohjanmaan pohjoisosista ja Tornion pitäjistä ja menneet sitten naimisiin lappalaisnaisten kanssa.⁸¹

Toisenlaista näkemystä edustaa muun muassa SAMULI AIKIO, joka kirjoittaa, että huolimatta ilmeisestä epähistoriallisuudesta selitys kelpasi pitkän aikaa kansatieteelliseksi tosioksi. Motiivina tämänsuuntaisille kirjoituksille tutkija näkee paikallisten jokivarren asukkaiden harjoittaman maanvaltauksen vastustamisen. Uudisasukkaat ja papit asettuivat keskeisille jokisaamelaisten asuttamille alueille, jolloin saamelaiset usein valittivat asiasta käreillä. Virkamiesten etujen mukaista oli vähätellä saamelaisasutuksen ikää.⁸²

⁷² Tenon ja Utsjoen Lappien maa- ja veronkantokirjat 1781. Norra Lappmarkens FA mikrofilmi FR 1514. HLA.

⁷³ Clemet Pehrsson Outakoski s. 1758, isä Pehr Pehrsson Guttorm s. 1725, isoisä Pehr Pehrsson Guttorm s. 1689. Lapin sivistysseuran saamelaisperhekortisto: Utsjoki.

⁷⁴ Nils Pehrsson Outakoski s. 1760, isä Pehr Pehrsson Guttorm s. 1725, isoisä Pehr Pehrsson Guttorm s. 1689. Lapin sivistysseuran saamelaisperhekortisto: Utsjoki.

⁷⁵ Guttorm Pärsson s. 1764, isä Pehr Pehrsson Clemet s. 1713, isoisä Pehr Pehrsson Guttorm s. 1689. Lapin sivistysseuran saamelaisperhekortisto: Utsjoki.

⁷⁶ Olof Olofsson Guttorm s. 1769, isä Olof Guttormsson s. 1730, isoisä Guttorm Olofsson s. 1698, isoisä Olof Pehrsson Guttorm s. 1662. Lapin sivistysseuran saamelaisperhekortisto: Utsjoki.

⁷⁷ Hans Jonsson Warsi s. 1759, isä Jon Andersson Guttorm s. 1718, isoisä Anders Pehrsson Guttorm s. 1664. Lapin sivistysseuran saamelaisperhekortisto: Utsjoki.

⁷⁸ Jon Guttormsson Guttorm s. 1742, isä Guttorm Olofsson s. 1698, isoisä Olof Pehrsson Guttorm s. 1662. Lapin sivistysseuran saamelaisperhekortisto: Utsjoki.

⁷⁹ Michel Henriksson Nuorgam s. 1745.

⁸⁰ Alunperin käsitys on nähdäkseni peräisin Åbo Tidningar-lehdessä vuonna 1772 julkaistusta Utsjoen kirkkoherran Anders Hellanderin artikkelista. 1800-luvun aikana sitä ovat toistaneet useat lapinkuvaajat, kuten Göran Wahlenberg 1803, 47 ja Jakob Fellman III 1906, 258. Vielä T.I. Itkonen kirjoittaa, että jokilappalaiset Tenon laaksossa ovat muodostuneet osaksi lapittarien ja suomalaissiirtolaisten sekarotuisista jälkeläisistä, osaksi köyhtyneistä porolappalaisista. Itkonen 1948 I, 123.

⁸¹ Wahlenberg 1803, 47.

⁸² Aikio S. 1985, 76.

Ensimmäiset suomalaiset asukkaat alkoivat 1700-luvun alkupuoliskolla asettua asumaan Altaan, Porsangeriin, Karasjoelle ja Tenojokilaaksoon. Muuton mahdollistivat lapinmaan asutusplakaatit 1673 ja 1695. Plakaatit tarjosivat etuja niille, jotka halusivat asettua asumaan Lappiin. He saivat ensin 15 vuoden verovapauden, jonka jälkeen heille luvattiin, ettei heidän tarvinnut maksaa suurempaa veroa kuin saamelaisten. Lisäksi heille luvattiin vapautus sota-väenotosta. Väkiluku Suomessa oli kasvanut ja Lapissa tiedettiin olevan tilaa uudisviljelylle, myös Ruijan runsaat kalavedet tiedettiin. Kotimaan levottomuus ja katovuodet kannustivat muuttajia leveämmän leivän perään.⁸³

Vanhimmilta ajoilta tiedetään, että suomalaisten muutto lapinrajan pohjoispuolelle ei suinkaan tapahtunut ilman lupaa. Esimerkiksi Aviovaaraan 1720-luvulla muuttaneiden suomalaisten tuli saada hyväksyntä muutolleen paikalliselta lapinkylältä. Yhteiset siidapäivät Koutokeinossa 30. ja 31. tammikuuta 1724 teki päätöksen, jonka mukaan Mikkel Henriksson ja Erik Madsson saivat muuttaa Karasjoelle. Ehtona kuitenkin oli, ettei heidän muutostaan saanut olla haittaa saamelaisten elinkeinojen harjoittamiselle. Suomalaisten muutttoa Tenojokilaaksoon voidaankin pitää valtiovallan harjoittaman houkuttelevan politiikan seurauksena.⁸⁴

Harva suomalaisasutus ei pystynyt vastustamaan sulautumispainetta vaan saamelaistui. Tämä on nähtävissä varsinkin Tenolla ja Koutokeinossa. Saamelaistumisen kokivat myös Utsjoelle muuttaneet ja sinne jääneet virkamies- ja pappisperheet muuttuen talollisiksi ja poronhoitajiksi. SAMULI AIKIO toteaa tämän seikan osoittavan, että saamelaisuus ei riippunut yksin elintavoista tai harjoitetusta elinkeinosta, vaan pikemminkin niistä valtasuhteista, jotka kullakin seudulla vallitsivat.⁸⁵

Saamelaiset ovat olleet ja ovat edelleenkin hallitseva väestöryhmä Teno- ja Utsjokijokilaaksoissa. Mikäli Utsjoen asukkaiden joukossa oli suomalaista alkuperää olevia asukkaita, siitä ei lähdeaineistossa ole enää minkäänlaisia merkkejä 1700-luvun puoliväliin tultaessa. Kaikki lähdemiehet pitivät asukkaita tuolloin jo täysin saamelaisina. Kysymys siitä, mitkä suvut Utsjoella olivat suomalaista alkuperää, on tämän tutkimuksen kannalta marginaalinen. Mikäli suomalaisia oli, he olivat jo täysin saamelaistuneet ja assimiloituneet paikalliseen yhteisöön.

2.3. Porosaamelaisväestö ja -asutus

2.3.1. Utsjoen porosaamelaiset

Porosaamelaiset, tunturisaamelaiset, täysnomadit, mitä nimeä heistä halutaankaan käyttää, ovat väestöryhmänä muodostuneet alun perin metsästäjä- ja kalastajasaamelaisista. Paimentolaisuuden on katsottu syntyneen Skandinavian tunturiseuduilla ja sieltä levittäytyneen vähitellen yhä kauemmas itään. Ei ole tarkkaa tietoa siitä, milloin porosaamelaiset saapuivat Utsjoelle. Tämän on täytynyt tapahtua 1600-luvun kuluessa, sillä vuonna 1695 kaikki asukkaat on mainittu tunturilappalaisiksi. On kuitenkin muistettava, että joukossa lienee ollut kalastajiakin, mutta heitä ei otettu veroluetteloissa huomioon köyhyytensä vuoksi.⁸⁶

Tuoreessa väitöskirjassaan tutkija RITVA KYLLI on kuvannut papiston antamaa kuvaa Utsjoen asukkaista 1700-luvun puolivälissä. Lapin kirkollistoimen johtokunnassa vaikuttaneen Lars Elersin tietojen mukaan Utsjoen asukkaat olivat leimallisesti poronhoitajia. KYLLI arvelee, että Elers olisi käyttänyt lähteenään Utsjoen ensimmäisen kirkkoherran Anders Hellanderin tietoja. Joka tapauksessa 1751 Utsjoella oli 33 verolappalaista ruokakuntaa, joista kahdella oli

⁸³ Solbakk 2001, 135.

⁸⁴ Solbakk 2001, 135.

⁸⁵ Aikio S. 1985, 78.

⁸⁶ Ikonen 1948 I, 125 ja viite nro 4.

tuhannen poron elo, neljällä 400–500 poroa ja yhdellätoista noin 200 poroa. Näiden ruokakuntien voidaan sanoa harjoittaneen pääelinkeinonaan poronhoitoa, sillä Hellanderin kertoman mukaan 200 poron omistus riitti hyvin toimeentuloon ja veronmaksuun, kun taas 50 porolla elätti itsensä vielä huonosti. Loput utsjokelaiset ruokakunnat omistivat vain vähän poroja, sillä kymmenellä oli noin 20–25 poroa ja kuudella noin kymmenen poroa.⁸⁷

Tiedoista voidaan päätellä, että 1700-luvun puolivälissä 33 verolappalaisesta ruokakunnasta poronhoidosta pääelinkeinonsa saaneita oli 17 ja loput 16 ruokakuntaa sai elantonsa jostakin muusta. Nämä 16 ruokakuntaa olivat epäilemättä kalastajasaamelaisia. Heille pääelinkeino oli lohenkalastus, poroilla oli enemmänkin kuljetuksellista merkitystä. Jo näiden tietojen valossa voidaan sanoa, että puolet Utsjoen seurakunnan asukkaista oli poronhoitajia ja puolet kalastajasaamelaisia, joten väitteet siitä, että asukkaat olisivat olleet leimallisesti poronhoitajia, eivät pidä paikkaansa.

Miksi papisto niin selvästi korosti Utsjoen väestössä porosaamelaisten osuutta? Tutkija RITVA KYLLI on todennut, että papisto suhtautui väheksyvästi kalastajasaamelaisiin vielä 1700-luvulla ja jopa kirkolliset olot järjestettiin porosaamelaisten ehdoilla. SAMULI AIKIO puolestaan on korostanut, että papit solmivat ystävyyssuhteita nimenomaan poronhoitajien kanssa, koska nämä toimittivat papille elintarvikkeita. Pääasiassa porosaamelaisten maksoivat varallisuutensa turvin papin palkan. Syynä porosaamelaisuuden korostamiseen AIKIO näkee myös sen, että papiston ja kalastajasaamelaisten intressit törmäsivät alueella toisiinsa, kun kalastajasaamelaiset vastustivat pappien maanvaltaushankkeita.⁸⁸

Kirkkoherra Hellanderin mukaan porosaamelaisten menetettyään poronsa ja köyhytyttyään olivat asettuneet Tenojokivarteen ja ryhtyneet kasvattamaan lampaista. He vaihtoivat asuinpaikkaa vuoden mittaan neljä tai viisi kertaa, raivasivat koivumetsät ja lannoittivat maata sekä siten hankkivat itselleen niittymaita.⁸⁹ Väite, että kalastajasaamelaiset olisivat olleet yksinomaan köyhtyneitä porosaamelaisia, voidaan mielestäni kyseenalaistaa, kuten on tehnyt jo tutkija SAMULI AIKIO. Lohenkalastus, vaikka sitä harjoitettiin vain kesäaikaan, saattoi tuoda erittäin hyvän ja vankan toimeentulon, kuten kaikesta läpikäydystä asiakirja-aineistosta voidaan nähdä. Toki joukossa on varmasti ollut myös niitä, jotka ovat vaihtaneet elinkeinoaan poronhoitajasta kalastajaksi. Näin saattoi tapahtua myöhemminkin, kuten muun muassa Nils Vuolabin eli Kadja-Nillan esimerkki 1800- ja 1900-lukujen taiteesta osoittaa.⁹⁰

Utsjoella oli myös sellaisia perheitä, joista osa kalasti, osa harjoitti poronhoitoa. Siirtymistä elinkeinosta toiseen tapahtui erityisesti avioliittojen kautta. Utsjoen saamelaisten avioitumiskenttä oli laaja. Kuten ASLAK AIKIO on pro gradu -tutkimuksessaan *Avioliitto ja identiteetti* (1998) osoittanut, Utsjoen saamelaiset avioituivat usein muiden lapinkylien saamelaisten kanssa. Norjalaisten kanssa solmitut avioliitot olivat yleisiä. Tenon yläjuoksulla avioituttiin Karasjoen saamelaisten kanssa ja alajuoksulla rannikon siidojen asukkaiden kanssa. Osa Utsjoen suvuista peri nimensäkin näiden naimakauppojen kautta tulleilta uusilta asukkailta. Poronhoitajien laajempi elämänpiiri näkyi myös avioliitoissa. Poronhoitaja otti puolison muita useammin rannikon siidoista, alueilta, missä kesäisin laidunnettiin. Utsjoen saamelaiset olivat myös ammatillisesti epäyhtenäinen ryhmä. Eri elinkeinoja harjoittavat avioituivat runsaasti

⁸⁷ Kylli 2005, 34–35 ja viite nro 5.

⁸⁸ Aikio S. 1985, 75–76.

⁸⁹ Kylli 2005, 35.

⁹⁰ Katso Saressalo 1982, 124–128. Nils Vuolab siirtyi Suomen ja Norjan rajasulun seurauksena Norjasta Suomeen, kun rajan yli tapahtunut kausivaellus estyi. Jo ennen rajasulkua tiedetään Vuolabin esi-isien juttaneen Utsjoen Paistunturin ja Ruijan tunturimaiden väliä. Vähitellen Nils Vuolab oli siirtynyt puolinomadiseen elinkeinomuotoon, johon kuului paimennusta mutta myös karjanhoitoa, jolloin talous oli keskittynyt Niljoensuun taloon.

keskenään. Kuten AIKIO on todennut, etenkin 1800-luvulla avioliitot poronhoitajien ja jokisaamelaisten kesken olivat tavallisia. Kalastajasaamelaisten poikia siirtyi poronhoitajiksi avioliittojen kautta ja vastaavasti köyhtyneet poronhoitajat kalastajiksi jokivarteen.⁹¹

Ehkäpä arvio siitä, että Utsjoen saamelaisista suurin osa oli poronhoitajia, juontuu siitä yleisestä käsityksestä, että Tornion Lapin saamelaiset olivat pääasiassa poronhoitajia. Lapinmaiden tuomari Carl Sadelin kuvauksessaan vuodelta 1740 toteaa, että Tornion Lapin lappalaiset olivat porojen omistajia ja heitä kutsuttiin tunturilappalaisiksi. Näillä lappalaisilla oli tuomarin mukaan omat perintömaansa (ruots. *sådanne Lappar hafwa wäl egne arfweland hwar de af och an flytta med Creaturen*). He muuttivat poroineen perintömailleen saadakseen talvisiikaan poronjäkäliä. Marian päivän jälkeen keväällä he muuttivat Jäämeren rantaan, josta he eivät palanneet ennen syyskuuta. He lypsivät vaatimia kesäisin sekä paimensivat porojaan läpi vuoden, kesäisin ja talvisin, suojellakseen niitä petoeläimiltä. Syksyisin miehet tosin ottivat osaa metsästykseseen ja villipeuran pyyntiin.⁹² Pikemminkin oli niin, että Tornion Lapin alueella oli enemmän niitä saamelaisia, joiden pääelinkeino oli poronhoito. Toki alueella oli muutakin väestöä. Tornion Lappi oli se lapinmaa, jonne poronhoito pääelinkeinona oli levinnyt 1700-luvun alkupuolelle tultaessa.

Joka tapauksessa 1700-luvun puoliväliin mennessä erityisesti Utsjoen lapinkylän alueella oli jo vankka porosaamelainen väestö. Tarkempia tietoja heidän lukumääränsä kehityksestä voidaan saada vuodesta 1781 lähtien, jolloin heidät eritellään veroluetteloissa omaksi veroa maksavaksi ryhmäkseen. Pitää kuitenkin muistaa, että veroluettelotkaan eivät kerro porosaamelaisten tarkkaa määrää, sillä pororenkejä ja heidän perheitään ei veroluetteloihin merkitty, koska he olivat palkollisen asemassa. Veroluetteloiden avulla voidaan kuitenkin saada selville porosaamelaisten vähimmäismäärä. Systemaattisesti porosaamelaisten ruokakuntien määrää voidaan veroluetteloista seurata vasta vuodesta 1803 lähtien, jolloin heidät selvästi erotettiin omaksi ryhmäkseen merkinnällä ”Fjell-Lappar”.⁹³

Inarin lapinkylän alueelle täyspaimentolaisuus levisi verrattain myöhään. Porosaamelaiset toki käyttivät Inarin aluetta erityisesti talvilaitumenaan varmasti jo 1700-luvulta lähtien. Inarin vakinaisen väestön joukkoon heitä tuli paljon myöhemmin. Varhaisimmat Inarin kirkonkirjoihinkin päätyneet poronhoitajat olivat Kuolan saamelaisia. Heitä oli vuonna 1820 kuusi perhettä. Vuonna 1855 Inarissa asusteli silloinkin vain yksi porosaamelaisperhe, mutta luku lisääntyi vuodesta 1865 alkaen.⁹⁴ Varsinainen porosaamelaisten ekspansio Inarin alueelle alkoi 1880-luvulla.

Porosaamelaisilla oli siis tapana oleskella sisämaassa talvikaudet, mutta kesäksi he jutivat joko suurtureille tai Norjanmeren rantaan. Porosaamelaiset aloittivat jutaamismatkansa Norjaan huhtikuun lopulla. Ensin muutettiin vaatimien vanhoille vasomispaikoille, jossa vasominen tapahtui toukokuun puoliväliin mennessä. Tämän jälkeen siirryttiin meren rannikolle. Utsjoen porosaamelaiset viettivät kesänsä Laksvuonon tai Porsangervuonon äärellä harjoittaen siellä jonkin verran merikalastusta. Porosaamelaisten elinkeinomuoto oli pitkässä tapahtumaketjussa kuitenkin voimakkaassa muutostilassa. Tähän vaikuttivat sekä elinkeinon sisällä tapahtuvat että ulkoiset muutokset. Sisäisistä muutoksista mainittakoon muun muassa pororutot ja poromäärän kasvuun liittyneet tekijät. Ehkä merkittävin ulkoinen tekijä olivat valtakuntien väliset rajasopimukset sekä -sulut.

⁹¹ Aikio A. 1998, 84.

⁹² Carl Sadelinin lyhyt kuvaus Tornion ja Kemin Lapin oikeudenhoidosta 1740. Fellman 1910, 177–180.

⁹³ Maa- ja veronkantokirja 1781. Norra Lappmarkens FA. Mikrofilmi FR 1514. HLA; Veronkantoluettelo Utsjoen Lapista 1803. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

⁹⁴ Itkonen 1948 I, 125–126.

Strömstadin rajasopimuksen liitteenä olleen lappekodisillin mukaan poronhoitajien oli valittava kansallisuutensa veromaansa sijainnin mukaan. Utsjoen lapinkylän poroja hoitavista saamelaisista melkein kaikista tuli Ruotsin kansalaisia, mutta Tenojoen alaosan poromiehet liittyivät Tanska–Norjaan. Rajasopimus lisäpöytäkirjoineen oli erittäin edullinen poronhoitajille. AAGE SOLBAKKin mukaan sopimus mahdollisti suurporonhoidon merkittävän laajentamisen. Poroeloa oli mahdollista siirtää pitkiäkin matkoja alueelta toiselle muun muassa Itä-Ruijassa ja Pohjois-Suomessa.⁹⁵

Kirkkoherra Jakob Fellmanin mukaan porosaamelaisia oli runsaimmin Utsjoella ja vain vähäisessä määrin Inarissa ja vielä vähemmän Enontekiöllä.⁹⁶ Göran Wahlenbergin mukaan Utsjoen väkiluku vuonna 1803 oli 300–500 henkeä. Väestö muodostui 55 taloudesta, joista porolappalaisia oli 32 ja kalastajalappalaisia 23. Porolappalaisia lapinveroa maksavista ruokakunnista oli 28, muut neljä olivat köyhiä. Verollisia kalastajalappalaistalouksia oli seitsemän, muut neljä olivat verovapaita ja 12 rutiköyhiä. Kalastajista 20 perhettä asui Tenon ja kolme perhettä Utsjoen varressa.⁹⁷

Porojen lukumäärä erityisesti Itä-Ruijan alueella kasvoi merkittävästi 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Hallitsevia porosukuja tällä alueella olivat: Banne (Stall, Thoma, Siri), Lille (Pieski, Länsman, Vuolab), Bigga ja Smuk. Heillä oli talvilaitumia Suomen puolella. Utsjoen poronhoitajilla oli puolestaan omat kesälaitumensa Norjan alueella. Kummankin maan poronhoitajat elivät rinta rinnan, eikä näiden ryhmien välillä ollut nimeksikään riitaisuuksia. Viranomaisilla oli kuitenkin vaikeuksia aika ajoin tietää, minkä valtion kansalaisia kulloinkin tavattavat poromiehet olivat. Oli tapauksia, että samaankin perheeseen, jolla oli yhteisiä talvilaitumia Suomen alueella, kuului joitakin Norjan ja joitakin Suomen kansalaisia. Tällaisia olivat muun muassa Bannen ja Pieskin suvut.⁹⁸

2.3.2. Inarin porosaamelaiset

Myöhemmät tutkimukset ovat toistaneet uskollisesti muutamien lähdemiesten antamia tietoja saamelaisista 1700- ja 1800-luvun Inarissa. Luvut ja käsitykset saamelaisten määrästä ovat pysyneet mukana sitkeästi eri tutkimuksissa vielä 1900-luvunkin kuluessa. Göran Wahlenberg ja Anders Johan Sjögren ovat ne lähdemiehet, joiden tietoja on usein siteerattu. Wahlenbergin mukaan Inarissa ei ollut lainkaan oikeita porolappalaisia. Hän arveli, että seutu oli liian kaukana Köli-vuoristosta, eivätkä pitäjän rajoilla olevat tunturit soveltuneet porojen kesälaitumiksi. Muutamilla kalastajalappalaisilla oli kesyjä poroja, mutta ei juuri koskaan enempää kuin kymmenen.⁹⁹ Sjögrenin antamien tietojen mukaan Inarin väkiluku vuonna 1805 oli 411. Väestö muodosti 64 ruokakuntaa, joista 30 oli poronhoitajia ja 34 porottomia, kaikki olivat köyhiä. Viisi vuotta myöhemmin väkiluku oli 432, joista 38 ruokakuntaa omisti poroja. Vuonna 1820 poroja omistavia lappalaisia oli 45.¹⁰⁰

Kirkkoherra Jakob Fellmanin mukaan vuonna 1826 Inarissa oli 64 tunturi- ja muuttolappalaista (*fjell- och flyttlappar*). Yksityiskohtaisempi tarkastelu osoittaa, että veroluettelon mukaan Inarissa todellakin oli yhteensä 64 ruokakuntaa, jotka maksoivat lapinveroa. Kaikki Inarin verolappalaiset oli nimetty kyseisessä veroluettelossa tunturi- eli muuttolappalaisiksi. Heidän joukossaan olivat kaikki inarinsaamelaiset, joista jo tiedetään, että he eivät olleet poro- eli

⁹⁵ Solbakk 2001, 131.

⁹⁶ Fellman 1906 III, 117.

⁹⁷ Wahlenberg 1803, 44.

⁹⁸ Solbakk 2001, 132.

⁹⁹ Wahlenberg 1803, 71, 73.

¹⁰⁰ Sjögren 1828, 225–226.

muuttolappalaisia. Viranomaisten merkinnät tässä kohden ovat epätarkkoja. Hekään eivät aina olleet perillä siitä, miten saamelaisryhmät erosivat toisistaan elinkeinojensa puolesta. Muuttivathan inarinsaamelaisetkin asuinpaikkojaan vuotuiskierron mukaan. Kyseisessä veroluettelossa oli neljä Muddusjärven kylään merkittyä veronmaksajaa, jotka eivät olleet inarinsaamelaisista sukua: Matts Mattsson Halt, Olof Pehrsson Inger, Pehr Andersson ja Olof Pehrsson Inger. Sjögren toteaa, että Inarin suvuista Halt, Inger ja Skåre olivat porolappalaisia.¹⁰¹

Fellman itsekin joutui tarkentamaan lausuntoaan vuonna 1830. Tuolloin Inarissa oli hänen mukaansa 70 ruokakuntaa, jotka suorittivat niin kutsuttua lapinveroa. Heidän joukossaan oli kuusi ruokakuntaa porolappalaisia, jotka olivat muuttaneet Inariin Utsjoelta ja näin ollen eivät kuuluneet Inarin saamelaisheimoon. Varsinaiset Inarin lappalaiset olivat kaikki kalastajalappalaisia ja heillä oli poroja vain vähäinen määrä.¹⁰²

J.E. ROSBERG kokosi artikkeliinsa *Anteckningar om lapparna i Finnland* (1910) eri lähde-miesten tietoja muun muassa porolappalaisten määrästä Inarin alueella. Kirkkoherra Andelinin mukaan Inarissa oli vuonna 1855 yksi perhe, jolla oli poroja. Hufvudstadsbladetin artikkelissa 1873 nimimerkki hm kirjoittaa, että suurin osa tunturilappalaisista vieraili talven aikana lähempänä Inarin kuin Utsjoen kirkkoa. Porosaamelaiset oleskelivat kaikki, yhtä lukuun ottamatta, kesäisin Utsjoen ylängöillä ja tuntureilla. Kirjoittajan mukaan Inarissa oli vuonna 1872 vakinaisesti asuvia tunturilappalaisia 2–3 perhettä, joilla oli noin 2000 poroa. P.W. Auren totesi vuonna 1890, että suurin osa tunturilappalaisista oli viime aikoina tullut Inariin Utsjoelta sen vuoksi, että porolaitumet olivat siellä runsaampia kuin Utsjoella. Rosberg itse puolestaan totesi, että saamelaisten muutto muista kunnista Inariin oli ollut melko voimakasta. Hänen tietääkseen suurin osa Inariin tulleista porosaamelaisista oli enimmäkseen muuttanut Utsjoelta. Sitä vastoin muuttoa Ruotsista ja Norjasta ei ollut tapahtunut.¹⁰³

Asiakirjalähteistä huomataan, että Inarin alueella laidunsi 1820-luvulta lähtien joukko Kuolasta, Arkangelin kuvernementista, Venäjän alamaiseksi merkittyjä porosaamelaisia. Heidä oli 1850-luvulla noin 70 henkeä ja he kuuluivat neljään sukuun: Halt, Inger, Skåre ja Oxhufvud. Kirkonkirjojen ja veroluetteloiden mukaan näiden sukujen päämiehet olivat seuraavat: Haltin suvun Matts Mattsson Halt eli Fjellsin, Anders Olofsson Halt, Olof Mattsson Halt ja Lars Mattsson Halt; Ingerin suvun Olof Pehrsson Inger, Pehr Olofsson Inger, Olof Andersson Inger, Pehr Andersson Inger ja Olof Olofsson Inger; Skåren suvun Pehr Ivarsson Skåre, Ivar Ivarsson Skåre ja Ivar Olofsson Skåre eli Skugeröe; Oxhufvudin suvun Olof Larsson Oxhufvud ja Nils Larsson Oxhufvud. Heidät merkittiin Inarin kirkonkirjoihin. He vierailivat vuosittain Inarin kirkolla, jolloin Utsjoen ja Inarin pappi teki heidän keskuudessaan kaikki kirkolliset toimitukset. Nämä Kuolan saamelaiset alkoivat pian maksaa veronsa ainoastaan Venäjän keisarille.¹⁰⁴

Inarin lapin veroluetteloihin ensimmäinen Kuolan saamelainen merkittiin jo vuonna 1819. Hän oli Matts Mattsson Halt eli Fjellsin. Heidän määränsä lisääntyi 1820-luvulla. Kaikki Inarissa oleskelevat Kuolan saamelaiset eivät kuitenkaan maksaneet veroa ja vain osa heistä merkittiin veroluetteloihin, usein Muddusjärven kylään kuuluviksi. Matts Haltin lisäksi muita

¹⁰¹ Maa- ja veronkantokirja Inarin Lapista 1826. Tilit lapinverosta. Lapin KkrvA LIV:3. OMA; Fellman 1906 III, 140; Sjögren 1828, 229.

¹⁰² Fellman 1906 III, 140, 336.

¹⁰³ Rosberg 1910, 54–56.

¹⁰⁴ ”Om Enare och Utsjoki Lappmarker”. Borgå Tidning 28.1.1840 nro 8; ”Sana muutama Inarin seurakunnasta” (art.). OWS 6.12.1856 nro 49; Inarin lapin maa- ja veronkantokirjat 1819–1837. Tilit Lapin verosta. Lapin KkrvA LIV:2-3. OMA; Luettelot Inarissa kastetuista lapsista vuosina 1848–1876. Vierasseurakuntalaisten historiakirjat. Inarin KA mikrofilmi IK 536. OMA; Kirkkoherra Jacob Fellmanin todistus 15.3.1831. KKK Akti nro 348/1831. KA.

Inarin lappiin veronsa maksaneita Kuolan saamelaisia olivat muun muassa Olof Pehrsson Inger, Pehr Andersson Inger, Olof Mattsson Halt, Lars Mattsson Halt ja Ivar Olofsson Skåre.¹⁰⁵ Todennäköistä onkin, että he laidunsivat porojaan Norjan ja Venäjän yhteisalueella eli niin sanotulla Faellesdistricktin alueella, lähellä Venäjän rajaa. Alue oli 1820-luvulla liitetty Suomeen ja osaksi Inaria. Vuoden 1837 veroluettelossa on merkintä, että tunturisaamelaiset asuvat Kuolan alueella ja samaan aikaan he lopettavat myös veronmaksun Inariin. Ainoa, joka jäi Inarin veronmaksajaksi, oli Lars Mattsson Halt. Hän maksoi veroa aina kuolemaansa saakka vuoteen 1859, jolloin hän omisti 50 poroa. Leski Margareta Halt maksoi veron vielä vuonna 1860. Tämän jälkeen Kuolan saamelaisia ei esiinny enää Inarin veroluetteloissa.¹⁰⁶

Selvää on, että näiden saamelaisten pääelinkeino oli poronhoito, sillä heidät merkittiin veroluetteloihin usein nimikkeen ”fjell-lappar” alle. Inariin veronsa maksaneet, mutta seurakuntaan kuulumattomat saamelaiset tekivät vuonna 1831 valituksen Oulun läänin maaherralle niistä veroista ja rasituksista, joita he joutuivat Inarin lisäksi suorittamaan Venäjälle, koska heidän oli pakko oleskella vuosittain jonkin aikaa Inarin lisäksi myös Arkangelin kuvernementin alueella. Oulun läänin maaherra siirsi asian Suomen kenraalikuvernöörille ja keisarin ratkaistavaksi. Tässä yhteydessä syntyi asiakirjoja, jotka valaisevat Inarissa oleskelleiden Kuolan saamelaisten asemaa.¹⁰⁷

Porosaamelaisista, jotka oleskelivat Inarin seurakunnan alueella, mutta jotka eivät kuuluneet seurakuntaan, voidaan tehdä päätelmiä muun muassa vierasseurakuntalaisten historiakirjoista. Tällaisia ovat luettelot lapsista, jotka Inarin pappi on kastanut huolimatta siitä, että he ovat syntyneet vanhemmille, jotka eivät kuulu seurakuntaan. Seuraavassa on luettelo papin palveluksia saaneista ulkopaikkakuntalaisista, jotka oleskelivat Inarissa vuosina 1848–1876.¹⁰⁸ On kuitenkin muistettava, että mukana ovat vain henkilöt, jotka ovat syystä tai toisesta tarvinneet papillisia toimituksia.

Norjan alamaiset:

Tunturilappalainen Piera Nilsson Turi ja hänen vaimonsa Inger Pierasdotter 1848

Tunturilappalainen Aslak Åmålsson Utsi ja hänen vaimonsa Rauna Samuelsdotter Mossei 1848

Tunturilappalainen Lars Persson Mossei ja hänen vaimonsa Maria Samuelsdotter Mossei 1848

Pehr Olofsson Schanka ja hänen vaimonsa Margret Larsdotter Oxhufvud 1848

Tunturilappalainen Åmud Andersson Utsujok (Eikjock) ja hänen vaimonsa Ingrid Mattsdotter 1849

Tunturilappalainen Olof Andersson Siri ja luvattu morsiamensa Katrina Mattsdotter Halt 1851

Sodankylän pitäjäläiset:

Sodankylän talollinen Henrik Hansson Hara eli Mutenia ja hänen vaimonsa Margreta Jakobsdotter 1848

Talollinen, Mutenian kylästä, Olof Olofsson Karppinen ja hänen vaimonsa Johanna Hansdotter Ara 1850

¹⁰⁵ Inarin lapin maa- ja veronkantokirjat 1819–1837. Tilit Lapin verosta. Lapin KKrvA LIV:2–3. OMA; Kirkkoherra Jacob Fellmanin todistus 15.3.1831. KKK Akti nro 348/1831. KA.

¹⁰⁶ Inarin lapin maa- ja veronkantokirjat 1837–1839. Tilit Lapin verosta. Lapin KKrvA LIV:3. OMA; Inarin lapin maa- ja veronkantokirjat 1840–1860. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:1–9. OMA.

¹⁰⁷ Oulun läänin kuvernöörin kirje 3./15.8.1831 kenraalikuvernöörille. KKK Akti nro 348/1831. KA.

¹⁰⁸ Luettelot Inarissa kastetuista lapsista vuosina 1848–1876. Vierasseurakuntalaisten historiakirjat. Inarin KA mikrofiliemi IK 536. OMA.

Uudistilallinen Johan Paulsson Kuukkelimaa ja hänen vaimonsa Susanna Kristina Olofsdotter 1851

Venäjänsä alamaiset:

Tunturilappalainen Olof Andersson Inger ja hänen vaimonsa Kristina Olofsdotter 1849

Tunturilappalainen Ivar Ivarsson Skåre ja hänen vaimonsa Brita Andersdotter/Kaisa Rasmusdotter 1849, 1852

Tunturilappalainen Pehr Ivarsson Skåre ja hänen vaimonsa Kristina Hansdotter 1849, 1852, 1854

Tunturilappalainen, Olof Larsson Oxhufvud ja hänen vaimonsa Kristina Hansdotter 1849

Tunturilappalainen, Pier Olofsson Inger ja hänen vaimonsa Bigga Hansdotter 1850, 1854

Tunturilappalainen, Nils Larsson Oxhufvud ja hänen vaimonsa Karin 1850

Tunturilappalainen Anders Olofsson Halt ja hänen vaimonsa Martha Rasmusdotter 1852, 1854

Suomen ja Norjan välinen rajasulku 1852 sai porosaamelaisten elinkeinon todelliseen muutoksen tilaan. Varsinainen porosaamelaisten Inariin muutto, jonka seurauksena Inari sai pysyvän porosaamelaistyön, alkoi vasta 1860-luvulla. Samalla heidät merkittiin seurakuntaan kuuluvaksi väestöksi.

Toisin kuin esimerkiksi Enontekiöllä Inarissa saamelaisten määrä vain lisääntyi 1800-luvun loppupuolelle tultaessa. Todella suuri joukko Inarin kalastajasaamelaisia oli asettunut uudisasukkaiksi, minkä vuoksi heidät alettiin kirjata uudisasukkaiden joukkoon. Kyse on siis alkuvaiheessaan enemmänkin kirjauskäytännön muuttumisesta. Osa tästä joukosta säilytti saamelaisen identiteettinsä, osa suomalaistui. Tähän ovat olleet vaikuttamassa hyvin monenlaiset tekijät, jotka eivät välttämättä ole löydettävissä historian tutkimuksen keinoin.¹⁰⁹ Tästä huolimatta saamelaisyöväestön määrä kasvoi. Syynä oli porosaamelaisten muuttoliike. Muuttaneiden luettelon mukaan Inariin muutti saamelaisia naapurikuntien alueelta eli Utsjoelta ja Enontekiöltä. Sen sijaan muuttoa Ruotsista tai Norjasta ei muuttokirjojen mukaan näytä tapahtuneen.¹¹⁰ Suurin osa Inariin muuttaneista saamelaisista oli porosaamelaisia, joista ylivoimainen enemmistö tuli Utsjoelta.

Utsjoen saamelainen SAMULI AIKIO on kuvaillut eri saamelaisyövärien välisiä suhteita artikkelissaan *Katsaus saamelaisten historiaan* (1985). Hänen mukaansa poronhoitoelinkeinosta ja sitä harjoittavasta väestöstä kehkeytyi hyvin omaleimainen osa saamelaiskulttuuria. Se väritti helposti ainakin ulkopuolisten silmissä kaikkea saamelaisuutta. Olennaista porosaamelaisten elämäntavalle olivat poroelöjen ja niiden hoitajien pitkät jötaamismatkat laiumien välillä. Poronhoidon harjoittajista tuli vaurautensa tähden arvossapidettyjä. Tämän kulttuurimuodon yleistä säteilyä ympäristöönsä lisäsi pororenkiys. Porotokkien kasvaessa poronomistaja tarvitsi runsaasti työvoimaa paimentamaan porojaan, joten poronhoidon ympärille syntyi erityinen ammattiryöhmä. Pororenkien kasvavan tarpeen myötä elintapa tuli tutuksi lähes kaikille porottomillekin. AIKION mukaan siten myös poronhoidon erikoiskieli siirtyi osaksi saamen yleiskieltä ja poro sai arkkityypin aseman koko saamelaiskulttuurissa. Poronhoitajat omivat

¹⁰⁹ Nykyisin lappalaisiksi itseään kutsuvien inarilaisten joukossa on suuri joukko niitä, jöiden esi-isät ovat Inarin kalastajasaamelaisia eli asiakirjojen kalastajalappalaisia. He ovat niitä kalastajasaamelaisten jälkeläisiä, jotka ovat kadottaneet yhteytensä saamen kieleen, saamelaiskulttuuriin ja -yhteisöön jossakin vaiheessa 1800-luvun puolivälin jälkeen.

¹¹⁰ On todettava, että Inariin muuttaneiden porosaamelaisten muuttoreittien selvittämiseksi jälkiä olisi seurattava pidemmälle taaksepäin. Tämä edellyttäisi sukuselvitysten tekemistä kaikista alueelle muuttaneista porosaamelaissuvuista.

loppujen lopuksi saamelaisten nimityksenkin ja ryhtyivät kutsumaan muita saamelaisryhmiä vähemmän mairittelevilla erikoisnimillä.¹¹¹

Vaikka varhaisessa vaiheessaan poronhoitokulttuuri yritettiin alistaa valtakunnan tarpeisiin Nasan hopeakaivoksen malmeja kuljettamaan, viranomaiset hyvin pian alkoivat suosia uutta poronhoitotapaa pitäen sitä oikeutetusti tuottavana elämäntapana. Elinkeinoa jopa yritettiin juurruttaa etelämmäksikin, ja Kaarle IX käski siirtämään muutamia saamelaisperheitä poroineen jopa Ilmajoelle asti. Kruunu pyrki kasvattamaan jopa omaa ajoporokarjaa, mutta epäonnistui yrityksessään. Ennen pitkää suurporonhoitoa ruvettiin pitämään niin saamelaisena, ettei muille saamelaisille ollut tilaa. Norjan merisaamelaisille poronhoitoväen lisääntyminen ja näiden tunkeutuminen perinteisille asuinsijoille sai aikaan kohtalokkaita seurauksia, kun riista pakeni ja laitumet kuluivat.¹¹²

Pohjoisten seurakuntien papit solmivat ystävyys- ja sukusiteitä poronhoitajien kanssa ja nämä puolestaan toimittivat papeille elintarpeita. Monista virkamiesten ja poronhoitajien jälkeläisistä tuli porosaamelaisia. Vastaavasti porottomat saamelaiset joutuivat vähättelyn kohteeksi.¹¹³ Aikion kuvaama tilanne voidaan ajoittaa 1700-luvun puoliväliin, sillä tultaessa 1800-luvulle, tilanne oli kääntynyt päinvastaiseksi. Papiston edelläkin kuvailtua alkujaan positiivista asennetta porosaamelaisia kohtaan kuvaa myös tutkija RITVA KYLLI. Hän toteaa väitöskirjassaan, että siinä, missä 1700-luvulla kirkko oli järjestänyt kansanopetuksen tunturisaamelaisten näkökulmasta, 1800-luvun loppua kohden painopiste siirtyi kiinteästi asuviin seurakuntalaisiin eli kalastajasaamelaisiin ja uudisasutuselinkeinoilla eläviin saamelaisiin.¹¹⁴

2.4. Yleiskatsaus väkiluvun kehitykseen

Papiston antamia väkilukutietoja on 1700-luvulta vain hyvin niukasti, joten väestön kokonaiskehityksen seuraaminen papiston tekemistä tilastoista on vaikeaa. Seurakuntien väkilukunousi hyvin voimakkaasti 1780-luvulta lähtien. Veroluetteloiden ja väkilukutietojen perusteella väkiluvun kasvu näyttäisi tapahtuneen Utsjoen ja Tenon lapinkylissä eli Utsjoen seurakunnan alueella. Väestönkasvu Tenon ja Utsjoen lapinkylissä oli seurausta muuttoliikkeestä, koska samaan aikaan syntyvyys pysyi normaalilla tasolla.¹¹⁵ Sen sijaan veroluetteloiden antama informaatio kielii päinvastaisesta kehityksestä, toisin sanoen veronmaksajien määrä väheni. Veroluetteloiden tietoja ei kuitenkaan voida käyttää todellisena mittarina väkiluvun kehittymisestä, koska niiden primäärinen tarkoitus liittyy veronmaksuun. Pappien antama informaatio on tältä osin luotettavampaa. Tarkkojen tietojen saaminen 1700-luvun lopun tilanteesta on aukollisten lähteiden puutteen vuoksi hyvin vaikeaa. Inarin ja Utsjoen väkiluvun kokonaiskehityksestä voidaan esittää seuraava kaavio.

¹¹¹ Aikio S. 1985, 74–75.

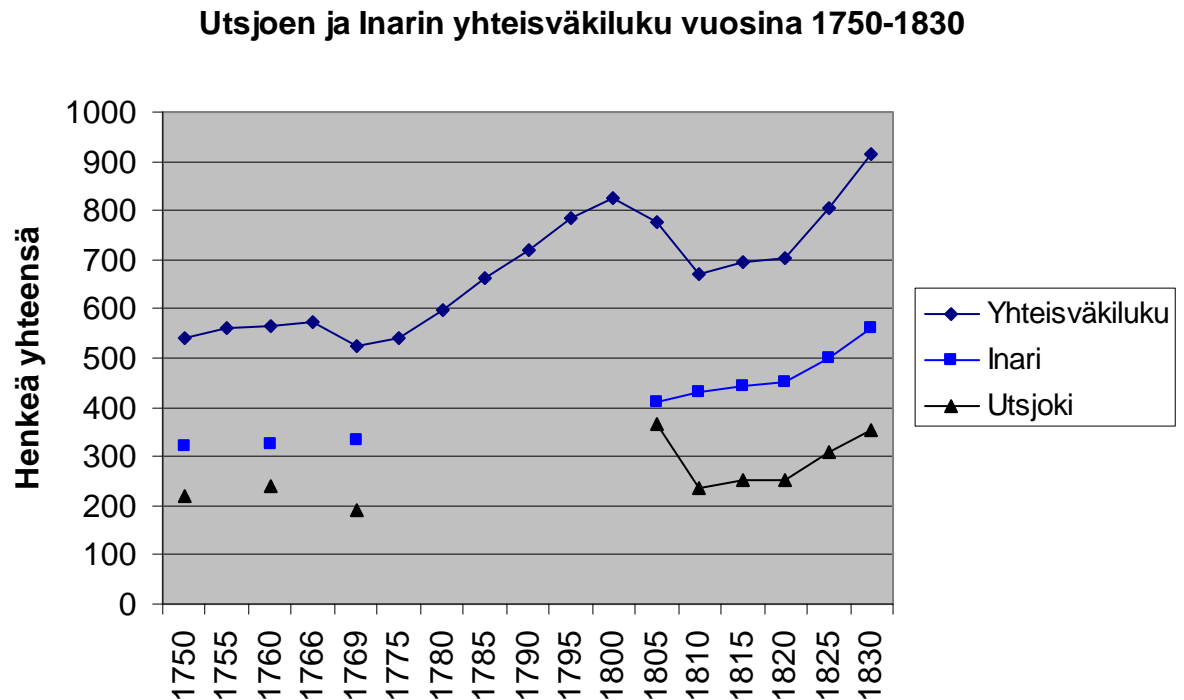
¹¹² Aikio S. 1985, 75; Kuten Samuli Aikio toteaa, selkkaus jatkuu oikeastaan vieläkin. Tällä Aikio tarkoittanee Pohjois-Norjassa käytyä keskustelua saamelaisten maa-oikeuksista.

¹¹³ Aikio S. 1985, 75–76.

¹¹⁴ Kylli 2005, 401.

¹¹⁵ Utsjoen väkilukutaulukot 1750–1830. Utsjoen KA S:1. OMA.

KAAVIO 1

Lähteet: Utsjoen väkilukutaulukot 1750–1830. Utsjoen KA S:1. OMA; Inarin väkilukutaulukot 1805–1830. Inarin KA SI:1. OMA.

Kuten kaaviosta nähdään, Utsjoen väkiluku laski 1800-luvun alkupuolella voimakkaasti. Tätä oli edeltänyt 1780-luvulta alkanut veronmaksajien määrän kasvu, joka näkyy myös väkilukutaulukossa. Kasvu tapahtui nimenomaan Tenon lapinkylään merkittyjen verolappalaisten määrässä. Väkilukutaulukossa näkyvä lasku vuosina 1805–1810 on myös yhteneväinen veroluetteloihin merkittyjen verolappalaisten määrän kanssa. (Katso liite 10. Tenon, Utsjoen ja Inarin lapinkyläisten verolappalaisten vuosina 1720–1880). Tiedossa ei ole rajua tautiepidemioita, eikä syntyvyyden kasvu selitä rajua väkiluvun kasvua. Kysymys on muuttoliikkeestä Tenon ja Utsjoen seurakuntiin, mutta vain hetkellisesti. Vuoteen 1810 mennessä Utsjoen seurakunnan väkiluku saavutti 1760-luvulla vallinneen tason. Inarissa veronmaksajien määrä pysyi muutoin melko tasaisena, lukuunottamatta 1790-lukua, jolloin se laski.

Koska kysymys on näin voimakkaasta noususta ja laskusta lyhyellä aikavälillä, voidaan päätellä, että kysymys on muuttoliikkeestä. Sitäkään lähteet eivät kerro, mikä saamelaisväestön on saanut liikehtimään. Kysymyksessä voi olla laidunalueiden etsiminen Utsjoen puolelta valtakunnanrajaa. Todellisuus jää kuitenkin arvailujen varaan. Papit eivät puhu tilastoissaan muuttoliikkeestä, ainoa huomiota herättävä merkintä tältä ajalta on vuoden 1799 tilastoissa. Kirkkoherra totesi tuolloin, että tunturiseudulla oli tavattu paljon susia, jotka olivat verottaneet saamelaisten porotokkia. Kalasaaliit olivat olleet varsin heikkoja niin merenrannikolla, Tenojoessa kuin sisävesissäkin. Tämän vuoksi saamelaisväestö oli köyhtynyt. Pappi totesi vuoden 1805 väkilukutilastossa, että Inarin ja Utsjoen alueelle oli muuttanut viimeisen viiden vuoden aikana yhdeksän henkeä, pois on muuttanut 52 henkeä. Muuttotappio on nähtävissä myös väkilukukäyrässä, syytä muuttoihin ei kerrota.¹¹⁶ Sen tutkiminen, muuttiko Utsjoen

¹¹⁶ Taulukot syntyneistä, kuolleista ja vihityistä 1799–1805. Utsjoen KA S:1. OMA.

alueelle uusia sukuja, vaatisi sukuselvitysten kaltaista tutkimusta; tässä yhteydessä siihen ei kuitenkaan ole ollut mahdollisuutta. Todennäköisenä syynä muuttoliikkeeseen olivat elinkeinon harjoittamiseen liittyneet seikat, laidunnusolosuhteet ja kalasaaliit.

3. Lapinkylien asutus

3.1. Inarin vuotuiskiertojärjestelmä ja inarilaisten sukualueet

3.1.1. Vuosikierto (Varriistállâm)

Vedenjakajan ylänköalue toimi tehokkaana etelästä päin levittäytyvän uudisasutuksen pysäyttäjänä. Siinä missä esimerkiksi Sodankylän ja Kittilän alueelle muutti uudisasukkaita etelästä, vedenjakajan pohjoispuolella sijainnut Inarin lapinkylä sekä myös kreikkalaiskatoliset kolttasaamelaiset Petsamossa elivät omaa elämäänsä suhteellisen eristyksissä muista. Se, että koltat niinkin myöhään säilyttivät omaleimaisuutensa ja puolinomadisuutensa, johtui siitä, että he varsin myöhään joutuivat kosketuksiin suomalaisen ja venäläisen asutuksen kanssa. Tämä pätee myös pitkälle inarinsaamelaiseen yhteisöön. Matka vedenjakajaseutujen yli oli vaivalloinen, veneet täytyi vetää maakaistaleiden yli ja joet olivat vuolaista yläjuoksultaan. Peuranmetsästys, riekon- ja majavanpyynti, pienimuotoinen poronhoito, mutta ennen kaikkea kalastus, olivat pääelinkeinoja.¹¹⁷

Lapinkylän eli siidan sisällä taloudelliset perusyksiköt muodostuivat perheistä. Perheet taas kiersivät vuodenaikojen mukaan omilla nautinta-alueillaan. FILIP HULTBLAD määrittelee tutkimuksessaan tämäntyyppisen kierron kuuluvaksi niin sanottuun *puolinomadiseen elinkeinomuotoon*. Perhekunnilla oli kiinteät talviasuinpaikat, joihin koko kylä talvisaikaan kokoontui. Muut vuodenaajat liikuttiin ja nautittiin omia kalavesiä ja riista-alueita. Tutkimuksessa talvikyläjärjestelmää on pidetty erityisesti saamelaisten omista lähtökohdistaan syntyneenä järjestelmänä. Kyseessä on kuitenkin yleistys, joka lienee peräisin kolttasaamelaisten tavasta kokoontua talvikyliin. Aivan viimeaikaiset tutkimukset ovat kyseenalaistaneet talvikyliin olemassaolon väestön pitkäaikaisena asuinpaikkana. Muun muassa tutkija MATTI ENBUSKE on todennut, että Inarin lapinkylän asukkailla ei ollut ainakaan 1600-luvun puolivälin jälkeen talvikyläjärjestelmää, jossa olisi kokoonnuttu talviajaksi yhteiseen kylään. Sen sijaan jokainen perhekunta asui omilla sukumaillaan ympäri vuoden. Talvikyliin kokoonnuttiin käreiden, kirkollisten toimitusten ja markkinoiden ajaksi.¹¹⁸

LASSI SARESSALON mukaan Tenojoen varressa vuotuiskierrolle oli keskeistä kesäpaikan sijainti, joka määräytyi kulloinkin harjoitettavan elinkeinon mukaan. Täysnomadinen saamelaiskulttuuri erotellaan erikseen, sillä se oli täysin riippuvainen porotaloudesta. Siinä asuinpaikat ja kiertoalueet määräytyivät porojen luontaisten kulkureittien mukaan tai sen mukaan, minne paimenet poronsa eri vuodenaikoina ohjasivat. *Täysnomadismiin* ei siis liittynyt kiinteissä asunnoissa asumista.¹¹⁹

Arkeologi CHRISTIAN CARPELAN on todennut, että pitkässä tapahtumaketjussa Inarin asukkaiden toimeentulo perustui koko ajan peuraan ja kalaan majavan sekä vesi- ja maalintujen tarjotessa täydennystä. Koska saalistuksen kohteet olivat moninaisia, perheet noudattivat vaihtuvien pyyntipaikkojen sanelemaa vuotuiskiertoa. Arkeologisen aineiston mukaan asutusmallissa ja samalla yhteisörakenteessa voidaan havaita sekä alueellisia eroja että ajan myötä tapahtuneita muutoksia. Yhteisön rakenne oli välillä kiinteämpi, välillä joustavampi ja liikku-

¹¹⁷ Hustich 1942b, 44, 46.

¹¹⁸ Enbuske 2004, 144.

¹¹⁹ Saressalo 1982, 84.

vampi. Tähän vaikuttivat monenlaiset seikat, muun muassa ilmasto-olosuhteet ja riistan saatavuus.¹²⁰

Inarinsaamelaisilla oli siis useita asuinpaikkoja. Jokaisella kalastajasaamelaisella oli kesäpaikka järven rannalla kalastusta varten ja talvipaikka metsässä. Monella oli kaksi kesäpaikkaa ja kaksi talvipaikkaa ja muutamilla jopa useita kesä- ja talvipaikkoja. Göran Wahlenbergin kuvauksen perusteella inarilaiset muuttivat asuinpaikkojen välillä olosuhteiden mukaan, riippuen kalansaaliista, lampaiden ja porojen laitumesta sekä petun saatavuudesta. Kesäpaikoilleen he olivat rakentaneet salvetut asuinkodot, jotka olivat paljon parempia kuin utsjoke-laisten kodat. Lisäksi heillä oli pieni neljän tolpan varaan rakennettu kala-aitta. Kirjoittaja mainitsee tosin myös, että nämä lappalaiset olivat köyhintä väkeä koko Ruotsin valtakunnassa.¹²¹

Kuinka laajoja olivat puolinomadisen elinkeinomuodon mukaiset inarilaisten vuotuiskierrossaan (*varriistállâm*) käyttämät alueet? ILMARI HUSTICH on esittänyt, että asuntolina käytetyt kodat sijaitsivat 2–4 km:n päässä toisistaan. Hän perustaa näkemyksensä siihen, että verkkojen ja nuottien kuljetus kalastuspaikalta toiselle oli vaivalloista, joten etäisyydet eivät olisi voineet olla kovin suuria.¹²² Asuinpaikkojen etäisyydestä on saatavissa myös tarkempaa tietoa. Lähteinä ovat 1800-luvun puolivälin tuomiokirjoissa esiintyvät kalastuspaikkakatselmuksset.

Miten pitkälle niistä voidaan tehdä johtopäätöksiä vanhempaan aikaan, jää arvailujen varaan. Koska valtiovallan ote alueesta oli tuolloin jo vakiintunut, katselmusmiehet tuskin olisivat sallineet näitä laajempien alueiden käyttöönottoa. Varmasti voidaan sanoa, että kalastuspaikkakatselmuksissa esiintyvät etäisyydet olivat vähimmäisetäisyyksiä, joilla kotapaikkoja sijaitsi. Lähteissä on kuitenkin viitteitä siitä, että asuinpaikkojen etäisyydet olisivat olleet jopa suurempia. Muistitieto erillisten kesä- ja talvipaikkojen perinteestä on säilynyt näihin päiviin saakka.¹²³ Inarilaisessa vuotuiskierrossa näyttää siltä, että talvipaikan sijainti oli keskeinen. Inarin kalastajasaamelaisen perustaessa uudistilaa talouskeskukseksi valittiin vuotuiskierrossa ollut talvikenttä. Myös näihin kysymyksiin palataan maankäytön yhteydessä.

3.1.2. Inarilaisten kyläkunnat ja sukujen asuinalueet

Perheet olivat Inarissa keskittyneet pienten sukujen kylämuodostumiin eri puolille Inaria. Vaikka inarilaiset merkittiinkin veroluetteloihin aina vuoteen 1781 saakka yhdeksi suureksi lapinkyläksi, sen sisällä inarilaiset olivat jakaantuneet neljään kyläkuntaan, itäiseen, eteläiseen, läntiseen ja pohjoiseen (Östra-, Södra-, Västra- ja Norra byar), jotka saivat nimet Paatsjoki, Ivalojoki, Paadar ja Muddusjärvi.¹²⁴

Veroluetteloiden jakaessa inarinsaamelaiset kyläkuntiin voidaan tarkastella asutuksen kehitystä kunkin kyläkunnan alueella. Paatsjoella oli vuonna 1781 yhteensä 16 veroa maksavaa ruokakuntaa. Heistä 11 oli *Vallen* sukua. Muita sukuja olivat *Mujo* (1), *Uddainen* (1) ja *Sarre*

¹²⁰ Carpelan 2003, 87–88.

¹²¹ Wahlenberg 1803, 67–68.

¹²² Hustich 1942b, 46.

¹²³ Vuotuismuutto oli elävää perinnettä vielä 1900-luvun alussa. Irja Jefremoff on saamelaismuseo Siidan ulkomuseoprojektin yhteydessä kartoittanut inarinsaamelaista vuotuismuuttoa kevät- ja kesä- sekä talvipaikkojen välillä pääasiassa haastattelujen perusteella. Haastatteluissa, joista suuri osa keskittyi inarinsaamelaiseen perinteeseen, nousi voimakkaasti esiin heidän vuotuisen muuttoonsa, ”varrimiseen”, kesä- ja talvipaikan välillä perustunut elämäntapansa. Asiasta tarkemmin katso Irja Jefremoff. *Varriistállâm – inarinsaamelaisten vuotuismuutto* (2001).

¹²⁴ Maa- ja veronkantokirjat 1780–1781. Norra Lappmarkens FA. Mikrofilmi FR 1514. HLA.

(3). Wahlenbergin kuvauksessa Paatsjoen kyläkunta asui Paatsjoenniskan eteläpuolella ja Nanguvuonon ympäristössä, osaksi saarissa, osaksi mantereella. Saarissa asui hajallaan yhdeksän taloutta, mantereella puolestaan viisi. Paatsjoen kylässä asui 1803 siis 14 ruokakuntaa.¹²⁵ MATTI ENBUSKEN mukaan Paatsjoen lähtöjuoksu oli Vallen suvun ikivanhaa asuinseutua, eikä sinne tullut vielä edes 1700-luvun jälkipuolella muita sukuja. Sarre-sukua alkoi esiintyä alueella 1700-luvun puolivälissä, mutta sekin oli vain yhden Vallen suvun haaran käyttöön ottama nimi.¹²⁶ Vuoden 1776 veroluettelon mukaan Sarret todellakin asuivat Paatsjokiniskassa.

Vallet asuttivat laajasti koko Inarinjärven itäisiä alueita Väyläjoelta Paatsjoelle ja kaakossa Nanguvuonoon saakka, mutta veroluetteloissa asuinpaikkamerkinnot ovat horjuvia. Maantieteellisesti perhekuntien kotasijoja ei pystytä määrittämään veroluetteloiden pohjalta kovinkaan tarkasti, vaikkakin myöhempien lähteiden pohjalta voidaan sanoa, että asuinpaikat sijaitsivat Paatsjoenniskassa Inarinjärven tuntumassa. T.I. ITKOSEN mukaan Vallet levittäytyivät 1700-luvulla Paatsjoen lisäksi myös Iijärvelle ja vuoden 1800 paikkeilla Väyläjoen alueelle. Perimätiedon mukaan heitä oli Sulkusjärvellä, Surnuvuonon Kapperijoella, Kessivuonossa, Tullujärvellä, Sikastoniemessä, Kaamasnuorassa ja Könkäänjärvellä. Suku levittäytyi myös länteen, jossa sitä asui Juutuan lähellä Sarviniemessä, Muddusjärvellä Pahtalassa sekä Inarijoella ja Syysjärvellä. Vuoden 1776 veroluettelon mukaan sukua asui muun muassa Paatsjoenniskassa, Menesjärvellä, Väyläjoensuussa, Juutuajoella, Nitsijärvellä ja Tuhkavaarassa. Esimerkiksi Väyläjoen suuhun oli merkitty useita suvun ruokakuntia 1770-luvulla, joten ITKOSEN tiedoista poiketen Väyläjoki oli suvun asuinalueita jo ennen vuotta 1800.¹²⁷ Koska suku oli Inarin laajin, on luonnollista, että se levittäytyi avioliittojenkin kautta ympäri Inarin lapinkylää, mutta selvää kuitenkin on, että Paatsjoen kylä oli suvun pääasiallista asuin- ja nautinta-alueita.

Inarin lapinkylän eteläosan asutus sijaitsi Ivalojoen alajuoksulla ja jokisuun alueella levittäytyen Mahlatin pohjoispuolelta Akujoen ja Nanguvuonon ympäristöön. 1700-luvun lopulta lähtien Nanguvuono laskettiin kuuluvaksi Paatsjoen kylään, kun Ivalojoen kyläkunta laajeni Hammasjärven pohjoispuolitse aina Juutuajoelle saakka.¹²⁸ Wahlenbergin mukaan 1803 Ivalojoen kyläkunta käsitti suurimman osan Ivalojoen ympäristöä sekä Ukonjärven ympäristön ja sen puoleisen Inarinjärven rannan aina kirkolle saakka. Ivalojoen kylän 13 ruokakunnasta Tuhkavaaran luona Tuhkajärven rannalla asui kaksi, Ivalojoensuussa eräässä saarella neljä taloutta, Veskoniemessä kaksi, Pausvuonossa kolme, Hammasjärvellä yksi ja kirkkopuron suussa yksi ruokakunta.¹²⁹

Ivalon kylässä vuonna 1781 veroa maksoi 16 ruokakuntaa, jotka edustivat seuraavia sukuja: *Musta* (1), *Kuuva* (5), *Saijets* (3), *Valle* (2), *Morottaja* (4) ja *Aikio* (1).¹³⁰ Kuuvan ja Morottajan suvun maat sijaitsivat Ivalojoen ympäristössä. Jokisuulta pohjoiseen sijaitsivat Saijetsin suvun maat sekä jokisuulta itään Mujot ja Vallet. Vallen suvun maille vävyksi saapui 1700-luvulla myös Anders Anderson Musta Sodankylän Sompiosta, jossa yhteydessä Mustan suku kotiutui Inariin. Mujon eli Moijan suvun asuinpaikkana esiintyy Narats, jota paikannimenä ei enää tänä päivänä löydy. ENBUSKE arvelee, että nimellä tarkoitettiin Nanguvuonon eteläpuo-

¹²⁵ Wahlenberg 1803, 68.

¹²⁶ Enbuske 2003, 150.

¹²⁷ Veronkantokirja lapin verosta 1776. Norra Lappmarkens FA. Mikrofilmi FR 1514. HLA.

¹²⁸ Enbuske 2003, 148.

¹²⁹ Wahlenberg 1803, 68.

¹³⁰ Maa- ja veronkantokirja 1781. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

len alueita: Naaselän (Naatšielgi), Naajärven, Naajoen (Nangujoki), Nirrovaaran (Njirroah) ja Nirrolan seutuja. Alueella oli yksi Inarin lapinkylän asutuskeskittymistä.¹³¹

Ivalojoen oli vanhaa Kuuvan suvun asuinalueita, tästä ovat osoituksena useat kärkeätapaukset 1700-luvulta. Varmat kiinnepaikat suvun lähtöpaikoiksi löytyvät kuitenkin jo 1600-luvun jälkipuolelta lähtien. Kuuvan aluetta 1700-luvulla olivat Alajärven ja Uusoppijoen seudut Ivalojoen suulla. Perimätiedon mukaan Kuuvat olisivat joutuneet väistymään asuinalueeltaan Ivalojoelta Kyrön suvun tieltä. Tieto voi hyvinkin pitää paikkaansa, sillä Inarin ensimmäisen suomalaisen uudisasukkaan Henrik Kyrön saavuttua Inariin Inarin verolappalainen Henrik Kuuva oli hänen kanssaan yhdessä perustamassa myöhemmin yksin Kyrön omistukseen joutunutta uudistilaa. Myös tuomiokirjat tukevat väitettä, sillä Kuuvan suvun jäsenet kävivät 1700-luvun loppupuolella pitkää kamppailua Henrik Kyrön kanssa alueen kalavesistä. Tästä kamppailusta kerrotaan lähemmin kalastuksen yhteydessä. 1770-luvun veroluetteloiden mukaan Kuuvan sukua asui myös Hammasjärvellä. T.I. ITKOSEN mukaan heitä asui myöhemmin Suolisvuonon suulla Naamajärvellä, Terstojokisuun seudulla Muddusjärvellä sekä erällä tunturijärvillä kuten Peltojärvellä.¹³²

Myös Morottaja oli yksi Ivalojoen suvun kantasukuja. Sieltä se haarautui 1600-luvun lopulla lännemmäksi Hammasjärvelle ja Juutuuaan. Suku on yksi Inarin suurimpia ja vanhimpia. Nimeä esiintyy veroluetteloissa 1560-luvulta lähtien, sillä Morotta oli vanha inarilainen etunimi. Suvun asuinalueita oli Inarinjärven etelä- ja lounaispuoli, kuten Akujärvi, Koppelo, Veskonieni, Hietajärvi, Ukonjärvi ja Hammasjärvi. Vuoden 1776 veroluettelon mukaan suvun asuinalue ulottui myös Inarinjärven pohjoispuolelle, kuten Iijärvelle ja Muddusjärvelle. Sittemmin Morottajat ovat siirtyneet ympäri Inaria niin, että asuinpaikkoja ovat olleet Juutua, Ronkajärvi, Niliniemi sekä kaakossa Kutu- ja Vuoskujärvi. Akujärvellä asunut Jouni Morottaja meni naimisiin Kyrön tyttären kanssa, ja Akujärven Morottajan suvun haarasta ovat sittemmin syntyneet Akujärven, Mannermaan, Kiviniemen ja Huhtamellan sekä Kyrön laajat suomalaistuneet sukukunnat.

Ivalojoen kylän alueella Inarinjärven länsiosassa olivat myös Saijetsin suvun perintöalueet. ENBUSKEN mukaan Saijetsit kirjattiin varhaisemmissa veroluetteloissa Ivalojoelle, osalle suvusta asuinpaikaksi merkittiin Kiarmovuono tai -vuoma, eli sukualueet olisivat sijoittuneet Ivalojoen itäpuolelle Sarmivuonon pohjukkaan.¹³³ Sukua ilmeisesti siirtyi Ivalojoen itäpuolelta sen länsipuolelle, joskin vielä vuoden 1776 veroluettelon mukaan suvun asuinpaikkoja olivat muun muassa Sarvijoensuu ja Nanguvuono. Myöhemmät tiedot suvusta ovat Juutuan Säisaaresta, Nukkumajoelta ja Nuottamajärveltä. Saijetseja muutti myös Mahlattinuoraan ja Muddusjärven Leutolahteen.¹³⁴

Paadarin kyläkunta oli Inarin kylistä pienin. Sen asukkaat olivat asettuneet Paadarjärven ja Joenjoen eli Juutuajoen ympäristöön. Vuoden 1781 veroluettelon mukaan kylässä oli 10 veroa maksavaa ruokakuntaa, jotka edustivat Morottajan (3), Aikion (2), Vallen (2), *Mattuksen* (1) ja Paadarin (2) sukuja.¹³⁵ ENBUSKEN mukaan Paadarjärven alue oli varhaisimpina aikoina kahden suvun hallinnassa, ennen muuta Mattus -suvun sekä *Paltto* -suvun. Mattuksia nimitettiin aika ajoin myös Paadareiksi, mutta pysyväksi sukunimeksi Paadar ei muotoutunut ennen 1700-luvun puoliväliä. Paadarin kylän pyyntimaat olivat Vaskojoen ympäristössä sekä

¹³¹ Enbuske 2003, 148.

¹³² Nahkiaisija 2003a (tietoruutu), 146–147.

¹³³ Enbuske 2003, 150.

¹³⁴ Nahkiaisija 2003a (tietoruutu), 147.

¹³⁵ Maa- ja veronkantokirja 1781. Västerbottens läns räkenskaper. Kammarkollegiet (KK). SRA.

Peltovuomatunturin alueella. Menesjärven seutu oli ollut *Skiänck* -suvun aluetta, mutta alueen autioiduttua sinne muutti Aikion suvun edustajia.¹³⁶

Paadarjärven alue oli 1600-luvun lopulla myös Paltto -suvun hallussa, mutta todelliset kalavedet ja pyyntimaat sijaitsivat jo Inarijoen ympäristössä. Varhaisin varma Paltto -suvun edustaja oli Samuel Hansson Paltto 1690-luvun alusta lähtien. Asuinpaikan sijainnin puolesta luonnollisin liikesuunta suvulle oli kohti Norjaa ja Utsjokea. Inarijokivarressa asui Palttojen ohella myös *Omman* suku, jonka vaiheet Inarin siidassa katkeavat 1700-luvun alkuvuosina suvun edustajien siirtyessä Norjan puolelle.¹³⁷

Muddusjärven kyläkunta oli pohjoisin ja sen alue oli myös laajin. Muddusjärven alue oli vanhastaan Inarin siidan keskusseutua, ja voidaan havaita, että kyläkuntaan laskettiin 1600-luvulla kuuluvaksi myös Juutuan- eli Joenjoen sekä Pielpajärven alueet. Keskuspaikan aseman se sai kirkon, käräjien ja markkinoiden myötä. Muddusjärven kylän alue alkoi Inarijoesta, jatkui Inarijärven länsi- ja pohjoispuolen yli aina Paatsjokeen asti eli käsitti käytännössä koko Inarin pohjoisosan.¹³⁸

Kyläkunta oli ennen kaikkea Aikion suvun asuinalueita. Aikio onkin yksi Inarin suurimmista suvuista. ENBUSKEN mukaan Aikiot olivat liikkuvaa sukua muuttaen ympäri Inaria. Aikia oli perinteinen vanha saamelaisnimi, ja tutkija arveleekin, että 1600-luvulla muotoutuneita Aikiota polveutui eri suvuista. Kaikki Inarin siidan Aikiot eivät siten ole sukua keskenään. Vuoden 1776 veroluettelon mukaan Aikion sukua asui Iijärvellä, Muddusjärvellä, Sarviniemessä ja Säytsjärvellä. Vuoden 1781 veroluettelon mukaan Muddusjärven kylässä asui vain 11 ruokakuntaa, joita edustivat Aikion (6), Palton (2), *Sauvan* (1) ja Morottajan (2) suvut. T.I. ITKOSEN mukaan muita suvun asuinpaikkoja olivat Mihkaljärvi, Syysjärvi, Paksumaa ja Väylä, joista viimeinen ainakin vuoden 1800 tienoilla. Myöhemmin Aikioita asui Könkäänjärvellä lähellä Ivalon suuta.¹³⁹

Kyläkuntajaottelu säilyi Inarin alueella varsin pitkään, itse asiassa aina isoonjakoon saakka 1900-luvun alkupuolelle. Kun uudisasutus alkoi voimistua Inarissa, ja Ivalojoen alajuoksun alueelle alkoi muodostua uudisasutuskeskittymä, alettiin puhua **Kyrön kylästä**, jonne myös ensimmäinen Kittilästä tullut uudisasukas oli asettunut 1700-luvun puolivälissä. Kylä sai nimensä tuon uudisasukkaan mukaan. Suvun valta alueella kasvoi, kun myös muita suvun jäseniä muutti alueelle.

Kuten voidaan havaita, sukujen asuinpaikkatietojen perusteella ei kovinkaan hyvin voida määritellä inarinsaamelaiten sukujen vanhoja ikimuistoisia nautinta-alueita. Silti melko hyvin voidaan määritellä ne seudut, jotka olivat kunkin suvun lähtöaluetta. Aikojen kuluessa suvut ovat muuttaneet eri puolille Inaria jo solmittujen avioliittojenkin myötä. Lisäksi on joukko sukuja, joiden voidaan sanoa sammuneen miehen puolelta, mutta jotka naisen sukua haaran kautta ovat voineet jatkaa olemassaoloaan hyvinkin pitkään. Voidaan myös havaita, että toiset suvuista olivat ahkerampia muuttamaan asuinpaikkaansa kuin toiset. 1830-luvulta lähtien inarinsaamelaiset ryhtyivät perustamaan uudistiloja ja katselmuksien yhteydessä tiloille syynättiin tilukset ja asuinpaikat. Siihen, mitä tilojen perustamiskatselmukset kertovat vanhoista asuinalueista ja millä tavalla ne tarkentavat asutuskuvaa, palataan myöhemmin.

¹³⁶ Enbuske 2003, 154–155.

¹³⁷ Enbuske 2003, 155.

¹³⁸ Enbuske 2003, 153.

¹³⁹ Veronkantokirja lapin verosta 1776. Norra Lappmarkens FA. Mikrofilmi FR 1514. HLA; Maa- ja veronkantokirja 1781. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA; Enbuske 2003, 153.

3.2. Utsjoen kesäpaikkajärjestelmä ja utsjokelaisten sukualueet

3.2.1. Kesäpaikkajärjestelmän kehitys

Kun poronhoito laajeni vähitellen Utsjoen ja Tenon alueilla 1700-luvun kuluessa, useimmat halusivat myös päästä osalliseksi kasvusta. Norjalainen historioitsija AAGE SOLLBAKK toteaa, että kaikilla ei kuitenkaan Tenojokilaaksossa ollut mahdollisuutta siirtyä liikkuvaan elämänmuotoon, jota poronhoito edellytti. Tämä ilmenee selvästi rajakomissaari Peter Schnitlerin tekemistä haastatteluista. Schnitler puhui fjellfinneistä, tarkoittaen saamelaisia, jotka asettuivat asumaan jokilaakson alaosiin ja jotka elättivät itseään kesäisin lohenpyynnillä ja talvisin riekonpyynnillä. Nämä saamelaiset, kuten myös vanha suuria poromääriä omistamaton väestö, jatkoivat vanhojen siidojensa alueiden luonnonvarojen käyttöä perinteisin saamelaisin menetelmin. He asuivat vanhoilla asuinsijoilla, jotka eivät olleet kiinteitä yhteen paikkaan jatkuvasti sidottuja asumuksia. Kesäisin he saattoivat oleskella Tanska–Norjan alueella ja talvisin Ruotsi–Suomen alueella. Saamelaisperheillä oli ikivanhat alueensa Tenojoen ja rajan molemmin puolin siten, että perhe hyödynsi ajoittain toisen puolen ja ajoittain taas toisen puolen aluetta.¹⁴⁰

Nämä saamelaiset olivat ottaneet käyttöönsä myös uusia asumistapoja ja ryhtyneet pitämään lehmä, joita kveenit olivat tuoneet mukanaan Tenojokilaaksoon. Suomalaiset olivat sopeutuneet saamelaisyhteisöön ottaen myös kielen käyttöönsä ja pukeutuen saamelaisten tapaan. He olivat myös hyödyntäneet saamelaisten metsästys- ja pyyntimenetelmiä. Tämän assimilaatioprosessin tuloksena muodostui eräs saamelaiskulttuurin muoto, jota ryhdyttiin kutsumaan nimellä ”*cahcegatolbmot*” eli rantojen ihmiset. Joenrantojen saamelaiset omaksuivat siis vähitellen paikallaan pysyvemmän elinmuodon ja alkoivat pitää nautakarjaa lohenpyynnin, metsästyksen ja keräilyn lisäksi.¹⁴¹

Siitä lähtien, kun nautakarja kuului rantojen ihmisten elämään, voidaan sanoa, että myös paikallisella saamelaiskulttuurilla oli käytössä eräänlainen vuosikiertojärjestelmä. Historiallisesti se pohjautui *puolinomadiseen nautintakiertoon*, jonka vuosirytmien määräisivät kalastus- ja riistapaikkojen tuottavuus. Tenolaista vuosikiertojärjestelmää voidaan kutsua *kesäpaikkajärjestelmäksi*. Siinä keskeistä olivat ensinnäkin karjan rehun saanti kesä- ja talvipaikasta ja toiseksi kesäpaikkojen sijoittuminen tuottavien kalastuspaikkojen välittömään läheisyyteen.¹⁴²

Koska kalastus ja metsästys sekä poronhoito olivat väestön pääelinkeinoja ennen karjatalouden alkamista, voidaan olettaa, että myös maan käyttöön perustuneessa vuosikierrossa tapahtui muutosta. Voidaan ajatella, että karjanhoidon myötä asutus muodostui yhä kiinteämmäksi vuosittain samoilla alueilla tapahtuvaksi kierroksi. Tätä kautta alueet tulivat pysyvemmän asutuksen piiriin. Aivan samalla tavoin kuin Inarissa, asutus oli toisinaan kiinteämpää toisinaan liikkuvampaa riippuen elinkeinojen edellytyksistä ja maankäytöstä.

Norjan ja Suomen rajaseudulla oli 1700-luvun lopulla jo varsin monta kylää, joissa asuttiin enemmän tai vähemmän kiinteästi. Useimmat sijaitsivat Tenojoen itärannalla, kuten Pulmanjärvi, Polmak, Nuorgam, Jalvi, Välimaa (Jeagilveadji), Vetsikko, Garnjarga, Goatnil, Utsjoen kirkonkylän alue, Kaava, Paadus, Dalvadas, Nuvvus, Aittijoki ja Outakoski. Tenon länsirannalla, joka siis joutui vuonna 1751 Tanska–Norjalle, käytössä olivat seuraavat asuinpaikat: Laksjoki (Laxejok), Fossholm, Jeagilveadji (Jakelveie), Coagalm (Soagalm Boeta), Suvesuolu ja Baisjohka. Muun muassa Baisjohkan aluetta hallitsi Olof Pehrsson Guttorm (1662–1755)

¹⁴⁰ Solbakk 2001, 133.

¹⁴¹ Solbakk 2001, 133.

¹⁴² Saressalo 1982, 84.

kesäpaikkanaan. Guttorm oli viimeinen tunnettu siitaisäntä, joka johti suursiidaa ennen Utsjoen lapinkyläjärjestelmän hajoamista ja lopullisten valtionrajojen vetämistä vuonna 1751.¹⁴³

Wahlenberg kirjoitti maantieteellis-taloudellisessa kuvauksessaan Kemin Lapista vuonna 1803, että asuinpaikat Tenojoen varrella eivät ansainneet talon nimeä vaan olivat kotasijoja. Lukuun ottamatta Nuorgamia ja Outakoskea niissä ei yhdessäkään ollut hirsitaloa, paitsi ehkä muutama tolppien varaan rakennettu kala-aitta. Kaikilla oli asuntonaan kartion muotoiset seipäillä pystytetyt kodat. Asuinkodat katettiin turpeilla ja maalla. Karjaa varten pystytettiin oma kota. Kullakin kalastajalappalaisella oli 1–2 lehmää, harvemmin kolme sekä muutamia vuohia ja lampaita. Kirjoittaja mainitsee muutamia kalastajasaamelaisten asuinpaikkoja Tenojoen varressa jokisuulta ylöspäin lähdetäessä:¹⁴⁴

Nuorgam
Köngäsniska
Jeägilvei-saari
Väskinjarga (Vetsinjarga)
Levsa
Äimäjoki
Paduts (Paadus)
Nuvvus
Outakoski

Utsjoen varrella asuinpaikkoja oli vähemmän. Ne muodostivat Utsjoen kylän. Utsjokivarren asuinpaikat olivat seuraavat:

Utsjoensuu
Utsjoen pappila
Kevonsuu
Kiditsjoki
Tsieskuljoki

Tenon lapinkylän talvikylä on sijainnut Talvadas -nimisessä paikassa. Nimi Talvadas merkitsee talvikylää, Utsjoen ja Karasjoen vaeltavien saamelaisten entistä talvehtimispaikkaa. Kirkkoherra Jacob Fellman mainitsee, että Talvadaksen paikalla oli sijainnut kirkko ja vanha hautauspaikka. Viholliset olivat kuitenkin polttaneet kirkon. Myös suullinen perimätieto tuntee tarinat Talvadaksen vanhasta kirkkopaikasta ja tämän vuoksi paikka on saanut myös saamenkielisen nimen ”Buoresgirku”.¹⁴⁵

Olemassaoloevien lähteiden perusteella on kuitenkin hyvin vaikeaa, ellei mahdotonta, sanoa, milloin mikin asuinpaikka on saanut vakinaisen väestönsä. Todennäköistä kuitenkin on, että monet asuinpaikat ovat olleet kiinteästi sukujen hallussa osana puolinomadista vuosikiertoa. T.I. ITKONEN kartoitti teokseensa Suomen lappalaiset (1948) Utsjoen sukujen asuin- ja oleskelupaikat opettaja Pekka Lukkarin avustamana.¹⁴⁶ Itkosen laatima kartta on tämän työn liitteenä. (Katso karttaliite 3. Utsjoen sukujen asuin- ja oleskelupaikat). Kartasta voidaan havaita, että asutus on iältään kerroksellista. Kunkin asuinpaikan tarkkaa käyttöönottoa on kuitenkin vaikea määritellä.

¹⁴³ Solbakk 2001, 133–134.

¹⁴⁴ Wahlenberg 1803, 41–43.

¹⁴⁵ Saressalo 1982, 26–27.

¹⁴⁶ Itkonen 1948 II, 273.

3.2.2. Utsjokelaisten sukualueet

Asukkaiden veromaat tai asuinpaikat merkittiin veroluetteloihin ensimmäisen kerran vuonna 1737. Tenon siidan verolappalaiset asuivat Outakoskella (Autakåskitenos), Mertasjärvellä (Martasjerfwi) ja Uniniemessä (Uniniemij). Utsjoen verolappalaisten asuinpaikoiksi ilmoitettiin seuraavat seudut: Sornatajärvi (Sornatajerfwi), Kurtajärvi (Kurtajerfwi), Tälluxujerfwi, Vetsijärvi (Wetsijerfwi), Keskimäinen Laumisjärvi (Leumisjärfwi), Naamajärvi (Namarjerfwi), Akkajärvi (Ackajerfwi), Vesijärvi (Sockalachtii Wesijerfwi), Vetsjoki (Wetsjockj), Mukkajärvi (Muckajerfwi), Korkiajärvi (Korkiajerfwi), Kariniva (Karinifwatenos), Kalajärvi (Kalajerfwi ja Kurtajerfwi), Vuokojärvi (Wuokojerfwi), Ylimmäinen Laumisjärvi, Mantojrvi (Martiejerfwi), Pitkäniva (Pitkanifwa), Peuraniemi (Peuraniemj), Outakoski (Autakåskitenos), Keijajerfwi, Westijerfwi, Martajerfwi, Wesijerfwisuoja, Wiöjerfwi, (Wetzjockisutenos) ja Wesijockisutenos. Paikoitellen asuinpaikkojen identifioiminen tähän päivään on vaikeaa.

Sukuselvitysten perusteella on mahdollisuus päästä tutkimaan Tenojokivarren asutuksen ikää ja kerroksellisuutta. Huomiota herättävää on, että Utsjoen lapinkylän alueella liikkui veroluetteloiden mukaan paljon enemmän väestöä kuin mitä kirkonkirjoihin oli merkitty. (Katso liite 10. Tenon, Utsjoen ja Inarin lapinkylän verolappalaiset vuosina 1720–1880). Alueella liikkui paljon väestöä, joka myöhemmin poistui veroluetteloista sinne palaamatta. Samaan aikaan muutamat suvut näyttävät juurtuneen hyvin syvälle Utsjoen lapinkylän alueeseen. Tällainen suku on Guttormin suku, jonka juuret Utsjoella voidaan johtaa ainakin 1600-luvulle.

Banne on eräs Tenon ja Utsjoen verolappalaissuvuista. Sanana se on merkinnyt alkujaan poikalasta. Sitä on käytetty etunimenä 1500- ja 1600-luvuilla. Panne-nimi on mainittu muun muassa Tingevaarassa ja Koutokeinossa 1558–1559, Lappajärvellä 1566 ja Aviovaarassa 1566. Näitä nimiä ei kuitenkaan voida johtaa Utsjoella olevaan sukuun. Tenojokilaaksossa Bannea on käytetty sukunimenä 1690-luvulta lähtien. Utsjoen Banne-suku on todennäköisesti peräisin Anders Pannesta, joka asui Koutokeinon siidassa. Hänen poikansa Aslack Andersson Banne muutti Koutokeinosta Utsjoelle vuonna 1713, vuodesta 1714 hänet merkittiin Utsjoen veroluetteloihin. Utsjoen käräjillä vuonna 1733 tuli esiin, että hänellä oli yhdeksän lasta. Ensimmäisestä avioliitosta hänellä oli kuusi lasta, joista kolme asui Koutokeinossa, yksi Jukkasjärvellä ja kaksi Utsjoella. Toisesta avioliitosta Utsjoella hänellä oli kolme lasta, joista kaikki asuivat Utsjoella.¹⁴⁷

Utsjoella syntyneestä kolmesta lapsesta Britha meni naimisiin vuonna 1746 Aslach Jonsson Pautin kanssa. Anders Aslacksson Panne merkittiin Utsjoen veronmaksajaksi vuodesta 1726 lähtien. Aslach Aslacksson Panne (s. 1697) oli porosaamelainen (norj. *fjellfinne*) ja maksoi veroa vuodesta 1734 lähtien asuinpaikkanaan Utsjoen lapinkylä. Hänen lapsistaan muun muassa Aslack Aslacksson Panne (s. 1738) kuoli Tenon lapinkylässä 1789 hänkin porosaamelaisena (norj. *fjeldfin*).¹⁴⁸ Kyseessä voi olla veroluetteloihin merkitty Aslak Aslacksson Panni, joka esiintyi vuosina 1772–1774 nimellä Poini. Hänet oli merkitty Utsjoen lapinkylän veronmaksajaksi 1765–1767 ja 1774. Hän oli verovapaana vuosina 1768 ja 1772–1773 köyhyyden vuoksi. Samaan aikaan veroluetteloissa esiintyi nimeä Pāini tai Poini, mutta ei voida varmuudella sanoa, oliko kyseessä saman suvun edustaja tai mahdollisesti sama henkilö. Tämän jälkeen nimeä ei esiinny Tenon tai Utsjoen veroluetteloissa.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Solbakk 2001, 239–240.

¹⁴⁸ Solbakk 2001, 239–240.

¹⁴⁹ Maa- ja veronkantokirjat Tenon ja Utsjoen Lapista 1721–1780. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

Sen sijaan Tenon ja Utsjoen lapinkylien veronmaksajana usein esiintyvä sukunimi oli Paut (Bavda). Nimen alkuperä ei ole tiedossa, mutta SOLBAKK arvelee, että nimi olisi peräisin mahdollisesti Inarissa olevasta Bavdejärvestä. Vanhin veroluettelossa esiintyvä nimi on Jon Jonsson Paut (s. 1671, k. 1751), joka oli Tenon lapinkylän veronmaksajana vuodesta 1697 lähtien. Hän muutti vuonna 1712 Norjaan moneksi vuodeksi, mutta palasi takaisin 1725. Tanska-Norjan käreillä hänet tuomittiin kuolemaan kristillisen jumalan pilkasta, mutta armahdettiin 1731. Asuinpaikka oli Martasjerfwi Tenon lapinkylässä.¹⁵⁰

Huomiota herättää Utsjoen alueella myös melko vahva inarilaissukujen esiintyminen. Sekä Paltto että Aikio olivat inarilaislähtöisiä sukuja, jotka juurtuivat Utsjoen alueelle jo varhain. Aikion suku asettui alun perin Utsjokivarteen ja Palton suku Ylä-Tenolle Rovasuvantoon. Sauvan sukua on asunut Nuorgamin alueella ja Vallen sukua lähellä Inarin rajaa sisämaassa.¹⁵¹

Helander ja Högman olivat suomalais- tai ruotsalaislähtöisiä virkamiessukuja, jotka saamelaisuivat avioliittojen kautta ja assimilaatioprosessin seurauksena. Helander-sukunimi esiintyi lähteissä myös muodossa Hellander. Helander-suvun esi-isä A.A. Hellander toimi rakennusmestarina Inarin ja Utsjoen kirkkojen rakentamisen yhteydessä ja vuonna 1758 hänestä tuli kruunun nimismies. Hellanderilla oli seitsemän lasta, joista kolmen kerrotaan saamelais-tuneen (*blef lappe*). Högman-suvun esi-isä Utsjoella oli Johan Fredrik Högman, joka oli kirkkoherra David Eric Högmanin ja Maria Garvolian poika. ASLAK AIKIO, joka on tutkinut Utsjoen avioitumista, toteaa, että Johan Fredrik Högmanin molempien avioliittojen jälkeläiset puhuivat ainoastaan saamea, eikä heitä näin ollen voi erottaa Utsjoen muusta saamelaisväestöstä.¹⁵²

Monet Utsjoella esiintyvät suvut olivat alun alkaen lähtöisin Guttormin suvusta. Tällaisia sukuja ovat muun muassa Rasmus, Katekeetta ja Outakoski. Utsjoen alueen puhtaita porosaa-melaissukuja ovat Pieski, Länsman, Vuolab, Jomppanen ja Kitti. Pieski suvun esi-isä Utsjoella oli Nils Olsson Pieski. Länsman-suvun esi-isä Utsjoella puolestaan oli norjalaisen nimismiehen poika Nils Pehrsson Länsman (s. 1775), joka muutti Utsjoelle Norjasta.¹⁵³

Sukujen esiintyminen kullakin asuinpaikalla vaatisi yksityiskohtaista sukuselvitysten tekemistä. Siihen ei ole tässä työssä ollut mahdollista paneutua. Sukuselvitykset eivät kuitenkaan vielä anna varmaa tietoa siitä, onko suku pysynyt samalla paikalla sukupolvesta toiseen. Myös avioliittojen kautta asuinpaikkoja voitiin vaihtaa tai muuttaa. Sekä rippikirjojen että veroluetteloiden avulla on mahdollista tarkastella sukujen esiintymistä Tenon ja Utsjoen lapinkylien alueella. Vaikeutena on, että 1700-luvun alkupuolella veroluetteloissa merkittiin verolappalaisille vain harvoin sukunimiä. Yleisvaikutelmaksi jää, että Tenon ja Utsjoen lapinkylissä väestön vaihtuvuus oli huomattavasti yleisempää kuin Inarissa.

¹⁵⁰ Solbakk 2001, ?.

¹⁵¹ Itkonen 1948 II, 272–274.

¹⁵² Aikio A. 1998, 22–23.

¹⁵³ Saamelaisperhekortisto: Utsjoki. OMA. Lisää Utsjoen suvuista katso muun muassa Solbakk Deanuleahki, sogat historjá (2001) sekä Itkonen Suomen lappalaiset II osa (1948), 272–274.

II Perinteisistä asuinpaikoista uudistiloja

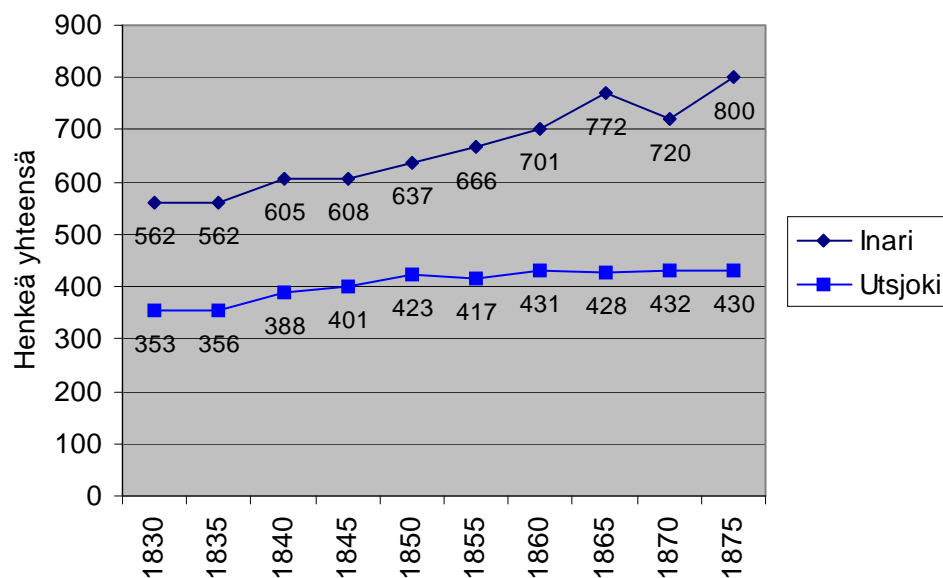
1. Väestökehitys

Lapin kihlakunnan kruunuvouti C.W. Planting kertoi vuonna 1866 Inarin ja Utsjoen väestöstä näin¹⁵⁴: ”Inarin Lapin väestö koostuu suomalaisista ja lappalaisista [s. o. saamelaisista]. Edelleen jaetaan lappalainen rotu kahteen, ottaen huomioon elinkeinojen erilainen laatu, nimittäin kalastajalappalaisiin [s. o. kalastajasaamelaisiin] ja tunturi- eli muuttolappalaisiin [s. o. tunturi- eli muuttosaamelaisiin]. Suomalaiset, joiden määrä on 112, eivät ole asettuneet asumaan muualle kuin Kyrön kylään Ivalojoen varteen lähelle sen suuta, lukuun ottamatta asukkaita Thulen ja Simulan uudistaloissa Muddusjärven kylässä. He elävät enimmäkseen karjanhoidosta ja asuvat tiloilla, jotka ovat enimmäkseen paremmin rakennettuja kuin Enontekiöllä... Suomalaiset puhuvat vain suomea, eikä heillä ole mitään kosketusta lappalaisiin”.

”Utsjoen Lapin väestö koostuu pelkästään lappalaisista [s. o. saamelaisista]. Koko väkimäärä kohoaa 390 henkeen, joista 308 on kalastajalappalaisia [s. o. kalastajasaamelaisia] ja 82 tunturi- eli muuttolappalaisia [s. o. tunturi- eli muuttosaamelaisia]. Edellisistä monet perheet polveutuvat suomalaisista vanhemmista, enimmäkseen kolmannessa polvessa. Heillä on asunnot Teno- ja Utsjokien varsilla sekä muutamilla Polmakjärven rannalla. Utsjoen kalastajalappalaisella on samanlaiset elintavat kuin Inarissa, mutta hän tulee yleisesti toimeen paremmin, vaikka hänellä ei ole mahdollisuutta tienata kyydityksillä”.

KAAVIO 2

Inarin ja Utsjoen väkiluku vuosina 1830-1875

Lähteet: Väkilukutaulukot 1830–1875. Inarin KA SI:1-2. OMA; Väkilukutaulukot 1830–1860. Utsjoen KA S:1. OMA; Väkilukutaulut 1835. TKA. Mikrokortit Oulun yliopiston historian laitoksella; Väkiluvun tilastoa 1865–1875. SVT.

¹⁵⁴ Lapin kruunuvouti C.W. Plantingin kertomus 24.4.1866 nro 135 kuvernöörille tarkastusmatkasta Lapin kihlakunnassa. KD Lapin vouti I nro 14/1866. OLKA Ea4:363. OMA.

2. Uudisasutuspolitiikka ja sitä ohjaava lainsäädäntö

2.1. Lapin uudisasutusplakaatti 1749

Isoviha oli päättynyt vuonna 1721 ja huomio kiinnitettiin valtakunnan sisäiseen rakennustyöhön. Tämä merkitsi väkiluvun lisäämistä ja maatalouden tehostamista. Tavoitteeksi Ruotsi-Suomessa otettiin suurvalta-ajan palauttaminen, ja ehkä tärkein keino sen saavuttamiseksi oli uudisasutuksen lisääminen. Samaan aikaan oli kuitenkin nähtävissä kahtiajakoista suhtautumista uudisasutukseen. Uudisasutusta edistävä linja oli ristiriidassa merkantilistisen metsäpolitiikan kanssa. Uudisasutusta ehkäisevä linja näkyi valtakunnassa vielä 1730-luvulla, sillä vuoden 1734 laki ja saman vuoden metsäasetus kielsivät kaiken uudisasutuksen, muutamaa erikoistapausta lukuun ottamatta. Vuoden 1734 lain mukaan oikeus kylän yhteisen metsämaan viljelykseen ottamiseen oli vain kylän osakkailla. Vain aatelisilla oli oikeus perustaa torppia yksityisille mailleen. Mutta samaan aikaan alkoi näkyä jo toisenlainen linja. Tämä näkyi muun muassa vuoden 1739 metsäasetuksen selityksessä, jossa maaherrat velvoitettiin pitämään huolta erämaiden ja metsien asutuksi tulemisesta. Syntyi käsitys maatalouden ehdottomasta etevämmyydestä elinkeinojen joukossa. 1700-luvun puolivälissä alkoikin sitten uudisasutukselle suopea suuntaus liberalististen talousperiaatteiden mukaan.¹⁵⁵

Ruotsalainen historiantutkija NILS ARELL on löytänyt kaksi vastakkaista näkemystä uudisasutuksen siunauksellisuudesta myös Lapissa. Kenraalimajuri Stobé esitti vuosien 1746–1747 valtiopäivillä, että saamelaiset, jotka laidunsivat poroja, metsästivät ja kalastivat, pystyivät käyttämään lapinmaita parhaiten hyödykseen. Kun puhuttiin lapinmaiden maanviljelykseen ottamisesta, hän suhtautui asiaan pessimistin tavoin. Ensin tuli ottaa Länsipohjan merenrannan vähäväkiset alueet viljelykseen, sen sijaan valtion hyöty lapinmaiden uudisasukkaista ei voinut olla suuri. Hänen mukaansa maanviljelystä ei ollut toivoakaan ja niittymailla oli vähäinen arvo, tervakaupalla oli suuria vaikeuksia ja lampaita oli vähän. Uudisasukkaat elättivät itsensä pääosin kalastuksella ja linnustuksella. Sen sijaan ”hyödyllisten lappalaisten” apu kansantaloudelle oli huomattavasti suurempi. Lappalaiset saattoivat vuosittain myydä erilaatuisia poronahkoja, he saattoivat teurastaa poroja talonpojille, porvareille ja muille tarvitseville. Länsipohjassa oli vain vähän sellaisia taloja, joissa ei ollut poronlihaa aitassaan. Edelleen lappalaiset myivät porosta tehtyjä käsitöitä. Poroista saatavien tuotteiden arvo ja hyöty oli moninkertainen uudistilallisen tuotteisiin verrattuna.¹⁵⁶

Toisenlaista näkemystä edusti kirkkoherra Pehr Högström. Högström näki uudisasutustoiminnan positiivisena ja suositteli jopa saamelaisia ryhtymään uudisasukkaiksi. Hänen mukaansa kaikki lappalaiset, joilla oli taitoa etsiä itselleen hyvä asuinpaikka, voitiin suostutella uudistilan perustamiseen, sillä he olivat rikkaita ja pystyviä. Arellin mukaan oli yllättävää, että Högström, joka oli pappina Jällivaarassa ja oli perehtynyt alueensa olosuhteisiin, saattoi antaa tällaisen lausunnon. Högström oli jopa yksi heistä, jotka tekivät propagandaa sen puolesta, että saamelaiset asettuisivat asumaan aloilleen. Hänen mukaansa tulevaisuudessa Lapinmaat joka tapauksessa tulisivat olemaan viljeltyä maata. Niiden lappalaisten, jotka eivät itse halunneet maanviljelijöiksi, tuli saada asua lapinmaassa. Lappalaisilla oli oikeus kalastaa ja metsästää yhtä lailla muiden kanssa, heillä tuli olla polttopuuta itselleen ja jäkälää poroilleen. Huomioon ottaen Lapinmaan laajuuden, siellä oli tilaa kaikille. Högström oli kuitenkin tietoinen siitä, että uudisasukkaat olivat oikeastaan riippuvaisia kalastuksesta, metsästyksestä ja heinänteosta.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Haataja 1940, 26–27; Soininen 1974, 322.

¹⁵⁶ Arell 1979, 11.

¹⁵⁷ Arell 1979, 11–12; Hiltunen 1978, 166.

Vaikka monet jakoivat Stobén kriittisen näkemykset, ei niitä ilmaistu ohjesäännössä. Pikemminkin siinä on nähtävissä Högströmin vaikutus. Ei ole epäilystäkään siitä, että valtiovalta asettui hanakammin sen käsityksen taakse, jossa kannatettiin maanviljelystä. 1700-luvun puoliväli oli aikaa, jolloin mielenkiinto lapinmaiden asuttamiseen lisääntyi voimakkaasti. Ei ollut kysymys vain maanviljelyn uudenaikaistamisesta, vaan yhtä paljon vuoriteollisuudesta. Vuoriteollisuus sai muun muassa huomattavia privilegioita. Maaherraa kehoitettiin tukemaan tätä kehitystä. Jälliväärän ja Kiirunan malmilöydöt olivat huomattavia ja edellytyksenä alueiden hyväksikäytölle oli, että ne kansoitettiin ja asutettiin. Uudisasutusta oli siis kiihdytettävä.¹⁵⁸

Uudisasutuksen vilkastuttamiseksi annettiin marraskuun 14. päivänä 1749 niin sanottu **lapinplakaatti**. Se määritteli tarkoin uudisasukkaan maankäytön. Plakaatissa annettiin yksityiskohtaiset ohjeet niille, jotka jo asuivat ja olivat rakentaneet Lappiin asuntonsa sekä niille, jotka vastedes aikoivat asettua sinne maata viljelemään. Säädos oli voimassa aina vuoteen 1877 saakka. Lapin uudisasutusplakaattia täydennettiin vuonna 1858, jolloin annettiin uusia ohjeita muun muassa uudistilan katselmuskäytäntöihin.

Ennen uudisasutusplakaatin yksityiskohtaista käsittelyä on katsottava, mitä oikeustieteilijä KAISA KORPIJAAKKO–LABBA uusimmassa tutkimuksessaan on plakaatin merkityksestä sanonut. Hänen mukaansa uudistilan perustamisen ehdottomana edellytyksenä oli talonpoikaiselinkeinon eli tässä tapauksessa maanviljelyn harjoittaminen. Ellei tilallisella ollut tällaisia aikomuksia, häneltä voitiin evätä lupa uudistilan perustamiseen. Uudisasukkailla ei ollut lupaa sekaantua lappalaisten harjoittamiin elinkeinoihin muuten kuin kotitarpeekseen. Lisäksi uudistilallinen sai harjoittaa kalastusta ja metsästystä vain puolen peninkulman, so. viiden kilometrin etäisyydellä tilastaan. KORPIJAAKKON mukaan ”plakaatin sanamuoto on ehdoton, eikä jätä minkäänlaista tulkinnanvaraa”.¹⁵⁹ Käytäntö osoittautui kuitenkin aivan toiseksi, kuten myöhemmin tullaan näkemään. Lapinplakaatilla oli tulevaa asutuskehitystä ja uudistilallisten maankäyttöä silmällä pitäen suuri merkitys.

Plakaatin ensimmäiset pykälät antoivat ohjeet uudistilojen perustamisesta eli niistä käytännön toimista, joihin viranomaisten tuli ryhtyä. Se määräsi myös, missä ajassa uudisasukkaan tuli aloittaa tilansa rakentaminen ja viljely. Plakaatilla pyrittiin säätelemään uudisasukkaan maankäyttöä, metsästystä ja kalastusta. Se sääтели henkilöiden määrää, joka tilalla sai asustaa ja siten pyrki estämään liikaväestön muodostumista tiloille. Se antoi eräänlaisen suojan myös papiston maankäytölle.¹⁶⁰

Alueen saamelaisten asemaa uudisasutusplakaatti ei erikseen määritellyt. Itse asiassa se ei millään tavalla puuttunut saamelaisten maankäyttöön. Kuitenkin asetuksen pykälistä voidaan nähdä, että sillä pyrittiin rajaamaan uudisasukkaan oikeuksia suhteessa saamelaisten maankäyttöoikeuksiin. Esimerkiksi metsästys rajoitettiin puolen peninkulman säteelle uudistilan talouskeskuksesta. Tällöinkään uudisasukkaalla ei ollut metsästyksen yksinoikeutta. Jos joku toinen uudisasukas asettui samalle seudulle, hänellä oli myös oikeus käyttää samoja alueita metsästys- ja linnustusmaina (§ 8). Sama periaate koski myös kalastusta. Uudisasukas sai kalastaa vain kotitarpeekseen. Tämän vuoksi hänellä ei ollut oikeutta omia kaikkia kalavesiä tilansa alle (§ 9).

¹⁵⁸ Arell 1979, 12.

¹⁵⁹ Katso Korpajaakko–Labba 2000, 72.

¹⁶⁰ Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller och hädanefter, till Landets uppbrukande derstädes, sig nedsätta vilja, 14.11.1749. Samling af författningar rörande landtmäteriet och justeringen af mått, mål och vikt i Finland. Helsinki 1836, 86–91; Katso myös Hiltunen 1978, 166–167, Arell 1979, 93–95 ja Korpajaakko–Labba 2000, 70–71.

Valtiovallan huolena voidaan kuitenkin nähdä muutakin kuin saamelaisten maankäyttöoikeudet. Uudisasukkaiden aika näytti kuluvaan liikaa pyyntielinkeinojen parissa. Plakaatin mukaan uudisasukkaiden laajasti harjoittama villieläinten pyynti ympäröivissä metsissä oli tähän saakka ollut suurimpana syynä siihen, että maanviljelys ja maan käyttöönotto oli estynyt. Lappalaisväestö, joka osittain maksoi veroa metsästyksessä, ehtivät kyllä pyydystää ja ampua ne villieläimet, joilla oli kalleimmat nahat. Jotta uudisasukkaat ehtisivät enemmän keskittyä maansa viljelemiseen, heidän pyyntinsä rajoitettiin puolen peninkulman säteelle talostaan (§ 8).

Verovapausvuosien loputtua uudistila oli pantava lopullisesti verolle ja mitattava maastoon, ei kuitenkaan niiden rajojen tai rajamerkkien mukaan, jotka oli annettu ensimmäisessä katselmuksessa. Mittaus ja verollepano oli tehtävä senhetkisen manttaalien mukaan, mutta niin, että tilusten kunto otettiin huomioon. Vanhempi uudistila ei saanut varata kaikkea viljelykseen sopivaa maata, ellei pystynyt ottamaan sitä viljeltäväkseen. Ylitse jäävä viljelys ja niittymaa oli jätettävä jonkun toisen mahdollisesti tulevaisuudessa perustettavan uudistilan maaksi (§ 6).

Uudisasukas ei saanut lukea omakseen sellaista maata, jossa ei ollut muuta kuin heinäsuova, haasio tai lato. Sellainen maa, josta itse luonto antoi heinää tai rehua, ei kuulunut uudisasukkaalle ilman ojitusta tai juurten raivausta. Sen sijaan viljellyksi katsottiin ne ojitetut suot, parkitut puut ja juuriraiviot, joita saatettiin käyttää peltoina ja niittyinä. Uudistilallisen linnustukseen ja metsästykseseen käyttämät maat, kalavedet ja muut omistukset, olivat aivan vapaasti muiden uudistilallisten käytettävissä, jollei niitä ollut tarkoitettu maanviljelykseen (§ 7).

Lapinplakaatin taustalla voidaan nähdä lisääntyneet riidat saamelaisten ja uudisasukkaiden välillä, joista kertoo muun muassa Länsipohjan läänin maaherran G. Gyllengripin 19. kesäkuuta 1738 antama kertomus valtiopäiville. Kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjat pohjoisesta Lapista kertoivat, että riitoja metsistä ja maista, laitumista ja porolaitumista sekä metsästyksessä ja kalavesistä oli ollut melko paljon. Riidat johtuivat maaherran mukaan rajojen epäselvyydestä. Asukkaat, jotka olivat asettuneet Lappeihin uudisasukkaiksi lapinmiehen vapaudella, olivat vallanneet tiluksia ja käyttäneet niitä omavaltaisesti. Väärinkäytöksiä ei ollut voitu estää, sillä uudistilojen tiluksia ei ollut erotettu ympäröivistä metsistä ja muista alueista. Maaherra totesi myös, että yleisen ja yksityisen maan erottaminen oli arvailujen varassa.¹⁶¹

Eräistä plakaatin pykälistä voidaan rivien välistä päätellä, miten saamelaisasutukseen suhtauduttiin. KORPIJAAKKO–LABBA on halunnut nähdä plakaatin merkityksellisenä myös saamelaisten oikeudelliseen asemaan. Laki itsessään ei kuitenkaan määrittele saamelaisten asemaa tai maankäyttöä. Jos halutaan vetää asiassa johtopäätöksiä suhtautumisesta saamelaisiin, täytyy tutustua siihen, miten plakaatin määräyksiä käytännön tasolla toteutettiin. Samalla täytyy selvittää, mikä saamelaisten asema oli uudistiloja perustettaessa.

2.2. Lapinvoudin ohjesäännön asutusta edistävät ohjeet 1760

Lapinplakaatti aiheutti nopean kolonisaation Lapissa. Uudisasukkaita oli virrannut jo 1700-luvun alkupuolella kohti eteläisimpiä Lapinmaita, mutta toiminta kiihtyi selvästi plakaatin antamisen jälkeen.¹⁶² Valtiovallan toive uudisasutuksen lisäämiseksi Lapissa siis tuntui toteutuvan. Oli myös entistä tärkeämpää määritellä uudisasukkaiden ja saamelaisten välisiä

¹⁶¹ Länsipohjan läänin maaherran G. Gyllengripin kertomus 19.6.1738 valtiopäiville, s. 1197–1197v. Landsdhövdingeberättelser, Västerbottens län 1738–1739. RA R2692 S4795, mikrokortti 17/20. SRA.

¹⁶² Hiltunen 1978, 168.

suhteita. Lapinvoudin ohjesäännössä voidaan nähdä pari uudisasutusta edistämään pyrkivää pykälää. Ne ovat selvästi vuonna 1749 annetun Lapin asutusplakaatin tukemiseen tarkoitettuja säädöksiä. Erityisesti 17. § kehottaa kruununvouteja matkustamaan ympäri Lappia ja etsimään uudistiloiksi sopivia paikkoja sekä edistämään maanviljelyä. Heitä kehoitettiin tarkastamaan tiloja ja jakamaan maataloustietoa.¹⁶³

Nimismiehiä tuli palkata kruununpalvelijoiksi Lappiin, missä heidän täytyi asua ja oleskella sekä perustaa sinne erityinen uudistila. Maaherran tuli määrätä, mihin pitäjiin nimismiesten tuli asettua. Viranhaltijan oli mahdollisuuksien mukaan asuttava lähellä kirkkoa, jotta he saattoivat antaa papistolle virka-apua tarvittaessa. Lapin rahvas saattoi sitä paremmin oppia ja saada kokemusta erämaiden viljelykseen ottamisesta (ruots. *ödelands uppbrukande*), sekä oppia muutenkin hyödyllistä talonpitoa. Viranhaltijan tehtävänä oli valvoa uudistiloja niiden nauttimien verovapausvuosien aikana sekä tarkastaa ne vähintään joka kolmas vuosi. Verovapausvuosien loputtua tuli katsoa, kuinka asukkaat olivat velvollisuutensa täyttäneet (§ 2).¹⁶⁴ Kruununvoudin tuli siis olla esimerkkinä saamelaisille uudistilan perustamisessa ja sen kuntoon saattamisessa.

Historioitsija MAUNO HILTUNEN on todennut, että voudinohjeella lisättiin ennen kaikkea kruunun valtaa. Virkamiesten oli valvottava uudistiloja ikään kuin ne olisivat olleet kruunun-tiloja. Myös saamelaisten ja uudisasukkaiden velvollisuudet määriteltiin entistä tarkemmin. Uudisasukkaalta edellytettiin nyt todellista työtä viljelysten parissa.¹⁶⁵ Saamelaisista ja uudisasukkaista oli pidettävä molemmista omaa maakirjaa. Keskisessä Lapissa tämä merkitsi sitä, että aikaisemmin lappalaisiksi merkityt asukkaat siirrettiin nyt uudisasukkaiden joukkoon.¹⁶⁶ Tämän tutkimuksen kohteena olevalla Inarin ja Utsjoen alueella ohjesääntö ei saanut aikaan mullistavia muutoksia, niiden aika oli vasta 1800-luvulla.

Plakaatti ei erittele saamelaisten uudisasukkaiden ja alueelle muualta muuttaneiden uudisasukkaiden asemaa. Sen pykälistä ei ole nähtävissä erillistä tavoitetta, että saamelaisia itseään olisi yritetty saada asettumaan uudisasukkaiksi. Vasta Lapinvoudin ohjesäännössä voidaan nähdä selvästi yritys saada saamelaisia itseään asettumaan uudisasukkaiksi.

2.3. Vuoden 1848 maanmittausohjesäännön tuomat muutokset Lapin uudistiloille

Vuosisadan vaihteen jälkeen Suomi liitettiin osaksi Venäjää, mutta tämä ei aiheuttanut juurikaan muutoksia Lapin asemassa tai siellä harjoitetussa asutuspolitiikassa. Autonomian aikaan siirtymisellä ei ollut suuria vaikutuksia saamelaisten asemaan. Seuraavat muutokset Lappiin perustettaville uudistiloille annettiin vuoden 1848 maanmittausohjesäännössä. Maanmittausohjesääntö antoi erillisiä määräyksiä lapinmaiden rajankäynneistä. Ensin todettiin, että lapinmaat ja sen rajalla olevat metsäautiot olivat vielä niin harvaan asuttuja, ettei niissä tarvittu säännöllisiä karttoja. Samassa yhteydessä määrättiin, että Lapissa oli käytävä pitäjänrajat, pantava ne kartalle ja varustettava rajamerkeillä. Suurimmat järvet ja muut vedet oli mitattava sekä otettava mukaan suurimmat tunturit ja muut ”merkilliset paikat”. Nämä mittaukset tuli saattaa yhteen Ruotsin ja Norjan sekä Aunuksen kuvernementin rajalinjojen kanssa. Nämä tuli sitten asettaa Suomen maantieteelliseen karttaan.¹⁶⁷

¹⁶³ Lapin kruununvoudin ohjesääntö 5.8.1760 § 17. Ohjesääntö painettuna Fellman 1910 I, 198–207.

¹⁶⁴ Lapin kruununvoudin ohjesääntö 5.8.1760 § 17. Ohjesääntö painettuna Fellman 1910 I, 198–207.

¹⁶⁵ Hiltunen 1978, 169–170.

¹⁶⁶ Onnela 1985a, 241.

¹⁶⁷ Keisarillisen majesteetin armollinen johtosääntö maanmittaus-toimesta ym. Suomenmaassa 15.5.1848 § 178. Asetuskokoelma 1848.

Ohjeista voidaankin havaita, mikä oli karttojen tilanne lapinmaiden osalta. Karttoja ei ollut olemassa, tai ne olivat hyvin summittaisia. Tiedämme käräjäpöytäkirjojen perusteella, että lapinkylien rajoja käytiin vilkkaasti 1700-luvun aikana. Näillä rajankäynneillä ei kuitenkaan viranomaistasolla tuntunut olevan käytännön merkitystä. Koska karttoja ei rajankäynneistä tehty, ei viranomaisilla ollut rajoista tai rajamerkeistä mitään tietoa. Muista yhteyksistä tiedämme myös, että lapinkylien välillä oli virallisia rajamerkkejä myös maastossa. Millä tavalla myöhemmin toteutetut pitäjien rajankäynnit vastasivat lapinkylien välisiä rajankäyntejä, jää hämärään, koska tästä kysymyksestä ei ole tutkittua tietoa.

Maanmittausohjesääntö määräsi myös, että kuvernöörien ja maanmittausylihallituksen tuli huolehtia siitä, että kruununmaat erotettiin yksityisten maista. Yksityisten tilojen ja kyläkuntien sekä yhteismaiden ja kruununmaiden väliset tilusrajat tuli määritellä. Samalla kehoitettiin toimeenpanemaan isojakoja ja kruunun liikamaiden erottamisia.¹⁶⁸ Maanmittausohjesäännön käytännön toteutus alkoi Lapin osalta 1800-luvun loppupuolella, mutta sitä ennen annettiin vielä useita julistuksia ja kuulutuksia, joilla pyrittiin edistämään lapinmaiden uudisasuttamista. Ehkä konkreettisin julistus tähän suuntaan annettiin jo kymmenen vuotta myöhemmin.

2.4. Vuoden 1858 lisäys Lapin asutusplakaattiin – organisaatiouudistus

Lapin asutusplakaatti, joka oli annettu vuonna 1749, pysyi muuttumattomana pitkälle autonomian aikaan saakka. Paikallisten viranomaisten aloitteesta lähti liikkeelle keskustelu tuon plakaatin sisällön muuttamisesta. Asutuskuva oli muuttunut ja taustalla vaikutti myös viranomaisten halu uudisasutuksen edistämiseen Lapissa. Lapin kihlakunnan perustaminen 1838 merkitsi valtiovallan valvonnan tehostamista Lapissa. Valvonnan kiristymisestä merkinä oli muun muassa se, että Utsjoesta ja Inarista muodostettiin oma nimismiespiiri. Valtiovallan mielenkiinto pohjoisia alueita kohtaan lisääntyi, kun neuvottelut Suomen ja Norjan Lapin vastavuoroisista käyttöoikeuksista aloitettiin. Neuvottelut merkitsivät samalla sitä, että virkamiehet ottivat selvää pohjoisimmassa Lapissa vallitsevista oloista. Tätä kautta uudistustarve myös muista Lapissa vallinneista epäkohdista tuli päivänvaloon.

Maan pohjoisimman osan oloja pyrittiinkin parantamaan epäkohtien tultua esille. Viranomaisten kirjeenvaihdossa alettiin puhua organisaatiouudistuksesta. Uudistukseen kytkeytyi monenlaisia puutteita, joihin oli tarve saada muutos. Lapissa vallitsevia olosuhteita pohdittiin senaattia ja kenraalikuvernööriä myöten. Prosessi johti siihen, että senaatissa kanslianeuvos Fabian Langensköld laati luonnoksen niistä toimenpiteistä, joihin Suomen Lapinmaan sisäisen organisaation suhteen tuli ryhtyä. Lausuntopyyntö lähti senaatista paikallisille viranomaisille sekä kenraalikuvernöörille.¹⁶⁹

Lapin sisäiseen organisaatiouudistukseen liitettiin lakimääräisten käräjien pitäminen kerran vuodessa Utsjoen kirkolla.¹⁷⁰ Ehdotukseen sisältyi myös nippu muita uudistuksia, jotka tässä

¹⁶⁸ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 17.

¹⁶⁹ Kenraalikuvernööri Menschikoffin kirje 28.4./10.5.1851 nro 3514 Oulun läänin kuvernöörille. KD kenraalikuvernööri nro 47/1851. OLKA Ea3:19. OMA.

¹⁷⁰ Jo rajaneuvotteluissa oli tullut esiin epäkohta, että utsjokelaisilla ei ollut omia käräjiä. Utsjoen pitäjän asukkaat saivat lähteä käräjämatkoilleen Inariin ja jopa Sodankylään saakka, eikä pitäjän köyhimmillä asukkailla ollut siihen mahdollisuutta. Utsjoen seurakunnan väestön riita-asiat vietiin Inarin kihlakunnanoikeuteen, joka sijaitsi 160 virstan päässä Norjan rajasta. Rajan läheisyyteen oli havahduttu, sillä ehdotuksessa todettiin, että suomalaiset eivät voineet vaatia norjalaisten todistajien saapumista tuomioistuimeen, joka piti käräjiään niin kaukana rajasta. Norjan puolella käräjät pidettiin aivan rajan läheisyydessä. Suomen puolella rajaa asuvien asukkaiden oikeuksia ei voitu suojata yhtä hyvin kuin norjalaisten oikeuksia, jos käräjäpaikka sijaitsi niin kaukana. Kenraalikuvernöörin kanslian Oulun läänin kuvernöörille lähettämässä ehdotuksessa Käräjien pitämistä varten kruunun tuli lunastaa käräjätupa entisestä Utsjoen kirkkoherralle kuluneesta ja kirkon vieressä sijainneesta

yhteydessä sivuutetaan maininnalla. Lapin kruununvoudin alaisuuteen esitettiin vankilan rakentamista. Tornion piirilääkärille ehdotettiin apulaista, jonka oli määrä asettua Kittilään. Hänen alueeseensa tulivat kuulumaan Utsjoen, Muonionniskan, Sodankylän pitäjät sekä Inarin, Kittilän ja Enontekiön kappelit. Langensköld ehdotti myös, että Lapin tuomiokunnan tuomari määrättäisiin asumaan Kittilässä.¹⁷¹ Kuten myöhemmästä kehityksestä tiedämme, kaikki edellä esitetyt ehdotukset toteutettiin.

Lapin kihlakunnan organisaatiomuutokseen kytkettiin pian myös joukko verotukseen ja asutukseen liittyviä uudistuksia. Lapinplakaattia täydentävä virallinen kuulutus annettiin 3. joulukuuta 1858, joka kuului ”Keisarillisen majesteetin armollinen julistus koskien muutoksia ja lisäyksiä ohjesääntöön niille jotka asuvat ja rakentavat Lapissa”.¹⁷² Samassa yhteydessä sovittiin myös henkikirjojen pitämisestä Lapin kihlakunnan alueella.

Henkikirjoittaminen määrättiin toimitettavaksi tästä eteenpäin Lapissa eli niin sanotuissa Lapinmaiden seurakunnissa Enontekiöllä, Kittilässä, Sodankylässä, Utsjoella, Inarissa, Kuusamossa ja Kuolajärvellä. Henkikirjoitus tuli pitää vuosittain marras- tai joulukuussa jokaisessa nimismiespiirissä. Henkikirjoituksen toimeenpani kruununnimismies virkaatekevän papiston läsnäollessa. Henkikirjat tuli laatia yleiseen vahvistettuun muotoon (§ 1). Tästä kuulutuksen kohdasta saivat alkunsa Lapinmaiden henkikirjat. Ensimmäiset henkikirjat laadittiin vuonna 1860.

Maanviljelijät ja lappalaiselinkeinojen harjoittajat (ruots. *idkare af lappmanna-näring*) sekä seurakuntien jäsenet vaimoineen, kotona asuvat lapset ja palvelusväki olivat vapaita henkilökohtaisista veroista ja kaikista muista kruunulle menevistä maksuista, mutta eivät lapinverosta, jota perittiin heidän tiloistaan ja elinkeinostaan (ruots. *som för deras hemman och näring erlägges*). Mutta kaikki muut, joilla ei ollut omaa laillista elinkeinoa tai jotka aiemmin olivat olleet pysyvässä vuosipalveluksessa ja joilla siten ei ollut oikeutta verovapauteen, maksoivat vuosittain henkirahaa kruunulle kolmekymmentäkolme (33) kopeekkaa hopeana (§ 2).

Asutuskehityksen kannalta kuulutuksen pykälät neljä ja viisi olivat erityisen tärkeitä. Uudistilakatselmuksien piti tästä lähtien tapahtua yleisesti alueittain kruunun laskuun ja kustannuksella. (§ 4) Kruununvouti esitti vuosittain toukokuussa kuvernöörille ne alueet, jotka voitaisiin tulevana kesänä katsastaa uudistiloiksi. Kruununvouti tai nimismies järjesti katsastuksen ja tutki sekä väliaikaisesti katsasti niin monta uudistilaa, kuin sille paikalle katsottiin voitavan perustaa. Samalla tehtiin rakennus- ja viljelyehdotus, jonka kruununvouti myöhemmin antoi tiedoksi kuvernöörille vahvistusta varten. Perustettuihin uudistiloihin tuli saada asukkaat asetusten säätämällä tavalla (§ 5). Tällaisista uudistilakatselmuksista kruununvouti, nimismies ja lautamiehet saivat palkkion (§ 6).

Julistusta edelsi vilkas kirjeenvaihto viranomaisten välillä. Aloitteentekijänä voidaan pitää Lapin kihlakunnan kruununvoutia Gustaf Slottsbergia. Nimittäin koko julistus näyttää laaditun hänen tekemiensä ehdotusten pohjalta.¹⁷³ Lapin kihlakunnan alueella toteutetun organisaat-

rakennuksesta sekä siirtää se sopivampaan paikkaa. Samassa yhteydessä valmisteltiin myös pysyvää asuinpaikkaa nimismiehelle, joka puuttuvan kortteen vuoksi jo jonkin aikaa oli asunut Inarissa. Kanslianeuvos Langensköldin ehdotus toimenpiteistä Suomen Lapin sisäisen organisaation muuttamiseksi. KD kenraalikuvernööri nro 47/1851. OLKA Ea3:19. OMA.

¹⁷¹ Kanslianeuvos Langensköldin ehdotus toimenpiteistä Suomen Lapin sisäisen organisaation muuttamiseksi. KD kenraalikuvernööri nro 47/1851. OLKA Ea3:19. OMA.

¹⁷² Hans Kejserliga Majestäts Nädiga Kungörelse angående ändringar och tillägg uti Reglementet för dem som bo och bygga i Lappland 2.12.1858. Asetuskokoelma 1859.

¹⁷³ Lapin kruununvoudin Gustaf Slottbergin memoriaali 29.3.1853 (kopio). KD nro 8 Lapin vouti/1853. OLKA Ea4:271. OMA.

tiouudistuksen juuret olivat siis Suomen ja Norjan rajasulkua edeltäneissä neuvotteluissa ja niissä esille tulleissa epäkohdissa liittyen oikeudenhoitoon, asutukseen, rajaseudun elinkeinoihin, verotukseen ja Lapin oloihin ylipäätään.

2.5. Väliaikaisten uudistilojen ja kruununtorppien perustaminen Lappiin sallitaan 1877

Metsien arvo kohosi huomattavasti 1800-luvun puolivälissä, jonka seurauksena annettiin metsäasetus ja perustettiin metsähallitus. Vallitsevassa tilanteessa jouduttiin uudelleen arvioimaan asutuspolitiikan ja metsänhoidollisten intressien keskinäistä suhdetta. Vuoden 1851 metsäasetuksen mukaan valtion metsämaita oli ensisijaisesti käytettävä kruununpuistoiksi. Mikäli ne eivät sellaisiksi sopineet, ne voitiin luovuttaa uudistalojen perustamiseen tai antaa entisille tiloille. Talouspolitiikka alkoi kääntyä siis metsätaloudelle suopeaksi ja asutuskysymys joutui taka-alalle. Suunta ilmeni vuoden 1877 uudistila-asetuksessa. Kun maanmittausohjesääntö 1848 oli keskittänyt valtion metsiin perustettavien uudistilojen määräysvallan maanmittarien käsiin, nyt tuo valta haluttiin metsäviranomaisille. Suuntaus näkyi myös vuoden 1886 metsälaissa, jonka mukaan valtion metsämaille oli perustettava uudistiloja vain siinä tapauksessa, ellei niitä ollut julistettu kruununpuistoiksi tai ellei niitä tutkittu sellaisiksi tarvittavan.¹⁷⁴

Kun metsänhoitovirkakunta perustettiin, oli isojako toimitettu suurimmassa osassa Etelä- ja Keski-Suomea sekä suuressa osassa Oulun lääniäkin. Näillä alueilla talojen tilusalat ja valtion metsämaat oli tarkoin erotettu toisistaan. Talolliset saivat vapaasti käyttää heille erotettuja alueita, kun taas niistä erotetut valtion metsämaat olivat metsähallinnon alaisuudessa. Kuten KYÖSTI HAATAJA on todennut, tästä lähtien näiden alueiden kehitys alkoi kumpikin kulkea aivan omaa tietään.¹⁷⁵

Keisari antoi 27. joulukuuta 1877 julistuksen uudistalojen ja kruununtorppien perustamisesta.¹⁷⁶ Julistuksen toisessa pykälässä näkyi metsien arvon nousu. Uudistalon perustaminen ei saanut olla esteenä kruunun metsänhoidolle. Katselmuksessa uudistilasta sai tulla korkeintaan kolmilohkoinen niin, että pelto- ja metsämaa olivat yhdessä sekä niittymaa korkeintaan kahdessa lohossa. Julistuksella säädeltiin myös tilan verolukua niin, että sen tuli olla vähintään 1/8 manttaalin suuruinen. Poikkeusoloissa se sai olla 1/16 manttaalia (§ 2). Asetus astui voimaan vuoden 1878 alusta (§ 18).

Julistus määräsi, että uudistaloja sai perustaa kruunun yhteis- ja liikamaalle vasta sen jälkeen, kun tarvittava maa oli laillisessa järjestyksessä kartoitettu, selitetty ja verotettu. Väliaikaisten uudistalojen perustaminen sallittiin vain poikkeustapauksissa, jotka senaatin talousosasto joka kerta erikseen tutki. Lapin seurakunnat muodostivat tällaisen poikkeuksen. Väliaikaisia uudistiloja sai perustaa ilman maiden mittausta, päätösvalta niiden osalta säilyi kuvernöörillä (§ 1). Kyseinen pykälä oikeastaan toistaa jo maanmittausohjesäännön §:ssä 154 esiin nostetun ajatuksen, että väliaikaisia uudistiloja sai perustaa Lappiin, vaikka maiden mittausta oli toimenpanematta.

Väliaikaisten uudistilojen perustaminen sallittiin Sodankylän, Kittilän, Enontekiön, Inarin ja Utsjoen lapinseurakunnissa. Kruununvoudin tuli tehdä hakemus kuvernöörille ja nimetä paikka, jonne uudistila haluttiin perustaa. Tämän jälkeen kuvernööri yhdessä asianomaisen metsänhoitajan kanssa tutki, löytyikö paikalla itsenäiseen maanviljelyyn riittäviä maita ja

¹⁷⁴ Haataja 1940, 60–62.

¹⁷⁵ Haataja 1940, 61–62.

¹⁷⁶ Keisarillinen Majesteetin armollinen julistus uudistalojen ja kruununtorppain perustamisesta sekä viimeainittujen veroituksesta 27.12.1877. Asetuskokoelma 1877.

saattoiko tilaa perustaa noudattamalla 2. §:n ohjeita (§ 10). Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että metsänhoitaja tutki, oliko uudistilasta haittaa kruunun metsänhoidolle.

Kruununvoudin selvityksen ja metsänhoitajan lausunnon jälkeen kuvernööri teki päätöksen, saiko tilaa perustaa. Mikäli hakemukseen myönnyttiin, asiakirjat lähetettiin kruununvoudille tai paikkakunnan nimismiehelle. Hänen tehtävänä oli syynätä, tutkia ja panna uudistalo väliaikaisesti verolle sekä tehdä sille rakennus- ja viljelysehdotus. Uutta tässä julistuksessa oli se, että nyt kruununvouti tai nimismies määrättiin ”yksissä neuvoin” paikkakunnan metsänhoitajan kanssa, ei ainoastaan kirjaamaan perustamiskatselmukseen, vaan myös merkitsemään maahan selvästi, mitkä tilukset annettiin pelloksi, metsäksi ja niityksi uudistalolle. Oli myös kiinnitettävä huomiota siihen, että tilusten määrääminen ei saanut vastaisuudessa tapahtuvassa isossajaossa estää tilan säännöllistä rajoitusta (§ 10).

Julistus määräsi edelleen, että toimituskirja eli perustamiskatselmus tuli tarkastaa paikkakunnan kihlakunnanoikeudessa. Oikeus tarkasti asiakirjan ja antoi lausunnon uudistilalle tulevista vapaavuosista. Tämän jälkeen asiakirjat tuli lähettää kruununvoudin kautta kuvernöörille. Kuvernöörin tuli pyytää lausunto läänin maanmittarilta. Kuvernööri antoi lopullisen vahvistuksen syynille, määräsi tilan väliaikaisen manttaalit ja uudistilan haltijan rakennusvelvollisuuden. Kuvernööri myös sääti, missä järjestyksessä ja kuinka paljon asukkaan oli tehtävä uudisviljelystä sekä antoi määräyksen vapausvuosien määrästä. Päätös annettiin tiedoksi metsähallitukselle (§ 10). Julistuksen toinen luku sisälsi määräyksiä kruununtorppien perustamisesta.

2.6. Asetus uudistalojen ja kruununtorppien perustamisesta 1892

Asetus 13. lokakuuta 1892 uudistalojen ja kruununtorppien perustamisesta toisti hyvin pitkälle vuoden 1877 julistuksen määräyksiä, mutta sen säädöksissä metsien arvonnousu on nähtävissä vieläkin selvemmin. Tällä asetuksella kumottiin vuoden 1877 julistus. Sen sisältö on pääpiirteissään seuraava:¹⁷⁷

Asetuksessa todetaan, että läänissä, jossa kruunulla oli laajoja yhteis- ja liikamaita, piti selvittää, minkä verran niissä oli viljelykseen kelpaavaa maata. Vuonna 1886 annetun metsälain 2. §:n mukaan oli selvitettävä, millä tavoin maat voitiin luovuttaa maanviljelystiloiksi tai pyytää yhdessä lohossa kruunun metsänhoitoa varten (§ 1). Kuvernöörin tuli asettaa tutkimuslautakunta, johon kuului metsänhoitaja, maanmittari ja kaksi paikkakunnan oloihin perehtynyt henkilöä. Lautakunnan tehtävänä oli hankkia tarkka selvitys kruununmaiden luonnosta ja laadusta. Viljelykseen sopiva maa tuli erottaa metsämaasta (§ 2). Asetus määräsi, että Kemin ja Iin tarkastuspiirissä olevista kruununmaista tuli tehdä kartat. Tässä yhteydessä Lappi rajattiin määräyksen ulkopuolelle, vaikka se kuului kokonaisuudessaan Kemin tarkastuspiiriin (§ 4).

Asetuksen jälkeen syntyvien uudistilojen maankäyttö tuli poikkeamaan aiemmin perustettujen tilojen maankäytöstä 7. §:n seurauksena. Se nimittäin määräsi, että uudistalon tilukset oli ”syynättävä” mieluummin yhteen, mutta korkeintaan kahteen palstaan. Jälleen Lappi oli poikkeusasemassa, sillä Oulun läänin pohjoisosissa, s. o. Lapissa, ja siellä missä paikalliset olot sitä vaativat, tilukset oli sijoitettava enintään kuuteen palstaan (§ 7).

Maanmittarin tuli jaottaa kruunun yhteis- ja liikamailla viljeltäväksi aiottu maa. Asetus antoi mahdollisuuden muodostaa tila ainoastaan viljelykseen kelpaavasta maasta, ilman erillistä

¹⁷⁷ Keisarillisen majesteetin armollinen asetus kruununmaan antamisesta viljeltäväksi ja uudistaloin perustamiseksi 13.10.1892. Asetuskokoelma 1892.

metsämaata. Metsämaata tuli antaa tilalle sen mukaan, kun olosuhteet antoivat myöten. Mikäli metsämaata ei saatu samaan palstaan muiden tilusten kanssa, voitiin tiloille myöntää metsää käytettäväksi yhteismetsänä. Muodostettaville uudistaloille oli tehtävä samalla kertaa verollepanoehdotus, huolimatta siitä, löytyikö uudistalolle asukasta vai ei (§ 8).

Asetuksessa toistettiin jo vuonna 1877 määritelty alue, jonne sai perustaa väliaikaisia uudistiloja eli Kuolajärven, Sodankylän, Kittilän, Enontekiön, Inarin ja Utsjoen seurakuntiin. Hakijan tuli anoa uudistaloa kruununvoudilta tai nimismieheltä sekä ilmoittaa alue, jonne uudistila haluttiin perustaa. Kuvernööri antoi maanmittarille määräyksen tutkia, oliko alueella tarpeeksi viljelysmaita kannattavaa maanviljelyä varten. Tämän jälkeen tuli pyytää metsänhoitajan lausunto. Kuvernöörin tuli tämän jälkeen tutkia, voitiinko hakemukseen suostua. Mikäli voitiin, asiakirjat lähetettiin kruununvoudille tai kruunninimismiehelle. Tämä syynäsi ja tutki alueen ja pani uudistilan väliaikaiselle verolle, teki rakennus- ja viljelysehdotuksen sekä valmisteli ehdotuksen uudisasukkaalle myönnettävistä vapaavuosista. Tieto katselmuksesta tuli antaa hyvissä ajoin paikkakunnan metsänhoitajalle, jonka kanssa tuli tehdä yhteistyötä. Katselmuskirjaan ja myös maastoon tuli merkitä tarkasti, mitkä tilukset annettiin uudistilalle pelloiksi, niityiksi ja mitkä metsäksi. Tässä asetuksessa mainittiin myös tuleva isojako – tilusten määrääminen ei nimittäin saanut estää tulevassa isossajaossa tilan säännöllistä rajoitusta. Asiakirjat lähetettiin kuvernöörille, joka pyysi maanmittarin lausunnon ja vahvasti katselmuksen, määräsi tilan väliaikaisen manttaalin ja uudistilan haltijan rakennus- ja viljelysvelvollisuuden sekä määräsi vapaavuosista (§ 17).

Metsähallitus määrättiin hoitamaan ja hallitsemaan kruunun yhteis- ja liikamaista viljeltäväksi erotettua maata siihen saakka, kunnes se oli luovutettu yksityisille (§ 23). Kruunulla oli oikeus, uudistilojen mailta, kymmenen vuoden kuluessa immissionikirjan myöntämispäivästä lukien, myydä kaikki puut, jotka kuuden metrin korkeudella olivat poikkimitaltaan 23 cm (§ 24). Toisin sanoen kruunu eli metsähallitus sai hakkauttaa uudistilan mailta kaikki järeämmät tukkipuut. Asetuksessa määrättiin myös, että niin kauan kuin uudistila nautti vapaavuosia tai sitä ei viljelty eikä sen haltija täyttänyt rakennusvelvollisuuttaan, sitä ei saanut ostaa myöskään perinnöksi (§ 25). Asetus astui voimaan vuoden 1893 alusta (§ 28).

Lapin uudisasutusplakaatti 1749, lapinvoudin ohjesääntö 1760, maanmittausohjesääntö 1848, vuoden 1858 lisäys lapinplakaattiin, vuoden 1877 julistus sekä vuoden 1892 asetus uudistilojen ja kruununtorppien perustamisesta olivat se lainsäädännöllinen pohja, jolle uudisasutus Lapin kihlakunnan alueella rakentui 1700-luvun puolivälistä aina vuoteen 1925. Tulevan käsittelyn yhteydessä ja maankäyttöluvussa tarkastellaan niitä käytännön toimia, joihin viranomaiset kulloinkin ryhtyivät Inarin ja Utsjoen alueella. Suurelta osin lait, asetukset ja julistukset tulivat koskemaan koko Lapin kihlakuntaa. On kuitenkin muistettava, että alue oli laaja ja siihen mahtui monenlaisia paikallisia käytänteitä, joihin viranomaisten oli usein sopeuduttava. Eteläisen Lapin mäntymetsäalueen maankäyttö poikkesi pohjoisen tunturialueen maankäytöstä. Utsjoella, jossa ei ollut laajoja metsää kasvavia alueita, ei voitu kaikin ajoin soveltaa samoja säädöksiä kuin Kittilän tai Sodankylän alueella. Niitä ei aina voitu soveltaa edes Inarin ja Utsjoen kohdalla, vaikka kyseessä olivat naapuripitäjät. Asutuskehitys saikin tutkittavalla alueella aivan omat erityispiirteensä. Tällaisia olivat muun muassa niin sanotut kalastustilat, joita perustettiin Lapissa ainoastaan Inarin ja Utsjoen oloissa.

3. Saamelaisten kalastustilat (fiskare- tai lappfiskareläge)

3.1. Inarin ja Utsjoen kalastustilat – perinteisen asumismuodon perilliset

Uudistilojen lisäksi Inarin ja Utsjoen lapissa oli niin sanottuja *kalastustiloja*. Samaan aikaan, kun uudisasuttaminen oli vilkkaimmillaan, kalastajasaamelaiset kävivät käräjillä esittämässä

kalastuspaikkakatselmuksia. Kalastuspaikkakatselmusten yhtäaikaisuus uudistilakatselmusten kanssa sekä niiden samantyyppinen luonne viittaavat siihen, että ne olivat saamelaisten yritys järjestää omistus- ja nautinto-oikeutensa vanhastaan käyttämiinsä maihin uudistilojen perustajien rinnalla.¹⁷⁸

Kun ilmiötä tarkastellaan lähemmin, voidaan huomata, että kalastuspaikkakatselmuksien poikkeavat Inarissa ja Utsjoella jonkin verran toisistaan. Eri nimityksistä huolimatta katselmuksilla oli sekä Inarissa että Utsjoella sama luonne, sillä katselmuksia pidettiin saamelaisten vanhastaan hallitsemilla tiluksilla. Utsjoen katselmuksissa näkyi vahvasti karjanhoidon myötä vahvistunut kesäpaikkajärjestelmä, Inarissa puolestaan eri vuodenaikoihin liittynyt asuinpaikkojen vaihtelu. Inarissa katselmuksien ajoittuvat vuosien 1849–1855 ja Utsjoella vuosien 1841–1860 väliseen aikaan. Utsjoella kyseisiä katselmuksia pidettiin kalastustiloilla (*fiskarebohlstad*) tai lappalaishalastuspaikoilla (*Lappfiskareläge tai fiskareläge*), Inarissa puolestaan kalastuspaikoilla (*fiskeläge*).¹⁷⁹

Kalastustilat olivat kaikki kalastajasaamelaisten perustamia. Sekä Inarissa että Utsjoella kalastuspaikkaan kuuluivat asuinpaikat (*boplats*), niityt (*ängslägenhet*) ja kalavedet (*fiskevatten*). Inarissa asuinpaikkoja oli useita, tavallisimmin oma eri vuodenaikojen: kevät-, kesä-, talvi- ja syyspaikka. Utsjoella eräässä tapauksessa asuinpaikkoja oli jopa neljä, mutta tavallisimmin niitä oli kuitenkin vain kaksi: talvi- ja kesäpaikka.

3.2. Inarin kalastuspaikat

Inarissa ensimmäiset neljä kalastuspaikkakatselmusta tuotiin käräjille tarkastusta varten vuonna 1849. Katselmuksia piti nimismies, jonka mukana kalavesiä ja niittyomistuksia määrittämässä oli tavallisesti kaksi katselmusmiestä. Kalastuspaikkakatselmuksien näyttävät olleen yhtä lainvoimaisia kuin uudistilakatselmuksienkin, sillä ne pidettiin kuvernöörin päätöksellä.¹⁸⁰ Kun esimerkiksi kalastajasaamelainen Matts Gabrielsson Aikio oli pyytänyt nimismiestä syyntään hänelle Inarinjärven rannalta kalastuspaikan sekä tarvittavat niittytilukset ja kalavedet, maaherra oli antanut siitä määräyksen 17. huhtikuuta 1848. Nimismies oli päätöksen saatuaan toimeenpannut katselmuksen.¹⁸¹

Inarin ensimmäinen kalastuspaikkakatselmus pidettiin kalastajasaamelaisen Olof Samuelsson Aikion asuttamalla kalakentällä nimeltä Leutolahti. Tarkoituksena oli määrittellä Aikion kalavedet ja niittyomistukset. Katselmus pidettiin neljällä eri asuinpaikalla: talvi-, kevät-, kesä- ja syyspaikalla. Talvitupa oli rakennettu hirsistä ja asuinkentällä oli lisäksi pylväsaitta ja kaksi lammassuojaa. Myös kevätpaikalla oli hirsitupa. Kevätkalastuspaikka sijaitsi noin viiden peninkulman¹⁸² päässä talvipaikasta. Kesäpaikka sijaitsi edellisten puolessavälissä Muddusjärven rannassa, ja sielläkin oli tulisijalla varustettu tupa. Kesäpaikalla oli myös useita varastorakennuksia. Syyskalastuspaikalla sen sijaan oli vain asuinkota.¹⁸³

Niityt oli lueteltu, mutta niiden tuotto oli melko vähäinen: yksi heinäkuorma ja yhdeksän ruokoa¹⁸⁴, joten niiden tuotolla ei olisi ruokkinut edes yhtä lehmää talven yli. Kalavedet sen si-

¹⁷⁸ Utsjoen osalta tähän johtopäätökseen on tullut Korpiaakko–Labba vuonna 2000, ks. sivu 130. Jo aiemmin Inarin osalta samaan johtopäätökseen on tullut myös tämän työn kirjoittaja vuonna 1995, ks. sivu 21.

¹⁷⁹ Inarin ja Utsjoen käräjät 1841–1860. Lapin TKA. OMA.

¹⁸⁰ Katso Inarin ja Utsjoen käräjien katselmuspöytäkirjat 1849–1855. Lapin TKA. OMA.

¹⁸¹ Maaherran päätös 4.12.1852 nro 1017. OLKI Db:52. OMA.

¹⁸² Peninkulma = 10 virstaa = 10,688 km.

¹⁸³ Inarin ja Utsjoen käräjät 2.3.1849 § 7, 371, 377–380, 423–427. Lapin TKA CIVa:1. OMA.

¹⁸⁴ Yksi heinäkuorma = 10 ruokoa. 29 heinäkuormaa katsottiin riittävän neljän lehmän ja muutaman mullikan ylläpitoon talven yli. Arell 1979, 36.

jaan olivat erittäin runsaat ja ne oli lueteltu hyvin tarkkaan. Rajanaapureina mainittiin myös muita kalastajasaamelaisia. Katselmuksen mukaan jäkälä- ja metsästysmaat olivat saamelaiselle välttämättömiä, joten niiden käyttö määriteltiin katselmuksen yhteydessä. Metsää oli kotitarpeisiin. Metsä, jäkälänto- ja metsästysmaat olivat muiden kalastajasaamelaisten kanssa yhteisiä.¹⁸⁵

Hylkivaaran katselmuksessa kalastajasaamelaiselle Matts Gabrielsson Aikiolle syynättiin asuinpaikka, niittymaat ja kalavedet. Kotitarvemetsä oli lähellä syys- ja kesäpaikkoja. Talvipaikka sijaitsi Hylkivaarassa. Jäkälä- ja metsästysmaat syynättiin kyläkunnan sisältä yhteiseksi kylänmiesten kanssa.¹⁸⁶ Tästä kalastuspaikasta tuli 1870-luvulla Kaapinmatin uudistila nro 21, jonka perusti edellisen poika Petter Mattsson Aikio eli Kaapin-Pekka. Ainakin osan uudistilan tiluksista voi varmasti sanoa kuuluneen jo Hylkivaaran kalastuspaikalle, samoin kalavesistä.¹⁸⁷

Seuraava kalastuspaikkakatselmus muodostaa Inarissa poikkeustapauksen, sillä kyseessä oli usean kalastajasaamelaisen yhteiskatselmus. Kalastajasaamelaiset Isaak Jöransson Morottaja, Hans Jonasson Musta, Olof Johansson Saijets sekä Göran ja Matts Mattson Sarre hakivat yhdessä oikeutta määrätä asuinpaikat, niityt ja kalavedet Ivalon kylässä Inarin Lapissa. Morottaja oli rakentanut talvipaikalleen jo tuvan, muutaman pylväsaitan ja ulkorakennukset. Mustan talvitupa oli Joenjoen eli Juutuanjoen toisella rannalla. Saijetsin talvitupa oli Nukkumajoen rannalla ja hän oli rakentanut sinne lammassuojan. Sarren veljesten tuvat olivat Juutuanvuonossa, missä oli riittävästi metsää ja poronjäkälää.¹⁸⁸

Hakijoilla oli yhteiset kevät- ja syyspaikat Joensuun kentällä Juutuanjoen suulla. Näille kentille he olivat rakentaneet asuinkotia, pylväsaittoja ja lammassuojan. Juutuanvuonossa oli yhteinen kesäpaikka, jonne oli yhdessä rakennettu myös asuttavia kotia. Jokaisella hakijalla oli yksityiset niittypalstansa. Yhteiset kalavedet sijaitsivat Inarinjärvellä. Kalastuspaikkojen jakotapa oli huomiota herättävä – kalavedet oli jaettu neljään yhtä tuottoisaan osaan. Apajat numeroitiin ja arvottiin siten, että jokainen osakas sai vuorollaan kalastaa kullakin apajalla. Apajia vaihdettiin vuosittain.¹⁸⁹

Jos kyseessä oli yksityiseen omistusoikeuteen perustuva katselmus, miten yhteisomistuksen saattaisi selittää. Jos osapuolilla oli yhteisiä asuinkenttiä, kalavesiä sekä asuin- ja talousrakennuksia, luonnollisin selittävä tekijä olisi sukulaisuussuhde. Yhteiskatselmuksen osapuolien sukulaisuutta ei voi suoraan päätellä. Sukulaisina he jakaisivat sukumaidensa omistuksen keskenään ja kyseessä olisi yritys taata ikimuistoiset sukujen nautinta-alueet uudisasutuksen paineessa. Vastaus ei kuitenkaan ole näin yksiselitteinen. Taustalta löytyi yksi yhteinen nimittäjä – Morottajan suku. Nimittäin Isaak Jöransson Morottaja, Hans Jonasson Musta sekä Jöran ja Matts Mattsson Sarre olivat sukua toisilleen. Mutta neljännellä osapuolella, Olof Johansson Saijetsilla, ei ole yhteyttä kyseiseen sukuun. Hans Jonasson Mustan vaimo oli Anna Jöransdotter Morottaja eli Isaak Jöransson Morottajan sisko. Jöran ja Matts Sarren äiti oli Aili Jöransdotter Morottaja eli Isaak oli poikien eno. Osapuolten omistukset olivat Juutuanjoen kentän ja joen suualueella, eli perinteisellä Morottajan sukualueella.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Inarin ja Utsjoen käräjät 2.3.1849 § 7, 371, 377–380, 423–427. Lapin TKA CIV:1. OMA.

¹⁸⁶ Inarin ja Utsjoen käräjät 2.3.1849 § 8, 371, 381–384, 418–422. Lapin TKA CIVa:1. OMA.

¹⁸⁷ Kaapinmatin perustamiskatselmus 12.10.1870. Inarin käräjät 22.3.1871 § 22, 46–47. Lapin TKA CIVa:5. OMA.

¹⁸⁸ Inarin ja Utsjoen käräjät 2.3.1849 § 9, 372, 385–394, 407–417. Lapin TKA CIVa:1. OMA.

¹⁸⁹ Inarin ja Utsjoen käräjät 2.3.1849 § 9, 372, 385–394, 407–417. Lapin TKA CIVa:1. OMA.

¹⁹⁰ Lapin Sivistysseuran väestöntutkimus. Saamelaisperhekortisto: Inari. OMA.

Olof Johansson Saijetsin talvipaikka sijaitsi Morottajista erillään, Nukkumajoella. Kuitenkin kaikilla oli yhteiset kevät-, kesä- ja syyspaikat Juutuajoen kentällä, jossa heillä oli jopa yhteisiä talousrakennuksia. Olofilla tai hänen vaimollaan ei ole yhteyksiä Morottajan sukuun vielä useidenkaan sukupolvien takaa. Miten on sitten mahdollista, että Saijetsilla oli samanlaisia oikeuksia Morottajien perintömaille? Muddusjärven kylässä sijaitsevan Oaddivein uudistilan nro 25 perustamiskatselmuskirja osoittaa, että myös Saijetsin suvulla oli alueella perintömaita, jotka olivat sukupolvina olleet saman suvun hallussa. Uudistilan perustaja oli kaikella todennäköisyydessä Olof Johansson Saijetsin poika, Johan Olofsson Saijets. Oaddivein eli Nukkumajoen uudistilan perustamiskatselmuksessa lueteltaessa tilan niittyjä mainitaan Saadesaaren niityn kohdalla, joka katselmuksessa oli niittytilus nro 2, että se oli ikivanhoista ajoista asti ollut asuttu ja sitä olivat hallinneet hakijan esivanhemmat. Saaressa sijaitsi nykyisin hakijan kesäpaikka.¹⁹¹

Todennäköistä onkin, että yhteiskatselmuksessa Olof Saijetsille syynätyt tilukset tulivat myöhemmin kuulumaan Oaddivein uudistilan maihin. Näin kävi myös kalavesien osalta. Uudistilalla pidettiin myös toinen katselmus, jossa syynättiin tilan kalavedet johtuen siitä, että ne olivat ensimmäisestä katselmuksesta jääneet pois. Uusintakatselmus oli maaherran päätöksen yhteydessä ja siinä todettiin, että kalavedet olivat vanhastaan kuuluneet kalastajalappalaisen Johan Olofsson Saijetsin suvulle ja esi-isille. Nyt kun Johan Olofsson oli hakenut Oaddivein uudistaloa, kalavedet tulivat siihen alistettavaksi. Läsnä toimituksessa olivat hakija ja hänen vanhempansa.¹⁹²

Säilyneiden asiakirjojen valossa on vaikeaa vetää pitkälle meneviä johtopäätöksiä omistusoikeudesta. Kuten yhteiskatselmus osoittaa, jokaisella hakijalla oli oma talvipaikka. Tämän lisäksi osa alueista oli yhteiskäytössä. Kysymykseen on syytä palata uudelleen maankäyttöluvun yhteydessä. Vaikka Inarin lapin osalta kyseessä oli poikkeustapaus, se ei välttämättä tarkoita sitä, etteikö vastaavia yhteisjärjestelyjä olisi voinut olla muuallakin Inarin alueella. Vain tämä yksi tapaus on päässyt käräjäpöytäkirjoihin. Kalastuspaikkakatselmusten vähäisyys kertoo kuitenkin sen, että uudistilojen perustaminen oli parempi ratkaisu omistus- ja nautinto-oikeuksien turvaamiseen Inarin lapissa.

Kalastajasaamelaisen Anders Gabrielsson Aikion kalastuspaikan katselmuksessa saapuvilla olivat rajanaapurit Matts Sarre ja Jöran Morottaja. Aikiolle syynättiin talviasuinpaikka Lohevaarasta, kesäasuinpaikka Sarviniemestä ja syysasumus Pielpaniemestä. Asuinpaikkojen välimatka oli muutamia kilometrejä. Metsästyksmaat olivat Raututunturilla ja lähiympäristössä yhteiset kylänmiesten kanssa. Metsä- ja jäkälämaasta todettiin, että se oli jakamaton ja yhteinen kyläkunnan kanssa.¹⁹³ Raututunturilla sijaitsevat metsästyksmaat saattoivat liittyä peuranpyyntiin, joka oli inarilaisille tärkeä elinkeino vielä 1800-luvun puolivälissä.

Kalastajasaamalainen Anders Isaksson Walle oli tehnyt maaherralle anomuksen Keskimaan kalastuspaikan syynistä Paadarin kylässä. Paikalle olivat saapuneet naapurit Olof Johansson Paadar, Henrik Samuelsson Wasko ja Isaac Pehrsson Morottaja. Wallella oli neljä asuinpaikkaa, yksi jokaiselle vuodelle. Talviasuinpaikka sijaitsi Keskimaavaarassa, kevätasuinpaikka taas peninkulman eli noin 10 km talvipaikasta länteen. Kesäpaikka sijaitsi Lusmaniemessä, kolme virstaa talvipaikasta länteen, Waskon uudistilan länsipuolella ja Isaac Morottajan kesäkalastuspaikasta etelään. Syysasumus sijaitsi paikalla nimeltä Sirrevuotas, Paadarjär-

¹⁹¹ Oaddivein uudistilan perustamiskatselmus 3.–4.7.1882. Oaddivein tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIIb:1. OMA.

¹⁹² Oulun läänin kuvernöörin päätös 30.11.1885. Oaddivein tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIIb:1. OMA.

¹⁹³ Lohevaaran kalastuspaikan katselmus 8.8.1848. Inarin ja Utsjoen käräjät 2.3.1849 § 10, 372, 397–406. Lapin TKA CIVa:1. OMA.

ven länsirannalla. Katselmuksessa syynättiin niityt ja kalavedet, jotka olivat muiden nautinta-oikeudesta vapaita maita (ruots. *från andras nyttjorätt lediga marker*). Keskimään kalastuspaikan metsä, karjalaidun, jäkälä- ja metsästysmaat olivat kylänmiesten kanssa yhteiskäytössä.¹⁹⁴

Ennen kaikkea kalastuspaikkakatselmukset ovat todistus siitä perinteisestä tavasta, jolla inarinsaamelainen asutti alueitaan. Siinä kalastus oli pääosassa, sillä kalan liikkeit määräsivät vuosikierron rytmin. Inarissa pidettiin kalastuspaikkakatselmuksia seuraavan asetelman mukaan: (Katso myös liite 3. Utsjoelle ja Inariin perustetut kalastustilat vuosina 1841–1855).

Vuosi	Katselmusten lukumäärä
1849	4
1852	3
1855	1
Yhteensä	8

Miksi jotkut kalastajasaamelaiset ryhtyivät pitämään katselmuksia kalakentillään? Kalastuspaikkakatselmukset olivat saamelaisen yritys sopeutua käytäntöön, jonka mukaan vasta katselmuksissa määrättiin maankäyttöoikeudet. Ne olivat myös yritys säilyttää vanhat elintavat ja harjoittaa perinteisiä elinkeinoja. Samalla yritettiin taata oikeudet uudisasutuksen leviämisen myötä kyseenalaistettuihin ikimuistisiin nautinta-alueisiin.¹⁹⁵ Uudisasutus oli vahvistunut kaiken aikaa ja saamelaiset huomasivat niiden saamelaisen oikeudet, jotka olivat asettuneet uudisasukkaiksi, suuremmiksi kuin omansa. Tuo uudisasukas oli usein hänen naapurinsa tai jopa sukulaisensa. Uudistilakatselmus toi varsinkin riitatapauksissa hallintaoikeuden kalaveisiin ja niittyihin. Lähes jokaisessa riitajutussa voittaja oli se, jolla oli esittää oikeuksistaan katselmus ja oikeuden päätös. Perusteluksi ei enää riittänyt ikimuistoinen nautinta.

Kalastuspaikkakatselmusten määrä Inarissa ei ole kovin suuri. Ne eivät ole merkittävästi olleet vaikuttamassa asutuksen kokonaiskuvaan. Kalastuspaikkoja oli toki runsaasti saamelaisen hallussa, mutta käräjillä niitä ei nähty. Samaan aikaan kalastajasaamelaisten uudistilojen perustaminen oli kiivaimmillaan. Inarissa syynä kalastuspaikkakatselmusten vähäisyyteen oli se, että saamelaiset asettuivat yhä useammin uudisasukkaiksi. Askel kalastajasta uudistilalliseksi ei ollut kovin suuri, ja jos kannustimena oli vielä 20 vuoden verovapaus, houkutus oli sitäkin suurempi. Kalastuspaikkojen katselmukset kävivät aikaa myöten tarpeettomiksi. Lisäksi kalastuksen merkitys pääelinkeinona oli vähenemässä, sillä yhä useammin inarinsaamelainen hankki lehmän tai kaksi, kasvatti lampaita ja poroja. Toimeentulo ei ollut enää pelkästään kalastuksen varassa.¹⁹⁶

3.3. Utsjoen kalastustilat

Utsjoen ensimmäinen uudistila oli käräjillä vuonna 1831, mutta uudistilojen perustaminen ei siellä lähtenyt käyntiin yhtä vilkkaasti kuin Inarissa. Utsjoen ensimmäisen uudistilan perustaja oli kruununnimismies Johan Fredrik Högman. Ensimmäinen kalastuspaikkakatselmus pidettiin vuonna 1841. Paitsi että katselmukset kertovat asutuksen kehityksestä ovat ne myös erinomainen lähde tutkittaessa Utsjoen kalastajasaamelaisten perinteistä asutusta. Sitä, kuinka vanhaa asutus on ollut, on mahdoton sanoa. Puolinomadiseen vuosikiertoon liittyvä tapa asuttaa näitä Utsjoen lappiin kuuluneita jokilaaksoja voi olla hyvinkin vanha. Elinolot perus-

¹⁹⁴ Keskimään kalastuspaikan katselmus 26.8.1851. Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 15, 89–90, 124–132. Lapin TKA CIVA:2. OMA.

¹⁹⁵ Nahkiaisaja 1995, 21.

¹⁹⁶ Nahkiaisaja 1995, 54.

tuivat pääosin lohenkalastukseen mutta myös karjanhoitoon.¹⁹⁷ Toisin kuin Inarin lapissa Utsjoella kalastajasaamelaiset omistivat runsaasti nautakarjaa jo ennen uudistilalliseksi ryhtymistään.

Nils Clemetsson Outakosken kalastustilaan kuului peräti neljä asuinkenttää: Jägelväj, Suvantokenttä, Nuorpiemi ja Poikkipadonkenttä. Outakoski oli saanut oikeudet osittain perintönä vanhemmiltaan, osittain oston kautta. Jägelväjn¹⁹⁸ asuinpaikkaan kuului tupa, pylväsaitta, vanha ja uusi navetta, keittokota sekä lato. Myös Suvantokentällä oli hirsitupa, kaksi pylväsaittaa, navetta ja heinälato. Nuorpiemen kentällä oli turvekota, halkaistuista hirsistä tehty navetta ja työkaluvaja. Poikkipadonkentällä oli asuinkota ja navetta. Kalavesiin kuului osuus Outakosken poikkipadosta, useita yksityisiä rantapato- ja kesäpatopaikkoja sekä yhteinen pato Helanderin veljesten kanssa.¹⁹⁹

Ensimmäisten kalastustilakatselmusten joukossa oli kalastajasaamelaisen Aslak Samuelsson Outakosken eli Laitin kalastuspaikka. Hän maksoi tiluksiensa käytöstä tavallista lapinveroa (ruots. *för hvilkas begagnande han utgör vanlig lappskatt*). Aslak Outakoskella oli kaksi asuinpaikkaa, joista Parsi-nimisellä paikalla sijaitsi kaksi tupaa, joissa molemmissa oli eteinen. Parsin kentällä oli myös kolme pylväsaittaa, navetta, heinälato, keittokota, työkaluvaja, kalansäilytyshuone ja sepänpaja. Palomaa-nimisellä paikalla oli turvekota ja navetta. Kalavesiin kuului useiden lohenkalastuspaikkojen ja -patojen lisäksi osuus Outakosken poikkipatoon ja järvikalastusoikeus Yli-Piessijärvessä ja Seitajärvissä.²⁰⁰

Kuten Inarissakin katselmusta oli pitämässä nimismies. Mukana oli lisäksi katselmusmiehiä tuomassa paikallisnäkemyksiä ja vaalimassa oikeuksia. Utsjoen lapissa kalastuspaikkakatselmuksia pidettiin seuraavan asetelman mukaisesti²⁰¹ (katso tarkemmin liite 3. Utsjoelle ja Inariin perustetut kalastustilat vuosina 1841–1855):

Vuosi	Katselmusten lukumäärä
1841	3
1843	5
1854	9
1855	4
Yhteensä	21

Todellisuudessa kalastustilojen määrä ei ole aivan näin suuri, sillä esimerkiksi Nuvuksen kalastustila oli käräjillä kaksi kertaa, vuonna 1843 ja 1854. Hakijana oli kalastajasaamelainen Anders Guttormsson Katekeetta. Ensimmäisessä katselmuksessa todettiin, että hän oli pyytänyt syyniä niillä asuinpaikoilla, niityillä ja kalavesillä, joita käyttää ja joista hän maksaa veroa. Toisessa katselmuksessa veronmaksu ilmaistaan niin, että hakija selitti olevansa halukas syynäytyjen alueiden nautintaoikeutta vastaan, maksamaan vuosittain asetettua lapinveroa kruunulle. Tiluksiin kuului talvipaikka Tenojoen rannassa Nuvuksessa ja kesäpaikka Talvasniemellä. Vuoden 1843 käräjillä tuli riitaa kalastustilan osuudesta Outakosken poikkipa-

¹⁹⁷ Inarin ja Utsjoen käräjät 25.2.1841 § 39, 383. Lapin TKA. OMA.

¹⁹⁸ Tutkimuksessa käytetään sekä henkilönimistä että paikannimistä niitä muotoja, jotka esiintyvät asiakirjoissa.

¹⁹⁹ Jägelväjn kalastustilan katselmus 18.6.1840. Inarin ja Utsjoen käräjät 25.2.1841 § 39, 374–375, 383. Lapin TKA. OMA.

²⁰⁰ Parsin kalastustilan katselmus 18.6.1840. Inarin ja Utsjoen käräjät 25.2.1841 § 41, 384–385. Lapin TKA CIa:15. OMA.

²⁰¹ Inarin ja Utsjoen käräjät 1841–1860. Lapin TKA. OMA.

toon, liekö tämä johtanut uuteen katselmukseen, sitä asiakirjat eivät kerro. Toinen katselmus ei enää aiheuttanut valituksia.²⁰²

Kalastustiloilla oli suuri merkitys Utsjoen lapin asutukseen. Ne olivat 1840-luvulta lähtien hallitsevana asutusmuotona aina 1860-luvulle saakka, jolloin moni kalastustila muutettiin uudistilaksi. Samat tilat saattoivat käydä käräjillä useamman kerran, ensin kalastustilana sitten uudistilana. Esimerkiksi Anders Andersson Helander esitti vuoden 1843 käräjillä kalastuspaikan katselmuksen Outakosken kylässä, jossa hakijalla oli kolme asuinpaikkaa, yksi niistä Kodaniljoen varrella. Kyseinen Helander oli jälleen käräjillä vuonna 1854 yhdessä veljiensä Pehrin ja Klemetin kanssa esittämässä Qvadaniljok -nimisen kalastuspaikan katselmusta Outakosken kylässä. Veljeksistä Anders ja Pehr olivat käräjillä vielä kolmannenkin kerran vuonna 1861. Tällä kertaa he hakivat vahvistusta Zvadaniljokka -nimiselle uudistilalle Outakosken kylässä.²⁰³ Kaikki kolme tarkoittivat samaa paikkaa, kirjoitusasu vain vaihtelee.

Esimerkki on siinäkin mielessä hyvä, että se kertoo niin monen kalastustilan myöhemmän kohtalon. Ne muutettiin jossakin vaiheessa uudistiloiksi. Tärkeä uudistilojen syntyprosessi koettiin vuoden 1861 käräjillä, jolloin käsiteltiin yhteensä 31 uudistilakatselmusta. Tässä yhteydessä myös useita kalastustiloja muutettiin uudistiloiksi.²⁰⁴ Myös Nuvuksen kaksi kertaa käräjillä käynyt kalastustila tuli vuoden 1861 käräjille Buoriskirkun uudistilana.

Moni kalastustilan paikkaa hakenut päätyi uudistilalliseksi paljon myöhemmin. Kalastustilan perustaminen viivytti uudistilalliseksi siirtymistä. Esimerkiksi Isak Jonsson Guttormin Njalvi -niminen kalastuspaikka muutettiin uudistilaksi vasta kuvernöörin päätöksellä 4. syyskuuta 1895. Yhdestä kalastustilasta tuli jopa kruununmetsätorppa. Kirkonkylässä sijainneen Tuotsinjargan kalastuspaikan haltija Nils Michelsson Nuorgam säilyi lapinveroluetteloissa kalastajalappalaisena vielä 1900-luvunkin puolella. Vuoteen 1905 mennessä tila muuttui Duodjesamnjargan kruununmetsätorppaksi.²⁰⁵

Kalastustiloille ei määrätty verovapausvuosia. Niille ei myöskään ehdotettu manttaalia, kuten uudistiloille tehtiin. Sen sijaan erityisesti alkupuolen katselmuksissa todettiin, että hakijat maksoivat tiloistaan lapinveroa. Tätä seikkaa on katselmuksissa korostettu, ikään kuin lapinveron maksu olisi oikeuttanut tällaisen tilan perustamiseen. Lapinveron maksu ikään kuin oikeutti tilusten käyttöön, muutamissa katselmuksissa käytettiin termiä nautintaoikeus. Uudistilojen tavoin katselmusta vastaan saattoi esittää protestin, jos siihen oli jollakulla aihetta. Protestit koskivat yleensä kalavesiä, sillä niillä oli tärkeä merkitys.

Kalastustilojen perustajat pysyivät käräjien jälkeenkin lapinveroluetteloissa lappalaisina. Käytäntö oli kokonaan toinen uudistilojen kohdalla. Uudisasukas sai perustaessaan tilan verovapausvuodet automaattisesti. Vapausvuosien määrä oli yleensä peräti 20.

Joskus katselmuksissa mainittiin myös nautintaoikeuden perusta. Johan Andersson Sauva oli perinyt niittyalueet ja kalavedet kuolleelta appiukoltaan Michel Nuorgamilta. Hän maksoi alueista vuosittain kruunun määräämää lapinveroa. Varhaisimmissa katselmuksissa puhuttiin selvästi omistusoikeudesta, joko suoraan alenevassa polvessa tai avioliiton kautta. Lisäksi omistusoikeutena näyttää toimineen myös tavallinen kauppa. Kun tullaan 1850-luvun katsel-

²⁰² Nuvuksen kalastustilan katselmuksat 16.6.1840 ja 9.7.1853. Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 31, 556, 558–559 ja 8.3.1854 § 15, 241, 262–263. Lapin TKA ClA:17 ja ClVa:2. OMA.

²⁰³ Inarin ja Utsjoen käräjät 25.2.1841 § 40, 376–377, 384 ja 8.3.1854 § 11, 241, 255–256 sekä Utsjoen käräjät 6.3.1861 § 44, 528–529. Lapin TKA ClA:15, ClVa:2 ja ClA:25. OMA; Maa- ja veronkantokirja Utsjoen lapista 1864. Lapin KKrvA LI:10. OMA.

²⁰⁴ Utsjoen käräjät 28.2.1861 ja 6.3.1861. Lapin TKA ClA:25. OMA.

²⁰⁵ Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 17, 241, 266–267. Lapin TKA ClVa:2. OMA.; Utsjoen henkikirjat 1870–1905. OLKI. OMA.; Maa- ja veronkantokirjat 1861–1869. Lapin KKrvA LI:9–11. OMA.

muksiin, ei puhuttu enää mitään omistusoikeudesta. Veronmaksu esitettiin siinä muodossa, että hakija nautintaoikeuden saadakseen oli halukas suorittamaan paikasta lapinveroa, kuten Aslak Aslaksson Laitin kohdalla. Hän esitti käräjillä katselmuksen Parsi -nimisellä kalastuspaikalla.²⁰⁶ On siis nähtävissä selvä muutos, kun omistusoikeuden sijasta alettiin puhua nautintaoikeudesta katselmuksissa esitettyihin tiluksiin.

Asiakirjojen mukaan näyttää todella siltä, että kalastajasaamelaiset alkoivat 1850-luvulta lähtien omistamisen sijaan käyttää vain nautintaoikeuttaan. Tilanne ei kuitenkaan ole nytkään aivan yksiselitteinen. Jos kalastustilat olivat perintötilojen luontoisia, miten oli mahdollista, että kalastustiloista suurin osa muutettiin uudistiloiksi. Kysymyksessä oli silloin omistusoikeuden menettäminen. Kuten muuallakin maassa, ei vain Lapissa, uudistilan perustaminen merkitsi tilaan vain hallintaoikeutta. Uudistilan ja verovapausvuosien jälkeen kruununtilankin perimmäinen omistaja oli kruunu. Tilan ja siihen kuuluvat tilukset saattoi ostaa perinnöksi, vasta sen jälkeen omistajalla oli tilaansa täysi perintöoikeus. Tässä yhteydessä nousee esiin myös kysymys, olivatko alueita yhtä kauan asuttaneet uudistilojen perustajat heikommassa asemassa kuin kalastustilalliset. Samat suvut, jotka perustivat kalastustiloja, perustivat myös uudistiloja. Sitä paitsi uudistilalliset maksoivat verovapausvuosien jälkeen samaa lapinveroa kuin niin sanotut kalastajalappalaisetkin, nyt vain uudistilallisten sarakkeeseen siirrettyinä.

3.4. Kuvernöörin ratkaisut

Valtion näkökulmasta kalastustila, joka maksoi lapinveroa, oli verotuksellisesti parempi vaihtoehto kuin uudistila, joka oli kaikista veroista vapaa. Kalastustila oli siis valtiolle verotulojen kannalta tuottoisampi. Toisaalta asiakirjojen valossa näyttää siltä, että kalastustiloja pidettiin vielä ennen 1850-luvun puoliväliä perintötilojen luontoisina, jolloin valtiolla ei ollut kalastajasaamelaisten maihin mitään omistusoikeutta. Kalastustilojen muuttaminen uudistiloiksi tukee näkemystä omistusoikeuden muuttumisesta nautintaoikeudeksi. Omistusoikeutta vastaan kielii myös se, että yksi kalastustiloista päättyi kruununmetsätorpaksi. Kruununmetsätorppari oli vain kruunun vuokralainen. Osa kalastustiloista muuttui suoraan kruununtiloiksi, niillä ei ollut uudistilalle kuuluvia verovapausvuosia.

Kuvernöörin päätöksessä Utsjoen kalastajasaamelaisen Clemet Michelsson Nuorgamin anomukseen saada perustaa kalastustilan Tenojoen varrelle, tuodaan esiin taustalla oleva viranomaisajattelu. Kruununnimismies Asp Nuorgamin pyynnöstä syynäsi tarpeelliset asuinpaikat sekä muutamia niittytiluksia ja kalavesiä. Valituksia itse katselmustoimitusta vastaan ei tehty, tämä näyttää olleen lähtökohta käsittelylle. Lapin kihlakunnan kruununvoudilta pyydettiin lausunto kalastustilan perustamisesta. Kun kukaan toinen ei syynäyttänyt kyseessä olevia tiluksia, vahvistettiin hakijan pyyntö.²⁰⁷

Kuvernöörin mukaan oltiin yhä epävarmoja siitä, voitiinko Utsjoen lappiin lainkaan perustaa elinkelpoisia uudistiloja, koska Utsjoella ei vielä siihen mennessä ollut lainkaan viljelty maata. Hän antoi Clemet Michelsson Nuorgamille, hänen lapsilleen ja perillisilleen oikeuden hallita ja käyttää kyseessä olevia tiluksia (ruots. *besitta och sig till fördel bebruka de i fråga varande lägenheterna*). Kuvernööri totesi, että mikäli nyt syynätyistä ja vahvistetusta kalastustilasta voidaan tulevaisuudessa perustaa kunnollinen uudistila, hän varasi itselleen oikeuden tehdä uusi päätös. Mikäli tilasta muodostettaisiin myöhemmin oikea uudistila, hän voisi

²⁰⁶ Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 32, 559–561, 564. Lapin TKA CIa:17. OMA.; Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 13, 241, 259–260. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

²⁰⁷ Maaherran päätös 16.6.1851 nro 964. Päätöskonseptit. OLKI Db:51. OMA.

määrätä tilalle asianmukaisen veron.²⁰⁸ Päätöksessä kuvernööri rinnasti vanhan perintömaan kruunutilaan sekä puhui vain perillisten hallintaoikeudesta.

Päätöksessään kuvernööri nojautui kruunutilojen asukkaiden oikeuksista annettuun keisarilliseen kuulutukseen 31. heinäkuuta 1811.²⁰⁹ Kyseinen julistus koski kruunutilan haltijan kuoleman jälkeen hänen leskensä ja perillistensä asemaa ja oikeutta jäädä tilalle asumaan ja viljelemään maata. Julistus sisälsi myös määräyksiä tilan luovuttamisesta sopimuksella muiden kuin lasten haltuun.²¹⁰ Kuvernööri nojautui julistukseen niiltä osin, että hän rinnasti kalastustilojen perintöoikeuden kruunutilojen oikeuksiin.

Toinen esimerkki Utsjoelta on kuvernöörin tekemä päätös kalastajasaamelaisen Johan Andersson Warsin anomukseen. Kruununnimismies oli 28. syyskuuta 1842 syynännyt niittytilukset ja kalavedet Johan Warsin käyttöön hänen hallitsemaltaan (*innehafvande*) Nuorgamin (Njorghamn) kalastuspaikalta Tenojoen varrelta. Warsi oli saanut oikeuden vahvistuksen syynille 26. helmikuuta 1843. Kihlakunnanoikeudessa kukaan ei ollut valittanut syynistä, myöskään lääniin ei ollut saapunut valituksia. Kruununvouti Wallenius oli antanut lausunnon, jossa oli tehnyt tiettäväksi, että kukaan muu ei ollut syynäyttänyt kyseisiä tiluksia itselleen.²¹¹

Koska edelleen oli epävarmaa, voitiinko Utsjoella viljellä maata tai perustaa sinne kunnollisia, menestyviä uudistiloja, katsoi kuvernööri voivansa myöntyä hakijan pyyntöön. Syynätyistä niittytiluksista ja kalavesistä voitiin antaa kalastustilana toistaiseksi ja siihen saakka, kunnes toisin voitiin määrätä, hakijalle ja hänen oikeudenomistajilleen. Oikeus myönnettiin hakijalle ja hänen perillisilleen niin, että muut voitiin sulkea oikeuksien ulkopuolelle. Kalastustilan haltijalla oli, mikäli tiluksista myöhemmin muodostettaisiin kunnollinen uudistila, oikeus ennen muita saada ottaa uudistila käyttöön. Kruununvoudin ja paikkakunnan nimismiehen tuli tehdä kertomus tilusten kunnosta ja viljelystyön edistymisestä ja lähettää siitä kertomus kuvernöörille.²¹²

Epävarmuus elinkelpoisten uudistilojen perustamisessa Utsjoen lappiin jatkui vielä tämänkin jälkeen. Merkittävä ero kalastuspaikkakatselmusten ja uudistilakatselmusten välillä Utsjoella oli se, että yhteenkään kalastustilan katselmukseen ei merkitty ainuttakaan peltotilkkaa. Sen sijaan jokaisella uudistilalla oli *peltomaa*. Toisin sanoen, jos tilalla oli peltoa, se oli merkitty uudistilaksi, jos peltoa ei ollut, tila oli kalastustila.

Käännö Utsjoella näyttää tapahtuneen vuonna 1860, jolloin toimeenpantiin niin sanotut aluekatselmuksset. Niissä oli mukana sekä uudistiloja että kalastustiloja. Aluekatselmuksset pidettiin Puolmakin, Könkään, Nuorgamin ja Gegelvein alueilla. Aluekatselmuksissa todettiin, että tiloilla saattoi viljellä maata, mutta ilmaston ankaruuden vuoksi kaikki viljeltävissä oleva maa oli parempi lukea niittymaiksi. Niittyjen tuoton ja hyvien jäkälämaiden vuoksi tiloilla saattoi kasvattaa karjaa. Ja koska kalavedet olivat hyvät lohenkalastuksen ansiosta, myös kalastustiloille ehdotettiin manttaaliin panemista, kunnes isojako ja verollepano saataisiin toimitettua.²¹³

²⁰⁸ Maaherran päätös 16.6.1851 nro 964. Päätöskonseptit. OLKI Db:51. OMA; Katso myös Korpjaakko–Labba 2000, 128–129.

²⁰⁹ Maaherran päätös 16.6.1851 nro 964. Päätöskonseptit. OLKI Db:51. OMA.

²¹⁰ Kejsrerliga Kungörelse, angående vissa omständigheter, som hädaneftir komma att iakttagas i Mål, hvilka röra Besittningsrätt å Krono-Hemman, den 31.7.1811. Samling af sådana lagbud och författningar, som angå Kronolänsmäns tjensteäliggande och hvad dermed sammanhänger, 193–196.

²¹¹ Maaherran päätös 4.12.1852 nro 1031. Päätöskonseptit. OLKI Db:52. OMA.

²¹² Maaherran päätös 4.12.1852 nro 1031. Päätöskonseptit. OLKI Db:52. OMA.

²¹³ Utsjoen käräjät 24.2.1860 § 7, 260, 267–288. Lapin TKA CIa:24. OMA.

Epävarmuus elinkelpoisten uudistilojen perustamiseen Utsjoelle oli yhtenä syynä siihen, että kalastustilojen perustaminen näinkin laajassa mitassa hyväksyttiin. Kun kruununvouti ja nimismies antoivat viranomaisille viestiä siitä, että tilat olivat elinkelpoisia maanviljelyksen mahdottomuudesta huolimatta hyvien niittymaiden ja tuottavien kalavesiensä ansiosta, kalastustila yksi toisensa jälkeen muutettiin kruunun uudistilaksi.

Seuraavassa otetaan esille kaksi kuvernöörin päätöstä inarilaisten anomuksiin saada syynätä niittyjä ja kalavesiä vanhoilta kalastuspaikoiltaan. Kalastajasaamelainen Matts Gabrielsson Aikio pyysi syynäämään asuinpaikan Inarinjärven rannalta kalastuspaikaksi sekä siihen tarpeelliset niittytilukset ja kalavedet. Nimismies Berghell toimeenpani syynin 7. elokuuta 1848 ja oikeus tarkasti syynin istunnossaan 2. maaliskuuta 1849. Kruununvouti Slottsberg lähetti asiakirjat kuvernöörille vahvistusta varten. Valituksia syyniä vastaan ei esitetty. Kruununvouti antoi tiedon, että kukaan toinen ei vaatinut syynätyjen maiden ja kalavesien vahvistamista.²¹⁴

Kuvernööri perusteli hyväksyvää päätöstään sillä, että näillä pohjoisilla alueilla oli hyödyksi, että syntyi pysyviä asuinpaikkoja niin paljon kuin mahdollista. Kun mitään kunnollista maanviljelyä ei voitu menestyksekkäästi harjoittaa ja varsinaisia uudistiloja voitiin tästä syystä tuskin perustaa. Koska haltijalla oli hyvä maine, katsoi kuvernööri voivansa vahvistaa Matts Gabrielsson Aikiolle ja hänen perillisilleen ja jälkipolvilleen katselmuksessa käyttöön otetut maat ja kalavedet. Oikeus oli muut poissulkeva. Päätöksessä nojaututtiin keisarilliseen julistukseen 31. heinäkuuta 1811. Päätös oli voimassa siihen saakka, kunnes siitä voitiin syynätä uudistila ja siitä voitiin tulevaisuudessa antaa lisämääräys. Mikäli tiluksista voitiin perustaa kunnollinen uudistila, hakijalla ja hänen oikeudenomistajillaan oli, mikäli laillista estettä ei ollut ja mikäli hän sitä halusi, etuoikeus ennen muita säilyttää tiluksiin hallintaoikeus (ruots. *sökanden eller hans rättsinnehafvare, i fall laga hinder icke möter, och han vill densamma till nybygge inrätta, skall framför andra vid besittningen deraf bibehållas*).²¹⁵

Toisessa esimerkissä Inarin kalastajasaamelainen Anders Gabrielsson Aikio oli anonut Inarinjärven rannalla sijaitsevan asuinpaikan syynäämistä kalastustilaksi sekä siihen tarvittavien tarpeellisten niittytilusten ja kalavesien liittämistä siihen. Katselmus oli pidetty 8. elokuuta 1848 ja se oli tarkastettu kihlakunnanoikeudessa 2. maaliskuuta 1849. Kukaan ei ollut valittanut syynätyjä tiluksia vastaan. Lapin vouti Gustaf Slottsberg oli todennut lausunnossaan, että kukaan toinen ei ollut esittänyt vaatimuksia kyseisiin tiluksiin.²¹⁶

Kuvernööri totesi, että Inarin harvaanasutuilla pohjoisilla alueilla oli hyödyllistä saada kiinteää asutusta niin paljon kuin mahdollista. Varsinaisia uudistiloja ei voitu alueelle perustaa, koska mitään kunnollista maanviljelyä ei voitu edistyksellisesti harjoittaa. Koska hakijalla oli hyvä maine, voitiin ajateltu kalastustila vahvistaa. Siinä tapauksessa hakija ja hänen perillissensä ja jälkeläisensä, siinä järjestyksessä, josta keisarillinen julistus 31. heinäkuuta 1811 sääti, hallitsivat ja nauttivat katselmuksessa mainittuja maita ja kalavesiä. Muut suljettiin hallinta- ja nautintaoikeuden ulkopuolelle. Kuten kaikissa muissakin katselmuksissa, päätöksessä todettiin, että mikäli tiluksista myöhemmin muodostettaisiin kunnollinen uudistila, hakijalla ja hänen oikeudenomistajillaan oli etuoikeus saada hallintaoikeus muodostettavaan uudistilaan. Kruununvoudin ja paikkakunnan nimismiehen tuli valvoa tilan kuntoa ja viljelysten edistymistä ja raportoida niistä kuvernöörille.²¹⁷

²¹⁴ Maaherran päätös 4.12.1852 nro 1017. Päätöskonseptit. OLKI Db:52. OMA.

²¹⁵ Maaherran päätös 4.12.1852 nro 1017. Päätöskonseptit. OLKI Db:52. OMA.

²¹⁶ Maaherran päätös 4.12.1852 nro 1018. Päätöskonseptit. OLKI Db:52. OMA.

²¹⁷ Maaherran päätös 4.12.1852 nro 1018. Päätöskonseptit. OLKI Db:52. OMA.

Kalastustila- ja kalastuspaikkakatselmukset olivat Inarin ja Utsjoen seurakuntien alueella toteutettu paikallinen sovellutus, jota ei tietävästi ollut käytössä missään muualla Lapin alueella. Merkittävän asiassa tekee se, että ne hyväksyttiin myös viranomaistasolla. Lääninhalinnossa haluttiin saada väestö kiinteästi asumaan paikalleen ja kalastustilojen hyväksyminen katsottiin hyväksi keinoksi alueilla, joilla maanviljelystä ei voitu harjoittaa. Myöhemmästä kehityksestä tiedämme, että jo 1850-luvun lopulta lähtien mutta erityisesti 1860-luvulla, uudistilojen perustaminen syrjäytti kalastustilat. Vaikka maanviljelyä ei voitukaan harjoittaa alueella menetyksellisesti, viranomaistaho hyväksyi uudistilojen perustamisen saamelaiden perinteisten elinkeinojen pohjalta. Kun vielä karjanhoito oli kehittymässä kannattavaksi elinkeinoksi, ei estettä itsekannattavien tilojen perustamiselle ollut.

Kuvernöörin päätöksistä nähdään, että tilat rinnastettiin lähes täysin kruununtiloihin. Omistus- ja hallintaoikeuden suhteen sovellettiin keisarillista julistusta kruununtilojen asukkaiden oikeuksista. Kruunu piti kalastustiloja siis kruununluontoisina. Näin oli siitäkin huolimatta, että saamelaisyhteisössä ja paikallistasolla voidaan selvästi nähdä, että asuinpaikat olivat pitkään olleet saman suvun hallussa ja että ne olivat periytyneet sukupolvelta toiselle. Sen sijaan se, oliko saamelaisten mielestä kysymys omistusoikeudesta vai perinnöllisestä hallinta- ja nautintaoikeudesta, jää loppujen lopuksi lähteiden valossa epäselväksi.

Monella tavoin voidaan puhua kahden eri tason käsityksistä. Ylätasolla valtiolta ilman muuta ymmärsi, mutta myös kohteli, saamelaisten oikeuksia maihin ja vesiin hallintaoikeuden ja perinnöllisen nautintaoikeuden kaltaisina. Valtiolta oli siis luovuttanut asukkaille hallintaoikeuden alun perin valtiolle kuuluviin maihin. Kuvernööri valtiovalan edustajana vahvisti oikeudet myös jälkipolville eli piti maita ja vesiä perinnöllisinä. Alatasolla, jota voidaan kutsua myös paikallistasoksi, saamelaiset itse pitivät maita ja vesiä sekä niihin kuuluvia oikeuksia ilman muuta perinnöllisinä. Heidän näkökulmastaan kyse oli perinteisistä sukualueista, jotka usein olivat olleet saman suvun hallussa vuosisatoja. Saamelaisesta näkökulmasta kysymys oli siis enemmästä kuin vain hallinnasta tai nautinnasta.

4. Uudistilan perustamismenettely

4.1. Lupa kuvernööriltä

Lapin asutusplakaatti 1749²¹⁸ antoi selvät ohjeet menettelystä uudistilaa perustettaessa. Plakaatti oli voimassa vuoden 1858 julistuksen täydennyksineen aina vuoteen 1877 saakka, jolloin siihen tehtiin joitakin muutoksia. Maanmittausohjesääntö 1848 toisti monia jo vuoden 1749 lapinplakaatissa annettuja uudistilan perustamissäädöksiä. Säädökset tulivat koskemaan koko Suomea, eikä esimerkiksi Lapin erityisoloja otettu ohjesäännössä erikseen huomioon, muuten kuin kruunun liikamaan erottamissäädösten osalta. Ohjesäännössä tehtiin ero kruunulle asianmukaisesti erotettujen liikamaiden ja vielä kruunulle erottamattomien kruununmaiden välillä. Siellä missä kruunun liikamaat oli erotettu, sinne ei saanut perustaa uudistiloja, ennen kuin maat oli mitattu, selitetty ja pantu verolle. Säännöstä tehtiin poikkeus Lapinmaiden osalta. Niihin kuvernööri sai määrätä perustettavaksi uudistiloja ilman, että maita oli etukäteen mitattu.²¹⁹

²¹⁸ Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller och hädanefter, till Landets uppbrukande derstädes, sig nedsätta vilja, 14.11.1749. Samling af författningar rörande landtmäteriet och justeringen af mått, mål och vikt i Finland. Helsinki 1836, 86–91.

²¹⁹ Keisarillisen majesteetin armollinen johtosääntö maanmittaus-toimesta ym. Suomenmaassa 15.5.1848 § 154. Asetuskokoelma 1848.

Vuoden 1858 julistuksella muutettiin ratkaisevasti uudistilojen perustamiskäytäntöä aloitteen osalta, vaikka pääperiaatteet muutoin pysyivät muutoin samoina. Aiemmassa tutkimuksessa ei ole kiinnitetty riittävästi huomiota kyseiseen julistukseen, minkä vuoksi sen määräyksiä käsitellään toisaalla. Uudistilan perustamiskäytäntö muuttui aikojen kuluessa, ja siihen vaikuttivat muun muassa valtiovallan kontrollin vahvuus, käytettävissä olevat resurssit ja harjoitettu uudisasutuspolitiikka. Tässä luvussa seurataan niitä muutoksia, joita kunakin aikana annetut lait ja ohjeet ovat uudistilan perustamiskäytännössä aiheuttaneet.

Lapinplakaatin ensimmäiset pykälät antoivat ohjeet uudistilan perustamisesta käytännössä. Sen, joka halusi asettua aloilleen viljelemään maata, oli anottava siihen lupa kuvernööriltä. Vain hän saattoi antaa luvan uudistilan perustamiseen. Plakaatin mukaan luvan oli oltava kirjallinen. Tämän jälkeen kuvernööri antoi toimitusmääräyksen, jonka seurauksena pidettiin katselmus tilalle tulevilla tiluksilla. Toimituksessa oli otettava huomioon maan laatu, oliko se sopivaa viljeltäväksi eli oliko paikka ylipäätään uudistilaksi sopiva. Samalla oli selvitettävä, aiheutuiko uudistilan perustamisesta ja sen viljelykseen ottamisesta haittaa jollekulle (§ 1–2). Uudistilan perustamiseen ei tältä osin tullut muutoksia koko tutkimusajanjaksona. Uudisasukkaaksi halajavan oli aina pyydettävä lupa katselmuksen toimeenpanemiseen kuvernööriltä.

Ennen kuin kuvernööri antoi luvan uudistilan perustamiseen, hän pyysi asiasta lausunnon. Se, keneltä lausuntoa pyydettiin, vaihteli eri aikoina. Lausunto pyydettiin siinä vaiheessa, kun katselmus oli toimeenpantu ja asiakirjat lähetetty maaherralle. Esimerkiksi Riestolan uudistilan kohdalla lausunto pyydettiin vasta perustamiskatselmuksen jälkeen. Lausunnon antajana oli Oulun läänin maanmittari, joka sen sijaan, että olisi käynyt paikalla tarkastamassa toimenpidettä, nojautui lausunnossaan katselmusmiesten näkemyksiin ja paikallisen kihlakunnanoikeuden puoltavaan päätökseen.²²⁰ Myöhemmin esimerkiksi vuonna 1895 kuvernööri pyysi lausunnot Inarin kalastajasaamelaisen Antti Antinpoika Aikion perustamislupahakemukseen Inarin hoitoalueen metsänhoitajalta ja Kemin tarkastuspiirin ylimetsänhoitajalta.²²¹ Utsjoen porosaamelaisen Ola Pekanpoika Länsmanin anottua lupaa, lausunto pyydettiin Inarin hoitoalueen metsänpäällysmieheltä.²²² Inarin porosaamelaisen Juho Aslakinpoika Jomppasen anomukseen 1903 lausunnon antoivat varamaanmittari sekä alueen metsänhoitaja.²²³

Lausunnot ja niiden antajat peilaavat vallitsevaa asutuspoliittista linjaa. Uudistilojen perustamisen alkuvaiheessa lausunnoissa nojauduttiin paikallisiin näkemyksiin. Tämä kertoo siitä, että valtiovallalla ei ollut alueeseen suurempia intressejä, vaan pikemminkin uudisasutusta haluttiin edistää. Myöhemmin valtion metsänhoidolliset seikat alkoivat vaikuttaa uudistilojen perustamislupiin niitä merkittävästi tiukentaen. Samalla myös säädökset tarkentuivat ja valtiovallan ote maista tiukkeni.

4.2. Uudistilan perustamiskatselmus

Lapinplakaatin mukaan kruununvoudin tai nimismiehen sekä kahden lautamiehen tuli pitää katselmus (§ 3). Käytännössä suurimman osan katselmuksista piti paikkakunnan nimismies kruununvoudilta tulleen määräyksen jälkeen, määräyksen päivämäärä merkittiin katselmuksen. Myös läänin kuvernööri saattoi antaa määräyksen katselmuksen pitämiseen, mikäli hakemus oli saapunut suoraan hänelle. Ennen katselmuksen pitämistä siitä oli kuulutettava

²²⁰ Maanmittarin Herman Josef Hällströmin lausunto 15.11.1844. Riestolan uudistilan asiakirja-akti. AD R nro 10/1843. OLKI Eb:206. OMA.

²²¹ Maaherran päätös 6.9.1895. Kankiniemen tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIIb:1. OMA.

²²² Maaherran päätös 14.9.1895. Rauduskaidin tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIIb:1. OMA.

²²³ Maaherran päätös 30.11.1907. Jomppalan tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIIb:1. OMA.

ajoissa paikkakunnan kirkossa. Tämä seikka on myös mainittu muutamissa katselmuksissa.²²⁴ Näin kaikilla asianosaisilla oli mahdollisuus saapua paikalle valvomaan omia etujaan. Esimerkiksi Tenon uudistilan katselmustoimituksessa olivat mukana naapurit Samuel Ivana eli Saijets ja kalastaja Johan Aikio.²²⁵

Varsinainen katselmustoimitus tapahtui yleensä määrättyssä järjestyksessä. Ensimmäiseksi katsastettiin pihamaa eli varsinaisen tilan talouskeskus. Tässä yhteydessä lueteltiin sijainti, tontin koko ja maan laatu. Mikäli paikalla jo oli rakennuksia, niiden kunto tarkastettiin ja käytiin läpi. Tämän jälkeen Inarissa syynättiin pellot, katsottiin niiden sijainti ja laajuus. Utsjoella pellot jätettiin katselmuksesta yleensä pois. Seuraavaksi siirryttiin luettelemaan niittyjä ja luettelon jälkeen koottiin yhteen niiden tuotto sekä luonnonniittyjen että raivausmaan osalta. Niittyjen jälkeen vuorossa olivat kalavedet. Näitä käsitellään maankäytön yhteydessä. Sitten lueteltiin metsänkäyttö, karjalaidun, jäkälännosto- ja metsästysmaat ja niihin liittyvät oikeudet.²²⁶

Perustamiskatselmuksen lopuksi toimitusmiehet antoivat lausunnon verovapausvuosien määrästä ja uudistilan manttaalin suuruudesta. Lausunnossa otettiin usein esille ne perusteet, joiden mukaan vapausvuodet määrättyivät.²²⁷ Myös näitä perusteita on syytä käsitellä sekä Utsjoen että Inarin osalta erikseen. Kruunun edustajana katselmuksessa toimi yleensä nimismies, joka valvoi kruunun etua. Vaikka lapinplakaatti määräsi, että mukana tuli olla kaksi lautamiestä, näin ei aina näytä olleen, vaan mukana paikallistuntemusta edustamassa oli yleistä luottamusta nauttivia henkilöitä. Esimerkiksi Lukkarin uudistilan katselmustilaisuuteen oli kutsuttu uskotut miehet kalastajasaamelainen Johan Johansson Aikio ja opiskelija Anders Lindström. Katselmukseen olivat saapuneet usein myös rajanaapurit valvomaan oikeuksiaan. Lukkarin tapauksessa paikalla olivat rajanaapurit Josef Olofsson Guttorm ja entinen lukkari Olof Guttorm.²²⁸ Katselmuksen yhteydessä oli mahdollisuus esittää vastalauseita, mikäli niitä jollakulla oli. Perustamiskatselmuksen pöytäkirjan allekirjoitti nimismies.

Maanmittausohjesääntö 1848 sääti, että uudistilojen tilukset tuli aina mitata ja selittää sekä panna verolle. Erityisesti Lappiin, mutta poikkeuksellisesti myös muualle, sallittiin väliaikaisten uudistilojen perustaminen kruununvoudin paikalla pitämän katselmuksen perusteella. Ohjesääntö määräsi, että kruununvoudin tuli pitää katselmus kahden lautamiehen avustamana. Toimitusmiesten tuli katselmuksen yhteydessä antaa asukkaalle ehdotus rakennus- ja viljelysvelvollisuudesta sekä tarpeellisista verovapausvuosista. Tiloille esitettiin tuolloin vain väliaikainen vero.²²⁹

Käytännössä kruununvouti ei voinut edelleenkaan toimeenpanna katselmuksia, vaan niitä jatkoi hänen alaisensa, paikkakunnan nimismies. Katselmuksen toimitusmiehinä ei ollut pelkästään lautamiehiä, vaan paikkakunnan uskottuja luottohenkilöitä. Mitä tulee tilusten mittaukseen, niitä toimeenpantiin kyllä jo ennen ohjesäännön antamista. Esimerkiksi Porvarin uudis-

²²⁴ Katso esim. Jomppalan tilan perustamiskatselmus. Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 8.2.1832 § 13, 59–61, 65. Lapin TKA CIa:9. OMA; Kiviniemen tilan perustamiskatselmus. Utsjoen ja Inarin käräjät 11.2.1830 § 17, 325–326, 329, 332. Lapin TKA CIa:7. OMA.

²²⁵ Tenon uudistilan perustamiskatselmus. Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 14. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

²²⁶ Esimerkiksi Tenon uudistilan perustamiskatselmus. Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 14. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

²²⁷ Esimerkiksi Tenon uudistilan perustamiskatselmus. Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 14. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

²²⁸ Lukkarin uudistilan perustamiskatselmus lokakuussa 1842. Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 37, 567–568, 585–587. Lapin TKA CIa:17. OMA.

²²⁹ Haataja 1945, 60–61; Keisarillisen majesteetin armollinen johtosääntö maanmittaus-toimesta ym. Suomenmaassa 15.5.1848 § 153 ja 156. Asetuskokoelma 1848.

tilan perustamiskatselmuksessa mainitaan selvästi, että tilan peltomaaksi mitattiin alue pihamaan metsän puolelta kaksi geometristä tynnyrinalaa. Tilalle mitattiin myös laidun ja vasikkahaka sekä niittytilukset. Tarkka mittaaminen oli yleistä jo ennen ohjesäännön määräyksiä. Uutta sen sijaan oli toimitusmiesten asukkaalle antama ehdotus rakennus- ja viljelyvelvollisuudesta, joka siis vasta nyt ohjesäännön jälkeen määriteltiin tarkasti. Tätä tosin alettiin noudattaa tarkemmin vasta tutkimusajanjakson loppupuolella. Usein ehdotus näyttäisi jääneen pois perustamiskatselmuksen yhteydestä. Rakennus ja viljelyvelvollisuus ilmoitettiin myös maaherran päätöksessä.

Maanmittausohjesääntö 1848 sääti, että toimitusmiesten tuli mahdollisimman tarkasti määrätä, mihin tiluksiin uudistilallisen nautinto sai ulottua. Tämä ei kuitenkaan saanut estää tulevaisuudessa tapahtuvaa, kuten ohjesääntö asian ilmaisee, ”tilan oikeata rajoittamista”.²³⁰ Koska kyseinen ohjesääntö salli väliaikaisten uudistilojen perustamisen Lappiin, selvää on, että tilan oikea rajoittaminen tarkoitti isoajakoa. Tämä tarkoitti käytännössä sitä, että valtio varasi itselleen oikeuden muuttaa tulevaisuudessa uudistilan tilusrajoja isonjaon periaatteiden mukaan.

Perustamiskatselmuksset ovat tutkimuksen ehkä keskeisintä antia. Sen lisäksi, että niistä saa tietoa toimeenpanohetkellä syynätyistä tiluksista, ne antavat myös informaatiota katselmusta edeltäneestä tilanteesta koskien esimerkiksi lapinveron maksua, tilusten siirtymistä hakijalle ja tilusten mahdollista ikää.

4.3. Käräjien lausunto

Lapinplakaatin mukaan paikallisen kihlakunnanoikeuden tuli kruununpalvelijoiden läsnä ollessa tutkia ja antaa lausunto uudistilan perustamisesta (§ 3). Lopullinen päätös oli maaherran, jonka kuitenkin ei saanut myöntää enempää kuin 15 verovapausvuotta, kuten kuninkaallinen kirje 8.7.1695 määräsi. Jos uudistilan kuntoon laittaminen vaati enemmän työtä ja kustannuksia kuin oli tavallista, vapaavuosia sai myöntää enemmänkin. Uudisasukas oli myös vapautettu sotaväenotosta vapausvuosiensa aikana (§ 5).²³¹ Maanmittausohjesäännössä 1848 toistetaan käräjien asema lausunnon antajana.²³²

Käräjien tehtävänä oli valvoa uudistilan perustamisen laillisuutta. Katselmuksen toimeenpanija, joka yleensä oli nimismies, toi katselmuskirjan kihlakunnan käräjille. Tässä yhteydessä hän pyysi lausuntoa verovapausvuosista. Käräjillä naapurit tai muut asukkaat, joiden etuja katselmuksessa oli mahdollisesti loukattu, saattoivat esittää protesteja uudistilalle syynäytyjä tiluksia vastaan. Tätä mahdollisuutta myös usein käytettiin.²³³ Mikäli valituksia tiluksia vastaan esitettiin, ne otettiin kihlakunnanoikeuden pöytäkirjaan, mutta ne eivät estäneet oikeuden puoltavaa lausuntoa.²³⁴ Käräjät olivat viime kädessä kuitenkin vain lausuntoa antava elin, sillä aina lopullisen päätöksen uudistilan perustamisesta ja siihen viime kädessä kuuluvista tiluksista antoi **kuvernööri**. Tämä mainitaan aina myös tuomiokirjoissa.

²³⁰ Keisarillisen majesteetin armollinen johtosääntö maanmittaus-toimesta ym. Suomenmaassa 15.5.1848 § 153 ja 156. Asetuskokoelma 1848.

²³¹ Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller och hädanefter, till Landets uppbrukande derstädes, sig nedsätta vilja, 14.11.1749. Samling af författningar rörande landtmäteriet och justeringen af mått, mål och vikt i Finland. Helsinki 1836, 86–91.

²³² Keisarillisen majesteetin armollinen johtosääntö maanmittaus-toimesta ym. Suomenmaassa 15.5.1848 § 153. Asetuskokoelma 1848.

²³³ Katso esimerkiksi Thulen uudistilan katselmus. Inarin ja Utsjoen käräjät 10.2.1831 § 2. Lapin TKA CIa:8. OMA.

²³⁴ Katso esimerkiksi Vuopioniemen perustamiskatselmus. Inarin käräjät 29.2.1864 § 17. Lapin TKA CIa:28. OMA.

Tässä yhteydessä voidaan todeta, että jo vanhastaan tilusriitojen ratkaisu kruununtilojen välillä kuului maaherralle. Jo vuoden 1734 lain oikeudenkäymiskaaren 10 luvun 16. §:n mukaan säädettiin, että jos kruununtilat riitelivät maasta tai rajoista, riidan ratkaisi kuninkaan käskynhaltija. Mikäli toisella puolella oli vero- tai rälssimaan omistaja, riita ratkaistiin kihlakunnan oikeudessa. Myös maaherrojen johtosäännön mukaan 4. marraskuuta 1734 kohdassa 40 säädettiin, että tilusriidat kuuluivat talousasioina maaherrojen ratkaistaviksi.²³⁵ Tämä tarkoitti siis käytännössä sitä, että saamelaisten vanhastaan nauttimia tiluksia pidettiin kruununluontoisina, ei veroluontoisina, koska ne menivät 1800-luvulla automaattisesti maaherran ratkaistaviksi.

Käräjät antoivat puoltavan lauseensa uudistilan perustamisesta, ja ylivoimaisesti suurimmassa osassa käräjät yhtyivät katselmusmiesten antamaan lausuntoon verovapausvuosien määrästä sekä manttaalin suuruudesta. Joissakin tapauksissa käräjien lautakunta saattoi nostaa tai laskea katselmuksen yhteydessä tilalle ehdotettua manttaalia. Perusteita eriäviin mielipiteisiin ei yleensä ole kirjattu pöytäkirjoihin. Näin kävi muun muassa Simulan uudistilalle, jolle katselmusmiehet ehdottivat 1/18 manttaalia tilan pohjoisen sijainnin, maanviljelyn kannattamattomuuden ja huonojen työtilaisuuksien vuoksi. Oikeus nosti kuitenkin veroluvun 1/16 manttaaliin, johon myös maaherra päätyi.²³⁶ Eriävät mielipiteet katselmusmiesten ja käräjien välillä olivat kuitenkin suhteellisen harvinaisia.

4.4. Kuvernöörin päätös

Kun katselmus oli pidetty ja kihlakunnanoikeuden puoltolause annettu, anomus palasi kuvernöörille. Maanmittausohjesääntö 1848 sääti, että verovapausvuosien määräämisen jälkeen kuvernöörin oli kuultava vielä läänin maanmittaria ja itse hakijaa. Lopullisen perustamispäätöksen antoi kuvernööri. Kuvernööri antoi asukkaalle väliaikaisen majoituskirjan (*interims immission*), johon määriteltiin vapaavuodet sekä vuotuinen viljelemis- ja rakentamisvelvollisuus. Verollepano kirjattiin myös maakirjaan väliaikaiseksi..²³⁷

Kuvernöörin päätöksen sisältö on pysynyt historiansa aikana suurin piirtein samana. Vain lait, joihin hän kulloinkin nojautui, ovat ajan kuluessa vaihdelleen. Ensinnäkin päätöksestä ilmenee, kuka uudistilan paikkaa oli hakenut. Siitä ilmenee myös se, mitä kautta hakemus oli saapunut, oliko se esimerkiksi kruununvoudin vai hakijan itsensä suoraan kuvernöörille lähettämä. Päätöksestä ilmenivät myös annetut ja pyydetty lausunnot. Päätöksen liitteenä oli tilan perustamiskatselmus. Toisin sanoen päätöksen alkupuolelta ilmenee tilan hakuhistoria.²³⁸

Tämän jälkeen seurasi kuvernöörin asiassa tekemä päätös, jossa hän ensinnäkin nojautui kulloinkin voimassa oleviin asutuslakeihin ja säädöksiin. Tämän jälkeen hän vahvasti uudistalon nimen ja numeron sekä manttaaliluvun. Vahvistaminen tapahtui aina ehdolla, ellei toisen mahdollisesti parempi oikeus kulloinkin kyseessä oleviin tiluksiin tullut loukatuksi. Sitten ilmoitettiin kuvernöörin harkitsemien verovapausvuosien määrä. Verovapautta vastaan asukkaan tuli täyttää rakennus- ja viljelysvelvollisuus. Velvollisuudet lueteltiin päätöksessä yksityiskohtaisesti. Verovapausajan loputtua tilan tuli olla siinä kunnossa, että verot ja tilan muut rasitukset tuli voida maksaa kruunulle lyhentämättöminä.²³⁹

²³⁵ Ahla 1933, 39.

²³⁶ Simulan uudistilan perustamiskatselmus 3.9.1849. Inarin käräjät 5.3.1851 § 9, 6, 13–14, 29–30. Lapin TKA CIVa:2. OMA; Special jordebok 1855, folio 1009. OLKI Ha1:10b. OMA.

²³⁷ Keisarillisen majesteetin armollinen johtosääntö maanmittaus-toimesta ym. Suomenmaassa 15.5.1848 § 156. Asetuskokoelma 1848.

²³⁸ Katso esimerkiksi maaherran päätös 20.10.1903. Kultalan tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA.

²³⁹ Katso esimerkiksi maaherran päätös 20.10.1903. Kultalan tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA.

Etujen ja velvollisuuksien täyttämistä valvoivat asianomaiset kruununpalvelijat eli käytännössä kruununvouti ja nimismiehet. Päätöksissä kerrattiin vielä, kenet tilalle otettiin asukkaaksi. Hänen oli sitä ennen esitettävä papintodistus maineestaan ja työkyvystään. Asukas otettiin tilalle niillä oikeuksilla ja velvollisuuksilla, kun kulloinenkin laki ja asetukset kruununtilan asukkaalle määräisivät. Aukkaan oli kuvernöörin päätöksen saatuaan ja valitusajan päätyttyä haettava tilaan sijoituskirja eli niin sanottu laillinen immissionikirja (*laga immission*). Tämän jälkeen annettiin valitusosoitus, jonka saattoi määräjän kuluessa osoittaa senaatin talousosastolle.²⁴⁰

Lapinplakaatti oli säätänyt verovapausvuosien määräksi korkeintaan 15 vuotta, mutta mikäli työtaakka katsottiin erityisen suureksi, voitiin niitä myöntää enemmänkin. Vuoden 1848 maanmittausohjesäännön seurauksena vapaavuosien määrä täsmentyi. Kuvernööri sai myöntää 15 tai korkeintaan 20 vuoden verovapauden kaikista maata seuraavista rasituksista mutta myös henkilökohtaisista veroista. Ohjesääntö sääti, että viideltä viimeiseltä verovapausvuodelta uudisasukkaan oli maksettava puoli maakirjaveroa.²⁴¹

²⁴⁰ Katso esimerkiksi maaherran päätös 20.10.1903. Kultalan tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA.

²⁴¹ Keisarillisen majesteetin armollinen johtosääntö maanmittaus-toimesta ym. Suomenmaassa 15.5.1848 § 153. Asetuskokoelma 1848.

5. Uudisasutuksen määrä ja laajuus Inarissa

5.1. Inarin uudisasukaspioneerit

Vanhan inarinsaamelaisen asutusmuodon rinnalle syntyi uudisasutusta 1700-luvun puolivälissä myös Inarissa. Verrattaessa uudisasutuksen liikkeelle lähtöä tällä alueella muihin, eteläisempiin lapinmaihin, merkittävää oli sen myöhäinen alkamisajankohta. Jos taas vertaa Inaria Utsjokeen, missä uudisasutus alkoi vasta 1830-luvulla, ajankohta on aikainen. Varsinainen voimaperäinen uudisasutus alkoi Inarissakin vasta 1830-luvulla, siis samoihin aikoihin Utsjoen kanssa.

Ensimmäiset uudistilakatselmukset tuotiin Inarin käräjille vuonna 1758. Kittilästä lähtöisin ollut Henrik Michelsson Kyrö yhdessä Inarin verolappalaisen Henrik Henriksson Kuuvan (Kufwa) kanssa aikoi perustaa uudistilan Ivalojoen varteen. Heillä oli jo pirtti ja navetta rakennettuna ja hankittuna muutama lehmä. Niittymaات olivat sen verran laajat, että niillä saattoi ruokkia jopa kymmenen lehmää. Lautakunta katsoi, että hakijat tarvitsivat 15 verovapausvuotta tilansa kuntoon laittamiseen. Inarilaiset, jotka tähän saakka olivat kalastaneet Ivalojoesta, ilmaisivat huolensa vanhaan kalastusoikeuteensa. Hakijat eivät halunneet ottaa kyläläisiltä tätä etuoikeutta pois.²⁴²

Maakirjan mukaan Henrik Kyrö sai uudistilan perustamiskirjan 31. heinäkuuta 1758.²⁴³ Miksi Inarin verolappalainen Henrik Kuuva luopui aikeistaan, sitä eivät kärjäpöytäkirjat kerro. Tapausta voidaan kuitenkin tarkastella yksityiskohtaisemmin, sillä muiden lähteiden avulla voidaan vetää muutamia johtopäätöksiä. Vuoden 1675 asutusplakaatti salli uudisasukkaan asettua valitsemalleen paikalle, mutta tähdensi sitä, ettei se saanut olla haitaksi lappalaiselinkeinon harjoittajalle. 1700-luvun puoliväliin tultaessa asenne Lapin uudisasuttamista kohtaan muuttui entistäkin positiivisemmaksi. Annettiin Lapin uudisasutusplakaatti 1749, johon säädöksiin nojasivat myös Inariin perustettavat uudistilat. Myös tämä plakaatti pyrki edeltäjänsä tavoin suojelemaan lappalaiselinkeinon harjoittajaa. Kyseinen Kyrön ja Kuuvan tapaus kielii myös siitä, että uudisasukkaalla oli oltava verolappalaisen lupa, mikäli hän yritti perustaa tilansa lappalaisen maille. Henrik Kyrö siis asettui selvästi Henrik Kuuvan veromaalle, minkä osoittaa Kuuvan mukanaolo käräjillä, vaikka hän ei myöhemmin esiintynyt uudistilallisena. Mitään sukulaisyhteyttä Kyrön ja Kuuvan välillä ei voida osoittaa.

Henrik Kuuva maksoi uudistilan perustamisen aikaan lapinveroa ja hän jatkoi veron maksamista tilan perustamisesta huolimatta aina vuoteen 1802 saakka.²⁴⁴ Merkillepantavaa kuitenkin on, että uudistilan perustamisesta kehkeytyi pitkäaikainen riita Kyrön ja Kuuvan suvun välille kalavesistä.

Toinen Inariin vuonna 1758 perustettu uudistila oli Isak Isaksson Paadarin, joka hänkin oli verolappalainen eli siis inarinsaamelainen. Hän näyttää maksaneen veroa sekä Inarissa että Utsjoella ja myöhemmin hänestä tuli Inarin ja Utsjoen kruununnimismies. Hän oli alkanut rakentaa uudistilaa Vaskojoen rantaan vuonna 1757 ja hänelläkin olikin valmiina tupa, navetta ja kota. Niittymaita hänellä oli muun muassa Kettujoen rannassa ja Menesjoen suussa niin paljon, että hän saattoi ruokkia 11–12 lehmää. Katselmuksessa loukkasi kuitenkin Johan Abrahamsson oikeuksia, sillä osa niityistä sijaitsi hänen veromaallaan. Silloinen kruununnimismies Anders Hellander ja kylän nimismies Hans Paltto todistivat, että Johan Abrahamssonilla oli

²⁴² Inarin käräjät 1.3.1758, f317–f318. SHA mikrofilmi FR 677. RA; Nahkiaisoja 2003, 167.

²⁴³ Maakirja Tornion ja Kemin Lapista 1762. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

²⁴⁴ Inarin Lapin veronkantokirja 1802. Norra Lappmarkens FA mikrofilmi FR 1514. HLA.

yhteinen veromaa yhdessä 13 muun lappalaisen kanssa. Johan Abrahamsson joutui kuitenkin tunnustamaan, että hänellä oli tarpeeksi tilaa ilman niitä tiluksiakin, joita Isak Paadar oli toivonut saavansa uudistilansa alaisuuteen. Paadar katsoi, ettei hän voinut ilman hänelle esitettyjä tiluksia ansaita jokapäiväistä leipäänsä.²⁴⁵

Paadar sai uudistilalleen perustamiskirjan 31. heinäkuuta 1758. Asiakirjat eivät kerro sitä, saiko Paadar riidanalaiset tilukset itselleen vai joutuiko hän luopumaan niistä. Uudistila ei kuitenkaan menestynyt vaan autioitui vuonna 1775. Tila katosi maakirjoista kokonaan vuonna 1782, joten vaikeudet olivat todellisia, eivät ainoastaan verotusluonteisia. Paria vuotta lukuun ottamatta Isak Paadar maksoi entiseen tapaansa lapinveroa aina kruunun nimismiehen tehtävään saakka, jolloin hän oli oikeutettu verovapauteen.²⁴⁶

Inarin ensimmäistä uudistilaa oli alettu viljellä kuitenkin jo 1740-luvulla, siis jo ennen lapin asutusplakaatin antamista. Inarin ensimmäinen uudisasukas näyttää olleen lautamies ja kalastajasaamelainen Johan Nilsson Aikio. Hän tuli käräjille 1760 esittämään tilansa katselmusta. Hän oli aloittanut tilan viljelemisen jo 15 vuotta aiemmin eli vuonna 1745. Aikio oli muuttaman vuoden yrityksen jälkeen jättänyt tilansa autioksi ja haki nyt uudelleen oikeutta sen käyttöönottoon. Aikion tila sijaitsi Muddusjärven rannalla, ja tilaa kutsuttiin Sodan-niemeeksi.²⁴⁷ Niityt riittivät kymmenelle lehmälle.

5.2. Kyrön kylästä Inarin varhaisen uudisasutuksen keskus

Ensimmäisten tilojen perustamisen jälkeen uudisasuttaminen pysähtyi vuosikymmeniksi. Uudistilallisten elämä oli kovaa vaikeissa oloissa. Historioitsija AIMO HALILA väittää Itkosta siteeraten Pohjois-Pohjanmaan historiassaan, että asutus katkesi Inarissa autioitumisen seurauksena. Tällä HALILA tarkoittanee uudisasutusta, sillä vanha perinteinen saamelaisasutus oli voimissaan. Kuten ruokakuntien määrästä voidaan todeta, väestö kasvoi 1700-luvun kolmena viimeisenä vuosikymmenenä erittäin voimakkaasti. Vaikka seurakunnittaisia tietoja siitä, miten kasvu Inarin ja Utsjoen kesken jakautui, ei olekaan, ja vaikka veroluetteloiden perusteella Utsjoen väestönkasvu olisi suurempaa, ei Inarissa koettu minkäänlaista taantumaa. Myös uudisasutus jatkui katkeamattomana. Sekä Kyrön että Aikion tilat maksoivat veronsa koko 1700-luvun ajan ja 1800-luvun alussa uudistiloja alettiin perustaa lisää.²⁴⁸

Saariselän tunturijono toimi tehokkaana uudisasutuksen ja suomalaisten muuton pysäyttäjänä. Oli erittäin vaivalloista vetää veneitä vedenjakajan yli kesäaikaan. Alueella oli toki hyvät vesikulkuväylät, kun Saariselän jono oli ylitetty, sillä pohjoisen joet ja järvet jatkuivat pitkissä jaksoissa helpottaen kulkemista. Ensimmäinen suomalainen asukas asettui Ivalojokilaaksoon, joka oli ainoa todellinen houkutteleva paikka uudistila-ajatuksille. Vaikka alueen poikki matkasi runsaasti väkeä Jäämeren rantaan, eivät Inarin kiviset ja laihat mäntymetsät houkuttelleen uudistilojen perustamiseen.²⁴⁹ Samalla parhaat paikat olivat inarinsaamelaisten asuttamia, eivät suinkaan tyhjiönä uusille tulokkaille.

Vanha postitie kulki Kittilästä Inariin ja hallinnollinen yhteys Kittilän kanssa alkoi Lapin kihlakunnan perustamisen seurauksena. Vaikka yhteydet Norjaan olivat vilkkaat, uudisasukkaita ei saapunut koskaan myöskään tästä suunnasta. Luonnonolot lienevät olleet suurimpana

²⁴⁵ Inarin käräjät 1.3.1758, f318–f319. SHA mikrofilmi FR 677; Nahkiaisaja 2003, 167.

²⁴⁶ Maa- ja veronkantokirjat 1758–1809. Norra Lappmarkens FA mikrofilmi FR 1514. HLA.

²⁴⁷ Inarin käräjät 30.1.1760, f382–f383. SHA mikrofilmi FR 679. RA.

²⁴⁸ Nahkiaisaja 1998, 241.

²⁴⁹ Hustich 1942b, 53–54; Nahkiaisaja 1998, 241.

syynä haluttomuuteen perustaa uudistiloja.²⁵⁰ Ilmastollisesti 1800-luvun alkupuoli oli vaikeaa aikaa Pohjois-Suomessa. Murroskautena voidaan pitää niin sanottua seitsemän nälkävuoden aikaa vuosina 1807–1813, jolloin ankarat kadot aiheuttivat huonon sadon ja tätä seurasivat tautiaallot. Taantuma koettiin myös 1830-luvun alussa, jolloin kadot ja nälkä aiheuttivat muuttoliikettä toisaalta eteläiseen Suomeen toisaalta Jäämeren rannikolle.²⁵¹

Pohjoissuomalaisten nälkä ei suinkaan houkutellut uudistilojen perustamiseen ilmastollisesti kylmille alueille. 1830-luvun vaikea ilmastojakso ei silti estänyt uudistilojen perustamista Inariin. Perustajat eivät tulleet kaukaa etelästä, vaan asuttaminen alkoi paikallisin voimin, toki suomalaisten sysäämänä, mutta saamelaisten jatkamana, kuten tullaan näkemään. Kylmä ilmastojakso ei uudisasutusta siis estänyt, mikä osoittaa karjanhoidon merkityksen perustettaville tiloille. Se ei ollut kovin herkkä ilmastovaihteluille.

Uudisasutustoiminta käynnistyi jälleen vuonna 1824, kun Utsjoen kirkkoherra Jakob Fellman kävi käräjillä jättämässä anomuksen.²⁵² Hän näyttää toimineen esimerkkinä, sillä vuoden 1830 käräjillä käsiteltiin jo useita katselmuksia. Monet uudistilojen perustajista olivat inarinsaamelaisia, jotka perustivat ja rakensivat vanhoille kalakenttilleen uudistilan. Tuolloin perustettuja tiloja olivat Akujärvi, Kiviniemi, Marttila, Mannermaa ja Veskonieni.²⁵³ Perustetut uudistilat olivat todellakin olemassa jo vanhoina kalakenttinä, niiden laillinen asema vahvistettiin nyt käräjillä. Uudistilalliseksi asettuminen ei muuttanut ihmisten elintapoja, vaan vanhat elinkeinot säilyivät hallitsevassa asemassa. Pääasiallinen toimeentulo tuli metsästyksestä, kalastuksesta, pienimuotoisesta lampaanhoidosta. Uutuutena inarilaiset ryhtyivät pitämään myös karjaa.

5.3. Inarinsaamelaiset uudisasuttajina – sukujen mailla

Inarin kalastajasaamelaiset perustivat innokkaasti uudistiloja 1850-luvulla. Inarin kappalaisen Edvard Vilhelm Borgin mukaan lappalaisten vanhat elinkeinot olivat tulleet murrosvaiheeseen kalasaaliiden ja metsänriistan vähetessä. Peurasaalet vähenevät vuosi vuodelta, kalavedet kävivät tuottamattomiksi ja metsän riista oli loppumassa. Lappalainen oli alkanut pitää karjaa tai muuttanut Jäämeren rantaan. Muutos näkyi siinä, että uudistilojen määrä oli seurakunnassa kasvamassa, monien kerrottiin jo jättäneen vanhat majansa.²⁵⁴

Kuten olen jo pro gradu -tutkimuksessani vuonna 1995 todennut, vanhojen elinkeinojen tuotavuuden väheneminen ei yksin riitä selittämään sitä innostusta, joka valtasi erityisesti Inarin kalastajasaamelaiset 1850-luvulta lähtien saaden heidät perustamaan uudistiloja vanhoille kalakenttilleen. Uudisasutus oli vahvistunut kaiken aikaa ja kalastajat huomasivat käräjille joutuessaan uudistilallisten oikeudet suuremmiksi kuin omansa. Uudistilan katselmus toi hallintaoikeuden niittyihin ja kalavesiin. Riitojen syntyessä jutun voitti lähes aina se, jolla oli esittää katselmus ja oikeuden päätös tiluksistaan. Perusteluksi ei riittänyt enää ikimuistoinen nautinta tai muistitieto suvun perinteisesti käyttämistä kalavesistä.²⁵⁵

Virallinen kuulutus 1858 määräsi kruununvoudin ja nimismiehet pitämään katselmuksia alueittain kruunun laskuun ja nimismiehen tuli jo etukäteen katsastaa, kuinka monta uudistilaa paikalle aiottiin perustaa. Virallisen kuulutuksen merkitys Inarissa uudisasutuksen edistäjänä

²⁵⁰ Nahkiaisaja 1998, 241.

²⁵¹ Onnela 1985a, 251.

²⁵² Inarin ja Utsjoen käräjät 10.2.1824. Lapin TKA CIa:4. OMA.

²⁵³ Inarin ja Utsjoen käräjät 11.–12.2.1830. Lapin TKA CIa:7. OMA.

²⁵⁴ E.W.B. "Sana muutama Inarin seurakunnasta" (art.). OWS 27.12.1856 nro 52.

²⁵⁵ Nahkiaisaja 1995, 116–118.

ja kehityksen nopeuttajana jäi vähäisemmäksi kuin Utsjoella. Ei voida sanoa, että valtiovalta ja paikalliset virkamiehet omalla toiminnallaan olisivat konkreettisesti panneet toimeen uudistilojen pakkoperustamisia. Inarin asutuskehitystä tarkasteltaessa voidaan todeta, että tilojen perustaminen alkoi jo ennen vuoden 1858 kuulutusta. Kihlakunnankäräjillä käsiteltiin uudistila- ja kalastuspaikkakatselmuksia seuraavaan tahtiin:

TAULUKKO 1

Katselmusten määrä Inarin käräjillä vuosina 1831–1900

Vuodet	Uudistila-katselmukset	Kalastuspaikka-katselmukset	Katselmuksia yhteensä
1831-1835	9	-	9
1836-1840	1	-	1
1841-1845	7	-	7
1846-1850	9	4	13
1851-1855	17	4	21
1856-1860	7	-	7
1861-1865	12	-	12
1866-1870	-	-	-
1871-1875	10	-	10
1876-1880	17	-	17
1881-1885	16	-	16
1886-1890	7	-	7
1891-1895	18	-	18
1896-1900	-	-	-
Yhteensä	130	8	138

Lähteet: Inarin kihlakunnankäräjien pöytäkirjat vuosina 1810–1900. Lapin TKA. OMA. Vuoden 1895 jälkeen uudistilat eivät enää käyneet lausunnolla käräjillä, vaan maaherra hankki lausunnot metsähallinnolta ja maanmittarilta.

Toisin kuin Utsjoella inarilaiset lähes aina onnistuivat käräjillä käytyään myös perustamaan aikomansa uudistilan. Kun käräjillä kävi vuoteen 1900 mennessä yhteensä 130 uudistilan hakijaa, niistä peräti 121 toteutui. Jos ottaa huomioon vielä sen, että muutamat uudistilahakijan kävivät käräjillä jopa kaksi kertaa saman tilan kanssa, onnistumisprosentti entisestään kasvaa. Inarissa ei ole nähtävissä samanlaista tiukkaa suojelutavoitetta kuin oli Utsjoella varsinkin 1800-luvun lopusta lähtien. Kaiken kaikkiaan Inariin perustetuista uudistiloista inarinsaamelaiten perustamia oli 65,3 % ja muiden saamelaisryhmien, lähinnä porosaamelaiten, 7,4 %. Suomalaiten perustamia tiloista oli 27,3 %. Suurin osa suomalaisten perustamista tiloista sijaitsi Kyrön kylässä (katso tarkemmin liite 1, Inarin pitäjään perustetut kantatilat kylittäin).

Inarin alueen uudisasutuksen maantieteellistä sijoittumista voidaan tarkastella monella eri tavalla. Kuten ILMARI HUSTICH 1940-luvulla on todennut, Inari ja Utsjoki poikkesivat muista Lapin pitäjistä siinä, että niiden väestö ja asutus oli saamelaispainotteista. Utsjoen pitäjä oli tuolloin ja on edelleen ainoa Suomen Lapin saamelaisenemmistöinen kunta. Vaikka jo vuonna 1915 Inarista tuli suomalaisenemmistöinen, on aiheellista huomauttaa, että Inari oli tuolloin enemmän saamelainen kuin luvut antavat ymmärtää. Suomalainen uudisasukasväestö kun oli enimmäkseen kerääntynyt Ivalon alueelle ja Petsamon tien varteen. Kun taas koko pitäjän

pohjoisosa, mukaan luettuna Inarin kirkonkylä ja Kaamasen seutu, oli saamelaisvoittoinen.²⁵⁶ Näin siis vielä 1940-luvulla.

Kyrön kylästä tuli Inarin varhaisimman uudisasutuksen keskus, kuten jo aiemmin on todettu. Siellä oli myös viljelykselle ja karjanhoidolle parhaat alueet. Toinen maanviljelylle otollinen seutu, jota jo Jakob Fellman mainosti 1800-luvun alkupuolella ja jonne hän itse perusti uudistilan, oli nykyisen Kaamasen alue eli silloinen Inarin hallinnollinen keskus. Kyrön kylän lisäksi uudistiloja perustettiin eniten juuri Muddusjärven kylään.

Kyrön ja Muddusjärven kylien jälkeen uudistiloja alettiin perustaa pääasiassa Paadarjärvelle ja sen ympäristöön sekä Inarijärven eteläpuolelle, silloiselle Ivalojoen kylän alueelle. Uudistilat levittäytyivät Inarijärven pohjoispuolelle, muun muassa inarinsaamelaisten jo varhain asuttamalle Väylän kylän alueelle. Samoin kalastajasaamelaisten uudistilat valtasivat ikivanhan inarinsaamelaisten asuinpaikan Paatsjoen niskan. Nämä kaikki olivat alueita, joita inarinsaamelaiset olivat vanhastaan asuttaneet omaan vuosikiertoonsa kuuluvina. Vähitellen voidaan sanoa, että keskeiset suurimpien jokien ja järvien rannoilla sijainneet, pysyväille asutukselle sopivat kentät olivat täyttyneet uudistilojen perustajista.

Veronkantokirjojen mukaan Inarissa ei vuoteen 1901 tultaessa ollut enää yhtään lapinveroa maksavaa lappalaista. Myös alueelle muuttaneet porosaamelaiset olivat jo tässä vaiheessa asettuneet tilajärjestelmän piiriin, eivätkä näin ollen maksaneet enää lapinveroa, kuten vielä Utsjoella ja Enontekiöllä. Enontekiölläkin kaikki lapinveroa maksavat saamelaiset olivat poronhoitoa pääelinkeinonaan harjoittavia. Sen sijaan Utsjoella vielä tässä vaiheessa enemmistö lapinveron maksajista oli kalastajasaamelaisia.

5.4. Lapin plakaatin tiloista väliaikaisesti verotettuihin tiloihin

Tilat voidaan jakaa sen mukaan, minkä lain tai asetuksen nojalla ne on määrätty perustettavaksi. Tällä on merkitystä uudistilojen maankäytön kannalta. Sitä, miten näiden eri aikoina perustettujen tilojen maankäyttö poikkeaa toisistaan, käsitellään erikseen seuraavan pääluvun yhteydessä. Yhteenvetotaulukko osoittaa eri asutuslakien ja -asetusten sekä julistusten perusteella syntyneet uudistilat Inarin lapinkylän alueella.

TAULUKKO 2

Eri asutuslakien ja -julistusten perusteella syntyneet uudistilat Inarissa kylittäin

Kylä	1749	1858	1877	1892	Yhteensä
Kyrö	19	-	6	13	38
Muddusjärvi	12	7	6	8	33
Paadar	8	3	4	8	23
Ivalo	4	-	1	1	6
Paatsjoki	-	7	4	3	14
Näätämö	-	-	5	2	7
Yhteensä	43	17	26	35	121

Lähteet: Erityismaakirja 1855. OLKI Ha1:10b. OMA; Kemin ja Lapin kihlakuntien maakirja 1875. OLKI Ha1:13. OMA; Lapin kihlakunnan maakirja 1905. OLKI Ha1:19. OMA.

²⁵⁶ Hustich 1942a, 52–53.

Lapin asutusplakaattiin ja sen säädöksiin nojautuen Kyrön kylään perustettiin yhteensä 19 uudistilaa. Kyrön kylään ei itse asiassa perustettu yhtään uudistilaa vuoden 1858 viralliseen kuulutukseen nojalla. Siellä uudistilojen perustaminen ilman aluekatselmuksiakin katsottiin olevan riittävän vilkasta. Ivalon kylän kuudesta uudistalosta neljä syntyi lapinplakaatin seurauksena.

Muddusjärven kylän alueelle muodostettiin 12 vuoden 1749 lapinplakaattiin perustuvaa uudistilaa, sekä vuoden 1858 lisäyksen mukaisia seitsemän. Muddusjärven kylään perustettiin myös kappalaisen ja nimismiehen virkatalot, Onnela ja Toivoniemi. Tässä yhteydessä on todettava, että vuoden 1858 virallisen kuulutuksen perusteella syntyneet uudistilat nojautuivat edelleen Lapin asutusplakaatin määräyksiin muun muassa maankäytön osalta. Lisäyksen tarkoituksena näyttää nimenomaan olleen uudisasutuksen edistäminen Lapin kihlakunnan alueella. Virallisen kuulutuksen perusteella syntyneet uudistilat olivat Muddusjärven kylässä kaikki kalastajasaamelaisten perustamia.

Paadarin kylään, jonka alueella oli myös uudisasutukselle elinvoimaiseksi katsottuja seutuja, erityisesti Paadarjärvellä, mutta myös Vasko- ja Inarijoella, syntyi lapinplakaatin seurauksena 11 uudistilaa. Varsinaiseen plakaattiin niistä nojasivat seuraavat kahdeksan tilaa: Vasko, Riutula, Tirro, Ritamaa, Iivana, Teno, Lusmaniemi ja Menesjärvi. Vuoden 1858 virallisen kuulutukseen jälkeen tiloja syntyi kolme lisää, nimittäin Vuopionsuu, Jurmu ja Sotkaniemi. Katselmuksia näillä tiloilla ei kuitenkaan pidetty alueittain vaan yksitellen, aloitteen tultua itse saamelaisilta. Viranomaiset eivät siis millään tavoin pyrkineet edistämään uudisasutuksen leviämistä Paadarin kylään.

Paatsjoen kylän uudistiloista sen sijaan puolet eli seitsemän on syntynyt vuoden 1858 virallisen kuulutuksen seurauksena, nimittäin Naamajärvi, Mustala, Nitsijärvi, Ojala, Einar, Nellim ja Järvensuu. Katselmukset näillä tiloilla toimitettiin vuosina 1860 ja 1870, ja osa tiloista onkin syntynyt kruununvoudin antaman aluekatselmusmääräyksen seurauksena. Toinen puoli Paatsjoen uudistiloista syntyi vuosien 1877 ja 1892 asetusten nojalla. Sen sijaan Näätämön kylään ei perustettu ennen 1880-lukua yhtään uudistilaa.

Valtiovallan toimesta vuoden 1858 virallisen kuulutuksen perusteella Inarin lapinkylän alueelle perustettiin suhteellisen vähän uudistiloja. Niiden perustaminen olikin paikalliselta tasolta lähtevää, kalastajasaamelaisten omasta tahdosta lähtenyt toimintaa. Syyt uudistilalliseksi ryhtymiseen olivat moninaisia. Riidat niityistä ja kalavesistä olivat lisääntyneet, mikä osoittaa kyseisten tiluslajien merkityksen inarilaisille. Kun oikeuksista oli mustaa valkoisella, voitti riitajutun helpommin. Yhä useampi kalastajasaamalainen ryhtyi uudisasukkaaksi, koska lehmän hankkiminen antoi arvokkaan lisän niukkaan toimeentuloon. Samaan aikaan metsästyks- ja kalasaaliit vähenivät, jolloin perinteiset pyyntielinkeinot olivat vaikeuksissa. Toki myös uudistilallisen pitkä verovapaus houkutteli.²⁵⁷

Julistus uudistilojen ja kruununtorppien perustamisesta 1877 salli väliaikaisten uudistilojen perustamisen Lappiin eli Sodankylän, Kittilän, Enontekiön, Inarin ja Utsjoen lapinseurakuntiin. Tämän julistuksen seurauksena Inariin syntyi yhteensä 26 uutta uudistilaa, Kyrön ja Muddusjärven kyliin kuusi, Paadarin ja Paatsjoen kyliin neljä, Näätämöön viisi ja Ivaloon yksi. Näätämön kylään perustetuista seitsemästä uudistilasta, viisi oli tämän julistuksen nojalla syntyntä. Ivalon kylän alueella oli vain yksi väliaikaisesti verolle pantu uudistila.

Asetus uudistalojen ja kruununtorppien perustamisesta 1892 kumosi vuoden 1877 julistuksen ja sen määräykset. Tämän asetuksen seurauksena uudistilojen maankäyttöä edelleen tiuken-

²⁵⁷ Nahkiaisoja 1995, 117–118.

nettiin. Kaikkiaan Inariin perustettiin peräti 35 uudistilaa vuoden 1892 asetuksen nojalla. Kyrön kylässä innostuttiin jälleen perustamaan tiloja, sillä vuoden 1892 asetuksen seurauksena sinne syntyi peräti 13 uudistilaa. Myös Muddusjärven ja Paadarin kylien asutuskuvassa väliaikaisten uudistilojen perustaminen sai suuren merkityksen. Molempiin kyliin perustettiin peräti kahdeksan väliaikaisesti verolle pantua uudistilaa. Paatsjoella niistä oli kolme, Näätämössä kaksi ja Ivalossa yksi.

Lapin asutusplakaatin 1749 perusteella syntyneet uudistilat Inarissa:

Ivalon kylä (4): Nuottamajärvi, Nirrola, Niiliniemi ja Hoikkaniemi.

Kyrön kylä (19): Kyrö, Maunu, Törmänen, Kiviniemi, Riestola, Salmela, Viekonelo, Mutenia, Heikkilä, Karisaari, Mannermaa, Veskonieni, Junttila, Huhtamella, Mikkola, Akujärvi, Marttila, Puolakka ja Mattila

Paadarin kylä (8): Vasko, Riutula, Tirro, Ritamaa, Iivana, Teno, Lusmaniemi ja Menesjärvi

Muddusjärven kylä (12): Muddusniemi, Pohjoisin, Thule, Simula, Järvelä, Törmänen, Aktshujärvi, Iijärvi, Partakko, Joensuu, Aaltola ja Palttoniemi.

Vuoden 1858 virallisen kuulutuksen perusteella syntyneet uudistilat:

Paatsjoen kylä (7): Naamajärvi, Mustala, Nitsijärvi, Ojala, Einar, Nellim ja Järvensuu

Paadarin kylä (3): Vuopionsuu, Jurmu ja Sotkaniemi

Muddusjärven kylä (7): Vuopioniemi, Sarviniemi, Niiliniemi, Hietaniemi, Hietämäki, Varanginiemi ja Kaapinmatti

Väliaikaisesti verotetut uudistilat Inarissa vuoden 1877 julistuksen mukaan:

Paatsjoen kylä (4): Ulkuniemi, Tiainen, Sammakkonieni ja Vironiemi

Ivalon kylä (1): Ronkajärvi

Kyrön kylä (6): Välitälo, Palokangas, Ojala, Nangujärvi, Tolonen ja Hietajärvi

Paadarin kylä (4): Mattila, Lemmensuu, Pyhäjärvi ja Viljaniemi

Muddusjärven kylä (6): Tuurukoskeniemi, Haapaniemi, Hietaojansuu, Oaddivei, Terstojoki ja Paloniemi

Näätämön kylä (5): Uutela, Sevettijärvi, Piriniemi, Aarniniemi, Karsikkoniemi ja Varpuniemi

Väliaikaisesti verotetut uudistilat Inarissa vuoden 1892 asetuksen mukaan:

Paatsjoen kylä (3): Piilola, Kessijärvi ja Onnela

Ivalon kylä (1): Kankiniemi

Kyrön kylä (13): Manninen, Yliriesto, Ollila, Rauhala, Niemelä, Moikka, Vaarala, Välitälo, Hakala, Mattila, Kukkanen, Jaakkola ja Peltola

Paadarin kylä (8): Heikkilä, Alatalo, Uusitalo, Uutela, Jurmukoski, Jomppala, Lismajoki ja Hannula

Muddusjärven kylä (8): Palomaa, Keinoniemi, Lahdenperä, Pahtala, Haapala, Kauppila, Niemelä ja Anttila

Näätämön kylä (2): Varpuniemi ja Ylitalo

6. Uudisasutuksen määrä ja laajuus Utsjoella

6.1. Uudistiloja kalastajasaamelaisten perinteisille asuinpaikoille

Utsjoella uudistilojen perustaminen alkoi 1830-luvulla. Ensimmäinen uudistila oli kärejillä vuonna 1831, jolloin Olof Nilsson Outakoski toi kihlakunnanoikeuteen Outakosken alueella pidetyn katselmuksen. Tila ei koskaan päätynyt maakirjaan, liekö syynä ollut se, ettei tilalle

katsastettu lainkaan kalavesiä. Utsjoen ensimmäiselle suunnitellulle uudistilalle oikeus päättyi ehdottamaan 30 verovapausvuotta.²⁵⁸ Sama ilmiö on nähtävillä myös Inarissa, jossa ensimmäisille uudistiloille ehdotettiin ylipitkiä verovapausaikoja.

Kihlakunnankäräjillä 1832 oli esillä kaksi uudistilahakemusta, joista Jomppalan uudistila ensimmäisenä Utsjoella myös toteutui. Kalastajasaamelaisen Samuel Aslaksson Laitin Tenojoen varressa jo pitkään käytössä olleesta asuinpaikasta sen sijaan ei tullut uudistilaa. Katselmuksen mukaan Laiti oli hallinnut syynättyjä omistuksia jo useita vuosia. Hänen käytössään oli rakennuksia, niittyjä, kalavesiä ja muita etuuksia, joita katselmuksessa ei kuitenkaan erikseen nimetä. Rakennuksiin kuului turvekota, jossa oli eteinen, navetta ja pieni aitta. Uudistilalle katsastettiin niityt ja kalavedet. Kihlakunnanoikeus katsoi, että ilmaston ja paikalliset olosuhteet huomioon ottaen tila tarvitsi 25 verovapausvuotta tilusten kuntoon laittamiseen.²⁵⁹

Jomppalan perustaja oli entinen kruununnimismies Johan Fredrik Högman. Tila sijaitsi Utsjoen kirkonkylässä Utsjoen varressa kirkolta etelään. Perustamiskatselmuksen mukaan hän oli ostanut tilukset jo edesmenneeltä kruunun nimismies Isak Paadarilta ja samoin jo edesmenneiltä kalastajasaamelaisilta Pähl Pählsson Lilleltä ja Abram Abramsson Aikiolta. Tiluksilla oli useita rakennuksia, asuintuvan lisäksi muun muassa rakennukset Mandojärven luoteis- ja koillispuolella, missä karjan täytyi laiduntaa kesäaikaan, sekä tupa Kevonsuulla. Tilalle syynättiin peltomaa, niityt ja kalavedet. Kalastajasaamelainen Pehr Andersson Sauva protestoi muutamia niittytiluksia vastaan, joista hakija myös suostui luopumaan. Loppujen lopuksi käsittely siirrettiin seuraaville käräjille kalavesivalitusten vuoksi.²⁶⁰

Huomio kiinnittyy kyseisessä perustamiskatselmuksessa siihen, että Högman oli käynyt kauppaa tiluksilla, jotka olivat kuuluneet kalastajasaamelaisille. Utsjoella Jägelvejn kalastustilan katselmuksessa puolestaan todettiin, että kalastajasaamelainen Nils Outakoski oli osittain perinyt tilukset vanhemmiltaan, osittain hankkinut tiluksia kaupan kautta.²⁶¹ Wetsinjargan kalastustilan katselmuksessa todetaan, että kalastajasaamelainen Josef Guttorm oli hakenut syyniä maaherralta vanhan nautintaoikeuden nojalla.²⁶² Sekä edellä mainitusta uudistilasta että kalastustiloista tuli kaikista kruununtiloja, joiden omistaja kruunu katsoi viime kädessä olevansa. Siitä huolimatta saamelaisilla oli perintöoikeus maihin, niitä saattoi ostaa ja myydä viranomaisilta lupaa kysymättä. Kiinteistökauppoihin ei haettu lainhuutoja ainakaan enää 1800-luvulla. Katselmusten pohjalta vaikuttaa myös siltä, että vanha, ikimuistoinen nautintaoikeus, antoi tiluksiin eräänlaisen omistusoikeuden. Kaikki nämä merkit ovat nähtävillä vielä 1800-luvun puolivälin tilanteessa. Toki myös kruununtiloja voitiin myydä, vaikka asukas ei varsinaisesti tilaansa omistanutkaan. Myyntitilanteessa asukas sai tietyn korvauksen kruununtilalla jo tehdystä työstä. Asukasoikeuden siirtämiseen oli kuitenkin haettava lupa kuvernööriltä, näin siitäkkin huolimatta, vaikka tila olisi siirtynyt suvussa isältä pojalle tai tyttarelle.

Saamelaisten tiluksia ei millään muotoa katsottu kruunun yleismaiksi (*krono allmänning*), vaan heillä oli oikeus hakea tiluksiin joko kalastustila- tai kruununtilaoikeuksia, mikäli olivat ostaneet, perineet tai käyttäneet maita nautintaoikeuden nojalla. Aivan selvää on, että viranomaiset ottivat huomioon vanhat oikeudet uudistiloja syynättäessä ainakin vielä 1800-luvun puolivälin tilanteessa, näin siinäkin tapauksessa, että tila oli vuoden 1858 julistuksen nojalla

²⁵⁸ Utsjoen ja Inarin käräjät 11.2.1831 § 20, 354–356. Lapin TKA CIa:8. OMA.

²⁵⁹ Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 8.2.1832 § 14, 62–64, 66–67. Lapin TKA CIa:9. OMA.

²⁶⁰ Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 8.2.1832 § 13, 59–61, 65. Lapin TKA CIa:9. OMA.

²⁶¹ Jägelvejn kalastustilan katselmus 18.6.1840. Inarin ja Utsjoen käräjät 25.2.1841 § 39, 374–375, 383. Lapin TKA CIa:15. OMA.

²⁶² Wetsinjargan kalastustilan katselmus 25.6.1853. Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 16, 241, 264–265, 268. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

eli käytännössä viranomaisten aloitteesta perustettu. Utsjoen käräjillä käsiteltiin kalastustila- ja uudistilakatselmuksia seuraavaan tahtiin:

TAULUKKO 3

Katselmusten määrä Utsjoen käräjillä vuosina 1831–1900

Vuosi	Uudistila-katselmukset	Kalastustila-katselmukset	Katselmuksia yhteensä
1831-1835	3	-	3
1836-1840	-	-	-
1841-1845	5	8	13
1846-1850	-	-	-
1851-1855	5	13	18
1856-1860	11	-	11
1861-1865	35	-	35
1866-1870	11	-	11
1871-1875	3	-	3
1876-1880	-	-	-
1881-1885	4	-	4
1886-1890	6	-	6
1891-1895	6	-	6
Yhteensä	89	21	110

Lähteet: Utsjoen kihlakunnankäräjien pöytäkirjat vuosina 1810–1900. Lapin TKA CIIIA:1, CIA:1–18, CIVa:1–3, CIA:24–30, CVa:1–2 ja CIA:40–51. OMA. Lapin kihlakunnankäräjien pöytäkirjat ovat tuhoutuneet vuodesta 1884 lähtien. Jäljellä ovat niin sanotut Vaasan hovioikeuteen toimitetut renovoidut tuomiokirjat vuodesta 1884 lähtien. Ne ovat lähinnä luettelonomaisia ja niistä selviää käsitelty asia, usein myös riitojen osapuolet. Lähes poikkeuksetta niihin on kuitenkin kirjattu uudistila-asiat. Vuoden 1895 jälkeen uudistilat eivät enää käyneet lausuntokierroksella kihlakunnanoikeudessa.

Kuten taulukosta käy ilmi, kalastustilat olivat vallitseva asutusmuoto Utsjoen asutuskuvassa 1840- ja 1850-luvulla. Kalastustilojen perustamisesta kuitenkin pian luovuttiin. Kuten on jo todettu, kalastustila voitiin muuttaa maaherran päätöksellä uudistilaksi, mikäli asukas tätä oikeutta haki.

Kalastustilojen perustamisesta luovuttiin myös muiden syiden takia. Yksi tällainen syy oli, että viranomaisille tuli selväksi 1850-luvun aikana se tosiasia, että Utsjoen ilmastossa uudistilat eivät voineet missään olosuhteissa perustua minkäänlaiseen maanviljelyyn. Tämän periaatteen hyväksymisen jälkeen uudistilojen perustamiselle ei nähty mitään estettä. Katselmusmiesten lausunnoissa toistettiin hyvin usein, että huomioon ottaen uudistilan pohjoinen sijainti, mikään viljakasvi ei paikalla voi kasvaa, perunaa ja naurista lukuun ottamatta. Muun muassa Reistin uudistilan osalta katselmusmiehet totesivat, että uudistila voi menestyä, jos karjanhoidosta tulee pääelinkeino.²⁶³ Myös Aittojoen uudistilan osalta todettiin, että karjanhoidosta uskoisi tulevan uudistilan pääelinkeino, koska mikään ei, juurikasveja lukuun ottamatta, kasva alueella.²⁶⁴

²⁶³ Reistin uudistilan perustamiskatselmus 4.–5.9.1854. Utsjoen käräjät 19.2.1855 § 6, 347, 370–371, 375. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

²⁶⁴ Aittojoen perustamiskatselmus 28.9.1844. Aittojoen uudistilan perustamisasiakirjat. AD A nro 9/1846. OLKI Eb:213. OMA.

Mualla Suomessa uudistilan perustaminen edellytti tilan viljelyä, ainakin peltojen tuli olla kunnossa. Utsjoella uudistilojen perustaminen sallittiin karjanhoidon pohjalta, ja karjanhoito edellytti niittymaita. Kun tähän vielä lisättiin hyvät kalavedet, voidaan todeta uudistiloja perustetun eräänlaisen sekatalouden pohjalta. Kun vielä otetaan huomioon, että Utsjoen tiloista tuli manttaaliluvuiltaan suurempia kuin Inarissa, toimeentulon edellytykset katsottiin loppujen lopuksi erittäin hyviksi. Esimerkiksi Kvadniljäyrin uudistilaa perustettaessa katselmusmiehet totesivat, että tilan niityt olivat melko hedelmällisiä ja kalavedet myös hyviä. Tilalle ehdotettiin peräti 1/8 manttaalin veroa, mutta maaherra päätyi kuitenkin 1/12 manttaaliin.²⁶⁵

Uudistiloja alettiin 1850-luvun lopusta lähtien perustaa Utsjoella karjanhoidon ja kalastuksen varaan. Käytännössä tilanne oli sama suuressa osassa Inaria. Utsjoella sekatalouden varaan perustetut uudistilat olivat vielä selvempi ilmiö. Peltoviljelyn ja peltotilusten määräämisestä Utsjoen alueella luovuttiin pian kokonaan. Katselmuksissa todettiin peltomaiden osalta, että sitä perunan ja nauriin viljelyä varten kyllä löytyi, mutta sitä ei voinut tiloille pakolla määrätä, koska uudisasukas ei voinut odottaa minkäänlaista satoa kylmässä ilmanalassa.²⁶⁶

Utsjoen käräjillä kävi yhteensä 110 uudistila- ja kalastustilakatselmusta vuosien 1810 ja 1900 välisenä aikana. Kaikkiaan Utsjoen pitäjän alueella syntyi vuoteen 1925 mennessä vain 60 uudistilaa. Käräjillä käytiin siis hakemassa lausuntoa lähes kaksinkertaiselle määrälle tiloja kuin sitten loppujen lopuksi toteutui. Pitää muistaa, että viranomaiset myönsivät perustamisluvan vain sellaisille tiloille, jotka ne katsoivat elinkelpoisiksi.

Yksin se, että suurin osa kalastustiloista myöhemmin muutettiin uudistiloiksi, osoittaa sen, että Utsjoen kalastajasaamelaisten perinteiset tilukset – asuinpaikat, niityt ja kalavedet – olivat uudistiloille syynättävien tilusten pohjana. Samalla tavalla kuin Inarissa, vanhoja kenttiä katsastettiin uudistilojen niityiksi. Kalastustiloista luopumiseen on voinut olla syynä myös se, että ne viime kädessä olivat vain tilapäinen ratkaisu. Tilat haluttiin kenties saada osaksi valtakunnallista kiinteistöjärjestelmää, jolloin viranomaisten oli helpompi käsitellä ja ymmärtää niiden oikeuksia ja velvollisuuksia, samaan tapaan kuin uudistilojen kohdalla.

6.2. Uudistiloja viranomaisten aloitteesta – Utsjoen aluekatselmuksset

Lapinplakaattia täydentävän vuoden 1858 virallisen kuulutuksen pykälät neljä ja viisi olivat Utsjoen asutuskuvan kannalta merkittäviä, sillä niissä määrättiin, että uudistilakatselmuksien tuli tästä lähtien tapahtua alueittain kruunun kustannuksella.²⁶⁷ Määräyksen seurauksena Utsjoella alettiin pitää kruunun laskuun niin sanottuja *aluekatselmuksia*. Määräyksen täytäntöönpano oli ripeää, sillä jo vuonna 1859 pidettiin ensimmäiset aluekatselmuksset. Kaikkiaan tuona vuonna katsastettiin kymmenen uudistilaa, joiden katselmuskirjat liitettiin Utsjoen käräjien pöytäkirjaan 24. helmikuuta 1860. Kruununvouti August Boucht oli antanut määräyksen nimismiehelle pitää katselmuksset 9. päivänä syyskuuta 1859. Pöytäkirjan mukaan määräys perustui keisarillisen majesteetin 3. joulukuuta 1858 antamaan käskyyn aluekatselmusten toimeenpanemisesta uudistilojen perustamiseksi Lapinmaahan.²⁶⁸

Aluekatselmuksia Utsjoen pitäjän alueella pidettiin vuosina 1859–1867 yhteensä kahdeksan. Vuonna 1859 syynättiin seuraavat uudistilat alueittain: Pulmangin alueella Joensuun, Nieme-

²⁶⁵ Kvadniljäyrin perustamiskatselmus 12.9.1860. Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 5. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

²⁶⁶ Katso esimerkiksi Äimijokkan perustamiskatselmus 17.9.1860. Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 7. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

²⁶⁷ Hans Kejserliga Majestäts Nädiga Kungörelse angående ändringar och tillägg uti Reglementet för dem som bo och bygga i Lappland 2.12.1858. Asetuskokoelma 1859.

²⁶⁸ Utsjoen käräjät 24.2.1860 § 7. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

län ja Pajulan uudistilat; Nuorgamin alueella Kaarettörmän, Erkkilän ja Rajalan uudistilat; Könkään alueella Könkään uudistila; Jeagelvein alueella Tuution ja Välimaan uudistilat; Tuotsinjargan kalastuspaikalla Tuotsinjargan uudistila. Asian lähempi tarkastelu osoittaa, että Oulun lääninkonttorista oli lähetetty memoriaali 7. kesäkuuta 1859 Lapin kruununvouti A.G. Bouchtille, jossa todettiin, että keisari oli 3. joulukuuta 1858 julistuksessaan määrännyt, että uudistilojen katselmukset pitää Lapissa tulevaisuudessa yleensä tapahtua alueittain kruunun laskuun. Paikkakunnan kruununvoudin tuli vuosittain toukokuussa ehdottaa kuvernöörille aluetta, jolla uudistiloja voitaisiin tulevana kesänä syynätä. Lääninkonttorista todettiin, että tällaista ehdotusta ei ollut vielä saapunut Lapin kihlakunnasta. Ehdotus tulikin toimittaa pikimmiten maaherralle.²⁶⁹

Kruununvouti oli lähettänyt määräyksen piirien nimismiehille heti kirjeen saapumista seuraavana päivänä. Tämän jälkeen asia oli edennyt niin, että Oulun lääninkonttorista saapui määräys 19. elokuuta 1859 katselmusten toimittamisesta Kittilän Alakylän, Enontekiön Palojoensuuun, Utsjoen Tenon ja Inarin Paatsjoen kylien alueella. Kylissä oli määrä pitää uudistilojen katselmuksia tulevana kesänä (1860). Määräyksen mukaan kruununvoudin oli syynättävä väliaikaisesti (ruots. *provisionellt utsyna*) niin monta uudistilaa kuin sopivia tiluksia löytyi. Samalla tuli ottaa huomioon, mikäli se oli mahdollista, että kunkin uudistilan maat tulisivat yhteen lohkoon. Tällä viitattiin keisarillisen kirjeen kuudenteen kohtaan, jolla sallittiin tilusvaihdot, mikäli ne olivat tarpeellisia. Syynikirjat tuli tarkastaa kihlakunnanoikeudessa. Oikeus antoi lausunnon verovapausvuosista, jonka jälkeen maaherra saattoi vahvistaa uudistilan.²⁷⁰

Katselmuspöytäkirjojen mukaan Pulmangin alue sijaitsi lähellä Tenojokea ja Norjan kuningaskunnan rajaa ja rajoittui koillisessa ja idässä Norjan valtakunnanrajaan, etelässä ja lännessä tuntureihin ja pohjoisessa Nuorgamin kylään. Katselmus pidettiin paikalla, jota kutsuttiin Järvenpääksi. Toimituksessa läsnä olivat kalastajasaamelaiset Johan Johansson Aikio ja Pehr Larsson Panne. Johan Aikio oli rakentanut Joensuuhun kaksi asuintupaa Pulmankijoen itäpuolelle. Niemelässä oli vanha tupa ja lato, mutta paikan asuja ei ollut saapuvilla. Pajulan omistaja oli Pehr Panne ja hän oli rakentanut lapintuvan, navetan ja pylväsaitan, mutta kaikki olivat rappiolla. Katselmuksesta ilmenee, että osa tiluksista, tässä tapauksessa asuinkentät, oli aidattu. Kyläläisten yhteisiä kalavesiä olivat Pulmankijärvi ja -joki sekä Kalddasjohka. Yksityiset kalavedet sijaitsivat laajalla jokien puhkomalla Pulmankijärven ja Inarin rajan välisellä alueella. Johan Aikiolle yksityisiksi kalavesiksi syynättiin ylempi ja alempi Ravdojavri, ylempi ja alempi Skaidejavri ja Leppäjärvi. Niemelän yksityisiksi kalavesiksi merkittiin Vuobme Kalddojavri ja Kolmmesjavri. Pehr Panne sai kylän yhteisten kalavesien lisäksi molemmat Tšarajavrit ja molemmat Tšuomasjavrit.²⁷¹

Pulmangin alueelta nimismies siirtyi pitämään aluekatselmusta Nuorgamin kylään. Nuorgamin kylän alue rajoittui Norjan rajasta Tenojokea pitkin lounaaseen joenmutkaan lähelle Alakönkään koskea, etelässä Könkään uudistilan omistuksiin ja idässä Järvenpään kylän omistuksiin. Läsnä paikalla olivat Kaarettörmän haltija Johan Wilhelm Holmberg, kalastajasaamelainen Klemet Eriksson ja kalastajasaamelaisen leski Ella Eriksson. Kaarettörmän, Erkkilän ja Rajalan uudistilat sijaitsivat kaikki Pajuniemessä.²⁷²

²⁶⁹ Maaherra A. Lavoniuksen memoriaali 7.6.1859 nro 161 Lapin kruununvoudille. Lapin KKrvA BI:17. OMA.

²⁷⁰ Oulun lääninkonttorin kirje 19.8.1859 nro 233 Lapin kruununvoudille. Lapin KKrvA BI:17. OMA.

²⁷¹ Pulmangin aluekatselmus 26.–27.9.1859. Utsjoen käräjät 24.2.1860 § 7, 260, 267–270, 282. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

²⁷² Nuorgamin aluekatselmus 28.–29.9.1859. Utsjoen käräjät 24.2.1860 § 7, 260, 271–274, 283. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

Nuorgamin alueelta menttiin jokea ylävirtaan Könkään alueelle, jonne syynättiin yksi Könkään uudistila. Pöytäkirjaan merkittiin, että paikka sijaitsi erillään ja rajoittui pohjoisessa Nuorgamin kylän tiluksiin (ruots. *begränsas i norr af Nuorgam bys egor*), idässä tuntureihin, etelässä Tuution kalastustilan tiluksiin (ruots. *i sänder af Tuutio fiskarelägets egor*) ja lännessä Tenojokeen. Kotitiluksia oli neljä: kenttä, raivausmaa kentän aitauksesta pohjoiseen, kesäkenttä Köngäskosken yläpuolella ja Saviniemi, joka sijaitsi kesäkentästä etelään.²⁷³

Jeagelven kylässä nimismies katsasti Tuution ja Välimaan uudistilat. Tuution haltijana oli kalastajasaamelainen Samuel Tuutio ja Välimaan kalastajasaamelainen John Warsi. Jeagelven kylä rajoittui idässä puuttomiin tuntureihin, etelässä Lukkarinkylään ja lännessä Tenojokeen sekä pohjoisessa Könkään uudistilaan, josta sen erotti Jullevaran joki. Etäisyys Utsjoen kirkolta oli 40 virstaa. Tuution tilukset rajoittuivat joiltakin osin pappilan niittytiluksiin.²⁷⁴ Samana päivänä syynättiin Tuotsinjargan vanhalla kalastuspaikalla uudistila, jolle asukas antoi nimen Karila. Kalastuspaikan haltija oli Michel Nuorgam ja se rajoittui pohjoisessa Jeagelven kylään, idässä tuntureihin, etelässä Lukkarinkylään ja lännessä Tenojokeen. Karilan tiluksiin kuului nykyisen kentän lisäksi Waaravuolin vanha kenttä.²⁷⁵

Kuvernööri määräsi kirjeellä 22. kesäkuuta 1860 seuraavat aluekatselmukset pidettäväksi Sodankylässä Vaaskojärven, Unarin ja Vaalajärven kylissä, Kittilässä Kelontekemän ja Kuivasalmen kylissä ja Utsjoella pitkin Tenojokea sekä molemmin puolin Utsjokea. Vuonna 1863 saapui määräys katselmuksista Utsjoen Pulmankijärven, Inarissa Inarinjärven ja Kittilässä Tepaston kylissä.²⁷⁶ Vuoden 1860 aluekatselmuksessa syynättiin Utsjoen lapissa seuraavat uudistilat: Lukkarinkylän alueella Kaskatallu, Njarga, Laitila, Karnjarga ja Zvadniljauri, Puorispaikke, Ajmejokka ja Oudragartin; Outakosken kylässä Suogisjalvi, Qvadniljokka ja Paadus; Nuvuksen kylän alueella Pokka, Ailigaschkaava ja Kaava; Outakosken alueella Mattila, Puoriskjeddi, Puoriskirkko, Valjasjokka, Savu, Zvadnil, Njarga, Kaskadallu, Ackujokka, Vuollitallu, Kaskatallu, Padjetallu, Niittuvuoppi, Kuoppinjaure, Raudna, Kaskatallu ja Tjulluvei. Tämän jälkeen menttiin Utsjoen alueelle, jossa vuonna 1863 pidettiin yksi aluekatselmus Utsjoknjalmidallun, Leppijoen ja Mierasjärven uudistiloilla. Viimeinen aluekatselmus pidettiin jälleen Nuorgamissa. Jo kertaalleen uudistiloiksi katsastetut paikat syynättiin uudelleen.

Lukkarinkylän alueella pidettiin kahdeksan uudistilan katselmukset. Myöhemmin syntyneet tilat merkittiin Utsjoen kirkonkylään kuuluviksi. Lukkarinkylä esiintyi omana kylänään myös 1860-luvun alun veronkantokirjoissa.²⁷⁷ Aluekatselmuspöytäkirjojen mukaan Lukkarin kylän maat kalastus- ja uudistiloineen sijoittuvat 10–22 virstan päähän Mantojärven rannalla sijaitsevasta Utsjoen kirkosta.²⁷⁸

Tiloilla oli keskinäiset tilusrajat toisiaan vasten, muilta osin tilat rajoittuivat tuntureihin ja Tenojokeen. Esimerkiksi Gaskadallun uudistilaa mitattaessa todettiin sen sijaitsevan 20 virstan päässä kirkolta ja rajoittuvan pohjoisessa Tenojokeen ja Njargan kalastustilaan, idässä Tuotsinjargan uudistilan tiluksiin, etelässä autioihin tuntureihin ja lännessä Wetsinjargan uu-

²⁷³ Könkään aluekatselmus 30.9.1859. Utsjoen käräjät 24.2.1860 § 7, 260, 279–280, 284. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

²⁷⁴ Gegelvejn aluekatselmus 1.10.1859. Utsjoen käräjät 24.2.1860 § 7, 260, 275–278, 285. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

²⁷⁵ Tuotsinjargan uudistilan katselmus 1.10.1859. Utsjoen käräjät 24.2.1860 § 7, 260, 281–282. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

²⁷⁶ Oulun lääninkonttorin kirje 22.6.1860 nro 179 Lapin kruununvoudille. Lapin KKrvA BI:18. OMA; Oulun lääninkonttorin kirje 13.6.1863 nro 173. Lapin KKrvA BI:22. OMA.

²⁷⁷ Maa- ja veronkantokirjat Utsjoen Lapista 1860–1861. Lapin KKrvA LI:9. OMA.

²⁷⁸ Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 numerot 1–7. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

distilan maihin.²⁷⁹ Laitila sijaitsi puolestaan 14 virstan päässä kirkolta ja rajoittui pohjoisessa Tenojokeen, idässä Lukkarin kylän maihin (*Lukkarinkylä bymark*), etelässä tuntureihin ja lännessä Karnjargan kalastustilan tiluksiin.²⁸⁰ Puorispaikke sijaitsi seitsemän virstan päässä kirkolta ja rajoittui pohjoisessa Tenojokeen ja Äimijohkan uudistilan maihin, idässä Utsjokeen, etelässä kirkkoherran puustellin tiluksiin ja lännessä Jeskadam tuntureihin ja Oudragartin uudistilan maihin.²⁸¹

Syynätyistä uudistiloista osa oli vanhoja kalastustiloja. Esimerkiksi Jägelväjn kalastustilasta tuli Nillukan uudistila nro 1 Outakoskelle. Koadniljoen kalastustilasta syntyi kaksi erillistä uudistilaa, Paadus nro 15 ja Zvadniljok nro 19. Parsin kalastustilan perustajan kalastajasäämäläisen Aslak Samuelsson Laitin poika perusti Reistin uudistilan nro 3. Nuvuksen kalastustilasta tuli Buorisgirkkun uudistila nro 14. Rajaniemen kalastustilan perustajan kalastajasäämäläisen Clemet Michelsson Nuorgamin poika perusti Rajalan uudistilan nro 2 Nuorgamin kylään jne. Kaikista kalastustiloista ei muodostettu uudistilaa. Tällaisia olivat muun muassa Sauwa, Nuorgam, Varsie ja alempi Jegelvej.

TAULUKKO 4

Eri asutuslakien ja -julistusten perusteella syntyneet uudistilat Utsjoella kylittäin

Kylä	1749	1858	1877	1892	Yhteensä
Kirkonkylä	3	10	1	4	18
Nuorgam	1	3	3	2	9
Outakoski	4	21	1	5	31
Yhteensä	8	37	5	11	58

Lähteet: Erityismaakirja 1855. OLKI Ha1:10b. OMA; Kemin ja Lapin kihlakuntien maakirja 1875. OLKI Ha1:13. OMA; Lapin kihlakunnan maakirja 1905. OLKI Ha1:19. OMA.

Lapin asutusplakaatin lisäys 1858 oli merkittävä uudisasutuksen lisääjä, se oli itse asiassa Utsjoella eniten uudistiloja aikaansaanut asetus. Se muutti asutuskuvaa alueella ja johti muun muassa lapinveron maksajien joukossa tapahtuvaan rajuun vähennykseen. Kysymystä tarkastellaan lähemmin verotuksen yhteydessä. Kaikista tutkimusaikana perustetuista 58 uudistilasta yli puolet, eli yhteensä 37 uudistilaa, syntyi tämän säädöksen seurauksena. Kuten taulukosta 4 voidaan havaita, erityisesti Outakosken kylään perustettiin suuri määrä uudistiloja. Mitä lähemmäksi 1800-luvun loppua tultiin, sitä kitsaammin uudistilalupia myönnettiin. Vielä 1860-luvulla siihen suorastaan pakotettiin, mutta 1800-luvun lopulla perustamisia jo estettiin. Maantieteelliset ja ilmastolliset olosuhteet asettivat rajoituksia yhä uusien tilojen perustamiselle, samoin metsänhoidolliset periaatteet, jotka alkoivat nostaa päätään. Yhteenvedona voidaan esittää seuraava luettelo eri asutuslakien ja -asetusten perusteella syntyneistä uudistiloista.

Lapin asutusplakaatin 1749 perusteella syntyneet uudistilat Utsjoella:

Utsjoen kirkonkylä (3): Jomppala, Ollila ja Lukkari
Nuorgamin kylä (1): Porvari

²⁷⁹ Kaskatallun uudistilan perustamiskatselmus 3.9.1860. Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 1. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

²⁸⁰ Laitilan uudistilan perustamiskatselmus 7.9.1860. Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 3. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

²⁸¹ Puorispaiken uudistilan perustamiskatselmus 15.9.1860. Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 6. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

Outakosken kylä (4): Nillukka, Aittojoki, Reisti ja Ylitalo

Vuoden 1858 virallisen kuulutuksen perusteella syntyneet uudistilat Utsjoella:

Utsjoen kirkonkylä (10): Laitila, Äimijokka, Karnjarga, Zvadniljauri, Oudragartin, Njarga, Buorispaikke, Gaskadallu, Välimaa ja Niemelä

Nuorgamin kylä (3): Rajala, Joensuu ja Jegelwei

Outakosken kylä (21): Buoriskjeddi, Niittyvuoppi, Badjedallu, Mattila, Kaava, Ailigaskaava, Pokka, Suogisjälvi, Gaskadallu, Buorisgirkku, Paadus, Akkujokka, Waljasjokka, Njarga, Zvadniljok, Savu, Raudna, Gaskadallu, Vuollidallu, Gaskadallu ja Inarijoensuu

Väliaikaisesti verotetut uudistilat Utsjoella vuoden 1877 julistuksen mukaan:

Utsjoen kirkonkylä (1): Leppälä

Nuorgamin kylä (3): Niemelä, Holmberg ja Kivelä

Outakosken kylä (1): Rassi

Väliaikaisesti verotetut uudistilat Utsjoella vuoden 1892 asetuksen mukaan:

Utsjoen kirkonkylä (4): Rauduskaidi, Galgujoki, Mieraslompolo ja Kultala

Nuorgamin kylä (2): Vappula ja Jalve

Outakosken kylä (5): Niilekselä, Aslakkala, Ailigasnjarga, Guodnil ja Fierramjoki

6.3. Metsien suojeleminen vaikeuttaa uudistilojen perustamista Utsjoella

Utsjoen käräjillä lausuntoa hakeneiden asukkaiden ja toteutuneiden uudistilojen välillä vallitsi epäsuhta. Kaiken kaikkiaan Utsjoen käräjillä kävi 110 katselmusta, kalastustilakatselmukset mukaan lukien. Toteutuneita uudistiloja Utsjoella oli yhteensä 58. Tiukentuneet asenteet uudistilojen perustamisista kohtaan näkyi muun muassa siinä, että katselmusten määrä Utsjoen käräjillä väheni selvästi 1870-luvulle tultaessa. 1800-luvun kolmen viimeisen vuosikymmenen aikana käräjillä kävi enää 19 katselmusta. Tästä seurasi myös se, että uudistilojen perustaminen hidastui selvästi.

Aluemetsänhoitaja Hugo F. Ehnqvist antoi senaatille vuonna 1909 lausunnon, josta metsähallinnon tiukentunut asenne on selvästi nähtävissä. Nils Vuolabb oli hakenut uudistilan perustamislupaa Kevojokilaaksoon ja kuvernööri oli antanut asiasta kieltävän päätöksen. Asiasta oli tehty valitus, jonka seurauksena aluemetsänhoitajalta oli pyydetty lisäselvitystä. Lausunnossaan hän totesi, että luonnottomampaa tilan perustamisaikomusta ei voinut olla, mitä tuli metsänhoidolliseen puoleen. Kevojokilaaksossa, kuten koko Utsjoen pitäjässä, metsä oli joutunut ”viheliäiseen tilaan” taistelussa luonnonvoimia ja ihmistä vastaan. Yksin polttopuun saanti, saati sitten rakennustarpeet, näyttivät metsänhoitajan silmissä uhkaavasti loppuvan. Metsää oli raikattu aikojen kuluessa laajalta alalta, siitä kertoivat vielä tuolloin näkyvissä olevat kannokot selvää kieltään.²⁸²

Aluemetsänhoitajan mukaan Utsjoen hoitoalueella tilojen lisäksi oli noin 60 torppaa, joiden yhteinen etu vaati jäljellä olevan metsän suojelemista. Perustaminen olisi myös sotinut niitä periaatteita vastaan, joiden perustalle suojametsäkysymystä oli valmisteltu. Vaikka aiotulla tilalla olisikin ollut hyvät heinämaat, metsänhoidollisiin seikkoihin nojaten metsänhoitaja suosittelee valituksen hylkäämistä. Kun valtio oli metsänistutuksella lisäksi yrittänyt korjata epä-

²⁸² Aluemetsänhoitaja Hugo F. Ehnqvistin lisäselvitys senaatille 4.7.1909 nro 22. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

kohtia, katsoi metsänhoitaja, että Vuolabb porokyliseen ja -karjoineen sekä mahdolliset muut uudistilojen perustajat tulisivat vain tekemään tehdyt uhraukset tyhjiksi.²⁸³

Metsäviranomaisten tuli siis antaa lausuntonsa vuoden 1892 asetuksen antamisen jälkeen uudistilan perustamisesta. Eräs Guttormin suvun edustaja halusi vuonna 1910 perustaa uudistilan Utsjoen pitäjään. Metsänhoitaja totesi lausunnossaan läänin kuvernöörille, että aiotun tilan perustamisessa tulivat hyvin ilmi kantaväestön käsitykset itsensä kannattavan tilan mahdollisuuksista tällä alueella. Maanmittari oli paikan tarkastanut ja ehdottanut tilan perustamista, mutta metsänhoitaja totesi, että koko ensimmäinen vartiopiiri oli melkein puuton lukuun ottamatta kituvia koivuja ja erästä pientä mäntymetsikköä Pulmankijärven läheisyydessä. Metsikkö oli Suomen pohjoisin ja ollut rauhoitettuna jo vuosia kaikelta hakkuulta. Vetsikon kyläryhmässä ja yleensä alisella Tenolla vallitsi suuri puun puute, koska polttopuuta rakennuspuusta puhumattakaan haettiin aina Utsjokilaaksosta asti.²⁸⁴

Metsänhoitaja katsoi myös viljelys- ja niittymaat riittämättömiksi. Kantaansa hän perusteli sillä, että jo maanmittari oli todennut, että ”luonnollisia niittymaita ei ehdotetulla uudistalon paikalla ole”. Hakija oli ostanut erään talon kenttamaan, mutta aluemetsänhoitaja totesi, että tilan paloittain myyminen oli asetusten vastaista. Niittyjen puutteessa hakija oli aikonut lannoittaa tiluksiaan ostolannalla. Tästä metsänhoitaja totesi, että voimassa olevat asetukset eivät sallineet lannan myyntiä uudistaloista tai kruununtorpista, eikä hakijan varallisuus näin ollen ollut riittävä peruste uudistilan perustamiseen. Vielä hän huomautti, että hakija asui Outakosken kansakoululla, jolle kuvernöörin päätöksellä 1897 oli vahvistettu Guodnil -niminen uudistila erityisen hyvillä niittytiluksilla. Metsänhoitaja epäili vielä sitä, miten ja kenen toimesta aiottua tilaa oikeastaan tultaisiin hoitamaan, kun hakijan vaikutus- ja asuinpaikka sijaitsi 10 peninkulman päässä tilasta.²⁸⁵

Utsjoen kunnan alueella uudistilojen perustaminen loppui käytännöllisesti katsoen lähes kokonaan 1900-luvulle tultaessa. Suojametsäkomitea totesi mietinnössään 1910, että melkein kaikki viljelykseen vähänkin soveltuvat maat oli pohjoisissa pitäjissä otettu käyttöön. Tämä tarkoitti sitä, että itsekannattavien maanviljelystilojen perustaminen näille seuduille tuli vastaisuudessa olemaan mahdotonta. Komitea totesi, että vuoden 1892 uudistaloasetustakin oli jouduttu näillä seuduilla selittämään toisin kuin asetukset edellyttivät. Määräyksiä oli sovellettu paikallisiin olosuhteisiin niin, että tiloilla voitiin harjoittaa vähäpätöistä maanviljelystä tärkeämmän ja varmemman karjanhoidon ohella. Tiloilla voitiin harjoittaa myös poronhoitoa, kalastusta ja metsästystä.²⁸⁶

7. Tilallisten oikeudet ja velvollisuudet

7.1. Kruununtalallisen ja perintötilallisen oikeudet ja velvollisuudet

Kun keskiajalla maanomistajan asema valtiovaltaan nähden oli vielä ollut vahva, uuden ajan alussa suhde maanomistukseen muuttui. Feodaalinen oppi kielsi talonpojilta omistusoikeuden viljelemäänsä maahan, jonka mukaan kruunu oli valtakunnassa kaiken maan alkuperäinen omistaja. Talonpojalla oli 1600-luvun alussa maahansa niin sanottu sukuoikeus (*dominium utile*). Tällä tarkoitettiin perinnöllistä omistusoikeutta. Jos talonpoika luopui talostaan pakolla

²⁸³ Aluemetsänhoitaja Hugo F. Ehnqvistin lisäselvitys senaatille 4.7.1909 nro 22. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

²⁸⁴ Aluemetsänhoitaja H. F. Ehnqvistin lausunto 29.3.1910 nro 18 läänin kuvernöörille. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

²⁸⁵ Aluemetsänhoitaja H. F. Ehnqvistin lausunto 29.3.1910 nro 18 läänin kuvernöörille. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

²⁸⁶ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, s. 25.

tai vapaaehtoisesti, hänen sukulaisillaan oli siihen etuosto-oikeus, ikään kuin olisivat perineet talonpojan. Valtakunnassa alettiin 1620-luvulla soveltaa verohylkysäännöstöjä, joilla rajoitettiin konkreettisesti talonpojan oikeuksia. Ne merkitsivät ankaraa suhtautumista talonpoikais-ten tilojen verorästeihin. Kun talonpoika jätti kolmena vuonna veronsa maksamatta, hän menetti omistusoikeuden tilaan. Tämän jälkeen kruununtalallinen ei enää omistanut taloaan, vaan viljeli sitä kruunun vuokralaisena. Hänellä oli taloonsa perinnöllinen, vakaa hallintaoikeus. Kruununtilan verot olivat yhtä suuret kuin perintötilan.²⁸⁷

Vielä 1600-luvun lainsäädännössä ei MARTTI KOVERON mukaan puhuta mitään kruununtilojen hallintaoikeudesta. Uudistiloja pidettiin niin sanottuina varsinaisina kruununtiloina, mikä koskee vielä 1700-luvunkin lainsäädäntöä. Säädösten mukaan kruununtalallisella oli tilaansa **hallintaoikeus**, ja sekin vain tietyn ajan. Tilojen juridinen omistaja oli aina kruunu. Valtio oli antanut käyttöoikeuden näihin tiloihin tietyillä ehdoilla. Jos velvollisuus laiminlyötiin toistuvasti, kruunulla oli valta sanoa asukkaat irti tilaltaan. Kruununtalallisen asema oli epävarma, sillä jos kruunulla oli maalle muuta käyttöä, se saattoi periaatteessa häätää kruununtalallisen hänen viljelemiltään mailta niin halutessaan.²⁸⁸

Käännettä kruununtalallisen asemaan merkitsi vuonna 1789 annettu yhdistys- ja vakuuskirja. Se määräsi, että kruununtalallisella tuli olla etuosto-oikeus hallitsemansa tilan perinnöksi ostoon ennen kruunua. Kruununtalallinen ja hänen perillisensä saivat pysyä tilalla niin kauan kuin tahtoivat. Pysyvä nautintaoikeus edellytti, että talonpoika hoiti hyvin tilaansa kuuluvia rakennuksia ja maita mutta ennen kaikkea maksoi veronsa.²⁸⁹ Hänet voitiin häätää myös siinä tapauksessa, että joku muu tarjoutui ostamaan tilan perinnöksi eikä kruununtalallinen halunnut sitä itse tehdä. Vuonna 1793 annettiin säädös, että kruununtalallisen sukulaisella oli etuosto-oikeus ostaa tila perinnöksi ennen vierasta.²⁹⁰

Tilan hoitamisessa verotilallista rajoittivat samat säädökset kuin kruununtalallistakin. Verotilallisen tuli pystyttää sama määrä rakennuksia, ojittaa niittyjä ja peltoja sekä raivata mahdollisuuksien mukaan joka vuosi uutta peltoa ja niittyä. Verotuksen suhteen perintötilallinen joutui maksamaan veronsa ja muut ulostekonsa samaan tapaan kuin kruununtalallinenkin. Verotila saattoi menettää veromaan luonteensa kolmella tavalla: jollei se pystynyt maksamaan verojaan ja joutui autioksi, jos se julistettiin verohylyksi ja jos sitä ei lunastettu sukuun. Silloin se palautettiin kruunun omistukseen.²⁹¹

7.2. Tilallisten verotuksen kytkeytyminen maanomistukseen

Talonpoikien maanomistukseen alkoivat vaikuttaa 1600-luvulla **täystalollisuuden ja itse-kannattavuuden periaatteet**. Täystalollisuuden pohjalta määriteltiin, ettei talonpoika saanut ostaa hallintaansa enempää veronalaista maata kuin hän tarvitsi ollakseen täystalollinen eli täyden maaveron maksaja. Tilojen kannattavuuden säilyttämiseksi tilojen halkomista rajoitettiin perinnönjakojen yhteydessä. Kuningas kielsi vuonna 1684 kokonaan perintötilojen jakamisen 1/4 manttaalia pienemmiksi osiksi. Jo vuonna 1673 lohkomiskieltoa tiukennettiin Suomelle ja Pohjanmaalle osoitetulla asetuksella, josta kaikki tiloista myymällä, panttaamalla tai luovuttamalla lohkotut tilukset oli palautettava alkuperäiselle omistajalle.²⁹²

²⁸⁷ Jutikkala 1958, 117, 142; Virrankoski 1973, 123–126.

²⁸⁸ Kovero 1910, 139–141.

²⁸⁹ Jutikkala 1958, 294.

²⁹⁰ Kovero 1910, 155.

²⁹¹ Kovero 1910, 159, 168.

²⁹² Jutikkala 1958, 146–150; Virrankoski 1973, 126–127.

Oikeusopilliseksi teoriaksi feodaalinen ajattelutapa muotoiltiin vasta 1700-luvulla, mutta jo 1600-luvulla talonpoikien maanomistukseen alkoivat vaikuttaa kolmenlaisen maanluonnon käsitteet. Maanluontoajattelun mukaan maa saattoi olla joko rälssi-, vero- tai kruununluontoista. Kussakin omistajan valta maihinsa nähden oli erilainen. Kruunu oli aikanaan luovuttanut täyden omistusoikeuden rälssitiloihin. Talonpoikien kohdalla näin ei ollut tapahtunut, joten kruununtilat olivat kruunun täydellistä omaisuutta. Kruunulla oli oikeus siis myös rajoittaa talonpoikien maaomistuksia. Tilojen veronmaksu oli ratkaisevassa asemassa, sillä talonpoika säilytti omistusoikeutensa vain, mikäli maksoi kruunulle veroja. Tästä tulee myös nimitys veroluontoinen maa.²⁹³

Kaarle XI:n aikana verotus koki Ruotsissa merkittävän uudistuksen. Talonpoikien verotuksessa siirryttiin niin sanottuihin metodisiin verollepanoihin. Niiden tavoitteena oli perustaa talonpoikien verotus niihin tulolähteisiin, joista hän saattoi saada pysyvästi vakaata tuloa. Sellaisia olivat niityt, pellot, metsät, kalavedet, myllyt jne. Talonpoikien verollepanomethodissa otettiin huomioon myös veronmaksukykyä heikentävät tekijät, kuten peltomaiden laatu, niiden hallanarkuus ja talouskeskuksen etäisyys kauppapaikkoihin. Ensimmäinen verollepanomethodi Suomea varten annettiin vuonna 1690 ja niitä täydennettiin sitten pitkin 1700-lukua.

Oikeusoppineet, kuten esimerkiksi J.N. LANG, pitivät 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa maanviljelyä ainoana oikeana elinkeinona, joka toi maankäyttäjälle omistusoikeuden hänen käyttämiinsä maihin. Kuljeksivan metsästäjä–kalastajan tai paimentolaisen osalta ei voitu puhua minkäänlaisesta maan omistussuhteesta. Vaikka paimentolaisen suhde maahan oli kiinteämpi, heimon hallussa olevaa aluetta käytettiin yhteisesti ja oikeus maahan oli vain yhteinen laidunoikeus. Edes maan ottaminen viljelykseen ei välittömästi vielä tuonut pysyvää omistusoikeutta maahan, esimerkkinä tästä olivat muun muassa kaskiviljelykset. Vasta asutuksen lisääntyessä ja tilan rajoittuessa tietylle alueelle, voitiin ryhtyä puhumaan maanomistusoikeudesta. Vasta viljelty maa, johon ihminen oli pannut työtä ja pääoma, saattoi tuoda omistusoikeuden maahan.²⁹⁴ Pitää kuitenkin pitää mielessä, että tämä oli vallitseva ajattelutapa aikana, jolloin asutuksen vielä katsottiin levinneen kyläkunnittain. Puhuttiin niin sanotusta agraarikommunismista. Vasta EINO JUTIKKALA osoitti, että asutus onkin levinnyt yksinäistalojärjestelmän puitteissa.

7.3. Uudistilan kuntoon laittaminen – rakennus- ja viljelyvelvollisuus

Kuten edellä on tullut jo ilmi, tilallisen oli noudatettava asumisessaan tarkkoja ohjeita. Hänen oli pystytettävä pakolliset rakennukset, joiden koosta myös annettiin säädöksiä. Rakennusten määrä oli suhteessa tilan kokoon, pienemmät tilat pääsivät vähemmällä aina tilanteen mukaan. Kruununtilallisen oli pidettävä rakennukset myös hyvässä kunnossa. Karjalassa sijaitsevat kruununtilat olivat kuitenkin poikkeusasemassa, sillä siellä asukkailla oli lupa rakentaa tilansa parhaalla katsomallaan tavalla.²⁹⁵

Jos hakija sai luvan uudistilan perustamiseen, hänen oli vuoden 1749 lapinplakaatin mukaan kahden vuoden kuluessa luvan saamisesta pantava tuvan rakentaminen ja maan viljeleminen alulle. Tällä haluttiin varmistua, että hakija oli tosissaan uudistilan käyttöön ottamisessa. Ja ettei hänen tarkoituksenaan ollut vain varmistaa, ettei kukaan muu ota maita viljeltäväkseen. Muussa tapauksessa hakija menetti saamansa luvan ja oikeus saattoi antaa luvan jollekin toiselle uudistilalle, mieluiten sille, joka oli siihen tarpeeksi kykenevä tai joka ensimmäisenä ehti

²⁹³ Jutikkala 1958, 142–145; Korpjaakko 1989, 278–279.

²⁹⁴ Lang–Haataja 1931, 7–8; Korpjaakko 1989, 53.

²⁹⁵ Kovero 1910, 141–142.

ilmoittautua (§ 4).²⁹⁶ MARTTI KOVERO arvelee, että plakaatin neljännen pykälän tarkoituksena oli ratkaista se kruunun puolelta vallinnut epäkohta, että erämaiden ollessa kyseessä, kruunun omistusoikeus niihin oli edelleenkin epäselvä. Kun maaherrat ryhtyivät maita asuttamaan, niille ilmaantui lähes aina omat haltijansa. Pitäjät, kylät tai yksityiset tilalliset väittivät erämaiden olevan heidän rajojensa sisäpuolella eli heidän laillista omaisuuttaan. Yksityisten puolesta vallitsi taas se ristiriita, etteivät he itse kuitenkaan kyenneet ottamaan maita viljelykseen.²⁹⁷

Plakaatti antoi määräyksiä myös uudistilaan kuuluvista rakennuksista. Vapaa vuosien aikana uudisasukkaan tuli rakentaa tupa ja kamari, jonka tuli olla 12 kyynärää pitkä ja 10 leveä. Siinä tuli olla katto, lattia, uuni ja leivinuuni sekä tarpeelliset ikkunat. Lisäksi tuli rakentaa vilja-aitta, paalu-aitta, rehuvarasto ja talli. Rakennusten tuli olla valmiina vapausvuosien päättyessä. Uudistilan käytöstä ja ylläpidosta oli noudatettava niitä sääntöjä, joita yleisen lain Rakennuskaaren 27 pykälässä säädettiin (14 §). Säädettiin myös, että verovapausvuosien päättyessä pellon ja niittyjen raivauksen sekä rakennusten tuli olla valmiina. Myös Utsjoelle ja Inariin perustettujen uudistilojen katselmuksissa sekä kuvernöörin päätöksissä korostetaan uudisasukkaan velvollisuuksia, joita tämän tuli panna täytäntöön verovapautta vastaan.

Määrättiin myös, että uudistiloilla oli pidettävä niin sanottuja *taloudellisia katselmuksia*. Näillä pyrittiin valvomaan, että uudisasukas noudatti asetuksia.²⁹⁸ Käytännössä tämä tarkoitti usein sitä, että paikallinen nimismies valvoi, että uudistilallinen ylipäänsä teki jotakin uudistilansa eteen. Myös kuvernööri mainitsi valvontavelvollisuudesta antamissaan uudistilapäätöksissä.²⁹⁹ Oli nähtävissä myös sellaisia tapauksia, että vaikka uudistila oli perustettu, kukaan ei tehnyt mitään raivauksen edistämiseksi. Tällöin uudisasukasta saatettiin uhata hädöllä.

7.4. Lappiin perustettaville uudistiloille perintöoikeus

Vielä senkin jälkeen, kun Suomi oli liitetty osaksi Venäjää, vuoden 1749 Lapin asutusplakaatti toimi säädöksenä, jonka pohjalta uudistiloja perustettiin. Säännön tarkoittamat uudistilat merkittiin maa- ja veronkantokirjoihin kruununluontoisena maana eli kruunun uudistiloina. Tämä tarkoitti käytännössä sitä, että kruunu katsottiin maan omistajaksi ja uudistilallinen oli kruunun vuokralainen ja sai asua tilaa maksamaansa veroa vastaan.

Keisarillista kirjettä 12. heinäkuuta 1831 Lapin asuttamisen edistämiseksi voidaan pitää Suomen oloissakin harvinaislaatuksena. Tämä on yksi niistä toimenpiteistä, jotka osoittavat erityisaseman, joka Lapilla aika ajoin oli valtakunnan asutuspolitiikassa. Se, mikä kirjeestä tekee tämän tutkimuksen kannalta merkittävän, on kysymys lapinveromaille perustettavien uudistilojen maanluonnosta.³⁰⁰

²⁹⁶ Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller och hädanefter, till Landets uppbrukande derstädes, sig nedsätta vilja, 14.11.1749. Samling af Författningar rörande landtmäteriet och justeringen af mått, mål och vikt i Finland. Helsinki 1836, 86–91.

²⁹⁷ Katso Kovero 1910, 20–22, 122.

²⁹⁸ Kovero 1910, 122.

²⁹⁹ Katso esimerkiksi Oulun lääninhallituksen päätös 15.3.1902 Niemelän uudistilan perustamisesta. Niemelän tilan asiakirjavihko. Utsjoen HaA EIIB:1. OMA.

³⁰⁰ Tässä yhteydessä kannattaa kiinnittää huomiota niin sanottuun Haukiniemen tapaukseen Kuusamon käräjillä. KAISA KORPIJAAKKO on tarkastellut Haukiniemen tapausta väitöskirjassaan *Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa* (1989), sivut 568–579. KORPIJAAKKO käyttää oikeustapausta todisteena väitöskirjassaan esittämäänsä teoriaan siitä, että saamelaisten maat olivat perinnönluontoisia. Haukiniemen tilaa ei 1700-luvun aikana kuitenkaan merkitty maakirjaan perintötilaksi. Tapauksen ratkaisu on tiedossa, sillä Kuusamon pitäjän 1/4 manttaalina Haukiniemen tilan nro 2 toinen puoli ostettiin perinnöksi vuonna 1826 ja toinen vuonna 1844. Special Jordebok 1845. OLKI Ha1:9. OMA. Sen sijaan mielenkiintoinen on kysymys, miksi oikeuslaitos

Oulun läänin kuvernööri lähetti memoriaalin 24. toukokuuta 1830 senaattiin, jossa pyysi keisaria suostumaan siihen, että ryhdyttäisiin toimiin Lapin köyhien pitäjien auttamiseksi. Maaherra pyysi Lappiin perustettaville uudistiloille (s. o. kruunutiloille) siellä tavattavien suurten vaikeuksien vuoksi määräystä, jonka perusteella uudistiloille olisi voitu myöntää perintöoikeus ja merkitä ne maakirjaan suoraan perintötiloiksi.³⁰¹

Asia lähti senaatin talousosaston käsiteltäväksi. Käsittelyn yhteydessä todettiin, että kruunutilat Lapissa, kuten uudistilat ylipäättään, olivat huonommassa kunnossa kuin ne tilat, jotka oli ostettu perinnöksi. Viljelyn tehottomuus johtui enimmäkseen siitä, että kun uudisasukkaiden vanhimalla pojalla yksin oli hallintaoikeus tilaan ja kun uudisasukkaan muilla lapsilla ei ollut mitään perimäoikeutta, heillä ei myöskään ollut halua laittaa tilaan työpanostaan. Muut lapset pakotettiin näin etsimään toimeentulonsa muualta, jolloin asukkaat näillä muutenkin kaukaisilla, vähäväkisillä ja kovaosaisilla paikkakunnilla ennestään vähenivät. Uusien uudistilojen perustajista tuli puutetta. Samaan aikaan tiloja jo perustaneilla oli puutetta työvoimasta. Lapin kruunutilojen asukkaat eivät itse pystyneet hoitamaan niitä kustannuksia, joita tavallisessa verolle ostossa vaadittiin. Samalla arveltiin, että kruunun menetykset luopumalla verolleostomaksuista eivät tuntuvasti vähenisi verrattuna siihen hyötyyn, joka tiloilta tulevaisuudessa olisi saatavissa veromiehen oikeuden kautta.³⁰²

Senaatin talousosaston käsittelyssä tulivat luonnollisesti esiin myös ne epäkohdat, joiden vuoksi tällainen oikeus haluttiin Lappiin perustettaville uudistiloille antaa. Missään vaiheessa ei puututtu kysymykseen, olivatko Lappiin perustetut uudistilat saamelaisten perintömailleen perustamia vai eivät. Oikeus perintöluontoisuuteen haluttiin antaa nimenomaan siitä syystä, että herätettäisiin ja edistettäisiin viljelyintoa varsinaisissa lapinmaiden seurakunnissa eli Enontekiöllä, Kittilässä, Sodankylässä, Utsjoella, Inarissa, Kuolajärvellä ja Kuusamossa. Esitettiin, että oikeus myönnettäisiin ”hyvämaineisille sekä maanviljelyksessä innokkaille ja taitaville asukkaille” (ruots. *få meddela sådane idoge och duglige åboen skattemanna rätt uti deras innehafvande krono lägenheter*). Veromiehen oikeus olisi Lapin seurakunnissa nyt jo olemassa olevilla kruunutiloilla, vanhemmilla tiloilla ja uudistiloilla sekä tulevaisuudessa laillisesti syntyvillä kruunun uudistiloilla, jotka olivat siinä kunnossa, että ne voitiin lunastaa verolle. Asukkaita haluttiin rohkaista olemaan esimerkkinä muille.³⁰³

Valtioneuvos Johan Walheimin³⁰⁴ antamassa lausunnossa mainitaan, että jo Ruotsin hallitusvallan aikana oli etsitty ratkaisua käsillä olevaan kysymykseen. Tavoitteena oli jo tuolloin ollut helpottaa Lappiin perustettavien uudistilojen asemaa niin, että asukkaat saisivat perustamansa uudistilat perintöluontoisiksi. Walheim viittaa kahteen ratkaisuyritykseen, jotka oli annettu 17. elokuuta 1762 ja 18. tammikuuta 1766.³⁰⁵

Valtioneuvos Walheimin mainitsemista ratkaisuyrityksistä toinen oli Ruotsin kuninkaan päätös ja selitys Ruotsin ja Suomen rahvaan yleiseen valitukseen vuoden 1762 valtiopäivillä. Noilla valtiopäivillä oli käsitelty Jämtlannin Lpin uudisasukkaiden anomusta saada uudistiloihin vero- eli perintöoikeus. Kuningas antoi asiasta seuraavan päätöksen: ”Jämtlannin Lapin uudisasukkaiden anomukseen, koskien niitä suuria vaikeuksia, joita uusien tilojen perustaminen maaseudulle aiheuttaa, suon alamaisilleni vero-oikeuden ilman lunastusta sellaisille uu-

viranomaisnäkemyksestä poiketen katsoi saamelaisten maan olevan perintöluontoista sen perusteella, että siitä maksettiin lapinveroa.

³⁰¹ Senaatin talousosaston pöytäkirja 4.5.1831 § 11. Senaatin arkisto (SA), mikrofilmi senaatti 8. KA.

³⁰² Senaatin talousosaston pöytäkirja 11.5.1831. SA, mikrofilmi senaatti 8. KA.

³⁰³ Senaatin talousosaston pöytäkirja 11.5.1831. SA, mikrofilmi senaatti 8. KA.

³⁰⁴ Suomen senaatin talousosaston jäsen, valtioneuvos Johan Walheim, Ala-Sääksmäen kihlakunnan tuomiokunnan tuomari, kirkollistoimituskunnan päällikkö. Valtiokalenteri 1831.

³⁰⁵ Senaatin talousosaston pöytäkirja 11.5.1831. SA, mikrofilmi senaatti 8. KA.

distiloille, joista kuninkaallinen kirje kuninkaalliselle kamarikollegiolle 27. heinäkuuta 1737, koskien Karjalan maakuntaa, säätää. Tämän asetuksen kuninkaallinen majesteetti on suonut, ja joka on sopiva ja voimassa sekä Jämtlannissa että muissa Lapinmaiden pitäjissä.³⁰⁶

Päätös merkitsi ensinnäkin sitä, että Suomen ja Ruotsin Lapinmaissa voitiin toteuttaa Karjalan maakuntaan annettua säädöstä. Kuningas saattoi siis nojautua päätöksissään myös muille kuin Lapin alueelle annettuihin säädöksiin. Nimenomaan soveltamistilanteessa voitiin tukeutua toiseen maakuntaan annettuun lakiin, mikäli olosuhteet vastasivat jollakin tavalla toisiaan. Toki Lappi ja Karjala olivat täysin erilaisia alueita, mutta niitä yhdisti se, että molemmat maakunnat sijaitsivat valtakunnan rajaseudulla. Valtion otteen vahvistamiseksi oli hyvä antaa rajaseudun asukkaille erityisoikeuksia ja houkutella heitä pysyvään asutukseen.

Walheimin mainitsema toinen ratkaisuyritys oli Ruotsin kuninkaan Adolf Fredrikin antama valtiopäiväpäätös 18. tammikuuta 1766. Tässä päätöksessä kuningas salli Lappiin perustettujen uudistilojen muuttamisen maakirjaan kruununtiloista perintötiloiksi ilman erillistä lunastusmaksua. Päätökseen liittyi vielä kuninkaan kirje Västerbottenin läänin maaherralle³⁰⁷ koskien hänen antamaansa säädöstä. Päätös ja kirje olivat seurausta vuoden 1766 valtiopäivillä esiin tulleetseen Lapin rahvaan valitukseen, jonka valtiopäiväedustaja Matts Pahlsson Riipi oli jättänyt Inarin, Sompion, Kemikylän, Sodankylän, Kuusamon, Enontekiön ja Jukkasjärven asukkaiden puolesta.³⁰⁸

Utsjoen osalta päätös ei ollut ajankohtainen, koska siellä uudistiloja ei ollut. Inarin osalta on mainittava, että maakirjamerkinnät veroluontoisuuden toteutumisesta ovat epäselviä. Inarin uudistilat perustettiin 1750-luvun lopussa ja ensimmäisen kerran ne merkittiin maakirjaan vuonna 1762. Tuolloin ne nauttivat verovapautta, Aikion tila vuoteen 1766, Kyrön tila vuoteen 1773 ja Paadarin tila vuoteen 1772.³⁰⁹ Veroluetteloista ei selviä, olivatko tilat kruunun- vai perintöluontoisia. Manttaalimerkinnät maakirjoissa alkavat vuonna 1767 eli vuosi kuninkaan antaman päätöksen jälkeen. Merkintää varten on vain yksi sarake. Vuonna 1767 Aikion perustama uudistila oli 1/8 manttaalin suuruinen, Kyrö ja Paadar nauttivat edelleen verovapautta.³¹⁰ Vuonna 1773 Kyrön tilan manttaaliluvuksi merkittiin 1/8, seuraavana vuonna Paadarin tila sai myös manttaaliluvun 1/8, mutta oli veronmaksukyvytön ja merkittiin autioksi. Vuonna 1774 manttaalimerkintää varten maakirjoihin ilmestyi kaksi saraketta, kaik-

³⁰⁶ Alkuperäinen ruotsinkielinen teksti kuuluu: ”uppå nybyggarnes uti Jemtlands Lappmark underdåningste anhållan, at, i anseende til den stora swårigheter, som förekommer wid nya hemmans uptagande i denne landsorten, dem nådigst måtte förunnas Skattemannarättighet utan lösen uppå sådane nybyggen, på lika sätt, som Kongliga Brefwet til Kongliga Majestäts och Riksens Cammar-Collegium af den 27 juli 1737, angående Landskapet Carelen förordnar, har Kongliga Majestets dess nådige förordning utfärda låtit, hwilken både til Jemtland och flere Lappmarks orter är lämpelig och gällande”. Modee, 17.8.1762 Kongliga Majestets resolution och förklaring på allmogens i Sverige och Finland allmänne besvär vid sist öfwerståndne Riksdag. Stockholm 1779.

³⁰⁷ Norrbottenin lääninkonttorin kirje 7.7.1830 Oulun läänin maaherralle. OLKI Da3:15. OMA. Liitteenä oleva Adolf Fredrikin kirje Västerbottenin läänin maaherralle kuuluu kokonaisuudessaan seuraavalla tavalla: Wi hafwa uti öfwerwägande hos Oss komma låtit 1, 2, 3 och 4 de §§ af allmogens uti en del Lappmarker i det Eder i Nåder anförtrödde Länet, wid innevarande Riksdag, ingifve underdåniga enskilte Besvär, tillika med hvad wederbörande Wåre och Rikets Collegier, uti afgifve Utlåtelser, dervid i underdånighet haft att andraga; Och emedan Wi i Nåder godtfunnit öfver de Oss härutinnan förekomne målen att Resolwera, på sätt, som bifogade afskrift utvisar; ty warder Eder sådanta härmed tillkännagifwit, jemte Nådig vilja och befallning, det i om verkställigheten af hwad Wår i desse mål gifve Resolution allmogen tillägger, dragen den försorg, som i följe deraf, Eder åligger, Och vi befalle. Eder i det Gud Alsmäktig Nädeligens Stockholm i Rådskammaren, den 18. Januarii 1766. Adolph Friedrich.

³⁰⁸ Kuninkaallinen päätös Lapin rahvaan valitukseen 18.1.1766. OLKI Da3:15. OMA.

³⁰⁹ Maa- ja veronkantokirja Tornion ja Kemin Lapista 1762. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

³¹⁰ Maa- ja veronkantokirja Tornion ja Kemin Lapista 1762. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

kien tilojen manttaalimerkintä oli ensimmäisessä sarakkeessa. Vuodesta 1777 sarakkeita on jälleen vain yksi.³¹¹ Vaikuttaa kuitenkin siltä, että tiloja pidettiin kruununluontoisina, koska 1800-luvun maakirjoissa tilat on merkitty selvästi kruununluontoisiksi. Myös Sodankylässä ja Kittilässä tilat ovat kruununluontoisia.³¹²

Keisarillinen kirje 12. heinäkuuta 1831 tuli siis koskemaan varsinaisia lapinmaiden seurakuntia, joita olivat Enontekiö, Kittilä, Sodankylä, Utsjoki, Inari, Kuolajärvi ja Kuusamo. Varsinaisen kirjeen sisältö noudatteli hyvin pitkälle senaatin käsittelyä. Keisari soi lapinmaiden asukkaille oikeuden saada hallitsemansa kruununtilat maakirjaan perinnöksi ilman verolle lunastusta. Perintöoikeuden tarkoituksena oli rohkaista ahkeruuteen ja utteruuteen. Oikeus myönnettiin vain niille asukkaille ja sellaisille uudistiloille, jotka oli asutettu laillisessa järjestyksessä ja joiden asukkaat olivat hyvämaineisia sekä ahersivat maanviljelyksen parissa sekä olivat siveellisiä ja järjestyksen tuntevia. Oikeutta ei myönnetty asukkaille, joiden uudistilat olivat autioituneet tai muuten rappiotilassa. Maaherran tuli toimittaa asiakirjat senaattiin tutkittavaksi. Harkinnan jälkeen senaatti antoi päätöksestään ilmoituksen maaherralle. Jos vero-oikeus myönnettiin, maaherran tuli heti siirtää uudistila maakirjaan verotilaksi sekä antaa asukkaalle siitä todistus ilman lunastusta. Pitäjän kirkossa tuli ilmoittaa, että asukkaalle oli tällainen oikeus annettu.³¹³

Suomen senaatin talousosasto antoi vielä samana päivänä 12. heinäkuuta 1831 Oulun läänin maaherralle memoriaalin keisarillisen kirjeen johdosta. Memoriaalissa käsiteltiin kirjeen varsinaista toimeenpanoa ja siihen liittyviä käytännön kysymyksiä. Maaherran tuli lähettäessään asiakirjat senaattiin ilmoittaa uudistilan nimi, numero ja sijainti sekä tilan manttaali. Asiakirjoista tuli ilmetä, milloin tila oli perustettu, kuka asukas oli ja milloin hän oli saanut asukasoi-
keuden tilaan. Mukaan tuli liittää paikkakunnan kruununpalvelijan lyhyt tiedonanto tai selvitys, millä tavalla uudistilaa oli ylläpidetty ja millä tavalla asukas oli kunnostautunut utteruudessa. Mukana tuli olla myös papintodistus asukkaan maineesta, iästä ja muista asiaan vaikuttavista olosuhteista. Asukas saattoi joko itse tehdä asiasta anomuksen maaherralle tai hakemuksen saattoi tehdä myös kruununpalvelija asukkaan anomuksen johdosta. Mikäli tapaturma aiheutti tilalle tai asukkaalle rappion, se ei saanut poistaa asukkaalta vero-oikeutta, mikäli hän oli osoittanut, että aikoi uudelleen rakentaa tilansa ja hänellä myös muutoin oli edellytykset siihen.³¹⁴

Ilmoitus senaattiin tuli tehdä erikseen jokaisesta uudistilasta. Senaatti antoi maaherralle tiedon suostumuksesta tai kieltävästä vastauksesta, josta annettiin tieto asukkaalle. Kun vero-oikeus myönnettiin, se merkittiin heti maakirjaan sekä annettiin siitä tieto kihlakunnan kirjurille ja kruununvoudille. Lääninkonttorissa laadittiin maaherran allekirjoittama todistus, jota asukas saattoi käyttää perintökirjan sijasta. Maaherran tuli lähettää vero-oikeustodistus paikkakunnan kruununpalvelijalle, joka lähetti sen edelleen asukkaalle. Mikäli uudisasukas syyllistyi rikokseen, myönnetty vero-oikeus peruutettiin. Mikäli hänellä oli kruununveroja tai verorästejä maksamatta, vero-oikeutta ei annettu, ennen kuin verorästit oli maksettu. Vero-oikeus tuli antaa vasta lopullisen vahvistuksen ja manttaalin määräämisen jälkeen. Mikäli uudistilan asukas-
oikeudesta tai omistusoikeudesta riideltiin, riita oli ensin ratkaistava. Mikäli asukas luopui tilasta tai kuoli, ja uudistilaa hallitsi leski alaikäisten lasten kanssa, pidätettiin vero-oikeus,

³¹¹ Maa- ja veronkantokirjat Tornion ja Kemin Lapista 1773–1777. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

³¹² Matti Enbusken tiedonanto 9.11.2005.

³¹³ Keisarillinen kirje 12.7.1831. OLKI Ea3:16. OMA.

³¹⁴ Senaatin talousosaston memoriaali 12.7.1831 Oulun läänin maaherralle. OLKI Ea3:16. OMA.

kuten yleiset säädökset vero-oikeudesta säätivät. Muille kuin varsinaisille kruunun uudistiloille ei voitu myöntää kyseistä oikeutta.³¹⁵

Tässä vaiheessa on todettava, että Inarin ja Utsjoen asutustilanne ei ollut syynä kuvernöörin hakemukseen. Anomuksen syynä oli eteläisempien lapinmaiden tila. 1830-luku oli aikaa, jolloin uudistilojen perustaminen sekä Inarissa että Utsjoella vasta toden teolla alkoi, eikä alueen uudistilojen huonolla kunnolla voinut olla vaikutusta hakemuksen syntymiseen. Inari, mutta myös Utsjoki, oli alue, jossa kirjeen säädöksiä toteutettiin käytännössä. Erityisesti Inarissa oli suhteellisen paljon niitä tiloja, jotka saivat perintöoikeuden ilman lunastusmaksua. Kokonaistutkimusta siitä, kuinka paljon tällaisia tiloja oli niillä paikkakunnilla, joille oikeus myönnettiin, ei ole tehty.

Inarissa ja Utsjoella vero-oikeuksia tiloille myönnettiin seuraavan asetelman mukaan. Maakirjassa puhutaan joko vero-oikeudesta tai käytetään ilmaisua ”*julistettu perinnönluontoiseksi perintölunastusmaksua suorittamatta*”.

Senaatin myöntämät vero-oikeudet Inarin ja Utsjoen pitäjissä.³¹⁶

INARI:

Ivalon kylä:

Nuottamajärvi, 20.6.1872

Kyrön kylä:

Heikkilä, 5.2.1868

Mannermaa, 5.9.1870

Veskonieniemi, 5.2.1868

Huhtamella, 29.12.1865

Mikkola, 11.6.1867

Marttila, 11.6.1867

Mattila, 6.5.1874

Muddusjärven kylä:

Thule, 26.9.1866

Palttoniemi, 19.11.1870

Paadarin kylä:

Lusmaniemi, 7.1.1871

Paatsjoen kylä:

Naamajärvi, 23.8.1871

UTSJOKI:

Nuorgamin kylä:

Porvari, 7.1.1871

Outakosken kylä:

Inarijoensuu, 10.6.1884

Senaatin käsittelyn yhteydessä viitattiin siis kuninkaan antamiin päätöksiin rahvaan valitukseen. Asian käsittelyn yhteydessä ei kertaakaan mainittu sitä, että tilat olisivat sijainneet vanhoilla lapinveromailla ja että ne sen vuoksi olisivat olleet oikeutettuja perintöluontoisuuteen. Lapinveromaita ei itse asiassa mainittu käsittelyn yhteydessä lainkaan. Kuitenkin uudistilojen perustamiskatselmuksista tulee selvästi ilmi, että asuinsijat, joille uudistilat perustettiin, olivat asukkaiden vanhoja perintömaita. Termi uudistila ei itse asiassa anna oikeata kuvaa Utsjoelle ja Inariin perustettujen tilojen luonteesta. Tilat eivät suinkaan olleet uusia ei kenellekään kuuluneita, vaan perustajien esi-isät olivat nauttineet tilojen maita ja vesiä paikoin ikimuistoisista ajoista lähtien.

³¹⁵ Senaatin talousosaston memoriaali 12.7.1831 Oulun läänin maaherralle. OLKI Ea3:16. OMA.

³¹⁶ Erityismaakirja 1875, Kemin ja Lapin kihlakunnat. OLKI Ha1:13. OMA; Lapin kihlakunnan maakirja 1905. OLKI Ha1:19. OMA.

III. Kruununmetsätorppa-asutus ja metsähallinnon vaikutus asutukseen

1. Väkiluvun kehitys Inarissa ja Utsjoella - väestönkasvua ja muuttoliikettä

1.1. Väestö kasvaa

Tultaessa 1870-luvulle Inari koki historiansa siihen saakka voimakkaimman väestönkasvun. Kyrön kylän väkiluku lisääntyi nopeasti niin, että se nousi 1870-luvulla 27 % ja 1880-luvulla jälleen 33 %. Väkilukua kasvatti erityisesti huonemiesten määrän huomattava lisääntyminen, joka oli seurausta paikkakunnalle muutosta. Huonemiehiä olivat Inarissa ne, joilla oli oma asunto tilan mailla sekä ne, jotka asuivat tilan isäntäperheen kanssa yhteistaloudessa ilman omaa erillistä asuntoa. Verrattaessa muuttaneiden luetteloa Kyrön kylän henkikirjaan, huomataan ulkopaikkakuntalaisten asettuneen huonemieheksi juuri Kyröön.³¹⁷

Kuolleisuus pysyi alhaisena koko 1870-luvun lukuun ottamatta vuotta 1877, jolloin isorokkoon kuoli kevään aikana 33 ihmistä. Samaan aikaan syntyvyys kasvoi voimakkaasti ja luonnollinen väestönkasvu 1870-luvulla oli peräti 84 %.³¹⁸ Kuolleisuus pysyi alhaisena myös koko 1880-luvun lukuun ottamatta vuotta 1886, jolloin tuhkarokko lisäsi lapsikuolleisuutta. Siihen kuoli 33 ihmistä.

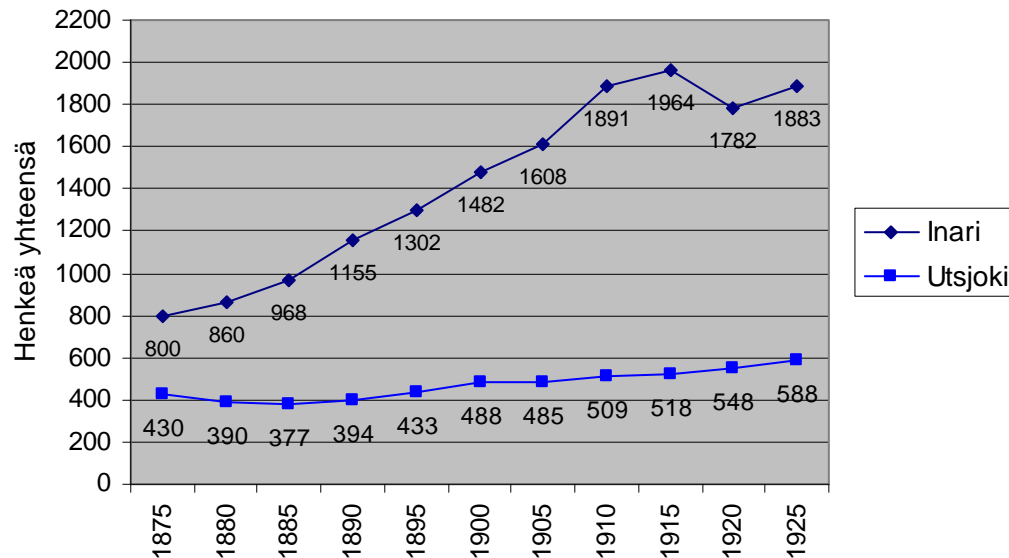
Utsjoella väkiluku koki aivan toisenlaisen kehityksen kuin Inarissa. Utsjoella vuosien 1875–1885 välisenä aikana väkiluku jopa laski. Lasku johtui muuttoliikkeestä, joka suuntautui pääosin Inariin, kuten tullaan näkemään. Tämän jälkeen väestön määrä alkoi tasaisesti nousta. Inarin räjähdysmäisestä väkiluvun kasvusta poiketen Utsjoella nousu oli hidasta ja väkimäärä taas laski tilapäisesti 1900-luvun ensimmäisinä vuosina.

³¹⁷ Muuttaneiden luettelot 1870–1889. Inarin KA mikrofilmi IK 536. OMA; Inarin henkikirja 1890. Kittilän KHkA BbI:2. OMA.

³¹⁸ Väkilukutaulukot 1805–1929. Inarin KA SI:1–2. OMA.

KAAVIO 3

Inarin ja Utsjoen kuntien väkiluku vuosina 1875-1925

Lähteet: Inarin väkilukutaulukot 1875–1920. Inarin KA SI:2. OMA; Väestötilastoa 1875–1925. Suomen Virallinen Tilasto (SVT); Kirkonkirjoihin merkitty väestö 1880–1925. Suomen Tilastollinen Vuosikirja (STV).

Tultaessa 1880-luvun loppupuolelle ja 1900-luvun alkuun on vaikea seurata sitä kehitystä, joka johti joidenkin saamelaiskujen ja -perheiden suomalaistumiseen Inarissa. Viimeistään tässä vaiheessa monet saamelaiskuvut, jotka olivat asettuneet uudisasukkaiksi Kyrön kylään, olivat pitkälle suomalaistuneet. Väestön lisääntyessä ainoa luotettava lähde siitä, kuka tunsivat olevansa suomalainen kuka saamelainen, olivat pappien merkinnät. Virallisissa lähteissä viranomaiset alkoivat kutsua uudistilan perustaneita saamelaisia talojen nimillä ja näin monet saivat suomalaisnimen. Talvella 1920 puhjennut espanjantauti aiheutti Inarin historiassa siihen asti suurimman väestökatastrofin. Tauti vei lähes 10 % Inarin väestöstä, jopa kokonaisia perheitä kuoli. Samaan aikaan myös suomalaisen väestön määrä ohitti saamelaisväestön määrän.

TAULUKKO 5

Saamelaisten ja suomalaisten määrä Inarissa 10-vuosittain 1870–1920

Vuosi	Saamelaiset	Suomalaiset
1870	514	206
1880	562	297
1890	714	433
1900	843	632
1910	999	776
1920	806	930

Lähteet: Inarin seurakunnan rippikirja 1870. Inarin KA mikrofilmi IK 536. OMA; Väkilukutaulukot 1880–1910. Inarin KA SI:2. OMA: Saamelaisasiain komitean mietintö. KM nro 12/1952, 16. Vuodesta 1880 lähtien tiedot suomalaisten ja saamelaisten määristä perustuvat paikallisten pappien ilmoittamiin lukuihin.

Ivalojoelta löydettiin kultaa 1860-luvun loppupuolella. Se sai aikaan väkiryntäyksen kultamaille. Väkiluvun voimakas kasvu selittyy kuitenkin vain osin kullankaivun myötä muuttaneista. Monikaan kullankaivaja ei jäänyt paikkakunnalle pysyvästi. Myös nälkävuodet 1866–1868 lisäsivät liikkuvuutta. T.I. ITKOSEN mukaan suomalaisten muutto Inariin alkoi erityisesti 1860-luvun loppupuolelta lähtien. Todellisuudessa se alkoi kuitenkin vasta 1870-luvun loppupuolella ja kiihtyi vuosisadan loppua kohden. Muuttaneet olivat yleensä kruunun tai kirkon virkamiehiä sekä renkejä ja piikoja. Muuttovoitto 1870-luvulla oli yhteensä 30 henkeä.³¹⁹ Koko väkiluvun kasvusta muuttovoiton osuus jäi siten kovin pieneksi. Sen sijaan erityisesti 1880-luvun alussa mutta myös koko 1890-luvun Inariin muuttaneiden määrä oli merkittävä. Suurin osa 1880-luvulla saapuneista oli taas porosaamelaisia.

1.2. Porosaamelaisten muuttoliike

Merkittävän ryhmän Inariin muuttaneista muodostivat Utsjoen puolelta rajasulun seurauksena tulleet porosaamelaiset. Vuonna 1865 muutti joukko tunturisaamelaisia Inarin puolelle. Heitä olivat: porolappalaiset Johan Pehrsson West, Nils Pehrsson Länsman ja Johan Davidsson Högman perheineen sekä Jon Pehrsson Paut, joka oli naimaton. Yhteensä heitä oli 12 henkeä.³²⁰ Muuttaneiden luettelon mukaan Utsjoelta muutti Inarin kunnan puolelle porosaamelaisia seuraavasti:³²¹

1880–1884	36
1885–1889	10
1890–1894	7
1895–1899	-
1900–1905	1
1906–1910	1
1911–1915	-
1916–1920	8
1921–1925	-

Suurin osa Inarin seurakuntaan muuttaneista porosaamelaisista oli lähtöisin Utsjoelta.³²² Muuttopaikkakunnaksi oli merkitty Utsjoki, joten ainakin muuttovaiheessa heidän voidaan olettaa olleen Suomen (Venäjän) kansalaisia. Inariin muuttaneet poro- eli tunturisaamelaiset ruokakuntien päämiehineen olivat seuraavat (suluissa on Inarin kirkonkirjoihin merkitty muuttovuosi):³²³

Tunturisaamelainen Aslak Andersson Panne³²⁴ vaimonsa Karin Jonsdotter Vuolabin kanssa (1880)

³¹⁹ Muuttaneiden luettelot 1860–1879. Inarin KA mikrofilmi IK 536. OMA.

³²⁰ Inarin muuttaneiden luettelo 1865. Inarin KA mikrofilmi IK 536. OMA.

³²¹ Inarin muuttaneiden luettelot 1880–1889. Inarin KA mikrofilmi IK 536. OMA; Inarin seurakunnan muuttaneiden luettelot 1890–1925. Inarin seurakunnan arkisto. Inari.

³²² Julkisuuudessa on viime aikoina väitetty, että muun muassa Utsjoelle ja Inariin muuttaneet porosaamelaiset olisivat olleet Ruotsin tai Norjan kansalaisia. Muuttaneiden luettelot eivät tue tätä väitettä. Joidenkin porosaamelaisten lähtöpaikkakunta on voinut alun perin olla Ruotsissa tai Norjassa, mutta ainakin Inariin muuttaessaan he olivat Suomen kansalaisia. Tarkemman selvyyden saaminen asiassa edellyttäisi yksityiskohtaista sukuselvitysten tekemistä. Siihen ei tämän tutkimuksen puitteissa ole ollut mahdollisuutta.

³²³ Inarin muuttaneiden luettelot 1880–1889. Inarin KA mikrofilmi IK 536. OMA; Inarin seurakunnan muuttaneiden luettelot 1890–1925. Inarin seurakunnan arkisto. Inari.

³²⁴ Saamelaisperhekortiston mukaan Aslak Panne vaimoineen muutti Utsjoelta Inariin 9.7.1878 ja takaisin Inarista saman vuoden joulukuussa. Saamelaisperhekortisto: Utsjoki kortti nro 523. Aslak Pannen isä oli Anders

Tunturisaamelainen Johan Davidinpoika Högman vaimonsa Inga Vuolabin ja neljän lapsensa kanssa (1880)
 Tunturisaamelainen Pehr Pehrinoika Länsman³²⁵ vaimonsa Anna Outakosken ja neljän lapsensa kanssa (1880)
 Tunturisaamelainen, leski Hans Hansinpoika Kitti (1880)
 Porosaamelainen Hans Andersinpoika Kitti³²⁶ vaimonsa Kristinan ja tyttärensä kanssa (1881)
 Porosaamelainen Anders Hansinpoika Kitti (1881)
 Porosaamelainen, leski, Inga Bigga Kitti kahden lapsensa kanssa (1881)
 Tunturisaamelainen Klemens Andersinpoika Kitti vaimonsa Britan ja viiden lapsensa kanssa (1881)
 Itsellinen Anders Andersson Jomppanen (1881)
 Tunturisaamelainen Nils Olanpoika Kitti vaimonsa Maaritin ja viiden lapsensa kanssa (1881)
 Porosaamelaisen tytär Bigga Ivarintytär Pieski (1882)
 Porolappalaisen leski Elin Högman (1883)
 Tunturisaamelainen Antti Jouninpoika Aikio vaimonsa Brita Taavetintytär Högmanin ja kolmen lapsensa kanssa (1889)
 Itsellinen Ivar Daavidinpoika Högman (1889)
 Itsellinen Matti Jouninpoika Aikio (1889)
 Tunturisaamelaisen leski Karin Ivarintytär Högman (1889)
 Tunturisaamelaisen leski Elin Antintytär Högman o. s. Panne (1889)
 Itsellinen Ola Antinpoika Panne (1889)
 Tunturisaamelainen Gabriel Jouninpoika Aikio³²⁷ vaimonsa Ella Jounintytär Vuolabin ja viiden lapsensa kanssa (1890)
 Magga Kitti (1900)
 Talollisen poika Piera Länsman (1909)
 Porosaamelainen Niilo Pieranpoika Länsman poikansa Ollin kanssa (1920)
 Porosaamelainen Niila Niilanpoika Länsman (1920)
 Porosaamelainen Olli Niilanpoika Kitti neljän lapsensa kanssa (1920)

Lähempi tarkastelu osoittaa, että moni Inariin muuttaneista Utsjoen porosaamelaisista oli ainakin jo toisen polven utsjokelainen. Monilla näyttää olleen entuudestaan vahvat siteet Inariin. Siteet olivat syntyneet joko sukulaisuuden kautta tai suku oli vanhastaan laiduntanut Inarin puolella rajaa.

Inariin muutti porosaamelaisia myös Sodankylästä vuonna 1890. Tulijoina olivat tunturisaamelaiset Matti Pietarinpoika Ponku ja Katariina Tuuren kuuden lapsensa kanssa. Ponkun kohdalla muuttaneiden luetteloon oli sulkuihin merkitty Ruotsi. Ponkun arveltiin ilmeisesti syntyneen Ruotsissa. Muuttopaikkakunta oli kuitenkin Sodankylä, joten he lienevät jo tuolloin olleet Suomen kansalaisia. Neljä nuorinta lasta oli syntynyt Sodankylässä, joten heidän oli täytynyt viipyä siellä ainakin muutaman vuoden. Kuusi vuotta myöhemmin he muuttivat Inarin seurakunnan alueelta takaisin Sodankylään. Nyt sulkuihin oli merkitty Matti Ponkun koh-

Aslaksson Panne (s. 1811), joka hänkin oli muuttanut Utsjoelta Inariin 7.4.1862 ja jo parin viikon kuluttua takaisin Utsjoelle. Vaikuttaa siltä, että suku oli perinteisesti laiduntanut Inarin puolella rajaa.

³²⁵ Pehr Länsmanin isä oli Pehr Pehrsson Länsman (s. 1788), joka oli muuttanut Utsjoelle Norjasta, äiti Brita Paut oli Utsjoen porosaamelaisia. Saamelaisperhekortisto: Utsjoki kortti nro 271.

³²⁶ Hans Andersson Kitin isä Anders Hansson Kitti (s. 1786) oli Utsjoen tunturisaamelaisia ja mennyt naimisiin Magga Jomppasen kanssa, joka hänkin oli Utsjoen porosaamelaisia. Saamelaisperhekortisto: Utsjoki kortti nro 266.

³²⁷ Gabriel Aikion isä Jon Gabrielsson Aikio (s. 1798) oli alun alkaen lähtöisin Inarista eli ilmeisesti inarinsaamelaisia Aikioita. Saamelaisperhekortisto: Utsjoki kortti 321.

dalla Kautokeino ja vaimon kohdalla Enontekiö. Merkinnät lienevät tarkoittaneet syntymäpaikkakuntia.³²⁸ Sodankylästä muutti Inariin porosaamelaisia seuraavaan tahtiin:

Tunturisaamelainen Matti Pietarinpoika Ponku vaimonsa Katariina Tuuren ja kuuden lapsensa kanssa (1890)

Tunturisaamelainen Guttorm Magga vaimonsa Katariina Nikodemuksen ja kahden lapsensa kanssa (1899)

Porosaamelainen Maria Peltovuoma (1903)

Enontekiön porosaamelaisista Inariin muuttivat seuraavat henkilöt:

Tunturisaamelainen Niilo Magga vaimonsa Lusia Pauluksentyttären ja kuuden lapsensa kanssa (1897)

Porosaamelainen Pekka Nikodemus vaimonsa Elli Hurrin ja viiden lapsensa kanssa (1906)

Porosaamelainen Iisak Näkkäläjärvi vaimonsa Inkeri Antintytär Tuurin ja kahden lapsensa kanssa (1919)

Porosaamelainen Niila Heikinpoika Magga vaimonsa Maria Näkkäläjärven ja poikansa kanssa (1919)

Norjasta muutti porosaamelaisia Inariin seuraavasti:

Porosaamelainen Olli West (1901) Polmak

Talollinen Piera Uulanpoika Siiri vaimonsa Kaarin Juhontytär Högmanin ja kolmen lapsensa kanssa (1911)

Kokonaisuudessaan voidaan siis todeta, että Norjasta Inariin muutti kaksi porosaamelaista ruokakuntaa, yhteensä kuusi henkeä. Ruotsista saapuneiden osalta ei ollut yhtään muuttomerkintää. Ruotsista muuttaneet saattoivat tosin tulla Enontekiön tai Sodankylän kautta. Tätä taustaa vasten Lapin kruununvouti Ahngerin vuonna 1883 Oulun läänin kuvernöörille ilmaisema näkemys, että Norjan porosaamelaisia ei ollut muuttanut rajasulun jälkeen Suomeen, tulee ainakin Inarin osalta ymmärrettäväksi.³²⁹ Selvää kuitenkin on, että porosaamelaisten juuret varsinkin Inarin ja osittain Utsjoenkin maaperällä ovat huomattavasti nuoremmalta ajalta kuin alueen kalastajasaamelaisten. Eikä kahden erilaisen kulttuurin kohtaaminen, kun siihen vielä liittyi erilaista maankäyttöä, aina sujunut ongelmitta.

2. Metsähallinnon vaikutus asutukseen

2.1. Kruununmetsien pinta-alan määräytyminen

Valtion metsätalouden periaatteista lausuntoa antamaan asetettu komitea kirjoitti vuonna 1900, että asutuksen ja viljelyksen edistyminen maamme pohjoisilla alueilla oli erittäin suotavaa. Vain tällä tavalla viljelykseen kelpaavat maat tulivat hyödyllisimpään ja tuottavimpaan käyttöön. Metsänhoitoa varten jäi joka tapauksessa riittävän laaja ala varsinaista metsämaata. Komitea totesi, että kruununmetsien laajuus oli melkoiselta osalta otaksumiin perustuva. Tilanne oli tämä, koska maat vielä suurimmaksi osaksi olivat mittaamatta. Metsähallituksen kertomusten perusteella kruununmetsien pinta-alaksi koko Suomessa arvioitiin vuonna 1865 yli 11 miljoonaa hehtaaria, mutta vuonna 1869 jo yli 14 miljoonaa hehtaaria. Määrä oli nous-

³²⁸ Inarin muuttaneiden luettelot 1890, 1896, Inarin seurakunnan arkisto. Inari.

³²⁹ Kruununvouti Ahngerin kirje 26.6.1883 nro 362 Oulun läänin kuvernöörille. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

sut, sillä keisarillisella kirjeellä 18. tammikuuta 1866 myös Inarin ja Utsjoen seurakunnissa olevat metsämaat oli asetettu metsähallinnon alaisuuteen.³³⁰

Kruununmetsien alueeseen oli vuosien kuluessa liitetty lisää maata usealla eri tavalla. Pääosa kruununmetsistä oli saatu liikamaiden erottamisilla, metsien ostoilla ja yhdistämällä autioksi joutuneita tiloja kruununmaahan. Mikäli kruununtila ei kannattanut itse itseään, eikä pystynyt maksamaan verojaan, se saatettiin poistaa maakirjasta ja yhdistää kruununmaahan. Näin kävi muun muassa Inarissa Näättämön kylässä Piriniemen kruununtilalle ja Paatsjoen kylässä Vironiemen kruununtilalle. Utsjoella kruununmaahan yhdistettiin vuonna 1880 Outakosken kylässä sijaitseva Waljasjokkan kruununtila sekä vuonna 1882 kirkonkylässä sijaitseva Laitilan kruununtila. Kruunun metsien alue oli puolestaan vähentynyt yksityisten haltuun luovuttamisten kautta, erityisesti uudistalojen perustamisten seurauksena. Kruununmaata voitiin myös yhdistää vanhoihin taloihin manttaalin korotusta tai metsäveroa vastaan.³³¹

Sen jälkeen kun metsähallitus oli perustettu, ryhdyttiin tehostettuihin toimiin kruununmetsien kartoittamiseksi sekä joudutettiin isoajakoa, jotta kruununmetsät saataisiin erotetuksi yksityisten maista. 1870-luvun alkuun tultaessa kruununmaat oli joko lopullisesti tai väliaikaisesti saatu erotetuksi pohjoisinta Suomea lukuun ottamatta. Jakamatta olivat vielä Utsjoki, Inari, Sodankylä, Kuolajärvi, Kemijärvi, Kuusamo, Kittilä ja Enontekiö. Sodankylässä ja Kittilässä kruununmaiden väliaikainen erottamismääräys annettiin 3.1.1874. Väliaikainen jako saatiin päätökseen vuonna 1876. Varsinainen isojako aloitettiin Kittilässä vuonna 1882 ja Sodankylässä 1889. Knihtikontrahtipitäjissä eli Kuusamossa, Kemijärvellä ja Kuolajärvellä väliaikainen kruunun liikamaiden pyykittäminen aloitettiin 5.4.1879 annetun keisarillisen asetuksen jälkeen ja varsinainen isojako ja verollepano 17.1.1898 annetulla asetuksella. Vuosisadan vaihteeseen tultaessa kruununmaita ei ollut vielä erotettu edes väliaikaisesti Utsjoen, Inarin ja Enontekiön pitäjissä. Voitiin siis vain arvioida sen hetkisten kruununmaiden ala ja laajuus. Inarin hoitoalueella, johon Utsjokikin kuului, kruununmetsien alaksi arvioitiin 2 468 200 ha, josta kuivaa metsämaata oli 431 935 ha ja soita, tuntureita sekä muita joutomaita 2 036 265 ha. Viljeltyjen maiden ja luonnonniittyjen alasta ei pystytty antamaan minkäänlaista lukua.³³²

2.2. Metsänkäytön valvonta tiukentuu metsien arvon noustessa

Uudistilan perustamiskäytäntö muuttui, kun asetus väliaikaisten uudistilojen perustamisesta annettiin vuonna 1877. Maanmittari tutki alueen ja antoi lausunnon siitä, voitiinko paikalla harjoittaa kannattavaa maanviljelystä. Jos lupa tilan perustamiseen myönnettiin, kruununvouti tai nimismies teki rakennus- ja viljelysehdotuksen sekä pani tilan väliaikaisesti verolle. Tämän jälkeen yhdessä paikkakunnan metsänhoitajan kanssa määrättiin, mitkä tilukset merkittiin pelloiksi, niityksi ja metsäksi. Tilanne erosi aikaisemmin perustetuista uudistiloista siinä, että tilukset ja manttaali olivat vain väliaikaisesti määrättyt. Tällöin ei voitu estää tulevassa isossajaossa lopullista tilojen rajojen määrittämistä ja verollepanoa.³³³

Suhtautuminen yksityisille annettaviin kruununmetsiin muuttui metsien arvon noustessa. Tähän saakka metsää oli annettu käyttöön auliisti uudistilojen perustamisten yhteydessä. Nyt sitä voitiin antaa yksityisille vain manttaalin korotuksen yhteydessä tai metsäveroa vastaan. Epäiltiin, että lisämaan antaminen johtaisi väärinkäytöksiin. Metsämaan luovuttamista yhteismetsänä koko kyläkunnan käyttöön alettiin suosia. Ajatus oli peräisin metsälaista vuodelta

³³⁰ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 12, 64.

³³¹ Erityismaakirja 1875, 68 ja 71. OLKI Ha1:13. OMA; Lapin kihlakunnan maakirja 1905, 134, 138. OLKI Ha1:19. OMA; Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 14–16.

³³² Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 18 ja liite 1.

³³³ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 63.

1886. Sen mukaan maa oli annettava, jos mahdollista, yhteiseksi omaisuudeksi naapuritilojen kesken.³³⁴

Jos kruununmetsissä oli sellaisia alueita, jotka soveltuivat joko uudistilan tai kruununmetsätorpan perustamiseen, ne oli lohkaistava metsämaasta. Poikkeuksena tästä olivat kruununpuistot, joista maanviljelystiloja ei voinut lohkoa. Kruununpuistot erosivat muista kruununmetsistä siten, että ne oli erityisellä senaatin päätöksellä määrätty vain ja ainoastaan kruununkäytettäviksi. Jo mainittu metsälaki sääti, että kaikki kruunun omistama metsämaa, jota ei ollut annettu yksittäisille tiloille, jäi Metsähallituksen hallittavaksi ja hoidettavaksi.³³⁵

Vuosisadan vaihteeseen mennessä metsien arvo oli entisestäänkin noussut ja huoli metsien liikakäytöstä kuudessa Lapin pohjoisimmassa kunnassa, Inari ja Utsjoki mukaan lukien, oli lisääntynyt. Toisaalta tavoite maanviljelyksen ja asutuksen leviämisestä erämaihin oli ollut valtiovallan tavoitteena, johon oli myös päästy.

Tiedossa oli, että uudistilan haltija oli usein varaton. Viljelysten arvo metsään verrattuna oli hyvin vähäinen ja kun pelloilla ja niityillä raatamisen sijaan metsästä saattoi saada yhdellä kertaa paljon rahaa, houkutus sen myymiseen oli suuri. Metsänostot eivät olleet Inarissa vielä alkaneet ja uudistilojen metsänmyynti isonjaon puuttuessa oli kielletty. On vaikea sanoa, perustettiin uudistiloja siksi, että haltijalla oli halu päästä käsiksi metsämaahan vai oliko kyseessä halu verovapausvuosiin ja oman tilan saamiseen.

Valtio pidatti vuoden 1892 asetuksen perusteella oikeuden määrämittäisiin tukkipuihin perustettavien uudistilojen mailla. Aina hakkuuoikeutta ei toteutettu, kuten kävi Utsjoella Kultalan ja Fierramjoen kruunun uudistaloilla. Koska tiloja ei ollut erotettu kruununmaasta, eikä metsää Utsjoen pitäjässä ollut yli paikkakunnan tarpeen, hakkuuoikeudesta päätettiin luopua.³³⁶ Varsinaisena syynä oikeudesta luopumiseen lienee kuitenkin ollut se, että valtion hakkuuoikeuden alaisia mitat täyttäviä puita ei näiden uudistilojen mailla juuri ollut. Metsävirkamiesten oli oltava toimissaan tarkkoja, sillä mikäli asukkailta edellytettiin säädösten noudattamista, myös metsähallituksen oli pidettävä huolta siitä, ettei se itse rikkonut kyseisiä määräyksiä.

Kruunu puolestaan halusi pitää itsellään kaikki metsät, mikä näkyi yksityisten metsänkäyttöä rajoittavina asetuksina. Vielä vuonna 1920 kruunu pidatti itsellään oikeuden kaikkiin järeämpiin tukkipuihin perustetun uudistilan mailla. Kaikki puut, jotka kuuden metrin korkeudessa olivat yli 22 senttiä tai sitä suuremmat halkaisijaltaan, sai kruunu käyttää hyväkseen.³³⁷

3. Kruununmetsätorppia koskeva lainsäädäntö ja oikeudellinen perusta

3.1. Metsien arvon nousu lainsäädäntöön

Kruunu oli menneinä vuosisatoina pyrkinyt saamaan asuttajia autioihin erämaihin, joiden se katsoi kuuluvan itselleen. Talonpoikainen oikeusajattelu piti niitä kuitenkin avoimena maana, jota jokainen siihen halukas sai ottaa käyttöönsä. 1700-luvun loppupuolella ryhdyttiin kuitenkin rajoittamaan yksityisen viljelyksessä olleita alueita. Samalla annettiin tarkempia määräyksiä siitä, millä tavalla näin erotettavaa liikamaata oli käytettävä. Määräykset sisältyivät isojakoaasetukseen 27. kesäkuuta 1775 ja sen selitykseen 25. huhtikuuta 1777. Niissä säädettiin, että sen jälkeen kun

³³⁴ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 51–52.

³³⁵ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 54, 61.

³³⁶ Aluemetsänhoitaja August Renvallin kirje 25.4.1911 nro 37 ylimetsänhoitajalle: Utsjoen HaA DIA:1. OMA.

³³⁷ Asetus koskeva kruununmaan antamisesta viljeltäväksi ja uudistilojen perustamiseksi 13.10.1892 annetun asetuksen 24 §:n muuttamista toisin kuuluvaksi. Asetuskokoelma 8.10.1920 n:o 251.

liikamaa oli erotettu isossajaossa vanhoille taloille kuuluvasta maasta, se tuli antaa vanhojen talojen haltijoille uudistilojen perustamista varten tai yhdistää vanhoihin taloihin veronkorotusta vastaan. Yli jäävä liikamaa oli erotettava kruunulle. Sitä tuli kuitenkin luovuttaa mahdollisuuksien mukaan yksityisille uudistalojen perustamiseen.³³⁸

Toisenlainen asenne liikamaan luovuttamisessa yksityiseen käyttöön pääsi vallalle 1800-luvun puolivälin jälkeen. Nyt katsottiin, että kruununmaiden käyttämisessä oli valvottava metsänhoidon etua. Metsien arvon nousu näkyi vuoden 1851 metsälaissa ja edelleen korostui vuoden 1886 metsälaissa. Niissä sekä edellä käsitellyssä 27. joulukuuta 1877 annetussa julistuksessa uudistilojen ym. perustamisesta, ilmeni periaate, jonka mukaan kruununmaan luovuttaminen yksityiseen viljelykseen ei saanut haitata valtion metsätaloutta. Vuoden 1886 metsälain mukaan maanviljelykseen sopivaa maata oli annettava yksityisille henkilöille uudistaloiksi tai kruununtorpiksi (§ 2). Viljelykseen sai luovuttaa vain sellaista maata, joka oli valtion metsänhoidolle tarpeellista.³³⁹

Kuten on jo tullut ilmi, uudistilat pantiin katselmuksen jälkeen verolle, mutta myös ilman viranomaisten erityistä lupaa erämaahan syntyi asumuksia. Niitä oli Inarin ja Utsjoen alueella vanhastaan suuri joukko, ja niissä asuvan väestön pääelinkeinona oli kalastus. Kaikki saamelaiset eivät suinkaan olleet asettuneet uudisasukkaiksi ja vaikka olisivat halunneetkin, heille ei lupaa myönnetty. Monet heistä asuivat sukujensa kalakentillä, joihin olivat rakentaneet itselleen asumuksia. Käytännössä viranomaisilla ei ollut pitkään aikaan tarvetta erityisesti puuttua näiden asukkaiden elämään. Monet heistä jatkoivatkin vuosikiertoaan eri asuinpaikkojen välillä entiseen tapaan.

Tilattoman väestön asema oli kuitenkin muuttumassa. Kun höyrysahojen perustaminen sallittiin ja sahauskiintiöt poistettiin, tilanne johti väijäämättä siihen, että metsien arvo alkoi kohota. Perustettiin metsähallitus ja samalla tehostettiin metsien valvontaa sekä lisättiin metsänhoitoa. Sitä mukaa kun isojako jatkoi etenemistään Lapin erämaapitäjissä ja kun metsien arvo samalla nousi, paine torppien virallistamiseen kasvoi. Metsän käyttö oli ollut suhteellisen vapaata, mutta nyt sitä ryhdyttiin rajoittamaan. Isossajaossa niin sanottu liikamaa erotettiin kruunulle. Tämä kavensi kruununmetsissä asuvan väestön etuja ja elinmahdollisuuksia.³⁴⁰

Kruununmaiden asuttamispolitiikassa 1860- ja 1870-luvuilla omaksutut näkemykset ja niiden puitteissa annetut hallinnolliset määräykset pysyivät kruununmetsätorppalaitoksen osalta lähes muuttumattomina itsenäisyyden ajan asutuslakeihin saakka. Vaikka ne olikin tarkoitettu väliaikaisiksi, niin mitään erityistä kruununmetsätorppia koskevaa lainsäädäntöä ei koskaan saatu aikaan. Tutkija MAUNO HILTUSEN mukaan tästä ei kuitenkaan seurannut juuri lainkaan hankaluuksia. Kruununmetsätorppiin liittyviä määräyksiä annettiin metsähallinnon ohjesääntöjä koskevien uudistusten yhteydessä.³⁴¹

Senaatti määräsi 1860-luvulla, että Oulun lääniin perustetut kruununtorpat oli pantava verolle. Torppien perustamismenettelystä ei annettu mitään ohjeita, vaan niitä saattoi perustaa ilman viranomaisten lupaa. Viimein metsähallitus puuttui epäkohtaan vuonna 1870 kirjeessään senaatille. Tämän seurauksena senaatin maanviljelystoimituskunta määritteli viimein vuonna 1872 kruu-

³³⁸ Tilattoman väestön alakomitean mietintö kruununmetsämaiden asuttamisesta nro 2/1904, 5; Hiltunen 1990, 87–88.

³³⁹ Metsälaki Suomen suuriruhtinaanmaalle 3.9.1886. Asetuskokoelma 1886; Tilattoman väestön alakomitean mietintö kruununmetsämaiden asuttamisesta nro 2/1904, 5–7; Saarenheimo 1983, 52.

³⁴⁰ Hiltunen 1990, 88.

³⁴¹ Hiltunen 1990, 89.

nunmetsätorppien perustamismenettelyn kruununpuistoja varten. Määräysvalta kruununmetsätorppien perustamisessa siirtyi vuonna 1876 senaatilta metsähallitukselle.³⁴²

3.2. Kruununmetsätorppien hallintaoikeus

Valtiopäivillä 1877–1878 sekä 1885 tehtiin lukuisia valituksia kruununmetsätorppien ja -torppareiden turvattomuudesta. Vanhempien torppien osalta torppankontrahti jätti haltijan epävarmaan asemaan ja metsänhoitajien mielivallasta riippuvaksi. Heidät voitiin koska tahansa pakottaa lähemmään torpastaan. Turvattomuuden johdosta esitettiin vaatimuksia, että kruununmetsätorpista oli tehtävä uudistiloja ja mikäli tämä ei onnistunut, niille oli myönnettävä varmempi hallintaoikeus. Ehdotettiin, että torpparien oli saatava samanlainen varma hallintaoikeus kuin oli kruununtilallisilla, lukuun ottamatta perinnöksi osto-oikeutta.³⁴³

Torpan perustamista haluavan oli jätettävä hakemus paikkakunnan ylimetsänhoitajalle, jonka tuli lähettää hakemus lausuntojen kera metsähallitukselle. Hakemuksessa tuli mainita tontti- ja viljelysmaat ja siihen tuli liittää hakijan mainetodistus. Jos torpan perustamiseen suostuttiin, metsänhoitaja toimitti väliaikaisen verollepanon kuvernöörin määräämän uskotun miehen kanssa. Paikalle oli kutsuttava lähimmät rajanaapurit valvomaan oikeuksiaan. Oli tutkittava torpan viljelysmaiden laajuus ja tarvittaessa lisättävä niihin kruunun omistamia niittyjä ja viljelyksiä. Torpanhaltijalle oli osoitettava kruununmetsästä tarpeelliset puut tilan rakentamiseksi paikkakunnan tavan mukaan. Samalla torpparille oli ehdotettava verovapausvuosien määrää, joka alkujaan oli ollut 12, mutta joka korotettiin 16 vuoteen senaatin kamaritoimituskunnan kirjeellä 16.12.1890. Enimmillään verovapausvuosien sai myöntää 20. Metsähallitus vahvisti vuoden 1876 armollisen johtosäännön nojalla kontrahdin.³⁴⁴

Vaatimusten seurauksena senaatti vahvisti 8. tammikuuta 1897 uuden kontraktikaavan, jonka kautta kruununmetsätorpparin asemaa vahvistettiin entisestä. Hallintaoikeus myönnettiin nyt 25 vuodeksi, jonka jälkeen sitä voitiin vielä jatkaa uudelleen 25 vuodella, mikäli torpanhaltija oli hoitanut torppaansa hyvin ja täyttänyt velvollisuutensa. Kuolemantapauksen sattuessa leskellä tai lasten holhoojalla oli oikeus jatkaa sopimusta. Eläessään torpan haltija sai siirtää hallintaoikeuden toiselle henkilölle, tosin ylimetsänhoitajan suostumuksella. Myös hallintaoikeuden menettämisen suhteen uusi sopimus oli lievempi. Samoin torpasta erotettavan torpparin asema parani. Erotettavalla oli muun muassa oikeus saada korvausta torppaansa sijoittamasta työstä.³⁴⁵

Kruununmetsätorpan hallintaoikeus saattoi 1900-luvun alkuvuosikymmeninä vaihtua kiinteistökaupan kautta, näin siis huolimatta siitä, että asukkaalla oli torppaansa vain hallintaoikeus. Tästä esimerkkinä oli muun muassa Rajalan kruununmetsätorppa, johon talollisen poika Jaakko Ervast Viekonelo anoi hallintaoikeutta. Hän oli ostanut torpan sen silloiselta haltijalta, joka poliisitoimensa vuoksi oli velvoitettu asumaan Inarin kirkonkylässä. Torppa sijaitsi Vastusjärven itärannalla noin kahden kilometrin päässä Toivoniemestä. Aluemetsänhoitaja Ervast puolsi hallintaoikeuden vaihtoa, sillä oli suotavaa, että torppa pysyisi asuttuna ja kunnossa, eikä joutuisi rappiolle. Metsänhoitaja näki, että Viekonelo oli lisäksi toimelias ja eteenpäin pyrkivä mies.³⁴⁶ Kysymys oli samantyyppisestä menettelystä kuin kruununtilan kohdalla. Tiluksia raivannut ja torppaa hyvin hoitanut sai myydä asumuksensa toiselle. Torppari saattoi näin saada korvauksen siitä työpanoksesta, jonka oli tiluksiin laittanut.

³⁴² Hiltunen 1990, 89.

³⁴³ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 96-97.

³⁴⁴ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 94.

³⁴⁵ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 97.

³⁴⁶ Aluemetsänhoitajan kirje 3.5.1909 nro 10 ylimetsänhoitajalle. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

Hallintaoikeuden saattoi menettää monella eri tavalla. Jos torppari tuomittiin törkeästä rikoksesta, hänen oli laillisen irtisanomisen jälkeen muutettava torpasta. Mikäli torppari teki rikoksen, hänelle langetettiin häätöuhka. Eräs kruununmetsätorppari oli tuomittu kahdesta eri porovarkaudesta kuritushuoneeseen, jonka seurauksena aluemetsänhoitaja totesi, että hänet tullaan todennäköisesti häätämään torpastaan. Kuten tässäkin tapauksessa, häätöuhan saattoi kuitenkin välttää sillä, että torppa siirrettiin esimerkiksi vaimon nimiin.³⁴⁷

Torpparin tuli pitää huoneet ja rakennukset asianmukaisessa kunnossa. Hänen tuli hoitaa tiluksiaan hyvin. Torppankontrahdissa määriteltiin ne velvollisuudet, jotka hänen tuli hoitaa verovapausvuosien aikana, kuten raivaus- ja viljelystyö. Esimerkiksi Ella Aikion tuli kunnostaa Appisjoensuun torppa, raivata torpan kenttämää ja 2,50 ha niittymaata. Karjanruokaa, lantaa tai tarvepuita ei saanut viedä pois torpasta, sen sijaan olkia sai viedä, mikäli ilmoitti siitä metsänhoitajalle. Torppari sai ottaa metsää kotitarpeeseen rakennus- ja polttopuuksi sekä käsitöihin vain sieltä, mistä metsänhoitaja antoi siihen luvan.³⁴⁸

4. Kruununmetsätorppa-asutus Inarissa

4.1. Perustamissyty Inarissa – tilaton väestö kruununmetsätorppareiksi

Väestönkasvu oli Inarissa voimistunut 1800-luvun loppupuolella. Luonnollisen väestönkasvun osuus koko väkiluvun kasvusta oli 1890-luvulla peräti 70 %. Myös muuttoliike Inarissa 1890-luvun alkuun tultaessa aiheutti sen, että itsellisten määrä kasvoi voimakkaasti. Tästä joukosta erottui se väestö, joka alkoi perustaa kruununmetsätorppia. Tilattoman väestön alakomitean mietinnön mukaan syynä oman torpan hankkimiseen Inarissa oli halu oman kodin perustamiseen. Torppari oli tavallisesti köyhä työmies tai yksi pientilallisen nuoremmista pojista.³⁴⁹ Tähän väittämään on Inarin osalta tehtävä joitakin huomautuksia.

Ensimmäiset kruununmetsätorpat perustettiin Inarissa vuonna 1892, ja vilkkainta perustamisaikaa oli selvästi 1890-luku. Vuosien 1892–1910 välisenä aikana Inariin perustettiin yhteensä 94 kruununmetsätorppaa. Vaikka osa torpista olikin jo olemassa olevia asumuksia, myös uusia torppia perustettiin. Perustamisvauhti oli huima, sillä vajaan kahdenkymmenen vuoden aikana syntyneet torpat kaksinkertaistivat Inarin virallisten asumusten määrän. Torppia perustettiin seuraavan asetelman mukaisesti:

Inariin perustetut kruununmetsätorpat 5-vuosittain 1891–1925.

Vuodet	Perustettuja torppia
1891-1895	36
1896-1900	29
1901-1905	14
1906-1910	14
1911-1915	-
Torppia yhteensä	93

³⁴⁷ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 98; Aluemetsänhoitaja Ervastian kirjeet Lapinmaan tuomiokunnan tuomarille 8.5.1909 nro 13 ja Inarin nimismiehelle 5.2.1910 nro 3. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

³⁴⁸ Ella Aikion torppankontrakti 9.10.1905. Metsätorppien vuokrasopimukset, Lapin tarkastuspiiri. MhA Eh:31. KA; Komitea metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900, 98.

³⁴⁹ Tilattoman väestön alakomitean mietintö kruununmetsämaiden asuttamisesta n:o 2/1904, 82, 84–85, 91; Katso myös Nahkiaisoja 1998, 251 ja Nahkiaisoja 2003, 219–220.

Tilattoman väestön alakomitean mukaan yleinen vallitseva käsitys oli, että kruununmetsätorppariksi pyrkimisen syynä oli toive päästä käsiksi kruununmetsän arvokkaaseen puutavaraan. Torpan perustamisen kannustimena olivat myös torpan halpa vero, puutavaran saanti ja torpparin melko turvallinen asema. Usein torpan isännällä oli jokin sivuansio, joka saattoi olla esimerkiksi tukinhakkuu.³⁵⁰ Käytännössä torppareiden metsänkäyttö lienee kuitenkin ollut, ainakin Inarissa, rajallista ja sitä paitsi tarkasti säädeltyä. Torppari sai ottaa puuta vain lähiympäristöstä osoitetusta hakamaasta ja silloinkin vain kotitarvekäyttöön. Maanviljelyllä ei Inarissa luonnonolosuhteiden vuoksi ollut suurtakaan merkitystä. Merkittävä sivutulolähde Inarissa olikin kevätkalastus Jäämeren rannikolla.

Edellä esitetyn perusteella perustamissyöt voidaan jakaa kahteen, sisäisiin ja ulkoisiin syihin. Ulkoisina syinä voidaan pitää valtiovallan harjoittamaa asutuspolitiikkaa, johon olivat vaikuttamassa monenlaiset seikat. Perustana oli vuoden 1892 asetus uudistilojen ja kruununtorppien perustamisesta. Tuolloin käytännössä lakkautettiin varsinaisten uudistilojen perustaminen, mutta kuitenkin niin, että väliaikaiset uudistilat Lapin seurakuntiin sallittiin. Inariin syntyi 35 väliaikaista uudistilaa, mutta tultaessa 1800-luvun loppupuolelle, elinkelpoisten ja riittävän suurten viljelystilojen perustaminen kasvavalle väestölle ei ollut Inarin oloissa enää mahdollista. Valtiovalta metsähallituksen kera ohjasi asutusvirran kruununmetsätorppien suuntaan. Samaan aikaan yhä tiukentuva metsähallituksen valvonta aiheutti kiristyvää metsänkäytön valvontaa. Alettiin puhua kruununpuistojen perustamisesta ja metsien suojelemisesta.

Sisäiset syyt syntyivät väestönkasvun seurauksena yhteisöstä itsestään. Inarilaisyhteisö eli suuren murroksen aikaa elinkeinojen muuttumisen ja sitä kautta elinehtojen tiukentumisen kautta. Puhdas inarinsaamelainen yhteisö alkoi saada väestöä muualta Suomesta ja porosaamelaiden muuttoliike muutti alueen oman saamelaisyhteisön hierarkiaa. Porosaamelaisväestö ikään kuin tuli saamelaisyhteisön ylimmäksi kerrokseksi suurine varallisuuksineen ja laajoja alueita vaativine elinkeinoineen. Samaan aikaan pitäjän suomalaistuminen oli edennyt, kun uudisasukkaiksi asettuneet saamelaisvuvut alkoivat menettää saamelaista identiteettiään.

Yhteisön murros ikään kuin kanavoitui kruununmetsätorppien kautta. Kun Inarin virallisten asumusten määrä kaksinkertaistui 1890-luvulla, mukana oli toki todellistakin kasvua, joka siis johtui muuttoliikkeestä ja suuresta huonemiesten ja itsellisten määrästä. Osa Inarin kalastajasaamelaisista asui edelleen vanhan perinteisen tavan mukaan³⁵¹, mutta tässä yhteydessä heidän asumuksensa muutettiin kruununmetsätorpiksi. Monet porosaamelaiset olivat tulleet pitäjään jo aiemmin ja alkaneet rakentaa asumuksiaan. Nyt myös heidän talonsa saivat kruununmetsätorpan statuksen, toki osa porosaamelaisista luettiin tilallisten joukkoon. Koska muutos kruununmetsätorppien suuntaan on yhtäkkinen, voidaan olettaa, että taustalla on myös metsähallinnon ja metsävirkamiesten tehostunut valvonta.

Näin olikin, sillä 1890-luvulla Inarissa ryhdyttiin tekemään laskelmia, joissa huomattiin Inarin hoitoalueen runsaat metsävarat. Kun tähän saakka metsähallinnon tärkeimpänä tehtävänä Inarissa oli pidetty metsäpalojen ehkäisyä, nyt alettiin nähdä Inarin metsien taloudellinen hyöty. Puutavaraliikkeet ilmaisivat halunsa tehdä suuriakin puukauppoja. Tässä vaiheessa syntyi myös ajatus kruunun liikamaiden väliaikaisesta erottamisesta yksityisten maista.³⁵² Onkin

³⁵⁰ Tilattoman väestön alakomitean mietintö, KM nro2/1904, 90–91; Tervonen 1991, 64.

³⁵¹ Ne inarinsaamelaiset, jotka säilyttivät vanhan vuosikiertonsa ja ehkä perustivat kruununmetsätorppia, myös säilyttivät kenties paremmin saamelaisen identiteettinsä kuin uudisasukkaiksi asettuneet. Vieläkin suurempi merkitys oli sillä, missä päin Inaria asui. Suomalaisesta väestöstä erillään asuneet säilyttivät paremmin kielensä ja kulttuurinsa.

³⁵² Nahkiaisojä 2003, 267.

luonnollista, että metsähallinnolla heräsi tarve kartoittaa ne asumukset, joita tuossa vaiheessa vielä erottamattomiin kruununmetsiin oli syntynyt. Jo olemassa olevat asumukset ja metsähallinnon uudet tavoitteet selittävät melko pitkälle sen innon, jolla kruununmetsätorppia alkuvaiheessaan perustettiin.

4.2. Kruununmetsätorppien maantieteellinen sijoittuminen Inarissa

Tilattoman väestön alakomitea oli merkinnyt mietinnössään 1904 Inarin ja Utsjoen torpille viljelysmaiksi sellaisia alueita, jotka tosiasiaassa olivat vain jänkiä (s. o. soita), jotka kasvoivat hiukan heinää. Niitäkin voitiin niittää vain joka toinen tai kolmas vuosi. Vuotta myöhemmin mietintönsä julkaissut Lapin komitea moitti tilattoman väestön alakomiteaa siitä, että se oli antanut virheellisen kuvan todellisesta tilanteesta väittämällä Lapin kihlakunnassa olevan ver-³⁵³raten paljon viljeltyä maata, erityisesti niittyjä.

Lapin komitea totesi vuonna 1905, että Lapin kihlakunnan alueella kruununmetsätorppia oli perustettu eniten Utsjoelle ja Inariin eli toisin sanoa alueille, jotka olivat vähiten viljelykselle otollisia. Torpilla ei komitean mukaan ollut mainittavaa merkitystä maanviljelyn ja karjanhoidon kannalta. Ne tarjosivat vakinaisen asunnon niille alueen asukkaille, jotka harjoittivat seudulla poronhoitoa tai kalastusta taikka näitä molempia.³⁵⁴

Inarissa kruununmetsätorppia perustettiin kyliin, joissa oli eniten kruununmetsiä. Vuoteen 1910 mennessä Ivalon kylään syntyi kuusi, Kyrön kylään yhdeksän, Muddusjärvelle 27, Paadariin 21, Paatsjoelle 22 ja Näätämöön yhdeksän kruununmetsätorppaa. Näätämössä oli lisäksi vielä yksi metsänvartijatorppa. Merkittävintä kruununmetsätorppa-asutus Inarin alueella oli Paadarin, Muddusjärven ja Paatsjoen kylien alueilla. Kyrön kylässä asutuspaine pääsi purkautumaan osittain myös olemassa olevien tilojen lohkomisten kautta, joten niin suurta tarvetta torppien perustamiselle ei ollut ja tämä selittäneekin Kyrön kylän torppien vähäisen määrän.

TAULUKKO 6

Inarin pitäjän kruununmetsätorpat ja niissä asuva väestö vuosina 1900, 1910 ja 1920

Kylät	Torppien lukumäärä			Torppien väkiluku		
	1900	1910	1920	1900	1910	1920
Ivalo	4	5	7	14	18	30
Kyrö	6	8	8	20	53	45
Paadar	8	16	19	63	100	109
Muddusjärvi	5	24	23	32	131	136
Näätämö	5	7	8	34	59	59
Paatsjoki	16	14	15	74	73	74
Yhteensä	44	74	79	237	434	453

Lähteet: Inarin henkikirjat 1900, 1910 ja 1920. Kittilän KHkA BbI:2a, 5 ja 9. OM

Suurin osa kruununmetsätorppien väestöstä asui Paadarin, Muddusjärven ja Paatsjoen kylissä. Myös Näätämön kylässä torpilla oli asutuskuvassa keskeinen sija, varsinkin kun sinne perustettuja uudistiloja lakkautettiin. Inarissa uudisasukkaat asuivat päävesistöjen varsilla. Nyt kruununmetsätorppa-asutus levittäytyi ympäri laajaa pitäjää, vaikka seuraili pääosin edelleen

³⁵³ Lapin komitean mietintö. KM nro 3/1905, 34–35.

³⁵⁴ Lapin komitean mietintö. KM nro 3/1905, 34–35.

vesistöjä. Torppia syntyi pienempien jokien ja jopa erämaajärvien rannoille. Erityisesti porosaamelaisten perustivat torppansa alueelle, jossa muuta asutusta ei ollut ja jossa oli tilaa poronhoidolle.³⁵⁵

Käytännössä porosaamelaisten asumukset nousivat erämaihin, sillä Inarin pitäjänkokous oli päättänyt vuonna 1863 asettaa uhkasakon porosaamelaisille, jotka rakensivat porokylänsä lähemmäksi kuin peninkulman päähän taloista. Myös heitä, jotka asettuivat lähemmäksi kuin puolen peninkulman päähän yhteisestä postitiestä, uhattiin sakolla. Tällä haluttiin suojella matkalaisille tarpeellisia jäkälämaita. Porojen laiduntaminen kiellettiin myös Vaskojoen eteläpuolella, sillä villipeurat kulkivat tätä kautta Inariin.³⁵⁶ Nämä kiellot toteutuessaan jonkin verran ohjasivat porokylien sijaintia.

4.3. Keitä perustajat olivat?

Vuosisadan alussa toimineella Lapin komitealla oli selvä näkemys kruununmetsätorppien syntymiseen johtaneesta kehityksestä Lapin pohjoisimmissa osissa. Seudun kalastajasaamelaiset olivat kalavesiensä rannoille aikanaan rakentaneet kodan, jonka asumisvaatimustason kohotessa olivat muuttaneet tuvaksi. Kalastajatuville elätettiin jokunen lehmä ja vielä useammin muutamia lampaita. Niistä saadulla lannalla tuvan ympärillä ollut maa eli niin sanottu kenttä lannoitettiin heinän kasvuun. Missä maan laatu sen salli ja ilmasto-olot olivat riittävän suotuisia, raivattiin vähitellen pieni perunamaa tuvan läheisyyteen. Kalastajat eivät useinkaan voineet näyttää muuta oikeutta rakentamaansa tupaan ja käyttämäänsä maahan kuin kenties ylimuistoisen nautinnan. Seudun virkamiehet pakottivat heidät hankkimaan asumisoikeuden asuinpaikoilleen. Kalamajoista, joihin kuului enemmän laajoja käyttämättömiä luonnonniittyjä, syntyi uudistiloja. Sitä mukaa kun niittymaat vähenivät, tehtiin toisista kruununmetsätorppia.³⁵⁷

Lapin komitean näkemykseen on helppo yhtyä myös muiden käytettävissä olevien lähteiden perusteella. Lapin komitean mietintö on hyvä aikalaislähde ja sitä tukee jo se seikka, että Inarissa kruununmetsätorppia perustivat aluksi kalastajasaamelaiset. Varsinkin alkuvaiheessa torppareiden joukossa oli kalastajasaamelaisia, joiden kalastusmajat ja -paikat yksinkertaisesti muutettiin kruununmetsätorpiksi. Inarin kalastajasaamelaisia kruununmetsätorppien perustajia oli erityisesti Paatsjoen ja Ivalon, mutta myös Muddusjärven ja Näätämon kylissä. (katso liite 4. Kruununmetsätorpat ja -torpparit Inarissa 1892–1925)

Inarissa ensimmäisten kruununmetsätorppien perustajien joukossa oli myös runsaasti porosaamelaisia. He olivat sopivalle paikalle porolaitumiensa läheisyyteen rakentaneet talon ja hankkineet paikalle kruununmetsätorpan oikeuden. Jos seudulla sattui olemaan niittytiluksia, oli torpassa ryhdytty pitämään lehmiä, vaikka porosaamelainen kruununmetsätorppari pitikin usein karjanhoitoa sivuseikkana. Myös lampaita saatettiin pitää.³⁵⁸ Inarin porosaamelaisten perustamia kruununmetsätorppia oli erityisesti Näätämon ja Paadarin, mutta myös Muddusjärven kylien alueilla. Maantieteellisesti porosaamelaisten torpat sijoittuivat Inarin pohjoisille ja lounaiselle tunturiylänköalueelle.

Kruununmetsätorpat tarjosivat porosaamelaisille vakinaisen asunnon. Metsähallitus myös puolsi porosaamelaisten hakemuksia. Metsähallituksen paikallisvirkamiehet olivat jopa sitä mieltä, että poronhoito oli ainoa oikea elinkeino näillä alueilla. Esimerkiksi vuonna 1910 po-

³⁵⁵ Nahkiaisojä 1998, 252.

³⁵⁶ Inarin pitäjänkokouksen pöytäkirja 9.8.1863. Inarin KA KI:1. OMA; Katso myös Nahkiaisojä 2003, 182–183.

³⁵⁷ Lapin komitean mietintö. KM nro 3/1905, 34.

³⁵⁸ Lapin komitean mietintö. KM nro 3/1905, 34–35.

rosaamelainen Uula Niilanpoika Länsman oli anonut lupaa perustaa kruununmetsätorpan Pyhäjärven rannalle Inariin. Vaikka paikka ei aluemetsänhoitajan mielestä ollut kummoinen ja luonnonniityt olivat tavallisia huonoja jänkä- ja jokivarsiniittyjä, hän puolsi anomusta. Perusteluissaan metsänhoitaja totesi, että puoltaa hakemusta, varsinkin kun hakija oli vakinaista asumusta vailla oleva porosaamelainen ja jäkälämaat seudulla olivat erittäin hyvät.³⁵⁹ Porosaamelainen Piera Heikinpoika Walle anoi vuonna 1911 lupaa perustaa kruununmetsätorppa Kiella- ja Kaamasjoen yhtymäkohtaan. Metsänhoitaja puolsi anomusta, koska torpan niittymailta sai 3–4 lehmän heinät, jäkälämaa lähistöllä oli hyvää ja hakija oli vakinaista asuinpaikkaa vailla oleva porosaamelainen.³⁶⁰

Inarissa ei perustettu yhtään niin sanottua vanhempaa kruununmetsätorppaa, joksi ennen vuotta 1872 perustettuja torppia kutsutaan. Kaikki torpat olivat siis uudempia kruununmetsätorppia. Vertailun vuoksi esimerkiksi Sotkamon torpista peräti 61 % oli vanhempia torppia ja 39 % uudempia torppia. Yhteistä Sotkamon tilanteeseen oli se, että torppia perustettiin vilkkaimmillaan silloin kun väkimäärä kasvoi voimakkaimmin.³⁶¹

Muuttamalla asumukset kruununmetsätorpiksi metsähallitus myös laillisti niiden olemassaolon. Metsähallituksen tilastoista huomataan, että paikoin kruununmetsätorppien määrä oli huomattavan suuri. Tilastoja oli vaikea pitää ajan tasalla, sillä samalla kun uusia torppia perustettiin, entisiä lakkautettiin. Esimerkiksi henkikirjoihin merkittyjen kruununmetsätorppien määrä oli paljon pienempi kuin tilastot antavat ymmärtää, mutta ne laadittiinkin joka vuosi, jolloin ne pysyivät paremmin ajan tasalla todellisesta torppien määrästä.

Monista uudistiloiksi haetuista asumuksista syntyi usein kruununmetsätorppia. Syynä oli se, että alueella ei ollut tarpeeksi maita, jotta itsensä kannattavaa uudistilaa olisi voinut perustaa. Tällainen oli esimerkiksi Inarin kalastajasaamelaisen Antti Sarren tapaus. Hän halusi perustaa kruunulle veroa maksavan uudistilan omistamalleen Liisan Jounin kalastuspaikalle Njaamijärven länsirannalle Paatsjoen kylään. Lupaa uudistilan perustamiseen ei myönnetty, koska maat olivat jo toisille katsastettuja. Sarre pyysikin metsähallitukselta lupaa kruununmetsätorpan perustamiseen hänen silloiselle asuinpaikalleen Kivijärven läheisyyteen.³⁶² Kuinka suuri määrä oli tapauksia, joissa asumusta oli ensin haettu uudistilaksi, mutta jotka päättyivät kruununmetsätorpiksi, on tutkimatta. Sen sijaan tiedetään, että joukossa oli niitäkin, jotka alun perin olivat kruununmetsätorppia, mutta jotka muutettiin uudistiloiksi, usein hakijan varallisuuden ansiosta. Tällaisia olivat Inarissa Peltolan (Kyrö), Kiellajoen (Muddusjärvi), Lismajoen, Hannulan (Paadar) ja Pekkalan eli Kessijärven (Paatsjoki) kruununmetsätorpat. (Katso liite 4. Kruununmetsätorpat ja -torpparit Inarissa vuosina 1892–1925).

5. Kruununmetsätorppa-asutus Utsjoella

5.1. Kruununmetsätorppia vanhoille asuinsijoille

Utsjoella ensimmäiset kruununmetsätorpat perustettiin vuonna 1894. Siellä perustamistahti oli hyvin hidasta. Toisin kuin Inarissa, Utsjoella pääasutusmuotona pysyi edelleen talollisasutus. Pääosa väestöstä eli edelleen perintö- ja kruununtiloilla. Perustamisista voidaan esittää seuraava asetelma:

³⁵⁹ Aluemetsänhoitaja Petrellin kirje 29.12.1910 nro 68 ylimetsänhoitajalle. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

³⁶⁰ Aluemetsänhoitaja Petrellin kirje 10.3.1911 nro 19 ylimetsänhoitajalle. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

³⁶¹ Nahkiaisoja 1995, 110; Tervonen 1991, 20, 26, 89.

³⁶² Nahkiaisoja 1995, 107.

Utsjoelle perustetut kruununmetsätorpat 5-vuosittain vuosina 1891–1925.

Vuodet	Perustetut torpat
1891–1895	7
1896–1900	8
1901–1905	6
1906–1910	-
1911–1915	-
Torppia yhteensä	21

Utsjoelle perustettiin yhteensä 23 kruununmetsätorppaa. (Katso liite 5. Kruununmetsätorpat ja -torpparit Utsjoella vuosina 1894–1925). Torpan perustajat olivat suurimmaksi osaksi Utsjoen kalastajasaamelaisia, joiden vanhat asuinpaikat vain merkittiin kruununmetsätorpiksi. Metsähallituksen näkemyksen mukaan kruununmetsätorppien perustamissyynä Utsjoella oli vanhojen tilojen tilusten lisääminen. Kuinka tämä oli mahdollista? Kirjeissään metsävirkamiehet usein valittivat sitä, että kun kaikki henkilöt olivat tietyllä alueella sukua toisilleen, heidän tiluksiaan oli vaikea erottaa. Perintötiloja jaettiin sukulaisten kesken osiin, jolloin perillisten henkilökohtainen osuus maista pieneni. Tiluksia pyrittiin lisäämään perustamalla kruununmetsätorppa, jonka niityt sitten yhdistettiin perintötilan niittyihin. Metsähallitus näki tämän keinotteluna.

Metsähallinnon kirjeistä käy hyvin ilmi, että niityt olivat usein saamelaisten vuotuiskiertoon vanhastaan kuuluneita maita. Metsävirkamiehillä oli vaikeuksia valvoa, olivatko torpat laillisia ja verotettuja vai laittomia ja verottamattomia. Vanhojen asumusten haltijat vaihtuivat ja alueelle ilmestyi verottamattomia torppia. Tällaisia olivat muun muassa Aslak Länsmanin hallitsema Koivumukkajärvi, Uula Länsmanin Vaskojärvenmaa ja Juhani Lukkarin Tenojoenvarsi, jotka vuonna 1910 olivat verottamattomia kruununmetsätorppia. Koivumukkajärven kruununmetsätorpan metsähallitus lakkautti vuonna 1923.³⁶³

5.2. Kruununmetsätorppien maantieteellinen sijoittuminen Utsjoella

Toisin kuin Inarin hoitoalueella, missä kruununmetsätorppia perustettiin ympäri laajaa pitäjää, Utsjoella kruununmetsätorpat sijoittuivat muun asutuksen keskelle tai läheisyyteen. Luonnonolojen puolesta asuttavia torpanpaikkoja oli Utsjoki- ja Tenojokivarsien lisäksi näihin pääväyliin laskevien tunturijokien varsilla.

Kruununmetsätorpat sijaitsivat yleensä muun tila-asutuksen yhteydessä, josta seurasi usein tilusten sekoittuminen. Nuvvustaipale oli normaalisti verotettu kruununmetsätorppa, mutta tästä huolimatta sen tilukset olivat joutuneet perintötilojen alaisuuteen. Lausunnessaan ylimetsänhoitajalle aluemetsänhoitaja totesi, että näin oli todellakin päässyt tapahtumaan, koska torppaa perustettaessa maita ei ollut mitattu. Nuvvustaipaleen tiluksia tarkastettaessa ei ollut tullut ilmi, että yksi osa torpan tiluksia kuului yhdelle perintötilalle, toinen osa toiselle. Jäljelle jääneiden tilusten osalta oli edelleen epävarmaa, kuuluivatko nekaan kokonaisuudessaan kruunulle. Metsänhoitaja oli riippuvainen, uudistilojen asiakirjojen puuttuessa, yksityisesti annetuista ilmoituksista. Epäselvyyttä oli ilmennyt Teappansaaren suhteen, sillä metsänvartijan mukaan torpalle mitattu niittyala todellisuudessa kuului Aittijoen perintötilalle. Toinen perintötila oli Pokka, sen asiakirjat olivat metsänhoitajan käytössä. Tästä huolimatta näytti olevan epäselvää, mitä alueita katselmuksessa mainitut tilukset olivat. Samoin oli epäselvää, olivatko Nuvvustaipaleen torpan ja Pokan kruununtilan kenttämaat menneet sekaisin..³⁶⁴

³⁶³ Aluemetsänhoitaja Ehnqvistin kirje ylimetsänhoitajalle 19.3.1910 nro 17. Utsjoen HaA DIA:1. OMA.

³⁶⁴ Aluemetsänhoitaja August Renvallin kirje 28.7.1911 nro 77 ylimetsänhoitajalle. Utsjoen HaA DIA:1. OMA.

Tällaiset ilmiöt olivat yleisiä Utsjoen hoitoalueella niin, että niitä voitiin pitää melkein enemmän sääntönä kuin poikkeuksena. Viljelysmaita torpille määrättäessä, ei pidetty tarpeeksi huolta siitä, kuuluivatko palstat kruunulle vai yksityisille tilallisille. Usein oli myös epäselvää, olivatko alueet jo jonkun toisen kruununmetsätorpan käytössä ja niille luovutetut. Syynä Nuvvustaipaleen torpansopimuksen kumoamiseen ja torpan lakkauttamiseen olivat liian pieniksi käyneet tilukset.³⁶⁵

TAULUKKO 7

Utsjoen pitäjän kruununmetsätorpat ja niissä asuva väestö vuosina 1900, 1910 ja 1920

	Torppien lukumäärä			Torppien väkiluku		
Kylät	1900	1910	1920	1900	1910	1920
Kirkonkylä	1	6	4	3	29	21
Nuorgam	-	1	1	-	5	3
Outakoski	-	5	4	-	33	26
Yhteensä	1	12	9	3	67	50

Lähteet: Utsjoen henkikirjat 1900, 1910 ja 1920. Oulun läänin läänintilit. KA. Mikrofilmit ES 4154, ES 4177 ja ES 4210. Mikrofilmit OMA:ssa.

Utsjoen kruununmetsätorppien osalta huomiota herättää niiden runsas lakkauttaminen. Utsjoen kirkonkylässä metsähallitus lakkautti torppia seuraavasti: Jounagetsa 1911, Lukkariniemi 1914, Kurula 1917 ja Jaakkola 1917. Kirkonkylän kahdeksasta perustetusta kruununmetsätorpasta lakkautettiin siis puolet. Outakoskella lakkautustahti oli seuraava: Nuovustaipale 1911, Porvariemi 1912, Lukkaripaikka 1912, Ruovvuskaidi 1912, Niiljoensuu 1916 ja Nillukka 1924.³⁶⁶

Viranomaiset pyrkivät hallinnollisilla määräyksillä valvomaan kruununmetsätorppien syntymistä. Vielä tämänkin jälkeen alueelle perustettiin asumuksia, joilla ei aina ollut lupaa. Niiden verollepano myöhästyi usein vuosikymmenen tai jopa pidemmänkin aikaa. Inarin ja Utsjoen hoitoalueilta laaditut kruununmetsätorppien luettelot osoittavat, että niiden ajan tasalla pitäminen oli metsävirkamiehille työlästä. Lähimainkaan aina ne eivät ilmoita torppien todellista perustamisajankohtaa, usein vain pelkästään vuokrasopimuksen vahvistamisajankohdan. Metsävirkamiesten pitämien tilastojen vertailu henkikirjoihin merkittyihin kruununmetsätorppiin, osoittaa ristiriidan olemassaolon. Erityisesti Inarin tapauksessa kaikki kruununmetsätorpat eivät aina edes ehtineet metsävirkamiesten tilastoihin.

IV. Kruununmaiden väliaikainen erottaminen ja isojakko

1. Isonjaon eteneminen Pohjois-Suomessa

Jo vuonna 1865 maanmittauksen ylihallitus teki ehdotuksen senaattiin isonjaon toimeenpanemiseksi niissä osissa Oulun läänin, joissa se oli vielä tekemättä. Isojakkoa perusteltiin yleisen taloudellisen kehityksen jouduttamisella. Kuusamon, Kemijärven ja Kuolajärven pitäjien asukkaat olivat yleisissä kokouksissaan vastustaneet sen toimeenpanemista. Kysymyksessä olivat niin sanotut knihtikontrahtipitäjät, jotka 27. huhtikuuta 1790 solmituilla so-

³⁶⁵ Aluemetsänhoitaja August Renvallin kirje 28.7.1911 nro 77 ylimetsänhoitajalle. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

³⁶⁶ Kruununmetsätorppien luettelo 1905–1923. Utsjoen HaA BIIIa:1. OMA.

pimuksilla olivat maanmittauksesta, isostajaosta ja verollepanosta vapautettuja. Maaherra ei voinut vastustuksen vuoksi määrätä isoajakoa toimeenpantavaksi näissä pitäjissä.³⁶⁷

Keisarillinen senaatti ehdotti 9. joulukuuta 1868, että knihtikonrahtipitäjien alueella kruunun liikamaat tuli erottaa pyykeillä väliaikaisesti yksityisten maasta, kun taas varsinaisen isonjaon tuli raueta. Senaatti pyysi kuitenkin maanmittauksen ylihallitukselta lausuntoa asiasta. Maaherran tavoin maanmittauksen ylihallitus vastusti erottamista käyttäen perusteluinaan mainittuja knihtikontrahteja ja totesi, että toimitukset olivat niistä riippuvaisia. Sen sijaan ylihallitus suositteli liikamaiden väliaikaista erottamista Kittilän ja Sodankylän pitäjissä. Perusteluina se totesi, että koska maanviljely ja karjanhoito tällä alueella olivat väestön ensisijaisia elinkeinoja, myös maalla oli suurempi arvo kuin muissa Lapin seurakunnissa. Erottamisen tuli tapahtua kruunun kustannuksella, mitä tuli maanmittareihin ja apumiehistöön. Ylihallitus totesi, että liikamaan erottaminen ei tulisi tuomaan mukanaan maanomistajille mitään hyötyä, vaan sen ainoa tarkoitus oli suojella kruununmetsiä hävitykseltä.³⁶⁸

Maanmittauksen ylihallitus ehdotti kustannusten välttämiseksi, että erottaminen tuli toimeenpanna maanmittausohjesäännön 15.5.1848 toisen ja kolmannen momentin 39. §: mukaan. Tämä tarkoitti sitä, että kalliiksi tulevat tilusten erottamiset vältettäisiin ja määrättäisiin vain väliaikaisten rajojen sijainti kruununmaiden ja maanomistajien välillä yksissä tuumin paikkakunnan kruunun asiamiehen ja metsätarkastajan kesken. Tilat, jotka sijaitsivat lähellä toisiaan, murrettaisiin jaossa samassa yhteydessä. Missä vesistö olisi rajana, siellä suunta määrättäisiin summittaisesti ja silmämääräisesti ja merkittäisiin kartalle. Toimituspöytäkirjaan tuli merkitä tilusten summittainen laajuus suurimpien järvien, soiden ja nevojen osalta. Tällä tavalla syntyneet rajat eivät tulisi olemaan esteenä uusille rajanmäärityksille mahdollisesti tulevaisuudessa tapahtuvassa laillisessa isossajaossa ja verollepanossa. Lisäksi ylihallitus ehdotti, että maanomistajien tulisi saada oikeus samalla tavalla kuin tähänkin saakka esteettömästi harjoittaa metsästystä ja kalastusta sekä käyttää porolaidunta ja tilojen vanhoja niittyjä.³⁶⁹

Senaatti hyväksyi vuonna 1874 maanmittauksen ylihallituksen ehdotukset ja totesi, että liikamaiden väliaikainen erottaminen Kuusamon, Kemijärven ja Kuolajärven pitäjissä raukeaa edelleen. Sen sijaan kruunun liikamaiden väliaikainen erottaminen määrättiin toimeenpantavaksi Kittilässä ja Sodankylässä edellä esitetyllä tavalla maanomistajien entiset oikeudet huomioon ottaen.³⁷⁰

Oulun läänin kuvernööri pyysi senaatin maanviljelystoimituskunnalle lähettämissään kirjeissä vuonna 1882 ja 1883 kieltoa metsätuotteiden ja poronjäkäjän myynnille Utsjoen ja Inarin seurakunnissa. Maaherran pyynnön taustalla oli huoli metsän ja poronjäkäjän riittävydestä. Samassa yhteydessä heräteltiin kysymystä kruunun metsämaiden väliaikaisesta erottamisesta Utsjoen ja Inarin kunnissa. Vielä tässä vaiheessa metsähallitus, maanmittauksen ylihallitus sekä kamaritoimituskunnan kamreerinkonttori asettuivat vastustamaan kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista tällä alueella.³⁷¹

³⁶⁷ Keisarin kirje 30.1.1874 Oulun läänin maaherralle (kopion kopio). HKM nro 6/1874. OLKA Ea2:33a. OMA.

³⁶⁸ Keisarin kirje 30.1.1874 Oulun läänin maaherralle (kopion kopio). HKM nro 6/1874. OLKA Ea2:33a. OMA.

³⁶⁹ Keisarin kirje 30.1.1874 Oulun läänin maaherralle (kopion kopio). HKM nro 6/1874. OLKA Ea2:33a. OMA.

³⁷⁰ Keisarin kirje 30.1.1874 Oulun läänin maaherralle (kopion kopio). HKM nro 6/1874. OLKA Ea2:33a. OMA.

³⁷¹ Kamaritoimituskunnan kirje nro 823 Oulun läänin maaherralle. Kamaritoimituskunta nro 6/1887. OLKA Ea2:46. OMA.

2. Kruunun liikamaiden väliaikainen erottaminen

2.1. Aloite ja tausta

Kruunun liikamaiden väliaikainen erottaminen Inarissa sai alkunsa metsähallituksen kirjeestä senaatin kamaritoimituskunnalle 6. elokuuta 1898. Aloitteen tekijänä toimi Inarin hoitoalueen metsänpäällyismies Mauritz W. Waenerberg. Hän oli nähnyt isonjaon tarpeellisuuden, jottei kruunu menettäisi hakkuuoikeuttaan vuosina 1895–1898 perustettujen 21 uudistalon hyviin tukkimetsiin. Samassa kirjeessä metsähallitus esitti vuoden 1892 asetuksen kumoamista niiltä osin kuin se koski oikeutta väliaikaisten uudistilojen perustamiseen. Oikeus oli myönnetty Kuolajärven, Sodankylän, Kittilän, Enontekiön, Inarin ja Utsjoen seurakuntiin. Aloitteessa todettiin myös, että kruunun ja yksityisten tilukset Utsjoen ja Inarin pitäjissä olivat jakamatomat. Ongelmaksi muodostui, että sikäläisistä kruununmetsistä ei voinut myydä puita esteettömästi. Sen vuoksi metsähallitus ehdottikin pikaista kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista Inarin ja Utsjoen pitäjissä.³⁷²

Hakemus sai aikaan sen, että jo 17. kesäkuuta 1899 senaatin kamaritoimituskunta kehotti läänin kuvernööriä, niin pian kuin mahdollista, määräämään maanmittarin pitämään kokouksia Inarin pitäjässä. Noissa kokouksissa tuli asianosaisten kanssa tutkia, mitkä tilat oli perustettu vuoden 1892 asetuksen nojalla ja mitkä niistä olivat niin syrjäisiä, etteivät niiden tilukset sekoittuisi vanhojen tilojen tilusten kanssa. Maaherra pyysi (lähetepäätös 26.6.1899 nro 513) maanmittauksen ylihallituksen lausuntoa asiasta. Lausunnon (4.7.1899 nro 725) sisältö oli seuraava: ylihallitus kehotti kuuluttamaan kokouksista paikkakunnan kirkossa. Maanmittarin oli tiedusteltava kokouksissa, missä kukin uudistalo sijaitsi ja kuinka kaukana se oli vanhoista talonpaikoista. Samalla oli selvitettävä, kuinka sekaisin vuosina 1895–1898 perustettujen tilojen tilukset olivat vanhojen tilojen kotitilusten tai ulkoniittyjen kanssa. Oli myös tutkittava, mitkä väliaikaisista uudistaloista voitiin erottaa väliaikaisesti ilman, että siitä syntyisi haittaa vanhojen tilojen isossajaossa.³⁷³

Läänin maanmittarin lausunnon saatuaan maaherra määräsi (27.7.1899 nro 615) maanmittari Alfred J. Gustafssonin tehtävään. Kuulutus tulevista kokouksista annettiin 24. kesäkuuta 1900 Inarin kirkossa. Kokouksia pidettäisiin neljä: 9.8. Kyrön eli Maunun talossa Kyrön kylässä, 13.8. Inarin kirkonkylän kestikievarissa, 20.8. Paasjäyrin talossa Paadarin kylässä pitäjän länsi- ja lounaisosissa asuvien kanssa ja 27.8. Säytsjäyrin talossa pitäjän pohjois-, luode- ja koillisosissa asuvien kanssa. Kruunun ja metsähallituksen asiamiehet määrättiin osallistumaan kokouksiin. Maanmittari pyysi itselleen kaikkien vuoden 1892 jälkeen syntyneiden uudistilojen katselmuskirjat, joista ilmeni, että vuoden 1892 jälkeen maanmittari oli pitänyt Inarin pitäjässä ainoastaan kolme katselmusta: Sulkusjärven rannalla Paatsjoen kylässä kalastajasaaamelaisen Matti Matinpoika Sarren hakemuksen johdosta, Honkaniemen eli Kutujärven tienoilla Paatsjoen kylässä kalastajasaaamelaisen Iisak Yrjönpoika Morottajan anomuksen johdosta sekä Ivalojoen varrella Kyrön kylässä poliisikonstaapeli Jaakko Kemppaisen hakemuksen johdosta.³⁷⁴

³⁷² Ote maanmittari Alfred Gustafssonin toimituspöytäkirjasta 20.8.1900 § 1 nro 4563 kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi Inarissa. Utsjoen HaA. EIIIe:1. OMA; Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 20.5.1901 nro 491 metsähallitukselle (kopio). Utsjoen HaA EIIIe:1. OMA.

³⁷³ Ote maanmittari Alfred Gustafssonin toimituspöytäkirjasta 20.8.1900 § 1 nro 4563 kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi Inarissa. Utsjoen HaA. EIIIe:1. OMA; Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 20.5.1901 nro 491 metsähallitukselle (kopio). Utsjoen HaA EIIIe:1. OMA.

³⁷⁴ Ote maanmittari Alfred Gustafssonin toimituspöytäkirjasta 20.8.1900 § 2 nro 4563 kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi Inarissa. Utsjoen HaA. EIIIe:1. OMA.

Ensimmäisessä kokouksessa Maunun tilalla kruunun asiamiehenä toimi Inarin nimismies V.M. Pitkänen. Metsähallituksen asiamies oli metsätaksatööri A.W. Granit. Paikalla olivat miltei kaikki Kyrön kylän talolliset sekä useita talollisia Ivalon ja Paatsjoen kylistä mukanaan talojensa syyni- ja omistuskirjat; Kyrön kylästä Mannisen nro 25 Juuso Tavajärvi, Ylirieston nro 26 Petter Yliriesto, Ollilan nro 27 Olli Suikki, Rauhalan nro 28 Mikko Maunu, Moikan nro 30 Mikko ja Juntti Törmänen, Vaaralan nro 31 Yrjö Kangasniemi, Mattilan nro 34 Matti Autio, Kukkasen nro 35 Eerikki Mikkola sekä Jaakkolan nro 36 Jaakko Kemppainen; Paatsjoen kylästä Piilolan nro 12 Petter Petterinpoika Morottaja. Uskottuina miehinä toimivat Pekka Alariesto Sodankylästä ja Matti Leinonen Sotkamosta. Metsänpäällysmies Waenerberg oli myös saapunut aloitteentekijänä paikalle.³⁷⁵

Kokouksessa esitettyjen asiakirjojen perusteella todettiin, että Inariin oli perustettu 20 uudistilaa ennen vuoden 1892 asetuksen voimaantulua. Niiden perustamista oli anottu ennen asetuksen voimaantuloa. Uudistilojen perustamiset oli käsitelty vuoden 1877 asetuksen mukaisesti. Ainoastaan kolme uudistilaa oli anottu vuoden 1892 nojalla ja maanmittarin toimitettavaksi oli uskottu lisäksi kymmenen uutta uudistilasyynyä. Mutta tähän mennessä vielä yhtään vuoden 1892 mukaista uudistilaa ei ollut perustettu. Matti Sarren ja Isak Morottajan hakemukset oli molemmat hylätty ja Jaakko Kemppaisen tilalle oli määrätty uusi syyni. Kokouksessa päädyttiin ihmettelemään kamaritoimituskunnan tarkoituseriä. Oliko tarkoitus saada selville vuoden 1892 asetuksen käytännön toteutuminen, jotta saataisiin selville, voitiinko se metsähallituksen esityksen mukaan kumota vai oliko tarkoitus selvittää, voitiinko tilat erottaa väliaikaisesti ilman, että ne haittaisivat vanhojen tilojen vastaisuudessa tapahtuvaa isoajakoa? Näin olisi estetty kruunua menettämästä hakkuuoikeutta tilojen metsiin. Toimintumaanmittari arveli jälkimmäisen vaihtoehdon olevan se oikea.³⁷⁶

Kyrön kokouksessa todettiin, että kaikkien 20 uudistilan perustamispäätökset oli annettu ehdolla ”ettei toisen mahdollisesti parempi oikeus tiluksiin tule tämän kautta loukatuksi eikä näitten järjestäminen vastaisessa isossajaossa tule estetyksi”. Näistä neljän uudistalon (Yliriesto, Lahdenperä, Piilola ja Alatalo) metsälohkoista oli pidätetty kruunulle oikeus hakkauttaa löytyvät tukkipuut siinä järjestyksessä kuin senaatin kamaritoimituskunnan kirje 13.10.1893 tarkemmin osoitti. Metsähallituksen asiamies kummasteli sitä epä johdonmukaisuutta, joka perustamispäätöksiä annettaessa oli vallinnut tukkipuiden pidättämisen suhteen. Vaikka kaikki päätökset olivat samoilta ajoilta, hakkuuoikeus oli määrätty toteutettavaksi vain näillä tiloilla. Tukkipuut oli pidätetty vain niiltä tiloilta, joilla oli erillinen metsälohko, mutta ei niiltä, joiden metsä oli jätetty vanhojen talojen metsän kanssa yhteisesti käytettäväksi.³⁷⁷

Kokoukseen Lahdenperän uudistaloon Inarin kirkon luokse olivat saapuneet asiamiesten lisäksi Muddusjärven kylän useimmat tilanomistajat sekä muutama tilanomistaja Paadarin kylästä sekä Lahdenperän isäntä Antti Morottaja. Uskottuina miehinä toimivat metsänvahti Matti Sarre ja itsellinen Matti Leinonen Sotkamosta. Kokouksessa läpikäytiin kaikki vuoden 1892 jälkeen Muddusjärven ja Näämön kyliin perustettujen uudistilojen asiakirjat. Samalla todettiin, että kokouksen pitäminen Säytsjäyrin rannalla Pohjois-Inarissa olisi tarpeeton, sillä

³⁷⁵ Ote maanmittari Alfred Gustafssonin toimituspöytäkirjasta 20.8.1900 § 3 nro 4563 kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi Inarissa. Utsjoen HaA. EIIIe:1. OMA.

³⁷⁶ Ote maanmittari Alfred Gustafssonin toimituspöytäkirjasta 20.8.1900 § 3 nro 4563 kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi Inarissa. Utsjoen HaA. EIIIe:1. OMA.

³⁷⁷ Ote maanmittari Alfred Gustafssonin toimituspöytäkirjasta 20.8.1900 § 3 nro 4563 kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi Inarissa. Utsjoen HaA. EIIIe:1. OMA.

alueen edusmiehiä oli saapunut jo tähän kokoukseen. Todettiin myös, että yleiskarttaan merkityt pisteet Säysjäyrin rannalla merkitsivät vain kalastuspiirtejä, eivät uudistiloja.³⁷⁸

Viimeiseen kokoukseen Paadarin kylään ei saapunut yhtään uudistalollista. Paadarin kylään oli vuoden 1892 jälkeen perustettu vain kaksi uudistilaa, Heikkilä Vaskojoen varteen ja Alatalo Inarijoen varteen lähelle Utsjoen rajaa. Monilla uudistalojen asukkaista oli asianmukainen immissionikirja, vaikkakaan maanmittari ei voinut antaa asiasta tarkkaa luetteloa, koska uudistilojen asukkaita oli jäänyt kokouksista pois.³⁷⁹ Tässä yhteydessä on todettava, että Pohjolan muistelmien mukaan immissionikirjojen puuttuminen tilallisilta myöhemmin isonjaon alkaessa oli ongelmallista. Oli syntynyt perikuntia, jolloin tilojen lailliset omistus- ja hallintaoikeusasiakirjat olivat monien sukupolvien takaisia.³⁸⁰

Metsähallituksen edustaja sanoi lausunnossaan, että uudistalot, joiden tiluksilla valtio aikoi käyttää vuoden 1892 asetuksen mukaista hakkuuoikeuttaan, voitaisiin erottaa väliaikaisesti samassa yhteydessä kyläkuntien metsien väliaikaisen erottamisen kanssa. Asiamiehen mukaan väliaikaiseen erottamiseen tuli ryhtyä niin pian kuin mahdollista, sillä valtio kärsi joka vuosi melkoisia tappioita siitä, ettei voinut hyötyä enimmäkseen jo yli-ikäisistä metsistä Inarin hoitoalueella.³⁸¹

Maanmittari totesi lausunnossaan, että Piilolan, Alatalon ja Lahdenperän tilukset voitiin erottaa väliaikaisesti niin, että vanhoille tiloille ei koituisi haittaa vastaisessa isossajaossa. Sen sijaan Yliriestoa, joka oli perustettu vanhojen tilojen yhteyteen ja jonka niityt olivat sekaisin vanhojen talojen niittyjen kanssa, ei voitu erottaa sen haittaamatta vanhojen tilojen isoajakoa. Kankiniemen, Pahtalan, Varpuniemen ja Heikkilän väliaikainen erottaminen ei haittaisi tulevaa isoajakoa, sillä ne sijaitsivat kaikki yksinäisissä paikoissa ilman rajanaapureita. Yksinäistiloja olivat myös Palomaa, Keinoniemi ja Ylitalo, mutta niiden ulkoniityillä oli rajanaapureita. Sen sijaan Välitalon, Niemelän, Moikan, Vaaran, Mannisen, Mattilan, Rauhalan, Kukkasen ja Ollilan uudistilojen tilukset olivat, kuten maanmittari asian ilmaisi ”kerrassaan sekaisin toinen toistensa ja vanhain tilain tilusten kanssa”. Ne voitiin haitatta erottaa vain, jos erottaminen käsitti myös ulkoniityt.³⁸²

Huomio kiinnittyy maanmittari Gustafssonin lausuntoon. Hän totesi, että erotusta tehtäessä vaikeuksia saattoi kuitenkin esiintyä, sillä palstoja suunnittelemassa ei ole ollut ammattimiestä. Tilusalat tuntuivat maanmittarin mielestä yleensä liian runsailta. Hän totesi, ettei ”parhaallakaan tahdolla niin pienille taloille niin isoja palstoja saatettane antaa”. Tästä seuraisi, että pienempinä lohkaistaviin palstoihin ei mahtuisi kaikkia niittyjä. Tällöin suurenisi palstaluku pakosta niin, että niitä voisi olla kymmenkuntakin, mikäli kaikki uudistalolle syynätyt niityt erotettaisiin. Maanmittari totesi myös, että toki suuri osa niityistä oli suoranaista joutomaata. Monet niityt olivat vain huonokasvuista jänkkää. Mikäli ne olivat tilan ainoat niityt, asukkailla oli vaikea luopua niistä. Mikäli ulkoniityt jätettäisiin erottamatta, kuten muu-

³⁷⁸ Ote maanmittari Alfred Gustafssonin toimituspöytäkirjasta 20.8.1900 § 4 nro 4563 kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi Inarissa. Utsjoen HaA. EIIIe:1. OMA.

³⁷⁹ Ote maanmittari Alfred Gustafssonin toimituspöytäkirjasta 20.8.1900 § 5 nro 4563 kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi Inarissa. Utsjoen HaA. EIIIe:1. OMA.

³⁸⁰ Pohjola 1995, 33–35. Isonjaon kannalta perintö- ja kruununluontoiset tilat olivat jaossa tasavertaisia eräitä kruununtiloja koskevia valtion puunotto-oikeuksia lukuun ottamatta. Kruununtilallisella oli omistusoikeuden sijaan tilaansa ns. vakaa hallintaoikeus- ei perintöoikeutta.

³⁸¹ Ote maanmittari Alfred Gustafssonin toimituspöytäkirjasta 20.8.1900 § 5 nro 4563 kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi Inarissa. Utsjoen HaA. EIIIe:1. OMA.

³⁸² Ote maanmittari Alfred Gustafssonin toimituspöytäkirjasta 20.8.1900 § 6 nro 4563 kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi Inarissa. Utsjoen HaA. EIIIe:1. OMA.

alla läänissä oli ollut tapana, muut uudistalot Kyrön kylän uudistaloja lukuunottamatta, voitaisiin erottaa väliaikaisesti ilman hankaluuksia.³⁸³

2.2. Väliaikaisen kruunun liikamaiden erottamisen varsinaiset määräykset

Taka-Lapin pitäjistä Enontekiö oli ensimmäinen, jossa ryhdyttiin väliaikaisten lohkojen erottamiseen kamaritoimituskunnan kirjeellä 22. toukokuuta 1900. Tiloille tuli Enontekiöllä antaa aluksi 6000 ja vuoden 1904 korotuksen jälkeen 8000 sekä pitäjän pohjoisosissa 10 000 hehtaaria maata manttaalia kohti. Varamaanmittari Alfred A. Gustafsson laati Inarin pitäjän oloista kertomuksen, jonka nojalla kamaritoimituskunta määräsi kirjeessään **20. toukokuuta 1901**, että myös **Inarin pitäjän liikamaat tuli erottaa väliaikaisesti**. Senaatin kamaritoimituskunta nojautui päätöksessään Oulun läänin kuvernöörin, maanmittauksen ylihallituksen ja senaatin kamaritoimituskunnan kamreerikonttorin lausuntoihin ja totesi hylänneensä metsähallituksen ehdotuksen väliaikaisten uudistilojen perustamisoikeuden kumoamisesta. Senaatti oli hylännyt myös kuvernöörin ehdotuksen Utsjoen pitäjän kruununmaiden väliaikaisesta erottamisesta.³⁸⁴

Tiloille tuli Inarissa antaa väliaikaisesti 6000 hehtaaria maata manttaalia kohti joutomaat mukaan luettuna. Erottaminen tapahtui kruunun kustannuksella. Kamaritoimituskunnan päätöksen mukaan maanmittarin oli määrättävä väliaikaiset rajat kruununmaan ja talollisille annettavien tilusten välillä. Tätä ennen hänen oli neuvoteltava rajoista maanomistajien ja -haltijoiden, metsänhoitajan sekä kruunun asiamiehen kanssa. Mikäli mahdollista, talot, jotka sijaitsivat lähellä toisiaan, oli murrettava yhteiseen palstaan. Kullekin tilalle tai tilaryhmälle tuli lohkaista olemassa olevien rakennusten ympärille koko se alue, joka tilalle manttaalin perusteella kuului. Jos tilan niittypalstat sijaitsivat siten, ettei niitä millään saataisi sopimaan talon ympärille, niistä muodostettaisiin eri palstat.³⁸⁵

Toimituksista oli laadittava rajankäyntikartat mittakaavassa 1 : 16 000, joiden tuli osoittaa rajat ja rajakulmat niiden oikeissa asemissa sekä rajojen pituus. Kartoista tuli näkyä rajalla olevien ja talollisten maiden sisään jäävien isompien järvien rannat vain summittaisesti mitattuna. Vähäpätöisimmät lammet ja vesistöt sai jättää kokonaan merkitsemättä. Toimituspöytäkirjaan oli merkittävä, mitkä talot olivat saaneet tiluksensa yhteen ryhmään, mitkä erillään toisistaan. Pöytäkirjaan kirjattiin myös tilojen manttaali sekä tilalle tai tilaryhmälle murrettu tilusala hehtaareina. Rajan pyykitys toimitettiin yhtä aikaa rajan avaamisen kanssa. Erotetut alueet tuli merkitä niin tarkoin kuin mahdollista Suomen yleiskartan lehdelle, joka käsitti Inarin pitäjän. Maanmittarin tuli kahden kuukauden kuluessa toimituksen päättymisestä alistaa se Oulun läänin kuvernöörin tutkittavaksi ja vahvistettavaksi. Maanmittaustöiden tarkastajan oli itse paikalla tarkastettava toimitus ja annettava siitä lausuntonsa.³⁸⁶

Senaatin päätöksessä huomio kiinnittyy erityisesti seuraavaan kohtaan, joka määräsi, että maanmittari ei saanut lohkaista tiloille useampaa kuin yhden metsäpalstan. Hänen ei myös-

³⁸³ Ote maanmittari Alfred Gustafssonin toimituspöytäkirjasta 20.8.1900 § 6 nro 4563 kruununmaiden väliaikaiseksi erottamiseksi Inarissa. Utsjoen HaA. EIIIe:1. OMA.

³⁸⁴ Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 20.5.1901 nro 491 metsähallitukselle (kopio). Utsjoen HaA EIIIe:1. OMA; Oulun lääninhallituksen päätös 3.3.1911 no 20082 koskien kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista Inarin pitäjässä (jäljennös). Utsjoen HA EIIIe:1. OMA; Haataja 1949, 388.

³⁸⁵ Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 20.5.1901 nro 491 metsähallitukselle (kopio). Utsjoen HaA EIIIe:1. OMA; Oulun lääninhallituksen päätös 3.3.1911 no 20082 koskien kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista Inarin pitäjässä (jäljennös). Utsjoen HA EIIIe:1. OMA.

³⁸⁶ Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 20.5.1901 nro 491 metsähallitukselle (kopio). Utsjoen HaA EIIIe:1. OMA; Oulun lääninhallituksen päätös 3.3.1911 no 20082 koskien kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista Inarin pitäjässä (jäljennös). Utsjoen HA EIIIe:1. OMA.

kään saanut ”etsiskellä niille maita, jotka erityisesti ovat metsästä rikkaat”. Kuitenkin senaatti tahtoi sallia asukkaille myös pyykityksen jälkeen vanhat oikeudet kruununmaiden sisällä käyttää porolaidunta, harjoittaa metsästystä ja kalastusta sekä ”vastaisesti hallita heidän kruununmaiden sisälle jääviä niittyjään”.³⁸⁷ Porolaitumen käytön, metsästyksen ja kalastuksen sekä niittymaiden osalta määräykset olivat yhtäpitäviä Sodankylän ja Kittilän väliaikaisten kruunun liikamaiden erottamismääräysten kanssa. Toisin sanoen talollisille vakuutettiin porojen laidunnusoikeus sekä metsästyks ja kalastus myös väliaikaisten lohkojen ulkopuolella.

2.3. Kruunun liikamaan väliaikainen erottaminen Inarissa 1902–1906

Ensimmäisenä toimenpiteenä Inarin ja Enontekiön kuntien maanjako-olojen järjestämiseksi muodostettiin näiden kuntien taloille väliaikaiset isojakolohkot vuosina 1900 ja 1901 annettujen senaatin päätösten perusteella. Inarissa maanmittari Alfred A. Gustafsson toimeenpani väliaikaisen erottamisen vuosien 1902–1906 välisenä aikana ja laati toimistaan pöytäkirjan kartoitteen.³⁸⁸

Ennen varsinaista erottamista käsiteltiin muutamia yksityisiä anomuksia, joita maanmittarille oli jätetty. Lahdenperän kruunun uudistalon haltija Antti Morottaja anoi tilaansa yhdistettäväksi Joenjoessa olevaa Saarikoskea sekä Leutolahden niittypalstan lounaisrajalla sijaitsevaa Pesemäjängän suoniittyä, joita anoja oli useita vuosia viljellyt uudistaloon kuuluvana. Varsinaisen erottamisen yhteydessä Saarikoski lankesi Lahdenperän ja Kaupplan talojen yhteiseen metsäpalstaan. Pesemäjängän suoniitty mitattiin Lahdenperän tilalle ulkopalstana. Inarin kunta anoi 20 hehtaarin suuruista maa-aluetta Joenjoen etelärannalta, johon oli jo rakennettu kunnan kansakoulu, joko ilmaiseksi tai vuokralle 50 vuodeksi kunnan yleisiä tarpeita sekä mahdollisten kirkkotupien rakentamista varten. Myös Oulun läänin kuvernööri oli kehottanut Inarin nimismiestä kruunun asiamiehenä pitämään huolta siitä, että kruunulle varattaisiin sopiva alue Inarin kirkonkylästä erillistä rakennus- tai kyläryhmää varten. Oulun läänin maanmittari asettikin kruunun vaatimuksen etusijalle ja ehdotti kunnan vaatimuksen hylkäämistä. Kysymys jäi vielä tässä vaiheessa ratkaisematta ja kuntaa kehoitettiin uudistamaan hakemuksensa. Erottamisen ulkopuolelle jätettiin myös Vironiemen jo pitkään autiona ollut kruunun-tila.³⁸⁹

Ivalon kylän kuudesta tilasta neljän veroluku oli 1/16 manttaalia ja kahden 1/8 manttaalia. Erottamisessa tilat saivat 1–2 lohkoa. Kaikille tiloille lohkaistiin talvi- tai kotilohko ja Nuottamajärven ja Kankiniemen tiloille myös kesäpaikkalohko. Talojen tilusaloiksi tuli joko 375 ha tai 750 ha. Kyrön kylä jaettiin neljään lohkokuntaan, joita olivat Kyrön, Törmäsen, Koppelon ja Veskonien lohkokunnat sekä lisäksi Akujärven tilaryhmään. Muddusjärven laajan kylän alueelle perustettiin vain kaksi lohkokuntaa, Kaamasen ja Iijärven lohkokunnat sekä Väylän tilaryhmä. Kaikki muut tilat erotettiin yksinäistiloina, sillä niiden tilukset eivät olleet sekaisin muiden talojen kanssa. Näätämön kylään muodostettiin Rökkijärven ja Sevettijärven tilaryhmät. Paatsjoen kylässä kaikki tilat muodostettiin yksinäistaloina, vaikka monen tilan lohkot sijaitsivat toistensa sisällä. Paadarin kylään muodostettiin Junnaksen tilaryhmä, johon

³⁸⁷ Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 20.5.1901 nro 491 metsähallitukselle (kopio). Utsjoen HaA EIIIe:1. OMA; Oulun lääninhallituksen päätös 3.3.1911 no 20082 koskien kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista Inarin pitäjässä (jäljennös). Utsjoen HA EIIIe:1. OMA; Haataja 1949, 388.

³⁸⁸ Oulun lääninhallituksen päätös 3.3.1911 no 20082 koskien kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista Inarin pitäjässä (jäljennös). Utsjoen HA EIIIe:1. OMA.

³⁸⁹ Oulun lääninhallituksen päätös 3.3.1911 no 20082 koskien kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista Inarin pitäjässä (jäljennös). Utsjoen HA EIIIe:1. OMA.

kuului vain kaksi tilaa, muut erotettiin yksinäistaloina. (Katso liite 6. Kruunun liikamaan väliaikaisessa erottamisessa Inarin tiloille erotetut lohkot ja alueet vuosina 1902–1906).³⁹⁰

Juutuanjoen etelärannalta Inarin kirkon luota pidätettiin kruunulle alue, johon kaavailtiin metsänhoitajan ja kunnan lääkärin virkataloja sekä tarpeellisia puutavarantotto- ja lauttauspaikkoja. Koska talojen ulkoniityt olivat maanmittarin mukaan arvottomia ja huonoja sekä sijaitsivat hajallaan, ne jätettiin erottamatta. Määttälän, Saviojan, Törmävaaran, Saviniemen, Konesniemen, Toivolan, Salmelan, Illestijoensuun, Mikkolan, Kaamasen ja Karisaaren kruununmetsätorppien niittyjä oli jäänyt yksityisten lohkojen sisälle, joten metsänhoidon asiamies oli vaatinut, että torpille annettaisiin edelleen oikeus käyttää yksityisten lohkoihin jääneitä tiluksia. Hänen mielestään tämä oli kohtuullista, sillä myös talolliset saivat nauttia kruununmaiden sisälle jääneitä tiluksiaan. Kaiken lisäksi torppien niitty- ja tonttimaat olivat yleensä pieniä. Päätöksessään lääninhallitus totesi, että kruununmetsätorpat saivat edelleen käyttää tilallisten maiden sisään jääneitä niittyjä, kunnes varsinainen isojako oli toimeenpantu.³⁹¹

Sevettijärven kruununtila oli perustamisestaan lähtien ollut autiona ja asumattomana, eikä siihen ollut saatu asukasta, vaikka siitä oli kuulutettu kirkossakin. Kamaritoimituskunta oli 22. toukokuuta 1907 määrännyt, että se oli yhdistettävä kruununmaahan ja poistettava maakirjasta sekä asetettava metsähallituksen hoidon alaisuuteen. Läänin maanmittaustöiden tarkastaja Aleksander Tiger oli katsastanut paikan ja antamassaan lausunnossa totesi, että väliaikainen erottaminen voitiin vahvistaa sellaisenaan. Koska toimitusmaanmittari oli noudattanut kamaritoimituskunnan antamia määräyksiä 20. toukokuuta 1901 ja tilanomistajien ja -haltijoiden sekä julkisten asiamiesten kanssa pidetyissä kokouksissa tehtyjä päätöksiä, katsoi lääninhallitus voivansa vahvistaa erottamisen. Lääninhallitus totesi päätöksessään, että ennen erottamista perustetuille tiloille tulivat nyt kuulumaan ne pyykitetyt maa-alueet, jotka kullekin oli merkitty.³⁹²

2.4. Kruunun liikamaiden väliaikainen erottaminen Utsjoella hylätään

Metsähallitus vastusti alusta alkaen liikamaiden erottamista Utsjoella. Maanmittauksen ylihallitus edusti puolestaan päinvastaista kantaa. Maanmittausviranomaiset näkivät, että isojako olisi metsänhoidollisesti edullista Utsjoella, koska asukkailla oli oikeus ottaa pitäjän metsistä mielensä mukaan polttopuuta sekä pienempää puutavaraa kotitarpeisiin. Tämä ei lisännyt säästävyyttä puunkäytössä. Metsäviranomaiset puolestaan näkivät, että Utsjoen mäntymetsät eivät kestäisi isossajaossa tiloille tulevaa oikeutta metsänkäyttöön. Lausunnossaan metsähallitukselle aluemetsänhoitaja totesi, että isoajako Utsjoella tuli lykätä, koska suojametsälaki oli vielä keskeneräinen. Samalla suojeltaisiin Utsjoen metsiä ja metsärajaa kokonaisuudessaan.³⁹³

Sekä Inarin nimismies että metsähallitus olivat yhtä mieltä siitä, että yksityisten niittytilukset olivat hyvin epämääräisiä ja sekaisin, eivät ainoastaan keskenään, vaan myös samanlaatuisten kruununmaiden kanssa. Tämä vaikeutti tilusten käyttöä sekä jossain määrin myös uudisasutusta. Perustelut eivät kuitenkaan oikeuttaneet laajan ja silloisissa oloissa kalliin isonjaon toi-

³⁹⁰ Oulun lääninhallituksen päätös 3.3.1911 no 20082 koskien kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista Inarin pitäjässä (jäljennös). Utsjoen HA EIIIe:1. OMA.

³⁹¹ Oulun lääninhallituksen päätös 3.3.1911 no 20082 koskien kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista Inarin pitäjässä (jäljennös). Utsjoen HA EIIIe:1. OMA.

³⁹² Oulun lääninhallituksen päätös 3.3.1911 no 20082 koskien kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista Inarin pitäjässä (jäljennös). Utsjoen HA EIIIe:1. OMA.

³⁹³ Aluemetsänhoitajan kirje metsähallitukselle 15.4.1915 nro 59. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Utsjoen HaA DIa:2. OMA.

meenpanemista. Mikäli tilojen perustamispäätöksiin merkityt niitty- ja viljelystilukset haluttiin uudelleen mitata, saattoi sen tehdä erillisenä maanmittausoitukseksi ilman isoajakoa. Aluemetsänhoitaja huomautti, että niittytiluksina käytettävät jängät, rantaluhdat ja ojanvarret olivat suurimmaksi osaksi hajallaan ympäri tunturiseutuja. Niiden yhdistäminen yhteen tai muutamaa palstaan, kuten voimassa oleva isoajakoasetus edellytti, Utsjoella oli mahdollista.³⁹⁴

Ratkaisuna metsien suojelemiseksi liialliselta käytöltä aluemetsänhoitaja ehdotti tarkempaa metsänhoidollista valvontaa, josta jo useaan otteeseen oli tehty esityksiä. Metsänkäyttö Utsjoen pitäjässä tuli suoraan asettaa metsähallinnon valvonnan alaisuuteen. Mikäli isoajako toteutettaisiin, se tuli supistaa ainoastaan sisätiluksiin, ja metsäpalstojen erottaminen tehtäisiin toisessa yhteydessä, kunnes suojametsälaki saisi lainvoiman.³⁹⁵

Utsjoen kuntaan ei väliaikaisia lohkoja muodostettu. Siellä jatkui isoonjakoon saakka tilanne, joka perustui alkujaan senaatin 18. joulukuuta 1885 antamaan päätökseen. Sen mukaan talollisilla oli mielensä mukaan oikeus ottaa metsätuotteita kotitarpeeseen ja veistopuita erilaisten myyntitavaroiden valmistamiseen. Oikeuksia oli tarkistettu 3. marraskuuta 1891 annetuilla määräyksillä ja laajennettu 20. kesäkuuta 1894 koskemaan talojen omistajien lisäksi myös itsellisiä eli tilatonta väestöä. Vuonna 1914 annetulla senaatin päätöksellä Utsjoen kuntalaisilla oli oikeus ottaa välttämättä tarvitsemiaan puita myös Inarin kunnan alueella olevista valtion metsistä Kietsimä- ja Inarijoen varsilta. Oikeutta laajennettiin vuonna 1916 koskemaan myös vientiä varten harjoitettavassa kotiteollisuudessa tarvittavia veistopuita.³⁹⁶ Kruunun liikamaita ei erotettu väliaikaisesti Utsjoella lainkaan, vaan siellä toteutettiin alusta pitäen vuoden 1925 isoajolakia.

3. Isojako alkaa – metsähallituksen vastustusta ja metsäkeinottelua

3.1. Isonjaon toimeenpano

Inarin kunnan Muddusjärven kylän Toivoniemen talon isoajako suoritettiin loppuun jo vuonna 1897 voimassa olevan vuoden 1848 maanmittausohjesäännön isoajakoa ja verollepanoa koskevien ohjeiden mukaisesti. Paine isoajakoa kohtaan alkoi asianosaisten taholta kuitenkin vasta 1910-luvulla. Silloin annettiin useita Inarin ja Enontekiön kuntien lohkokuntia koskevia toimitusmääräyksiä. Väliaikaisten lohkojen erottaminen epäilemättä vauhditti varsinaisen isonjaon aloittamista. Isojako alkoi ensin Inarin kunnassa Muddusjärven kylässä, ei metsäviranomaisien, vaan talollisten omasta aloitteesta. Isoajakoa Muddusjärven kylään hakivat vuonna 1911 tilojen Pohjoisin, Thule, Simula, Joensuu, Tuurukoskeniemi, Haapaniemi, Keinoniemi, Lahdenperä, Pahtala ja Haapala omistajat ja haltijat. Hakemuksen oli tehnyt varamaanmittari Ossian Ståhlberg. Hakemus jätettiin Oulun läänin kuvernöörille ilman perusteluja isonjaon tarpeellisuudesta. Kuvernööri vaati lausunnon maanmittaustöiden tarkastajalta, joka puolsi hakemusta. Kuvernööri määräsi varamaanmittarin toimittamaan tehtävän. Ennen toimituksen alkamista mukaan ehtivät vielä tilojen Onnela, Niiliniemi ja Oaddivei omistajat ja haltijat.³⁹⁷

³⁹⁴ Aluemetsänhoitajan kirje metsähallitukselle 15.4.1915 nro 59. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Utsjoen HaA Dia:2. OMA.

³⁹⁵ Aluemetsänhoitajan kirje metsähallitukselle 15.4.1915 nro 59. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Utsjoen HaA Dia:2. OMA.

³⁹⁶ Pohjola 1983, 92–93.

³⁹⁷ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 3–4, 69; Pohjola 1983, 92–93.

Kuvernööri antoi vuonna 1911 määräyksen isonjaon toimeenpanemisesta. Mitään lohkokuntaa ei tuolloin vielä muodostettu, sillä kuvernööri määräsi isonjaon toimitettavaksi luetelluilla yksinäistiloilla. Väliaikainen lohkojako ei koskenut Muddusjärven kylän kaikkia 35 tilaa. Maanmittausinsinööri ajatteli kuitenkin toisin toimituksen alkaessa heinäkuussa 1912. Hän otti mukaan myös Muddusniemen, Terstojoen ja Kauppilan tilat. Asiaa myöhemmin tutki maan asetetun komitean mukaan toimitusinsinööri otti mukaan tiloja, joilla ei koskaan ollut määrätty toimeenpantavaksi isoajakoa.³⁹⁸

Kuvernöörin määräyksen seurauksena Inarissa jaettiin maita vuosina 1911–1918 viidessä lohkokunnassa ja 22 yksinäistilalla. Myös Utsjoen kunnan talolliset tekivät aloitteen ja anomuksen isonjaon toimeenpanosta kunnassa vuonna 1912, mutta kuten on jo todettu, varsinainen väliaikainen liikamaiden erottaminen jäi Utsjoella tekemättä.³⁹⁹

Väliaikaisten lohkojen erottamista oli perusteltu sillä, että rajaseuduilla olevia metsiä haluttiin suojella järjettömältä hakkaukselta. Samalla oli tarpeen päästä myymään esteettömästi pitäjän metsiä. Valtio ryhtyikin heti väliaikaisten lohkojen erottamisen jälkeen leimauttamaan Inarin metsiä myyntiä varten. Leimaustyöt herättivät myös yksityiset huomaamaan metsiensä arvon. Epävarmuus maanomistuksesta tuli suoraan ilmi August Puhakan vuodelta 1912 olevasta hakemuksesta, jossa pyydettiin isoajakoa Törmäsen kylälle. Se toi selvin sanoin esiin sen, kuinka isonjaon puutteen vuoksi pitäjässä vallitsi yleinen epävarmuus tilusten omistuksesta. Puhakan mielestä epävarmuus johti metsänhaaskaukseen.⁴⁰⁰

Tilusten kartoitus ja verollepanotoimenpiteet aloitettiin välittömästi kuvernöörin määräyksen jälkeen 1911. Toimitusinsinöörinä Inarissa toimi varamaanmittari Ossian Ståhlberg. Inarin talot ryhmiteltiin isoajakoa varten lohkokuntiin, joiden sisällä varsinainen jakotyö tapahtui. Lohkokunta muodostui yleensä yhdestä kylästä. Kun isojako eteni, tilat ryhmiteltiin pienempiin lohkoihin niin, että toisiaan lähellä sijainneet talot muodostivat oman lohkokunnan. Esimerkiksi isonjaon alkaessa Kyrön kylä muodosti oman lohkokuntansa, mutta työn edistytessä muodostettiin Ivalon, Törmäsen ja Akujärven lohkokunnat. Mikäli tila sijaitsi muista erillään, puhuttiin yksinäistaloista.⁴⁰¹

Muddusjärven lohkokunnassa määräys isonjaon ja verollepanon toimittamisesta annettiin 24. marraskuuta 1911. Kylän 16 taloa käsittävästä lohkokunnasta tuli muodostettavaksi 26 taloa. Seuraava isompaa aluetta, Törmäsen lohkokuntaa, koskeva määräys annettiin 29. huhtikuuta 1913. Törmäsen kylän kahdeksasta talosta tuli 21 taloa. Huhtikuun 29. päivänä 1915 annettiin Kyrön lohkoa koskeva määräys, jonka mukaan Kyrön kylän 12 talosta tuli verollepanoehdotuksen mukaan muodostaa 22 taloa. Tilusten mittausten jälkeen alettiin rakentaa Kyröstä Petsamoon menevää maantietä. Se kulki 4,5 km lohkokunnan mailla. Koppelon lohkoa koskeva määräys annettiin 29. maaliskuuta 1916 ja Veskonien lohkoa 2. toukokuuta 1917. Toimitusinsinööri Ståhlberg työskenteli Inarissa tuolloin yksinään. Hänen tehtävänään oli 14 yksinäistalon verollepano ja isojako. Näitä olivat muun muassa Riutula, Hietaojansuu, Uutela, Kankiniemi, Palomaa, Ylitalo, Paloniemi ja Aaltola. Vuosina 1912–1917 Inarissa mitattiin ja

³⁹⁸ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 70.

³⁹⁹ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 3–4; Pohjola 1983, 92–93.

⁴⁰⁰ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 3–4; Haataja 1949, 388.

⁴⁰¹ Nahkiaisaja 2003, 221.

kartoitettiin tiluksia talojen verollepanoa varten kaikkiaan 64 775 hehtaaria eli 647 neliökilometriä.⁴⁰²

Tilusten mittaukset ja luokitukset aloitettiin heti isojakomääräysten jälkeen. Vaikka kyseessä olivat näinkin laajat alueet, minkäänlaisia juridisia, taloudellisia tai teknisiä ohjeita, huolimatta alueen erikoislaatuisuudesta, ei tehty. Oulun läänin maanmittaustöiden johto ei myöskään tarkastanut mittauksia. Maanmittausinsinööri Ossian Ståhlberg ei voinut itse olla yksin mittaamassa kaikkia alueita, joten hän käytti lukuisia apulaisia. Apulaiset eivät saaneet yhteisiä ohjeita.⁴⁰³

Toimitusinsinöörit mittasivat lohkokuntien ja talojen verollepanoja varten liian suuria aloja. Liikamittaus oli suurinta Muddusjärven lohkokunnassa, peräti 6651 hehtaaria. Liikaa maata saivat myös eräät yksinäistalot, kuten Riutula, Hietajoensuu, Uutela, Kankiniemi, Palomaa, Ylitalo, Paloniemi ja Aaltola.⁴⁰⁴

Viljelystiluksia luokiteltaessa pohjana käytettiin vuoden 1848 maanmittausohjesääntöä. Sen mukaan niityt oli jaoteltava eri luokkiin sen perusteella, paljonko ne tuottivat heinää. Niittyjen tuotto oli arvioitava pinta-alan mukaan. Niittyjen tuotto merkittiin kuitenkin liian pieneksi. Esimerkiksi Muddusjärven lohkokunnan 16 tilan heinäntuotoksi oli arvioitu 386 750 kiloa, vaikka toimitusinsinöörin tekemän niittyjen luokituksen mukaan niittyjen tuoton olisi pitänyt olla 494 068 kiloa.⁴⁰⁵

Joutomaiksi oli merkitty täyttä tukkimetsää kasvavia kankaita. Inarilaisten kertoman mukaan metsien luokitusta olivat olleet tekemässä Ståhlbergin lukuisat apulaiset, muun muassa eräs Kulpakko-niminen kittiläläinen. Verottomaksi oli merkitty myös suuri ala metsää, josta järein tukkipuu oli hakattu. Näin oli käynyt myös metsälle, joka oli hakattu, mutta ei ollut iältään 50–100 vuotta vanhempaa. Inarilaisiin oli iskostunut käsitys, että verollista metsää oli vain tukkipuuta kasvava kangas.⁴⁰⁶

Merkittävimmät luokitusvirheet tapahtuivat Kyrön lohkokossa. Vastapäätä Kyrön kylää, Ivalojoen rannalla, molemmiin puolin tuolloin rakenteilla ollutta Kyrön–Petsamon maantietä, maanmittausinsinööri oli ehdottanut joutomaaksi 100–200 hehtaaria. Tarkastuksia tehtäessä havaittiin kuitenkin, että joutomaaksi ehdotettu alue oli tasaista kuusimetsäistä hietamultakangasta, johon oli hyvä perustaa asumuksia. Myös Mukanperävaara, pinta-alaltaan 300–400 hehtaaria, oli Ståhlbergin mukaan täysin verotonta aluetta. Se oli kuitenkin jäkäläkangasta, joka kasvoi tiheää keski-ikäistä mäntymetsää. Osa alueesta oli rakennuspuu-, jopa tukkimetsää. Vastaavia virheitä oli tehty kaikissa lohkokunnissa.⁴⁰⁷

Lohkokuntalaisten etuja koskeissa asioissa viranomaisilla oli velvollisuus keskustella lohkokuntalaisten kanssa ja kuulla heidän mielipiteensä. Tällaista keskustelua ei kuitenkaan koskaan käyty, vaikka ei ollut ollenkaan yhdentekevää, miten talot muodostivat lohkokuntia. Lohkojen järkevä muodostuminen oli välttämätöntä esimerkiksi taloille tulevien kalavesien vuoksi. Toimitusinsinööri päätti omavaltaisesti, mitä taloja hän otti verollepanoon ja isoonjakkoon, samoin kuin sen, miten talot muodostivat lohkokuntia. Taloista muodostettiin yksi lohkokunta, mikä juridisesti oli laiton toimi. Talot saattoivat muodostaa yhden lohkokunnan vain,

⁴⁰² Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 64–65.

⁴⁰³ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 64–65.

⁴⁰⁴ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 65.

⁴⁰⁵ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 66.

⁴⁰⁶ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 67.

⁴⁰⁷ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 68.

jos niiden tilukset olivat vanhastaan olleet yhteisiä tai jos tilukset olivat niin sekaisin, että tällä toimella epäkohta poistuisi.⁴⁰⁸

Yhdeksi lohkokunnaksi otetut 16 Muddusjärven kylän taloa sijaitsivat niin, että yhdessä ryhmässä oli kolme taloa kirkonkylässä Inarin järven rannalla, toisessa ryhmässä talot sijaitsivat Kaamasjoen ja Muddusjärven rannoilla noin kolme peninkulmaa kirkonkylästä pohjoiseen. Loput talot olivat yksinäistaloja. Niiden tilukset eivät olleet sekaisin muiden talojen kanssa.⁴⁰⁹

Inarin kirkonkylässä oli kolme verotaloa tultaessa 1920-luvulle: Onnelan kirkkoherranvirkatelo, Kauppilan lääkärinvirkatalo ja Lahdenperän majatalo. Näiden lisäksi kylään oli rakennettu liike- ja kauppapaikka valtion maalle. Kauppapaikalla olivat kauppias Frans Kangasniemen sekä apteekkari Lindgrenin kauppakartanot. Koska ne sijaitsivat liikekeskuksessa, oli ne komitean mukaan varattava pitäjän ja yhteiskunnan tarpeisiin. Näkökulma oli tullut esiin jo vuonna 1914, jolloin Joensuun ja Karisaaren kruununmetsätorppia oli haettu uudistiloiksi. Hakemukset oli kuitenkin hylätty, sillä alue haluttiin pitää valtion maana. Tämä kävi ilmi myös syyskuussa 1903 pidetyssä Inarin kuntakokouksessa, jossa kunta päätti pyytää hallitukselta kyseiseltä paikalta isoa maa-aluetta.⁴¹⁰

Inarin kunnassa annettiin siis 1910-luvulla useita lohkokuntia koskevia toimitusmääräyksiä, joita maanmittari Ossian Ståhlberg toteutti vuosien 1911–1918 välisenä aikana. Useita verollepanoehdotuksia valmistui ja maaherran päätöksellä niitä myös tarkistettiin. Lopulliset verollepanot jäivät kuitenkin tekemättä, joten jaot eivät tulleet koskaan voimaan. Metsäkeinottelu ja vuonna 1918 alkanut kansalaissota keskeyttivät isojakotoimet Inarissa kokonaan. Valtiovalta asetti komitean selvittämään esille tulleita epäkohtia. Komitean työn seurauksena päädyttiin säätämään erityislaki, joka koski isoajakoa Suomen pohjoisimmissa kunnissa.

3.2. Metsähallitus isoajakoa vastaan – suojametsäkysymys

Isojakomääräykset alkoivat pian herättää viranomaisten huomiota. Ensimmäisen aloitteen toimien jarruttamiseksi teki Lapin tarkastuspiirin ylimetsänhoitaja. Hän huomautti kirjeessään metsähallitukselle jo vuonna 1912, että Muddusjärven jakokunta, jossa isojakoko oli aloitettu, sijaitsi suojelualueella. Isoajakoa ei hänen mielestään voitu tehdä samalla tavalla kuin muualla maassa oli tehty. Aloitteen johdosta maaherra määräsi, että alueella sai tehdä vain kartoitus-työt. Tästä seurasi inarilaisten valitusryöppy, jonka johdosta senaatti kumosi päätöksen vuonna 1915.⁴¹¹

Metsähallitus esitti vuonna 1915, että isojakoko Inarin ja Enontekiön kunnissa toimitettaisiin toistaiseksi vain viljellyillä tiluksilla. Samalla se esitti, että taloille annettaisiin metsämaata vain niin paljon kuin viljelysmaiden rajoittamiseksi katsottiin välttämättömäksi. Metsähallitus esitti, että väliaikainen verollepano pysytettäisiin toistaiseksi voimassa ja isojakotoimituksia jatkettaisiin vasta sen jälkeen, kun niin sanottu suojametsäkysymys oli ratkaistu ja saatu uusi Lapin oloihin sovellettu verollepanoasetus. Vuotta myöhemmin eli 1916 metsähallitus asettui vastustamaan myös Utsjoen isoajakoa samoilla perusteilla.⁴¹²

⁴⁰⁸ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 70.

⁴⁰⁹ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 70–71.

⁴¹⁰ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 72–73.

⁴¹¹ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 4–5.

⁴¹² Hallituksen esitys laiksi isoajaosta ja verollepanosta. Valtiopäiväasiakirjat 1924 nro 20.

Metsänhoitoviranomaisten aloitteen johdosta ryhdyttiin harkitsemaan tarkasti niitä toimia, miten isojakko tulisi toteuttaa näissä pohjoisissa kunnissa. Haluttiin saada aikaan jako-olojen lopullinen järjestely niin, että Pohjois-Lapin arvokkaat metsävarat säilyisivät ja ettei riistettäisi edellytyksiä pysyvältä asutukselta. Toisaalta koska heikko maatalous tarvitsi välttämättä tukea metsävaroista, isojaot turvaisivat talollisten toimeentulomahdollisuuden, toisaalta toimet eivät saisi aiheuttaa tarpeettoman laajojen metsämaa-alueiden sisällyttämistä jakoon. Kävi selväksi, ettei jo vireille pantuja isojakkoja – ilman paikallisoloihin soveltuvia erikoissäännöksiä – voitaisi jatkaa tuottamatta korvaamatonta vahinkoa niin maanomistajien jatkuvalle toimeentulolle kuin myös Pohjois-Lapin metsävarojen säilymiselle ja vastaisuudessa tapahtuvalle asuttamiselle.⁴¹³

3.3. Metsäkeinottelu

Aikalaisten lehtikirjoittelun mukaan Taka-Lappiin ja Inariin alkoi kantautua huhuja vuonna 1914, että Inarin vesialueen puutavaralle oli odotettavissa kysyntää. Valtio teki väliaikaisten lohkojen erottamisen jälkeen ensimmäiset puukauppansa puutavarayhtiön *Allmänna Trävaru Aktiebolaget i Finland* (ATIF) kanssa vuonna 1915. Myös siihen mennessä kauppaa tehneet metsänostajat arvelivat pääsevänsä myymään metsät kyseiselle puutavarayhtiölle. Tästä alkoi tilojen luisuminen norjalaisille, sillä heidät saatiin uskomaan, että Inarin tiloille annetaan isosajaossa maassamme ennennäkemättömät määrät metsää. Inariin syntyi yhtymiä, joissa suomalaiset ostivat tiloja norjalaisten toimeksiannosta.⁴¹⁴ Muussa lähdeaineistossa ei ole merkkejä norjalaisten tilakaupoista. Joka tapauksessa heti väliaikaisten lohkojen erottamisen jälkeen valtio alkoi myydä metsää, tilallisilla vastaavaa oikeutta ei ollut.

Heti isonjaon ja verollepanoehdotusten jälkeen erityisesti Inarin kunnan alueella tiloja alkoi siirtyä paikkakunnan rikkaimpien ja myös muualta kotoisin olevien liikemiesten käsiin. Useiden lohkokuntien verollepanoehdotukset valmistuivat vuonna 1917. Niiden mukaan tiloille näytti tulevan erittäin lupaava metsäala. Vuonna 1918 alkanut kansalaissota keskeytti isonjaon. Keinottelu oli huipussaan ensimmäisen maailmansodan aikana, jolloin oli puute kaikesta. Keinottelijoille joutui arvioiden mukaan noin kolmasosa taloille isossajaossa tulevasta metsästä. Senaatin kamari- ja oikeustoimituskunta, jota oli informoitu asiasta, tuli siihen tulokseen, että erityislainsäädäntö Inarissa sekä Enontekiöllä oli tarpeen. Lakiehdotukset valmistuivat vuonna 1918. Samaan aikaan isojakotyöt pitäjissä olivat edenneet. Ennen vuoden 1918 loppua inarilaisten tiluksia oli mitattu ja verollepanoehdotukset laadittu 47 tilalla.⁴¹⁵

Tässä yhteydessä ei ole syytä enempää puuttua metsäkeinotteluun. Asiaa on käsitelty seikkaperäisesti komiteamietinnössä vuodelta 1921 nro 20, joka koskee Inarin, Enontekiön ja Utsjoen verollepanoa ja isojakoa.⁴¹⁶ Tällä episodilla oli kauaskantoisia seurauksia, sillä keinottelun vuoksi uusi, vuonna 1925 annettu isojakolaki sisälsi useita säädöksiä keinottelun kohteeksi joutuneiden tilojen palauttamiseksi entisille omistajilleen.

⁴¹³ Hallituksen esitys laiksi isojaosta ja verollepanosta. Valtiopäiväasiakirjat 1924 nro 20.

⁴¹⁴ ”Ivalossa selvitetiin parikymmentä vuotta vanhojen tilakauppojen jälkilaskuja” (uutinen). Lapin Kansa 11.7.1931 nro 74.

⁴¹⁵ Komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 5–6, 41; Haataja 1949, 388–389.

⁴¹⁶ Katso komitea Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. Komiteamietintö 1921:20, 41–63. Valtioneuvosto asetti vuonna 1920 komission, joka saamiensa ohjeiden mukaisesti ja paikan päällä tehtyjen tarkkojen tutkimusten perusteella laati vuonna 1921 painosta julkaistun komiteamietinnön ehdotuksineen isonjaon toimittamisen tavasta ja siitä, miten erinäiset muut isonjaon yhteydessä esiintyvät kysymykset olisi ratkaistava. Tutkijakunnan työn seurauksena syntyi komiteamietintö Inarin Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta.

4. Laki isostajaosta ja verollepanosta 1925

4.1. Erityislainsäädännön tarve – maanomistussuhteiden järjestely ja huoli metsien häviämisestä

Edellä on jo esitelty niitä syitä, jotka johtivat erityislainsäädäntöön isonjaon toimeenpanosta Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa. Käsiteltäessä isoajakoa vuoden 1924 valtiopäivillä, hallituksen lakiesityksessä eduskunnalle kirjattiin myös joukko muita syitä, jotka olivat erityislain taustalla. Lapin pohjoisimmat kunnat muodostivat hallituksen näkemyksen mukaan syrjäisen asemansa, ilmastonsa, liikenneyhteyksiensä, elinkeinoedellytyksiensä sekä muiden elinehtojensa puolesta taloudellisen kokonaisuuden. Pohjoisten kuntien olojen järjestäminen ja kehittäminen vastaamaan paikkakunnan väestön tarpeita oli hallituksen mukaan jo yli 20 vuoden ajan ollut valtiovallan erityisen huomion ja huolenpidon kohteena. Todisteena tästä olivat ne lukuisat komiteat ja komissiot, jotka olivat tutkineet taloudellisia, maanomistus- ja asutusoloja Lapissa sekä tehneet ehdotuksia näiden olojen järjestämiseksi.⁴¹⁷

Hallitus toteaa, että ”ennen kaikkea maanomistusolojen lopullinen ja tyydyttävä järjestely on edellytyksenä kaikelle taloudelliselle toiminnalle ja kehitykselle, eikä uudisasutustakaan näille harvaan asutuille seuduille voida määräperäisesti suunnitella maanomistussuhteita sitä ennen järjestämättä sekä yksityisiä maanomistajia, että valtiota ja sen metsätaloutta tyydyttävällä tavalla”. Tämän vuoksi monet komiteat olivat kohdistaneet työnsä etupäässä maanomistussuhteiden selvittelyyn ja siitä aiheutuvien ehdotusten laatimiseen. Erityishuolena oli se, että paikkakunnan metsät säilyisivät hävitykseltä, joka oli alituisena uhkana näillä pohjoisilla metsärajaseuduilla, ellei niiden käyttöä sopivalla tavalla säännösteltäisi.⁴¹⁸

Uutta, pysyvää asutusta näille seuduille ei ollut mahdollista saada, ellei kotitarvepuun jatkuva saanti ollut taattu. Siitä, miten paikkakunnan isojako toimitettaisiin, riippui Pohjois-Lapin metsien kohtalo, mutta myös edellytykset sen taloudelliselle vaurastumiselle ja tulevalle asuttamiselle. Hallitus toteaa, että ”maanomistus- ja hallintasuhteet Inarissa, Enontekiöllä ja Utsjoella ovat toistaiseksi väliaikaisella kannalla”. Kunnissa voitiin erottaa pääasiassa kolme asutusmuotoa: vanhat, ennen vuotta 1892 syntyneet talot, väliaikaiset uudistalot ja kruununmetsätorpat. Ennen vuotta 1892 syntyneistäkin taloista melkoinen osa oli vielä kruununluontoisia.⁴¹⁹

Utsjoen kunnan asukkaiden metsänkäyttö oli järjestetty senaatin päätöksillä 3. marraskuuta 1891 ja 20. kesäkuuta 1894. Määräykset olivat seurausta siitä, että asukkaat olivat kuljettaneet omiksi rakennuspuiksi saamiaan puita Norjaan myytäväksi. Senaatin päätöksiä perusteella asukkailla oli oikeus ottaa järeämpää puuta ainoastaan kotitarpeeseen metsänhoitajan osoituksen mukaan ja vasta sen jälkeen, kun talojen todellinen puuntarve kussakin tapauksessa oli erikseen selvitetty. Määräykset eivät koskeneet pienempiä havupuita eivätkä koivumetsiä. Utsjoen asukkaiden puunotto ei siis rajoittunut mihinkään väliaikaisiin lohkoihin, kuten oli asianlaita Enontekiöllä ja Inarissa, missä metsänhakkuu oli kohdistettu tarkoin määrättyihin alueisiin. Hallituksen esityksessä korostettiin edelleen jo väliaikaisten lohkojen erottamisen yhteydessä herätettyä ajatusta, että pohjoisten kuntien isoonjakoon ei saanut sisällyttää tarpeettoman laajoja metsäalueita.⁴²⁰

⁴¹⁷ Hallituksen esitys nro 20 laiksi isojaosta ja verollepanosta sekä valtionmailla olevien vuokra-alueiden lunastamisesta Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa. Valtiopäiväasiakirjat 1924 nro 20.

⁴¹⁸ Hallituksen esitys laiksi isojaosta ja verollepanosta. Valtiopäiväasiakirjat 1924 nro 20.

⁴¹⁹ Hallituksen esitys laiksi isojaosta ja verollepanosta. Valtiopäiväasiakirjat 1924 nro 20.

⁴²⁰ Hallituksen esitys laiksi isojaosta ja verollepanosta. Valtiopäiväasiakirjat 1924 nro 20.

4.2. Isojakolain ja -asetuksen sisältö

4.2.1. Piirijako

Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntiin annettiin 28. huhtikuuta 1925 laki isostajaosta ja verollepanosta sekä valtion mailla olevien vuokra-alueiden lunastamisesta.⁴²¹ Samana päivänä annettiin asetus lain toteuttamisesta.⁴²² Mainitut kunnat jaettiin isoajakoa varten kasvillisuus- ja ilmasto-olosuhteiden perusteella kolmeen piiriin. Eteläinen piiri käsitti erikseen määritellyn alueen Inarin kunnassa ja yhtenäisten mäntymetsikköjen vyöhykkeen Enontekiön kunnassa. Keskipiiriin kuului Inarin kunnassa edellä mainitun alueen pohjoispuolella oleva yhtenäisten mäntymetsikköjen vyöhyke ja Enontekiön kunnassa hajanaisten mäntymetsikköjen vyöhykkeen. Pohjoiseen piiriin Inarissa ja Enontekiöllä kuului edellisten pohjoispuolella oleva pääasiallisesti koivumetsää kasvava alue sekä Utsjoen kunta kokonaisuudessaan (L § 2). Tilan tai lohkokunnan kuuluminen määrättyyn piiriin oli ratkaistava kussakin toimituksessa verollepanon yhteydessä (L § 6).⁴²³ Piirijakoa perusteltiin maatalouden harjoittamisen edellytyksillä sekä metsän kasvulla, uudistumisella ja laadulla. Perusteluina käytettiin myös talojen kotitarvepuun käyttöä, jonka tuli olla tasapainossa vuotuisen puunkulutuksen ja metsänkasvun suhteen.⁴²⁴

Inarin kunnan eteläisessä piirissä oli manttaalia kohti annettavan verollisen maan määrä 1667 ja keskipiirissä 2000 hehtaaria, Enontekiön kuntaan kuuluvassa eteläisessä ja keskipiirissä 2200 hehtaaria sekä koko isojakoaalueen pohjoisessa piirissä 2667 hehtaaria (§ 3). Lisäksi oli kutakin kuntaa varten erikseen muodostettavaan yhteismetsään annettava Inarin kunnan eteläiseen piiriin kuuluvalla talolle 833 hehtaaria verollista maata manttaalia kohti ja keskipiiriin kuuluvalla talolle 1000 hehtaaria, Enontekiön kunnan eteläiseen ja keskipiiriin kuuluville taloille 1100 hehtaaria ja koko isojakoaalueella pohjoiseen piiriin kuuluville taloille 1333 hehtaaria (L § 4).⁴²⁵

Eteläisessä piirissä ohranviljely menestyi hyvinä vuosina, perunat ja nauriit kasvoivat tavallisinakin vuosina hyvin ja karjanhoito oli kannatettava toimeentulolähde. Metsä kasvoi tyydyttävästi ja sen luontainen uudistuminen oli taattua, kunhan noudatettiin paikkakunnan vaatimusten mukaisia hakkuita. Inarissa tähän piiriin tuli kuulumaan noin 44 taloa, jotka kaikki sijaitsivat yhtenäisten mäntymetsikköjen vyöhykkeellä. Keskipiirissä karjatalous tarjosi pääasiallisen toimeentulon, mutta myös peruna ja nauris menestyivät tavallisina vuosina. Sen sijaan metsänkasvu oli hidasta ja sen luontainen uudistuminen vähäistä. Inarissa tähän piiriin tuli kuulumaan noin 53 taloa, jotka sijaitsivat hajallaan yhtenäisten mäntymetsikköjen vyöhykkeen pohjoisimmilla laidoilla. Pohjoisen piirin osalta katsottiin, että karjatalouden edellytykset olivat heikkoja ja nauriinkin menestyminen satunnaista. Metsänkäyttö oli täällä supistettava välttämättömän kotitarvepuun ottoon. Utsjoella kunnan kaikki 60 taloa sekä Inarissa noin 22 taloa tulisivat kuulumaan tähän piiriin.⁴²⁶

⁴²¹ Laki isoajaosta ja verollepanosta sekä valtion mailla olevien vuokra-alueiden lunastamisesta Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa 28.4.1925. Asetuskokoelma nro 157/1925.

⁴²² Asetus isoajaosta ja verollepanosta sekä valtion mailla olevien vuokra-alueiden lunastamisesta Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa 28.4.1925. Asetuskokoelma nro 158/1925.

⁴²³ Laki isoajaosta ja verollepanosta sekä valtion mailla olevien vuokra-alueiden lunastamisesta Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa 28.4.1925. Asetuskokoelma nro 157/1925; Pohjola 1983, 93.

⁴²⁴ Hallituksen esitys laiksi isoajaosta ja verollepanosta. Valtiopäiväasiakirjat nro 20/1924.

⁴²⁵ Laki isoajaosta ja verollepanosta sekä valtion mailla olevien vuokra-alueiden lunastamisesta Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa 28.4.1925. Asetuskokoelma nro 157/1925; Pohjola 1983, 93.

⁴²⁶ Hallituksen esitys laiksi isoajaosta ja verollepanosta. Valtiopäiväasiakirjat nro 20/1924.

4.2.2. Pelloista ja niityistä

Isonjaon toimeenpanoa perusteltiin kahdella keskeisellä tarpeella, joista toinen koski viljelys-tilusten laadun ja laajuuden sekä niiden sijoittumisen selkiinnyttämistä, toinen metsänkäytön säätelyä. Hallitus katsoi, että eri piirien alueilla peltojen ja niittyjen koko, laatu ja sijoittuminen olivat hyvinkin erilaisia. Peltojen ja niittyjen osalta hallitus perusteli isonjaon tarpeellisuutta seuraavalla tavalla: eteläisen piirin alueella isojako oli ylipäättään tarpeellinen niittyviljelysten ja viljelyskelpoisen maan saantia varten, vain tällä alueella katsottiin voitavan harjoittaa ohranviljelyä; keskipiirissä isojako katsottiin hyödylliseksi ja osittain tarpeelliseksi niittyjen järjestelyn vuoksi sekä vakinaisten rajojen saamiseksi niittyjen ja niittymaiden ympärille; pohjoisessa piirissä tuli käydä rajat vain taloille tulevien viljeltyjen ja viljelyskelpoisten maiden välille.⁴²⁷

Etelä- ja keskipiirissä taloille tuli jakaa peltoa ja niittyä talojen entistä nautintaa vastaava määrä. Viljelyskelpoista maata tuli lain mukaan antaa niin paljon, kuin paikallisissa olosuhteissa talon katsottiin voivan kunnolla viljellä. Tässä otettiin kuitenkin huomioon, mitä peltosten sopiva sijoittaminen ja tulevan asutuksen tarpeet taloille annettavaan viljelyskelpoiseen maahan vaativat. Joka tapauksessa taloille oli annettava yhtä paljon viljelyskelpoista maata, kuin ne todistettavasti olivat vanhastaan hallinneet (L § 9).

Myös pohjoisessa piirissä kullekin tilalle oli annettava sen ennestään nauttima määrä peltoa ja niittyä. Pohjoisen piirin tiloille oli harkinnan mukaan annettava lisää viljelyskelpoisia tiluksia niin paljon kuin paikallisiin olosuhteisiin nähden katsottiin talon voivan viljellä pysyvästi. Nämä tilukset annettiin taloille, keski- ja eteläpiiristä poiketen, niitä jyvittämättä tai jakamatta. Rajat niiden ympärillä tuli käydä ja pyykittää tilusmittauksessa laaditun kartan perusteella (L § 10).

Asetus sääti, että verollepanossa 238 000 heinäkilon vuotuinen sato vastasi yhden manttaalin taloa. Kun tilusten luokitus oli tapahtunut, talojen manttaalit laskettiin niin, että eri luokkaan kuuluvien ja erilaatuisten tilusten katsottiin tuottavan hehtaaria kohden vuosittain seuraavat heinämäärät: pellot II luokassa 2400 kiloa ja III luokassa 1200 kiloa, niityt ja niittymaat I luokassa 3060 kiloa, II luokassa 1450 kiloa, III luokassa 850 kiloa ja IV luokassa 100–340 kiloa, metsämaa eteläisessä piirissä kolme kiloa, keskipiirissä kaksi kiloa ja pohjoisessa piirissä kilo. Peltomaata laskettaessa otettiin huomioon vain valmiit pellot. Niissä lohkokunnissa, joissa kalastus otettiin huomioon manttaalia määrättäessä, kilo suolakalaa vastasi kahden kilon heinäsattoa (A § 7).⁴²⁸

Jos talolla oli pohjoisessa piirissä useampia omistajia, oli talon nauttimat viljelykset ja viljelyskelpoiset maat ensin jaettava halkomalla. Muodostuvat osuudet oli käsiteltävä sen jälkeen eri taloina verollepanossa. Taloille muodostettiin verollepanon jälkeen metsäpalstat rajankäynnillä tiluksia kartoittamatta ja lisäämällä manttaalin mukaan tulevaan pinta-alaan metsämaan osalle 25 %: n korotus joutomaiden korvauksena (L § 10–11).⁴²⁹

Laissa säädettiin myös tilusvaihdoista. Vanhastaan nautittuja tiluksia voitiin nimittäin vaihtaa lähempänä talouskeskusta sijaitseviin tiluksiin. Jos vaihto oli mahdollinen, laki määräsi sen tehtäväksi. Vaihtoon menevät tilukset oli ensin jyvitetävä (L § 10). Taloille yksityiseen käyttöön annettavia tiluksia ei saanut sijoittaa kauemmaksi kuin 10 km:n etäisyydelle. Milloin erityiset syyt sellaista vaativat, ne voitiin sijoittaa 25 km:n etäisyydelle tilan talouskeskuksesta (L § 14). Sen tilusalan lisäksi, mikä taloille oli manttaalin perusteella annettava, voitiin niille

⁴²⁷ Hallituksen esitys laiksi isojaosta ja verollepanosta. Valtioapäiväasiakirjat nro 20/1924.

⁴²⁸ Katso myös Pohjola 1983, 93.

⁴²⁹ Pohjola 1983, 94.

isossajaossa pysyttää nautintaoikeus sellaisiin niittyihin, joita ne olivat ennen isojakoa nauttineet, mutta joita ei jaossa voitu sijoittaa tilojen palstoihin. Tällainen nautintaoikeus oli pysyttävä niin pitkäksi ajaksi kuin kunkin talon tarvetta silmällä pitäen harkittiin tarpeelliseksi, ei kuitenkaan 25 vuotta pitemmäksi ajaksi (L § 15).⁴³⁰

4.2.3. Metsämaasta – yhteismetsien muodostaminen

Isojakolain keskeisimpiä kysymyksiä oli metsien käyttö ja niiden säilymisen turvaaminen. Piirijako tuli ohjaamaan metsien käyttöä, sillä eri piireissä metsien kasvu ja luontainen uudistuminen vaihtelivat suuresti. Eteläisessä ja keskipiirissä varsinaisten tilusten jaon yhteydessä tapahtuvassa verollepanossa ja manttaalin laskemisessa metsämaat oli otettava huomioon. Tuoton arvioimiseksi metsät oli mitattava ja luokiteltava. Pohjoisessa piirissä metsämaitten mittausta, kartoitusta, jyvitystä ja luokitusta ei taas pidetty tarpeellisenä. Kaikissa kolmessa piirissä talojen välittömään nautintaan annettaisiin omat metsäpalstat, mutta pohjoisessa piirissä käytettäisiin lyhennettyä isojakomenettelyä kustannusten säästämiseksi.⁴³¹

Taloille tuli antaa omat kotitarvemetsäpalstat niiden välittömään nautintaan kaikissa piireissä. Kotitarvepuun saanti omasta metsäpalstasta oli välttämätöntä, sillä se kuului itsenäisen viljelytilan luonnollisiin etuihin. Jos kotitarvepuun saanti jätettäisiin paikallisten metsänhoitajien päätettäväksi, se tuottaisi tarpeetonta hankausta maanomistajien ja metsävirkamiesten välille. Oman kotitarvemetsän ei katsottu lisäävän metsävarojen tuhlaavaa käyttöä tai metsäkeinotlua, mikäli kotitarvemetsäksi erotettaisiin siihen välttämättä tarvittava ala. Taloille annettava muu metsämaa luovutettaisiin niille manttaalin perusteella yhteismetsänä. Useat Lapin oloja tutkineet komiteat olivat päätyneet siihen, että tarpeellinen holhous saataisiin parhaiten aikaan antamalla metsä taloille yhteiseksi.⁴³²

Pohjoisen piirin taloille annettavaa kotitarvemetsää sijoitettaessa oli mahdollisuuksien mukaan vältettävä ottamasta suurempia suo-, turve- ja muita joutomaa-alueita (A § 9).⁴³³ Sekä yksityiskäyttöön että yhteismetsäksi annettavien tilusten sijoituksessa oli porojen laiduntamiseen vanhastaan käytetyt ja jäkälän ja naavapuiden vuoksi siihen erityisesti sopivat alueet mahdollisuuksien mukaan jätettävä isonjaon ulkopuolelle (L § 13)

Yhteismetsän muodostaminen tuli kussakin kunnassa tapahtua erillisen toimituksen yhteydessä. Laki sääti myös, että Utsjoen kunnan taloille muodostettava yhteismetsä voitiin joko kokonaan tai osittain sijoittaa Inarin kunnan puolelle (L § 16). Toimitusmiesten tuli laatia suunnitelma yhteismetsän erottamiseksi. Kullekin talolle tuli antaa metsämaata verollepanopäätöksen perusteella ja mikäli mahdollista niin, että talot saivat metsämaata samasta yhteismetsäalueesta. Valtion metsätaloudellisten etujen tuli ottaa suunnitelmassa huomioon. Suunnitelma tuli esittää kokouksessa, jossa asianosaiset olivat saapuvilla. Lopullinen ehdotus tuli alistaa valtioneuvoston tutkittavaksi. (L § 17).

4.2.4. Vesialueista – kohti vesipiirirajankäyntiä

Lohkokunnalla oli oikeus vesialueisiin voimassa olevien säädösten mukaan. Inarissa Paatsjoessa ja Utsjoella Tenojoessa olevat kosket, samoin yhteismetsäalueen rajalla tai sisällä olevat kosket, tuli erottaa valtiolle. Lohkokuntien välinen vesialueiden rajankäynti oli toimitettava joko isojakotoimituksen yhteydessä tai jätettävä jälkeenpäin erillisenä toimituksena suoritettavaksi (L § 18).

⁴³⁰ Pohjola 1983, 94.

⁴³¹ Hallituksen esitys laiksi isojaosta ja verollepanosta. Valtiopäiväasiakirjat nro 20/1924.

⁴³² Hallituksen esitys laiksi isojaosta ja verollepanosta. Valtiopäiväasiakirjat nro 20/1924.

⁴³³ Pohjola 1983, 94.

4.2.5. Valtion vuokra-alueista – kohti kruununmetsätorppien itsenäistämistä

Kruununmetsätorppa, jonka lunastamista pyydettiin, oli pantava verolle ja muodostettava siitä tila. Niiden kohdalla tuli noudattaa samanlaista menettelytapaa kuin vanhojenkin tilojen kohdalla. Niillä oli myös oikeus samoihin etuihin. Lunastusehdoissa tuli noudattaa vuoden 1922 laissa kruununmetsätorpista annettuja säädöksiä eli niistä oli maksettava lunastushinta. Myös valtion mailla oleva mäkitupa-alue voitiin lunastaa säädetyssä järjestyksessä. Mikäli vuokra-alue sijaitsi sellaisella paikalla, että kotitarvepuun saanti vaarantui, voitiin vuokramies velvoittaa siirtymään muualle. Siirtokustannukset maksoi valtio (L § 22).⁴³⁴

4.2.6. Metsäkeinottelun kohteeksi joutuneiden tilojen isojakomenettely

Metsäkeinottelu näkyi useista isojakolain ja -asetuksen kohdista. Ellei taloa viljellyt tai asunut sen omistaja tai kruunun talon osalta asukas itse, verollepanon yhteydessä oli selvítettävä, kuka oli asunut tilaa vuoden 1914 alkaessa. (L § 7) Ne tilat, jotka olivat joutuneet sellaisille omistajille, jotka eivät niitä itse asuneet tai viljelleet, voitiin lunastaa valtion välityksellä entisille omistajille tai heidän rintaperillisilleen. Jos kuitenkin tila muodostettiin käyttämättä tätä lunastusoikeutta, sai se tiluksia aikaisemman lainsäädännön mukaisen määrän ja jäi ilman yhteismetsäosuutta.⁴³⁵

Käytännössä kaikki Inarissa vuosina 1911–1918 keskeneräisiksi jääneet isojakotoimitukset käytiin loppuun uusien säännösten mukaisesti. Pohjoisia kuntia varten annetun lain toimeenpanoa hidastivat Kemijärven, Sallan ja Kuusamon isojaot ja niihin liittyvät kruununmetsätorppien itsenäistämiset. Inarissa toimituksia jatkettiin vuonna 1929 ja vuosina 1929–1940 käytiin loppuun kaikkiaan 64 toimitusta. Joitakin jakoja tehtiin myös toisen maailmansodan aikana, mutta varsinaisesti vasta sotien jälkeen lopettamatta olleet toimitukset saatettiin lopulliseen päätökseen. Inarissa valtion mailla olleista vuokra-alueista muodostettiin yhteensä 62 tilaa, joista 58 jo 1930-luvulla. Tässä yhteydessä kruununmetsätorppia myös itsenäistettiin.

Utsjoella isojakolain mukainen toiminta alkoi vuonna 1932 valtion mailla olleiden vuokra-alueiden erottamisilla. Varsinaiset isojakotoimitukset aloitettiin vuonna 1934. Sota keskeytti toimet ja niitä jatkettiin jälleen sodan jälkeen. Puuttumatta tämän enempää jatkotoimenpiteisiin, voidaan kuitenkin todeta, että isojako merkitsi suurta muutosta perinteiseen saamelaiseen maankäyttöön jo yksin sen vuoksi, että pitäjiin muodostettiin isojakolain mukaisia yhteismetsiä. Isojako muutti merkittävästi asutuskuvaa ja synnytti uusia kyliä. Sitä, mitä isojako merkitsi asutukselle tai ylipäätään tilallisten ja saamelaisten maankäytölle, ei ole vielä lainkaan tutkittu.

⁴³⁴ Pohjola 1983, 94.

⁴³⁵ Pohjola 1983, 94.

Elinkeinojen ja verotuksen suhde maankäyttöön

I Elinkeinot ja niihin liittyvä maankäyttö

1. Peuranpyynti ja peuranpyyntioikeus

1.1. Peuranpyynti edellytti yhteistyötä

Vaellusvietin seurauksena villipeurat kokoontuivat kevättalvella suuriksi laumoiksi ja aloittivat vaelluksensa kohti korkeampia seutuja. Vuodesta toiseen ne vaelsivat aina samaa reittiä. Tähän perustui jo kivikaudella tunnettu kuoppapyynti. Kuopat kaivettiin laumoittain liikkuvien peurojen vaellusreiteille. Pyytäjät ajoivat peurat kuoppiin erilaisten ohjaimien eli hangasaitojen avulla. Peurakuoppia saatettiin rakentaa kymmenittäin järvien tai jänkien välisille kankaille. Sekä ajo että pyydyksien rakentaminen vaativat asukkaiden yhteistyötä. Peuranpyynti oli vielä 1700-luvulla yksi inarilaisten tärkeimmistä elinkeinoista. Tämä näkyy hyvin vielä 1700-luvun loppupuolen tuomiokirjoissa. Pyyntiin liittyvät jutut olivat käräjillä melko yleisiä.

Peuranpyynnin organisoimiseksi lyöttäydyttiin yhteen useita perheitä käsittäviksi peuranpyyntiseurueiksi tai -yhtiöiksi. Tavallisimmin lähekkäin asuvat ruokakunnat perustivat yhtiöitä, jotka harjoittivat pyyntiä omalla alueellaan. HELMER TEGENGREN näkee, että yhteispyynti oli niin tärkeää lapinkylien jäsenille, että villipeuranpyynnin järjestelytarpeet olisivat synnyttäneet koko lapinkyläjärjestelmän.⁴³⁶

Oikeus saaliinjakoon perustui työhön, jota tehtiin pyyntikuoppia kaivamalla ja hangasaitoja tekemällä, yhtä lailla kuin pyyntiin osallistumiseenkin. Peuranpyynti rajoittui yleensä oman kylän alueeseen. Vaikka pyyntimaat olivat rajattuja, oli tavallista, että lappalaiset liikkuvat useiden valtakuntien alueilla ajaessaan peuroja takaa.

Suurimpien jokien alueella eli tässä tapauksessa Tenojoen laaksossa ja sitä ympäröivillä alueilla oli useita siidoja vierekkäin ja lähekkäin. Luonnollista oli, että siidat toimivat yhteistyössä joidenkin yksittäisten hankkeiden toimeenpanossa. Tällaisia toimia olivat muun muassa vetonuotan eli kulutusverkon käyttö lohenpyynnissä sekä villipeuran pyynti Gollevarrin eli Kultavaaran tunturialueilla Norjassa nykyisen Polmakin pohjoispuolella Tenojoen itärannalla.⁴³⁷

Villipeurojen määrä Ruotsin Lapeissa oli 1700-luvun aikana jatkuvasti vähenemässä. Alueelliset erot villipeurakannassa olivat vielä kuitenkin hyvin suuria. Tutkimuskohteena olevalla alueella peuranpyynnillä lieene ollut taloudellista merkitystä vain Inarin lapinkylässä, tästä ovat todisteena useat peuranpyyntiin liittyvät käräjätapaukset. Sen sijaan Tenon ja Utsjoen lapinkylien osalta sen merkitys oli marginaalinen jo 1700-luvun puoliväliin tultaessa, sillä näissä lapinkylissä villipeuraa ei tavattu enää riittävästi, jotta suurpyyntiä olisi kannattanut organisoida.

1.2. Peuranpyynti käräjäpöytäkirjojen valossa – yhteis- ja yksityispyyntiä

Käräjäpöytäkirjojen perusteella voidaan sanoa, että peuranpyynti oli Inarin siidan asukkaille vielä 1700-luvun puolivälissä erittäin tärkeä elinkeino, ellei jopa tärkein. Tärkeydestä kertoo jo sekin, että vaikka käräjäjuttuja ylipäättään oli huomattavan vähän, peuranpyyntijuttujen osuus siitäkin vähästä oli merkittävä. Toinen tärkeä elinkeino inarilaisille käräjäpöytäkirjojen valossa oli kalastus.

⁴³⁶ Tegengren 1952, 33–35.

⁴³⁷ Solbakk 2001, 129.

Oikeustapaus vuodelta 1757 valottaa peuranpyyntiä ja vallitsevaa maankäyttöä vielä 1700-puolivälin tilanteessa. Kun Inarin verolappalainen Isak Isaksson Paadar haki vuonna 1757 uudistilan paikkaa Vaskojoen rannalta, sitä vastustamaan ryhtyi Johan Abrahamsson. Osa uudistilalle suunnitelluista niityistä oli hänen veromaallaan. Silloinen kruunun nimismies Anders Helander ja kylän nimismies Hans Paltto todistivat, että Johan Abrahamssonilla, yhdessä 13 muun lappalaisen kanssa, oli yhteinen veromaa. Yhteisveromaan pituus oli 16–17 peninkulmaa (160–170 km) ja sen leveys vaihteli 1–8 peninkulman (10–80 km) välillä. Johan Abrahaminpoika joutui käräjillä myöntämään, että hänellä oli tarpeeksi tiluksia ilman uudistilalle syynätyjä alueita.⁴³⁸

Veroluetteloiden perusteella voidaan päätellä, että kysymys oli myöhemmästä Paadarin kylään sijoittuvasta alueesta. Käräjillä kuvailtu alue oli 14 verolappalaisen yhteismaata, joka todennäköisimmin oli tarkoitettu peuranpyyntiin. Nuo verolappalaiset muodostivat peuranpyyntiseurueen, jonka yksityisaluetta kuvailtu seutu oli. Yhteisveromaan sisällä maat oli jaettu yksityisten verolappalaisten kesken.

Inarin käräjillä käsiteltiin vuonna 1782 tapausta, jossa kylän nimismies Anders Jönsson Morottaja (Morotia) oli haastanut lautamies Pehr Jöransson Morottajan, hänen poikansa Hindrichin, lukkari Jon Johansson Aikion ja Jöran Andersson Morottajan. Kylän nimismies vaati heiltä kolmasosaa kantajan maalla pyytämästä villipeurasaaliista. He olivat ampuneet kolme villipeuraa kantajan porojen joukosta. Vastaajat nostivat kuitenkin vastakanteen, jossa vaativat kylän nimismies Anders Morottajaa luovuttamaan heille puolet siitä peurasaaliista, jonka tämä vuotta aiemmin eli vuonna 1780 ampunut heidän porojensa joukosta.⁴³⁹

Oikeuden pöytäkirjaan merkittiin, että Inarin lapinmaa käsitti noin 35–40 peninkulmaa (350–400 km) pitkän ja noin 25–25 peninkulmaa (200–250 km) leveän alueen, jossa asui ja oleskeli 40 ruokakuntaa. Porolaitumia ei ollut jaettu asukkaiden kesken. Porot olivat sekaantuneet toisten porojen joukkoon kunnes koitti se hetki, jolloin jokainen etsi omia porojaan ja tuossa yhteydessä itse kukin harjoitti villipeuran pyyntiä. Ne lappalaiskotakunnat, jotka oleskelivat yhdellä ja samalla alueella, kokoontuivat määrättynä päivänä yhteen ja antoivat toisilleen luvan etsiä heille kuuluvia poroja. Tässä yhteydessä metsästettiin villipeuroja, jotka sopimuksen mukaan jaettiin yhtä suuriin osiin ja joista jokainen pyyntiin osallistunut sai osuutensa. Tässä yhteydessä osapuolet kuitenkin selittivät, että mitään sellaista sopimusta heidän välilleen ei ollut solmittu.⁴⁴⁰

Oikeus totesi päätöksessään, että villipeuran pyynti, jota osapuolet olivat harjoittaneet, oli tapahtunut ilman sopimusta saaliin jakamisesta. Saalis oli saatu aikana, jolloin kukin oli etsinyt porojaan. Porot kokoontuivat luontaisen käyttäytymisensä perusteella yhteen laumoiksi. Sekä lappalaisten omat porot että villipeurat hakeutuivat näihin laumoihin. Oikeus totesi, että lappalaisrahvaalla oli oikeus, avoimella maalla, joka tässä tuomiokunnassa oli jakamatta (ruots. *uti öppna marken, som uti denne Domsaga finnes odeltd*), metsästää villipeuroja, millä paikalla tahansa niitä tavattiin. Kihlakunnanoikeus esitti tämän vuoksi, että jutun asianosaisilla ei ollut oikeutta vaatia toisiltaan minkäänlaista osuutta villipeurasaaliiseen, jonka itse kukin oli ampunut. Jokainen pitäisi näin ollen itsellään sen saaliin, jonka omin voimin ja oman vaivannäön kautta oli saanut, ellei toisin ollut sovittu.⁴⁴¹

Wahlenberg kertoi maantieteellistaloudellisessa kuvauksessaan Kemin Lapista vuodelta 1804, että inarilaiset olivat jakautuneet neljään kyläkuntaan, joiden sisällä jokaisella oli kylänsä alu-

⁴³⁸ Inarin käräjät 1.3.1758, f318–f319. Svea HA mikrofilmi FR 677. RA.

⁴³⁹ Inarin käräjät 1.3.1782, 1103v–1104v. Svea HA mikrofilmi FR 695. SRA.

⁴⁴⁰ Inarin käräjät 1.3.1782, 1103v–1104v. Svea HA mikrofilmi FR 695. SRA.

⁴⁴¹ Inarin käräjät 1.3.1782, 1103v–1104v. Svea HA mikrofilmi FR 695. SRA.

eella yhtäläinen oikeus kalastukseen, peuranpyyntiin ja petunhankintaan. Ivalojoen kylän peuranpyyntimaat olivat Sompion rajan tuntumassa Saariselän alueella. Paastjokelaiset puolestaan metsästivät Venäjän rajaseudulla. Paadarin kylän pyyntimaat sijaitsivat Ivalojoen latvoilla, Peltovuomatunturilla ja Skietsim- ja Vaskojoella. Muddusjärveläiset metsästivät osittain Norjan osittain Utsjoen rajan tuntumassa.⁴⁴² Myös Samuli Paulaharju kertoi, kuinka esimerkiksi Appis-, Korsa- ja Viipustunturien mailla peuroja saivat pyytää ainakin Hammasjärven Jouni Morottaja, Lusmaniemen Jussa Paadar ja Suolujärven Sammel Mattus.⁴⁴³

Peuranpyynti oli elävä elinkeino vielä pitkälle 1800-luvulle. Vuonna 1843 joukko inarilaisia laati sopimuksen, jossa tarkasti määriteltiin peuranpyynnin säännöt. Solmittu sopimus koski Ivalojoen kylän aluetta, johon Kyrökin kuului. Peuranpyynnin sai aloittaa vasta syyskuun 22. päivänä, jonka jälkeen se jatkui keskeytyksettä joulukuun asti. Talvipyyntistä tehtiin erillinen sopimus, josta koko kyläkunta sai tiedon. Talvella peuroja sai pyytää toukokuun alkuun saakka, jonka jälkeen se tuli keskeyttää vasomisajaksi. Vasomisen jälkeen pyynti aloitettiin 18. toukokuuta ja sitä jatkettiin aika räkkäaikaan saakka.⁴⁴⁴

Sopimuksen mukaan jokaisen oli syksyllä asetettava pyyntiansat yhtä aikaa. Peurojen rauhoitusaikana kukaan ei saanut mennä metsästysmaille sitomaan tai asettamaan ansoja, sillä silloin peurat olisivat olleet helppoa riistaa. Sopimuksen allekirjoittajina olivat Michel Jonsson Kyrö, Anders Johansson Kyrö, Henrik Johansson Kyrö, Michel Michelsson Kyrö, Pehr Samuelsson Saijets, Jonas Isaaksson Padar, Johan Jonsson Hammasjärvi, Matts Henriksson Kyrö, Jonas Mattsson Veskonieni, Jon Huhtamalla, Johan Riesto, Anders Jonsson Aikio, Pehr Jakobsson Viekonelo ja Johan Johansson Mudenia.⁴⁴⁵

Sopimusta oli allekirjoittamassa siis 14 miestä Ivalon kylästä. Miesten nimistä päätellen suurin osa oli Kyrön kylän uudisasukkaita. Vuoden 1749 asutusplakaatin mukaan uudisasukkaiden oli rajoitettava pyyntinsä viiden kilometrin säteelle uudistalostaan. Plakaatin mukaan uudisasukkaiden laajasti harjoittama villieläinten pyynti ympäröivissä metsissä oli tähän saakka ollut suurimpana syynä siihen, että maanviljelys ja maan käyttöönotto olivat estyneet. Jotta uudisasukkaat ehtisivät enemmän keskittyä maansa viljelemiseen, heidän pyyntiään rajoitettiin, eikä heillä silloinkaan ollut pyyntiin yksinoikeutta toisen uudisasukkaan kustannuksella (8 §).⁴⁴⁶

Kahdesta oikeustapauksesta ja Wahlenbergin kertomuksesta voidaan kaikista päätellä, että lähekkäin asuvat kotakunnat harjoittivat yhteispyyntiä. Kotakuntien asukkaat kokoontuivat yhteen määrättyinä päivinä vuodessa ja etsivät toisilleen kuuluvia poroja sekä harjoittivat samalla villipeuran pyyntiä. Peuranpyyntiseurueen jäsenet olivat saman yhteismaan osakkaita ja maksoivat siitä myös veroa. Nämä yhteismaat olivat vielä jakautuneet osakkaiden kesken yksityisiin alueisiin, joita kukin käytti tarkoituksiinsa. Yksityisillä saamelaisilla ei kuitenkaan ollut yksinoikeutta näihin alueisiin, mikäli katsottiin, että hänellä oli riittävästi tiluksia yksityiseen nautintaan. Näin ei Johan Abrahamssonkaan voinut estää Isak Paadaria perustamasta uudistilaa veromaalleen. Peurasaalis jaettiin yhtä suuriin osiin, joista jokainen pyyntiin osallistunut sai osuutensa. Vuoden 1782 käräjätapauksen perusteella voidaan kuitenkin tulla siihen johtopäätökseen, että tällainen ositus edellytti erillistä sopimusta saaliin jaosta.

⁴⁴² Wahlenberg 1804, 68–69.

⁴⁴³ Paulaharju 1927, 36–37.

⁴⁴⁴ Sopimus villipeuran pyynnistä Ivalon kylässä Inarin Lapissa 28.12.1843. Paulaharju 1927, 37–38.

⁴⁴⁵ Sopimus villipeuran pyynnistä Ivalon kylässä Inarin Lapissa 28.12.1843. Paulaharju 1927, 37–38.

⁴⁴⁶ Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller och hädanefter, till Landets uppbrukande derstädes, sig nedsätta vilja, 14.11.1749. Samling af författningar rörande landtmäteriet och justeringen af mått, mål och vikt i Finland. Helsinki 1836, 86–91.

Yhteispyynnin ja yhteisen saaliin jaon lisäksi esiintyi toistakin tapaa, nimittäin yksityistä peuranpyyntiä. Kuten oikeus totesi, lappalaisilla oli oikeus metsästää villipeuroja avoimella maalla siellä, missä niitä vain tavattiin. Todettiin, että avoin maa oli tässä tuomiokunnassa jakamatta. Mikäli peuranpyynti tapahtui yksityisesti – tällöin oli kyse villipeurojen pienimuotoisesta pyynnistä – sai ampuja pitää omin voimin tappamansa saaliin itsellään. Näin myös siinä tapauksessa, että olisi ampunut peurat jonkun toisen yksityisellä maalla. Avoin maa oli siis ”ei kenenkään” -maata, jossa kaikilla oli oikeus pyyntiin.

Mikäli tietyt yhteen kokoontuneet kotakunnat harjoittivat yhteispyyntiä pitkään samalla alueella, muodostui helposti yhteisiä veromaita. Kun samalla yksittäinen kotakunnan talousyksikkö nautti sukualueitaan säännöllisesti vuodesta toiseen samoilla alueilla, muodostui yksityisomistuksen kaltaisia alueita. Näin näyttäisi tapahtuneen myös Inarin lapinkylän alueella. Kuten jo tiedämme, inarinsaamelaiset kalastivat vuodenaikojen mukaan eri kalavesien varilla, jonne perustivat asemapaikkojaan. Nämä alueet näyttävät myös periytyneen sukupolvelta toiselle niin, että niistä muodostui yksityisiä maita. Peuranpyyntiä ajatellen on luonnollista, että alueet rajautuivat kyläkuntien kaltaisiksi, sillä esimerkiksi Inarinjärven pohjoispuolelta olisi ollut vaivalloista lähteä peuranpyyntiin Saariselän tunturialueelle, kun saalista oli vielä lähempänäkin. Samoilla seuduilla pysyminen ei tuottanut vaikeuksia niin kauan kuin saaliseläimiä riitti, ja niitä riitti aina 1800-luvun alkupuolelle saakka.

Mikäli pyyntiseurueen jäsenet olisivat olleet lähtöisin eri osista lapinkylää, aluevaltauksista ei olisi voinut muodostua kovinkaan pysyviä. Peuranpyynnistä kehittyikin eräs yhteisomistuksen aste. Huomionarvoista onkin, että jopa peuranpyynnin osalta on merkkejä eri omistusmuodoista ja niiden esiintymisestä rinnakkain ja samanaikaisesti. Peuranpyynti ei kuitenkaan luonut pysyvää omistusoikeutta, eikä välttämättä edes yksityistä nautintaoikeutta alueeseen, vaan koski nimenomaan vain ja ainoastaan lupaa harjoittaa peuranpyyntiä. Kysymys siitä, mitä peuranpyyntimaille tapahtui, kun peuranpyynti lakkasi eläinten yhä vähetessä, on mielenkiintoinen. Olivatko kysymyksessä kenties samat kylien aikanaan peuranpyynnissä käyttämät yhteismaat, joihin viitataan lukuisissa tapauksissa 1800-luvun uudistilojen perustamiskatselmuksissa? Kylän yhteismaat olivat alueita, joissa kaikki kyläläiset, huolimatta siitä, olivatko lapinveron maksajia vai eivät, saivat metsästää ja nostaa jäkälää ja josta he saivat ottaa polttopuuta ja pettua omaksi tarpeekseen.

Kuten oikeustapauksessa vuonna 1782 tuli esille, peuranpyynnin yhteydessä paikallinen sopimuskäytäntö oli voimassa olevaa todellisuutta, joka oli viranomaisista riippumatonta. Myös Ivalon kylän asukkaiden villipeuran pyynnistä solmima sopimus 1843 kertoo paikallisesta tavasta tehdä aluekohtaisia etukäteen määriteltyjä sääntöjä, joita yhteisön tuli noudattaa. Paikallinen sopiminen kielii myös siitä, että kyläkunnat noudattivat kukin alueellaan omaa sopimustaan. Ei olisi ollut mitään järkeä tehdä sääntöjä, elleivät muut kyläkunnat olisi niitä noudattaneet.

Lapinplakaatin säädös, jonka mukaan uudisasukkaan tuli rajoittaa metsästys viiden kilometrin säteelle uudistalosta, ei näytä Inarissa toteutuneen, ei ainakaan peuranpyynnin osalta. Ivalon sopimuksessa lähes kaikki sääntöihin alistuneet allekirjoittajat olivat Kyrön kylän uudisasukkaita. Villipeuran saalistuksessa pyynnin rajoittaminen viiden kilometrin säteelle talosta olisi käytännössä ollut mahdotonta.

1.3. Peuranpyynnin lakkaaminen

Lapissakin yleiset riistakadot osoittivat, että paras vaurauden tae olivat valvonnan alla olevat, puolikesyt porolaumat. Yleinen käsitys on, että peuranpyynnistä kehittyi vähitellen paimennukseen perustuva poronhoito.⁴⁴⁷

Lapin kihlakunnan kruununvoudin Walleniuksen tietoon 1840-luvun alussa oli tullut valituksia Norjan kuningaskunnan lappalaisista, jotka olivat tunkeutuneet Inarin ja Utsjoen asukkaiden oikeuksille (ruots. *gjorda intrång uti Enare och Utsjoki boernes rättigheter*). Viranomaiset olivat päättäneet, että asukkaita tuli kuulla kihlakunnanoikeudessa, jotta saavutettaisiin parempi tietämys vallitsevista olosuhteista. Kun Inarin ja Utsjoen käräjillä vuonna 1843 tiedusteltiin vuoden 1751 rajasopimuksen noudattamista, kertoivat runsaana paikalle saapuneet Inarin ja Utsjoen lapinseurakuntien asukkaat viimeaikaisista kokemuksistaan. Ilmeni muun muassa, että Norjan tunturilappalaiset erityisesti Itä-Ruijan läänistä (norj. *amt*) muuttivat vuosittain valtakunnan rajan yli Suomen Lapinmaahan porotokkineen. He oleskelivat täällä koko talven, tuhosivat porolaidunmaat ja hävittivät muutenkin jo kylliksi vähäiset metsävarat. Inarilaisten mukaan he myös ”häikäilemättömällä julkeudella” valtasivat peuranpyynnin, joka ilman tätä voisi olla kannattava elinkeino. Itä-Ruijasta saapuneet tunturilappalaiset olivat jopa hävittäneet heidän peuranpyyntiä varten virittämäänsä ansoja.⁴⁴⁸

Vaikuttaa siltä, että valitukset olivat todellisia, sillä erityisesti inarilaisten harjoittamaa peuranpyynnin heikkenemistä käsiteltiin myös Suomen ja Norjan välisten rajaneuvottelujen yhteydessä 1830-luvulla. Suomen edustajana toiminut Nils Ekström ja Norjan edustaja, vouti, Johan Henrik Cappelen laativat yhteisen mietinnön käymistään neuvotteluista Norjan Vesisaassa. Käsitellessään vuoden 1751 rajasopimuksen lisäpöytäkirjan pykälää 16 neuvottelijat totesivat, että lappekodisillin määräystä laidunalueiden osoittamisesta ei koskaan ollut noudatettu. Pykälä nimittäin sääti, että lappalaisnimismiehen ja lautamiesten tuli huolehtia siitä, että ylimuuttaneiden lappalaisten elämistä huolehdittiin riittävästi. Lappalaista, joka maksoi veroa maasta, ei kukaan vieras lappalainen saanut työntää syrjään ja aiheuttaa hänelle puutetta. Lappalaisten nimismiehen ja lautamiesten tuli tuntea hyvin alueensa veromaiden luonne sekä tietää maasta veroa maksavien lappalaisten omistamien eläinten määrä. Vieraille lappalaisille, jotka tarvitsivat ja pyysivät maata, tuli voida osoittaa sopivampi paikka. Vastavuoroisesti Norjan lappalaisten tuli huolehtia siitä, etteivät muutollaan tehneet maan omille asukkaille mitään vahinkoa, ei talvella eikä kesällä. Vahinkoa ei saanut tuottaa metsille, pelloille, niityille eikä hilla-soille tai muulle.⁴⁴⁹

Neuvottelijat totesivat, että viimeisten 20–30 vuoden aikana kaikki laidunalueiden ositukset oli laiminlyöty, siitä huolimatta kummankaan maan lappalaisten eivät olleet tehneet yhtään valitusta asiasta. Porojen nopea lisääntyminen oli kuitenkin aiheuttanut sen, että tarve uusien laitumien osoittamiseen oli syntynyt. Norjan porosaamelaiset olivat viimeisten 20–30 vuoden aikana yhä enenevässä määrin tunkeutuneet suurimpaan osaan Inarin kappeliseurakuntaa, aikaisemmin vieraillemattomille alueille. Inarilaisten elinkeino, joka oli ollut villipeurojen metsästys, oli häiriintynyt tunturisaamelaisten levittäytymisestä alueella. Villipeurat nimittäin pakenivat niiltä alueilta, joilla muuttavat lappalaiset oleskelivat talvisin kesyine poroineen. Samassa yhteydessä käsiteltiin myös muita ongelmia, joita lisääntyneet poromäärät olivat aiheuttaneet. Peuranpyynnin suojele-

⁴⁴⁷ Paimentolaiselinkeinojen syntymisestä ja tunturipeuran kesyttämisestä katso Linkola 1985, sivut 167–171.

⁴⁴⁸ Inarin ja Utsjoen käräjät 24.1.1843 § 8, 518–519. Lapin TKA ClA:17. OMA.

⁴⁴⁹ Första Bihang eller Codicill till gränsse tractaten emellan konunga rikerne Swerih och Norge, Lappmännenne beträffande, Cramér–Prawitz, 111; Nils Ekströmin ja Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834 § 16. Liite nro 30, f119–f149. Liitteet akteihin nro 27–28. VSV. KA.

miseksi neuvottelijat ehdottivat laidunrajan määräämistä Inarin Lapin alueelle. Tämä rajan eteläpuolelle porosaamelaisilla ei olisi ollut oikeutta levittäytyä.⁴⁵⁰

Inarin kappalainen Pehr Hornborg totesi 1800-luvun puolivälissä, ettei peuranpyynti ollut onnistunut moneen vuoteen, eikä saalismäärien parantumista ollut näkyvissä. Vielä vuonna 1854 saamelaiset lähtivät metsästämään villipeuroja, huolimatta siitä, että niiden määrä oli vähentynyt. Kevät ja syksy olivat edelleenkin peuranpyyntiaikaa, jolloin matkalla viivytettiin yleensä 3–5 viikkoa. Peuranpyynti oli kuitenkin aina 1800-luvun puoliväliin saakka tuottava elinkeino, etenkin eteläisen Inarin väestölle, siis niille, jotka pyysivät peuroja Saariselän tuntureilla. Siellä, lähellä Venäjän rajaa, tavattiin myös Inarin viimeiset villipeurat. Nimismies Rossanderin mukaan syynä peurojen häviämiseksi oli se, ettei rauhoitusajoista välitetty, eikä ehkä osattukaan pitää huolta. Inarilaisten mielestä Norjan tunturisaamelaiset aiheuttivat peurojen sukupuuttoon kuoleminen. Porokarjat vietiin peurojen oleskelualueille, jolloin arat peurat siirtyivät asumattomille alueille, kuten Kuolan ja Sompion Lappiin.⁴⁵¹

Olivat syyt villipeurasaaliiden vähenemiseen mitkä tahansa, peuranpyynnin loppuminen peurojen vähenemisen seurauksena voidaan Inarissa ajoittaa 1800-luvun puolivälin tienoille. Samoihin aikoihin myös inarilaiset alkoivat asettua uudistilojen asukkaiksi, joko omasta tai valtion toimesta. Lapin kihlakunnan kruunuvouti totesi kertomuksessaan maanviljelystä, kaupan ja elinkeinojen tilasta 1861–1865, että villipeuranpyynti, joka aiemmin on ollut erittäin kannattavaa, oli nykyisin menettänyt merkityksensä elinkeinona. Villipeurat olivat käyneet melko harvinaisiksi.⁴⁵² Maankäytön kannalta prosessi johti siihen, että ennen peuranpyyntiin käytetyt alueet menettivät niille vuosisatoja kuuluneen merkityksensä. Toki asukkaat edelleen metsästivät tunturialueilla ja nostivat sieltä jäkälää sekä laidunsivat porojaan, mutta voidaan sanoa, että 1800-luvun loppupuolelta lähtien alueelle poroineen muuttavat tunturisaamelaiset karkottivat viimeistään peurat tieltään.

Etsiessään ratkaisuja rajasulkujen aiheuttamiin ongelmiin eräät saamelaissuvut päättivät lähettää vuonna 1866 tutkimusretkikunnan etsimään uusia laidunmaita Suomen itäisimmästä Lapista. Kolme miestä lähti matkaan saman vuoden syksyllä ja he kulkivat kuukausia Saariselän ja Sompion ja Hammastunturien alueella. Heidän kerrotaan hämmästyneen kulkemiensa alueiden asumattomuutta ja sitä, ettei hyvillä laidunmailla ollut muita poronhoitajia.⁴⁵³ Kuten ILMARI HUSTICH asian ilmaisee, Inarista löytyi lähes neitseellisiä alueita, kuten esimerkiksi Morgam- ja Marastotunturit sekä Appis- ja Hammastunturit.⁴⁵⁴

2. Kalastus ja kalastusoikeudet

2.1. ”Kala kaikki kaikessa” – inarilaisten joki- ja järvikalastus

Samuli Paulaharju kuvaa kalastuksen merkitystä inarilaisille näin⁴⁵⁵: *”Kala olikin entisen inarilaisen kaikki kaikessa, hänen jokapäiväinen leipänsäkin, kun maa ei kasvanut leipäviljaa, eikä metsänpyynti eikä poronhoito tuottanut kylliksi varoja vaihtaa leivänaineita ruijalai-*

⁴⁵⁰ Nils Ekströmin ja Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834 § 16. Liite nro 30, f119–f149. VSV liitteet akteihin nro 27–28. KA.

⁴⁵¹ Nimismies J. Rossanderin kertomus Inarin kunnasta 1902. Lapin KoA Ee:1. OMA; Paulaharju 1927, 38.

⁴⁵² Lapin kruunuvouti C. W. Plantingin kertomus maanviljelyn, kaupan ja elinkeinojen tilasta 1861–1865 Lapin kihlakunnassa 17.10.1866. KD Lapin vouti I nro 32/1866. OLKA Ea4:363. OMA.

⁴⁵³ Katso Jouste Marko 1997, Ei tarvitse väistyä, jos osaa sopeutua – Kutturan lapinkylän asutus ja kulkuyhteydet. Suomen historian proseminariryö ja työn alaviite nro 14, Niila Maggan haastattelu 1961, 8; Magga–Miettunen 2003, 9–10.

⁴⁵⁴ Hustich 1942b, 57.

⁴⁵⁵ Paulaharju 1927, 38–39.

selta. Hyvä ja rasvainen kala kasvoikin inarilaisen järvissä. Ja kasvaa vieläkin. Siikakin on lihavampi ja taurompi kuin Lannanmaan parhaimmissakaan siika-apajissa. Lappalaisen mielestä sitä vain kannattaakin nimittää kalaksi, muut kalat ovat mitä mikin”.

Siika oli todellakin kalalajeista tärkein, sillä sitä oli noin 2/3 saaliista. Muita kalalajeja olivat taimen, harjus, rautu, hauki, made, ahven ja muikku. Inarilainen kalasti 1800-luvun puolivälissä kesäverkoilla, nuotalla, koukulla, rysällä sekä tuohustamalla. Jos talo sattui olemaan vähänkin varakkaampi, siinä oli satakin verkkoa sekä useita nuottia. Veneitäkin oli useampia. Kesäkalastus tuotti parhaiten heti jäidenlähdon jälkeen. Koko kesä kalastettiin, mutta heinänteon aikaan pidettiin hieman taukoa. Kalastusta jatkettiin jään alta aina joulun saakka.⁴⁵⁶

Inarilaisten kalastuspaikoista on olemassa tarkat tiedot ainakin 1800-luvun puolestavälistä lähtien, mutta kalajärvet lienevät olleet samoja jo vuosisatoja. *Siikaa* kalastettiin paitsi Inarijärvestä myös Nitsi-, Paut-, Ii-, Sammutti-, Jullam-, Jutti-, Seutsi-, Syys-, Aksu-, Paadar-, Menes-, Verkko-, Pelto-, Passi-, Solo-, Hammas-, Raha-, Ukon-, Kuoppa-, Tshuoro-, Jänkä-, Kutu-, Nangu-, Tsharmi-, Pasas-, Ala-, Sulkus-, Kaakkuri-, Paltto-, Hieta-, Matta-, Pikkuojan-, Vuongeli-, Peshki-, Kuortakka-, Lukko- ja Namajärvessä. Lisäksi siikaa pyydettiin molemmista Lenku- ja Pielpajärvistä sekä Kaamas- ja Lemmenjoen suvantopaikoista puhumattakaan pienemmistä järvistä. Siian pyynnissä pidettiin kutuaikaan vuosittain pieni tauko, jolloin siikaa ei saanut pyytää. Kalojen kutuaika sattui eri vesistöissä eri aikaan alkaen Mikkelin päivästä ja jatkuen kynttilänmessuun eli lokakuun alusta helmikuun alkuun. Kutuaika kesti kussakin vesistössä korkeintaan kaksi viikkoa.⁴⁵⁷

Reeskaa kalastettiin Inarinjärvestä, mutta myös Paadar-, Muddus-, Ii-, Hammas-, Kuortakka- sekä Nangujärvestä. Muikun kutuaika kesti myös kaksi viikkoa jatkuen Mikkelin päivään asti eli alkaen 15. syyskuuta ja loppuen 1. lokakuuta. Kutu kesti samassa vesistössä korkeintaan viikon. Inarijoesta pyydettiin jonkin verran *lohta*. *Taimenta* pyydystettiin Isolta-Inarilta koukuilla. Lohen ja taimenen kutu tapahtui Mikkelinpäivän aikoihin eli lokakuun alussa, kuten myös raudun kutu. *Rautua* pyydettiin Inari- ja Muddusjärvestä. *Haukea* ja *ahventa* kalastettiin samoista vesistä kuin siikaa. *Harjusta* tavattiin enimmäkseen Inarijärvessä sekä vähäisemmässä määrin muissa vesistöissä. Hauen, ahvenen ja harjuksen kutuaika oli Valpurin- ja Erkinpäivien välillä (s. o. 1.–18.5.). Madetta oli joissakin kalavesissä, tavallisimmin Inarijärvessä ja sen kutuaika oli Matinmessun aikaan. Lahnaa, särkeä, säynävää ja norssia ei pitäjän kalavesissä ollut.⁴⁵⁸

2.2. Inarin kalastajasaamelaisten kalastukseen liittyvä maankäyttö historiallisessa valossa

Kuten jo asutuksen yhteydessä on todettu, inarinsaamelaisilla oli vanhan perinteen mukaan useita asuinpaikkoja. Niiden sijainnin määräsi elinkeinokierto, jossa tärkeällä sijalla oli kalastus. FILIP HULTBLADIN määrittelyn mukaan kysymys on puolinomadisesta elinkeinomuodosta, jossa taloudellisiin perusyksiköihin jakautuneena saamelaiset kiersivät vuodenaikojen mukaan omalla nautinta-alueellaan.

Muutamia esimerkkejä 1800-luvulla tapahtuneesta vuotuismuutosta on säilynyt kalastuspaikkakatselmusten yhteydessä. Voidaan vain arvailla, miten laajaa ja yleistä inarinsaamelainen vuotuismuutto oli aikaisemmin ollut. Inarinsaamelaisen elinkeinoelämä vaikuttaisi kuitenkin olleen muutosten alaisena. Vielä koko 1700-luvun peuranpyynti näytteli merkittävää osaa

⁴⁵⁶ E.W.B. ”Sana muutama Inarin seurakunnasta” (art.). OWS 13.12.1856. N:o 50.

⁴⁵⁷ Pöytäkirjaote Inarin käräjiltä 23.2.1864. Akti J28 Kleresist/1862 päätökseen 17.4.1866 n:o 2678. OLKA Eb:295. OMA.

⁴⁵⁸ Pöytäkirjaote Inarin käräjiltä 23.2.1864. Akti J28 Kleresist/1862 päätökseen 17.4.1866 n:o 2678. OLKA Eb:295. OMA.

inarilaisten vuotuiskierrossa. Tästä ovat osoituksena jo yksin ne harvojen käräjäjuttujen yhteydessä esiintyvät tapaukset, jotka osoittavat peuranpyynnin olleen kalastuksen ohella tärkeimpiä elinkeinoja 1700-luvulla.

Poronhoitokulttuurissa tapahtui merkittäviä ja kauaskantoisia muutoksia erityisesti 1800-luvun alkuvuosikymmeninä, mikä heijastui myös peuranpyyntiin. Samaan aikaan peurojen määrä koko Lapin alueella väheni. Täysnomadisessa poronhoidossa yhdessä peurakantojen vähenemisen kanssa tapahtuneet muutokset pakottivat myös inarilaiset siirtämään vuotuis-kiertonsa painopistettä yhä enemmän kalastuksen suuntaan. Jäämeren kalastuksesta tuli yhä merkittävämpi elinkeino myös inarilaisille ja järvi- ja jokikalastus vuosikierrossa saivat yhä merkittävämpää jalansijaa.

Käräjäpöytäkirjat valottavat käytäntöä, jonka perusteella kalavesiä jaettiin. Vuoden 1760 käräjillä olivat vastakkain Hans Hansson Morottaja (Morottie) yhdessä isäpuolensa, lautamies, Anders Jonsson Morottajan kanssa sekä Matts Pålsson Kuuva (Kua). Hans Morottaja oli merkitty vuonna 1758 veroluetteloon, jonka perusteella hän vaati kalastusoikeudeksi 1/3 siitä järvestä, jossa isäpuoli ja Matts Kuuva yhdessä kalastivat. Matts Kuuva oli kuitenkin sitä mieltä, ettei samaa kalajärveä voinut enää jakaa useampiin osiin. Asia ratkesi niin, että Josef Abrahamsson Teuto, joka ikänsä ja köyhyytensä takia oli verovapaa, antoi Hans Morottajalle kalastusoikeuden niihin vesiin, jotka hän omisti. Teutolla ei ollut mitään sitä vastaan, että Hans Morottaja kalastaisi yhdessä hänen kanssaan Maskisjärvessä, Muckajärvessä, Haraldjärvessä, Haapalahdessa, Kivikkosalmessa, Sairolahdessa, Joukanjärvessä, Kaamasjoessa ja Ausjärvessä. Pöytäkirjan mukaan tämä päätös oli voimassa niin kauan kuin lappalaisväestön kalavedet lähemmin tasattaisiin (ruots. *intill dess en närmare jämkning Lapp Allmogen emellan on fiskerierne warda kan*).⁴⁵⁹

Lukkari Jon Johansson Aikio, Matts ja Anders Anderssoner Sarre (Sarri) esiintyivät kantajina vuoden 1783 käräjillä kylän nimismies Anders Morottajaa (Morotaia), lautamies Anders Joninpoika Morottajaa, lautamies Hindrick Hindrickson Kuuvaa (Kofwa), Hindrick Pålhinpoika Kuuvaa, Johan Joninpoika Morottajaa ja Mårten Joninpoika Morottajaa vastaan. Nämä olivat kieltäneet kantajilta kalastuksen Ivalojoen suulla, mihin he olivat uskoneet olevansa oikeutettuja. Vastaaajien mukaan kalavedet oli Inarin lapinmaassa jaettu kaikkien asukkaiden kesken. Nyt kiistellyllä paikalla kalasti 14 osakasta. Viranomaisien ja kihlakunnanoikeuden tiedossa oli, että seudulla oli yli 40 järveä kolmen ja puolen peninkulman etäisyydellä. Ne oli jaettu 40 lappalaisen kesken. Jaon oli hyväksynyt asianomainen kruununpalvelija. Kihlakunnanoikeus katsoi, että sillä ei ollut valtuuksia muuttaa jakoa, mutta mikäli uuden jaon oli tapahduttava, asiasta oli valitettava Västerbottenin läänin maaherralle Uumajaan.⁴⁶⁰ Oikeustapauksissa oli kysymys kalastusoikeuksista, joita voitiin tasata ja järjestellä uudella tavalla. Ylin päätösvalta niistä kuului maaherralle.

Kuvernööri totesi 1850-luvun lopulla viisivuotiskertomuksessa läänin tilasta, että Inarissa ja Utsjoella pyynti oli jaettu ruokakuntien kesken niin, että jokaisella oli omat kalavetensä. Muonionniskan, Enontekiön, Sodankylän ja Kittilän kalavedet olivat kaikkien asukkaiden eli pitäjäläisten yhteiset. Samassa yhteydessä kuvernööri kertoi, että Inarin ja Utsjoen lapissa asukkaiden kannalta tärkein kalastus tapahtui Jäämerellä Norjan rannikolla. Lapin kruununvouti C. W. Planting toisti saman vielä viisivuotiskertomuksessaan 1860-luvun alussa. Osa saamelaisväestöstä eli niin kutsutut kalastajasaamelaiset elättivät itsensä yksinomaan kalalla.⁴⁶¹ Inari ja Utsjoki poikkesivat kalavesiensä suhteen muista Lapin kihlakunnan alueista. Tässä yhteydessä ei mai-

⁴⁵⁹ Inarin käräjät 28.1.1760, 380–380v. Svea HA mikrofilmi FR 679. SHA. RA.

⁴⁶⁰ Inarin käräjät 3.3.1783, 460–461v. Svea HA mikrofilmi FR 696. SRA.

⁴⁶¹ Oulun läänin kuvernöörin kertomukset 1856–1860. KD 4/211 1862. Mikrofilmi JKK 149. KA; Lapin kruununvouti C.W. Plantingin kertomus maanviljelyn, kaupan ja elinkeinojen tilasta 1861–1865 Lapin kihlakunnassa 17.10.1866. KD Lapin vouti I nro 32/1866. OLKA Ea4:363. OMA.

nittu sitä, että kruunulla olisi ollut kalastusoikeutta joihinkin kalavesiin, eikä se myöskään ilmene yhdestäkään vastaan tulleesta lähteestä. Kruunun oikeudesta kalavesiin puhuttiin yksinomaan Tenojoen kalastuksen yhteydessä, mutta vain sellaisissa käräjätapauksissa, joissa kalapato oli sulkenut kuninkaanväylän. Yhteenvetona voidaan todeta, että Utsjoella ja Inarissa kalavedet oli jaettu lapinkylän asukkaiden kesken jo ennen uudistilojen perustamista. Tilanne oli tiedossa, ei vain väliportaan hallinnossa, vaan myös ylimmällä virkamiestasolla. Kruunu oli kuitenkin kalavesien jaon ja käytön ylin valvoja.

Siitä luonteesta ja tavasta, miten kalavedet oli perinteisesti jaettu Inarin lapinkylän alueella, kertovat kalastuspaikkakatselmukset 1840- ja 1850-luvulla. Esimerkiksi Leutolahden kalastuspaikkakatselmuksen yhteydessä vuonna 1849 käytäessä läpi hakijan, kalastajalappalaisen Olof Samuelsson Aikion kalastustiluksia, todettiin ensinnäkin, että Aikiolla oli talvi-, kevät-, kesä- ja syyspaikka eli hän harjoitti perinteistä puolinomadista vuosikiertoa. Kalavedet olivat erittäin runsaat, kuten kalastajasaamelaisen kohdalla olettaa saattaa. Sekä syynätyt tilukset että kalavedet olivat hänen yksityisessä nautinnassaan ja tulivat myös tulevaisuudessa sitä olemaan (ruots. *att de nu utsynade ägorne jemte fiskevattnet af honom ensamt begagnats, likasom och framdeles komma att begagnas*). Katselmuksessa mainitaan kymmenen kalavettä, joista numerolla 7 Mudusjärveen kuuluva Leutolahti. Rajana etelässä oli Abraham Aikion raja ja koillisessa Hans Mattuksen raja. Olof Aikion kalavesien raja alkoi niin sanotusta Poikkipuolesta, jossa oli merkkinä suuri mänty, alue jatkui Mattuksen rajaa pitkin Puolaniemeen, Abraham Aikion rajan jälkeen Vittaniemeen ja edelleen Lammassaareen. Itään päin koko lahti kuului tähän syyniin, lukuun ottamatta Abraham Aikion ja Hans Mattuksen verkonheittopaikkoja, Lammassaarta ja Puolaniemeä. Hakijalla oli myös yhteisiä kalavesiä mainittujen saamelaisten kanssa.⁴⁶²

Abraham Aikio tai Hans Mattus eivät olleet uudistilallisia 1840- tai 1850-luvulla, vaan Inarin verolappalaisia, jotka oli merkitty Inarin lapinveron kannosta syntyneisiin luetteloihin. Kalastajasaamelaisilla oli siis kalavesiinsä myös valtiovallan hyväksymää oikeussuojaa. Tämä tulee näkyviin myös uudistilan perustaneiden saamelaisten katselmuksista. Myös kuvernööri totesi pyynnin olevan jaettu ruokakuntien kesken. Tässä yhteydessä kannattaa esittää myös kysymys, kuinka vanha käytäntö oli. Tekemättä kovin pitkälle meneviä takautuvia johtopäätöksiä on hyvin todennäköistä, että käytäntö ja oikeudet olivat ikimuistoisia. Merkillepantavaa on, että inarisaamelaisilla, joilla ei ollut uudistilaa, kalastusoikeudet olivat ainakin vielä tässä vaiheessa yhtä vahvoja kuin uudistilallisilla.

2.3. Kalastajasaamelaisten ja uudisasukassaamelaisten väliset kalastusriidat

Inarin ensimmäisiin uudisasukkaisiin kuulunut Henrik Kyrö ryhtyi käräjäimään kalavesistä Kuvvan kalastajasaamelaissuvun kanssa hyvin pian uudistilan perustamisen jälkeen. Taistelu kalavesistä jatkui vuosikymmeniä. Osapuolet tulivat vuoden 1772 käräjille, mutta olivat kaikessa ystävyydessä sopineet riitansa niin, että Kyrö luopui kalastusoikeudesta Alajärveen. Vastineeksi hän sai yksin kalastaa Mulkojärven, kolmessa Wuostmorjärven ja Udetjärven. Neljä vuotta myöhemmin, jolloin Kyrö tuli uudelleen käräjille esittämään uudistilansa katselmusta, kalavesien omistus oli edelleen epäselvä. Henrik Henriksson Kuuva, Pehr Henriksson Kuuva ja Henrik Pahlsson Kuuva kertoivat kalastavansa vuosittain Alajärvellä Marian etsikkopäivän (s. o. 2.7.) jälkeen ja vaativat yksinoikeutta Alajärven kalastukseen. Lautakunnan mukaan Kyrön kalavedet olivat kuitenkin huonot. Paikalle saapunut käräjäväki ilmoitti nyt, että Kuvvan miehillä, ilman Alajärveäkin, oli riittävästi kalavesiä Inarin lapin alueella. Asia ratkesi niin, että Pehr ja Henrik Henriksson luopuivat kaikista vaatimuksistaan Alajärveen. Sen sijaan Kyrö ja Henrik

⁴⁶² Inarin ja Utsjoen käräjät 2.3.1849 § 7. Lapin TKA CIVA:1. OMA.

Påhlsson Kuuva sopivat riidan keskenään niin, että Kuuva sai luvan kalastaa Molckojärvessä ja Kyröstä tuli Alajärven omistaja. Vakuudeksi Kyrö pyysi todistuksen pöytäkirjan päätöksestä.⁴⁶³

Kirkkoherra Jacob Fellman totesi toimittuaan kotakäräjien puheenjohtajana vuonna 1823, että riidat niityistä ja kalavesistä saamelaisten ja uudisasukkaiden välillä olivat lisääntyneet. Riitojen syynä oli Fellmanin mukaan uudisasukkaiden tunkeutuminen saamelaisten vanhoille nautinta-alueille.⁴⁶⁴ Pitää jälleen muistaa, että uudisasukkaissakin oli runsaasti saamelaisia. Tässä valossa väitettä voidaan pitää todisteena siitä, että uudisasukassaamelaisten oikeudet koettiin kalastajasaamelaisten oikeuksia vahvemmiksi. Varhaisimmat riidat kalavesistä ilmenivät uudistilojen perustamisen yhteydessä. Lain mukaan uudistilojen katselmuksista oli kuulutettava hyvissä ajoin pitäjän kirkossa, jotta rajanaapureilla oli mahdollisuus saapua valvomaan etujaan itse katselmustoimitukseen. Toinen vaihtoehto oli valvoa etuja käräjillä, kun uudistilan katselmus luettiin julki käräjärahvaan läsnä ollessa. Tämäkään ei vielä ollut lopullinen protestimahdollisuus, vaan vastalauseen saattoi myös esittää suoraan maaherralle, ennen uudistilapäätöksen antamista.

Vaikka kalavedet oli jaettu lapinkylän väestön kesken, kuten käräjäpöytäkirjat ja kruununvoudin ja kuvernöörin kertomukset vahvistavat, riitoja kalastusoikeuksista syntyi muun muassa uudistilojen perustamiskatselmusten yhteydessä. On olemassa lukuisia tapauksia, jossa katselmusta esittäessään uudisasukas sai todeta loukanneensa jonkun kalastajasaamelaisen oikeuksia. Kovin usein uudisasukas oli siis itsekin kalastajasaamelainen.

2.4. Kalastuksen valvonta tehostuu

Jo Jakob Fellman kirjoitti muistelmissaan siitä, kuinka runsas kalastus piti järvet puhtaina ja teki tilaa arvokaloille. Alempana Lapissa, missä asukkaita oli enemmän, jokaisessa vesistöissä kalastettiin vuosittain kesät talvet. Inarissa, kuten myös Venäjän Lapissa, missä oli runsaasti järviä ja vähän ihmisiä, monet saattoivat omistaa ”yksityisen nautinnan oikeudella” kymmenen tai jopa useampia järviä. Sellainen omistaja kalasti järvessä joka toinen tai joka kolmas vuosi, eikä aina edes niin usein. Niissä järvissä, joissa kalastettiin harvoin, inarilainen huomasi olevan helpompi kalastaa. Saalis oli kuitenkin pienempi kuin järvissä, joissa kalastettiin vuosittain.⁴⁶⁵

Ongelmat olivat vähäisiä niin kauan kuin kalaa riitti kaikille. Inarin kappalaisen, Pehr Hornborgin, mukaan Inarijärvestä sai niin paljon kalaa, että jauhoihin vaihdettuna niillä olisi elättänyt koko Inarin. Ongelmana oli kalan huono säilyvyys. Kalojen kuljettaminen kaukaisille kauppapaikoille oli myös vaivalloista.

Kalastuksen yhtenäistäminen koko valtakunnassa tuli ajankohtaiseksi 1850- ja 1860-luvun taitteessa. Oulun läänin kuvernööri määräsi laatimaan pitäjakohtaiset kalastussäännöt vuonna 1859. Jo samana vuonna Inarin pitäjänkokouksessa päätettiin kalastusyhdistyksen (*fiskeriförening*) perustamisesta. Kokouksessa ilmeni, että kalansaaliiden väheneminen aiheutti huolta pitäjäläisissä. Jotta kalakanta olisi saatu pysymään elinvoimaisena, oli kalojen kudun onnistuttava. Lisäksi oli tehtävä päätöksiä kalastusvälineiden käytöstä ja kalastustavoista ja ajoista. Tässä yhteydessä sovittiin, että nuotan veto huhtikuun alusta 18. päivään toukokuuta oli kiellettävä, jotta ahvenen ja hauen kutu onnistuisi. Samalla kiellettiin nuotan veto loka- ja marraskuussa, jolloin siika ja taimen kutivat.⁴⁶⁶

⁴⁶³ Inarin käräjät 21.2.1772, 346v. Mikrofilmi FR 688. Svea HA. RA; Inarin käräjät 26.2.1776, 709v–711. Svea HA mikrofilmi FR 691. RA.

⁴⁶⁴ Fellman 1906 I, 147.

⁴⁶⁵ Fellman 1906 III, 341–342.

⁴⁶⁶ Pitäjänkokouksen pöytäkirja 10.7.1859. Inarin KA KI:1. OMA.

Eri osissa Inaria kalojen kutu tapahtui eri aikaan vuodesta, joten nuotan vedosta ei voitu tehdä yhtenäistä sääntöä. Hauen ja ahvenen kutu oli toukokuun 1. päivän ja kesäkuun 15. päivän välisenä aikana. Niissä järvissä, joissa oli pääsääntöisesti näitä kaloja, päätettiin nuotant veto kieltää kokonaan mainittuna aikana. Niissä järvissä, joissa oli pääsääntöisesti siikaa, muikkua, taimenta tai rautua, nuotant veto sallittiin. Ehtona kuitenkin oli, että nuottaa ei saanut vetää rannan läheisyydessä, jossa hauet ja ahvenet kutivat. Nuotant veto päätettiin kieltää myös niissä järvissä, joissa siika ja muikku kutivat 1. lokakuuta ja 1. joulukuuta välisenä aikana. Se, joka rikkoi näitä määräyksiä, sai maksaa kolme ruplaa hopeaa kirkon vaivauskassaan.⁴⁶⁷

2.5. Kalavesien omistus suvuilta uudistiloille – Inarin tilallisten kalastusoikeudet

Lapin asutusplakaatti 1749 määritteli uudisasukkaiden kalastusoikeudet Lapissa. Plakaatin mukaan uudisasukas sai kalastaa vain kotitarpeekseen. Tämän vuoksi hänellä ei ollut oikeutta omia kaikkia kalavesiä tilansa alle (9 §).⁴⁶⁸ Tässä plakaatin säädöksessä toteutui periaate, joka ilmeni myös säädettäessä uudisasukkaan metsästysoikeuksia. Jos joku toinen uudisasukas asettui samalle seudulle, hänellä oli myös oikeus käyttää samoja alueita kalavesinään. Onkin syytä tarkastella tilallisten kalastusoikeuksia erikseen sekä Inarissa että Utsjoella. Kuten jo asutusuudessa on käynyt ilmi, uudistilan hakijoiden kalavedet määriteltiin perustamiskatselmusten yhteydessä.

Inarin kalastajasaamelainen Matts Mårtensson Valle perusti vuonna 1855 Ivalon kylään Nili-niemen uudistilan. Sen kalavesiksi merkittiin Kotalompolo, Sajoslompolo, Itäpuoli Nangujärvestä ja sen rajasta länteen Mattaniemestä yli Aittasaaren ja Rytisaaren Pidiniemeen, Kuohanjärvi, Saarijärvi, Kutijärvi, Koosjärvi, Nuottajärvi, Wanhajärvi, kaksi Lauttajärveä, Pikusaarijärvi ja Ahkiojärvi.⁴⁶⁹ Inarin kalastajasaamelaisen Anders Andersson Mujon Järvelän uudistilalla Muddusjärven kylässä pidettiin vuonna 1855 perustamiskatselmus. Tilalle kuuluivat seuraavat kalavedet: länsipuoli Porkkamavuonosta, Kuhalahdesta puolet, Isolahti, Palosalmi, Säärisaaren ympäristä Luolikkoniemeen asti, Sarviniemen ranta ja itäpuoli Sammatjärvestä yhdessä Matts Mattuksen kanssa.⁴⁷⁰ Paadarin kylästä kotoisin olevan Inarin kalastajasaamelaisen Samuel Samuelsson Saijetsin suunnittelemalla Iivanan uudistilalla pidettiin vuonna 1851 katselmus. Sen kalavesiä olivat yhdessä Tenon uudistilan kanssa Suomen puoleinen Inarijoki Pyhävuopajasta ylös Hyljetkoskeen, Pattschjärvi, Vuontasjärvi, Kuomsijärvi, Kenkäniskanjärvi, Porttiköngäs ja Stuurerepotkijärvi. Yksityisiä kalavesiä olivat Inarijoki Hyljetkoskesta ylös Säaskijärven alaniskaan, molemmat Iivanajärvet, Vaddjärvi, Naunalautto ja Puorresimjärvi.⁴⁷¹

Inarin kalastajasaamelainen Matts Paulsson Kuuva perusti vuonna 1860 Naamajärven uudistilan Paatsjoen kylään. Kalavesiksi merkittiin yksityiseen nautintaan Kuivajärvi ja Matalajärvi sekä muut kalavedet yhteiseen nautintaan Nitsijärven uudistilan kanssa sekä Paatsjoki yhdessä muiden Paatsjoen kyläläisten kanssa.⁴⁷² Katekeetta Inarin kalastajasaamelainen Matts Mattsson Morottaja perusti vuonna 1883 Sevettijärven uudistilan Näätämön kylään. Sen kalavesiksi

⁴⁶⁷ Pitäjänkokouksen pöytäkirja 21.4.1862. Inarin KA KI:1. OMA.

⁴⁶⁸ Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller och hädanefter, till Landets uppbrukande derstädes, sig nedsätta vilja, 14.11.1749. Samling af författningar rörande landtmäteriet och justeringen af mått, mål och vikt i Finland. Helsinki 1836, 86–91.

⁴⁶⁹ Nili-niemen uudistilan perustamiskatselmus 29.8.1855. Inarin käräjät 18.2.1856 § 4. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

⁴⁷⁰ Järvelän uudistilan perustamiskatselmus 8.9.1855. Inarin käräjät 18.2.1856 § 6. Lapin TKA CIIa:3. OMA.

⁴⁷¹ Iivanan uudistilan perustamiskatselmus 9.9.1851. Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 12. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

⁴⁷² Naamajärven uudistilan perustamiskatselmus 9.–11.10.1860. Inarin käräjät 26.2.1861 § 35. Lapin TKA CIIa:25. OMA.

tuli yhteisesti Uutelan talon kanssa Sevetti- ja Hopukasjärvi sekä yksityiseen nautintaan Niilijärvi, Väärämäntyjärvi ja Aittijärvi.⁴⁷³ Inarin kalastajasaamelainen Henrik Mattsson Valle perusti vuonna 1883 Sammakkonien uudistilan Paatsjoen kylään. Kalavedet merkittiin Inarijärvestä Kirakkavuono ja Nuoransalmi sekä metsäjärvet Faddarjärvi, Joukkahaisampumajärvi, Liittojärvi ja Kuorvisjärvi.⁴⁷⁴ Inarin kalastajasaamelainen Matts Mattsson Sarre perusti vuonna 1870 Niiliniemen uudistilan Muddusjärven kylään. Sille kuuluivat kalavedet Joenjoessa Ritakoskesta Juutuankenttään, Inarijärvestä Juutuankentästä Gabrielinsalmen saareen, Harrijoki yhdessä Juutuan uudistilan ja saamelaisen Olof Saijetsin kanssa sekä koukku-pyynti yhdessä muiden seurakunnan asukkaiden kanssa Inarijärven kaikilla suurilla selillä.⁴⁷⁵

Sodankylästä kotoisin oleva mäkitupalainen Johan Andersson Riesto perusti vuonna 1843 Riestolan uudistilan Kyrön kylään. Sille kuului kalavesiä kotitarpeeseen yhteisesti kyläkunnan kanssa.⁴⁷⁶ Niin ikään sodankyläläinen mäkitupalainen Johan Johansson Mutenia perusti vuonna 1843 Mutenian uudistilan Kyrön kylään. Kalavedet merkittiin kotitarpeeseen kyläkunnan kanssa yhteisesti.⁴⁷⁷ Mäkitupalainen Inarista Michel Michelsson Kyrö perusti vuonna 1847 Mikkolan uudistilan Kyrön kylään. Tilan kalavesiksi merkittiin kyläkunnan kanssa yhteisesti Ivalojoki, Morokkajärvi, Palttojärvet, Pasasjärvi lampineen ja Kuttujärvi.⁴⁷⁸ Kauppias Johan K. Enblom perusti vuonna 1901 Kauppilan uudistilan Muddusjärven kylään. Tilan kalavesien kohdalla oli merkintä ”yhteinen kyläkunnassa.”⁴⁷⁹

Inarin kalastajasaamelainen Anders Jöransson Morottaja perusti vuonna 1891 Lahdenperän uudistilan silloiseen Muddusjärven kylään. Kalavesiksi tilalle tuli Juutuanjoki ja sen suu lukuun ottamatta Moikanapajaa ja kartanorantaa, jotka tulivat yhteiseksi pappilan, Oaddivein ja Niiliniemen uudistilojen kanssa. Lisäksi tilalle merkittiin **vanhat hakijan isän ylimuistoisen nautinnan nojalla** käyttämät kalastuspaikat Inarijärvestä, jotka myös ovat yhteiset edellä mainittujen talojen kanssa sekä Taimenjärvet ja Ahvenjärvi.⁴⁸⁰ Inarin kalastajasaamelainen Juho Ollinpoika Saijets perusti vuonna 1882 Oaddivein uudistilan Muddusjärven kylään. Ensimmäisessä katselmuksessa, jonka piti itse kruununvouti, unohtuivat kalavedet kokonaan pois. Kolmen vuoden kuluttua pidetyssä uudessa kalavesiä koskevassa katselmuksessa todettiin, että ”ne vanhastaan ovat kuuluneet kalastajalappalaisen Juho Ollinpoika Saijetsin suvulle ja esi-isille, tulevat nyt alistettavaksi Oaddivein uudistalolle. Kalavesiksi merkittiin Pahtajärvi, Saukkojärvi ja Isotaipalejärvi käytettäväksi yhteisesti Rangojärven uudistalon kanssa, Inarin iso järvi yhteisesti muiden järven ympärillä asuvien kanssa, Joenjoki lähellä sen laskua Juutuanlahteen sekä osa viimeksi mainitusta käytettäväksi yhteisesti Niiliniemen uudistilan ja kalastajalappalaisen Jöran Morottajan kanssa.”⁴⁸¹

⁴⁷³ Sevettijärven uudistilan perustamiskatselmus 25.–26.9.1883. Inarin käräjät 6.2.1884 § 5. Lapin TKA CIa:40. OMA.

⁴⁷⁴ Sammakkonien uudistilan perustamiskatselmus 8.–9.10.1883. Inarin käräjät 6.2.1884 § 1. Lapin TKA CIa:40. OMA.

⁴⁷⁵ Niiliniemen uudistilan perustamiskatselmus 6.–7.10.1870. Inarin käräjät 22.3.1871 § 26. Lapin TKA CIVa:5. OMA.

⁴⁷⁶ Riestolan uudistilan perustamiskatselmus 16.8.1843. Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 13.1.1844 § 113. Lapin TKA CIa:18. OMA.

⁴⁷⁷ Mutenian uudistilan perustamiskatselmus 15.8.1843. Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 13.1.1844 § 111. Lapin TKA CIa:18. OMA.

⁴⁷⁸ Mikkolan uudistilan perustamiskatselmus 3.9.1847. Inarin ja Utsjoen käräjät 2.2.1848 § 16. Lapin TKA CIVa:1. OMA.

⁴⁷⁹ Kauppilan uudistilan perustamiskatselmus 25.–27.7.1901. Kauppilan tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIIb:1. OMA.

⁴⁸⁰ Lahdenperän uudistilan perustamiskatselmus 2.–3.10.1891. Lahdenperän tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIIb:1. OMA.

⁴⁸¹ Lahdenperän kalavesien katselmus 18.7.1885. Lahdenperän tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIIb:1. OMA.

Yleistäen voidaan todeta, että Inarin kalastajasaamelaisten tiluksiin kuului runsaasti kalavesiä. Ensinnäkin inarinsaamelaisilla oli yksityisiä kalavesiä, mutta myös vesiä, jotka jaettiin muiden uudisasukkaiden kesken. Mitä enemmän tiloja perustettiin, sitä enemmän myös päällekkäisiä kalastusoikeuksia samoihin vesiin syntyi, erityisesti parhaille kalavesille. Tämän lisäksi monissa katselmuksissa mainitaan tietyllä alueella sijaitsevista kyläkunnan yhteisistä kalastusoikeuksista. Näitä olivat muun muassa Paatsjoen kyläläisillä Paatsjoki, Väylän kyläläisillä Väyläjoki ja Ivalon kyläläisillä Ivalojoki.

Itse Isolla-Inarilla oli myös yhteisiä kalastusoikeuksia, kuten koukkupyynä seurakunnan asukkaiden kesken Inarijärven kaikilla suurilla selillä. Inarijärven ympärillä asuvilla vaikuttaisi myös olleen oikeus kalastaa koko järven alueella, vaikka katselmuksissa mainitaan suorasanaisesti myös yksittäisten tilallisten yksityiset oikeudet. Myös uudistilakatselmusten yhteydessä puhutaan kalastajasaamelaisten kalastusoikeuksista, vaikka he eivät olleet perustaneet uudistilaa. Heidän oikeutensa siis selvästi rinnastetaan uudistilallisten oikeuksiin. Nukkumajoen (Oaddivei) uudistilan hakijan kohdalla todettiin, että ne ovat vanhastaan kuuluneet hakijan eli inarinsaamelaisen Juho Saijetsin esi-isille ja tulivat nyt kuulumaan hänen perustamaansa uudistilaan.

Tämä lienee ollut käytäntö myös monien muiden Inarin kalastajasaamelaisten perustamien uudistilojen kohdalla. Vanhat ylimuistoiset jo esi-isien käytössä olleet kalavedet syynättiin uudistilojen kalastusoikeuksiksi. Tätä puoltaa sekin seikka, että Inarin kalastajasaamelaisen perustaessa uudistilan, kalavesiä oli paljon. Kun taas esimerkiksi muualta tullut sodankyläläinen perusti tilan Kyrön kylään, hänen oikeutensa rajoittuivat vain kylän yhteisiin kalavesiin ja nekin vain kotitarpeeseen. Kyrön kylän osalta täytynee tosin mainita, että alueen kalavedet yleisesti ottaen olivat varsin niukkoja, kuten eräässä 1700-luvun käräjäpöytäkirjassa mainitaan. Morottajan Inarin kalastajasaamelaissuvun jäsenten Akujärven seudulle perustamisessa uudistiloissa kalavedet olivat kuitenkin runsaita. Ja Kittilästä saapunut Henrik Kyrö lisäsi kalastusoikeuksiaan 1700-luvun loppupuolella Kuuvun kalastajasaamelaissuvun kustannuksella.

Uudisasutuksen leviämisen myötä saamelaisten vanha tapa sopia kalavesistä keskenään Inarin lapinkylässä oli muuttumassa. Saamelaisten sovintojaosta huolimatta kruunu valvoi kalavesien hallintaa ja jakoa saamelaisten kesken. Kalavedet merkittiin katselmusten yhteydessä uudistilojen omistukseen kuuluviksi rajamerkein. Kaikki asukkaat eivät kuitenkaan voineet perustaa uudistiloja. Yksityisten kalavesien lisäksi syntyi tarve määrätä kaikille yhteisiä kalavesiä. Läänin kuvernööri antoi 15. elokuuta 1863 erillisen päätöksen, jossa muutamia kalavesiä jätettiin kyläkunnan kesken yhteisiksi, jotta kaikki eivät päätyisi uudistilojen yksityiseen käyttöön. Paatsjoen kylässä sijaitsevat Suolis-, Tuuli-, Kyynel-, Kivikuortakka-, Vainovetämän- ja Sornajärvi sekä Suolisvuono jäivät katselmuksissa laillistettujen kalavesien ulkopuolelle. Ulkopuolelle jäivät myös Partakon kyläryhmässä sijaitsevat Salmus-, Suola- ja Räkijärvi.⁴⁸² Siirtyminen uudenlaiseen omistusoikeuteen näyttää tapahtuneen Inarissa ilman suuria riitoja. Todennäköistä onkin, ettei eroa juuri huomannut käytännössä. Jokainen ruokakunta kalasti edelleen vanhoilla asuinpaikoillaan ja vain joissakin tapauksissa riidat menivät käräjille asti.

⁴⁸² Pöytäkirjaote Inarin käräjiltä 23.2.1864. Akti J28 Kleresist/1862 päätökseen 17.4.1866 n:o 2678. OLKA Eb:295. OMA.

3. Tenojoen lohenkalastus

3.1. Historiallinen katsaus Tenojoen lohenkalastukseen

Tenojoki muodosti Utsjoen saamelaisväestön taloudellisen olemassaolon keskeisen edellytyksen. Lohenpyynnin merkitystä asukkaille kuvaa muun muassa se, että Tenon saamenkielen sana *kuolli* eli kala on merkinnyt nimenomaan lohta, aivan kuten inarinsaamelaisille se on merkinnyt siikaa. Ennen kuin jokivarren asukkaat omaksuivat karjanhoidon, paikoilleen asettuneen väestön elämä perustui metsästykseseen ja kalastukseen. Näin oli asianlaita nimenomaan niiden saamelaisten osalta, jotka eivät syystä tai toisesta omaksuneet porotaloutta.⁴⁸³ Lohenkalastus oli tiukan sääntelyn alaisena jo 1700-luvulta lähtien. Pyyntioikeudet ovat vaihdelleet aikojen kuluessa, samoin pyyntitavat.

T.I. ITKOSEN mukaan Tenojoesta pyydettiin 1700-luvun puolivälissä vuosittain 100 tynnyriä lohta, vuoden 1820 paikkeilla 500–1500 tynnyriä. Tenolla hyvä kalastaja sai parhaina vuosina 12–16 tynnyriä tuoretta kalaa, huonoina vuosina vain 3–5 tynnyriä. Saaliista syötiin vähintään puolet kesän kuluessa. Lohenpyynnin epäonnistuminen saattoi osoittautua tuhoisaksi. Esimerkiksi vuonna 1772 pyynti osoittautui niin huonoksi, että osan kalastajista täytyi muuttaa rannikolle, osan kerjätä elantonsa porolappalaisilta. 1800-luvun alussa arvioitiin, että noin puolet Utsjoen väestöstä eli lohella vuoden ympäri ja että sen aikaisesta väestöstä, porosaamelaisia lukuun ottamatta, vain 1/6 olisi tullut toimeen ilman lohta.⁴⁸⁴

Pitkin 1600-lukua oli Tenojoen vesistön lohenpyynti ollut kokonaan siidan asukkaiden hallussa. He jakoivat pyyntipaikat keskenään ja hallitsivat niitä parhaan tavan mukaan. Tuomiokirjojen mukaan lohipaikat saattoivat mennä suvussa polvesta polveen. Siidan sisällä pyynti oli organisoitu niin, että perheet kalastivat sekä seurueissa että erikseen. Aviovaaran siidan käräjillä 15. helmikuuta 1671 siitaisäntä Peder Guttormssen kertoi, että kesällä kaikki lapinkylän jäsenet pyysivät lohta Kaarasjoella ja Jesjoella, mutta perheet olivat jakaneet lohenpyyntipaikat keskenään. Pyyntitapoina olivat kulkutus ja patopyynti. Varmaan oli myös tuulastettu. Muutamaa vuotta myöhemmin pyynti tuntui muuttuvan enemmän seuruepyynniksi. Vuoden 1674 käräjillä sovittiin myös, että noudatetaan vanhaa perinnettä, jonka mukaan saalis jaetaan tasan jokaiselle, vaikka jokaista ei vielä ollut kirjoitettu valtion veronmaksajaksi.⁴⁸⁵

Ennen kuin valtakunnan rajat määriteltiin 1751, olivat saamelaiset molemmin puolin Tenoa tottuneet vanhastaan pyytämään lohta yhdessä, esimerkiksi ajoverkoilla. Valtioiden rajojen määrittely, vaikka se jakoi Utsjoen siidan, ei alussa kohdistunut raja-alueen lohenpyynnin organisointiin ja hallintaan. Molemmin puolin Tenoa ihmiset sopivat lohenpyynnistä esivaltaa huolimatta. Valtiovalta myös hyväksyi nämä sopimukset. Riita-asiansa raja-alueen saamelaiset yrittivät selittää ja sopia saamenkäräjillä eli lapinkäräjillä, jotka oli määritelty vuoden 1751 rajasopimuksen lisäpöytäkirjassa. Lapinkäräjät myös hyväksyivät yhteisen lohenpyynnin Ylä-Tenolla Outakosken alueella. Utsjoen ja Kaarasjoen saamelaiset antoivat sulkea Tenoa poikkipadolla heinäkuussa. Poikkipatoa käytettiin 1770-luvulta 1860-luvun loppuun saakka. Majuri Schnitlerin tietojen mukaan 1740-luvulla annettiin esimerkiksi inarilaisten sulkea Inarijoki kuusi peninkulmaa jokisuun yläpuolelta tiettyinä aikoina kesällä.⁴⁸⁶

Myös Strömstadin rajasopimuksen lisäpöytäkirja säätelöi saamelaisten kalastusta Tenojoella. Sopimuksen mukaan lohenkalastusoikeus Tenolla oli yhteinen Suomen ja Norjan puolen tenolaisilla. Sopimuksen teon jälkeen riitaa syntyi kuitenkin hyvin pian siitä, että norjalaiset

⁴⁸³ Saressalo 1982, 91.

⁴⁸⁴ Itkonen 1948 I, 537.

⁴⁸⁵ Solbakk 2003, 12, 14.

⁴⁸⁶ Solbakk 2003, 17.

ryöstökalastivat Tenon suulla, jolloin kalan nousu ylävirtaan estyi. Vuonna 1773 tehtiin paikallinen sopimus yhteisestä lohenpyynnistä. Vuonna 1808 sovittiin, että mikäli yhteispatoa ei käytetä, voidaan kalastaa myös pienillä yksityisillä padoilla.⁴⁸⁷ Vielä 1860-luvun alussa Lapin vouti totesi, että Tenojoen lohenkalastus oli merkittävä elinkeino. Hänen mukaansa Utsjoen asukkaat ja Norjan lappalaiset harjoittivat sitä tavallisimmin yhdessä.⁴⁸⁸

Osapuilleen vuodesta 1860 lähtien Kaarasjoen lohikäräjät lähes vuosittain selittivät, että kaarasjokelaiset halusivat vetäytyä yhteispyynnistä utsjokelaisten kanssa ja sitä vastoin vuorotella kullenuottauksessa, kolkkaverkolla pyynnissä ja rantapatopyynnissä Inarijoessa, Kaarasjoessa ja Jesjoessa. Syynä yhteispyynnistä vetäytymiseen tuntui olevan se, että asuintavat olivat erilaiset ja karjatalous oli jo niin kehittynyttä, että se teki vaikeaksi kuljeskella pitkiä välimatkoja. Oli myös mahdollista saada suurempi osa saaliista, kun ei tarvinnut jakaa sitä enää Utsjoen pyytäjien kanssa. Taustalla oli pelko rangaistuksista, koska suuriin salmiin Utsjoen alapuolelle oli rakennettu poikkipadot. Utsjokelaiset yrittivät vastustaa vetäytymistä. AAGE SOLBAKKIN mukaan poikkipadot oli varmasti asetettu paikalleen sillä tavalla, että pyyntioikeus oli sidottu maahan. Utsjoen pappi sai myös osan saaliista.⁴⁸⁹

Siihen aikaan valtiovalta sekä Suomen että Norjan puolella työskenteli myös sen eteen, että kullenuottoaus, poikkipadot ja tuulastaminen kiellettäisiin. Suuressa kokouksessa Kaarasjoella 17. maaliskuuta 1870 ihmiset arvostelivat uutta lohenpyyntilakiehdotusta. Norjan puolen saamelaiset olivat sitä mieltä, että tuulastamisen saattoi kieltää, jos se toteutettaisiin myös Suomen puolella. Mutta kullenuottoauksen kieltämistä kokonaan rahvas ei tahtonut hyväksyä. Se oli erittäin tärkeä esimerkiksi Kaarasjoen sisällä, sellaisissa paikoissa, missä ei voinut rakentaa rantapatoa. Sekä Suomen että Norjan valtiovalta halusivat rajoittaa saamelaisten lohenpyyntiä. Lohilait ja rajoitukset, jotka annettiin vuosina 1871 ja 1872, kielsivät esimerkiksi kullenuottoauksen ja tuulastuksen ja sen kautta supistivat saamelaisten perinteistä lohenpyyntioikeutta. Norjan puolella kehitys kulki siihen suuntaan, että vuoden 1888 lohilaki ja erityisesti vuoden 1911 kuninkaallinen määräys sitoivat lohenpyyntioikeuden maanviljelyyn. Jos aikoi kalastaa verkoilla, täytyi niittää vähintään 2000 kg heinää vuosittain.⁴⁹⁰

3.2. Lohen kalastusmenetelmistä

Jotta voisi todella ymmärtää kihlakunnankäräjillä käsiteltyjä tapauksia, täytyy olla jonkin verran selvillä niistä kalastusmenetelmistä ja tavoista, joita tenolaiset ovat historian aikana käyttäneet. Teno luo jäänsä useimmiten toukokuun loppupuolella, joskus kesäkuun alkupäivinä. Joen vesi nousee jäänlähdon aikaan huomattavasti ja jäänlähtö on varsin nopeaa. Merilohi alkaa nousunsa jo silloin, kun ylävirralla kalastus on vielä vaikeaa jään liikkeiden vuoksi. Tenolainen on antanut jäämerenlohelle (*salmo salar*) omat nimensä lohen koon, sukupuolen ja nousemisajan mukaan. Nousunsa aikana lohi saattaa kulkea Tenoa tai sen sivujokia pitkin 200–400 km.⁴⁹¹

Lohenkalastus alkaa heti, kun joki on luonut jäänsä. Ensimmäinen pyyntimuoto, jota harjoitetaan kevättulvan ollessa korkealla, on kulkutus eli ajoverkolla (kolkkaverkolla) pyynti (*kolgadi*). Kulkutuksessa verkko vedetään veneen avulla joen poikkisuuntaan ja lasketaan ajelehtimaan virran mukana. Verkon uloimpaan päähän kiinnitetään ristilauta (*čoska*), joka pitää verkon suorana. Toisessa päässä kalastaja lipuu veneessään virran vietävänä. Kun lohi

⁴⁸⁷ Saressalo 1982, 100.

⁴⁸⁸ Lapin kruununvouti C.W. Plantingin kertomus maanviljelyn, kaupan ja elinkeinojen tilasta 1861–1865 Lapin kihlakunnassa 17.10.1866. KD Lapin vouti I nro 32/1866. OLKA Ea4:363. OMA.

⁴⁸⁹ Solbakk 2003, 17.

⁴⁹⁰ Solbakk 2003, 17–18.

⁴⁹¹ Saressalo 1982, 92–93.

tarttuu verkkoon, otetaan se ylös välittömästi ja verkko poljetaan takaisin virtaan. Kulutus alkaa jo 10. toukokuuta, jolloin joen ylävirralta saattaa saada ns. jäälohta, joka on aloittanut nousunsa Tenojoen ollessa vielä jäässä.⁴⁹²

Kulikutustakin tehokkaampi pyyntimuoto on niin sanottu *goldem*-kalastus. Tätä kalastusmuotoa on Tenolla voitu harjoittaa aina 1900-luvun vaihteeseen saakka ja sen tuottavuuden vuoksi se on ollut hyvin yleistä vanhempina aikoina. Goldem-kalastuksessa seisova verkko poljettiin tiettyyn paikkaan, usein virran suvanto-osaan, vinosti ylävirtaa vastaan ja sitä vasten laskettiin ajoverkko. Kun ajoverkko tuotiin ylhäältä, vedettiin sen toinen puoli aitaverkkoa vasten ja ”pussin” vahvistukseksi saatettiin vielä vetää kolmaskin verkko. Näin syntyneestä pussista saalis vedettiin ylös pikkunuotalla. Usein goldem-kalastuksessa oli mukana useampi vene-kunta, joskus 7–8 eli noin 18 kalastajaa.⁴⁹³ Norjan viranomaiset kielsivät niin sanotun goldem-pyyntin ja tuulastamisen vuosina 1871–1872. Suomen puolella rajaa kiello astui voimaan 1872–1873.⁴⁹⁴

Kevättulvan mentyä tenolainen aloittaa patokalastuksen. Tenojoen patokalastusmenetelmä on niin sanottu potkupato, ennen käytettiin myös mertapatoja.⁴⁹⁵ Potkupadon keskeisinä osina ovat patorenkut, niiden välissä olevat liisteet tai risuaidat. Padon virranpuoleiseen päähän asetetaan verkko, jonka alapäähän muodostuu pesä. Patopaikat määrättiin maanomistuksen mukaan. Tilajärjestelmän astuttua voimaan kullakin tilalla, mikäli se oli merkitty maakirjoihin, oli omat patopaikkansa.⁴⁹⁶

3.3. Tenojoen lohenkalastusriidat käräjillä

Lohenkalastuksen merkityksestä kertovat käräjäpöytäkirjojen riitatapaukset, joissa selviteltiin kalastukseen liittyneitä erimielisyyksiä. Vaikka käräjätapauksia ylipäättään oli vähän, lohiriitojen osuus tästäkin vähästä oli merkittävä. Ne antavat monipuolisen kuvan siitä historiallisesta kehityksestä, jonka alainen myös Tenojoen kalastus on ollut.

Inarijoen varressa asuvat inarilaiset valittivat vuoden 1770 käräjillä siitä, että Norjan lappalainen nimeltään Hans Mårtensson Magga oli sulkenut suurella padolla Tenojoen syvimmän kohdan jo usean vuoden ajan, jolloin lohen nousu Tenojokeen estyi. Inarijokea kutsuttiin kantajien mukaan myös Ylä-Tenoksi tai pienemmäksi Tenojokeksi, joka kulki Inarin lapinkylän poikki ja joka laski kahden peninkulman päässä Kaarasjoen kylän alapuolella suureen Tenojokeen. Joen sulkemisesta oli seurannut, että inarilaiset olivat saaneet jo useamman vuoden ajan melko vähän lohta verrattuna niihin saaliisiin, joita Inarijoesta yleensä saatiin. He pyysivät nyt, että asetuksella ryhdyttäisiin toimenpiteisiin, jottei mainittu Magga tai kukaan muukaan, saisi sulkea Tenojoen syvintä kohtaa. Myös norjalaiset Tenojoen varrella asuvat talonpojat vetivät nuottia ja taimenverkkoja joen poikki Jaakobin messun aikaan, jolloin taimenen kalastus alkoi. Tätä tapahtui suunnilleen peninkulman päässä jokisuun yläpuolella, ja tällä peloteltiin taimen takaisin mereen.⁴⁹⁷

Utsjoella riitajuttujen määrä jäi Inaria vähäisemmäksi ja syy tähän on selvä. Utsjokelaisille käräjämatkat muodostuivat liian pitkiksi ja kalliiksi niin kauan kuin niitä käytiin Peltovuomassa, Sodankylässä tai Inarissa. Asiaan tuli muutos vuodesta 1855 lähtien, jolloin

⁴⁹² Saressalo 1982, 95.

⁴⁹³ Saressalo 1982, 95, 97.

⁴⁹⁴ Solbakk 2001, 130.

⁴⁹⁵ Henriksenin mukaan Tenolla on ollut käytössä viisi lohenpyyntitapaa: patopyynti, viehepyynti, kulkutuspyynti, nuottaus ja seisova verkkopyynti. Näitä aiemmin oli ollut myös yksi pyyntitapa, tuulastaminen. Tenojoessa on käytetty kahdenlaisia lohipatoja: potku- ja mertapatoja. Lohen patopyynnistä katso Henriksen 2003, 72–82.

⁴⁹⁶ Saressalo 1982, 98–100.

⁴⁹⁷ Inarin käräjät 20.2.1770 § 2, 557v–558. Svea HA mikrofilmi FR 685. SRA.

käräjät pidettiin ensimmäisen kerran Utsjoen pappilassa sitten vuoden 1807. Keisari määräsi Vaasan hovioikeuteen 11. huhtikuuta 1853 lähettämässään kirjeessä, jossa hän antoi erillisiä säädöksiä koskien Suomen Lappia, että kihlakunnanoikeuden tuli kerran vuodessa pitää käräjät Utsjoen pitäjässä.⁴⁹⁸ Sen jälkeen kun Utsjoki sai omat käräjät, lohenkalastusta koskevien riitojen määrä kohosi huomattavasti. Samaan aikaan myös valtiovalta kiristi otettaan Tenon kalastuksesta.

3.4. Outakosken poikkipato - yhteispato

LASSI SARESSALO arvelee, että viimeinen yhteispato olisi ollut käytössä vielä 1800-luvulla Fellmaninkin aikoina. Hän mainitsee, että tämä niin kutsuttu poikkipato sijaitsi Outakosken kylän alueella, Nuorbinien kohdalla. Padon osakkaina olivat paitsi Utsjoen pappi, myös outakoskelaiset ja kaarasjokiset perhekunnat. Haastattelutietojen mukaan Outakosken poikkipato olisi lakkautettu vuonna 1873.⁴⁹⁹

Outakosken poikkipadon kalastusoikeudet Suomen puolella kuuluivat Tenojoen varressa asuville Outakosken kylän asukkaille. Tämä ilmenee selvästi erästä oikeustapauksesta vuodelta 1856. Herastuomari, kalastajasaamelainen, Olof Mattsson Aikio Utsjoen kirkonkylästä haastoi käräjille Outakosken poikkipadon lohenkalastuksen osakkaat. Hän vaati saada tulevaisuudessa osuuden mainitun padon kalastuksesta. Poikkipadon osakkaina olivat seuraavan kalastajasaamelaiset ja Outakosken kylän asukkaat: Michel Paltto (Ylitalo), Olof, Henrik ja Anders Outakoski, Per West (Badjedallu nro 7), leski Ella Porsanger, Olof Samuelsson Aikio, Matts Mattsson Paltto (Mattila), Lars Pokka, Hans Pokka (Pokka), Jon Aslaksson Jomppanen (Ailigaskaava), Anders ja Petter Helander (Zvadniljok), Nils Nillukka (Nillukka), Hans Paltto (Akkujohka), Josef Tobias Sauva, Samuel Laiti (Reisti), Aslak Aslaksson Laiti, Olof Jonsson Guttorm Waljasjohka), Einar Britasson (Buoriskjeddi), Matts Eliasson (Njarga), Anders Katekeetta (Buoriskirkku), Josef Porsanger, leski Anna Helander, Abram Guttorm (Suogisjälvi), Aslak Samuelsson Laiti, Olof Olofsson Guttorm (Aittojoki) ja Erik Lukkari.⁵⁰⁰

Olof Aikio katsoi, että osakkuus poikkipatoon tuli kuulua jokaiselle seurakunnan asukkaalle. Vastaajien paikalle saapuneet edustajat kuitenkin omasta ja muiden osakkaiden puolesta kiistivät vaatimuksen kalastusoikeudesta. Perusteluina he käyttivät sitä, että kantaja Aikio asui Utsjoen kirkonkylässä ja Utsjoen rannalla, missä hänellä oli uudistila. Hänen vaatimustaan ei katsottu kohtuulliseksi, koska hänellä oli yksityiset kalavetensä useissa sisäjärvissä kylänsä alueella. Lisäksi Outakosken kylä, jolle poikkipato kuului, oli riippuvainen tästä kalastusoikeudesta. Osakkaat katsoivat, että ilman patoa koko kylä menehtyisi. Kantaja Aikio ei myöskään ollut saanut kyseistä oikeutta uudistilansa katselmukseen ja osakkaat katsoivat hänellä olevan lisäksi muita parempia etuja. Kantajan myönnettyä, että hänen uudistilalleen ei ollut syynätty osuutta Outakosken poikkipatoon, oikeus totesi päätöksessään seuraavaa: Aikiolle on syynätty muita yksityisiä kalavesiä uudistilansa yhteyteen, mutta ei vaadittua oikeutta; koska kantaja ei asunut Tenojoen varrella, ei hän myöskään voinut vedota mihinkään muihin kohtuullisiin syihin saada osuutta vanhastaan Outakosken kylälle kuuluvaan lohenkalastukseen (ruots. *af ålder under Outakoski by lydande laxfiske*). Näiden syiden nojalla kanne myös hylättiin.

Poikkipadon osakkaiden joukossa näyttäisi olleen alueella asuvia kalastajasaamelaisia, joista suurin osa 1860-luvun alkupuolella perusti Outakoskelle uudistilan. Oikeus Outakosken poikkipatoon kirjattiin tilojen perustamiskatselmuksiin. Maininta osuudesta Outakosken poikki-

⁴⁹⁸ Keisarillinen kirje Vaasan hovioikeudelle 11.4.1853. Malmgren 1869, IV osa, nro 47, 107–109.

⁴⁹⁹ Saressalo 1982, 101.

⁵⁰⁰ Utsjoen käräjät 21.2.1856 § 14, 159–161. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

patoon oli lähes jokaisen uudistilan perustamiskatselmuksessa Reistin uudistilaa⁵⁰¹ lukuun ottamatta, vaikka tilan perustaja Samuel Laiti mainittiinkin poikkipadon osakkaiden joukossa. Sama tilanne oli Suogisjälvin uudistilan⁵⁰² kohdalla, jonka perustaja Abraham Guttorm kuitenkin mainittiin käräjillä poikkipadon osakkaana.

3.5. Valtiovalta kiristää otettaan

3.5.1. Lohiturismin alku

Suomen ja Norjan välisten rajaneuvottelujen päädyttyä rajasulkuun 1852 Tenojoen kalastuskysymys jäi edelleen avoimeksi. Vaasan hovioikeuden kiertokirjeessä 23. elokuuta 1852, joka sisälsi määräyksiä poron laidunnuksesta molemmiin puolin rajaa, todetaan, että neuvottelut Suomen ja Norjan välillä tulevat edelleen jatkumaan. Oli päästävä sopimukseen oikeudenhoidon järjestämisestä Suomen ja Norjan saamelaiden välillä. Myös tarkemmat määräykset Tenojoen kalastuksesta olivat jääneet avoimiksi.⁵⁰³

Voidaan sanoa, että rajaneuvottelujen yhteydessä esille tulleet kysymykset, joista yksi koski Tenojoen lohenkalastusta, saivat aikaan yleisen mielenkiinnon kasvun pohjoisia alueita kohtaan. Tuskin on sattumaa, että ensimmäiset lohituristit saapuivat Tenolle 1850-luvulla. He olivat englantilaisia, jotka palkkasivat alueen ihmisiä oppaiksi ja soutajiksi. Tästä kirjoitti Henry Pottinger kirjassaan ”Flood, Fell and Forest”, joka ilmestyi Lontoossa vuonna 1905.⁵⁰⁴

Otteen kiristytminen Tenojoen lohenkalastuksesta näkyi sekä viranomaistoiminnassa että Utsjoen käräjillä 1850-luvulta lähtien. Vuonna 1857 alettiin vaatia, että kalastajien tuli purkaa kalastusvälineensä talven ajaksi ja nostaa ne maalle. Utsjoen kruununnimismies Alex Tillman kertoi käräjillä, että Suomen alamailla, jotka käyttivät kalastuspatoja seurakunnan läpi virtaavissa joissa, erityisesti Tenojoessa, olivat tottuneet jättämään patonsa paikoilleen veteen talven yli. Hän totesi, että tämä aiheutti joen mataloitumista, koska roju kerääntyi näiden patojen viereen ja samalla häiritsi kalastusta. Nimismies vaati, että seurakuntalaiset tuli sakon uhalla velvoittaa joka syksy, sen jälkeen kun kalastus oli päättynyt, ottamaan patonsa ja kalastusvälineensä ylös ja asettamaan ne kiinteälle maalle. Kun seurakuntalaiset olivat myöntäneet nimismiehen tiedot oikeiksi, oikeus totesi päätöksessä, että kalastusvälineet tuli purkaa ja nostaa maalle 10 hopearuplan uhkasakolla. Jotta kukaan ei jäisi asiasta tietämättömäksi, sakosta tuli kuuluttaa kirkossa vuosittain.⁵⁰⁵

Seuraavan vuoden käräjillä Norjan puolen lohenkalastuksen ylitarkastaja Karl Johan Schancke tuli oikeuden eteen. Tanajoen lohenkalastajat jo jonkin aikaa olivat harjoittaneet sellaista pahaa tapaa, että syksyisin, jolloin lohi kuti ja laski mätimunansa jokeen, sitä tuulastettiin ja pyydettiin nuottaa vetämällä. Nuotat olivat niin leveitä, että ulottuivat rannasta rantaan sekä niin syviä, että ne laskeutuivat joen pohjaan. Niitä laskettiin virran mukana useita

⁵⁰¹ Utsjoen käräjät 19.2.1855 § 6, 347, 370–371, 375. Lapin TKA CIVa:2. OMA; Tilan kalavesiä olivat 1/ kolmasosa Pikkupadonnuoran padosta 2/ rantapatopaikaksi rantavedet viimeksi mainitun Pikkunuoran ja Tjulluvein sivujoen suun välillä yhdessä veljen Aslak Laitin kanssa 3/ pikkukalan pyynti Seitijärven ja Akujärven sisävesissä.

⁵⁰² Outakosken aluekatselmus. Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 9. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA; Tilan kalavesiä Tenojoessa olivat 1/ Guolimuscbitten kesäpato 2/ Pahamuscbipaiken rantapato kevättulvan aikaan ja 3/ Pajumuscbittevuolli syyspyyntiin, yhteinen Qvadniljohkan uudistilan kanssa. Lisäksi 4/ Suorajäuri -järvi, Suorakjeddin niityn vieressä.

⁵⁰³ Vaasan hovioikeuden kiertokirje 23.8.1852 koskien poronlaidunnusta molemmiin puolin valtakunnanrajaa. Kirje painettuna teoksessa Handlingar och förordningar angående Finlands fiskerier. Malmgren 1870, IV vihko, nro 46, 106–107.

⁵⁰⁴ Solbakk 2003, 21.

⁵⁰⁵ Utsjoen käräjät 20.2.1857 § 13, 175. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

peninkulmia, kunnes kohtasivat toisen joen poikki pingotetun nuotan. Kaikki tällä matkalla mätii täynnä olevat kalat pyydystettiin. Schanken kuvailema goldem-pyyntitapa oli käytössä kaikkialla Tenolla.⁵⁰⁶

Myös Schanke totesi, että lohenkalastuksen loputtua kaikki patorakennelmat, jotka koostuivat puista, risuista ja kivistä, jätettiin paikalleen. Tämä oli erittäin vahingollista lohenkalastukselle. Norjan puolella rajaa, Tenojoen jokisuulla, oli säädetty sakko sekä kutupyynnistä että patorakennelmien jättämisestä paikalleen. Koska tavat aiheuttivat vahinkoa sekä Suomen että Norjan alamaisille, esitti Schanke, eikä Suomen ja Norjan alamaisilta, jota kalastivat yhdessä lohta Tenojoesta, voitaisi kieltää sellainen sakon uhalla.⁵⁰⁷

Utsjoen asukkaat väittivät, ettei kuvailtu kalastustapa ollut vahingollinen, mutta myönsivät sen, että saaliit olivat viime aikoina merkittävästi vähentyneet. Sen sijaan paikallinen väestö valitti lohituristeista ja heidän kalastustavoistaan. Suomen puolen asukkaat esittivätkin, että nämä vahingolliset tavat tulisi kieltää englantilaisilta ja muilta huvikseen matkaavilta henkilöiltä. Nämä olivat viime aikoina ryhtyneet onkimalla, perhoilla ja koukuilla sekä muilla syöteillä pyytämään lohta Tenojoesta ja vaativat, että tämä tuli kieltää kokonaan. Toisena vaihtoehtona he esittivät, että Tenojoen kalastajille tuli maksaa tietty summa vuosittain rahaa, ja summa jaettaisiin puoliksi Utsjoen puoliksi Norjan Tenojoen lohenkalastajien kesken. Utsjokelaiset arvelivat norjalaisten kannattavan ajatusta, he nimittäin kärsivät samanlaisia vahinkoja ja heillä oli samat edut puolustettavanaan kuin heilläkin.⁵⁰⁸ Norjalainen tutkija STEINAR PEDERSEN on tulkinut asian niin, että paikallinen väestö halusi itse kontrolloida turistikalastusta.⁵⁰⁹

Utsjoen kihlakunnanoikeus totesi päätöksessään, että onkiminen oli vahingollista Tenojoen varrella asuville köyhille lohenkalastajille, sillä heidän toimeentulonsa perustui suurelta osin lohenpyyntiin. Oikeus kielsi 20 hopearuplan uhkasakolla kaiken onkimisen Suomen puolella Tenojokea. Mikäli joku tahtoi lunastaa oikeuden onkimiseen, hänen tuli maksaa siitä vuosittainen maksu. Mitä taas tuli patorakennelmiin, oikeus nojautui 14. marraskuuta 1766 annettuun kuninkaalliseen kalastussääntöön. Sen kolmannen luvun 10. §:n mukaan kalastajien oli sakon uhalla kalastuskauden loputtua otettava paalut, puutavara, risut ja kivet, joista patorakennelmat koostuivat, pois vedestä ja siirrettävä ne maalle. Lisäksi oikeus vetosi 24. tammikuuta 1771 säädetyn kuninkaallisen selityksen §:ään 5, jonka mukaan lohen nuottaaminen ja tuulastaminen oli kiellettyä kutuaikana. Oikeus määräsi myös, että nämä lait ja määräykset tuli julistaa Utsjoen kirkossa joka kolmas vuosi.⁵¹⁰

3.5.2. Kohti kansainvälistä virallista kalastussääntöä

Utsjoen seurakunnan alueella esiintyvistä kalalajeista on tietoja 1860-luvulta, jolloin kuvernööri määräsi Utsjoen seurakuntaa laatimaan säädökset kalastuksen harjoittamisesta. Samaan aikaan myös inarilaiset ryhtyivät laatimaan vastaavia säädöksiä omalla alueellaan. Kuvernööri hylkäsi ensimmäisen Utsjoen seurakunnan tekemän ehdotuksen kalastussäännöiksi ja määräsi asian uudelleen käsiteltäväksi vuonna 1861. Asiaa käsiteltiin ensin Utsjoen pitäjänkokouksessa ja sen jälkeen kihlakunnankäräjillä. Utsjoen pitäjän alueella *lohta* pyydettiin paitsi Tenojoesta, myös Utsjoesta sekä Vetsikko- ja Pulmankijoesta. Lohen kutu tapahtui viikkoa ennen ja jälkeen Mikkelin päivän. *Taimenta* esiintyi ainoastaan Tenojoessa sekä Tammuk- ja Niemijärvissä sekä pienemmässä määrin myös muissa tunturijärvissä. Taimen kuti Tenojo-

⁵⁰⁶ Utsjoen käräjät 19.2.1858 § 6, 185–186. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

⁵⁰⁷ Utsjoen käräjät 19.2.1858 § 6, 185–186. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

⁵⁰⁸ Utsjoen käräjät 19.2.1858 § 6, 185–186. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

⁵⁰⁹ Pedersen 1986, 89–90.

⁵¹⁰ Utsjoen käräjät 19.2.1858 § 6, 185–186. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

essa samaan aikaan kuin lohi, mutta järvivesissä sen kutu vaihteli syksyn aikana ennen ja jälkeen Mikkelin päivän.⁵¹¹

Siikaa saatiin Utsjoesta, Tenojoesta ja Polmakjoesta sekä Kolmisjärvestä, Tscharajärvestä ja Vetsikkojärvestä. Siian kutu sattui pyhäinmiestenpäivän tienoille. *Harjusta* kalastettiin Utsjoessa, Tenojoessa, Polmakjoessa sekä Vetsikkojärvestä ja Kaltojärvestä. Harjus eli harri kuti jäänlähdön aikaan. *Haukea* Utsjoen seurakunnan alueella pyydettiin enimmäkseen Kolmisjärvestä, Tscharajärvestä, Haukijärvestä ja Vetsikkojärvestä. Hauenkin kutu ajoittui jäänlähdön aikaan, samoin *ahvenen*, jota pyydettiin Suomus- ja Vetsikkojärvestä. *Rautua* pyydettiin kolmesta Skaidajärvestä, Musta-, Varpal- ja Vuogojärvestä. Sen kutuaika oli viikon ennen ja jälkeen Mikkelin päivän. Paikkakunnalla tavattiin myös *lahnaa*, *särkeä*, *reeskaa* ja *norssia*.⁵¹²

Kansainvälistä säädöstä Tenojoen kalastuksesta valmisteltiin 1860-luvulta lähtien. Suomen puolelta tehtävää hoiti Anders Johan Malmgren (s. 1834 Kajaanissa). Nuori ja toimelias filosofian tohtori oli nimitetty virkaa tekeväksi kalastuksen tarkastajaksi vuonna 1865. Hänestä tuli valtiopäivämies ja vakinainen viranhoitaja 1874, kunnes hänet vuonna 1889 nimitettiin Oulun läänin maaherraksi.⁵¹³ Kuten KUSTAA VILKUNA tutkimuksessaan Kemijoen lohenkalastuksesta toteaa, Malmgren kiinnitti päähuomionsa valtion regaalioikeuteen (*jus regale*). Kemijoen lohenkalastuksen kehitystä ei kuitenkaan millään tavalla voi rinnastaa Tenojoen lohenkalastuksen vaiheisiin.

Kysymyksessä oli niin sanottua kalastusregaaliala koskeva teoria, jonka nojalla tärkeimpien jokien lohenpyynti selitettiin kruunun yksinoikeudeksi. Tätä oikeutta on myöhemmin pidetty täydellisenä omistuksena ja talonpoikien oikeutta lohenpyyntiin vain vuokraoikeutena. Ruotsi-Suomeen oli keskiajalla kantautunut Italiassa kehitetty oppi, jonka mukaan kruunulla oli elinkeinoelämän eri aloilla regaaleiksi nimitettyjä oikeuksia. Kyseessä ei ollut yksityisoikeudellinen omistus vaan julkisoikeudellinen nautinta. Tämän ei katsottu olevan mitenkään ristiriidassa sen kanssa, että talonpoika omisti kyseisen kalaveden. Kysymys oli samasta kruunun julkisoikeudellisesta yliomistuksesta, jonka nojalla hallitsijalla oli valta luovuttaa asumattomia erämaita uudisasutukseen. Regaalioikeuden nojalla kruunu yksityisille luovuttamiensa oikeuksien vastineena verotti talonpoikia elinkeinon harjoittamisesta.⁵¹⁴

Kustaa Vaasa omaksui aikanaan innokkaasti regaaliopin ja käyttöön otettiin käsitteet kruunun lohenpyyntioikeudesta. Lohenpyyntiä alettiin verottaa, ja verotuksen perusteena pidettiin käsitystä, että 1/3 suurten jokien leveydestä kuului kruunulle niin sanottuna kuninkaanväylänä. Tähän liitettiin ajatus, että myös kolmasosa saaliista kuului kruunulle. Ajatus kehittyi siihen suuntaan, että kruunulla oli yliomistus koko joen lohenpyyntiin. 1600-luvulla huomattavimmat oikeusoppineet kannattivat jo järjestään tätä oppia. Käsityksen yleistymiseen vaikuttivat teoriat, joiden mukaan kruunulla oli yleensäkin perimmäinen omistusoikeus (*dominium directum*) niihin kiinteistöihin, joista se kantoi veroa. Veronmaksajalla oli tällöin vain käyttöoikeus (*dominium utile*) kiinteistöön. Kun kruunulla näin oli omistusoikeus jopa talonpojan perintötilaan, samaa teoriaa sovellettiin kruunun verottamiin kalavesiin.⁵¹⁵

⁵¹¹ Utsjoen pitäjänkokouksen pöytäkirja 9.6.1862 § 3. Utsjoen KA mikrofilmi IK 538; Utsjoen käräjät 9.2.1864 § 1, 2–6. Lapin TKA CIa:28. OMA.

⁵¹² Utsjoen käräjät 9.2.1864 § 1, 2–6. Lapin TKA CIa:28. OMA.

⁵¹³ Hän julkaisi vuonna 1869 kolmena laajana vihkona 204 pohjoisten jokien lohenkalastukseen liittyvää asiakirjaa vuosilta 1353–1868. Seuraavana vuonna ilmestyi kaksi vihkoa, joiden pääpaino oli Suomen Lapin raja- ja kalastusoloja käsittelevissä asiakirjoissa vuosilta 1547–1865. Kaikkiaan tämä harvinaislaatuinen teos ”Handlingar och förordningar angående Finlands fiskerier käsitti 296 asiakirjaa; Vilkuna 1975, 102.

⁵¹⁴ Virrankoski 1973, 340.

⁵¹⁵ Virrankoski 1973, 340–341.

Tenojoen kalastussäännön valmistelu eteni Suomen puolelta melko varovasti. Malmgren kävi kirjeenvaihtoa Itä-Ruijan vouden kanssa ja pyrki valmistelevaan säädöksiä yhteistyössä norjalaisten kanssa. Keskeisimmät esille nousseet kysymykset koskivat syyskalastusta ja tuulastamisen lakkauttamista sekä paikallisten saamelaisten suojaamista urheilukalastajien aiheuttamilta vahingoilta. Kalastuksentarkastaja Malmgren totesi kirjeessään, että **kalastusoikeus Tenojoessa kuului rannan omistajalle**. Nähtiin välttämättömäksi, että asukkaiden intressit ja Malmgrenin ehdotus saataisiin yhteneväisiksi ja näin välttyttäisiin ristiriidoilta.⁵¹⁶

Malmgrenin ilmaisema käsitys, että kalastusoikeus Tenojoessa kuuluu rannan omistajalle, on muuhun maahan verrattuna tavaton. Vielä se seikka, että maaherran tuli yhdessä paikallisten asukkaiden kanssa saada aikaan kaikkia tyydyttävä sopimus, soti kaikkia muualla Suomessa vallalla olleita käsityksiä vastaan. Varmimmaksi vakuudeksi Malmgren vielä totesi, että säädösehdotukset eivät seuranneet missään suhteessa keisarillista kalastussääntöä 4. päivältä joulukuuta 1865. Malmgren ajoi sääntöjen laadinnan suhteen täydellistä vastavuoroisuuden periaatetta niin Suomessa kuin Norjassakin kalastukseen oikeutettujen välillä.

3.6. Utsjoen tilallisten kalastusoikeudet

Utsjoen kalastajasaamelaisen ja katekeetan Josef Josefsson Lukkarin tiluksilla Tenojoen varrella kirkonkylän alueella pidettiin vuonna 1842 perustamiskatselmus. Tulevalla Lukkarin uudistilalla kalavesinä olivat yhdessä kalastajasaamelaisen John Lukkarin kanssa rantapato keväällä Vetsikmuotkassa ja Galgikoivissa sekä Vetschikoivi, Pautakurcka, Ruunikuodnut ja Tudaskoikka sekä kulkutuspaikka Luosnardsavussa.⁵¹⁷ Utsjoen kalastajasaamelaisen ja herastuomarin Matts Anundsson Laitin tiluksilla pidettiin katselmus Lukkarinkylän aluekatselmuksen yhteydessä vuonna 1860. Kalavesiksi tilalle merkittiin Luosnjargsavun kulkutuspaikka, joka oli yhteinen Lukkarinkylän asukkaiden kesken, Luosnjarggoikan pato puoleksi Karnjargan uudistilan kanssa, Karnjaggoikan pato yhteiseksi mainitun uudistilan kanssa sekä Karnjagnuoriin pato kolmeen osaan Karnjargan ja Qvadniljäyrin uudistilojen kanssa.⁵¹⁸ Äimijokkan uudistilan perustamiskatselmus pidettiin myös Lukkarinkylän aluekatselmuksen yhteydessä vuonna 1860. Utsjoen kalastajasaamelaisen Pehr Klemetsson Helanderin kalavesiksi tulivat Kavasadkuudschanuorran rantapato yhdessä Oudragartin uudistilan kanssa, Studschanuorin ja Tscerregnuorrioivin rantapato. Kaikista edellä mainituista padoista kalastettiin kevättulvan aikaan. Lisäksi syynättiin Koppeljokan ja Kamonjarganuorin kesäpadot, joista viimeksi mainittu syksyisin Puorispaiken ja Oudragartin uudistilojen kanssa sekä Njvaschgoikan pato kotirannan kohdalla. Kaikki mainitut kalastuspaikat sijaitsivat Tenojoessa.⁵¹⁹

Utsjoen kalastajasaamalainen Jon Jonsson Aikio aikoi perustaa Niemelän uudistilan Nuorgamin kylään ja katselmus tilalla pidettiin vuonna 1884. Hakija oli asunut tilalla kolmatta kymmentä vuotta ja maksanut siitä kalalappalaisveroa. Yksityisiksi kalavesiksi merkittiin Puolmakjärven länsiranta rajalta Koldarvatsin ojan suuhun sekä itäinen Skaidijärvi. Skaidijoen suusta Puolmakjoen suuhun, järven etelärannalla, puoleksi muiden Nuorgamin kylän asukkaiden kanssa. Lisäksi sille tuli kolmasosa Puolmakjoen lohenpyynnistä ja lohenpyynti verkoilla Tenojoesta Käsimuotkijoesta Poropoksajoensuuhun yhteisesti muiden kylän asukkaiden

⁵¹⁶ Kalastuksentarkastaja A.J. Malmgrenin kirje 24.12.1869 nro 132a Oulun läänin maaherralle. KD Norjan maaherrat nro 1/1869. OLKA Ea2:33a. OMA.

⁵¹⁷ Lukkarin uudistilan perustamiskatselmus lokakuussa 1842. Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 37. Lapin TKA C1a:17. OMA.

⁵¹⁸ Laitilan uudistilan perustamiskatselmus 7.9.1860. Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 3. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

⁵¹⁹ Äimijokkan uudistilan perustamiskatselmus 17.9.1860. Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 7. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

kanssa.⁵²⁰ Uudistilan perustamiskatselmus pidettiin vuonna 1890 Jalve-nimisellä kalastuspaikalla Alakönkään varrella, johon tilusten katselmusta oli pyytännyt Utsjoen kalastajasaamelainen Johan Olsson Guttorm. Kalavesiksi merkittiin Lairakoadnillsauvan syyskulutuspaikka, Pildamoivin patopaikka, Pildamin kevätkulutuspaikka, Kessimuokkinuorin patopaikka, Jalvenuorin patopaikka sekä Utsi Tsoppisjäyrin tunturijärvi.⁵²¹

Utsjoen kalastajasaamelaisen Olof Jonsson Guttormin tiluksilla pidettiin Valjasjohkan uudistilan perustamiskatselmus Outakosken aluekatselmuksen yhteydessä vuonna 1860. Kalavesinä tila sai osuuden Outakosken poikkipatoon sekä rantapadon kotirannassa Tenojokivarressa.⁵²² Buorisgirkkun perustamiskatselmuksen yhteydessä vuonna 1860 Utsjoen kalastajasaamelaisen Anders Guttormsson Katekeetan tiluksilla kalavedet merkittiin seuraavalla tavalla: tila sai osuuden Outakosken poikkipatoon; Tepannuorin rantapato yhdessä Mattilan ja Puoriskjeddin uudistilojen kanssa sillä tavalla, että Puorskjeddi ja Mattila rakentavat ja kalastavat yhdessä samalla puolella patoa ja tämä uudistila omalla puolella yksin; samalla tavalla sekä ylläpidetään että kalastetaan Talvadasgoikatopalin ja Njullgognjalmin harjuspatoja yhdessä Kaavan uudistalon kanssa, puoleksi molemmille.⁵²³

On syytä nostaa esiin myös kaksi tyypillisistä katselmuksista poikkeavaa tapausta. Samuel Aslaksson Laiti haki uudistilalupaa maaherralta Rassirotnunniemeksi kutsutulle paikalle Outakosken kylässä. Vuonna 1885 pidetyn Rassin uudistilan perustamiskatselmuksen yhteydessä tilalle ei voitu syynätä lähistöltä erityisiä kalavesiä, koska sellaiset olivat sekä katselmusmiehille että hakijalle tuntemattomia. Oli epävarmaa, löytyisikö sellaisia syynättäväksi tilalle Tennon rajajoesta. Tässä yhteydessä hakija pyysi, että voisi asianmukaisessa järjestyksessä hakea yksityisiä kalavesiä tai vaihtoehtoisessa tapauksessa liittyä kyläkunnan kalastusoikeuksiin.⁵²⁴ Vastaava tapaus tuli esiin talollisen pojan Aslak Olof Pekanpoika Helanderin tiluksilla Kultalan uudistilan perustamisen yhteydessä. Sille syynättiin kalavedet perustamiskatselmuksen yhteydessä 1903. Kalavesien osalta katselmukseen sisältyi merkintä, että kalavedet tulevat kyläosuuden mukaan olemaan Tenojoessa, mutta tässä tilaisuudessa ei katsottu tarpeelliseksi tehdä niistä eri määräyksiä.⁵²⁵

Utsjoen alueella oli yksi ainoa porosaamelaisen perustama uudistila. Ola Pekanpoika Länsman haki Rauduskaidin uudistilan perustamislupaa, ja katselmus pidettiin vuonna 1892. Tilan kalavesiksi merkittiin Suoggaskaidijärvet, Utsjoen latvat ja lompot lohen ja harjuksen pyydyspaikoiksi, Mierasjärvi yhteisesti kyläkunnan kanssa sekä Rauduskaidijäyrin, Raudusakki-jäyrin ja Mierastammukkajäyrin tunturijärvet.⁵²⁶

Katselmuksissa tuli hyvin esille lohenkalastuksen merkitys Tenojokivarren asukkaille. Kuten Inarissa myös Utsjoella oli sekä yksityisiä että yhteisiä vesiä. Uudistilallisilla oli usein kotirannan kohdalla yksityinen patopaikkaoikeus. Lisäksi vierekkäin samassa kyläkunnassa sijaitsevilla uudistaloilla oli yhteisesti nautittuja patopaikkoja, kuten esimerkeistä käy hyvin ilmi. Oli patoja, joissa sai kalastaa keväästä syksyyn tai joissa kalastusaikaa ei erikseen määritely.

⁵²⁰ Niemelän uudistilan perustamiskatselmus 31.7.1884. Utsjoen käräjät 16.3.1885 § 1. Lapin TKA CIa:40. OMA.

⁵²¹ Jalven uudistilan perustamiskatselmus 16.6.1890. Utsjoen käräjät 24.1.1891 § 13. Lapin TKA CIa:43. OMA.

⁵²² Valjasjohkan uudistilan perustamiskatselmus 8.–9.10.1860. Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 18.

Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

⁵²³ Buorisgirkkun uudistilan perustamiskatselmus 6.10.1860. Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 17. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

⁵²⁴ Rassin uudistilan perustamiskatselmus 15.–16.7.1885. Rassin tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA.

⁵²⁵ Kultalan uudistilan perustamiskatselmus 13.–18.8.1903. Kultalan tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA.

⁵²⁶ Rauduskaidin uudistilan perustamiskatselmus 12.9.1892. Rauduskaidin tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA.

Lisäksi oli patopaikkoja, joissa kalastettiin kevättulvan aikaan, mutta veden laskiessa ne jäivät kuiville ja syyspatoja, joista kalastettiin matalamman veden aikaan.

Outakosken kylän kohdalla tenolaisilla oli vanhastaan poikkipato-oikeus. Tämä Outakosken kyläläisille kuuluva yhteinen oikeus kumottiin sitten myöhemmin 1800-luvun loppupuolella. Oikeus poikkipato-osuuteen myönnettiin kaikille Outakosken kylään perustetuille uudistiloille. Lisäksi tilat saivat kotirannan kohdalla patopaikkaoikeuden, joka oli joko yksityinen tai usean uudistilan yhteinen. Outakosken kyläläiset jakoivat keskenään myös velvollisuuden sekä rakentaa että ylläpitää rantapatoa. Suurin osa Outakosken uudistiloista perustettiin aluekatselmuksen yhteydessä vuonna 1860.

Uudistiloille myönnettiin kalastuksen suhteen myös muita kuin rantapato-oikeuksia. Joillekin uudistiloille myönnettiin myös oikeus niin sanottuun kulkutuspyyntiin eli ajoverkolla eli kolkkaverkolla pyyntiin, joka pyyntitapa on käsitelty tässä edellä. Edellä olleesta esimerkistä käykin ilmi, että oikeus kuului kaikille Lukkarin kylän asukkaille yhteisesti. Lisäksi uudistiloille myönnettiin tilakohtaisia järvikalastusoikeuksia, jotka usein riippuivat tilan sijainnista. Muutamissa katselmuksissa puhuttiin myös siikapadoista ja harjuksen pyyntipaikoista. Uudistilakatselmuksissa ei sen sijaan puhuttu goldem-pyyntioikeuksista, eikä siitä, että ne olisivat olleet tilakohtaisia. Näin ei ollut asianlaita myöskään tuulastuksen kohdalla. Molempia pyyntitapoja kuitenkin harjoitettiin, kuten käräjäpöytäkirjoista käy ilmi.

4. Jäämeren kalastus

Jäämeren kalastuksella oli saamelaisten maankäytössä vuosisataisen perinteet. Viimeisillä talvikeleillä lähti lähes jokaisesta Utsjoen ja Inarin ruokakunnasta yksi mies kohti Jäämerta. Elokuun lopussa tai vähän myöhemmin he palasivat jalkaisin mukanaan muutama riikintaalari tai rupla ansionaan. Nämä Ruijan retket olivat tunnettuja 1850-luvun puolivälissä koko Suomessa. Utsjoen ja Inarin kautta kulki vuosittain kymmeniä suomalaisia kulkumiehiä matkatakseen kohti Jäämerta. Erityisesti Inarissa paikalliset saivat hyvän toimeentulon kuljettaessaan näitä miehiä poikki Inarinjärven.⁵²⁷

Utsjoen ja Inarin asukkaat olivat jo muinaisista ajoista lähtien käyneet Jäämerellä kalastamassa ilman, että tätä oikeutta oli häiritty. Norjan kruunu peri Jäämeren kalastuksesta inarilaisilta samat kymmenykset kuin norjalaisiltakin.⁵²⁸ Jos pyynti epäonnistui tai saalis oli huono, ansiot pienenevät ja sillä oli kauaskantoisia seurauksia. Kun kalastus ei tuottanut, ei ollut mahdollista vaihtaa myöskään elintarvikkeita. Vuonna 1853 ilmestyneessä lehti uutisessa todettiin, ettei tulevana talvena tulisi olemaan riittävästi jauhoja inarilaistenkaan tarpeisiin.⁵²⁹

Jos kalastus Ruijassa ei onnistunut, oli vielä mahdollista saada saalista kotona. Näin kävi esimerkiksi vuonna 1855, jolloin saaliit Ruijassa olivat niin huonoja, että aikalaisten kertoman mukaan toiset olivat jauhojen puutteessa syöneet jo elukkansakin, toiset taas pantanneet ne kauppiaille. Inarissa sen sijaan syötävää oli keväällä ollut yllin kyllin ja kun kalastuskin oli alkamassa, jokaiselle riitti ruokaa.⁵³⁰

⁵²⁷ Fellman 1906 III, 343; T. Itkonen ”Piirteitä Inarin suomalaisen asutuksen vaiheista ja oloista” (art.). Ilkka 17.2.1912 n:o 20.

⁵²⁸ Fellman 1906 III, 343.

⁵²⁹ ”Inarista (Lapinmaalta) 10. päiv. elokuuta”. (uutinen) OWS 10.9.1853 n:o 36.

⁵³⁰ ”Inarista 26 p. toukok.” (uutinen) OWS 30.6.1855 n:o 26.

Inarin kappalainen Edvard Wilhelm Borg kirjoitti Jäämeren kalastuksesta Suomettareen vuonna 1857 tähän tyyliin:⁵³¹ *”Ennen saatiin Ruijan merestä kalastaa ja silloin oli Inarilaisillakin ruokaa kylliksi; mutta sittekuin viime kerran rajat Ruijan ja Venäjän kuin myös Suomen Lapin välillä käytiin, eivät nämä poloiset pääse pyytämään tätä merta, joka lainehtii moniaan peninkulman päässä, ja jossa kaloja löytyy sangen viljavasti...mutta taitaisiin kyllä todeksi näyttää, ettei tällaista rajaa koskaan ennen ole löytynyt kuin nykyinen on, joka tämän puolen asukkaille ja kruunullekin on sopimaton.”*

5. Metsästys

5.1. Valtakunnallinen lainsäädäntö

Strömstadin sopimuksen lisäpöytäkirja, niin sanottu lappekodisill, sisälsi määräyksiä myös metsästyksessä. Säädökset sisältyivät pykäliin 13 ja 14.⁵³² Pykälien tarkastelu osoittaa, että ne koskivat, eivät suinkaan kaikkia alueen saamelaisia, vaan ainoastaan niitä, joiden pääelinkeinona oli poronhoito. Norjan puolelle valtakunnanrajaa kesäisin jutaavat porosaamelaiset maksoivat kalastuksesta vuokraa. Sen sijaan Norjan porosaamelaisilta tuli periä kodisillin mukaan kaksinkertainen maksu, koska he oleskelivat alueella syksystä kevääseen eli käytännössä kahdeksan kuukautta Ruotsin lappalaisten neljää kuukautta vastaan.

Rajasulkuun johtaneissa neuvotteluissa saamelaisten metsästys- kalastusoikeudesta tuli yksi tärkeimmistä kysymyksistä. Vadsøn neuvotteluissa 1834 todettiin, ettei lappekodisillin säätämää maksua metsästyksessä ja kalastuksesta ole viimeisten 20–30 vuoden aikana kummallakaan puolella peritty. Tarkoituksenmukaiseksi nähtiin, että maksut lakkautettaisiin kokonaan. Syitä siihen, ettei maksua ollut peritty, oli useita. Ensinnäkin alue oli niin laaja, että valvonta oli ollut mahdotonta. Myöskään erityisiä varoja valvontaan ei ollut osoitettu. Syynä oli myös kirjoitustaitoisten henkilöiden puute, sillä heidän olisi pitänyt pitää maksuista kirjaa. Kulkuyhteydet olivat valvonnan tarpeeseen nähden myös liian puutteellisia. Valvonta oli vaikeaa, koska edestakaisin muuttavan saamelaisväestön joukosta oli mahdotonta erottaa niitä, jotka kalastivat ja metsästivät niistä, jotka eivät sitä tehneet. Lisäksi oli käytännössä mahdotonta pitää silmällä sitä, ketkä maksuja maksoivat, ketkä eivät, ja siitä huolimatta harjoittivat näitä elinkeinoja. Silmälläpito oli yhtä vaikeaa niin rannikkoalueella kuin laajassa ja autiossa Lapinmaassa. Olosuhteet mahdollistivat oikeudettomien maksujen perimisen ja riitoja ja laiminlyöntejä tapahtui, kun tehtävä oli annettu vieraan valtakunnan virkamiesten tehtäväksi. Valvonta ei siis millään tavalla voinut olla täydellistä.⁵³³

Ehdotettiin, että metsästyksessä ja kalastuksesta ei perittäisi mitään erillistä maksua, vaan että Norjan lappalaisten tuli saada harjoittaa kotitarvemetsästystä ja -kalastusta oleskelunsa aikana Suomen Lapissa. Vastaavasti kotitarvekalastuksen tuli olla sallittua Norjan Ruijassa Suomen lappalaisille, jotka olivat kotoisin Muonion, Enontekiön, Utsjoen ja Inarin alueelta. Oikeuden tuli olla voimassa niin rannikolla kuin vuonoissakin pientä maksua vastaan, joka sisällytettiin porolaidunmaksuun.⁵³⁴

⁵³¹ E.W.B. ”Inarin Lapista 21 p. helmikuuta”. (art.) Suometar 27.3.1857 n:o 13.

⁵³² Första Bihang eller Codecill till Gränsse Tractaten emellan Konunga Rikerne Sverige och Norge, Lappmännenne beträffande. Cramér–Prawitz 1970, 110–111.

⁵³³ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

⁵³⁴ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

Suomen lappalaisten, jotka harjoittivat pääelinkeinonaan kalastusta, tuli sitä vastoin maksaa kymmenyksensä merikalastuksesta. Merikalastus oli edullisempaa kuin sisämaassa harjoitettu kalastus, erityisesti talvisaikaan. Näillä Suomen lappalaisilla ei ollut poroja, joista he olisivat maksaneet laidunmaksua. Ne lappalaiset, jotka omistivat poroja, kalastivat Ruijassa kesäaikaan ainoastaan kotitarpeekseen.⁵³⁵

5.2. Saamelaisien metsästysoikeudet

Peuranpyynnillä oli inarilaisille suuri taloudellinen merkitys, ja peuran hävittyä alueelta muut saaliseläimet eivät pystyneet korvaamaan syntynyttä tyhjyyttä. Saaliseläinten määrä oli kuitenkin melko runsas, ja metsästyksellä oli huomattavakin merkitys lisäravinnon tuojana.⁵³⁶ Inarin kappalainen Edvard Wilhelm Borg kirjoitti vuonna 1856 Oulun Wiikko Sanomiin metsästyksestä ja metsästystavoista muun muassa näin:⁵³⁷ *”Metsästäminen tapahtuu luoji-pyssyllä taikka pauloilla, raudoilla, lutrakkeilla eli ritoilla, ja peuroja hankasimilla, jotka ovat monta virstaa pitkät aidat metsässä veräjillä siellä täällä, joihin (veräjiin) paulo on pantu. Ei metsässä eikä vedessä eläviä, lentäviä taikka nelin jaloin juoksevia löydy, jota ei Lappalainen pyydä ja ruuaksensa viljele”*.

Tavallisimmat riistaeläimet olivat peura, karhu, susi, kettu, punakettu, ristikettu, mustakettu, naali, ahma, näättä, saukko, ilves, orava, jänis ja kärppä; riistalinnuista tavallisimpia olivat riekko, metso, joutsen, hanhet, alli ja kaakkuri. Kaikenlaiset vesilinnut ja kahlaajat kelpasivat inarilaiselle. Myös muita pienempiä lintuja pyydettiin sekä petolintuja, kuten kotkaa ja haukkaa. Varsinkin Paatsjoella metsästettiin joutsenia ja muita suurlintuja, jotka matkasivat sitä kautta Jäämerelle. Kesäisin ryösteltiin lintujen pesiä ja herkuteltiin lintujen munilla. Inarilainen rakensi pönttöjä telkille, koskeloille ja sotkille munittaan niitä jopa viikkokausia.⁵³⁸

Ennen rahan tuloa maksuvälineeksi, turkiksia käytettiin vaihdon välineenä, niillä käytiin ennen kaikkea kauppaa, mutta niillä maksettiin myös lapinkylälle ja yksityiselle asetettuja veroja. Jokaiselle turkikselle oli määrätty tietty arvo ja niillä saattoi vaihtaa muun muassa elintarpeita. Turkisten merkitys korostui veronmaksun yhteydessä. Kullakin verolappalaisella oli tietty vero ja rahan puuttuessa vero maksettiin turkiksina. Rahan lisääntyessä maksuvälineenä turkistenkin merkitys samalla väheni.

Ainakin peuran- ja majavanpyynti tapahtui seurueissa, joihin kuuluivat yleensä kaikki kylän täysi-ikäiset miehet. Muita saaliseläimiä sen sijaa saatettiin pyytää yksitellen. Majavat kuuluivat, niiden huomattavan arvon takia, koko lapinkylälle yhteisesti. Kittilästä on käräjiltä olemassa tietoja niin sanotusta majavavalasta, jossa nuorukaisen tuli, päästessään osalliseksi kylän majavanpyynnistä, vannon vala, ettei yrittänyt salata saalistaan muilta ja että toimisi pyynnissä rehellisesti.⁵³⁹ Inarissa puolestaan majavan selkänahkoja käytettiin Venäjälle menevän jousiveron maksuun, kuten käräjätapaus vuodelta 1817 osoittaa. Majavien vähennyttyä ja Venäjän veron lakattua majavanpyynti yhteisesti myös lakkasi. Vuoden 1817 oikeusjuttu on jo merkinä siitä, että majavanpyynnissä oli käytännössä jo siirrytty yksityispyyntiin.⁵⁴⁰

Voidaankin sanoa, että koko lapinkylän sisällä metsästysoikeudet olivat kyläkunnan kanssa yhteisiä. Inarin tai Utsjoen lapinkylän alueella ei ole merkkejä yksityisistä laajoista pienriistan

⁵³⁵ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

⁵³⁶ Fellman 1906 III, 341.

⁵³⁷ E.W.B. ”Sana muutama Inarin seurakunnasta” (art.). OWS 13.12.1856 N:o 50.

⁵³⁸ E.W.B. ”Sana muutama Inarin seurakunnasta” (art.). OWS 13.12.1856 N:o 50; Paulaharju 1927, 35–36.

⁵³⁹ Tegengren 1952, 116.

⁵⁴⁰ Inarin ja Utsjoen käräjät 17.2.1817 § 3, 385–387. Lapin TKA CIa:2. OMA.

metsästysmaista, ellei sellaisiksi lasketa alueita, joita saamelaiset käyttivät veromaidensa puitteissa. Käytännössä esimerkiksi riekonpyynti lieneekin tapahtunut usein omien tiluksien sisäpuolella.

5.3. Uudisasukkaiden metsästysoikeudet

Lapin asutusplakaatti sääteli uudistilallisten metsästysoikeuksia lapinmaissa. Plakaatin mukaan uudisasukkaiden laajasti harjoittama villieläinten pyynti ympäröivissä metsissä oli tähän saakka ollut suurimpana syynä siihen, että maanviljelys ja maan käyttöönotto oli estynyt. Lappalaisväestö, joka osittain maksoi veroa metsästyksestä, ehti kyllä pyydystää ja ampua ne villieläimet, joilla oli kalleimmat nahat. Jotta uudisasukkaat ehtisivät enemmän keskittyä maansa viljelemiseen, heidän pyyntinsä rajoitettiin puolen peninkulman säteelle talostaan, eikä hänellä ollut siihenkään yksinoikeutta. Jos joku toinen uudisasukas asettui samalle seudulle, hänellä oli myös oikeus käyttää samoja alueita metsästys- ja linnustusmaina. Mutta kun oli kysymys vahinkoeläimistä, noudatettiin yleistä lakia (8 §).⁵⁴¹

Uudisasukkaiden metsästysoikeuksista säädettiin perustamiskatselmusten yhteydessä. Uudisasukkaat, jotka olivat siis pääosin saamelaisia, jatkoivat vanhaa metsästyskäytäntöään. Perustamiskatselmuksiin metsästysmaat merkittiin yleensä kyläkunnan kanssa yhteisiksi. Käytännössä erottelua tilajärjestelmän ulkopuolella olevien saamelaisten ja uudistilallissaamelaisten välillä metsästysoikeuksien suhteen ei esiinny.

6. Poronhoito

6.1. Täyspaimentolaisuuden leviäminen ja sen historiallinen kehitys

Poropaimentolaisilla tarkoitetaan tutkimuksessa niitä saamelaisia, jotka saivat pääasiallisen toimeentulonsa poronhoidosta.⁵⁴² Poropaimentolaisuus on levinnyt kahdella tavalla: joko niin, että metsälappalaisyhteisöt ovat omaksuneet laajamittaisen poronhoidon ja ryhtyneet elämään paimentolaisten tavoin tai niin, että paimentolaiset porotokkien kasvaessa ovat lähteneet hakemaan uusia laidunalueita ja levittäytyneet niille alueille, missä poronhoito on vielä ollut vähäistä. Kulttuurimuotona ja usein myös väestöliikehdintänä paimentolaisuus on ollut varsin ekspanstiivista.⁵⁴³ Poronhoito ei 1600-luvun alussa ollut Tornion Lapissakaan kovin yleinen elinkeino, vaikka osa väestöstä jo harjoitti sitä päätoimisesti. Erityisesti Tingevaaran lapinkylän asukkaissa oli niitä, jotka liikkuiivat poroelon mukana koko vuoden. Myös Rounalassa ja Siggevaarassa muutama perhe työskenteli porojen kanssa ympäri vuoden. Muualla Tornion Lapissa ja erityisesti Kemin Lapissa poroja käytettiin vielä pääasiassa liikkumiseen ja tavaran kuljetukseen. Poropaimentolaisuus voimistui Tornion Lapissa 1600-luvulla.⁵⁴⁴

Poropaimentolaisten ekspansio suuntautui 1600-luvulta lähtien Kaaresuvannon, Enontekiön ja Koutokeinon alueelta kohti koillista ja itää. Pohjois-Lapin itäisimmät osat – Kaarasjoki, Uts-

⁵⁴¹ Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller och hädanefter, till Landets uppbrukande derstädes, sig nedsätta vilja, 14.11.1749. Samling af författningar rörande landtmäteriet och justeringen af mått, mål och vikt i Finland. Helsinki 1836, 86–91.

⁵⁴² Luvussa 4.1. tarkastellaan nimenomaan sitä vaihetta poropaimentolaisuudessa, jolloin muuttaminen sisämaan ja rannikon välillä kuului olennaisena osana elinkeinon. Poropaimentolaisuus joutui Suomen ja Norjan (1852) ja Suomen ja Ruotsin (1888) välisten rajasulkujen seurauksena muutosvaiheeseen. Muuttaminen Jäämeren rannikolle päättyi ja tämä aiheutti elinkeinolle uusia sopeutumisvaikeuksia. Katso Marjut Aikio: Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä (1988).

⁵⁴³ Linkola 1985, 173.

⁵⁴⁴ Hiltunen 1978, 34; Itkonen 1948 I, 124.

joki ja Inari – saivat vähitellen poropaimentolaisväestönsä. Utsjoen poropaimentolaisuus saavutti selvästi ennen Inaria. 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa tiedetään eräiden paimentolaisperheiden muuttaneen Venäjän Lappiin saakka, Petsamon ja Muurmannin tuntureille.⁵⁴⁵

Ei ole tarkkaa tietoa siitä, milloin porosaamelaiset saapuivat Utsjoelle. Tämän on täytynyt tapahtua 1600-luvun kuluessa, sillä vuonna 1695 kaikki asukkaat on mainittu tunturilappalaisiksi. On kuitenkin muistettava, että joukossa lienee ollut kalastajiakin, mutta heitä ei otettu veroluetteloissa huomioon köyhyytensä vuoksi.⁵⁴⁶ Vuodelta 1759 on tieto, että utsjokelaisista suurin osa oli porosaamelaisia, mutta joukossa oli myös Tenon kalastajia. Hellanderin 1772 antaman tiedon mukaan köyhtyneitä porosaamelaisia oli asettunut Tenojokivarteen kalastajiksi, missä he pitivät lampaita ja viljelivät niittyjä.⁵⁴⁷

Lapinmaiden tuomarin Carl Sadelinin kuvauksessa vuodelta 1740 todetaan, että nimenomaan Tornion Lapin lappalaiset olivat porojen omistajia ja heitä kutsuttiin tunturilappalaisiksi. Näillä lappalaisilla on tuomarin mukaan omat perintömaansa (ruots. *sådanne Lappar hafwa wäl egne arfweland hwar de af och an flytta med Creaturen*), joiden välillä he muuttivat edestakaisin poroineen saadakseen talvisaikaan poronjäkälää. Marian päivän jälkeen keväällä he jutasivat Jäämeren rantaan, josta he eivät palanneet ennen syyskuuta. He lypsivät vaatimia kesäisin sekä paimensivat porojaan läpi vuoden kesäisin ja talvisin suojellakseen niitä petoeläimiltä. Syksyisin miehet ottivat osaa metsästyksen ja villipeuran pyyntiin.⁵⁴⁸

Porosaamelaisilla oli siis tapana oleskella sisämaassa talvikaudet, mutta kesäksi he jutasivat joko suurtuntureille tai Norjanmeren rantaan. Porosaamelaiset alkoivat siirtyä Norjan Ruijaan maaliskuun huhtikuun aikana. Ensin muutettiin vaatimien vanhoille vasomispaikoille, jossa vasominen tapahtui toukokuun puoliväliin mennessä, sitten siirryttiin lähemmäksi Jäämerta. Utsjoen porosaamelaiset viettivät kesänsä Laksvuonon tai Porsangervuonon äärellä harjoittaen siellä jonkin verran merikalastusta. Puuttomilla tuntureilla porot olivat paremmin turvassa susilta ja ahmoilta ja kesän tullen tuulen tuiverrus piti sääsket loitolla. Toki muitakin syitä meren rannalle siirtymisellä oli, nimittäin rannikolla ruoho oli vehreämpää ja paimentolaiset saivat ruokavalionsa vaihtelua kalastuksen ansiosta.⁵⁴⁹

Paluumatka sisämaahan alkoi elo- syyskuussa, kun kalastuskausi alkoi olla loppuillaan ja ruoho alkoi menettää vehreyttään. Rannikolla oleskeltiin siis noin neljä kuukautta, joten tämä merkitsi pääasiallista oleskelua sisämaassa. Talvisin porokylän paikkaa joutui muuttamaan noin neljän viikon välein, sillä siinä ajassa porot söivät jäkälän lumen alta noin peninkulman säteellä kodasta.⁵⁵⁰

Strömstadin rajasopimuksen liitteenä olleen lappekodicillin mukaan poronhoitajien oli valittava kansallisuutensa veromaansa sijainnin mukaan. Utsjoen lapinkylän poroja hoitavista saamelaisista melkein kaikista tuli Ruotsin kansalaisia, mutta Tenojoen alaosan poromiehet liittyivät Tanska-Norjaan. Rajasopimus lisäpöytäkirjoineen oli erittäin edullinen poronhoitajille. SOLBAKKIN mukaan sopimus mahdollisti suurporonhoidon merkittävän laajentamisen. Poroeloa oli mahdollista siirtää pitkiäkin matkoja alueelta toiselle muun muassa Itä-Ruijaan ja Pohjois-Suomeen.⁵⁵¹

⁵⁴⁵ Linkola 1985, 173–174.

⁵⁴⁶ Itkonen 1948 I, 125 ja viite nro 4.

⁵⁴⁷ Itkonen 1948 I, 125.

⁵⁴⁸ Carl Sadelinin lyhyt kuvaus Tornion ja Kemin Lapin oikeudenhoidosta 1740. Fellman 1910 I, 177–180.

⁵⁴⁹ Tikkanen 1964, 11. Lähteenä tutkija on käyttänyt Isak Fellmanin asiakirjajulkaisun I osaa, 441.

⁵⁵⁰ Tikkanen 1964, 11. Tutkijan lähteenä on Itkonen osa I, 118.

⁵⁵¹ Solbakk 2001, 131.

Täysnomadeilla oli harminaan monenlaisia uhkia, jotka saattoivat haitata tai jopa uhata poroelinkeinoa. Historiassa tiedetään olleen useita tuhoisia pororuttoja, jotka saattoivat köyhdyttää yksittäisen perheen ja tuhota sen toimeentulon kokonaan. Porojen liikkuminen vielä lisäsi tautien leviämistä tehokkaasti. Pahoina ruttovuosina porokarjoille saattoi aiheutua suuria tappioita. Sudet, ahmat ja muut petoeläimet olivat poronhoitajien jatkuvana kiusana. Esimerkiksi talvella 1771–1772 susia oli ilmestynyt Utsjoelle niin paljon, että siihen asti 17 veronmaksukykyistä porolappalaisperhettä köyhtyi niin, että heidän täytyi lopettaa poronhoito ja ryhtyä kalastamaan Tenojoella.⁵⁵² Poroelinkeinoa haittasi myös salametsästys, jonka laajuutta historiallisessa valossa on vaikea tarkastella. Joitakin tietoja on toki kirjattu käräjäpöytäkirjoihin, mutta kokonaistutkimusta aiheesta ei ole tehty. Porovarkausjutut olivat melko harvinaisia sekä Utsjoen että Inarin käräjillä.

6.2. Nautintarajojen ja rajapisteiden selvitys

Strömstadin sopimusta edeltäneitä neuvotteluja varten paikalliselta väestöltä yritettiin ottaa selvää vanhoista nautintarajoista. Suomen Lapin kruununvoutina tuolloin toiminut Anders Hackzell ilmoitti kansan pitävän vanhan tavan mukaan Kölivuoristoa Ruotsin ja Norjan rajana. Ruotsi piti Inarin ja Utsjoen alueita Tornion ja Kemin Lappeihin kuuluvana, Norja puolestaan Koutokeinon ja Aviovaaran alueita vanhoina norjalaisalueina. Alussa Ruotsi vaati kuitenkin Koutokeinon seurakuntaa itselleen. Lisäksi vaadittiin satamapaikkaa Jäämerelle.⁵⁵³

Ruotsin rajakomission johtaja oli majuri J. Mauritz Klinckovström. Norjan puolella majuri Peter Schnitler aloitti jo vuonna 1742 paikan päällä nelivuotisen tutkimuksen rajaseudulla olevien saamelaisten porolaidunoloista, heidän muuttoreiteistään ja -ajoistaan. Hän piti väestön kanssa kokouksia, joista merkitsi tiedot pöytäkirjoihin.⁵⁵⁴

Ruotsin puolella rajalinjan selvittäminen tapahtui suurimmaksi osaksi käräjillä. Ensimmäiset rajaselvitykset tehtiin vuonna 1738, jolloin jukkasjärveläiset todistivat rajan kulun Enontekiön rajalle saakka. Heti seuraavana vuonna, 1739, rajalinjaa tiedusteltiin Enontekiön käräjillä. Koska rajamerkkejä ei ollut, oli turvauduttava muistitietoon. Samaan aikaan myös Koutokeinon käräjillä tehtiin vastaavia tiedusteluja.⁵⁵⁵

Lapinmaiden veroluetteloissa huomiota kiinnittää veromaiden merkitseminen niihin 1730-luvun lopussa ja 1740-luvun alussa. Veromaat merkittiin veroluetteloihin Inarin ja Utsjoen osalta ensimmäisen kerran vuonna 1737. Tämän jälkeen veromaamerkintöjä veroluetteloissa esiintyi vuosina 1738 ja 1741–1743.⁵⁵⁶ On hyvin todennäköistä, että kyseiset veromaiden merkinnät liittyvät käynnissä olleisiin rajan kulkua koskeviin tiedusteluihin. Viranomaiset halusivat kartoittaa verolappalaisten asuttamia ja käytössä olevia alueita.

6.3. Lisäpöytäkirjan eli lappekodisillin merkitys ja sisältö

Lisäpöytäkirjan tarkoituksena oli varmistaa saamelaisten rajanylitysmahdollisuudet. Sitä voidaan kutsua vanhimaksi, saamelaisten oikeuksien todellisen kodifioinnin sisältäväksi asiakirjaksi. KARL NICKULIN mukaan vaikuttaa siltä kuin valtioilla sopiessaan rajasta, olisi ollut selvä tunto siitä, että ne keskenään jakoivat alueen, joka oli saamelaisten, ja että näiden elinkeinoelämälle ei pitänyt tuottaa vaikeuksia.⁵⁵⁷ Siinä osoitettiin suurta ymmärrystä erityisesti porosaamelaisten

⁵⁵² Tikkanen 1964, 10. Lähteenä tutkijalla on ollut T.I. Itkosen Suomen lappalaiset I, 118.

⁵⁵³ Halila 1954, 409–410; Hiltunen 1978, 159.

⁵⁵⁴ Nickul 1970, 206.

⁵⁵⁵ Hiltunen 1978, 159–160.

⁵⁵⁶ Kemin ja Tornion Lapin maa- ja veronkantokirjat 1738–1743. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

⁵⁵⁷ Nickul 1970, 207; Solbakk 2001, 131.

elinkeinoa kohtaan. MAUNO HILTUNEN on luonnehtinut sopimusta osuvasti. Hänen mukaansa voidaan syyllä sanoa, että saamelaisten asema ja elämäntapa otettiin sopimuksen ohjenuoraksi; saamelaisten tarpeeseen muuttaa sisämaan ja rannikon välillä annettiin täysi tunnustus. Muuttojen salliminen valtakuntien rajojen yli jopa sota-aikana oli ainutlaatuinen etuoikeus.⁵⁵⁸

Lappekodisillin tarkoitus tulee esiin sen johdanto-osassa, jonka mukaan lappalaisten verotusta pyrittiin yhtenäistämään. Ylimuuttoaikana vieraan valtakunnan lappalaisiin kohdistuvaa lainkäyttöä pyrittiin selkiyttämään. Tämän jälkeen piti voida selvästi tietää, keitä lappalaisia oli pidettävä ruotsalaisina, keitä norjalaisina, sekä kuinka kaikissa tapauksissa vastavuoroisesti piti menetellä.

Allekirjoittaneet komissaarit, J. Mangelsen ja J. Mauritz Klinckovström, olivat ilmeisesti yhdistelleet kuulemiaan asioita ja koonneet kodisillin sisällön. Sisältö voidaan jakaa neljään teemaan, joita sen pykälissä pääsääntöisesti käsiteltiin. Ne ovat:

Saamelaisten kansallisuus ja veromaiden sijainti §§ 1–9

Liikkumisvapauden määrittely §§ 10–12

Laidunvuokrat ja muuttojen valvonta §§ 13–21

Oikeudenhoito §§ 22–25

6.3.1. Saamelaisten kansallisuuden valinta ja veromaan sijainti

Strömstadin rajasopimuksen lisäpöytäkirja eli niin sanottu lappekodicill⁵⁵⁹ määritteli porosaa-melaisten maankäytön lähes sadan vuoden ajan, joten tässä yhteydessä on syytä tarkastella sen sisältöä yksityiskohtaisesti. Kuten on jo todettu, säädökset olivat voimassa vuoteen 1852 saakka, jolloin Suomen ja Norjan raja suljettiin. Johdanto-osassa tulee esille lisäpöytäkirjan tarkoitus: jotta lappalaisten perinteiset ylimuutot sekä niihin liittyvä toisen valtakunnan lappalaisten veronmaksu ja oikeudenhoito ylimuuttojen aikana eivät tästä lähtien enää aiheuttaisi erimielisyyksiä ja väärinkäsityksiä. Tämän jälkeen tuli saada varmasti tietää, keitä lappalaisia oli pidettävä ruotsalaisina, keitä taas norjalaisina (Johdanto-osa). Kysymys oli ohjeistuksesta, siitä miten heidän kanssaan oli kussakin tapauksessa meneteltävä.

Rajakomission toimiaikana vuodesta 1742 lähtien yksityisille Ruotsin lappalaisille oli asetettu uusia norjalaisia lapinveroja Norrlannin läänin (norj. *amt*) alueella. Siitä oli seurannut kesämaiden vuokraus, josta Ruotsin lappalaiset olivat saaneet maksettavakseen vuosittaisen veron. Nyt nämä verot lakkautettiin. Ylipäätään kaikki verot, jotka olivat ristiriidassa tämän sopimuksen kohtien kanssa, päättyivät. Maksut korvattiin sopimuksessa säädetyillä järjestelyillä (§ 1).

Yksityisen saamelaisen kansallisuus tuli riippumaan nyt hänen *veromaansa* sijainnista. Saamelainen sai omistaa vero- tai vuokramaata (ruots. *äga Skatte- eller Städjeland*) vuoden 1751 jälkeen vain yhden valtion alueella. Lisäpöytäkirjan toista pykälää selvennettiin vielä kolmannessa pykälässä, jonka mukaan uusi raja määrättiin kulkemaan tunturiselännettä myöten. Niillä, joilla oli vanha veromaa molemmilla puolilla, saivat omistaa veromaan vain toisella puolella rajaa. Lappalaiset perheineen, joilla tästä lähtien oli veromaa Ruotsin puolella rajaa, katsottiin Ruotsin alamaiseksi, huolimatta siitä, millä puolella heidän aiempi veromaansa (norj. *byxel-land*) oli sijainnut tai kummalle puolelle he olivat maksaneet siitä veronsa. Samalla tavalla lappalaiset perheineen, joilla oli vanha veromaa Norjan puolella rajaa, tulivat kuulumaan Norjaan (§ 2–3).

⁵⁵⁸ Hiltunen 1978, 158.

⁵⁵⁹ Första Bihang eller Codecill till Gränsse Tractaten emellan Konunga Rikerne Sverige och Norge, Lappmännenne beträffande. Lisäpöytäkirja painettuna teoksessa Cramér–Prawitz, 108–115.

Jos jollakulla lappalaisella näihin päiviin asti oli ollut molemmin puolin rajaa sijaitseva vanha ruotsalainen tai norjalainen kesäveromaa (tällä tarkoitettiin maata, josta hän oli vuonna 1742 maksanut veron Ruotsille tai Norjalle), silloin hänellä on vapaus valita, kumman puolen kansalaisuuden halusi. Kansallisuuden sai valita, mikäli ei omistanut talviveromaata kummallakaan puolella rajaa. Tämä tarkoitti siis käytännössä niitä saamelaisia, joilla oli kesäveromaa valtakunnan raja-alueella, jolloin veromaa jakautui rajanvedon jälkeen molempien valtioiden puolelle. Jos lappalaisella oli talviveromaa Ruotsin tai Norjan puolella, hän kuului sille puolelle, missä hän omisti talviveromaan (§ 4).

Luulajan ja Piitimen Lapeissa sekä osassa Tornion Lappia oli saamelaisia, joilla oli kesäveromaa Norjassa, ja josta he olivat vuonna 1742 maksaneet veroa Norjalle, mutta sitä vastoin he omistivat talviveromaan Ruotsissa. Tällöin heillä oli vapaus valita, halusivatko he Ruotsin vai Norjan kansalaisuuden. Jos he valitsivat Ruotsin kansalaisuuden, he menettivät veromaansa Norjassa. Jos he halusivat olla norjalaisia, ei heillä voinut enää olla veromaata Ruotsin puolella (§ 5). Suomen Lapin alueella tämä siis koski käytännössä Enontekiön, Tenon, Utsjoen, mutta myös Inarin saamelaisia, vaikka he kuuluivatkin Kemin Lappiin.

Lappalaisten vapaan valinnan tuli tapahtua niin pian kuin mahdollista rajankäynnin yhteydessä. Valinnan piti toteutua esteittä ilman, että lappalaista houkuteltiin tai viekoiteltiin, ilman lahjuksia tai lahjoja. Lupauksia lievemmistä veroista ei saanut antaa. Houkutella ei saanut millään muulla tavalla, joka olisi lisännyt yksityisten maanomistajien määrää jommallakummalla puolella. Valinnan tuli olla täysin vapaa ja pakoton (§ 6).

Lappalaiset ja heidän perheensä, joilla sopimuksen voimaantulon jälkeen oli sekä kesä- että talviveromaa (*sommar- och winterskatteland*), tai joilla oli joko kesä- tai talviveromaa Ruotsin puolella rajaa, tuli katsoa Ruotsin kansalaisiksi. Perheeseen luettiin kuuluviksi lapset tai lasten asemassa olevat, kuin myös kasvattilapset ja samassa taloudessa asuvat sukulaiset, yhtä kuin palvelijatkin. Samoin oli laita niiden lappalaisten, joilla oli vanha veromaa (*byxel-land*) Norjan puolella rajaa. Nyt tuli voida erottaa lopullisesti, kumman puolen kansalainen hän oli. Tämän sopimuksen jälkeen yksikään lappalainen ei saanut omistaa veromaata rajan molemmin puolin (§ 7).

Kansallisuus saattoi muuttua myös avioliiton kautta, mikä otettiin lisäpöytäkirjassa huomioon. Jos joku Ruotsin lappalainen meni naimisiin norjalaisen lapinvaimon kanssa, jolla oli Norjassa oma veromaansa tai enemmän poroja kuin miehellään, oli perheellä oikeus ottaa Norjan kansalaisuus. Miehen oli ilmoitettava ruotsalaiselle voudille, joka myöhemmin jätti lappalaiselle kirjallisen luvan maastamuuttoon. Voudin tuli samalla merkitä veronkantokirjaan, että kyseisen lappalaisen veronmaksu Ruotsissa oli päättynyt. Vastaava ohje päti myös Norjan puolella rajaa olevia. Muussa tapauksessa vaimo seurasi miestä (§ 8).

Erityistä huomiota on kiinnitettävä yhdeksänteen pykälään. Siinä määritellään saamelaisen asema siinä tapauksessa, että hän hylkäsi veromaansa ja hänestä tuli toisen valtakunnan alamainen. Tällöin häntä tuli kohdella samalla tavalla kuin muitakin Ruotsin ja Norjan kansalaisia. Hänen tuli maksaa ”tjonde och sjetten penningen” siitä, mitä hän omisti sillä puolella rajaa, josta hän halusi muuttaa. Hänellä oli oltava todistus mukanaan sieltä, mistä hän halusi muuttaa. Todistuksesta tuli ilmetä, että maksu oli suoritettu ja että hänellä oli lupa muuttaa (§ 9).

6.3.2. Muutto-oikeus rajan yli

Rajasopimus saattoi päätökseen epäselvyydet valtasuhteissa Jäämeren suunnalla. Vaikkakin verotusolot jo pitkän aikaa olivat olleet vakiintuneita, maastosta oli puuttunut kiinteä raja valtioiden välillä. Raja-alueen asukkaina oli pääasiassa saamelaisia, jotka oleskelivät usein rajan molemmin puolin harjoittaen elinkeinojaan. Vielä 1700-luvun alkupuolella saamelaiset olivat saaneet kulkea

rajan molemmin puolin ilman rajoituksia; Suomen puolen saamelaiset olivat saaneet kalastaa vapaasti Jäämerellä ja Norjan puolen saamelaiset laiduntaa porotokkiaa Suomen puolella. Rajasopimuksen jälkeen voimaan astuneessa lisäpöytäkirjassa määriteltiin nyt saamelaisten liikkumisvapaus rajan yli. Samalla taattiin oikeus kevät- ja syysmuuttoihin valtakunnan alueelta toiselle vanhan tavan mukaan.

KORPIJAAKKO–LABBA on tutkimuksissaan todennut, että pohjimmiltaan kyse oli paljon enemmästä kuin vain ”oleskelusta”. Saamelaisten vanhat veromaat nimittäin sijaitsivat usein kovin epämääräiseksi jääneellä rajavyöhykkeellä.⁵⁶⁰ Jäämeren rannikkoseudut olivat vielä 1600- ja 1700-luvun oloissa sen verran harvaan asuttuja, että alueella liikkuvat saamelaiset, jotka kalastivat Jäämerellä oleskelunsa aikana, eivät joutuneet yhteentörmäykseen seudulla asuneen muun väestön kanssa. Tilanne oli kuitenkin vähitellen muuttumassa.

Lisäpöytäkirjan mukaan saamelaiset perinteen mukaan jutasivat syksyisin ja keväisin poroeloi-
neen yli rajan toiseen valtakuntaan. Näin ollen he tarvitsivat molempien valtakuntien maata. Samalla tavalla kuin maan omat kansalaiset, lappalaiset saivat käyttää hyväkseen maata ja rantaa elättääkseen eläimensä ja itsensä. Heidät oli otettava vastaan ystävällisesti, suojeltava ja autettava oikeuksissaan, jopa sota-aikoina. Lappalaisten tavoille (*lappwäsendet*) ei saanut aiheuttaa muutoksia, vieraita lappalaisia ei saanut panna alttiiksi ryöstämiselle tai minkäänlaiselle pakottamiselle tai väkivallalle, jota sota-ajat toivat mukanaan. Heitä tuli kohdella aina, kuten omia alamaisia (§ 10). Yhdenkään lappalaisen, jonka täytyy muuttaa eläimeen rajan yli, ei saanut sota-aikana osallistua vihollisuuksiin. Mikäli hänet tavattiin sotatoimissa, hänet tuli tuomita rauhanai-
kaisten lakien mukaan (§ 11).

Rajasopimuksessa määritellyn muutto-oikeuden vuoksi koko sopimusta on 1970-luvulta lähtien luonnehdittu saamelaisten ”Magna Chartaksi”, saamelaisten oikeuksien peruskirjaksi. Vaikka saamelaiset olivat vain pienenä vähemmistönä alueen valtioissa, heidän tarpeitaan kohtaan harjoittaa elinkeinoaan molemmin puolin rajaa osoitettiin suurta ymmärtämystä.⁵⁶¹ Voidaan ajatella, että 1700-luvun puolivälissä saamelaiset nähtiin valtioiden politiikassa positiivisessa sävyssä. Heitä pidettiin tarpeellisenä väestöryhmänä, jonka etuja oli suojeltava, jotta he olisivat pysyneet alueella. Tähän on tietysti ollut vaikuttamassa sen hetkinen valtopolitiikka. Tullessa 1800-luvulle muuttuneessa poliittisessa tilanteessa suhtautuminen rajan yli muuttaviin saamelaisiin muuttui.

Jälleen on muistettava, että saamelaisista ei tässäkään yhteydessä voida puhua yhtenäisenä ryhmänä. Eri saamelaisryhmät harjoittivat erilaista elinkeinoa ja sitä kautta heidän maankäyttönsä oli erilaista. Lisäpöytäkirjan muutto-oikeus suosi erityisesti porosaamelaisia. Katsottiin, että ainoa väestöryhmä, joka saattoi pitää rajaseudun asuttuna, olivat porosaamelaiset ja että poronhoito oli ainoa alueella menestyvä elinkeino.

Vaikka lisäpöytäkirja ja sen määräykset koskivat pääasiassa porosaamelaisia, niillä oli merkitystä myös Utsjoen, Tenon ja Inarin kalastajasaamelaisille. Heillä oli vuosisataiset perinteet kalastaa rajavyöhykkeen molemmin puolin ja aina Jäämerellä asti. Norjalainen historioitsija STEINAR PEDERSEN on tutkimuksissaan osoittanut, että kodusillia sovellettiin alusta alkaen samalla tavalla rajan yli muuttaviin kalastajasaamelaisiin. Sekä utsjokelaisilla että inarilaisilla oli määrätty vesistöosuutensa ja rannikkoalueet, joihin kalastus kohdistui.⁵⁶²

Tosiasia lienee, kuten KORPIJAAKKO–LABBA on todennut, että kodusill oli tärkeämpi Ruotsin saamelaisille, joihin siis vielä tuolloin Suomenkin alueen saamelaiset laskettiin. Norjasta Ruot-

⁵⁶⁰ Korpijaakko–Labba 2000, 133.

⁵⁶¹ Katso Korpijaakko–Labba 2000, 134 sekä tutkimuksen lähdeviite nro 3.

⁵⁶² Korpijaakko–Labba 2000, 141.

siin suuntautuneen porosaamelaisten jutaamisen osalta voidaan todeta, että sopimuksen solmimisen aikaan sillä ei ollut niin suuria mittasuhteita kuin toisin päin tapahtuvalla laiduntamisella. Norjan saamelaisten jutaaminen koski, Koutokeinon ja Aviovaaran siirryttyä norjalaisille, suhteellisen vähäistä laiduntamista Suomen puolen sisämaan tuntureilla talvisaikaan. Norjan saamelaisten talvilaidunnuksen lisääntyessä tilanne kuitenkin muuttui.⁵⁶³ Ei vain jutaamisliike vaan myös Suomessa laiduntavien porojen määrä tuli radikaalisti lisääntymään. Tämän seurauksena konfliktitilanne paikallaan asuvan pääosin kalastajasaamelaisväestön ja vielä 1800-luvun puolivälissä peuranpyyntiä harjoittavan paikallisväestön välillä oli väistämätön.

6.3.3. Laidunvuokrat ja jutaamisen valvonta

Aikaisemmissa tutkimuksissa on kiinnitetty suhteellisen vähän huomiota kodisillin niihin kohtiin, joissa puhutaan jutaaville saamelaisille määrättyistä maksuista ja laidunvuokrista. Kodisill sisältää pykälää, joissa määrätään laidunmaksujen perinnästä ja rajan yli jutaavien porosaamelaisten porojen määrän valvonnasta. Säädökset ovat mielenkiintoisia maankäytön näkökulmasta. Kysymys kuuluu, määriteltiinkö vieraassa valtakunnassa oleskelevien porosaamelaisten laidun- aluetta millään tavalla vai oliko laiduntaminen täysin vapaata. Nimittäin sata vuotta myöhemmin suurimmat riidat valtioiden välillä kohdistuivat juuri näihin pykäliin ja kysymykseen, kuinka laaja porosaamelaisten laidunalue vieraan valtakunnan alueella loppujen lopuksi oli.

Vaikka muutto-oikeudesta rajan yli sovittiinkin, laiduntaminen ei suinkaan ollut täysin vapaata ja ilmaista sopimuksen solmimisen jälkeen. Ruotsin ja Norjan porosaamelaisille määrättiin tietty vuokra, jonka heidän tuli maksaa oleskelustaan vieraan valtion alueella. Vuokran suuruus määritellään kodisillin pykälissä 13 ja 14 ja ne kuuluvat jäljempänä seuraavalla tavalla.

Kodisillin mukaan Ruotsin lappalaisten, jotka muuttivat poroineen rajan yli Norjan maaperälle, mutta eivät menneet merelle tai vuonoihin, eivätkä kalastaneet siellä, tuli maksaa vuokraa (ruots. *Leija*) jokaisesta 20 eläimestä. Porojen koolla tai sukupuolella ei ollut merkitystä. Samana keväänä syntyneitä vasoja ei laskettu porolukuun. Vuokran suuruus tässä tapauksessa oli yksi Tanskan shillinki tai yksi Ruotsin kuparikolikko, mutta ei enempää. Mutta jos he kalastivat tai metsästivät hylkeitä (ruots. *skälskytteri*) merellä tai vuonoissa Norjan puolella, heidän tuli maksaa joka 20 eläimestä kaksinkertaisesti, nimittäin kaksi Tanskan shillinkiä tai kaksi Ruotsin kuparikolikkoa, saman vuoden kevätvasoja lukuun ottamatta. Enempää Ruotsin lappalaisilta ei saanut ottaa, ei vaikka he olisivat käyneet henkilökohtaisessa työssä tai olleet toisen palveluksessa (§ 13).

Vastaavasti Norjan lappalaisten, jotka syksyllä muuttivat poroineen rajan yli Ruotsin puolelle, tuli maksaa joka 20 eläimestä. Samana vuonna syntyneet kevätvasat laskettiin mukaan porolukuun. Maksu oli kaksi Tanskan shillinkiä tai kaksi Ruotsin kuparikolikkoa. Syynä kaksinkertaiseen maksuun oli se, että mainitut saamelaiset jäivät pitkäksi aikaa maahan ja kevätvasat tarvitsivat sinä aikana samaa huolenpitoa kuin muutkin eläimet. Jos Norjan lappalaiset halusivat tämän lisäksi kalastaa tai metsästää Suomen Lapinmaassa, heidän maksunsa oli kaksinkertainen. Enempää Norjan lappalaisilta ei saanut ottaa silloinkaan, vaikka he olivat henkilökohtaisessa työssä tai toisen palveluksessa (§ 14).

Seuduilla, jonne porosaamelaiset jutasivat, oli usein alueen alkuperäistä väestöä, jolla oli jo käytössään veromaita ja muita elinkeinon harjoittamiseen tarvittavia alueita. Lisäpöytäkirja ottaa kantaa myös heidän asemaansa muuttojen tapahtuessa. Kodisill määritteli muuttoja valvovan paikalliselimen, joka koostui kolmesta henkilöstä. Jokaiselle alueelle, jolla jutaavia lappalaisia oli, tuli nimittää lappalaisnimismies ja hänen avukseen kaksi lautamiestä. Tehtävää vastaan he

⁵⁶³ Korpjaakko–Labba 2000, 141–142.

olivat vapautettuja muutosta tapahtuvista kustannuksista ja vuokrista toisen valtakunnan alueella (§ 15).

Lappalaisnimismiehen ja lautamiesten tuli vastavuoroisesti huolehtia, että muuttaneiden saamelaiden elämistä huolehdittiin riittävästi. Heidän tuli myös valvoa, että maastaan veroa maksavaa lappalaista (*Lappen sjelf som för Landet skattar*) ei kukaan vieras lappalainen työntänyt maaltaan syrjään ja aiheuttanut hänelle puutetta tai hätää. Tämän vuoksi tuli lappalaisnimismiehen ja lautamiesten tuntea hyvin alueensa veromaiden luonne sekä tietää maasta veroa maksavien lappalaisten omistamien eläinten määrä. Vieraille lappalaisille, jotka tarvitsivat ja pyysivät maata, tuli voida osoittaa parempi paikka. Toisaalta vieraiden lappalaisten suhteen tuli ottaa huomioon, etteivät he muutollaan tehneet maan omille asukkaille mitään vahinkoa vuodenajasta riippumatta. Vahinkoa ei saanut aiheuttaa metsille, pelloille, niityille eikä hillasoille tai muulle, kuten kodusill asian ilmaisee. Mahdolliset vahingot tuli korvata (§ 16).

Ennen kuin yksikään lappalainen, oli hän ruotsalainen tai norjalainen, jutasi poroineen rajan yli, hänen piti omalle lappalaisnimismiehelleen ja lautamiehille ilmoittaa niiden eläinten määrä, jotka hän aikoi viedä mukanaan rajan yli. Ilmoitus oli tehtävä, olivat porot hänen omiaan, hänen lapsilleen tai pororengeilleen kuuluvia. Lappalaisen piti ilmoittaa heti, aikoiko hän kalastaa tai metsästää, jotta oikea vuokra voitiin määritellä ja maksaa. Muuttajan tuli saada maksustaan todistus. Tällä todistuksella hän sai ylittää rajan ilman esteitä (§ 17).

Ennen kuin lappalaisnimismiehet lappalaisineen muuttivat rajan yli, piti heidän antaa yhdelle toisen puolen lappalaisnimismiehistä ja lautamiehille allekirjoitettu eritelty luettelo niistä verolappalaisista ja heidän alueensa poroista, jotka samana vuonna halusivat muuttaa rajan yli. Jos lappalaisnimismies ei ollut tavattavissa, tuli sen tai niiden, joille maksu (*leijan*) lankesi, lähettää täysivaltainen edustaja oleskelemaan niin sopivaan paikkaan kuin mahdollista, nimittäin lähinnä rajaa sijaitsevaan lapinpitäjään Ruotsin puolella ja vastaavasti lähimpään sisävuonoon Norjan puolella (§ 18). Lappalaisten piti, jos oli tarpeen, kerran vuodessa, sen valtakunnan lappalaisnimismiehelle, minne vero kuului, osoittaa kaikki ne eläimet, jotka heidän mukanaan olivat muuttaneet rajan yli (§ 19).

Siinä tapauksessa, että joku Norjan tai Ruotsin lappalainen oli antanut väärät tiedot porojensa määrästä niin, että hänellä oli yli kaksikymmentä poroa ilmoitettua enemmän, tuli hänen maksettavakseen, jokaista token kahtakymmentä eläintä kohti, kaksi kertaa enemmän kuin edellä oli määrätty. Jos hänet yllätettiin itse teossa toistamiseen, tuli hänen maksaa tuplasti niin paljon kuin ensimmäisellä kerralla. Kolmannella kerralla tuplasti niin paljon kuin toisella ja niin edelleen niin, että rangaistus joka kerta kaksinkertaistui. Ilmiantajan tuli saada maksuista puolet ja toinen puoli lankesi sille valtiolle, jolle vuokra kuului. Silloin kun ilmiantajaa ei ollut, sai vuokran omistaja (*ägaren af Leijan*) kaiken (§ 20). Missä määrin kodusillin määräyksiä esimerkiksi Utsjoella tai Inarissa noudatettiin 1700-luvulla, jää hämärään. Sen sijaan 1830-luvulla alkanee Suomen ja Norjan väliset neuvottelut vastavuoroisista oikeuksista rajaseudulla valottavat kodusillin määräysten toimeenpanoa.

6.4. Rajariitojen siemen – rajaneuvotteluissa esiin nousevia kysymyksiä

6.4.1. Poromäärän valtava kasvu

Strömstadin rajasopimus vaikutti haitallisesti erityisesti Tornion Lapin alueella sijainneen Utsjoen lapin talouselämään. Alun alkaen ruotsalaisten neuvottelijoiden toiveisiin oli kuulunut, että Utsjoen saamelaiset saisivat kalastaa Tenojoen suulla. Tästä ei tullut lopulliseen sopimukseen kuitenkaan mitään mainintaa. Pian utsjokelaiset alkoivat valittaa, että norjalaiset sulkivat Teno-

joen suun ja estivät näin toimillaan lohien nousun jokeen. Tämä johti luonnollisesti siihen, että lohienkalastuksesta tuli pitkällisten riitojen kohde utsjokelaisten ja norjalaisten välillä.⁵⁶⁴

Samaan aikaan lohienkalastus pyrittiin yhä voimakkaammin keskittämään norjalaisten käsiin ja supistamaan suomalaisten, joita Norjassa kutsuttiin kveeneiksi, ja saamelaisten kalastusmahdollisuuksia. Myös laaja suomalainen muuttoliike kohdistui Ruijaan 1800-luvun alkupuolella. Vielä vuonna 1796 Tanska–Norjan hallitus lupasi erityisen raha-avustuksen jokaiselle suomalaiselle, joka asettui vakituisesti Ruijaan asumaan.⁵⁶⁵

Rajasulkuun johtaneen tapahtumaketjun liikkeellepanijana oli Oulun läänin kuvernööri J.A. Stiernschantz ja hänen syyskuussa 1829 senaattiin lähettämänsä valituskirjelmä. Valitus koski erityisesti Norjan porosaamelaisten Suomen puolella oleskelunsa aikana aiheuttamia vahinkoja ja väkivaltaisuuksia. Valitus koski myös Tenojoen alajuoksun sulkemista padolla ja Suomen lappalaisille siitä aiheutuvia menetyksiä lohienkalastuksessa.⁵⁶⁶ Kuvernööri ei olisi kuitenkaan omasta aloitteestaan tiennyt kirjoittaa asiasta senaattiin vaan, kuten monta kertaa myöhemminkin, sai asiasta tiedon alaisiltaan eli tässä tapauksessa Utsjoen silloiselta nimismieheltä Lindströmilä. Lindströmin mukaan Norjan porosaamelaisten tulivat Utsjoen puolelle niin suurien tokkien kanssa, että Utsjoen lappalaisille ei riittänyt laidunta. Lisäksi Norjan lappalaiset olivat vouti Cappelenin suostumuksella tukkineet Tenojoen syväväylän, jolloin Tenojoen varsilla asuvat eivät olleet saaneet kalaa.⁵⁶⁷

Ensinnäkin sopimuksen osapuolet olivat vaihtuneet poliittisten muutosten seurauksena, Suomi oli nyt osa Venäjää ja Norja osa Ruotsia. Toiseksi Strömstadissa solmitun rajasopimuksen mukaiset järjestelyt eivät enää riittäneet ratkaisemaan niitä ongelmia, joita rajaseudulla oli alkanut esiintyä. Elinkeinojen harjoittamisen edellytyksissä, mutta myös asutuksessa, oli tapahtunut muutoksia 1700-luvun puolivälin tilanteeseen verrattuna. Norjan ja Suomen välisten neuvottelujen tarkoituksena oli alun alkaen pitää Strömstadin sopimuksen ja siihen liittyvän lisäpöytäkirjan säädökset voimassa ja tehdä sen pykäliin muutoksia niiltä osin kuin oli tarpeellista – tarkoituksena ei suinkaan ollut koko sopimuksen kumoaminen. Se voidaan nähdä neuvottelujen kulusta ja siitä, että pyrittiin tekemään muutoksia erityisesti lisäpöytäkirjan tiettyihin pykäliin.

Suomen neuvottelija taloustirehtööri Nils Ekström ja Norjan neuvottelija vouti Johan Henrik Cappelen tekivät Vesisaarella käytyjen neuvottelujen tuloksena yhteisen mietinnön. Siinä esitettyt näkemykset ovat ensimmäinen lähde, josta voidaan tehdä luotettavia johtopäätöksiä rajaseudulla tapahtuneesta muutoksesta. Mietintö oli ainoa molempien osapuolten yhdessä allekirjoittama ja hyväksymä alueen oloja koskeva selvitys. Vesisaaren kokouksen jälkeen osapuolten näkemykset ja yhteisymmärrys asian ratkaisemiseksi loittonivat toisistaan yhä kauemmaksi.

Suurinta huolta aiheutti Itä-Ruijassa tapahtunut valtava poromäärien kasvu vuoden 1751 sopimuksen jälkeen. Norjan tunturisaamelaisten poroeloen kasvusta aiheutuneet ongelmat olivat Suomen näkökulmasta neuvottelujen keskeisin kiistakapula. Liian suuret tokat olivat aiheuttaneet monenlaisia hankaluuksia. Elinkeinojen edellytykset ja alueen saamelaisten maankäyttö olivat joutuneet muutospaineeseen. Erityisesti Suomen puolella nähtiin tarpeelliseksi asettaa tietyt rajat Norjan porosaamelaisten laiumien käytölle.

Mietinnössä todettiin, että Suomen lappalaisten porojen määrä, joka vuosittain käytti Norjan laiumia, oli Enontekiön kappeliseurakunnassa 3000 ja Utsjoen pitäjässä 12 000 poroa eli yh-

⁵⁶⁴ Halila 1954, 411–412.

⁵⁶⁵ Korpijaakko–Labba 2000, 142.

⁵⁶⁶ Korpijaakko–Labba 2000, 142.

⁵⁶⁷ Tikkanen 1966, 56.

teensä 15 000 poroa. Yksittäisissä laskutoimituksissa oli havaittu, että Norjan lappalaisten porojen määrä, joka käytti Suomen laitumia, oli vähintään 50 000.⁵⁶⁸

Mikä sitten oli aiheuttanut valtavan poromäärien kasvun? Porosaamelaiset olivat neuvottelijoiden mukaan omaksuneet 1800-luvun alkupuolella uuden paimennustavan. Paimennustapa oli otettu ensimmäisenä käyttöön Itä-Ruijassa, mutta se oli levinnyt nyt myös Utsjoen porosaamelaiden keskuuteen. Tavaksi oli tullut, että porot jätettiin toukokuussa ilman paimenta, jolloin ne saivat vapaasti kulkea minne halusivat. Porotokkia ei paimennettu kesäaikaan, vaan ne päästettiin keväällä irti ja koottiin talvella yhteen. Tästä oli seurannut nopea porotokkien suureneminen. Vaikka tämä ei yksin näyttänyt riittävän selittämään nopeaa lisääntymistä, tosiasia kuitenkin oli, että yhtä nopeaa kasvua porojen määrässä ei ollut tapahtunut missään muualla Suomessa, Norjassa tai edes Ruotsin Lapinmaassa.⁵⁶⁹

Todettiin vielä, että se lappalainen, joka ensimmäisenä oli ottanut käyttöön nämä muutokset poronhoidossa, oli nyt rikkaampi kuin yksikään poronomistaja tällä hetkellä ja jopa rikkaampi kuin kukaan poronhoidon historiassa. Poromäärää ei pystytty varmuudella edes laskemaan, koska se ei ollut koskaan kokoontuneena yhteen, mutta elon arvioitiin käsittävän 6000–8000 poroa. Suomen puolella ainoastaan kuusi porosaamelaisperhettä oli omaksunut uuden paimennustavan. Norjan puolella Itä-Ruijassa puolestaan 15 perhettä oli ehtinyt ottaa käyttöönsä uuden menetelmän. Uuden paimennustavan ansiosta heillä oli yhteensä 30 000–40 000 poroa ja he olivat sen ansiosta pororikkaimpia koko Lapissa.⁵⁷⁰

Pitkin 1700-lukua kuvaukset porosaamelaisista olivat korostaneet, että heillä oli tapana talvisin hoitaa porojaan sisämaassa, mutta kesäksi he siirtyivät Jäämeren rannikolle kalastamaan. Ruijassa väestön määrä oli kuitenkin lisääntynyt, mutta myös uudisasutus oli vallannut pikku hiljaa jalansijaa 1700-luvun puolivälin jälkeen. Samaan aikaan norjalaiset alkoivat harjoittaa sellaista politiikkaa, jolla vaikeutettiin Jäämeren kalastusta. Nämä toimivat työntävinä tekijöinä ja porosaamelaisten oli pakko elintilan kaventuessa siirtyä syvemmälle sisämaahan, pois rannikon tuntumasta. Uudisasukkaat valtasivat maata, joka oli ollut porosaamelaisten käytössä. Syntyneessä tilanteessa porosaamelaisten oli pakko keskittyä yksinomaan poronhoitoon, jotta olisivat saaneet toimeentulonsa. Tämän voidaan katsoa olevan taustalla uuden paimennustavan omaksumiseen ja sitä kautta poromäärien kasvuun.

6.4.2. Porolaidunmaksu

Neuvottelujen yhteydessä puututtiin myös kysymykseen, mikä oli ollut lappekodisillin tarkoitama veromaista maksettujen verojen peruste. Vero oli vuoden 1751 kodisillin mukaan maksettu vero- eli vuokramaista (ruots. *skatte- eller städjeland*), eikä maksuperuste voinut olla poromäärä. Saamelaiset olivat maksaneet lapinveronsa siis maan käytöstä ja se oli toimeenpantu aikana, jolloin heillä oli ollut vähemmän poroja. Sen sijaan nykyisissä muuttuneissa olosuhteissa oli välttämätöntä, että porolaidunvuokra tuli maksaa sen mukaan, mikä oli saamelaisen omistamien porojen määrä.⁵⁷¹ Neuvottelijat siis yksiselitteisesti arvelivat, että saamelaiset olivat vuoden 1751 jälkeen maksaneet veroa maan käytöstä ja tästä lähtien veroa tuli maksaa saamelaisen omistamien porojen määrästä.

⁵⁶⁸ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti ro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

⁵⁶⁹ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

⁵⁷⁰ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

⁵⁷¹ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

Minkäänlaisia maksuja poronlaidunnuksesta, saati kalastuksesta tai metsästyksestä, ei ollut peritty viimeisten 20–30 vuoden aikana. Lisäpöytäkirjassa säädetyt maksut oli laiminlyöty sekä Suomen että Norjan puolella. Koska poronhoidossa oli tapahtunut paimennustavan muutos, oli mahdotonta elää tähän saakka voimassa olevien määräysten mukaan. Koska seudun väki katsottiin kirjoitustaidottomaksi, muun muassa lappalaisnimismiehellä oli ollut suuria vaikeuksia pitää kirjaa porojen omistajista ja heidän porojensa määrästä sekä laidunmaksujen suoritusten perimisestä. Jotta maksuja voitiin periä, tuli saada lisää kirjoitustaitoisia virkamiehiä tähän tehtävään. Koska tavaksi oli tullut päästää porot vapaaksi vaeltelemaan tuntureille, nämä lappalaiset eivät neuvottelijoiden mukaan aina itsekään tienneet omistamiensa porojen määrää.⁵⁷²

Norjan porot laidunsivat Suomen puolella metsäalueella kahdeksan kuukautta vuodessa ja Suomen porot puolestaan vain neljä kuukautta Norjassa. Tämän vuoksi katsottiin olevan kohtuullista, että Norjan lappalaiset maksaisivat kaksinkertaisen vuokran (*lega*) kuin mitä Suomen lappalaiset maksoivat. Vuoden 1834 neuvotteluissa vuokra määriteltiin norjalaisille 20 kopeekkaa hopeaa tai 16 shillinkiä jokaisesta 100 porosta ja suomalaisille puolet siitä. Laidunmaksuun sisältyi kotitarvekalastus- ja metsästysmaksu. Lappalaisnimismies ja hänen apunaan olevat lautamiehet tulisivat olemaan vapautettuja maksuista, sillä vuokran periminen jäi heidän tehtäväkseen.⁵⁷³

6.4.3. Laidunalueiden osoittaminen

Oli tunnettua, että porot etsiytyivät samoille laidunalueille, missä ne olivat kasvaneet ja missä ne olivat tottuneet oleskelemaan. Tästä seurasi, että porot oleskelivat joka vuosi tietyillä alueilla. Lisäpöytäkirjan 16. § määräsi, että mikäli muuttavien lappalaisten poroille ei riittänyt laidunta, heidät tuli osoittaa toiselle alueelle. Todennäköistä kuitenkin oli, että vuosittaista osoittamista tietyille laidunmaille ei koskaan ollut tehty, vaikka traktaatti niin määräsi. Myöskään tulevaisuudessa laajoissa erämaissa tätä ei voitu vaatia. Valvonta katsottiin ylivoimaiseksi tehtäväksi.⁵⁷⁴

Mietinnössä vuodelta 1834 todettiin, että laidunalueiden osoitukset oli laiminlyöty viimeisten 20–30 vuoden aikana. Muuttaneet saamelaiset eivät olleet tehneet asiasta yhtään valitusta. Silti porojen nopea lisääntyminen oli aiheuttanut sen, että jonkinlaista tarvetta laidunalueiden osoittamiselle oli ilmaantunut. Porot olivat levittäytyneet ennen vierailemattomille alueille. Erityisesti Utsjoen seurakunnassa ja siihen kuuluvassa Inarin kappeliseurakunnassa, mutta myös jossain määrin Muoniossa ja Enontekiöllä valitukset poronomadien laidunalueiden laajentumisesta olivat lisääntyneet.⁵⁷⁵

Suurinta huolta aiheutti Inarin kappeliseurakunnan tilanne. Norjan porosaamelaiset olivat viimeisten 20–30 vuoden aikana tunkeutuneet suurimpaan osaan Inarin seurakuntaa, alueille, joita he eivät aikaisemmin olleet käyttäneet. Inarilaisten villipeuran pyynti oli kärsinyt poronhoidosta, sillä peurat pakenivat niiltä seuduilta, joilla jutaavat saamelaiset oleskelivat talvisin kesyine poroineen. Inarilaisten oma poronhoito oli kärsinyt siitä, että kevätaikaan muuttaessaan takaisin Norjaan suuret poroelot veivät mukanaan inarilaisten poroja. Ne sekoittuivat nomadien poroihin

⁵⁷² Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

⁵⁷³ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

⁵⁷⁴ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

⁵⁷⁵ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

ja ajautuivat niiden mukana meren rannikolle, mistä ne hyvin harvoin palasivat muuttajien mukana takaisin.⁵⁷⁶

Neuvottelujen yhteydessä vuonna 1834 esitettiin vaatimuksia, että muuttojen ja vieraalla alueella oleskelun aikana maan omalle saamelaisväestölle ei aiheutunut vahinkoa. Muuttajien tuli pystyä antamaan takeet siitä, että he eivät tunkeutuisi pelloille, niityille tai hillasoille, eivätkä vahingoittaisi metsää, joka oli paikallisten asukkaiden käytössä. Muuttajien tuli noudattaa maan omia lakeja ja asetuksia. Mikäli vahinkoja sattuisi, ne tuli korvata arviomiesten tekemän laskun mukaan. Vieraat lappalaiset, jotka käyttivät talvilaidunta poroilleen Inarin kappeliseurakunnan alueella, tuli velvoittaa pitämään tokkansa vähintään kahden peninkulman etäisyydellä kalastajasaamelaisten kiinteistä asuinpaikoista. Lisäksi muuttojen aikana poroelot tuli pitää niin kaukana inarilaisten poroista, että ne eivät sekoittuisi lähteviin poroihin ja siirtyisi keväällä pois Inarin maasta.⁵⁷⁷

Neuvottelijat ehdottivat, että norjalaisille asetettaisiin laidunraja Inarin alueella. Laidunrajasta tulikin yksi kiistakysymyksistä rajasulkuun johtaneissa neuvotteluissa. Norjan porosaamelaisväestö oli viime aikoina etsinyt laidunta poroilleen Inarin kappeliseurakunnasta ja pyrkinyt laajentamaan laidunalueitaan. Tämän seurauksena inarilaiset olivat kärsineet vahinkoa. Norjan saamelaisväestö oli jatkanut tunkeutumistaan yhä etelämmäksi Inarin alueella, joka oli entisestään huonontanut villipeuran pyyntiä tällä alueella. Norjan porosaamelaisilta tuli kieltää laiduntaminen Inarin maalla Vaskojoesta etelään. Laidunrajan tuli kulkea Vaskojoen suusta Inarinjärvessä, joen latvoille Vaskojoen niskassa ja siitä suoraa linjaa valtakunnan rajaa pitkin Skietsemjoen latvoille. Siinä tapauksessa, että joku Norjan saamelainen käytti laidunta rajan eteläpuolella, hänet tuli velvoittaa ilmoittamaan asiasta ennen muuttoa Suomen puolelle. Ilmoitus tuli tehdä Utsjoen pitäjän kruunun nimismiehelle sekä Norjan voutille muuttajan omassa voutikunnassa. Hänen tuli jättää voutikuntaan oleskelutodistus sekä maksaa säädetty vuokra (*lega*). Varat tuli antaa Inarin kappeliseurakunnan asukkaille, jotka porojen laiduntamisen vuoksi tällä alueella kärsivät tunkeutumisesta metsästysnautinnoilleen (*jagthävd*).⁵⁷⁸

Lisäpöytäkirjassa Norjan porosaamelaisten laidunrajaa Suomen alueella ei ole määritelty. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että jonkinlainen laidunraja oli siitä huolimatta olemassa. Oulun maakunta-arkiston karttakokoelmassa säilytetään karttaa, joka osoittaa Norjan muuttolappalaisten summittaiset laidunalueet Utsjoen ja Inarin alueella.⁵⁷⁹ Kartan mukaan Utsjoen ja Inarin alueella laidunsivat Itä-Ruijan, Kaarasjoen ja Koutokeinon–Aviovaaran porosaamelaiset. Aviovaaran porosaamelaisten laidunalue sijoittui Lemmenjoen, Vaskojoen ja Skietsemjoen latvoille Inarin lounais- ja länsipuolelle. Kaarasjoen porosaamelaiset puolestaan laidunsivat hieman Utsjoen mutta pääosin Inarin alueella. Utsjoella laidunalue sivusi Utsjoelle kuuluvaa osaa Muotkatunturin alueesta. Inarissa raja kulki Muotkatuntureilta Kaamasjoen länsipuolelta Muddusjärven pohjoispuolitse etelärajanaan Lemmenjoen latvat jatkuen Aviovaaran porosaamelaisten rajaa pitkin Inarijoelle. Itä-Ruijan porosaamelaiset laidunsivat Utsjoen itäpuolella sekä Pohjois-Inarissa ja

⁵⁷⁶ Korpjaakko–Labba 2000, 143; Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

⁵⁷⁷ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

⁵⁷⁸ Taloustirehtööri Nils Ekströmin ja vouti Johan Henrik Cappelenin mietintö 8.2.1834. VSV akti nro 27–28/1841. Liite nro 30. KA.

⁵⁷⁹ Karta utvisande ungefärliga läget å de af Kongl. Norrska Flytt-Lappar uppbetade trakter inom Utsjoki och Enare Lappmark. Kartta 14b:4. OMA; Osa kartasta on julkaistu Inarin pitäjänhistoriassa etukannen jälkeisellä aukeamalla. Kartassa esiintyvien uudistalojen perusteella olen ajoittanut ilman vuosilukua olevan kartan 1840-luvulle. Siitä, kenen tekemä kartta on, ei ole tarkempaa tietoa. Se liittyy kuitenkin tuolloin käynnissä olleisiin neuvotteluihin Suomen ja Norjan välillä. Mahdollisesti kartta liittyy Oulun lääninkanslian arkistossa säilytettävään asiakirjavihkoon Norjan vastaista rajaa koskevia asiakirjoja; neuvottelumuistioita ja -jäljennöksiä. OLKA Hc4:1. OMA.

Näätämössä. Inarissa itäruijalaisten laitumien eteläraja kulki Muddusjärven pohjoispuolitse Kaamasjokea pitkin Paksumaahan kääntyen sieltä kohti Väyläjokea, jonka pohjoispuolelta raja seurasi Inarijärveä kohti Venäjän rajaa. Itäruijalaisten laidunalue käsitti lähes koko Muddusjärven kylän maat. Inarilaisten valitukset johtuivat nyt siitä, että norjalaiset olivat tunkeutuneet kuvaillun rajan eteläpuolelle.

6.4.4. Inarilaisten ja utsjokelaisten valitukset 1843

Lapinvoudin ohjesääntö 5. elokuuta 1760⁵⁸⁰ antoi voudille ohjeen tiedustella markkinoiden aikana vuoden 1751 rajasopimuksen toteutumista. Voudinohjeen pykälä kuului seuraavalla tavalla: aikana, jolloin veronkanto ja markkinat pidetään ja rahvas on kokoontunut yhteen, pitää voudin erityisesti tiedustella, kuinka vuoden 1751 rajasopimusta molemmiin puolin on noudatettu. Hänen velvollisuutenaan on tarkasti valvoa, ettei mainittua rajasopimusta ja sen liitteitä vastaan kukaan mennyt rikkomaan. Siinä tapauksessa, että jotakin tapahtuisi, johon hän ei katsonut itsellään olevan oikeutta puuttua, tuli hänen kaikkia asianosaisia kuultuaan esittää ne maaherralle ja odottaa hänen käskyään (16 §).

Pykälän käytännön toteutukseen jouduttiin Inarissa ja Utsjoella vuonna 1843. Kruunuvouti Johan Konstantin Wallenius tahtoi kuulla pitäjien väestöä käräjillä, koska viime aikoina oli esitetty useita valituksia⁵⁸¹ Norjan kuningaskunnan lappalaisista, jotka olivat tunkeutuneet Inarin ja Utsjoen lappalaisten oikeuksille (ruots. *gjorda intrång uti Enare och Utsjoki boernes rättigheter*). Inarin ja Utsjoen seurakuntien asukkaat olivat sankoin joukoin saapuneet käräjille. He valittivat pöytäkirjan mukaan yksimielisesti lukuisista väkivallanteoista, vääryyksistä ja loukkauksista, joita erityisesti viime aikoina olivat joutuneet kokemaan Norjan Lapin asukkaiden taholta. Erityisesti Norjan tunturisaamelaiset Itä-Ruijan amtista muuttivat vuosittain valtakunnan rajan yli Suomen Lappiin poroeloiheen, oleskelivat täällä talven, tuhosivat porolaidunmaat, hävittivät jo muutoinkin vähiin käyneet metsävarat sekä häikäilemättömällä julkeudella valtasivat peuranpyynnin, joka muutoin olisi voinut olla kannattava elinkeino. Norjan porosaamelaiset olivat jopa ryhtyneet hävittämään heidän peuranpyyntiä varten virittämäänsä ansoja.⁵⁸²

Norjan lappalaiset Tenojoen itäpuolelta sekä Fellesdistriktin alueen pohjoisosasta niin ikään kuljeskelivat rajan yli ja tekivät ilkivaltaa. Venäjän keisari ja Ruotsi–Norjan kuningas olivat solmineet sopimuksen 2./14. toukokuuta 1826, jolla yhteisalue oli jaettu. Konvention 7 ja 8 artiklan mukaan rajan ylitys ei ollut millään tavoin oikeutettua. Kun Norjan porosaamelaiset palasivat takaisin kotiseuduilleen suurilukuisine tokkineen, veivät he mennessään suuren määrän inarilaisten ja utsjokelaisten poroja, jotka laidunsivat samoilla alueilla norjalaisten porojen kanssa. Esimerkiksi keväällä 1842 norjalaiset, oleskeltuaan talven rajan tällä puolella Kolmisoavin ja Paatsjoen välisellä alueella, veivät takaisin mennessään kalastajalappalaisen Matts Mattsson Wallen tokasta noin 200 poroa..⁵⁸³

Lisäksi norjalaiset loukkasivat Suomen lappalaisia Jäämeren kalastuksessa. Ensinnäkin Suomen lappalaisten ei sallittu kalastaa Norjan rannikolla. Toiseksi erityisesti Inari- ja Tenojoessa oli ongelmana se, että Tenojokisuulla Gullholmenissa kauppias Carsten Schancke sulki nuotalla jokisuun sekä ajoi takaisin kaiken kalan, joka pyrki jokea ylös. Toimet oikeutettiin laittomien asiakirjojen avulla. Utsjoen ja Inarin asukkaat valittivat yksimielisesti siitä, että mikäli norjalaiset

⁵⁸⁰ Instruction för Cronofogdar i Lappmarken 5.8.1760. Samling af författningar angående de så kallade Lappmarksfriheterna. Stockholm 1872.

⁵⁸¹ Korpijaakko–Labba väittää tutkimuksessaan Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa (sivu 143, alaviite 35) että ainakaan Suomen lappalaisten nimissä tehdyille valituksille ei löytyisi muuta konkreettista asiakirjanäyttöä kuin mitä rajaneuvottelujen yhteydessä olisi esitetty. Väite ei pidä paikkaansa, mistä on osoituksena tämä Inarin ja Utsjoen käräjillä esitetty valitus, joka käsitellään tässä.

⁵⁸² Inarin ja Utsjoen käräjät 24.1.1843 § 8. Lapin TKA CIa:17. OMA.

⁵⁸³ Inarin ja Utsjoen käräjät 24.1.1843 § 8. Lapin TKA CIa:17. OMA.

saivat jatkaa omavaltaista toimintaansa, tulisi suurin osa Suomen lappalaisista lyhyessä ajassa kuolemaan nälkään ja kurjuuteen. Toisena vaihtoehtona oli, että heidän oli jätettävä rakas koti-seutunsa.⁵⁸⁴

6.5. Inarinsaamelaiden pienimuotoinen poronhoito

On tehtävä ero täyspaimentolaisen poronhoidon ja puolinomadiseen elinkeinomuotoon kuuluvan poronhoidon välillä. Inarin saamelainen heimo edusti puolinomadista elinkeinomuotoa, johon poro kuului toki olennaisena osana, mutta jossa elinkeino sai vain vähäisen merkityksen. Inarin suurin poronomistaja vuonna 1776 oli lautamies Anders Andersson Musta, jolla oli 48 poroa. Inarin kalastajasaamelaisilla oli yhteensä 603 poroa ja uudisasukkailla 19.⁵⁸⁵

Inarissa vuonna 1805 olleista 65 perheestä vain 30 omisti poroja. Perheet omistivat keskimäärin 15–20 eläintä, ja yhteensä inarinsaamelaisilla oli poroja tuolloin noin 1700. Kuten muualakin Kemin Lapissa, porot olivat kesäisin vapaina. Ne hankkiutuivat tunturiin räkkää pakoon ja sekoittuivat helposti siellä kuljeskeleviin peuroihin. Tärkein syy vähäiseen poronomistukseen oli se, että kalastuksella, lampaanhoidolla ja peuranpyynnillä elävät inarinsaamelaiset tarvitsivat poroa lähinnä kuljetuksiin ja houkutuseläimenä peuranpyynnissä. Estääkseen poroja sekoittumasta peuralaumoisiin inarilaiset ryhtyivät pitämään niitä saarissa aina toukokuun lopusta marraskuun loppuun.⁵⁸⁶

Inarin käräjillä vuonna 1782 käsitellyn peuranpyyntiä koskevan tapauksen yhteydessä todettiin, että Inarin lapinmaan alueella oleskeli 40 ruokakuntaa, joiden porot saivat laiduntaa vapaasti Inarin siidan alueella, minkä seurauksena eri omistajien porot sekaantuivat toistensa joukkoon. Laitumia ei ollut jaettu yksityisten poronhoitajien kesken. Tiettyinä aikoina vuodesta jokainen etsi omia porojaan. Yhdellä ja samalla alueella oleskelevien lappalaiskotakuntien jäsenet antoivat toisilleen luvan etsiä heille kuuluvia poroja, jolloin säästettiin aikaa ja voimavaroja. Poroilla oli luontaisen käyttäytymisensä mukaan tapana kokoontua tiettyinä aikoina vuodesta laumoiksi, jolloin yksityisten oli helpointa löytää poronsa. Näihin tokkiin hakeutui myös villipeuroja.⁵⁸⁷

Erään aikalaisen kertoman mukaan vuonna 1840 Inarin kalastajasaamelaiset asuivat neljän kylän alueella. Varakkain niistä oli Paatsjoki, joka sijaitsi Inarijärven itäpuolella. Kolme ruokakuntaa omisti kukin noin 200 poroa, mutta muilla poroja oli 30–40. Ivalojoen kylän alueella poroja oli vähän. Siellä pyydettiin villipeuroja. Paadarin ja Muddusjärven kylissä jotkut lappalaiset omistivat 10–20 poroa, toiset eivät yhtään.⁵⁸⁸

Saman kertojan mukaan inarilaiset elivät köyhyydessä, sillä Utsjoen ja Norjan Ruijan saamelaiset tulivat poroineen elokuussa ja kuluttivat jäkälän. Porolaumoja seurasivat sudet, jotka verottivat inarilaisten pieniä porokarjoja. Syyskuussa tulivat näiden porojen omistajat ja oleskelivat osan talvea Inarin alueella. Kirjoittajan mukaan Norjan tunturisaamelaiden menettely oli hyvin omavaltaista: he merkitsivät äidittömät poronvasat merkkiinsä ja tekivät vahinkoa paadarilaisten villipeura-ansoille.⁵⁸⁹ Norjalaisten ilmaantuminen tokkineen haittasi pahasti siis myös peuranpyyntiä.

⁵⁸⁴ Inarin ja Utsjoen käräjät 24.1.1843 § 8. Lapin TKA C1a:17. OMA.

⁵⁸⁵ Lapinveroluettelo 1776. Norra Lappmarkens FA. Mikrofilmi FR 1514. HLA.

⁵⁸⁶ Itkonen 1948 II, 121–122.

⁵⁸⁷ Inarin käräjät 1.3.1782, 1103v–1104v. Svea HA mikrofilmi FR 695. SRA.

⁵⁸⁸ ”Om Enare och Utsjoki Lappmarker” (art.). Borgå tidning 28.1.1840 n:o 8.

⁵⁸⁹ ”Om Enare och Utsjoki Lappmarker” (art.). Borgå tidning 28.1.1840 n:o 8.

T.I. ITKOSEN mukaan 1830-luvun lopussa ja 1840-luvun alussa noin sadan ruijansaamelaisperheen arveltiin oleskelevan talvisin Utsjoen ja Inarin alueella, laiduntavia poroja oli noin 50 000. Inarin oma poronhoito ei päässyt kehittymään, sillä jäkälämaiden väitettiin kuluvan porolaumojen alla. Inarilaisten porot olivat kookkaampia kuin tunturisaamelaisten, koska ne olivat tottuneet pysyttelemään samoilla seuduilla ja käyttämään hyväkseen Inarin laajoja jäkälämaita.⁵⁹⁰

Strömstadin sopimuksen lisäpöytäkirja oli taannut sisämaan lappalaisille vapaan liikkumisoi-
keuden sisämaan ja rannikon välillä. Ruotsi–Norja solmi vuonna 1826 Venäjän kanssa sopi-
muksen, joka puolestaan jätti sisämaan lappalaisten aseman huomioimatta. Tuolloin Venäjän
ja Norjan välinen raja sai nykyisen muotonsa.

Riidat niityistä ja kalavesistä vähenivät 1860-luvulle tultaessa, sijaan astuivat tunturisaame-
laisten ja uudisasukkaiden väliset riidat. Ensimmäinen tätä aihetta koskeva käräjäjuttu oli
vuodelta 1865, jolloin Utsjoelta muuttaneet porosaamelaiset olivat laiduntaneet porojaan liian
lähellä Ritamaan uudistilan tiluksia Vaskojoen eteläpuolella. Tunturisaamelaiset tuomittiin
sakkoihin, sillä säädöksen mukaan poroeloa kiellettiin tulemasta lähemmäksi kuin puolen
peninkulman päähän kiinteistä asumuksista. Seuraavana vuonna Erik Angeli valitti porosaa-
melaisen Juhani Westin porojen talloneen pari heinähäkkiä. Tässä tapauksessa ei voitu kui-
tenkaan pitävästi todistaa, olivatko tallojina olleet Westin vai Angelin omat porot.⁵⁹¹

Juuri kun porosaamelaisia alkoi muuttaa Inariin enemmän, riitajuttujen tutkiminen muuttuu
mahdottomaksi. Alkuperäiset käräjäkirjat ovat tuhoutuneet ja renovoitujen tuomiokirjojen
asialuettelot eivät kerro riittävän selvästi, ketkä riitelivät ja miksi. Voidaankin saada vääristy-
nyt kuva, jos väitetään, ettei riitoja syntynyt. Porosaamelaisten tulo ei kuitenkaan aiheuttanut
suuria ongelmia ainakaan vielä 1860- ja 1870-luvulla. Porosaamelaiset muuttivat lähes asu-
mattomalle alueelle, joten yhteenottoihin uudistilallissaamelaisten tai kalastajasaamelaisten
kanssa ei ollut aihetta.

Ongelmia kuitenkin syntyi, sillä pitäjänkokouksessa elokuussa 1863 valitettiin Utsjoen po-
rosaamelaisten tunkeutumisesta liian lähelle taloja. Heidän poronsa turmelivat talollisten hei-
näsuovat sekä pilasivat erityisesti jäkälämaat. Pitäjänkokous päättikin asettaa 80 markan uh-
kasakon niille Utsjoen porosaamelaisille, jotka rakensivat porokylänsä lähemmäksi kuin pe-
ninkulman päähän taloista. Sakolla uhattiin myös niitä, jotka rakentaisivat porokylänsä lä-
hemmäksi kuin puolen peninkulman päähän yhteisestä postitiestä. Suurten porolaumojen kat-
sottiin pilaavan postitien läheisyydessä olevan jäkälämaan, joka oli tarpeellinen matkusta-
vaisten poroille. Porolaumojen laiduntaminen kiellettiin myös Waskojoen eteläpuolella, sillä
tätä kautta kulkivat villipeurat alueelle. Jos ei rikkoja kahdeksan päivän sisällä muuttanut po-
rolaumoineen talojen läheisyydestä, sai hänen laumansa ajaa väkisin alueelta.⁵⁹²

6.6. Suomen ja Norjan rajasulun jälkeen – rajantarkastusmatkat

Suomessa Vaasan hovioikeus antoi 23. elokuuta 1852 kiertokirjeen, joka sisälsi määräyksiä mo-
lemminpuolisesta Suomen ja Norjan valtakunnanrajojen yli tapahtuvasta poronlaidunnuksesta.⁵⁹³
Kiertokirjeen mukaan Norjan hallitus oli asettanut Suomen Lapin väestölle, samoin kuin Norjan
lappalaisillekin, esteitä harjoittaa kalastusta ja metsästystä Varangin vuonossa. Norjan hallitus ei
ollut halunnut ottaa huomioon niitä oikeuksia, joita Suomen lappalaisille oli annettu Ruotsin ja

⁵⁹⁰ Itkonen 1948 II, 124; Tikkanen 1966, 55.

⁵⁹¹ Inarin käräjät 25.2.1865 § 4. Lapin TKA CIa:29. OMA; Inarin käräjät 27.2.1866 § 7. Lapin TKA CIa:30. OMA.

⁵⁹² Pitäjänkokouksen pöytäkirja 9.8.1863. Inarin KA KI:1. OMA.

⁵⁹³ Vaasan hovioikeuden kiertokirje 23.8.1852. Malmgren 1869, IV osa, nro 46, 106–107.

Norjan välisessä Strömstadin rajasopimuksessa 21. syyskuuta 1751. Pitkään jatkuneet diplomaattiset neuvottelut Ruotsin ja Norjan kanssa olivat nyt päättyneet. Mutta koska nuo neuvottelut eivät olleet johtaneet toivottavaan tulokseen, oli keisari katsonut hyväksi antaa määräyksiä joistakin erityiskohdista.

Kiertokirjeen mukaan valtakunnanraja oli suljettu 3. (15.) syyskuuta 1852 Norjan tunturisaamelaiden poroilta. Suomen Lapin asukkaille annettiin tiedoksi, että tästä lähtien myöskään he eivät olleet oikeutettuja laiduntamaan porojaan Norjan alueella taikka harjoittamaan siellä metsästystä ja kalastusta. (1.) Mikäli Norjan Lapin asukkaat käyttivät porolaidunta Suomen alueella viiden virstan etäisyydellä valtakunnanrajasta niissä paikoissa, missä ei ollut luonnollista rajaa eli virtojen ja selvien selänteiden kohdalla, ylitystä ei katsottu rikkomukseksi ensimmäisessä kohdassa mainittua kieltoa vastaan. Mahdollisesti esiin tulevien riitaisuuksien varalta, Norjan Lapin asukkaita tuli kohdella samalla kunnioituksella, jonka osaksi Suomen lappalaiset olivat Norjan alueella tulleet. Kuitenkaan porolaitumen käyttämistä vieraan maan alueella ei saanut katsoa oikeutetuksi. (2.) Sitä vastoin jos olosuhteet tulivat jatkumaan, tultiin sopimaan oikeudenkäyntien järjestämisestä Suomen ja Norjan lappalaisten välillä sekä lähimmistä määräyksistä koskien kalastusta Tenojoessa. Josta kaikesta keisarin hovioikeuteen 10. elokuuta 1852 lähettämä kirje säätää. (3.)

Edelleen tarkempien määräysten antamiseksi keisari lähetti Vaasan hovioikeuteen 11. huhtikuuta 1853 kirjeen, jossa antoi erillisiä säädöksiä koskien Suomen Lappia.⁵⁹⁴ Kirjeellä haluttiin huomioida tulevia olosuhteita Suomen suuriruhtinaskunnan Norjan vastaisella rajalla sekä saada aikaan parempi järjestys Suomen Lapin pohjoisosissa. Myös Suomen senaatti ryhtyi välittömästi toimenpiteisiin norjalaisten porotokkien laiduntamisen estämiseksi Suomen puolella. Järjestyksen ylläpitämiseksi senaatti teki 29. tammikuuta 1853 päätöksen, jonka mukaan Lappiin tuli perustaa erikoisnimismiehen virka valvomaan porojen takavarikointia siirtymäaikana. Hänen toimiaikansa oli kaksi vuotta.

Siltä varalta, että Norjan tunturisaamelaiset porotokkineen saapuivat Suomen Lapin laidunmaille tai että norjalaisten porotokkia tavattiin siellä ilman paimenta, määrättiin, että porotokasta kymmenesosa tuli julistaa menetetyksi rangaistuksena rajarikkomuksesta. Sen lisäksi kaikille yksityiselle henkilöille tuli antaa korvausta aiheutuneista vahingoista asianmukaisen arvion mukaan. Edellä olevaa rangaistusmääräystä ei sovellettu niissä tapauksissa, joista säädettiin Vaasan hovioikeuden 18. elokuuta 1852 antaman kiertokirjeen toisessa kohdassa eli jos rikkomusten voitiin katsoa olevan seurausta tietämättömyydestä rajalinjan kulusta, jolloin siitä ei voitu asettaa henkilöä vastuuseen. (1.)

Asioiden käsittelyssä tuli ottaa huomioon seuraavat järjestelyt. 1. Niin pian kuin kruununpalvelija sai tiedon, että porotokka on tullut rajan yli, tuli kruununvoudin tai nimismiehen heti paikan päällä kuulustella niin Norjan saamelaisia, jos he olivat saapuvilla, kuin todistajiakin. Tämän lisäksi tuli kysyä lähimmiltä asukkailta, oliko heillä korvausvaatimuksia aiheutuneista vahingoista. Mikäli oli, ne tuli arvioida asianmukaisesti. Sen jälkeen kruununpalvelija julisti kymmenesosan tokasta menetetyksi. Samalla oli selvitettävä se, mikäli yksityiselle oli aiheutunut vahinko, halusiko syyllinen korvata vahingon rahalla. Vääryyttä kärsineen korvauksen tuli vastata takavarikoitujen porojen määrää. Riippuen valtakunnanrajan etäisyydestä, porotokan omistajan tai paimenen kanssa yhteistyössä tuli määrätä sopiva aika, jonka aikana hänen tuli kuljettaa tokansa takaisin rajan yli. Mikäli näin ei tapahtunut, tokalle voitiin tehdä lisätakavarikko siinä tapauksessa, että se uudelleen tavattiin Suomen puolelta. Kaikesta tästä tuli paikan päällä tehdä asianmukainen pöytäkirja, johon tuli merkitä etäisyys rajasta, porojen määrä ja yleensä kaikki, joka saattoi palvella luotettavana todisteena tapahtuneesta rikkomuksesta. Lisäksi pöytäkirjaan

⁵⁹⁴ Keisarillinen kirje Vaasan hovioikeudelle 11.4.1853. Malmgren 1869, IV osa, nro 47, 107–109.

tuli merkitä asiassa annettu määräys. Kruununpalvelijan ja lautamiesten tuli allekirjoittaa pöytäkirja. Mikäli porotokan omistaja tai hoitaja ei ollut paikalla, tuli ilman, että odotettiin hänen kuulemistaan, tehdä takavarikko ja laatia siitä pöytäkirja, ja porotokan jäännös tuli ajaa takaisin rajan yli. Korvaukseksi tästä vaivasta kruununpalvelijan tuli samalla kertaa ottaa takavarikkoon vastaava määrä poroja. Kopio tästä pöytäkirjasta tuli lähettää kuvernöörille, jossa kerrottiin toimeenpannut matkat, mutta alkuperäiset pöytäkirjat jätettiin säilytettäväksi paikallisen kihlakunnan oikeuden arkistoon (2a).

Kruunun laskuun takavarikkoon otetut porot tuli myydä heti tai ne tuli jättää Suomen saamelaisille paimennettaviksi, kunnes ne voitiin sopivammin myydä. Kertyneistä rahoista tuli muodostaa erityinen rahasto, joka kenraalikuvernöörin määräyksen mukaan tuli käyttää toimenpiteisiin Suomen Lapin auttamiseksi (2b). Ne, jotka olivat tyytymättömiä kruununpalvelijoiden toimenpiteisiin tässä asiassa, saattoivat tehdä valituksen oman harkintansa mukaan joko kihlakunnan oikeudessa riita-asiana tai kruununvoudille tai kuvernöörille, jolloin asiaa käsiteltiin poliisiasiana (2c). Samalla kirjeellä määrättiin, että kihlakunnankäräjät tuli pitää kerran vuodessa myös Utsjoen pitäjässä (2d).

Lapin kihlakunnan kruununvoudin velvollisuutena oli vuosittain, kerran talvella ja kerran kesällä, matkustaa Suomen Lapin pohjoisosan läpi. Lisäksi Utsjoen, Inarin ja Enontekiön nimismiesten tuli kaksi kertaa talven aikana matkustaa alueidensa läpi, jonka lisäksi sekä kruununvoudin että nimismiesten oli otettava mukaansa kaksi valan tehnyttä lautamiestä ja kaksi apumiestä (*lejde karlar*) (3). Kruununpalvelijoiden velvollisuutena oli palattuaan tällaisilta matkoilta, heti kertoa kruununvoudin kautta kuvernöörille kaikesta, jota olivat matkoillaan saaneet tietää ja joka saattoi olla hallitukselle huomionarvoista (5).

Vastaaviin toimiin ryhdyttiin myös Norjan puolella. Jo rajasulkua seuraavana talvena Norjassa annettiin laki, joka määritteli rajasulun tarkemmin. Tietyt lain kohdat koskivat paimentolaissaamelaisia. Suomen porosaamelaisilta kiellettiin kesälaidunnus Kaarasjoen ja Itä-Ruijan kruununmailla. Talvilaidunnus rajoitettiin paimentolaisten kotipitäjään. Mikäli näitä määräyksiä rikottiin, tuli maksaa sakkoa 10–30 taaleria ja mikäli teko uusittiin, sakko oli kaksinkertainen. Määräys koski myös valtakunnan rajan loukkaamista. Mikäli Suomen alamainen rikkoi kalastuskieltoa, sakko oli 2–10 taalaria, uusinnasta sai kaksinkertaisen sakon. Laki vahvistettiin 7. syyskuuta 1854.⁵⁹⁵

Rajantarkastusmatka- ja takavarikkopöytäkirjojen avulla voimme saada kuvan niistä käytännön toimista, joihin Suomessa ryhdyttiin keisarin ja hovioikeuden määräyksien johdosta. Nimismiehet tekivät alueellaan kaksi matkaa, joiden aikana he tekivät huomioita ja raportoivat niistä kruununvoudille ja kuvernöörille. Pöytäkirjat toistavat usein itseään ja ovat luonteeltaan samankaltaisia, mutta jotta valvonnasta muodostuisi tarkempi kuva, on syytä tarkastella yhtä Inarin ja yhtä Utsjoen nimismiehen tekemää matkaa ja matkan aikana tehtyjä toimenpiteitä.

Inarin nimismies Xenofon Nordling teki talvella 1876–1877 rajamatkan sen jälkeen kun hänen tietoonsa oli tullut, että joukko Norjan nomadisaamelaisten poroja oli tullut rajan yli. Ilmiannon mukaan ne olivat ilman paimenta kuljeskelleet pitäjän pohjois- ja länsiosissa. Avukseen nimismies valitsi lautamiehet Matts Kuuvan ja Anders Palton. Matkaan lähdettiin 1. joulukuuta 1876 Toivoniemen nimismiehen puustellista ja matkattiin Paksumaan yli Iijärven alueelle Kolmasoavien rajapisteelle Norjan rajalle. Sieltä käännyttiin Rajapäähän, josta käännyttiin suoraan Iijärvelle ja sieltä takaisin Toivoniemeen. Tällä matkalla ei tavattu yhtään Norjan nomadisaamelaista, mutta sen sijaan joukko heidän rajan yli karanneita poroja. Ne olivat levittäytyneet 30–50 poron tokkiin. Kaikki yritykset päästä niitä lähelle epäonnistuivat,

⁵⁹⁵ Lov, den 7. September, indeholdende Bestemmelser med Hensyn til Benyttelsen af visse Strækninger i Finmarken til Reenbete og til Bevogtning af Reenhjorde m.v. Malmgren 1869, IV osa, nro 48, 110–111.

koska sellaiset pienet tokat norjalaisten poroja olivat usein erittäin villejä. Tässä vapaassa tilassa ja lakkaamatta ajettuina ne olivat yhtä säikkyjä kuin villipeurat, eikä niitä saatu ampu-maetaisyydelle. Kevyt lumipeite ei vähäisessäkään määrin estänyt niiden nopeaa pakoa. Inarin saamelaiset, joiden luona matkan aikana vierailtiin ja joita tavattiin, valittivat kaikkialla, että tiheään esiintyvät norjalaisten pienet porotokat aiheuttivat heille paljon huolta. Ne vahingoittivat heidän heinä- ja jäkälävarastojaan sekä tulivat heidän tokkiinsa. Jos ne huomasivat jonkun ihmisen, ne pakenivat, jolloin aina jokin osa inarilaisten poroja seurasi niitä. He joutuivat etsimään niitä viikkokausia, eivätkä useinkaan löytäneet yhtään niistä.⁵⁹⁶

Tarkastusmatka jatkui 11. joulukuuta Toivoniemestä Muotkatunturin yli Utsjoen pitäjän rajalle Tenojokea pitkin ja sieltä Muotkatunturin sekä Skietsemvaaran tunturijonoa Peltotunturille. Täältä käännyttiin takaisin Marrastunturin yli sekä Paadar- ja Muddusjärveä pitkin Toivoniemeen, jonne saavuttiin 21. joulukuuta. Mitään huomion arvoista ei tullut esiin. Tammikuun 14. päivä matkaan lähdettiin itäiselle rajaseudulle, jossa takavarikoitiin norjalaisten poroja seuraavasti: 16. tammikuuta tavattiin Nitsijärven uudistilan läheltä 30 norjalaisten poroa. Jälleen 18. tammikuuta tavattiin Tschuolisvuonon länsirannalla Norjan porosaamelainen Hans Stool ja Olof Olssen 150 poron kanssa. Tammikuun 26. kohdattiin Namjärven ja Tshurnuvuonon välisellä alueella Norjan nomadisaamelainen Pehr Tomma laiduntamassa 650 poron kanssa. Tammikuun 29. vastaan tuli Namjärven länsirannalla norjalaisten porotokka, jossa oli noin 70 eläintä ilman paimenta. Tammikuun viimeisenä päivänä Nitschajärvellä tavattiin porotokka, jossa oli noin 60 poroa. Vielä 2. helmikuuta Vironiemellä Inarinjärvessä matkalaiset kohtasivat norjalaisten porotokan, jossa oli 60 poroa ilman paimenta. Kaikista näistä otettiin takavarikkoon kymmenesosa.⁵⁹⁷

Tämän jälkeen tehtiin matka Toivoniemestä etelään Mirhamin autiotuvalle Kittilän pitäjän läheisyyteen. Nimismies oli siellä läsnä välikäräjillä ja matka jatkui tunturisaamelaisen Nils Länsmanin porokylään. Sieltä palattiin Toivoniemeen ja talven ensimmäinen rajamatka oli saatu päätökseen.

Utsjoen nimismies Rudolf Dahlström teki rajantarkastusmatkan loppuvuonna 1879 apunaan kyytirättäri David Laiti ja lautamies Anders Aikio. Nimismies apulaisineen lähti matkaan lokakuussa kohti Polmakjärveä. Siellä asuvat kalastajasaamelaiset antoivat tiedoksi, että yksi norjalainen tokka oli ylittänyt rajan kaksi viikkoa sitten. Tämän seurauksena matka jatkui etelän ja kaakon suuntaan Kolmasoavitunturille, jossa nähtiin porojen jäljet ja pienempi tokka, joka kuului norjalaisille. Porot olivat niin säikkyjä, että minkäänlaista takavarikkoa ei voitu tehdä. Jälkien lähempi tarkastelu osoitti, että sudet olivat hajottaneet lauman pienempiin tokkiin. Iijärvellä tavattiin jälkiä 400 poron tokasta ja niin kutsutussa Myttivaarassa kaksi suden tappamaa poroa. Kun porojen jälkiä seurattiin, saavuttiin 30 päivä lokakuuta Johan ja Ivar Högmanin porokylään. Ivar Högman kertoi, että porot olivat nykyisin heidän yhdessä omistamassaan tokassa. Tämän seurauksena tokasta erotettiin 62 norjalaisten poroa, joista kuusi otettiin takavarikkoon. Ne myytiin heti eniten tarjoavalle.⁵⁹⁸

Ivar Högmanille annettiin määräys siltä varalta, että omistaja tai omistajat eivät itse nouda jäljelle jääneitä poroja kahden viikon sisällä, ne tulee viedä rajan yli. Matka jatkui 1. marraskuuta Paksumaahan ja kuuden päivän kuluttua saavuttiin nimismiehen puustelliin. Matkalla Petsikkotunturille ei tavattu mitään huomionarvoista ja 12. päivä saavuttiin Per Länsmanin

⁵⁹⁶ Inarin nimismiehen X. Nordlingin kirje 12.5.1877 nro 25 rajantarkastusmatkasta kuvernöörille. OLKA Ea4:443. OMA.

⁵⁹⁷ Inarin nimismiehen X. Nordlingin kirje 12.5.1877 nro 25 rajantarkastusmatkasta kuvernöörille. OLKA Ea4:443. OMA.

⁵⁹⁸ Utsjoen nimismiehen Rudolf Dahlströmin kirje 28.11.1879 nro 137 Oulun läänin kuvernöörille. KD Kruununpalvelijat nro 174/1879 OLKA Ea4:453. OMA.

porokylään. Täällä lautamies kertoi, että Länsmanilla oli jo pitkää ollut sellainen huono tapa, että hän kesäkuukausina poltti poronjäkälää suojellakseen suurta tokkaansa hyttysiltä. Häneltä tätä kysyttäessä hän kielsi koskaan tehneensä sellaista. Per Länsman haastettiin käräjille mainitusta ilkeväkälästä. Tämän jälkeen palattiin puustelliin. Matka jatkui 17. marraskuuta lännen suuntaan Outakoskelle ja sieltä leski Kristiina Pieskin porokylään. Lautamiehen mukaan siellä oli jo elokuusta saakka ollut vähintään 200 norjalaisten poroa, joista vain noin 100 oli jäljellä. Tunturisaamelainen Nils Pieski oli kuitenkin saanut tiedon siitä, että nimismies oli tulossa porokylään. Hän oli yhden Norjan ja kahden Suomen saamelaisen kanssa ajanut porot pois yhdessä äitinsä kanssa omistamastaan tokasta. Nyt jäljelle jääneistä poroista 10 otettiin takavarikkoon ja myytiin heti eniten tarjoavalle.⁵⁹⁹

Toisinaan rajaseudun asukkailla tuntui olevan epä tietoisuutta siitä, mistä raja Suomen ja Norjan välillä kulki. Esimerkiksi vuonna 1865 Inarin nimismiehen K.W. Ångelinin tekemällä rajantarkastusmatkalla hän kohtasi toiseen lapinkylään kuuluvan Norjan saamelaisen Aslak Tomman. Tämä oli pystyttänyt kotansa itse rajalinjalle Reissioavitunturin läheisyyteen ja laidunsi porojaan molemmin puoli rajaa. Asiaa häneltä kysyttäessä Tomma selitti, ettei hän varmasti tiennyt, mistä raja meni, koska tällä alueella ei ollut rajamerkkejä. Hän oli uskonut varmasti olevansa Norjan alueella. Tässä tapauksessa nimismies kehotti Tommaa pysyttelemään enemmän omalla alueella, jolloin Tomma oli heti purkanut leirinsä ja lähtenyt syvemmälle Norjan puolelle.⁶⁰⁰ Tässä tapauksessa voidaan nähdä nimismiehen melko suojea asenne rajan ylittävää porosaamelaista kohtaan. Tuliko kohtaamisesta konfliktitilanne, riippui ainakin osittain virkamiehen yleisestä asenteesta saamelaisia kohtaan.

Kuten esimerkeistä voidaan havaita, hyöty rajantarkastusmatkoista jäi usein marginaaliseksi. Muutamia takavarikkoja tehtiin, niiden jälkeen elämä palasi todennäköisesti ennalleen. Väestö teki selvästi yhteistyötä molemmin puolin rajaa, olivathan sukusihteet hyvin vahvoja. Rajan yli oli totuttu kulkemaan vapaasti jo vuosisatoja. Alueen saamelaisille Tenojoki ei ollut koskaan ollut väestöä erottava tekijä. Tilanne on vastaava kuin esimerkiksi Tornionjokilaaksoissa viitisenkymmentä vuotta aiemmin. Molemmin puolin rajaa puhuttiin samaa kieltä. Väestöllä oli sama kulttuuri ja elinkeinot vesirajasta huolimatta. Ennen rajanvetoja maata ja rantaa oli käytetty yhteisesti. Esteet tuntuivat asukkaista keinotekoiselta, mitä ne todellisuudessa olivatkin. Raja oli helppo vetää paperille, mutta ihmisten mielissä sitä ei ollut olemassa.

6.7. Suomen ja Norjan rajasulun vaikutukset maankäyttöön

6.7.1. Rajasulun vaikutus Norjassa

Rajasulun seuraukset olivat tuhoisat Norjan saamelaisten poronhoidolle. Norjan valtion porokomissio totesi vuonna 1852, että Itä-Ruujassa voitiin pitää vain 14 000 poroa ja lähes 10 000 poroa jouduttiin teurastamaan. Laidunta yritettiin säästää erityisjärjestelyin. Varangin niemimaa muun muassa määrättiin vuonna 1854 seudun ainoaksi kesälaitumeksi. Porojen hävikkiä jouduttivat varkaudet ja vahingonteot. Rajasulku aiheutti vaikeuksia erityisesti Koutokeinon porosaamelaisille, joilla jo ennestään oli suuria poromääriä. He menettivät mahdollisuutensa tuoda porot talvella Enontekiölle, mikä aiheutti tavattoman tungoksen Koutokeinon talvilaitumille. Ahdinko pakotti porosaamelaiset muuttamaan väljemmille maille. Vuosina 1853–1861 pelkästään Koutokeinosta muutti 223 saamelaista ja 22 000 poroa Enontekiön ja Ruotsin

⁵⁹⁹ Utsjoen nimismiehen Rudolf Dahlströmin kirje 28.11.1879 nro 137 Oulun läänin kuvernöörille. KD Kruununpalvelijat nro 174/1879 OLKA Ea4:453. OMA.

⁶⁰⁰ Inarin nimismies K. W. Ångelinin 29.11.1865 nro 47 rajantarkastusmatkasta kuvernöörille. Lapin kihlakunnan kruununvoudin C. W. Plantingin lähete kirje 30.12.1865 nro 473. KD I Lapin vouti nro 6/1866. OLKA Ea4:363. OMA.

puolelle, erityisesti Kaaresuvantoon. Ruotsin puolelta tulevia poroja kohdeltiin sekä Suomen että Norjan laitumilla karsaasti.⁶⁰¹

Rajan sulkeminen aiheutti suuria muutoksia myös muun muassa Utsjoen ja Itä-Ruijan alueella. Kaikki Norjan puolen poronhoitajien perheet Itä-Ruijasta olivat käyttäneet Suomen aluetta laiduntamiseen. Vuoden 1845 väestölaskennan mukaan Itä-Ruijassa oli 209 porosaamelasta, joilla oli yhteensä 27 806 poroa. Näistä 166 henkeä kuului Tenoon ja Polmakiin. Heillä oli poroja 17 540.⁶⁰²

Sellaiset Norjan puolen poronhoitajasuvut kuin Banne, Bigga (Ravna), Pieski, Eikjok, Gjermund ja Oksehode joutuivat muuttamaan jutaamisreittejään. Rajasulkuvuonna Itä-Ruijassa oli vielä 50 norjalaista poronhoitajaperhettä Itä-Ruijan alueella, joilla oli talvilaidun Suomen puolella rajaa. Heistä noin 1/3 vieraili Tenojokilaaksossa Suomessa. Vuoteen 1865 mennessä Suomessa vierailevien norjalaisten poronhoitajien määrä oli supistunut 22:een ja heillä oli yhteensä vähän yli 8000 poroa. Heistä kahdeksalla perheellä oli talvilaidun pohjois- ja länsipuolella Tenojokea eli niin sanotulla Polmakin tunturialueella. Perinteisesti aluetta käyttäneitä porosaamelaissukuja olivat Bigga (Ravna), Bisk (Schancke) ja Banne (Lavre).⁶⁰³

Utsjoella puolestaan oli ainakin 27 sellaista perhettä, jotka laidunsivat porojaan Jäämeren rannoilla. Myös he menettivät laidunnusoikeuden rajasulun myötä. Vain yksi perhe Utsjoelta, Anders Jonssen Ingerin perhe, muutti Polmakiin.⁶⁰⁴

Norjan puolella rajaa poronhoito supistui voimakkaasti rajasulun jälkeen. Syntyi riitoja laidunmaista, joka aiheutti sen, että porovarkaudet lisääntyivät. Laidunmaat olivat loppuun kulumineet. Erityisesti Kaarasjoen poromäärät laskivat nopeasti vuosien 1865–1875 välisenä aikana. Rajasulkuvuonna Koutokeinon alueella oli noin 33 000 ja Kaarasjoen alueella 21 000 poroa. Vuonna 1865 vastaavat luvut olivat 28 200 ja 22 700 ja kymmenen vuotta myöhemmin (1875) 30 000 ja 15 300 poroa. Vuonna 1875 Norjan viranomaiset nimesivät poronhoitokomitean, Den finmarkske Fjeldfin-Komission, jonka tuli selvittää ja tehdä ehdotuksia porosaamelaisten tilanteen parantamiseksi Ruijassa. Mukana komissiossa oli myös porosaamelaisten edustajia.⁶⁰⁵

Kuninkaallinen päätös 13. heinäkuuta 1871 oli määritellyt Koutokeinon ja Kaarasjoen yhteiset talvilaidunmaat Jesjoelta Suomen rajan takaa. Riidat laitumista olivat kuitenkin lisääntyneet. Koutokeinon porosaamelaist halusivat siirtää rajaa pohjoisemmaksi, koska tarvitsivat lisämaita lisääntyneille poroilleen. Riita maista jatkui aina 1900-luvulle saakka. Näiden riitojen johdosta muutamat Koutokeinon porosaamelaist saivat luvan muuttaa Kaarasjoen alueelle. Kuntakokous vastusti aluksi muuttoa, mutta sen täytyi vähitellen hyväksyä hakemukset. Vuonna 1877 luvan muuttoon saivat Johannes Johansen Kemi, Mathis Persen ja Per Persen Sara, vuonna 1882 Ivar Aslaksen Lille, vuonna 1884 leski Marit Johnsdatter Sombi ja John Aslaksen Gaino sekä vuonna 1887 Nils Jonsen Somby.⁶⁰⁶

6.7.2. Rajasulun vaikutus Utsjoella ja Inarissa – muuttoliike

Suomen Lapissa poronhoito voimistui yllättävän hitaasti rajasulun jälkeen, vaikka sulun nimenomaan oli kaavailtu helpottavan poronhoitoa alueella. 1850-luvun kuvernöörin kertomusten mukaan poromäärä jopa väheni. Vasta 1862 todettiin porojen määrän lisääntyneen.

⁶⁰¹ Tikkanen 1964, 160–161.

⁶⁰² Solbakk 2001, 132.

⁶⁰³ Solbakk 2001, 132, 107–108.

⁶⁰⁴ Solbakk 2001, 132.

⁶⁰⁵ Solbakk 2000, 339.

⁶⁰⁶ Solbakk 2000, 342.

Rajasulku aiheutti suuria vaikeuksia Utsjoen porosaamelaisille, joista osan oli muutettava Norjaan, osan Inariin. Se oli merkittävä käännekohta myös inarilaisille, sillä rajasulun jälkeen edellytykset poronhoidolle paranivat. Nimismiesten kertomusten mukaan inarilaisilla oli vuonna 1855 yhteensä 2000 poroa, viisi vuotta myöhemmin 1870.⁶⁰⁷

Inarilaisperheillä oli 1860-luvulla poroja keskimäärin 20–60, jollakin jopa 100. Vuonna 1860 pedot ja taudit karsivat porojen määrää jonkin verran, mutta viisi vuotta myöhemmin porojen määrä oli jälleen kivunnut yli 2000:n. Poronhoito alkoi vähitellen elpyä niin, että poroja oli 1870-luvun puolivälissä jo noin 9000.⁶⁰⁸ Selvää on, että poromäärän kasvu Inarissa oli yhteydessä porosaamelaisten alueelle muuttoon.

Utsjoen seurakunnan kirkonkokouksessa 24. kesäkuuta 1880 käsiteltiin kysymystä, jossa Inarin kappeliseurakunnan asukkaat olivat ilmoittaneet halunsa erota Utsjoesta omaksi kirkkoherrakunnaksi. Inarilaiset olivat esittäneet, että ellei tätä voitaisi toteuttaa, Inari määrättäisiin emäseurakunnaksi ja Utsjoki kappeliseurakunnaksi. Tämän yhteydessä utsjokelaiset olivat esittäneet sen toivomuksen, että Utsjoen tunturisaamelaisille myönnettäisiin oikeus laiduntaa porotokkia Inarin seurakunnan pohjoisosissa. Vaihtoehtona utsjokelaiset olivat esittäneet rajan käymistä Inarin kanssa siten, että Utsjoki olisi saanut lisäalueita Inarin puolelta. Senaatti pyysi asiasta lausunnot kruunun nimismies Xenofon Nordlingilta, joka edusti omaa ja seurakunnan näkemystä asiasta, sekä maanmittauksen ylihallituksen lausunnon. Lausuntojen pohjalta ilmeni, että raja Utsjoen ja Inarin välillä oli edelleen käymättä. Senaatti katsoi, että tulevien erimielisyyksien välttämiseksi raja tuli käydä, merkitä kartalle, paaluttaa maahan ja pyykittää.⁶⁰⁹

Senaatti antoi kuvernöörille määräyksen, että tämän tuli käskä läänin maanmittaria ja kihlakunnan kruununvoutia yksissä tuumin kunnallislautakunnan ja kruunun nimismiehen kanssa pitämään kokousta Utsjoen ja Inarin seurakunnan asukkaiden kesken. Kokousten tarkoituksena oli saada selville kuntalaisten lopulliset vaatimukset ja toiveet sekä mahdollinen vapaaehtoinen sopimus rajankulusta kuntien välillä.⁶¹⁰

Yleinen kokous Utsjoella pidettiin 15. maaliskuuta 1885 käräjätuvassa Utsjoen kirkonkylässä. Kokouksessa kruunun nimismies ehdotti, että seurakuntalaiset sopisivat asiasta hyväntahtoisesti inarilaisten kanssa niin, että molempien pitäjiä porokarjoja omistavat tunturisaamelaiset saisivat kaikkina vuodenaikoina vapaasti ja ilman, että häiritsisivät toisiaan, syöttää porotokkia toisen pitäjän alueella. Seurakuntalaiset suostuivat tehtyyn ehdotukseen sekä esittivät, että inarilaiset luovuttaisivat Utsjoen pitäjäläisille vähäisen maakaistaleen Petsikkotunturilta suoraa linjaa aina niin kutsuttuun Wuobmivein tunturijoen suuhun saakka. Tämä pieni joki laski vetensä Inarijokeen. Kokouksessa läsnä ollut porosaamelainen ja Inarin seurakuntalainen Jon Helander suostui esitykseen ja lisäsi, ettei nyt anottu maakaistale vahingoittaisi lainkaan Inarin porolappalaisia.⁶¹¹ Inarilaisten kokouksesta ei ole säilynyt pöytäkirjajäljennöstä. Porosaamelaisten muuttovirta, joka alkoi Utsjoelta Inariin 1880-luvun alkupuoliskolla, kieli siitä, että inarilaiset antoivat luvan alueidensa käyttöön myös omassa kokouksessaan.

⁶⁰⁷ Tikkanen 1966, 73, 143.

⁶⁰⁸ Nimismiesten kertomukset pitäjän tilasta 1855, 1860, 1865, 1875. Lapin KKrvA BII: 12, 16, 19, 25. OMA; Lapin komitean mukaan poroja olisi ollut vuonna 1850 jo 7000, mutta sen tiedot ovat toisen käden lähteistä, sillä komitea toimi 1900-luvun vaihteessa ja julkaisi mietintönsä vuonna 1905. Kysymystaulut: Inari. Lapin komitean arkisto Hcb:1. OMA.

⁶⁰⁹ Siviilitoimituskunnan kirje 8.11.1881 nro 919 Oulun läänin maaherralle. KD I os. Siviilitoimituskunta 47/1882. OLKA Ea2:39a. OMA; Utsjoen nimismiehen kirje 19.3.1885 nro 25. KD I os. 54/1884. OLKA Ea2:43a. OMA.

⁶¹⁰ Siviilitoimituskunnan kirje 8.11.1881 nro 919 Oulun läänin maaherralle. KD I os. Siviilitoimituskunta 47/1882. OLKA Ea2:39a. OMA.

⁶¹¹ Kopio Utsjoen seurakunnan yleisestä kokouksesta 15.3.1885. OLKA KD I os. 54/1884. Ea2:43a. OMA.

Kyseisestä aineistosta saa sellaisen kuvan, että Utsjoen porosaamelaiset olisivat ensimmäistä kertaa ryhtyneet laiduntamaan Inarin pitäjän puolella rajaa. Näin ei kuitenkaan muun lähdeaineiston perusteella ole. Tämä ilmenee muun muassa Lapin kruununvoudin kertomuksesta vuodelta 1866. Hän oli tehnyt alueellaan tammi- ja helmikuun aikana tarkastusmatkan ja kuvaili aluettaan lapinmaittain. Inarin osalta hän totesi, että Inarissa pysyvästi oleskelevia tunturi- ja muuttosaamelaisia oli vain kaksi perhettä eli yhteensä kahdeksan henkeä. He elivät nomadielämää ja heidän ainoa elinkeino oli poronhoito. Porotokka kohosi muutamaan sataan. Utsjoen tunturisaamelaisilla oli oleskelupaikkansa laajalla tunturialueella Tenojoen itäpuolella yhtä hyvin Utsjoen kuin Inarinkin alueella, mutta heidät oli pantu kirjoihin ikään kuin kuuluisivat vain Utsjoelle. He elivät poroistaan ja tokat varakkaimmilla nousivat tuhansiin.⁶¹²

Joka tapauksessa Inariin muutti pysyvästi tunturisaamelaisia niin, että heidät merkittiin myös kirkonkirjoihin ja veroluetteloihin; Jomppasen suvun jäseniä muutti 1880-luvulla Menesjärven seudulle; Länsmanin sukua muutti lisää vuonna 1880 Lismajoelle Ivalojoen latvoille; Aikion suvun jäseniä saapui 1890-luvulla Lemmenjoen alueelle; Kitin sukua muutti 1880-luvulla eri puolille Inaria; Högman-sukua tuli 1880-luvulla Inarin koillisosiin.⁶¹³

6.7.3. Virkamiesten eriäviä näkemyksiä – porosaamelaisten asemasta kansainvälinen sopimus

Suomen ja Ruotsin välisen valtakunnanrajan sulkeminen porosaamelaisilta tuli esille ensimmäisen kerran vuonna 1882. Tuolloin ministerivaltiosihteeri pyysi ulkoministeriön lausuntoa koskien Suomen senaatin ehdottamaa rajan sulkemista. Sulkemista ehdotettiin tässä vaiheessa väliaikaisena toimenpiteenä, kunnes lopullinen ratkaisu saataisiin Ruotsin ja Suomen välillä aikaiseksi. Senaatti oli vakuuttunut sulun välttämättömyydestä. Porosaamelaisten asemasta haluttiin saada lisävalaistusta koskien Suomen Lapissa sillä hetkellä vallitsevaa tilannetta. Tarkoituksena oli lappalaisten aseman ja olosuhteiden järjestäminen kansainvälisen sopimuksen avulla ja tuella.⁶¹⁴

Jotta kansainväliseen sopimukseen päästäisiin, oli selvitettävä nomadista elinkeinoa harjoittavan väestön tarpeet ja olosuhteet verrattuna vakinaisesti paikallaan asuvaan väestöön. Tietoja oli sitten verrattava Ruotsin ja Norjan saamelaisten tilanteeseen ja heidän asemaansa Suomessa. Tarpeellisten tietojen saamiseksi ulkoministeriö pyysi ministerivaltiosihteeriltä valaistusta eräisiin saamelaisiin koskeviin kysymyksiin.⁶¹⁵

Ulkoministeriö tiedusteli, mitä seurauksia vuoden 1853 Suomen ja Norjan rajasululla oli ollut ja kuinka suuri määrä Norjan lappalaisia oli tämän jälkeen siirtynyt Suomen puolelle ja kuinka paljon heitä oli täällä henkikirjoitettuna. Ulkoministeriölle oli epäselvää, missä Suomen pitäjissä poronomadeja asui ja mikä oli heidän suhteensa kiinteästi asuvaan väestöön. Haluttiin tietää, missä porosaamelaiset laidunsivat eloaan kesäisin. Tiedusteltiin myös, kuinka paljon poroja nomadeilla ylipäättään oli ja millä tavalla poromäärät jakautuivat rajapitäjien, Enontekiön, Utsjoen ja Inarin kesken. Edelleen esiin nousi jo rajasulkua edeltänyt kysymys, oliko meidän lappalaisillamme Ruotsin ja Norjan laidunmaiden tarvetta vai tultiinko toimeen omilla laitumilla. Edelleenkin oli epäselvää, kuinka pitkälle Ruotsin ja Norjan saamelaiset poroineen Suomen puolelle tunkeutuivat ja mitkä pitäjät kärsivät niistä eniten. Haluttiin myös

⁶¹² Lapin kruununvoudin C.W. Plantingin kertomus 24.4.1866 nro 135 kuvernöörille tarkastusmatkasta. KD Lapin vouti I nro 14/1966. OLKA Ea4:363. OMA.

⁶¹³ Hustich 1942a, 57; Inarin henkikirja 1880. Inarin NmA Ha:1. OMA.

⁶¹⁴ Kopio ulkoministeriön kirjeestä 1.3.1883 nro 1582 ministerivaltiosihteerille. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

⁶¹⁵ Kopio ulkoministeriön kirjeestä 1.3.1883 nro 1582 ministerivaltiosihteerille. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

tietää, kummalla väestöryhmällä, lappalaisilla vai suomalaisilla, oli ylivalta Pohjois-Suomessa.⁶¹⁶

Ulkoministeriö oli tietoinen siitä, että maanviljelyä ja karjanhoitoa harjoittavaa väestöä asui Enontekiöllä, mistä elinkeinot olivat levinneet Muonionniskaan, Kittilään, Sodankylään ja Inarinjärven toiselle puolelle. Tämän jälkeen ”kolonisaatio” oli jatkanut etenemistään Ivalo- ja Vaskojokea ylöspäin. Juuri tällä alueella nomadiväestö ja kiinteästi asuva väestö oli joutunut törmäyskurssille. Sen sijaan ulkoministeriössä oltiin epätietoisia siitä, kuinka pitkälle pohjoisessa ja luoteessa kiinteä asutus oli edennyt ja millä tavalla Suomen Lapin asuttaminen ylipäätään oli edennyt. Haluttiin myös selvittää, kuinka suuri väestömäärä Suomesta vuosittain lähti Varanginvuonolle pyyntiin ja kuinka suuri määrä väestöstä sai pääasiallisen toimeentulonsa tuosta pyynnistä.⁶¹⁷

Matkalla paikallisviranomaisille kysymykset olivat muuttaneet jonkin verran muotoaan.⁶¹⁸ Joka tapauksessa ennen vastausten antamista Inarin ja Utsjoen silloinen nimismies Xenofon Nordling oli pyytänyt kysymyksiin lausunnon Inarin ja Utsjoen pitäjien kunnallishallituksilta. Ne olivat omalta osaltaan vastanneet ulkoministeriön Oulun läänin kuvernöörin ja Lapin kihlakunnan kruununvoudin kautta esittämiin kysymyksiin. Vuonna 1853 rajasulun osalta, jolla norjalaisilta porosaamelaisilta kiellettiin laitumien käyttäminen Suomen alueella, oli ollut erittäin suotuista vaikutus. Poronjäkäliä oli säilynyt Suomen alueella yleisesti ottaen paremmin, lukuun ottamatta muutamaa harvaa paikkaa, missä rajojen epäselvyys oli aiheuttanut tahallista syöttöä 1/2 peninkulman leveydeltä mainitulla maakaistaleella. Jäkälä oli noussut arvoonsa Norjassa rajasulun jälkeen ja teki siitä sen vuoksi merkittävän vientiartikkelin. Porolaitumet Norjan puolella olivat erittäin huonoja ja ylilaidunnettuja niin, että suuri osa norjalaisten poroista kuoli lumisten talvien aikana nälkään. Eläimistä tuli muutenkin heikkoja ja pieniä sekä kelvottomia vetojuhtia niin, että norjalaisten oli itsekin ostettava vetoporonsa Inarista ja Venäjältä. Samalla norjalaiset kuormasivat poronsa vientitavaroilla ja tämä teki siitä inarilaisille suuren tulonlähteen. Lisäksi nälkään kuolleiden porojen lihat ja nahat maksoivat puolet vähemmän kuin suomalaisten porojen.⁶¹⁹

Norjan tunturisaamelaisia, säädöksen voimaantulon jälkeen, ei ollut muuttanut Suomeen. Syynä olivat suuret vaikeudet olla Suomen kansalainen. Norjalaisten Suomeen muutto ei myöskään ollut toivottavaa, sillä pienemmällä määrällä poroja oli riittävät laitumet. Pelättiin, että käy, kuten Norjassa, jossa ylilaidunnuksen vuoksi poroja kuoli nälkään ja niiden kannat huononivat. Myös kruununvoudilla oli se käsitys, että Norjan porosaamelaisia ei ollut muuttanut Suomeen vuoden 1853 jälkeen. Inarin ja Utsjoen seurakunnissa oli paimentolaissaamelaisia 5 % suhteessa muuhun väestöön. He ruokkivat talvisin poronsa jäkälällä, jota kasvoi tuntureilla molempien seurakuntien alueella. Mitään rajajärjestelyjä seurakuntien välillä ei tähän mennessä ollut toteutettu, koska porot kesäaikaan kuluttivat merkityksettömän määrän poronjäkälää. Ne söivät kesäisin vihreää sammalkasvustoa ja lehdeksiä. Paimentolaisilla porosaamelaisilla oli Inarissa 7200 ja Utsjoella 1700 poroa.⁶²⁰

⁶¹⁶ Kopio ulkoministeriön kirjeestä 1.3.1883 nro 1582 ministerivaltiosihteerille. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

⁶¹⁷ Kopio ulkoministeriön kirjeestä 1.3.1883 nro 1582 ministerivaltiosihteerille. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

⁶¹⁸ Lähdeaineistosta ei ole löytynyt tarkkoja kysymyksiä, sen sijaan nimismiesten vastaukset kysymyksiin ovat säilyneet.

⁶¹⁹ Inarin ja Utsjoen piirin nimismiehen kirje 6.7.1883 nro 55 kruununvouti Ahngerille. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

⁶²⁰ Kruununvouti Ahngerin kirje 26.6.1883 nro 362 maaherralle ja Inarin ja Utsjoen piirin nimismiehen kirje 6.7.1883 nro 55 kruununvouti Ahngerille. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

Nordlingin mukaan Suomen paimentolaisilla ei ollut pienintäkään tarvetta Norjan laidunmaille, koska siellä ei ollut kunnollista laidunta. Toisekseen vei oman aikansa totutella porot oleskelemaan uudella paikkakunnalla. Norjalaisten poroja ei ollut enää rajasulun jälkeen tunkeutunut pidemmälle sisämaahan kuin puolen peninkulman päähän rajasta. Uudisasutus Inarissa ja Utsjoella oli jatkanut levittäytymistään yli koko alueen sekä pohjoisessa, idässä että lännessä aina Norjan rajan läheisyyteen saakka, lukuun ottamatta tunturiseutuja. Väestöstä 2/3 oli vakinaisesti paikallaan asuvaa 1/3 ollessa liikkuvaa.⁶²¹

Tiedustelun tekee mielenkiintoiseksi se, että jopa virkamiehistön keskuudessa oli erilaisia näkemyksiä nomadien asemasta ja oloista alueella. Lapin kihlakunnan kruununvouti Charles Emile Ahnger esitti nimismiesten näkemyksistä poikkeavia lausuntoja. Hänen mielestään rajasululla oli ollut väestölle haitallisia vaikutuksia. Koska Norjan tunturialueet olivat metsätömiä, muodostui sinne niin kovia yhteen pakkautuneita luminietoksia, että porojen oli mahdotonta polkea niitä rikki saadakseen niiden alla kasvavaa jäkälää. Tämän seurauksena oli erityisesti nuoria poroja kuollut nälkään. Norjan saamelaiset olivat kruununvoudin mukaan samaa heimoa/sukua (*stam*) ja avioliittojen kautta usein jopa läheistä sukua Suomen saamelaisille. Norjan lappalaisten oli talvisaikaan raivoavien lumimyrskyjen vuoksi pakko etsiä metsään ja suojaan pahojen ilmojen raivotessa tuntureilla, sille sinne he saattoivat pystyttää kotansa suojaan tuulelta. Koska Norjan Lapissa oli vähän metsää, heidän oli pakko tulla Suomen puolelle.⁶²²

Kruununvouti oli tehnyt matkan vuonna 1877 tammikuussa Norjan Koutokeinoon, jossa oli tavannut useita lappalaisperheitä. Kruununvouti kuvaa seikkaperäisesti kokemaansa matkaa, jonka seurauksena hän osoitti suurta ymmärtämystä Norjan porolappalaisia kohtaan. Hän oli saanut kokea 30 ° pakkasen ja avoimella tunturilla raivonneen myrskyn, josta hänellä ei ollut tätä ennen ollut kaukaisintakaan käsitystä. Norjan saamelaisten oli välttämätöntä puolustaa itseään ja lapsiaan sekä porotokkia Suomeen metsäseudulla. Näin he tekivätkin, huolimatta voimassaolevasta rajasulusta. Kruununvoudin näkemyksen mukaan joka talvi Suomen alueen lähellä oleskeli, enemmän tai vähemmän lähellä Norjan rajaa, suuri joukko Norjan saamelaisia, joita oma väestömme suojeli. Tästä hyvästä Suomen puolen asukkaat pakottivat norjalaiset antamaan itselleen kaikenlaisia etuisuuksia ja lahjoja. Norjan saamelaiset oli välttämättömiä meidän väestömme olemassaololle, sillä ilman norjalaisten poroja Suomen puolen lappalaiset eivät kyenneet viemään maasta niin tarpeellisia polttopuu-, heinä- ynnä muita kuormiaan.⁶²³

Voimassa olevan kiellon avulla estettiin vapaa ja tarpeellinen porojen laiduntaminen, joten Norjan poronomadien oli pakko pysytellä rajan läheisyydessä, jotta he hädän ja vainon hetkinä voivat pelastautua oman maansa puolelle. Tämän vuoksi rajaseudut olivat lähes loppuun laidunnettuja ja loppuun hakattuja ja tulisi kestävämpiä miespolvia, ennen kuin laidunmaat olisivat jälleen kelpollisia. Seurauksena monista Norjan lappalaisten kärsimyksistä, he olivat Suomessa ollessaan osoittaneet vihamielisyyttä suomalaisia kohtaan ja sen vuoksi kostaneet suomalaisten Norjan puolelle karanneille poroille. Kruununvoudin näkemyksen mukaan tilanne oli mennyt vain huonompaan suuntaan vuoden 1853 kiellon jälkeen.⁶²⁴

⁶²¹ Inarin ja Utsjoen piirin nimismiehen kirje 6.7.1883 nro 55 kruununvouti Ahngerille. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

⁶²² Kruununvouti Ahngerin kirje 26.6.1883 nro 362 maaherralle. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

⁶²³ Kruununvouti Ahngerin kirje 26.6.1883 nro 362 maaherralle. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

⁶²⁴ Kruununvouti Ahngerin kirje 26.6.1883 nro 362 maaherralle. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

Kruununvoudin näkemykset erosivat myös Norjan laitumien välttämättömyyden suhteen nimismiesten näkemyksistä. Suomen saamelaiden oikeus saada esteettömästi kulkea alas Jäämeren rantaan oli yhtä tärkeää kuin norjalaisten oikeus saada talvisaikaan tulla Suomen rajojen sisälle metsäalueelle. Jäämerelle pääsevät porot olivat paremmassa kunnossa kuin sisämaassa vuoden ympäri asuvat. Kesällä porot talloivat tunturilla jalkoihinsa poronjäkälän, joka tällä tavalla kului loppuun. Suomen lappalaisilla oli kruununvoudin mukaan suuri Norjan kesälaitumien tarve. Hän oli päinvastaista mieltä Muonionniskan nimismiehen kanssa siitä, että Jäämerelle pääsy ei ollut välttämätöntä.⁶²⁵

Asutuksen suhteen kruununvouti totesi, että Inarissa oli useita tiloja, joissa harjoitettiin maanviljelyä. Uudistiloja voitiin perustaa enemmänkin Inarijärven rannoille, ja voitiin olettaa, että alue soveltuisi paremmin maanviljelyyn kuin mitä suhteessa sen sijaintiin voitiin olettaa. Utsjoella kaikki tilat sijoittuivat Teno- ja Utsjokien varsille. Kruununvoudin mielestä niiden synty ja olemassaolo oli luonnonvastaista, sillä maa tuotti vain vähän ruokaa ihmisille ja heinäkasvukin oli niin vähäistä, että lehmiäkin pitäminen tuntui mahdottomalta. Tästä huolimatta, jopa varsin varakkaat talot olivat alueella tavallisia. Eläinten ylläpitoa varten nurmet täytyi vuosittain lannoittaa, muuten ne eivät tuottaneet yhtään heinää. Jopa Suomen kaikkein pohjoisimmassa nurkassa oli uudistila.⁶²⁶

Koska paikallisten virkamiesten näkemykset erosivat näinkin voimakkaasti toisistaan, maaherra pyysi lausuntoa asiasta vielä kolmannelta taholta, nimittäin Oulun kihlakunnan kruununvouti L.W. Nordbergilta. Nordberg yhtyi nimismiesten näkemyksiin siitä, että säädös, joka kielsi norjalaisia asettumasta porotokkineen Suomen alueelle, oli ollut erittäin hyvä. Yksikään Norjan lappalainen ei ollut kirjoittautunut Suomen väestön joukkoon, sen sijaan suuri määrä Norjan saamelaisia oli mennyt Ruotsin Lappiin, samalla tavalla Ruotsin saamelaiset olivat tunkeutuneet Suomeen.⁶²⁷

Lapinkomitean mietinnön mukaan porosaamelaiden määrä vuonna 1905 Inarissa oli 23 perhettä, yhteensä 118 henkeä. Mietinnön taulukot eivät erittele Inarin saamelaisia toisistaan, eivätkä näin ollen kerro, kuinka paljon heistä oli kalastajasaamelaisia.⁶²⁸ Koska tiedetään, että porosaamelaiset olivat muuttaneet alueelle myöhemmin, taulukoiden lukumäärään on laskettu kaikki alueen saamelaiset, olivatpa he kalastajia tai poronhoitajia.

Virkamiehille itselleenkin näyttäisi paikka paikoin olleen arvoitus, kuinka suuri määrä loppujen lopuksi porosaamelaisia muutti Ruotsin ja Norjan kautta Suomeen. Kysymys on laaja ja koskettaa koko Skandinavian alueen saamelaisia. Jotta voisimme luoda muuttoliikkeestä ja sitä edeltäneestä sekä seuranneesta kehityksestä riittävän kokonaiskuvan, pitäisi tutkimus ulottaa sekä Ruotsin että Norjan puolelle rajaa. Kuten jo tämän tarkastelun perusteella voidaan todeta, asiakirja-aineistoa aiheesta on ylittä valtionjohtoa ja ulkoministeriötä myöten, tilanne on varmasti sama myös Ruotsin ja Norjan arkistoissa. Kaiken mahdollisen aineiston etsiminen ja läpikäyminen vaatisi kuitenkin oman tutkimuksensa, ennen kuin riittävä kokonaiskuva porosaamelaiden muuttoliikkeestä voidaan luoda.

Jo tuon ajan virkamiehet tiedostivat siis sen, että porosaamelaiden erilainen elämäntapa vaati erityissäädöksiä. Vallitsi kuitenkin suuri erimielisyys siitä, oliko Jäämeren rannikolle pääsy elinkeinolle välttämätöntä vai ei. Joka tapauksessa tunnustettiin se, että vain kansainvälisellä

⁶²⁵ Kruununvouti Ahngerin kirje 26.6.1883 nro 362 maaherralle. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

⁶²⁶ Kruununvouti Ahngerin kirje 26.6.1883 nro 362 maaherralle. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

⁶²⁷ Kruununvouti Nordbergin kirje 24.10.1883 nro 820 maaherralle. OLKA Senaatin virkamiehet I os. 2/1883. Ea2:39a. OMA.

⁶²⁸ Lapin komitean mietintö, 15, 18–20. KM nro 3/1905.

sopimuksella voitiin saada aikaan tyydyttävä ratkaisu. Kansainvälinen sopimus saamelaisten aseman ja heidän elinkeinjensa sekä elämäntapansa turvaamiseksi ei siis ole mikään nykyajan tavoite, sillä sellainen yritettiin aikaansaada jo 1880-luvulla, siinä kuitenkin onnistumatta. Koska sopimusta ei saatu aikaan, oli elinkeinon ja sen harjoittajien jälleen sopeuduttava uuteen tilanteeseen, jossa vanha perinteinen jutaaminen Jäämeren rannikon ja sisämaan välillä lopullisesti päättyi.

6.8. Poronhoidon kehitys Inarissa ja Utsjoella

Edellä on esitelty rajasulkuun johtaneita tapahtumia ja sitä seurannutta porosaamelaisten muuttoliikettä Inarin ja Utsjoen alueella. Kehitystä voidaan tarkastella myös toisesta näkökulmasta, nimittäin poromäärässä tapahtuneina muutoksina. Varhaisimmat tiedot yksittäisen henkilöiden omistamista poroista ovat vuodelta 1776. Tuolloin Inarin suurin poronomistaja oli lautamies Anders Andersson Musta, jolla oli 48 poroa, toisena tuli Matts Mattsson Saijets 40 porollaan. Sekä Anders Jönsson Morottajalla että Mårten Henriksson Wallella oli molemmilla 30 poroa. Yhteensä inarilaisilla oli 622 poroa.⁶²⁹ Silloinen Inarin väestö koostui Inarin kalastajasaamelaisista ja uudisasukkaista, joilla edellisillä oli yhteensä 603 ja jälkimmäisillä 19 poroa. Sanomattakin on selvää, että tuossa vaiheessa poroilla oli enemmänkin kuljetuksellista merkitystä ja niitä käytettiin peurojen houkutuseläiminä peuranpyynnin yhteydessä.

Inarin poromäärät pysyivät alhaisina aina niin kauan kuin rajasulku astui voimaan. Senkin jälkeen poronhoito alueella elpyi yllättävän hitaasti. T.I. ITKONEN arvelee 1830-luvun lopussa ja 1840-luvun alussa noin sadan ruijansuomalaisen perheen oleskelleen talvisin Utsjoen ja Inarin alueella, laiduntavia poroja heillä oli noin 50 000. Inarin oma poronhoito ei päässyt kehittymään, sillä jäkälämaiden väitettiin kuluvan porolaumojen alla.

Lapin kihlakunnan perustamisen jälkeen Inari ja Utsjoki saivat oman nimismiehensä, joiden kertomukset alueelta alkavat vuodesta 1839 lähtien. Kertomukset sisältävät muun muassa tietoja väkiluvusta ja niiden muutoksista, vuosittaisen sadon laadusta ja sen riittävyydestä, yleisestä terveydentilasta, siveellisyydestä, uudistilojen perustamisesta, teistä, elinkeinon tilasta, verojen maksusta, verorästeistä ja yleisistä huomionarvoisista seikoista.⁶³⁰ Näitä kertomuksia täydentämään syntyivät vuodesta 1842 lähtien kertomukset maanviljelyn, kaupan ja elinkeinon tilasta. Samaan aikaan nimismiehet velvoitettiin laatimaan myös kolmivuotiskertomukset piiriensä tilasta.⁶³¹ Nimismiesten antamien kertomusten mukaan Inarin ja Utsjoen poromäärä kehittyi seuraavan taulukon mukaisella tavalla.

TAULUKKO 8

Poromäärän kehitys Utsjoella ja Inarissa vuosina 1845–1905

Vuosi	Utsjoki	Inari
1845	7442	-
1850	5874	1570
1855	1743	2000
1860	4571	1870
1861	5000	2033
1862	5134	2166
1864	5797	2050

⁶²⁹ Lapinveroluettelo 1776: Utsjoen pitäjä, Inarin kylä. Norra Lappmarkens FA mikrofilmi FR 1514. HLA.

⁶³⁰ Nimismiesten kertomukset piiriensä tilasta 1839. Lapin KKrvA BII:2. OMA.

⁶³¹ Nimismiesten kertomukset maanviljelyn, kaupan ja elinkeinon tilasta 1842. Lapin KKrvA BII:2. OMA; Nimismiesten kolmivuotiskertomukset piiriensä tilasta 1842–1844. Lapin KKrvA BII:5. OMA.

Vuosi	Utsjoki	Inari
1865	6000	2020
1870	4600	6000
1875	5500	-
1880	3463	9025
1885	2771	12 850
1890	3373	23 788
1895	3835	35 943
1900	4678	34 692
1905	4781	27 610

Lähteet: Nimismiesten kertomukset piiriensä tilasta 1845–1875. Lapin KKrvA BII:5, 12, 17, 19, 23, 25. OMA; Lapin kihlakunnan kruununvoudin kertomus maanviljelyn, kaupan ja elinkeinojen tilasta 1848–1850. OLKA Ea4:258. OMA; Maaherran vuosikertomuksia. Taulu nro 4, talven yli elätettyjen luontokappaleiden lukumäärä 1876–1889, 1890–1895. OLKA Hb:4 ja 6. OMA; Lääninkirjurin konttorissa laaditut yhteenvedot kruununvoutien tilastoista. Taulu nro 4, talven yli elätettyjen eläinten lukumäärä 1896–1909. OLKA Hc3:1. OMA.

Lapin komitea totesi 1900, että poronhoito oli edelleenkin lappalaisten pääelinkeino, se vain oli muuttanut muotoaan. Aikojen kuluessa myös suomalaiset, niin talolliset kuin talottomatkin, olivat ryhtyneet hoitamaan poroja. Paimentamistavassa suomalaisten ja saamelaisten välillä oli huomattava ero. Ero oli nähtävissä myös eri elinkeinoa harjoittavien saamelaisten välillä. Tunturisaamelainen kulki porojensa mukana ympäri vuoden, mutta oli vähitellen siirtymässä paimennustapaan, jossa porot laskettiin vapaaksi vasomisen ja merkitsemisen jälkeen. Tunturisaamelaisten joukossa oli kuitenkin vielä myös heitä, jotka paimensivat porojaan kesät talvet. Perinteisillä paimentolaisalueilla vuotuiset jutaamismatkat olivat lyhentyneet rajasulkujen seurauksena. Rajasulut 1852 ja 1888 olivat aiheuttaneet kriisien kauden, jolloin uudet yrittäjät olivat nousseet poronhoitajasuvuiksi. Paimentolaissaamelaisten olivat joutuneet laiduntamisvaikeuksiin ja siirtymään alueelta toisella, jopa maasta toiseen. Vanhoja porosaa-melaissiitoja oli hajonnut ja uusia oli syntynyt. Toinen paimentolaisporonhoitoa muuttanut tekijä oli Suomen senaatin vuonna 1898 poronhoitajille määräämä velvoitus paliskuntien perustamisesta. Poroja sai syöttää valtion mailla vain, mikäli kuului paliskuntiin.⁶³²

Talollisiksi asettuneiden saamelaisten poronhoito oli myös muuttanut muotoaan. Kalastaja- ja metsäsaamelaisten olivat luopuneet vuosikiertoon perustuvasta elämästään, asettuneet asumaan kiinteämmin paikalleen ja ryhtyneet karjanhoidon ja maanviljelyn ohella hoitamaan poroja. Tilattoman väestön alakomitea, joka selvitti karjan ja porojen omistusta Suomen maalaiskunnissa, totesi vuonna 1901, että vuosisadan alkuun mennessä siirtyminen kiinteään asumismuotoon oli tapahtunut jo siinä määrin, että enemmistö saamelaisista oli maanviljelysväestöä, vaikkakin samalla harjoitti poronhoitoa.⁶³³

Selvityksessä todettiin lisäksi, että poronhoito oli voittanut jalansijaa yhä enemmän myös kiinteästi asuvan suomalaisen väestön keskuudessa. Paikoin siitä oli tullut jopa suomalaisen väestön todellinen pääelinkeino, jolloin maanviljely ja karjanhoito olivat jääneet sivuelinkeinojen asemaan. Inari ja Utsjoki poikkesivat muista Suomen maalaispaikkakunnista siinä, että kaikkialla muualla suomalaiset poronomistajat olivat vallanneet alaa saamelaisilta poronomistajilta. Saamelaiset olivat poronhoitajina enemmistönä Lapin kihlakunnan alueella vain Enontekiöllä, Utsjoella ja Inarissa. Utsjoen tilallisista poronhoitajia oli 64,7 %, Inarissa peräti 92,7 %. Utsjoen asukkaista tilattomia poronomistajia oli 50 %, Inarissa 78,1 %, kun mukaan

⁶³² Lapin komitean mietintö, 84. KM nro 3/1905; Linkola 1985, 180, 185–186.

⁶³³ Karjan ja porojen omistus Suomen maalaiskunnissa 1901, 123.

laskettiin myös tunturisaamelaiset poronomistajat.⁶³⁴ Suomalaisen ja saamelaisten poronomistajien osuus voidaan nähdä seuraavasta asetelmasta.

Saamelaisten ja suomalaisten poronomistajien osuus kaikista poronomistajista vuosina 1880–1900.⁶³⁵

Inari			Utsjoki		
Vuosi	Suomalaiset	Saamelaiset	Vuosi	Suomalaiset	Saamelaiset
1880	13,6 %	86,4 %	1880	0,3 %	99,7 %
1890	11,6 %	88,4 %	1890	0,3 %	99,7 %
1900	7,5 %	92,5 %	1900	0,1 %	99,9 %

Suomen poronhoitoalueella yleisesti vallinnut suuntaus kohti suomalaisten yhä lisääntyvää poronhoitoa, erosi jyrkästi tutkimuksessa tarkasteltavana olevasta alueesta. Inarissa saamelaisten poronhoitajien osuus oli selvästi lisääntynyt 1900-luvulle tultaessa. Utsjoella, jossa suomalaisen väestön osuus oli muutenkin marginaalinen, poronhoito oli käytännöllisesti katsoen täysin saamelaisten hallussa.

Jos suhteutetaan poronomistus kuntien koko väkilukuun, voidaan tehdä päätelmiä poronhoidon merkityksestä väestölle. Vuosisadan vaihteessa Inarissa poronomistajia oli 85,3 % ja porottomia 14,7 % koko väestöstä. Utsjoella vastaavat luvut olivat 62,8 % ja 37,2 %. Komitea totesi, että poronhoidon merkitys koko poronhoitoalueella kasvoi kohti pohjoista mentäessä. Luvuista kuitenkin nähdään, että Utsjoelle tultaessa myös muiden elinkeinojen eli tässä tapauksessa lähinnä kalastuksen, merkitys oli suhteellisen suuri. Inarissa poronomistajia oli yhteensä 184, joista tilallisia oli yhteensä 101 ja tilattomia 83. Utsjoella poronomistajien määrä oli 62, joista tilallisia oli 39 ja tilattomia 23.⁶³⁶ Porot jakautuivat tilallisten ja tilattomien kesken seuraavan asetelman osoittamalla tavalla.

Porojen jakautuminen tilallisten ja tilattomien kesken vuonna 1901.⁶³⁷

Kunta	Tilallisilla	Tilattomilla	Yhteensä
Utsjoki	4299	1005	5304
Inari	12 338	23 011	35 349

Tiedusteltaessa poronhoidon tilaa Utsjoella Lapin komitea esitti muun muassa seuraavan kysymyksen: *”Perustuuko vieraan kunnan sisällä laitumella käyminen mihinkään ylimuistaiseen nautintaan tai oikeuksiin?”* Utsjokelaisten vastaus kuului näin: *”Aikoja sitten on tällainen menettely ollut toisinaan sakon alainen. Nykyään se on sakon uhalla kielletty.”*

⁶³⁴ Karjan ja porojen omistus Suomen maalauskunnissa 1901, 123; Lapin komitean mietintö, 79–80. KM nro 3/1905.

⁶³⁵ Karjan ja porojen omistus Suomen maalauskunnissa 1901, 124.

⁶³⁶ Karjan ja porojen omistus Suomen maalauskunnissa 1901, 128, 130.

⁶³⁷ Karjan ja porojen omistus Suomen maalauskunnissa 1901, 132.

Utsjoen 20 suurinta poronomistajaa vuonna 1900 olivat:⁶³⁸

Omistaja	Porojen lukumäärä
Porosaamelainen Nils Wuolab	2060
Porosaamelainen Ola Länsman	1045
Porosaamelainen Aslak Länsman	340
Antti Rasmus	300
Porosaamelaisen Nils Pieskin perilliset	250
Porosaamelainen Nils Jomppanen	200
Porosaamelainen Iivari Pieski	178
Antti Laiti	115
Paavali Nuorgam	80
Nils Niittyvuopio	70
Iisakki Nillukka	70
Ola Niittyvuopio	60
Antti Warsi	60
Ola Niittyvuopio	47
Johan Wilhelm Holmberg	43
Antti Lukkari	40
Ola Lukkari	30
Petter Aikio	30
Heikki Lohvansuu	25
Nils Holmberg	24

Inarin 20 suurinta poronomistajaa vuonna 1900 olivat:

Omistaja	Porojen lukumäärä
Niilo Guttorminpoika Magga	2800
Niilo Pekanpoika Länsman	2500
Jouni Juhonpoika Helander	2500
Hannu Hannunpoika Kitti	2000
Juho Taavetinpoika Högman	1300
Olli Niilonpoika Kitti	1200
Niilo Pekanpoika Länsman	1200
Niilo Hannunpoika Kitti	800
Jouni Antinpoika Panne	700
Antti Pekanpoika Länsman	700
Inka Niilontytär Kitti	700
Olli Antinpoika Nuorgam	600
Heikki Samelinpoika Mattus	600
Matti Juhonpoika Mattus	600

6.9. Paliskuntien syntyminen – malli talollisesta poronhoidosta

6.9.1. Laidunnusoikeus kruununmetsissä

Keisarillinen senaatti myönsi Suomen kaikille poronomistajille oikeuden ilman erillistä maksua syöttää porojaan kruunun metsissä. Oikeus myönnettiin ensimmäisen kerran 21. huhtikuuta 1888 ja se oli voimassa vuoteen 1897 saakka. Senaatti salli määrätyillä ehdoilla sa-

⁶³⁸ Luettelo kuntaan kuuluvista lappalaisista, heidän perheistään ja palkollisistaan ynnä lappalaisten omistamien porojen lukumäärä vuoden 1900 lopulla. Kysymystaulu nro 5. Utsjoen kunta. Lapin KoA Hcb:2. OMA.

massa yhteydessä myös naavapuiden kaatamisen hätärehuiksi poroille. Poikkeuksen poronhoitoalueesta muodostivat Kemijärven, Kuolajärven ja Kuusamon pitäjät, joiden asukkailla oli myönnetty 20.10.1891 oikeudet naavapuiden kaatoon. Naavapuiden kaato-oikeus perustui asetukseen 5. huhtikuuta 1879, jolla knihtikontrahtipitäjien asukkaat olivat oikeutettuja erotetuilla kruununmailla käyttämään porolaidunta.⁶³⁹

Laidunnusoikeuden kuluessa loppuun Kemin ja Iin tarkastuspiirien ylimetsänhoitajat olivat tehneet senaatille esityksen, että oikeutta jatkettaisiin vuoden 1902 loppuun. Esityksen johdosta keisarillisen senaatin kamaritoimituskunta antoi tiedoksi 22. maaliskuuta 1898, että laidunnusoikeutta kruununmaalla oli jatkettu ja oikeus koski koko suomalaista poronhoitoaluetta, lukuun ottamatta Kemijärven, Kuolajärven ja Kuusamon pitäjiä, vuoden 1902 loppuun saakka. Samalla annettiin tietyillä ehdoilla kaataa naavapuita hätäruuaksi. Poronhoitoalue tuli jakaa kahteen osaan. Pohjoisin käsitti Lapin kihlakunnan alueen ja Kuolajärven pitäjän. Ehdoksi asetettiin, että syöttö- ja hakkuuoikeus valtion mailla kuuluisi vain niille poronomistajille, jotka harjoittivat poronhoitoa maantieteellisesti rajatulla alueella eli käytännössä muodostivat paliskuntia.⁶⁴⁰ Samaan kuntaan kuuluvien paliskuntien yhdyssiteenä oli niin sanottu poronhoito-yhtiö, johon paliskuntien poronomistajien tuli kuulua jäsenenä. Paliskuntien tuli laatia ohjesäännöt, jotka kuvernööri vahvisti.⁶⁴¹

Se, että porojen syöttöoikeus rajattiin nyt käytännössä yhden kunnan alueelle, merkitsi viimeistään sitä, että jutaaminen porojen mukana pitkienkin matkojen päähän päättyi. Nyt viimeisetkin nomadisen elämäntavan omanneet poronhoitajat pakotettiin asettumaan aloilleen maantieteellisesti rajatulle alueelle.

Poronhoitoalueen pohjoisosassa poronomistajat saivat todellisen tarpeen sattuessa kaataa maksutta vesiperäisillä mailla vaivaiskoivuja ja suomäntyjä. Tällöinkin kaatolupa oli haettava paikkakunnan metsänhoitajalta. Poroisäntä eli porokunnan esimies vastasi määräysten noudattamisesta. Oikeus naavapuiden kaatoon myönnettiin tällöinkin vain määrääjäksi. Poroisäntä oli velvollinen vuosittain lokakuun alkuun mennessä asianomaiselle metsänhoitajalle ilmoittamaan porokunnan rajat sekä edellisenä keväänä laskettujen porojen määrän.⁶⁴²

Senaatin kamaritoimituskunnan kirjeellä kuvernööri määrättiin pitämään kokouksia paikkakunnittain siellä, missä poronhoitoa harjoitettiin. Tarkoituksena oli hankkia muun muassa tietoa sellaisten lakien aikaansaamiseksi, joiden kautta poronomistajien ja maanomistajien kiistat porojen syöttöoikeudesta saataisiin järjestettyä. Kirjeen johdosta maaherra G.E. Fellman antoi 28. toukokuuta 1898 kuulutuksen julkaistavaksi muun muassa kaikissa Lapin kihlakuntaan kuuluvissa kirkoissa.⁶⁴³

Lapin komitea totesi vuonna 1905, että porojen laiduntaminen oli tapahtunut pääasiassa kruununmailla, sillä yksityisten maat kruununmaihin verrattuna olivat mitättömät. Mitään laissa myönnettyä vakinaista laidunoikeutta ei kruununmaihin eikä yksityisten maihin ollut ole-massa. Tosin knihtikontrahtipitäjissä oikeus laiduntamiseen kruununmailla oli myönnetty keisarillisella julistuksella 5. huhtikuuta 1879. Muualla lupa syöttää poroja kruununmailla oli

⁶³⁹ Maaherra G.E. Fellmanin kuulutus 28.5.1898 nro 884. Poronhoitoa koskevia erilaisia asiakirjoja 1891–1898. OLKA Ej:1. OMA.

⁶⁴⁰ Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 22.3.1898 nro 268. Kamaritoimituskunta I nro 6/1898. OLKA Ea2:62. OMA.

⁶⁴¹ Lapin komitean mietintö, 86. KM nro 3/1905.

⁶⁴² Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 22.3.1898 nro 268. Kamaritoimituskunta I nro 6/1898. OLKA Ea2:62. OMA; Lapin komitean mietintö, 104. KM nro 3/1905.

⁶⁴³ Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 22.3.1898 nro 268. Kamaritoimituskunta I nro 6/1898. OLKA Ea2:62. OMA; Maaherra G.E. Fellmanin kuulutus 28.5.1898 nro 884. Poronhoitoa koskevia erilaisia asiakirjoja 1891–1898. OLKA Ej:1. OMA.

myönnetty määräajaksi. Mitä yksityisten maihin tuli, ei niistä poronhoidon suhteen ollut ole-massa mitään määräyksiä. Tämä oli johtanut siihen, että riittäisyydet poronmistajien ja maanomistajien välillä porojen laidunoikeuksista olivat aika ajoin olleet ajankohtaisia.⁶⁴⁴

6.9.2. Utsjoen ja Inarin paliskunnat

Utsjoen kunta sai oman poronhoito-ohjesääntönsä vuonna 1900. Siinä todettiin, että Utsjoen pitäjä muodosti yhden poronhoitoyhtiön, jonka tarkoituksena oli kartuttaa porokarjaa sekä suojella talollisten tiluksia porojen tekemiltä vahingoilta. Yhtiö jakaantui kahteen paliskun-taan, Paistunturin ja Kaldoaivin paliskuntiin. *Paistunturin paliskunnan* rajoina olivat lännessä ja pohjoisessa Inari- ja Tenojoet, idässä Utsjoki, Tsuogga- ja Sautsajoki sekä linja kohti Kaa-masjokea sekä Kaamasjoki Inarin pitäjän rajalla. Etelässä rajana oli Inarin ja Utsjoen pitäjän raja Inarijokeen saakka. *Kaldoaivin paliskunta* rajoittui lännessä Paistunturin paliskuntaan, pohjoisessa Tenojokeen, idässä valtakunnan rajaan sekä etelässä Inarin ja Utsjoen pitäjien väliseen rajaan.⁶⁴⁵

Paliskunnilla oli yhteinen esimies. Lisäksi jokaiseen paliskunnassa olevaan porokylään valit-tiin poroisäntä. Paliskunnan yhteisistä varoista maksettiin porojen talollisille tekemät vahin-got, ellei vahinkoa varmasti tiedetty jonkun tietyn porokylän porojen tekemäksi. Tällöin po-rokylän osakkaiden oli korvattava vahinko kukin porolukunsa mukaan.

Lapin komitean mukaan Utsjoen poroluku oli vuonna 1900 yhteensä 5419. Poroluku jakautui niin, että Paistunturin paliskuntaan kuului 3400 poroa ja Kaldoaivin paliskuntaan 2000 po-roa.⁶⁴⁶

Inarin kunta sai oman poronhoito-ohjesääntönsä vuonna 1901. Se hyväksyttiin Inarin kunta-kokouksessa tammikuussa 1901. Poronhoitoa saivat Inarissa harjoittaa Inarin kuntalaiset sekä ne ulkopaikkakuntalaiset, joilla oli tarkoitus tulla Inarin kunnan jäseniksi. Inarin kunta jaettiin viiteen paliskuntaan: Muddusjärven, Paatsjoen, Ivalon, Kyrön ja Paadarin paliskuntiin. Kukin paliskunta sai oman poroisännän, joka käytännössä vastasi paliskunnan toiminnasta ja talou-desta.

Muddusjärven paliskunnan rajoina olivat Juutuan- ja Kettujoki, Muddusjärvi, Kaamasjoki, Utsjoen raja, Norjan raja, Suolisjärvi ja -vuono sekä Inarijärvi rajanaan Vasikkaselkä, Kasa-riselkä ja Ukonselkä. *Paatsjoen paliskunnan* rajoina olivat Norjan raja, Paatsjoki ja -vuono, Inarijärvi rajinaan Satapetäjäselkä, Kasariselkä ja Vasikkaselkä sekä Tchuolisvuono ja -järvi. Tähän paliskuntaan kuului myös eräitä Inarijärven suuria saaria, kuten Shjärpensaari, Palkas-saari, Suossaari, Kaitasaari, Varttasaari, Kahkasaari, Tuoressaaret ja Rippasaaret. *Ivalon pa-liskunnan* rajoina olivat Inarijärvellä Ivalojoen suusta lähtien Kasariselkä ja Satapetäjäselkä, Paatsvuono ja -joki, keisarikunnan raja, Sodankylän raja, Sotajoki ja Ivalojoki. *Kyrön palis-kunnan* rajoina olivat Ivalojoki, Sotajoki, Sodankylän, Kittilän ja Enontekiön rajat, Skietsem-joki Skietsemjärveen asti, Repojoen yläjuoksu, Lemmenjoki, Paadarjärvi, Kettujoki ja Juu-tuanjoki, Inarijärvi rajinaan Ukonselkä ja Kasariselkä. Tähänkin paliskuntaan kuului eräitä Inarijärven suurimpia saaria, kuten Leviäpetäjäsaari, Korkiapetäjäsaari, Isojääsaari, Mäyrä-saari ja Mahlatti. *Paadarin paliskunnan* rajat kulkivat Kaamasjokea, Muddusjärveä, Kettu-

⁶⁴⁴ Lapin komitean mietintö, 101–102. KM nro 3/1905.

⁶⁴⁵ Ohjesääntö porojen hoidolle Utsjoen pitäjässä. AD I os. Erit. hak. nro 35/1900 päätökseen nro 1205 25.4.1900. OLKA Eb:866. OMA.

⁶⁴⁶ Lapin komitean mietintö, 414. KM nro 3/1905.

jokea, Paadarjärveä, Lemmenjokea, Repojoen yläjuoksua, Skietsemjärveä ja -jokea, Inarijokea ja Utsjoen rajaa pitkin.⁶⁴⁷

Jos joku toi tahallaan porojaan toisesta paliskunnasta tai toiselta paikkakunnalta paliskunnan alueelle, hänen oli maksettava korvaus mahdollisesti aiheutuneesta vahingosta. Vieraspaiikkuntalaisella oli oikeus hakea poronsa pois Inarin paliskuntien alueelta tietyn ajan sisällä. Hänen oli kuitenkin maksettava korvaus paliskunnan kassaan. Tuo korvaus oli yksi markka. Inarilaiset halusivat kuitenkin korottaa maksua 40 pennillä porolta. Kysyttäessä asiaa naapurikunnilta sekä Sodankylän, Kittilän että Enontekiön kunnat hyväksyivät maksun korotuksen. Vain utsjokelaiset katsoivat, ettei korotukseen ollut aihetta. Utsjokelaisten vastustus ei kuitenkaan riittänyt, vaan korotus meni läpi.⁶⁴⁸

Maksun korotus oli perusteltu myös Inarin nimismies Pitkäsen mielestä, sillä lunastusmaksu nousi samaan kuin naapurikunnissa. Muuten nimismies halusi poistaa tällaiset maksut Lapista kokonaan. Hänen mielestään niistä ei ollut poronhoidolle mitään hyötyä, vaan ne koituivat suureksi rasitukseksi niille poronomistajille, jotka asuivat pitäjien rajaseuduilla. Maksut olivat omiaan vain lisäämään rettelöitä poromiesten keskuudessa ja houkuttelemaan jopa tahallisiin rajanylityksiin ja vahingontekoihin.⁶⁴⁹

Kuntalaisia paljon puhuttanut kysymys porojen laiduntamisesta liian lähellä asumuksia yritettiin ratkaista poronhoito-ohjesäännössä. Jos paliskunnan porot tekivät vahinkoa tilallisten heinille, vahinko oli korvattava paliskunnan varoista. Vahingon korvasi se paliskunta, jonka rajan sisällä vahinko oli sattunut. Jos vahingon tuottaja oli toisesta paliskunnasta, paliskunnat sopivat keskenään kustannusten jaosta. Tunturisaamelaiset eivät saaneet syöttää porojaan peninkulmaa lähempänä laillisia tiloja. Ivalon ja Kyrön paliskunnissa välimatkan oli oltava kaksi peninkulmaa. Porotokkia ei saanut syöttää myöskään kahta kilometriä lähempänä valteita. Sakko näistä rikkomuksista oli viisikymmentä markkaa. Määräykset eivät koskeneet muita kuin porosaamelaisia. Jos joku muu toi tokkansa puolta peninkulmaa lähemmäksi laillista taloa, sakko oli kaksikymmentä markkaa. Jos talot olivat niin lähellä toisiaan, ettei sääntöä voinut noudattaa, naapurit saivat keskenään sopia, miten lähelle token saattoi tuoda.⁶⁵⁰

Porot oli koottava erotusta varten mieluiten syys- tai lokakuussa, mutta viimeistään marraskuun puoliväliin mennessä. Erotus oli pidettävä viimeistään marraskuun loppuun mennessä. Jos poroisäntä huomasi, etteivät kaikki olleet koonneet porojaan, hän antoi käskyn paliskunnan poronomistajille ja raitioille koota irrallaan olevat porot kuuden viikon kuluessa yhteen. Jos vastustusta ilmeni, porot tuli koota vastahakoisten kustannuksella. Porot tuli merkitä ennen niiden lukemista. Poroisäntä piti poromerkeistä kirjaa, eikä kukaan saanut pitää useampaa kuin yhden poromerkin. Porojen merkitseminen kuului poroisännän valitsemille hyvämaineisille ja luotettaville henkilöille.⁶⁵¹

Porot tuli lukea kussakin paliskunnassa maaliskuun loppuun mennessä. Jokainen poronomistaja oli velvollinen pitämään ne koossa paimentamalla siihen saakka. Jokainen poronomistaja sai itse lukea poronsa, mutta sen tuli tapahtua kahden todistajan läsnäollessa. Poroluvusta oli

⁶⁴⁷ Ohjesääntö poronhoidolle Inarin kunnassa 1901, 1–2. AD I os. Erit. hak. nro 129/1903 päätökseen 25.4.1904 nro 1730. OLKA Eb:956. OMA.

⁶⁴⁸ Otteet Utsjoen, Enontekiön, Kittilän ja Sodankylän kuntakokousten pöytäkirjasta 1903–1904. AD I os. Erit. hak. nro 129/1903 päätökseen 25.4.1904 n:o 1730. OLKA Eb: 956. OMA.

⁶⁴⁹ Nimismies V.M. Pitkäsen kirje kuvernööriille 18.5.1903. AD I os. Erit. hak. nro 129/1903 päätökseen 25.4.1904 n:o 1730. OLKA Eb: 956. OMA.

⁶⁵⁰ Ohjesääntö poronhoidolle Inarin kunnassa 1901, 11–12. AD I os. Erit. hak. nro 129/1903 päätökseen 25.4.1904 nro 1730. OLKA Eb:956. OMA.

⁶⁵¹ Ohjesääntö poronhoidolle Inarin kunnassa 1901, 8–9. AD I os. Erit. hak. nro 129/1903 päätökseen 25.4.1904 nro 1730. OLKA Eb:956. OMA.

tehtävä ilmoitus poroisännälle sakon uhalla. Kyrön paliskunnan kohdalla erotusaidat tuli sijaita niin, että naapurikuntalaisetkin pääsivät paikalle. Erotuksesta oli aina tehtävä ilmoitus kaksi viikkoa aiemmin. Erotuksessa myytiin huutokaupalla ne merkityt porot, joille ei ollut ilmaantunut omistajaa. Poronomistajilla oli oikeus periä myyntihinta, josta vähennettiin paliskunnalle kuuluva maksu.⁶⁵²

Lapin komitean mukaan Inarin poroluku oli vuonna 1900 yhteensä 34 632 poroa. Poromäärä jakautui niin, että Muddusjärven paliskuntaan kuului 8000, Paatsjoen 3000, Paadarin 7600, Ivalon 8000 ja Kyrön 8000 poroa. Senaatti antoi vuonna 1916 päätöksen porojen laiduntamisesta kruunun metsissä. Tuossa päätöksessä paliskuntien poroluvuille määrättiin ylärajat. Koko Inarin alueella sai heinäkuun alusta 1916 olla korkeintaan 16300 poroa. Suurin sallittu poromäärä oli paliskunnittain seuraava: Kyrö 4650, Muddusjärvi 3900, Paadar 3850, Ivalo 2000 ja Paatsjoki 1900 poroa.⁶⁵³

6.10. Metsänhoidon ja poronhoidon suhde

Poronhoidon suhde metsätalouteen on kautta aikojen ollut ongelmallinen. Toisen näkemyksen mukaan poro oli hyödyllinen metsätaloudelle, kun se esimerkiksi kuopimalla jäkälää helpotti puunsiemenen itämistä. Tällaista näkemystä ovat edustaneet pääasiassa poronhoitajat itse. Vastakkaisen näkemyksen mukaan poronhoito oli vahingollista metsänhoidolle, kun poro kuopiessaan jäkälää muun muassa katkoi hentoja puuntaimia.⁶⁵⁴ Kysymys on siis ollut hyvin ajankohtainen jo 1800-luvun loppupuolelta ja 1900-luvun ensimmäisiltä vuosikymmeniltä lähtien. Asiaa pohdittiin komiteoissa, joita perustettiin vuoroin metsänhoitoa vuoroin poronhoitoa järjestelemään.

Muun muassa suojametsäkomitea totesi vuonna 1910, että oli täysin ymmärtänyt poronhoidon tärkeyden näille maanviljelysrajan pohjoispuoleisille seuduille ja totesi, että oli mahdotonta kovin suuressa määrin supistaa porojen laiduntamiseen käytettävää alaa. Männyllä oli kaiken lisäksi vain vähäinen taloudellinen merkitys pohjoisilla ilmastovyöhykkeillä.⁶⁵⁵

Ennen pitkää huomio alkoikin kohdistua kussakin paliskunnassa tarpeeseen rauhoittaa jäkälämaiden kasvua. Tästä seurasi keskustelu laitumien riittävydestä suhteessa laiduntavien porojen määrään. Samaan aikaan Suomessakin alettiin huolestua siitä, että poronhoito oli yhä enemmän keskittymässä yksiin käsiin. Muun muassa suojametsäkomitea totesi, että Ruotsissa porojen omistus oli jätetty kokonaan saamelaisille. Syitä ratkaisuun nähtiin kaksi. Toinen oli se, että poronhoito oli saamelaisten ikivanha elinkeino ja nähtiin, että elinkeino sillä tavoin säilyisi paremmin entisellään. Toinen syy oli huoli poronhoidon keskittymisestä pääomistajien haltuun. Suomessa poronhoidolla oli taloudellista merkitystä erityisesti Enontekiön, Inarin ja Utsjoen kunnissa.⁶⁵⁶

⁶⁵² Ohjesääntö poronhoidolle Inarin kunnassa 1901, 9–10. AD I os. Erit. hak. nro 129/1903 päätökseen 25.4.1904 nro 1730. OLKA Eb:956. OMA.

⁶⁵³ Lapin komitean mietintö, 414. KM nro 3/1905; Keisarillisen Suomen Senaatin päätös porojen laiduntamisesta kruununmetsissä 20.6.1916. Asetuskokoelma 1916 nro 40.

⁶⁵⁴ Porolaidunkomitean mietintö. KM nro 2/1914, 89.

⁶⁵⁵ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, 143–144.

⁶⁵⁶ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, 153.

7. Niitty- ja peltoviljely

7.1. Luonnonniityt ja niiden valtaus

Niin kauan kuin yhteisö käytti luonnonniittyjä, ei tarvittu karjaa niiden lannoittamiseksi. Tulvavedet toivat niityille riittävästi humusta ja lannoittivat ne samalla. Saamelaiset käyttivät niittyjä enimmäkseen lompaidensa ruokkimiseen ja porojen syöttämiseen. Myös talvirehu kerättiin luonnonniityiltä. Lapinmaan uudisasutusplakaatti antoi ohjeita tilusten valtaamisesta ja niiden käytöstä.

Uudisasutusplakaatti sääti, että verovapausvuosien päätyttyä uudistila oli pantava lopullisesti verolle ja mitattava maastoon, mutta ei kuitenkaan niiden rajojen tai rajamerkkien mukaan, jotka oli ensimmäisessä katselmuksessa annettu. Tilusten mittaus ja verollepano oli tehtävä senhetkisen manttaalin mukaan, kuitenkin niin, että tilusten kunto otettiin huomioon. Vanhempi uudistila ei saanut varata kaikkea viljelykseen sopivaa maata, ellei pystynyt ottamaan sitä viljeltäväkseen. Ylitse jäävä viljelys- ja niitymaa oli jätettävä jonkun toisen mahdollisesti tulevaisuudessa perustettavan uudistilan maaksi (6 §).⁶⁵⁷ Plakaatin ohjetta ei noudatettu, sillä verovapausvuosien jälkeen Utsjoella tai Inarissa ei pantu tiloja lopullisesti verolle, eikä erikseen mitattu. Käytännössä perustamiskatselmuksissa toimeenpannut mittaukset jäivät voimaan. Siinä tapauksessa, että jo kertaalleen varatut niitytilukset olivat jääneet raivaamatta, saattoi käydä niin, että toinen uudisasukas otti ne käyttöönsä. Tässä kohden toteutui niin sanottu täystalollisuuden periaate, jonka mukaan uudisasukas ei saanut ottaa käyttöönsä enempää tiluksia kuin pystyi käyttämään tai kohtuullisesti nauttimaan.

Plakaatin mukaan uudisasukas ei saanut lukea omakseen sellaista maata, jossa ei ollut muuta kuin heinäsuova, haasio tai lato. Sellainen maa, josta itse luonto antoi heinää tai rehua, ei kuulunut uudisasukkaalle ilman ojitusta tai juurten raivausta. Sen sijaan viljellyiksi katsottiin ne ojitetut suot, parkitut puut ja juuriraiviot, joita saatettiin käyttää peltolina ja niityinä. Uudistilallisen linnustukseen ja metsästyksen käyttämät maat, kalavedet ja muut omistukset, olivat aivan vapaasti muiden uudistilallisten käytettävissä, jollei niitä ollut tarkoitettu maanviljelykseen (7 §).

Niityt, joita tulvavesi huuhtoi tai jotka muuten sijaitsivat vetisyytensä vuoksi puuttomilla soilla, olivat verrattavissa metsästysmaihin ja kalavesiin siinä suhteessa, että niiden hyväksikäyttö ei edellyttänyt raskasta valmistavaa työtä. Pellot sen sijaan oli raivattava. Yleinen ja tutkimuksessakin vallitseva käsitys on kuitenkin tähdentänyt, että vasta peltoviljelys ja siihen käytetty työpanos toivat täyden omistusoikeuden maahan.⁶⁵⁸ Vielä muun muassa EINO JUTIKKALAN tutkimukset tukevat tätä käsitystä. Näin ollen luonnonniittyjen omistus ei vielä olisikaan ollut yksityisoikeudellista, vaikka olikin sitä jo lähellä. Jos niittyjä sen sijaan oli raivattava ennen kuin niitä voitiin käyttää, merkitsi niityn raivaus jo valtausta. Tällöin niitymaiden hallinta jo vastasi yksityisoikeudellista omistusta.

JUTIKKALAN mukaan niittyjen nautintamuodot osoittavat lähempää yhteyttä kalavesien kuin minkään muun tiluslajin kanssa. Niitä otettiin tilapäiseen käyttöön tai pysyvään omistukseen valtaamalla ne. Niin kauan kuin väestöä asui riittävän harvassa, luonnonniittyjä riitti yllin kyllin kaikille.⁶⁵⁹ Omistusoikeuden osoitukseksi ja varmemmaksi vakuudeksi niittyjä voitiin aidata, jolloin niitä myös samalla suojeltiin poroilta. Muutamien jokien varsilla, järvenlahtien

⁶⁵⁷ Reglemente för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland, eller och hädanefter, till Landets uppbrukande derstädes, sig nedsätta vilja, 14.11.1749. Samling af författningar rörande landtmäteriet och justeringen af mått, mål och vikt i Finland. Helsinki 1836, 86–91.

⁶⁵⁸ Jutikkala 1958, 21–22.

⁶⁵⁹ Jutikkala 1958, 22.

pohjukoissa sekä jokien ja järvien saarissa oli paikoitellen laajoja ja reheviä niittyjä. Kaukanakin asuvat olivat vallanneet niitä käyttöönsä ja hankkineet ylimuistoiseen nautintaan perustuvan oikeuden.

On kuitenkin muistettava, että valtaosa esimerkiksi EINO JUTIKKALAN maahan kohdistuneesta tutkimuksesta on keskittynyt Etelä-Suomeen ja siellä pääosin Varsinais-Suomen alueelle. Lappi oli oma kokonaisuutensa ja siellä vallitsivat omat erityispiirteensä, jotka vielä poikkesivat toisistaan jopa paikkakuntakohtaisesti. Tästä erinomaisena esimerkkinä ovat edellä käsitellyt Inarin ja Utsjoen kalastustilat, jotka olivat valtiovallan hyväksymä paikallinen sovellutus.

Luonnonniityt olivat tärkeitä alueen asukkaille sekä Inarissa että Utsjoella, koska peltoja ei kerta kaikkiaan viljelty. Se ei kuulunut alueen alkuperäiseen saamelaiseen maankäyttöön. Sen sijaan luonnonniittyjä nautittiin oman sukualueen puitteissa vuosikiertoon olennaisesti kuuluvana osana. Sitä mukaa kun karjankasvatus edistyi, luonnonniittyjen merkitys luonnollisesti kasvoi. Alueen saamelaisille kalavedet ja luonnonniityt olivat samassa asemassa kuin tilallisille pellot.

Lapinplakaatin mukaan uudistilallinen sai kasketa vain poikkeustapauksessa. Ellei hän voinut millään muulla tavalla ottaa niittyjä ja peltoja käyttöönsä, toimi oli luvallinen. Muuten kaskeamisesta Lapinmaassa piti noudattaa yleistä lakia. Metsäpalojen suhteen oli oltava äärimmäisen varovainen. Niin pian kuin metsäpalo havaittiin, siitä oli ilmoitettava kruununpalvelijalle, joka kutsui naapurit ja kylän miehet paloa sammuttamaan (12–13 §). Tämä plakaatin pykälä syntyi eteläisiä lapinmaita varten, eikä Inarissa tai Utsjoella ole nähtävissä mitään merkkejä siitä, että joku olisi kaskeamalla vallannut alueita.

Hajallaan olevat, usein pienet niitykappaleet, olivat vanhastaan yksityisomistuksessa. Merkkejä niittyjen yhteisnautinnasta Inarin ja Utsjoen alueella on muutamia. Yhteisnautinta oli yleinen esimerkiksi laajoilla, yhtäjaksoisilla niitytlakeuksilla. Niitytilukset olivat tässä suhteessa kalavesiin verrattavia, sillä toistensa läheisyydessä asuvilla ruokakunnilla saattoi olla niittyjen ja kalavesien yhteisomistusta ja jopa vuoronautintaa, kuten esimerkiksi Inarin kalastuspaikkakatselmukset osoittavat.

Tilusten välinen pitkä etäisyys sen sijaan saattoi aiheuttaa ongelmia. Kaukaisilta niityiltä heinä voitiin usein hakea vain talvikelillä. Hajallaan olevat niitytomistukset aiheuttivat varmasti riitoja, ellei niitä ollut merkitty kunnolla tai aidattu. Kaukana talouskeskuksesta sijaitsevat kaukoniityt jäivät helposti nauttimatta, jolloin ne olivat alttiimpia toisten valtaukselle. Mikäli kyseessä oli vielä raivaamatta oleva alue, sitä helpommin se jäi työstämättä. Mikäli näin kävi, tilus joutui helposti uuden tilallisen haltuun.

7.2. Uudistilallisten niittyjen ja tilusten käyttö

7.2.1. Inarin uudistilallisten niityt – tilukset hajallaan pieninä paloina

Niityillä oli suuri merkitys vuosikierrossa lampaita hoitaville inarinsaamelaisille jo ennen karjatalouden omaksumista. Voidaan jopa sanoa, että inarilainen uudistilallinen perusti tilansa karjanhoidon ja niittyjen varaan, koska peltoviljely ei tuonut elantoa ankaran ilmaston vuoksi. Kaikille tiloille ei edes katsastettu peltotiluksia. Näin tapahtui muun muassa Mustalan uudistilalle Paatsjoen kylässä. Syynimiehet totesivat lausunnossaan, että ilmaston kovuuden vuoksi

maanviljely ei ole paikalla kannattavaa. Tämän vuoksi kaikki tilalle syynätyt tilukset tulee ottaa käyttöön niittymaina.⁶⁶⁰

Uudistilalliset saivat Inarissa pääasiallisen toimeentulonsa siis karjanhoidosta ja kalastuksesta. Uudistiloille katsastettujen niittytilusten määrä vaihteli tiloittain. Niittyjä saattoi olla useita ja ne sijaitsivat monesti kaukana varsinaisesta talouskeskuksesta. Niittytilusten valtaus Inarissa on vaihdellut riippuen aikansa asutuslaeista ja -asetuksista sekä käytännössä tapahtuneista katselmustoimituksista ja niissä käytössä olleista periaatteista. Vuoden 1858 julistus merkitsi muutosta uudistilojen alle syynätyjen tilusten valtaukseseen. Aloitteentekijänä toimi Lapin kihlakunnan kruununvouti Gustaf Slotsberg, jonka käsialaa vuoden 1858 julistus itse asiassa oli. Memoriaalissaan 29. maaliskuuta 1853 silloiselle Oulun läänin kuvernöörille A. Lavoniukselle hän kuvaili Lapissa siihen mennessä pidettyjä katselmuksia.

Slotsberg kirjoitti, että tähän mennessä uudistilojen syynit olivat tapahtuneet niin, että se joka halusi perustaa uudistilan, oli hakenut siihen määräystä kruununvoudilta tai nimismieheltä. Hakija oli osoittanut tilanpaikan ja ympäröivästä maastosta oli syynäty siihen peltomaa. Niittymaita tilalle oli syynäty, ei ainoastaan yhdestä tai muutamasta, vaan useista kymmenistä paikoista. Ne olivat usein sijainneet useiden peninkulmien päässä, suurempien ja pienempien jokien varsilla, mutta olleet vain muutaman kyynärän levyisiä. Mukaan oli laskettu sellaiset niittymaat, jotka olivat olleet luonnostaan muokattuja ja joita tulvavedet olivat pitäneet metsättöminä ja heinäisinä niin, että minkäänlaista raivausta tai viljelyä ei ollut tarvittu. Tämä oli estänyt tai ainakin vaikeuttanut suuressa määrin muiden uudistilojen perustamisen alueelle. Vanhat tilat, joilla näytti olevan runsaat heinämaat, saivat vähäisen sadon niistä eikä kaukoniityistä ollut todellista hyötyä tiloille, koska sekä heinäkorjuu että -kuljetus tapahtuivat useiden peninkulmien päässä varsinaisesta tilasta. Tätä kautta eläinten rehun saanti vaati suurempia työkustannuksia kuin karjanhoidon tuotolla voitiin korvata.⁶⁶¹

Slotsberg näki, että uudistilojen syynit tuli toimeenpanna alueittain samassa yhteydessä. Samalla voitiin vanhojen tilojen liian kaukaiset niityt vaihtaa lähempänä sijaitseviin niittymaihin. Tällä tavalla voitettaisiin nykyisin esiintyvät vaikeudet. Voitiin kuitenkin olettaa, että maanmittaria ei vielä pitkään aikaan saatu Lappiin toimeenpanemaan katselmuksia ja tilusjärjestelyjä. Tämän vuoksi vouti näki hyödylliseksi ja välttämättömäksi, että uudistilojen väliaikaiset katselemukset sallittaisiin Lapinmaassa. Perusteluissaan Slotsberg viittasi maanmittausohjesääntöön 15. päivästä toukokuuta 1848 ja sen §:ään 154, jolla väliaikaiset katselemukset sallittiin Lapissa. Kuvernööri sai määrätä perustettavaksi väliaikaisia uudistiloja Lappiin ilman, että maanmittari oli tiluksia mitannut. Samassa yhteydessä vouti esitti, että vanhemmat tilat pakotettaisiin vaihtamaan kaukoniitynsä lähempänä sijaitseviin maihin. Nämä maat voitaisiin edelleen käyttää uusien tilojen perustamisiin. Näillä toimenpiteillä valmistauduttaisiin tulevaisuudessa edessä olevaan isoonjakoon.⁶⁶² Minkäänlaista pakottamista ei lähdeaineiston perusteella voida kuitenkaan osoittaa.

Ehdotukset johtivat edellä asutuksen yhteydessä käsiteltävään julistukseen, jolla täydennettiin vuoden 1749 kuninkaallista ohjesääntöä niille, jotka asuvat ja rakentavat Lappiin. Seurauksena olivat niin sanotut aluekatselemukset, joita toimeenpantiin erityisesti Utsjoen lapissa. Julistuksen yhteydessä annettiin samana päivänä keisarillinen kirje, jolla annettiin toimintaoh-

⁶⁶⁰ Mustalan uudistilan perustamiskatselmus 2.–4.10.1860. AD II M/49 1862 päätökseen 6.2.1867 nro 75. OLKI Eb:364. OMA.

⁶⁶¹ Lapin kruununvouti Gustaf Slotsbergin memoriaali 29.3.1853 maaherralle (kopio). KD Lapin vouti nro 8/1853. OLKA Ea4:271. OMA.

⁶⁶² Lapin kruununvouti Gustaf Slotsbergin memoriaali 29.3.1853 maaherralle (kopio). KD Lapin vouti nro 8/1853. OLKA Ea4:271. OMA; Keisarillinen ohjesääntö maanmittaustoimesta ym. Suomenmaassa 15.5.1848 § 154. Asetuskokoelma 1848.

jeita julistuksen toteuttamiseen. Kirjeen pykälässä kuusi annettiin ohjeet siitä, mitä katselmusten yhteydessä tuli ottaa huomioon. Se määräsi, että vanhoille tiloille ja uudistiloille syyntäyt tilukset, joita ei ollut muokattu ja jotka eivät olleet tilan toimeentulolle välttämättömiä, voitiin vaihtaa lähempänä sijaitseviin niittymaihin. Lapin asutusplakaatin pykälää seitsemän tuli soveltaa niin, että yli puolen peninkulman etäisyydellä sijaitsevat niittymaat tuli vaihtaa lähempänä sijaitseviin maihin. Mikäli mahdollista, samassa yhteydessä oli vanhojen tilojen muut niityt vaihdettava yhdenvertaista korvausta vastaaviin niittyyihin. Ehtona oli, että edelliset haltijat edelleen käyttivät mainittuja niittyjä.⁶⁶³

Varhaisimpien uudistilojen osalta voidaan todeta, että niittyjä oli paljon ja että ne saattoivat sijaita kaukanakin varsinaisesta talouskeskuksesta. 1830-luvulla pidetyissä uudistilojen perustamiskatselmuksissa niittyjen etäisyyttä tilan päärakennuksesta ei mainita. Liekö tämä ollut syynä siihen, että useiden tilojen perustamiskatselmuksiset uusittiin 1840-luvun aikana. Uusittuja katselmuksia oli erityisesti Kyrön kylän alueella. Tällaisia tiloja olivat muun muassa Kiviniemi, Heikkilä, Mannermaa, Veskonieni, Huhtamella, Akujärvi, Marttila. Näin kävi myös Kyrön kylässä sijaitsevalle Viekonelon uudistilalle. Se kävi käräjillä ensimmäisen kerran vuonna 1837, jolloin tilan niityt kyllä lueteltiin, mutta niiden sijaintia tai kokoa ei mainittu. Tila kävi uudelleen käräjillä vuonna 1844. Tuolloin niittyjen etäisyys tilasta, samoin niiden koko oli mainittu. Samalla ilmoitettiin myös kuhunkin niittypalstaan tarvittava arvioitu työ määrä sekä niityn kunto.⁶⁶⁴ Voidaankin olettaa, että ensimmäinen perustamiskatselmus oli epätäydellinen ja se piti uusia.

Niittyjen määrää ei näytä katselmuksissa rajoitetun. Alle kymmenen niittypalstan uudistilaa ei ollut yhtään, enimmillään niittyjen määrä kohosi yli 20:n. Suuntaus oli kuitenkin se, että uudempaa aikaa kohti tullessa sekä niittyjen lukumäärä että etäisyys talouskeskuksesta väheni. Esimerkit ovat Muddusjärven ja Paatsjoen kyliin perustetuista uudistiloista. Uudistiloille syyntättiin niittypalstoja seuraavalla tavalla: Vuopioniemi 10, Hietämäki 11, Varanginiemi ja Kaapinmatti 12, Sarviniemi 15 ja Niiliniemi peräti 20. Paatsjoen kylässä niittyjä vallattiin muutamille uudistiloille seuraavasti: Ojala 10, Nitsijärvi 13, Mustala 16 ja Einar 18.

Niityt saattoivat sijaita kaukana talouskeskuksesta, myöhemmin puhuttiin niin sanotuista ulkoniiityistä. Termi lienee peräisin isonjaon yhteydestä. Perustamiskatselmusten yhteydessä ei yleensä ole laadittu karttoja niittyjen sijoittumisesta. Poikkeuksia kuitenkin löytyy. Kyseessä ovat Inarin Paatsjoen kylän uudistilojen perustamiskatselmuksiset ja niiden yhteydessä laaditut tiluskartat: Mustala, Einar, Nellim ja Kolmio. (Katso karttaliitteet 4–7.) Mustalan uudistilakarttaan on merkitty katselmuksessa numeroidut tilukset. Tilus nro 1 kartalla tarkoittaa Mustalan pihatonttia ja kenttäväiniötä, joka syyntättiin Sarmijoen etelärannalta Missekosken alapuolelta. Tilukset on numeroitu yhdestä viiteentoista. Kartasta havaitaan, että uudistilan tilukset olivat pieninä tilkkumaisina paloina käsittäen yleensä järvien tai paremminkin jokien hietaasti virtaavien osien, lompoloiden, rantoja tai jokien rantaniittyjä. Mustalan tapauksessa mukana oli myös yksi jänkäniitty, kartassa numerolla kolme. Uudistilakartassa tilus numero neljä on Matts Mustan kesäkenttä.⁶⁶⁵ Mustalan uudistilan perustaja oli Jöran Andersson Musta. Matts Musta lienee hänen isänsä veli Matts Andersson Musta⁶⁶⁶, joten kyseessä on ylimuistoisista ajoista suvun hallussa ollut asuinpaikka.

⁶⁶³ Keisarillinen kirje 3.12.1858 Oulun läänin kuvernöörille. KD I Keisari nro 16/1859. OLKI Ea2:36. OMA.

⁶⁶⁴ Viekonelon uudistilan perustamiskatselmuksiset 10.7.1833 ja 18.8.1843. Inarin ja Utsjoen käräjät 18.2.1837 § 9, 628–630. Lapin TKA CIa:12. OMA; Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 13.1.1844 § 114, 799, 808–809, 813–814, 823. Lapin TKA CIa:18. OMA.

⁶⁶⁵ Mustalan uudistilan perustamiskatselmus 2.–4.10.1860. AD II M/49 1862 päätökseen 6.2.1867 nro 75. OLKI Eb:364. OMA.

⁶⁶⁶ Saamelaisperhekortisto: Inari. Lapin Sivistysseuran väestöntutkimus. OMA.

Einarin uudistilan kartanopaikka sijaitsi Sarmijoen suulla, vastakkaisella rannalla Mustalan päärakennusta, josta mitattiin uudistilalle myös peltomaa. Uudistilan tiluksista nähdään selvästi, kuinka ne olivat jokien ja järvien rannoille sijoittuvia pieniä niittypalstoja ja pinta-alaltaan rajattuja. Esimerkiksi Einarin uudistilan tilus numero kuusi oli Matts Wallen kesäkodan kenttä, joka kasvoi nurmiheinää ja jonka pinta-ala oli viisi kapanalaa⁶⁶⁷. Tilus numero 12 oli Sotalahti Sarmivuononlahden etelärannalla. Se kasvoi saraheinää ja oli pinta-alaltaan viisi kapanalaa. Tilus numero 18 syynättiin Einarin uudistilalle perunamaaksi ja kesäasuinpaikaksi Matts Wallen kesäkodan ympäriltä Hoikkaniemestä. Tilusala oli 300 kyynärää pitkä ja 120 kyynärää leveä, laskettuna Niemenpietin aitauksesta pohjoisrantaa pitkin.⁶⁶⁸ (Katso karttaliite 5.)

Nellimin uudistila, kuten myös molemmat edellä mainitut uudistilat, olivat keisarillisen julistuksen 3.12.1858 nojalla toimeenpannun aluekatselmuksen seurauksena syntyneitä. Lapin kihlakunnan kruunuvouti August Boucht oli antanut syyskuussa 1859 määräyksen toimeenpanna uudistilojen katselmuksia kruunun laskuun alueittain. Nimismies oli arvioinut, että tälle alueelle voitiin perustaa kaksi uudistilaa, Nellim ja Kolmio. Perustamiskatselmusten yhteydessä kävi kuitenkin ilmi, että alueella oli maata vain yhden kannattavan uudistilan verran. Tiluksista perustettiin Nellimin uudistila.

7.2.2. Kalakentät uudistilojen niityiksi

Inarissa oli siis joukko uudistiloja, joiden voidaan perustamiskatselmusten avulla todentaa olleen entisiä Inarin kalastajasaamelaisten kevät-, kesä-, talvi- ja syyskenttiä. Vanhat kalakentät näkyvät uudistilojen alle syynäytyjen tilusten niittyinä. Käytännöstä osoituksena ovat muun muassa seuraavat esimerkit. Inarin kalastajasaamalainen Hans Isaksson Mattus perusti Paadarin kylään *Tirron uudistilan*. Sen niityiksi perustamiskatselmukseen merkittiin muun muassa syyskenttä tilan ympärillä, Vaskojoen länsi- ja etelärannat, Riutumukan eteläranta, talvikenttä lähellä pihamaata jne.⁶⁶⁹ Niin ikään Inarin kalastajasaamalainen Michel Johansson Aikio perusti Paadarin kylään *Tenon uudistilan*. Tilan perustamiskatselmukseen niityiksi merkittiin muun muassa Talvikenttä, Kesäkenttä, Maannousemaniitty, Reikä- eli Rajakivi Inarijoen rannassa, Sotavuoman suuri suo, Pikkuvuopionniemi jne. Tilalle mitattiin luonnonniittyjä neljän heinäkuorman- ja yhden ruonalan edestä sekä raivattavaa maata yhdeksän heinäkuorman ja yhdeksän ruonalan edestä.⁶⁷⁰

Jo aiemmin uudistilojen kalavesien käsittelyn yhteydessä esimerkkinä ollut *Oaddivein* eli Nukkumajoen uudistila olkoon esimerkkinä myös niittyjensä osalta. Tilan niityiksi merkittiin muun muassa Saadesaari, joka ikivanhoista ajoista asti oli ollut hakijan asuma ja hallitsema ja jossa vuonna 1882 oli hakijan kesäpaikka. Saarella oli ennestään asuinpiiritti, kuusi aittaa ja muita rakennuksia. Saari mitattiin hakijalle lähes kokonaan lukuun ottamatta pappilan ja Niiliniemen vainioita. Saaren metsästä sai polttopuun ja rakennustarpeet sekä kuorta petun raaka-aineeksi. Muita tilan niittyjä olivat Uulahden rantaniitty, Waidivein vanha kenttä, Haarasal-

⁶⁶⁷ 5 kapanalaa = 823 m² = 0,08 ha. Vanha tynnyrinala = 4936,5 m² = 32 ha, uusi tynnyrinala = 4936,4 m² (vuodesta 1849 lähtien), uusi kapanalaa 4936,4/30 = 164,54 m².

⁶⁶⁸ Einarin uudistilan perustamiskatselmus 25.–28.9.1860. AD II E/1 1876 päätökseen 30.3.1876 nro 208. OLKI Eb:409. OMA.

⁶⁶⁹ Tirron uudistilan perustamiskatselmus 2.10.1851. Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 10. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

⁶⁷⁰ Tenon uudistilan perustamiskatselmus 11.–12.9.1851. Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 14. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

men molemmat rannat jne.⁶⁷¹ Myös tässä tapauksessa uudistilaan tuli kuulumaan jo hakijan esi-isien käytössä olleita alueita ja kenttiä.

Vanhon kalakenttien maille perustettujen uudistilojen määrä Inarissa oli suuri. Näin oli, mikäli kyseessä oli Inarin kalastajasaamelaisen uudistila. Tällaisia tiloja olivat ainakin seuraavat uudistalot: Muddusjärven kylä: Vuopioniemi, Niiliniemi, Hietaniemi, Hietämäki, Varanginiemi, Kaapinmatti, Oaddivei ja Terstojoki; Paadarin kylä: Riutula, Teno ja Jurmu; Paatsjoen kylä: Mustala, Nitsijärvi, Ojala ja Einar.

7.3. Väliaikaisten lohkojen erottaminen rajaa tilusten käyttöä

Kruunun liikamaiden väliaikaisessa erottamisessa taloille tulevat tilusalat olivat täysin senaatin kamaritoimituskunnan 20. toukokuuta 1901 antaman määräyksen mukaisia, sillä Inarissa tiloille tuli antaa maata 6000 ha manttaalia kohden. Määrä tuntuu suurelta, mutta siihen laskettiin mukaan myös joutomaat.⁶⁷² Suurin osa Inarin tiloista oli 1/8 tai 1/16 manttaalin tiloja eli ylivoimaisesti suurin osa tiloista sai joko 750 ha tai 375 ha maata. (Tilusalan jakautumisesta tiloittain, katso liite 6. Kruunun liikamaan väliaikaisessa erottamisessa Inarin tiloille erotetut lohkot ja alueet.)

Koko Inarin kunnan alueella lohkojen⁶⁷³ lukumäärä tilaa kohden nousi enimmillään neljään, mutta tällöinkin tapaus oli yksittäinen. Kyseessä oli Onnelan tila eli kirkkoherran virkatalo Inarin kirkon luona. Lahdenperän tila sai kolme lohkoa, mutta tilan haltijan erityisestä anomuksesta, kuten edellä on käynyt ilmi. Kaikki muut tilat saivat tiluksensa 1–2 lohkoon. Kaikkiin tiloihin kuului talvipaikka- tai kotilohko. Lohkojen tilusalat riippuivat tilojen veroluvusta. Tilat, joiden tilukset asettuivat kahteen lohkoon, saivat kotilohkon lisäksi kesäpaikkalohkon tai niittylohkon.

Tähän saakka uudistilojen maat olivat saattaneet sijaita laajalla alueella. Kaiken lisäksi niityt olivat muodostuneet useista pienistä tilkkumaisista paloista, jotka olivat voineet sijaita etäällä toisistaan. Nyt kruunun liikamaiden väliaikaisessa erottamisessa kamaritoimituskunnan määräyksen mukaan tilukset murrettiin yhteiseen palstaan. Taloille tulevat tilukset lohkaistiin kokonaisuudessaan tilan rakennusten ympäriltä. Kuten voidaan todeta, käytännössä tätä määrystä pyrittiin myös toteuttamaan, sillä Inarin 113 tilasta kaikkiaan 84 tilan maat sijoittuivat tämän jälkeen yhteen palstaan. Mikäli tilan niitypalstat eivät sopineet rakennusten ympärillä olevaan lohkoon, voitiin niistä muodostaa eri palsta. Näin syntyivät siis kahteen lohkoon murettut tilat, joita Inarissa oli yhteensä 25 (katso liite 6. Kruunun liikamaan väliaikaisessa erottamisessa Inarin tiloille erotetut lohkot ja alueet.)

Oman erityiskysymyksensä muodostavat vielä tilat, jotka saivat kotilohkon lisäksi kesäpaikkalohkon. Vanha vuosikiertojärjestelmä otettiin siis huomioon uudistiloja perustettaessa. Eri vuodenaikoina käytetyt asuinpaikat syynättiin uudistiloille niittyinä, kuten aiemmin on jo ollut puhe. Tällä tavalla asuinpaikat saattoivat kaikki mahtua perustetun uudistilan puitteisiin. Viimeistään väliaikaisia lohkoja erotettaessa vanha järjestelmä joutui kuitenkin väistymään. Aivan kokonaan se ei tässäkään vaiheessa vielä hävinnyt, sillä useat tilat saivat kotilohkon lisäksi niin sanotun kesäpaikkalohkon. Nyt kierto saattoi tapahtua vain kahden asuinpaikan välillä.

⁶⁷¹ Oaddivein uudistilan perustamiskatselmus 3.–4. 7.1882. Maaherran päätös 30.11.1885. Oaddivein tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIIb:1. OMA.

⁶⁷² Joutomaa eli impedimentti, joka oli maa- ja metsätalouteen kelpaamatonta, asumis- ynnä muihin tarkoituksiin käyttämätöntä maata. Vuonna 1924 Suomen pinta-alasta oli joutomaata 14,65 prosenttia. Nykysuomen sanakirja II osa J–K. Porvoo 1953.

⁶⁷³ Alkuperäisissä asiakirjoissa käytetään termiä lohko. Nykykielellä lohko tarkoittanee samaa kuin palsta.

Tilat, joissa harjoitettiin ainakin jossakin määrin vielä vanhaa vuosikiertoa, olivat seuraavat: Ivalon kylässä Nuottamajärvi, Nirrola ja Kankiniemi; Muddusjärven kylässä Muddusniemi, Törmänen, Aktschujärvi, Palttoniemi, Sarviniemi ja Lahdenperä; Paatsjoen kylässä Naamajärvi, Mustola, Nitsijärvi, Ojala, Ulkuniemi ja Tiainen; Paadarin kylässä Ritamaa, Iivana, Teno ja Vuopionsuu. Muutamat näistä olivat sellaisia tiloja, joiden talvi- ja kesäpaikka sijaitsivat samassa lohossa (katso liite 6. Kruunun liikamaan väliaikaisessa erottamisessa Inarin tiloille erotetut lohkot ja alueet.)

Väliaikaisten lohkojen erottamisessa talot saivat hallintaansa yhteensä 64 413 ha maata eli kutakin Inarin kunnan 120 taloa kohti keskimäärin 536,8 ha. Säännökset väliaikaisten lohkojen erottamisesta eivät Inarissa koskeneet kaikkia taloille kuuluvia tiluksia, sillä niitä ei ulotettu ulkoniittyihin. Talollisilla oli oikeus toistaiseksi hallita ulkoniittyjään vanhan tavan mukaan.⁶⁷⁴ Siitä, miten ulkoniittyjä tuli väliaikaisten lohkojen erottamisen yhteydessä kohdella, ei annettu mitään erillisiä määräyksiä. Lääninhallituksen antamassa päätöksessä kuitenkin todettiin, että talolliset saivat nauttia kruununmaiden sisälle jääneitä tiluksia.

Koska tilusalat olivat näin suuria, voidaan päätellä, että väliaikainen lohkojen erottaminen tapahtui vetämällä raja tilan ulommaisia tiluksia myöten. Näin kaikki vanhat niittytilukset jäivät yleensä vedettyjen rajojen sisäpuolelle. Mikäli ulkotiluksia jäi kruununmaiden sisälle, niitä oli oikeus käyttää. Vanhan tavan mukaan tilalliset saivat edelleen metsästää ja kalastaa lohkojen ulkopuolella. Metsää sai kuitenkin käyttää kotitarpeeseen vain tilusrajojen sisäpuolella.

Jo väliaikainen lohkojen erottaminen rajasi kaikki ne asukkaat oikeuksien ulkopuolelle, jotka eivät kuuluneet tilajärjestelmän piiriin. Tästä lähtien lohkojaon ulkopuolelle jääneet asuivat kruunulle väliaikaisesti erotetulla maalla. Tämä merkitsi niiden ihmisten aseman ja maankäyttöoikeuksien heikkenemistä, joilla ei ollut omaa tilaa. Toki monet olivat perustaneet kruununmetsätorpan, mutta mikäli näin ei vielä ollut, heidän asemansa oli laiton.

7.4. Utsjoen uudistilallisten niityt

Utsjoen kalastustilakatselmusten käsittelyn yhteydessä on ilmennyt, että myös Utsjoen kalastajasaamelaisilla oli useita asuinpaikkoja. Esimerkiksi Nils Clemetsson Outakosken Jägelvein kalastustilan katselmuksen mukaan asukkaalla oli neljä erillistä asuinpaikkaa: Jägelvei, Suvantokenttä, Nuorpiemi ja Poikkipadonkenttä.⁶⁷⁵ Teno- ja Utsjokivarsien puolinomadisessa vuosikierrossa keskeistä oli kesäpaikan sijainti lohennousun aikaan tuottavan apajan välittömässä läheisyydessä. Kulloinkin harjoitetut muut elinkeinot määrittivät muut asuinpaikat. Kun lohienkalastuksen lisäksi harjoitettiin poronhoitoa, asuinpaikka määräytyi jäkälamaiden mukaan, kun taas karjanhoitoa, asuinpaikan tuli sijaita heinäntuoton kannalta hyvällä alueella. Tapa asuttaa ja käyttää alueita on todennäköisesti ajalta, jolloin vuosirytmien määräsivät kala- ja metsäystymäiden tuottavuus.⁶⁷⁶

Utsjoella Tenojokivarressa kalastajasaamelaisilla oli tilusrajat omistustensa välillä jo ennen kalastustilojen tai uudistilojen perustamista. Tästä on katselmuspöytäkirjoissa lukuisia esimerkkejä. Jägelväjn kalastustilan perustamiskatselmuksessa syynättäessä tilalla jo olevia rakennuksia ja niittyjä, todettiin, että Jägelväjn asuinkenttä ja siinä oleva niitty rajoittuivat ete-

⁶⁷⁴ Hallituksen esitys laiksi isojaosta ja verollepanosta. Valtiopäiväasiakirjat nro 20/1924.

⁶⁷⁵ Jägelväjn kalastustilan katselmus 18.6.1840. Inarin ja Utsjoen käräjät 25.2.1841 § 39, 374–375, 383. Lapin TKA CIa:15. OMA.

⁶⁷⁶ Saressalo 1982, 84.

lässä Josef Tobiassonin rajaan ja pohjoisessa Henrik Rasmussonin rajaan.⁶⁷⁷ Syynättäessä Nuorgamin kalastustilaa kalastajasaamelaisen Erik Michelsson Njorghamin rajanaapureina mainitaan kalastajasaamelaiset Clemet Michelsson, John Andersson Warsie ja Johan Sauva.⁶⁷⁸ Jälkimmäisessä tapauksessa oli kyseessä kalastajasaamelaisen Michel Nuorgamin perikunnan maiden jako. Clemet ja Erik olivat Michel Nuorgamin poikia ja John Warsi ja Johan Sauva vävyjä. Kaikille perikunnan osallisille katsastettiin oma kalastustila: Sauva, Njorgham, Rajaniemi ja Varsie.⁶⁷⁹

Perikunnan maita jaettaessa kalastustilat saivat käyttöönsä paitsi yhteisiä kalavesiä myös yhteisiä niittyjä. ILMARI HUSTICHIN näkemyksen mukaan uusia asuinpaikkoja syntyi jokivarsille kun jokisaamelaiset, jotka aikaisemmin hankkivat elinkeinonsa pääasiassa lohenpyynnistä, alkoivat pikku hiljaa yhä enemmän hoitaa karjaa. Tavallisesti kesäisin muutettiin joenvartta pitkin johonkin tiettyyn kalapaikkaan s. o. kesäpaikkaan, josta muodostui karjalle sopiva kenttä. Toisessa tapauksessa käytettiin sopivia luonnonrantaniittyjä karjapaikkoina, mikäli karjaa ei päästetty kesäisin vaeltamaan jyrkille rantatuntureille. Luonnonrantaniityillä saattoi joskus olla hyvät laidunmaat, sikäli kun niitä vielä löydettiin pysyvän asutuksen vierestä. Talvipaikan ruohokenttä säilytettiin talven tarpeisiin. Monissa tapauksissa osoittautui tarpeelliseksi jäädä myös kesäksi talvipaikalle, jos siellä oli perunanviljelyä. Tämän vuoksi vain joku perheestä lähetettiin kesäpaikalle, mikä puolestaan kehittyi karjapaikaksi.⁶⁸⁰

Lopulta kehitys johti siihen, että esimerkiksi vävy tai poika perheessä muutti kokonaan kesäpaikalle tai karjapaikalle, josta sitten muodostui pysyvä asuinpaikka uudelle perheelle.⁶⁸¹ Asiakirja-aineistosta nousee esiin myös toinen vaihtoehto. Kävi, kuten Michel Nuorgamin kuolinpesän tapauksessa, että kesä- ja talvipaikat jaettiin isännän kuoltua perillisten kesken, jolloin muodostui useita asuinpaikkoja. Tällä järjestelyllä myös varmistettiin, että alueet säilyivät saman suvun hallussa.

Kalastus- ja uudistilakatselmusten perusteella voidaan luoda katsaus Teno- ja Utsjokivarsien niittyjen käyttöön ja sijaintiin. Jokivarressa sijaitsevat asuinkentät, joihin oli rakennettu kota tai tupa, perinteisesti aidattiin. Asuinpaikat olivat vanhoja, siitä ovat todisteena syynätyt valmiit rakennukset, jotka usein olivat jo katselmusvaiheessa täysin rappeutuneet. Esimerkiksi Lukkarinkylän Gaskadallun uudistilan rakennuksista todettiin, että asuintupa oli rappeutunut ja kelvoinen vain polttopuuksi, samoin navetta, sen sijaan pylväsaitta oli hyvässä kunnossa. Buorisgirkkun uudistilan tupa, navetta ja aitta olivat kaikki vanhoja ja sortumaisillaan.⁶⁸²

Kalastustilakatselmuksissa taloille syynättiin vielä selvästi useita eri asuinpaikkoja, sen sijaan uudistilojen yhteydessä enää varsinainen talouskeskus. Sen sijaan joidenkin uudistilojen katselmuksista näkyy selvästi se, että vanhoja asuinkenttiä syynättiin uudistilojen niityiksi, aivan kuten Inarissakin. Esimerkiksi Puolmakin aluekatselmuksessa vuonna 1859 ulkotiluksia syynättäessä kalastajasaamelaiselle Johan Johansson Aikiolle merkittiin tilus nro 37, joka oli Johan Aikion kesäkenttä Puolmakjärven itäpuolella. Nuorgamin aluekatselmuksessa ulkotilus nro 22 oli Kontti-Hannun suoheinää kasvava buoriskenttä eli vanha kenttä, joka merkittiin lappalaisporvari Johan Holmbergille.⁶⁸³

⁶⁷⁷ Jägelväjn kalastustilan perustamiskatselmus 18.6.1840. Inarin ja Utsjoen käräjät 25.2.1841 § 39, 374–375, 383. Lapin TKA C1a:15. OMA.

⁶⁷⁸ Njorghamin kalastustilan perustamiskatselmus 28.9.1842. Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 33, 562–564. Lapin TKA C1a:17. OMA.

⁶⁷⁹ Katso Inarin ja Utsjoen käräjät § 32–35. Lapin TKA C1a:17. OMA.

⁶⁸⁰ Hustich 1945a, 59–60.

⁶⁸¹ Hustich 1945a, 60.

⁶⁸² Konzeptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 1 ja 17. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

⁶⁸³ Utsjoen käräjät 24.2.1860 § 7, 260, 267–270, 271–274. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

Yksityisten niittymaiden lisäksi käytössä oli myös yhteisniittyjä. Esimerkiksi kalastajasaa-malainen John Andersson Varsi perksi kalastustilansa Stuurajäggi- ja Ruostetjägginii-tyt sekä Kuivamaan ja Pajuniemen yhdessä Clemetin ja Erik Nuorgamin kanssa vuorovuosi-⁶⁸⁴ Niittyjen yhteiskäyttö ei kuitenkaan ole kovin yleistä ja tässäkin tapauksessa niityn käyttäjien välillä on sukulaisuussuhde.

Niittyjen määrä uudistilaa kohden Utsjoella ei ollut kovin suuri. Jos tilalla oli kymmenen eril- listä niittypalstaa, niin se oli jo paljon. Niityt pyrittiin mittaamaan läheltä talouskeskusta, ku- ten vuoden 1858 julistuksen yhteydessä on jo todettu, mutta aina se ei onnistunut. Esimerkiksi Akkujohkan uudistila Outakoskella sai niittyjä jopa 30 virstan päästä pihakentästä Luobmus- johkajoelta.⁶⁸⁵ Yleisvaikutelmaksi jää, että jokivarsien käyttökelpoiset niityt olivat melko tarkkaan asukkaiden hallussa. Parhaat niittymaat oli jo vallattu ja niitä oli jopa aidattu. Kat- selmuksissa tilallisille syynättiin myös niityiksi raivattavaa maata, jota kukaan toinen ei vielä ollut ottanut käyttöönsä.

Metsähallinnon valvonnan tehostuessa kaikenlainen maankäytön valvonta samalla tiukentui. Metsähallitus katsoi oikeudekseen puuttua tilallisten maankäyttöön ylipäättään muutenkin kuin metsien osalta. Samalla kun metsähallitus sai vallan päättää kruununmetsätorppien perustami- sesta, se samalla puuttui lausuntojen antajana tilallisten oikeuksiin maankäyttöä koskevissa asioissa. Näitä taustoja vasten ei voitane ihmetellä sitä, että vihamielisyyttä alkoi esiintyä metsähallinnon virkamiehiä kohtaan. Seuraava esimerkki kertoo metsähallituksen näkemyk- sistä utsjokelaisten maankäytöstä 1900-luvun alkupuolella.

Erään perintötilan omistajan kaksi poikaa olivat molemmat perustaneet kruununmetsätorpan. Todellisenä torppien perustamissyynä metsänhoitaja näki perintötilalla olleen tarkoituksen torppien kautta lisätä heinämaitaan. Metsänhoitajan mukaan oli paikkakunnan tapa, että torp- pien heinämaita vuokrattiin tai jopa myytiin. Todellisenä tarkoituksena oli perintötilallisten halu lisätä ”perintöään” tai kohottaa puunsaantia kruununmetsästä. Rakennuspuilla oli hyvä menekki ja niitä myytiin eri tavoilla Norjaan. Tilallisilla oli tapana myös vaihtaa tai lainata niittymaita tai rakennuspuita keskenään. Näkemyksiään metsänhoitaja perusteli sillä, että tor- pille kuuluvia velvollisuuksia ei missään vaiheessa edes pyritty täyttämään. Kruununmetsä- torppien kenttämää jätettiin viljelemättä ja torppien rakennusvelvollisuus täyttämättä. Met- sänhoitajan mukaan torppia ei käytännössä ollut edes olemassa, koska rakennuksia ei ollut eikä niissä siten asuttu eikä aiottukaan asua.⁶⁸⁶ Havaitut epäkohdat saivat metsähallituksen kiristämään valvontaansa kaiken maankäytön suhteen.

7.5. Peltoviljely ja sen merkitys Inarissa ja Utsjoella

Inari on Suomen laajin pitäjä ja sen rajojen sisälle mahtuu erittäin suuria luonnonolosuhteiden vaihteluita. Syksyllä alkavat pakkaset, ja lumipeitteen Inari saa keskimäärin lokakuun lopulla. Lokakuussa jäätyvät myös pienemmät järvet ja joet, mutta Inarijärven suuret selät voivat py- syä auki jopa lähelle joulua. Ivalojoen luo jääpeitteensä säännöllisesti toukokuussa, mutta Ina- rijärvellä on jäitä vielä jopa juhannukseen asti. Muddusjärvellä vuoden keskilämpötila on – 2,1 astetta, tammikuun keskilämpötila – 13,8 ja heinäkuun 12,0 astetta. Ilmasto ei ole niin mantereellinen kuin Etelä-Lapissa, mikä joutuu Jäämeren läheisyydestä. Tammikuu on vielä leudompi, mutta heinäkuu jo kylmempi kuin Rovaniemellä. Erittäin ominaista Inarin ilmas-

⁶⁸⁴ Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 35, 565–566, 581–582. Lapin TKA CIa:17. OMA.

⁶⁸⁵ Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 23. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA.

⁶⁸⁶ Aluemetsänhoitaja August Renvallin kirje ylimetsänhoitajalle 28.7.1911 nro 77. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

tolle on tuulisuus. Vuodessa on keskimäärin 26 myrskypäivää ja kolme hirmumyrskypäivää. Vuotuinen sademäärä on 480 mm ja keskimääräinen lumen syvyys 67 cm.⁶⁸⁷

Kasvullisimmat ja samalla viljelykselle otollisimmat seudut olivat jokien, purojen ja järvien rantamailla. Parhaat ne olivat tasaisilla ja pehmeillä paikoilla. Inarin pitäjässä sellaisia olivat Kaamasjoen varret, Ivalojoen rannat joen alajuoksulla, Kyrön kylän seuduilla, Ivalojoen yläjuoksulla, Vasko- ja Keptujoen suistossa sekä Paadarjärven rannoilla ja siihen laskevien jokien suistoissa.⁶⁸⁸

Peltoviljely tuli Inariin vasta uudisasutuksen myötä. Uudistilojen perustamiskatselmusten mukaan ensin tilalle katsottiin aina kotikenttä eli talonpaikka, johon uudisasukkaan tuli rakentaa asuintupa, ellei sellaista paikalla jo ollut. Tämän jälkeen uudistilalle katsottiin mahdollinen peltomaa. Mikäli erillistä peltomaata ei mitattu, katsottiin tilalle ainakin peruna- ja naurismaa. Yleensä peltomaa sijaitsi tilan ympärillä kotikentässä.

Utsjoen pitjä on suurimmaksi osaksi tunturimaata, jota halkovat suuret Tenon ja Utsjoen jokialueet. Utsjoen jokialue jakaa tunturialueen itäiseen ja läntiseen. Tunturialueet sijaitsevat noin 250 metriä merenpinnan yläpuolella. Siellä täällä kohoaa korkeampia tunturihuippuja, jotka ovat laajasti paljasta kalliota sekä usein täysin puuttomia, kiviperäisiä maita. Harjanteiden välit ovat paikoin tasaisia, kivisiä, kuivia kangasmaita, paikoin aavoja jänkiä. Tuntureilla sijaitsee suurempia ja pienempiä matalapohjaisia järviä. Näistä järvistä ja lähteistä Teno- ja Utsjokeen laskee noin 70 tunturijokea ja -puroa. Maa nousee myös jokialueilla ja jyrkimmissä paikoissa veden juoksu muodostaa kovia koskia.⁶⁸⁹

A. Koivisto kertoi Lapin komitealle antamassaan kertomuksessa vuodelta 1903, että varsinaista maanviljelystä Utsjoella ei ole. Asukkaat raivasivat ja tasoittivat taloja ympäröivät kentät kasvamaan heinää. Peruna ja nauris saattoi menestyä hyvin, mikäli kesät olivat suotuisia. Perunanviljelyksin oli jäänyt vähäiseksi. Kaiken karjanlannan asukkaat vedättivät keväällä heinäkentille.⁶⁹⁰

⁶⁸⁷ Suomenmaa 1931, 343–344.

⁶⁸⁸ Lapin komitean mietintö, 43–44. KM nro 3/1905.

⁶⁸⁹ A. Koiviston kertomus Utsjoen seurakunnasta 1903. Lapin KoA Ee:1. OMA.

⁶⁹⁰ A. Koiviston kertomus Utsjoen seurakunnasta 1903. Lapin KoA Ee:1. OMA.

8. Karjanhoito

Inarin lapinkylä ei joutunut vielä 1700-luvun puolivälissä samanlaiseen muutosprosessiin kuin muut Kemin Lapin lapinkylät. Muutos alkoi yleensä siitä, kun saamelainen asettui aloilleen ja hankki lehmän tai pari. Lampaiden määrä vaihteli ruokakunnittain 2–12 eläimeen. Uudisasukas Henrik Michelsson Kyrö oli vuonna 1776 Inarin suurin lampaiden omistaja, hänellä niitä oli 20. Vuonna 1776 inarilaisilla oli lampaista yhteensä 338, niistä 308 kalastajasaamelaisilla ja 30 uudisasukkailla. Sen sijaan kalastajasaamelaisilla ei ollut lehmiä lainkaan, uudisasukkailla niitä oli 15. Karjanhoitoa vanhempi elinkeino Inarissa oli lampaanhoito. Lampaat kuuluivat olennaisena osana erityisesti inarinsaamelaisien elinkeinokierto. ⁶⁹¹

TAULUKKO 9

Inarin pitäjän karjamäärä vuosina 1850–1905

Vuosi	Hevoset	Härät	Lehmät	Nuori karja	Lampaat ja vuoheet	Siipikarja
1850	15	12	130	30	700	-
1855	20	20	80	17	1800	-
1860	15	16	207	71	808	-
1865	21	41	205	71	809	-
1870	22	42	290	60	800	-
1876	32	45	330	90	900	-
1880	41	32	306	103	768	1
1885	52	45	344	84	945	5
1890	53	43	358	66	975	-
1895	39	41	326	70	891	17
1900	39	50	455	89	925	-
1905	48	43	503	132	580	27

Lähteet: Kruununvoudin kertomus maanviljelyn, kaupan ja elinkeinojen tilasta 1848–1850. OLKA Ea4:258. OMA; Inarin nimismiesten kertomukset pitäjän tilasta 1855, 1860, 1865, 1870. Lapin KKrvA BII:12, 16, 19, 23. OMA; Taulu nro 4. Maanviljely ja karjanhoito. Talven yli elätettyjen luontokappaleiden lukumäärä. Maaherran vuosikertomuksia 1876–1889 ja 1890–1895. OLKA Hb:4 ja 6. OMA; Taulu nro 4. Yli talven elätettyjen eläinten lukumäärä. Lääninkirjurin konttorissa laaditut yhteenvedot kruununvoutien tilastoista 1896–1909. OLKA Hc3:1. OMA.

Kuten taulukko 9 osoittaa, suurin muutos Inarin karjanhoidossa tapahtui 1850-luvulta lähtien. Vielä vuonna 1855 tärkeimpinä kotieläiminä pidettiin lampaista ja poroja, kun jo viiden vuoden kuluttua lehmien ja nuoren nautakarjan osuus oli noussut huomattavasti. Lampaiden merkitys väheni, koska hankittiin myös nautakarjaa. Muutokset tapahtuivat samaan aikaan, kun kalastajasaamelaisien uudisasuttaminen kävi vilkkaimmillaan. Vanhasta kiertelevästä elämäntyylistä luovuttiin vähitellen, asetettiin paikalleen ja ryhdyttiin kasvattamaan karjaa. Muutos jäi pysyväksi, kuten taulukkokin osoittaa. Inarissa nautakarjan määrän kasvu on selvästi yhteydessä alkaneeseen uudisasutustoimintaan.

Utsjoella karjanhoito alkoi viimeistään 1770-luvulla, sillä vuonna 1776 utsjokelaisilla oli jo 14 lehmää. Anders Andersson omisti neljä lehmää. Muita nautakarjaa pitäviä saamelaisia olivat Isak Paadar, Olof Rasmusson, Pär Pärsson Outakoski, lukkari Pär Josepsson, Pär

⁶⁹¹ Lapinveroluettelo 1776. Norra Lappmarkens FA. Mikrofilmi FR 1514. HLA.

Pärsson Klement ja Hans Rasmusson. Utsjoen asukkaat omistivat myös 34 lammasta, määrä asukasta kohden vaihteli yhdestä neljään.⁶⁹²

TAULUKKO 10

Utsjoen pitäjän karjamäärä vuosina 1850–1905

Vuosi	Hevoset	Härät	Lehmät	Nuori karja	Lampaat ja vuohet	Siipikarja
1850	-	48	136	55	327	-
1855	-	44	116	34	242	-
1860	1	54	128	45	284	-
1865						
1870	2	40	120	50	340	-
1875	3	50	110	70	200	-
1880	5	48	132	39	306	2
1885	12	47	132	47	314	3
1890	25	40	155	53	300	7
1895	31	29	159	52	316	19
1900	42	41	196	39	426	16
1905	36	28	192	47	345	4

Lähteet: Kruununvoudin kertomus maanviljelyn, kaupan ja elinkeinojen tilasta 1848–1850. OLKA Ea4:258. OMA; Utsjoen nimismiesten kertomukset pitäjän tilasta 1855, 1860, 1870, 1875. Lapin KKrvA BII:12, 17, 23, 25. OMA; Taulu nro 4. Maanviljely ja karjanhoito. Talven yli elätettyjen luontokappaleiden lukumäärä. Maaherran vuosikertomuksia 1876–1889 ja 1890–1895. OLKA Hb:4 ja 6. OMA; Taulu nro 4. Yli talven elätettyjen eläinten lukumäärä. Lääninkirjurin konttorissa laaditut yhteenvedot kruununvoutien tilastoista 1896–1909. OLKA Hc3:1. OMA.

Utsjoella uudisasutukseen siirtyminen ei Inarin tavoin kovinkaan paljon lisännyt karjanhoidon merkitystä asukkaiden elinkeinona. Kun uudistalojen määrä Utsjoella kasvoi 1860-luvun alussa aluekatselmusten seurauksena, muutos ei näkynyt karjanhoidossa, kuten taulukko 10 osoittaa. Tämä on osoitus siitä, että jokivarsilla asuvilla saamelaisilla oli nautakarjan hoidossa jo pitkät perinteet. Monella oli lehmiä jo ennen uudistilalliseksi ryhtymistä.

Karjanhoidon omaksumisen jälkeen ja sen edelleen kehittyessä osaksi Teno- ja Utsjokivarren saamelaisten elämää eri asuinpaikkojen keskinäinen painotus eri vuodenaikoina myös muuttui. Kesäpaikkajärjestelmässä kotikenttä jätettiin kasvamaan heinää, kun karja siksi aikaa sijoitettiin suotuisille tilapäislaitumille. Kesäpaikat sijaitsivat useimmiten pääväylien varrella, muutamien kilometrien päässä talvipaikasta.⁶⁹³

9. Metsien käyttö

9.1. Metsälainsäädäntö

Seuraavassa luodaan lyhyt historiallinen katsaus metsälainsäädäntöön. Metsien käytöstä annetut asetukset ovat olleet tiukasti sidoksissa omaan aikaan talouspolitiikkaan. Milloin on vallinnut huoli metsien loppumisesta, milloin taas uudisasutusta on pyritty edistämään suuriin metsäisiin erämaihin. Voidaan kuitenkin jo todeta, että vasta metsien arvon nousu 1800-luvun puolivälissä toden teolla muutti suhtautumista metsien käyttöön ja johti myös konkreettisiin

⁶⁹² Lapinveroluettelo 1776. Norra Lappmarkens FA. Mikrofilmi FR 1514. HLA.

⁶⁹³ Saressalo 1982, 84–85.

toimiin niiden käytön valvomiseksi ja suojelemiseksi. Siihen saakka ainoa valvova viranomainen, joka jossain määrin yritti seurata puutavaran käyttöä, oli paikallinen nimismies. Käytännössä ainoa toimi metsänhaaskauksen sattuessa, oli haastaa mahdollinen syyllinen kihlakunnan käräjille. Ehkäisevää toimintaa väärinkäytöksiin estämiseksi ei ollut. Vasta metsähallinnon valvonnan ja virkamiesten myötä oli mahdollista yrittää ehkäistä haaskausta.

Valtiovalta kiinnostui jo varhain asumattomista erämaista. Suurinta huomiota on saanut Kustaa Vaasan 20. huhtikuuta 1542 antama plakaatti, joka koski valtakunnan pohjoisimpia maakuntia. Siinä valitetaan sitä, ettei talonpoikainen väki lisääntyessään asettunut uudisviljelijöiksi ulkotiluksille, vaan pysyi entisissä taloissaan, joissa oli ahdasta. Ulkotiluksille asettumista estivät myös kyläkunnat, jotka omistivat itselleen peninkulmittain metsämaita, vaikka tällaiset asumattomat erämaat kuuluivat Jumalalle, kuninkaalle ja Ruotsin kruunulle (ruots. *sådana äger som obygdeliggie, höre Gud, oss och Sweriges krone till och ingen annan*). Plakaatin perusteella on katsottu kuninkaan julistaneet erämaat kruunun omaisuudeksi. Julistusta on myös tulkittu niin, että kuninkaan tavoitteena oli vain edistää uudisasutusta pohjoisilla, harvaan asutuilla alueilla.⁶⁹⁴

Ruotsin vallan aikana metsien käytöstä annettiin sekä yleisiä että aluekohtaisia säädöksiä. 1600-luvun aikana annettiin useita metsälakeja, joiden tarkoituksena oli ohjata metsien käyttöä niin, että puusta ei syntyisi puutetta ja sitä riittäisi voimistuvan vuoriteollisuuden tarpeisiin. Huolenpidon tuloksena olivat vuosien 1647 ja 1664 metsälait. Vuonna 1683 kuningas Kaarle XI antoi metsäasetuksen, joka koski muun muassa Suomea ja Pohjois-Ruotsia. Siinä kiinnitettiin huomio vallitseviin epäkohtiin. Seuduilla, joilla oli suuria ja laajoja metsiä olivat kylät, joilla oli tiluksia tällaisten metsien sisäpuolella tai vieressä, ottaneet itselleen metsästä suuria, jopa muutaman peninkulman mittaisia alueita, joihin niillä ei ollut oikeutta eikä syytä. Metsälaila tahdottiin uudistaa Kustaa Vaasan julistus, että kaikki sellaiset tilukset, jotka asumattomina sijaitsivat kaukana tilusrajoista ja kylistä, kuuluivat kruunulle.⁶⁹⁵

Yhä uudelleen kylät ja talot olivat pyrkinneet ulottamaan metsäalueensa useiden peninkulmien päähän, jopa tuntureille saakka. Kuningas määräsi maaherrat ja maaseutuvirkamiehet pitämään metsiä tarkoin silmällä. Tuli suorittaa katselmuksia ja antaa kullekin kylälle ja talolle niin paljon metsää kuin oli kohtuullista ja tarvittiin omavaraisen talon tarpeisiin. Muu metsämaa tuli erottaa kruunulle ja erottaa kylien metsistä. Mikäli joku tila, kylä, pitäjä tai kihlakunta osoitti jonkun osan metsästä kuuluvan sille, se sai pitää alueen. Käyttämättömät metsät olivat kruunun oikeata ja yksityistä omaisuutta (ruots. *warandes ofelbart Wår och Kronans rätta och enskylte Egendom alt hwad aff slike store skogar ligger obrukat och alt hwad som icke med gode Skiähl kan fultygas at höra någon Gård, By, Sockn eller Härade till*).⁶⁹⁶

KYÖSTI HAATAJA on tähdentänyt sitä, että vuoden 1683 metsäasetus tuli sovellettavaksi vain Pohjois-Ruotsissa ja Suomessa sekä siellä, missä erämaita ylipäättään oli. Asetuksella määrättiin kylien ja talojen metsäalueet erotettaviksi rajoilla suurista asumattomista metsistä ja erämaista. Hän on tulkinnut metsäasetusta niin, että metsät ja erämaat julistettiin tuolloin kruunun yksityisoikeudelliseksi omaisuudeksi ja että asetuksen jälkeen valtakunnassa ei ollut kenellekään kuulumattomia alueita. Asetuksen toimeenpano kuitenkin ontui, sillä silloiset suuret sodat ja reduktio estivät sen toteuttamista. Ja kuten HAATAJA toteaa, työ tuli toteutettavaksi vasta vuoden 1734 lain antamisen jälkeen ja suurelta osin vasta isojakojen yhteydessä.⁶⁹⁷ Suomen pohjoisimmassa Lapissa eli Enontekiöllä, Utsjoella ja Inarissa siis vasta ennen ja jälkeen toisen maailmansodan.

⁶⁹⁴ Laitakari 1960, 11–12.

⁶⁹⁵ Laitakari 1960, 12; Wirilander 2001, 49.

⁶⁹⁶ Haataja 1936, 27–28; Wirilander 2001, 49.

⁶⁹⁷ Haataja 1936, 28.

Myös WIRILANDER toteaa, että kruunu lähti viimeistään 1600-luvulla siitä, että sillä oli määräysvalta kylän rajojen ulkopuolella oleviin kaukaisiin erämaihin. Tässä yhteydessä olisi syytä tutustua tarkasti metsälainsäädäntöön 1700- ja 1800-luvun osalta, siihen ei tässä työssä ole kuitenkaan ollut mahdollisuutta. Vain keskeisimmät metsälait ja -asetukset, jotka tällä ajalla annettiin, on otettu esille.

Vuoden 1683 metsäasetus oli voimassa vuoteen 1734, jolloin se korvattiin uudella vapaudenajan metsäasetuksella, joka henki merkantilistisia periaatteita. LAITAKARIN mukaan siinä pyrittiin ohjaamaan yksityistilan metsänkäyttöä pikkuseikkoja myöten.⁶⁹⁸ Metsäasetuksessa 12. joulukuuta 1734 todetaan, että suuret metsät ja erämaat kuuluvat kuninkaalliselle majesteetille ja kruunulle. Ne sijaitsevat erillään kyläkuntien (*bygdelage*) maista.⁶⁹⁹

Ruotsin valtakunnanlaissa 1734 annettiin myös säädöksiä metsistä ja niiden käytöstä. Säädöksissä erotettiin läänien, kihlakuntien ja pitäjien yhteismetsät kylän osakkaiden yhteismetsistä. Ne sisältyivät rakennuskaaren 10 lukuun. Kylän osakas sai vapaasti käyttää kylän jakamatonta metsää kotitarpeisiinsa. Hänellä ei kuitenkaan ollut oikeutta viedä, luovuttaa tai myydä metsätuotteita pois talosta.⁷⁰⁰

Pian metsäasetusta täydennettiin 5. huhtikuuta 1739 annetulla selityksellä. Sen 17. kohdassa maaherrat velvoitettiin valvomaan, että ne suuret metsät ja erämaat (*ödemarker*), niin pian kuin suinkin, tulevat asutuiksi ja pellot ja niityt viljellyiksi. Sen jälkeen talot tuli ensi kädessä panna verolle siellä, missä maanlaatu ja tilukset olivat sopivimpia. Tämä kaikki saattoi tapahtua ilman metsien vahingollista hävittämistä.⁷⁰¹

Seuraava metsäasetus annettiin 10. joulukuuta 1793. Metsäasetuksen 15 §:ssä todetaan jälleen, että kruunun metsät eli suuret metsät ja erämaat muun muassa Suomessa, kyläkuntien metsiä lukuun ottamatta, kuuluvat Meille ja Kruunulle.⁷⁰² Viimeinen Ruotsin vallan metsäasetus annettiin 1. elokuuta 1805. Pelkkä lain sisällön tarkastelu ei tuo oikeutta omalle ajalleen, sillä paljon riippui siitä, pantiinko lainkohtia täytäntöön vai jäivätkö ne kuolleeksi kirjaimiksi. Käytännön toteutuksen lisäksi toinen kysymys on, pantiinko laki täytäntöön sellaisenaan vai jouduttiinko paikalliset olosuhteet ottamaan huomioon ja täydentämään varsinaista asetusta erillisillä maaherran kirjeillä.

9.2. Valtion metsähallinto

Sahateollisuuden vapautumisen myötä valtakunnassa puun kysyntä alkoi nousta 1800-luvun puolivälissä. Metsästä tuli yksi elannon lähde. Suhtautuminen metsiin muuttui täysin, sillä nyt metsää myymällä saattoi vaurastua. *Valtion metsähallinto* alkoi tammikuussa 1851 annetulla julistuksella, jolla perustettiin väliaikainen metsänhoitolaitos maanmittauksen ylihallituksen yhteyteen. Jokaiseen läänin asetettiin lääninmetsänhoitaja valvomaan metsälain noudatta-

⁶⁹⁸ Laitakari 1960, 12.

⁶⁹⁹ Wirilander 2001, 49; Kyseinen lainkohta kuuluu ”Hvad de stora skogar och ödemarker beträffar, hwilka utom Bygdelagen äro belägne, och Kongliga Majestet och Cronan tilhöra, såsom uti Wäster Norrlandens, Dalarne och Wärmeland, så förordnas...”. Förordning om Skogarne i Riket 12.12.1734. Samling af författningar rörande landtmäteriet och justeringen af mått, mål och vigt i Finland.

⁷⁰⁰ Haataja 1936, 31–32.

⁷⁰¹ Wirilander 2001, 49.

⁷⁰² Kyseinen lainkohta kuuluu ”Hvad Krono-skogarne, eller de större skogar och ödemarker beträffar, hwilka utom bygdelagen Oss och Kronan tilhöra, såsom uti Finland, Norrland, Dalarne och Wermeland, skola Wäre Befallningshafvande draga försorg der om, at då intil sådan större skog och ödemark, stöta hemman eller byar, som icke hafwa afwittrad mark, så mycket utrymme af skog må dem tillagd warda, som enligt förfatningarne til fullsätte hemman nödigt pröfwat; hwilken sedan med laga rör afskiftes från den öfrige marken, som Kronan tilhör...”. Samling af författningar rörande landtmäteriet och justeringen af mått, mål och vigt i Finland.

mista. Metsähallinnon tehtäväksi tuli mitata ja pyykittää ne kruununmetsät, jotka sopivat kruununpuistoiksi. Lisäksi sen tuli avustaa metsäntarkastuksissa ja -arvioinneissa. Metsähallinto oli kuitenkin kuvernöörin käsissä, sillä hän antoi määräykset metsävirkamiehille.⁷⁰³

Varsinainen *metsähallitus* perustettiin 13. toukokuuta 1859. Kruununpuistoiksi erotetut metsämaat, joita oli eniten idässä ja pohjoisessa, tulivat metsähallinnon alaisuuteen. Kruununpuistoja olivat sellaiset valtion maat, jotka oli joko julistettu kruununpuistoiksi tai jotka myöhemmin julistettiin sellaisiksi. Muu valtion metsämaa oli edelleenkin kuvernöörin eli maaherran valvonnassa.⁷⁰⁴

Kruununpuistot jaettiin ylimetsänhoitajien johtamiin *tarkastuspiireihin*, jotka taas jaettiin metsänhoitajien johtamiin *hoitoalueisiin*. Hoitoalueet jaettiin vielä *vartiopiireihin*, joihin kuhunkin asetettiin yksi *metsänvahti*. Samalla määrättiin perustettavaksi metsänvartijatorppa kunkin vartioalueen sisäpuolelle. Metsänvartijalla oli palkkansa lisäksi oikeus kalastaa ja metsästää alueellaan sekä käyttää kotitarpeikseen kaadettujen puiden oksia ja latvoja sekä tuulenskaatoja. Vartijan velvollisuuksiin kuului muun muassa vahtia hänelle määrättyä vartio-osuutta ja siihen kuuluvia talousosastoja sekä huolehtia rajalinjoista ja -merkeistä. Hänen tuli myös pitää silmällä metsäpaloja. Niiden sattua oli ryhdyttävä pikaisesti toimiin palojen sammuttamiseksi. Metsää kaadettaessa metsänvahdin tuli katsoa, että työ tehtiin asianmukaisesti ja metsää säästävästi. Hänellä oli myös riistanhoidollisia tehtäviä, sillä hänen tuli valvoa riistaeläinten pyyntiä vartio-osuutensa sisällä.⁷⁰⁵

Kemin tarkastuspiiri perustettiin vuonna 1860. Inari ja Utsjoki tulivat kuulumaan tähän tarkastuspiiriin vuodesta 1867 lähtien aina vuoteen 1905 saakka. Jo vuonna 1900 nähtiin, että Inarin hoitoalue, johon kuuluivat sekä Inari että Utsjoki, tuli vastaisuudessa olemaan yksi tuottavimmista hoitoalueista Kemin tarkastuspiirissä. Inarin ja Utsjoen metsät otettiin metsähallinnon valvontaan 18. tammikuuta 1866 annetulla keisarillisella kirjeellä. Alue asetettiin väliaikaisesti metsänhoidon alaiseksi, vaikka maat olivat vielä mittaamatta. Metsänhoito supistettiin Inarin hoitoalueella vuonna 1869 yhden metsäpäälyysmiehen tai metsänhoitajan ja kahden metsänvartijan tehtäviksi.⁷⁰⁶

Metsähallituksen valvonnan alle tulevat valtion metsät määriteltiin vuoden 1886 metsälaissa, jonka mukaan niitä olivat kaikki kyläkuntien ulkopuolella olevat metsät ja erämaat. Niitä olivat myös kyläkuntien sisällä olevat yksityisten tiloista pyykeillä erotetut metsämaat ja saaret. Valtion metsiä tulivat olemaan jakotoimitusten kautta syntyneet tai tulevaisuudessa syntyvät liikamaat, joihin yksityisellä ihmisellä tai yhteisöllä ei ollut näyttää omistusoikeutta.⁷⁰⁷ Tässä laissa tuli lausuttua se periaate, joka myöhemmin tuli näkyviin Inarin ja Utsjoen isossajaossa valtiolle jäävien metsien osalta.

Norjassa puutavaralle oli suuri kysyntä, ja metsähallitus myi jo 1860-luvulla jonkin verran puuta ja jäkälää Norjaan. Valtion metsätalouden periaatteista lausuntoa antamaan asetettu komitea totesi, että metsävirkamiesten määrää Inarin hoitoalueella vähennettiin, kun nähtiin, ettei alueen metsää voinut myydä sen vähäisyyden ja ilmastollisten olosuhteiden vuoksi.⁷⁰⁸ Pikemminkin syynä oli se, että kaikki maa oli jakamatta. Koska kruununmaa oli erottamatta yksityisten maista, olisi metsänmyynti siten nähdäkseni ollut laitonta.

⁷⁰³ Helander 1949, 43; Laitakari 1960, 15–18.

⁷⁰⁴ Hertz 1934, 15; Laitakari 1960, 23–24.

⁷⁰⁵ Ohjesääntö koskeva kruununmetsäin hallitusta Suomen suuriruhtinaanmaassa 13.5.1859. Asetuskokoelma 1859.

⁷⁰⁶ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM 1900 nro 5, 37.

⁷⁰⁷ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM 1900 nro 5, 11.

⁷⁰⁸ Senaatin maanviljelystoimituskunnan kirje 18.12.1885 nro 1002. KD I os. Maanviljelystoimituskunta nro 20/1886. OLKA Ea2:45. OMA; Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM 1900 nro 5, 37.

Tehtäessä laskelmia 1890-luvulla huomattiin Inarin hoitoalueen runsaat metsävarat. Tärkeimpänä tehtävänä alueella oli siihen saakka pidetty metsäpalojen ehkäisemistä. Kun sitten puutavaraliikkeet ilmaisivat halukkuutensa ostaa metsää suuriakin määriä, haluttiin kruunun liikamaat erottaa väliaikaisesti yksityisten maista.⁷⁰⁹ Tämä tarkoitti sitä, että metsähallitus ei ollut voinut ryhtyä metsänmyyntiin, koska kruunulle tulevia liikamaita ei ollut erotettu vielä yksityisten maista.

Metsähallinnon valvonta tehostui entisestään vuodesta 1904 lähtien. Tuolloin metsähallituksen aloitteesta annettiin asetus uusista piirijaoista. Jakojen seurauksena lähes puoli Suomea käsittänyt Kemin tarkastuspiiri jaettiin. Muodostettiin Lapin tarkastuspiiri, samassa yhteydessä Utsjoen hoitoalue erotettiin Inarista. Senaatti hyväksyi uuden piirijaon marraskuussa 1904. Jako toteutui lopullisesti vuoden 1906 alusta lähtien.

Kun metsähallitus tähän saakka oli myynyt puuta vain paikkakuntalaisille kotitarpeiksi, nyt metsänarvioinneissa huomattiin Pohjois-Suomessa olevan suuria sahapuumääriä. Puutavaralle alkoi olla menekkiä jo kaikkialla.⁷¹⁰ Metsähallitus aloitti Inarin vesistöissä *lauttaustutkimuksen* vuonna 1905. Siinä selvitettiin Inarin jokien sopivuutta uittoon, kuten mahdollisuuksia jokien perkaukseen ja patoamiseen sekä sahojen perustamiseen. Työtä johti metsäkonduktööri Albin Torckell. Inarin kirkonkylän majatalossa pidettiin lauttauskokous kesäkuussa 1905.

Jo alkuvuodesta 1904 lehdet alkoivat kirjoitella Metsähallituksen aikeista myydä metsää Inarista. Ensimmäisen leimauksen tuli alkaa kesällä 1904, jonka jälkeen puut myytäisiin julkisella huutokaupalla. Lehtikirjoittelusta ilmeni, ettei Inarin metsien kokoa vielä tuolloinkaan aivan tarkkaan tiedetty. Metsähallitus ehdotti kokeilua, jossa hakattaisiin 100 000 runkoa ja samalla tutkittaisiin mahdollisuutta suurempiin hakkuisiin. Senaatti hyväksyi ehdotuksen, jonka mukaan hakkuu tuli tapahtumaan kahdella alueella: toinen alue sijaitsi Inarijärven itäpuolella lähellä Venäjän rajaa; toinen hieman etelämpänä Luttojoen ja sen haarajokien ympärillä. Ensin mainitulla alueella lauttausväylänä olisi Paatsjoki, ja tukit uitettaisiin Varanginvuonoon. Jälkimmäisen alueen lauttausväylä olisi Luttajoki, josta tukit uitettaisiin Venäjän puolella sijaitsevaan Nuortijärveen ja sieltä Tulomajokea Muurmannin rannikolle.⁷¹¹

Metsähallituksen valvonnan tehostuminen näkyi myös vuoden 1901 poronhoito-ohjesäännössä. Metsänhoitoa koskevissa asioissa poroisännän tuli olla avuksi metsänhoitajalle ja metsänvartijoille. Poroisäntä oli vastuussa paliskunnan alueella tapahtuneista naavapuiden hakkuista. Metsänhoitaja valvoi, että hakkuut paliskunnan alueella tulivat tapahtumaan hänen määräämällään tavalla.⁷¹²

9.3. ”Säästäväisiä metsänkäyttäjiä” – inarilaisten metsänkäyttö

9.3.1. Kotitarvekäytöstä suurhakkuisiin

Inarilaisille metsä merkitsi sitä, että sieltä saatiin riistaeläimet, se oli petun lähde ja suojaisa paikka pystyttää kota tai uudistila. Metsä antoi kotitarvepuun rakennusten tekoon, poltto-
puiksi, aidaksiksi ynnä muiksi jokapäiväisessä elämässä käytettäviksi tarpeiksi. Ennen valtion metsien perustamista inarilaisilla oli ollut vapaus kulkea metsällä ja ottaa tarvitsemansa puut sieltä. Tilanne muuttui 1800-luvun puolivälin jälkeen radikaalisti.

⁷⁰⁹ Komitea valtion metsätalouden periaatteista. KM 1900 nro 5, 37.

⁷¹⁰ Metsähallituksen kertomus vuodelta 1904, 11–12. Metsähallituksen arkisto Dd:30. KA.

⁷¹¹ ”Metsänmyynnit Inarin Lapista” (art). Perä-Pohjolainen 21.1.1904 n:o 8; ”Koehakkaus Inarin Lapissa” (art). Perä-Pohjolainen 17.3.1904 n:o 32.

⁷¹² Ohjesääntö poronhoidolle Inarin kunnassa 1901, 4. AD I os. Erit. hak. nro 129/1903 päätökseen 25.4.1904 nro 1730. OLKA Eb:956. OMA.

”Inarilaiset ovat vanhastaan olleet säästäväisiä metsänkäyttäjiä”, näin kertoi nimismies Erland Wallenius viisivuotiskertomuksessaan Inarin pitäjän tilasta vuosina 1856–1860. Puuta käytettiin lähinnä rakennustarpeiksi, polttopuuksi ja aidaspuuksi. Se mikä Kuusamon seudulla 1600-luvun aikana aiheutti suurta tuhoa pitäjän metsille ja joudutti uudisasutuksen leviämistä ja saamelaisasutuksen ahdinkoa, nimittäin kaskeaminen, ei ollut laajamittaisesti käytössä Inarissa. Käsinsahaus oli tuntematonta vielä 1850-luvun alkupuolella, mutta vuosikymmenen lopulla kyröläiset alkoivat sahata lautoja kotitarpeikseen. Metsää uudistavat toimet, kuten metsänistutus ja -kylvö olivat myös tuntemattomia, tosin tilanne oli sama muuallakin maassa.⁷¹³

Pitkin 1800-lukua nimismiehet olivat kehottaneet inarilaisia tervanpolttoon, mutta ehdotukset eivät olleet saaneet vastakaikua. Tervanpolttoa harjoitettiin kyllä kotitarpeeseen, mutta vieniin asti sitä ei riittänyt. Nimismiesten mielestä se olisi voinut olla tuottava elinkeino, sillä Inarin metsissä oli äärettömät määrät tuulenkaatoja ja pihkaisia kantoja. Metsän tuotteita vietiin jonkin verran Norjaan. Puusta valmistettiin ahkioita, kelkkoja, rekiä, airoja, veneen kaari- ja laitapuita, pärekoreja ja kylpyvihtoja. Moni norjalainen vainio oli ympäröity inarilaisilla aidaksilla eli kiltteripuilla. Lähtiessään kohti Jäämeren rantaa inarilaiset täyttivät ahkionsa usein metsästä saatavilla tuotteilla. Norjan Näämössä asuvat suomalaiset käyttivät Pakana- ja Näämöjoen seuduilla kuivuneita honkia polttopuuksi, joita he ostivat metsähallitukselta.⁷¹⁴

Metsähallituksen kertomuksen mukaan 1900-luvun alussa Pohjois-Suomessa ja erityisesti Inarin alueella valtion puun menekki oli ollut heikkoa. Syynä olivat pitkät ja huonot kulku-yhteydet. Metsähallitus myi Inarista puuta lähinnä paikkakuntalaisille kotitarpeiksi, kuten polttopuuksi ja rakennuspuuksi muun muassa poroaitoja varten sekä luppokuusia eli naava-puita porojen talviruokintaan. Lisäksi puuta luovutettiin ilmaiseksi valtion metsistä yleisiin rakennustöihin, kuten virkatalojen rakentamiseen.⁷¹⁵ Metsähallituksen osalta tilanne oli kuitenkin radikaalisti muuttumassa.

Valtio aloitti tukkipuiden leimaukset myyntiä varten Inarin valtionmetsissä 1904 eli liikamaiden erottamistoimituksen ollessa vielä keskeneräinen. Metsähallitus halusi selvittää ne ehdot, joilla hakkuut Inarissa toteutettaisiin. Leimattujen ja myyntiin tarjottujen tukkipuiden määristä on erilaisia tietoja, mutta Paatsjoen varrella niitä lienee ollut vuoteen 1906 mennessä noin 250 000 kappaletta ja Luttojoella 150 000 kappaletta. Muualla yleisesti käytössä olleilla puuhuutokaupoilla Inarissa ei liene myyty puuta lainkaan. Puuta kyllä tarjottiin huutokaupattavaksi ainakin 1905–1907, mutta ostotarjoukset olivat metsähallituksen mielestä liian alhaisia. Vaikka sahapuita ei saatu myytyä, leimaustöitä jatkettiin siitä huolimatta. Puun kysynnän lisäämiseksi metsähallitus ryhtyi niin sanottuihin välikirjakauppoihin eli metsähallitus myi suuria sahapuumääriä pitkäaikaisilla sopimuksilla. Pohjois-Suomen alueella näitä kauppia tehtiin vuosina 1902–1907 useita.⁷¹⁶

Ensimmäinen todella merkittävä metsäkauppa tehtiin vuonna 1915. Tuolloin *Allmänna Trävaru-Aktiebolaget i Finland* (ATIF) osti valtiolta Paatsjoen vesistöalueelta kaksi miljoonaa runkoa sahapuuta. Puut oli määrä hakata 15 vuoden aikana. Ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheessa ATIF hakkautti ensimmäiset välikirjakaupalla ostamansa puut, noin 2000

⁷¹³ Nimismiesten viisivuotiskertomukset pitäjän tilasta 1851–1855 ja 1856–1860. Lapin kihlakunnan KKrvA BII:12, 16. OMA.

⁷¹⁴ Nimismies Johan Rossanderin kertomus Inarin kunnasta 1902. Lapin KoA Ea:1. OMA.

⁷¹⁵ Metsähallituksen kertomukset 1904, 1905, 1907. MhA Dd: 30, 32, 35. KA.

⁷¹⁶ Inarin komitean mietintö. KM nro 3/1955, 14; Metsähallituksen kertomukset 1905–1907. MhA Dd: 32, 34–35. KA.

runkoa. Hankinnat jatkuivat ja olivat suurimmillaan vuosina 1928–1930. Tuolloin hakattiin noin 610 000 sahapuuta.⁷¹⁷

9.3.2. Inarin uudistilallisten metsänkäyttö

1700-luvun ensimmäiset uudistilakatselmukset eivät sisällä kovinkaan tarkkoja määräyksiä uudistilallisten metsänkäytöstä. Metsiä tai niiden käyttöoikeuksia ei itse asiassa mainita erikseen. Kyrön tilan osalta todetaan, että polttopuumetsän katsottiin luonteeltaan olevan riittävää. Muddusniemen uudistilan kohdalla oikeutta metsänkäyttöön tai sen rajoituksiin ei mainita ollenkaan, ei myöskään Isak Isaksson Paadarin uudistilan kohdalla.⁷¹⁸ Metsänkäyttö määriteltiin perustamiskatselmusten yhteydessä yhtenä tilaan kuuluvana tiluslajina. Se ei suinkaan ollut täysin vapaata vanhimpinakaan aikoina.

Lapin uudisasutusplakaatti 1749 ei vielä erikseen määritellyt tai rajoittanut uudistilallisten metsänkäyttöä. Se ainoastaan kielsi kaskeamisen, ellei se ollut aivan välttämätöntä. Uudisasukkaat velvoitettiin pystyttämään tietty määrä rakennuksia, mikä tietysti edellytti rakennuspuun ottoa ympäröiviltä alueilta. Vuoden 1734 Ruotsin valtakunnanlaki sen sijaan osaltaan määritteli asukkaiden metsänkäyttöä ja antoi siitä jopa rajoituksia. Kysymys oli kuitenkin maata omistavasta tilallisesta, kruunutilallisen metsänkäyttöoikeutta ei erikseen mainittu.⁷¹⁹

Inarissa uudistilojen katselmuksista ilmenee, että metsänkäyttöä kuitenkin alettiin rajoittaa yleisten valtakuntaa koskevien säädösten mukaisesti niin, että metsää sai käyttää vain kotitarpeeseen. Varhaisimmissa katselmuksissa metsänkäyttö usein määriteltiin erikseen. Esimerkiksi Viekonelon tilan perustamiskatselmuksessa mainittiin, että tilan metsä oli soista, kivistä maata, rämeitä ja nevoja. Se oli harvaa ja sijaitsi tilan läheisyydessä. Käyttöoikeus määriteltiin kotitarpeeseen rakennus- ja polttopuuksi.⁷²⁰ Puolakan tilan katselmuksessa todettiin, että metsä sijaitsi lähellä ja oli sopivaa niin rakennus-, poltto- kuin aidaspuuksi.⁷²¹ Nuottamajärven uudistilan kohdalla niin metsämaa kuin jäkälä- ja metsästysmaatkin olivat yhteiset kyläkunnan kanssa ympäröivillä alueilla.⁷²² Varanginiemen uudistilan katselmuksessa asia ilmaistaan seuraavalla tavalla: karjalaidun, jäkälänottomaa, rakennus- ja polttopuumetsä oli lähellä ja yhteinen muiden seurakunnan asukkaiden kanssa, kunnes paikkakunnalla toimeenpannaan isojako.⁷²³

Kotitarvekäyttöön tarkoitettua metsää ei erikseen määritely. Metsänkäyttöä ei myöskään erikseen valvottu, mutta yleisvaikutelmaksi jää, että puuta sai ottaa tilusten läheisyydestä. Inarin oloissa ei ollut useinkaan tarvetta etsiä järeää rakennuspuuta kovin kaukaa, vaan sitä riitti kaikille lähiympäristössä. Metsä näyttää olleen tiluslajina kyläkunnan yhteinen. Sitä sai jokainen kyläkunnan osakas käyttää kotitarpeeseen niin paljon kuin halusi. Kyläkunnalla lieinee tarkoitettu koko Inarin lapinkylän aluetta niin, että metsämaa oli yhteistä kaikille seurakunnan asukkaille. Kylällä saatettiin myös tarkoittaa pienempää yksittäisten talojen muodos-

⁷¹⁷ Inarin komitean mietintö. KM nro 3/1955, 14.

⁷¹⁸ Kyrön tilan perustamiskatselmus 1.3.1758. Inarin käräjät 1.3.1758, f317–f318. Svea HA mikrofilmi FR 677. SRA; Paadarin uudistilan perustamiskatselmus 1.3.1758, f318–f319. Svea HA mikrofilmi FR 677. SRA; Muddusniemen uudistilan perustamiskatselmus 15.7.1759. Inarin käräjät 30.1.1760, f382–f383. Svea HA mikrofilmi FR 679. SRA;

⁷¹⁹ Katso Ruotsin valtakunnan laki 1734, rakennuskaaren 10. luku.

⁷²⁰ Viekonelon uudistilan perustamiskatselmus 18.8.1843. Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 13.1.1844 § 114, 799, 808–809, 813–814, 823. Lapin TKA CIa:18. OMA.

⁷²¹ Puolakan uudistilan perustamiskatselmus 11.9.1854. Inarin käräjät 15.2.1855 § 3, 308, 319–320, 337–338. Lapin TKA CVIa:2. OMA.

⁷²² Nuottamajärven uudistilan perustamiskatselmus 31.8.1855. Inarin käräjät 18.2.1856 § 2, 2, 4–5, 23–24. Lapin TKA CIVa:3. OMA.

⁷²³ Varanginiemen uudistilan perustamiskatselmus 11.10.1870. Varanginiemen uudistilan perustamisasiakirjat AD 2 W/17 1872. OLKI Eb:386. OMA.

tamaa kyläryhmää, kuten Väylän kylä Inarinjärven pohjoispuolella. Käytännössä puutavara otettiin todennäköisesti omien tilusten läheltä, sillä yksin kuljetuskustannukset olisivat nousseet kohtuuttoman suuriksi.

Puunotto näyttää olleen siis suhteellisen vapaata. Ennen metsähallituksen virkamiehiä ainoa valvova viranomaisena oli nimismies, eikä hänellä luonnollisestikaan ollut resursseja näin laajalla alueella pitää millään tavalla silmällä metsänkättöä. Ja kuten nimismies Erland Walenius totesi 1850-luvun lopussa, inarilaiset olivat säästävääisiä metsänkättäjiä. Vapaa puunotto oli kuitenkin loppumassa, sen takasi metsien arvon nousu 1800-luvun loppupuoliskolla.

Uudistilallisten metsänkättöoikeuksien voidaan nähdä muuttuvan paikoin jo 1860-luvulla, mutta viimeistään 1870-luvulla. Katselmuskirjoihin alettiin merkitä, kuten Einarin katselmuksessa, että karjalaidun, metsä, lehdeksienotto ja jäkälämaa ovat saatavissa talon omilta tiluksilta.⁷²⁴ Joidenkin tilojen kohdalla mainitaan, että metsä on seurakunnassa jakamaton ja sitä on saatavissa talon läheltä. Muutamissa tapauksissa saa sen käsityksen, että puunotto tuli rajoittaa talon tiluksien sisäpuolelle, vaikka isoajakoa ei ollutkaan toimeenpantu. Käsitys vain vahvistuu 1880-luvulla. Esimerkiksi Sammakkonien tilan katselmuksessa todetaan, että metsää löytyy talon kaikkeen tarpeeseen kotisaran sisällä.⁷²⁵

Muutoksen juuret voidaan nähdä vuoden 1851 metsäasetuksessa.⁷²⁶ Kruununtalallinen sai käyttää metsää kotitarpeeseen, kuten rakennuksiin, työkalujen valmistukseen ja polttopuiksi, mutta metsän myyminen ilman asianomaista lupaa tilan ulkopuolelle kiellettiin. Samalla tilan metsän käyttö rajattiin tiettyyn lohkoon (*skifte*), jonka läänin metsänhoitaja (*läneförstmästaren*) erikseen osoitti. Sama periaate, tosin vieläkin selvemmin, näkyi viimein myös vuonna 1877 annetussa julistuksessa uudistalojen ja kruununtorppien perustamisesta, jonka yhteydessä siis säädettiin myös väliaikaisten uudistalojen perustamisesta Sodankylän, Kittilän, Enontekiön, Inarin ja Utsjoen lapinseurakuntiin. Asetus määräsi, että metsänhoitajan oli oltava mukana uudistilan tilusten katselmuksessa. Toimituksessa oli merkittävä tarkasti, mitkä tilukset annettiin tilalle peltona tai niittynä, mitkä metsänä. Tilusten määrääminen ei saanut kuitenkaan estää tilan rajoitusta tulevassa isossajaossa.⁷²⁷ Julistus kumottiin vuoden 1892 asetuksella, joka suurelta osin toisti edeltäjänsä säädökset.

Merkittävin muutos koski tilusten sisälle jäävien järeämpien tukkipuiden käyttöoikeutta. Vuoden 1892 asetus nimittäin määräsi, että kruunulle annetaan uudistalon maalta oikeus myydä, kymmenen vuoden kuluessa immissionikirjan antamisesta, kaikki määrämittaiset puut. Kysymys oli tukkipuista, jotka olivat kuuden metrin korkeudella vähintään 23 senttiä läpimitaltaan.⁷²⁸ Tarkasteltaessa vuoden 1892 jälkeen pidettyjä tilojen perustamiskatselmuksia, metsänkättöä säädettiin merkitsemällä kotitarvepuiden sijainti erikseen sekä katselmuksen että maastoon, aivan kuten asetus oli säätänyt. Esimerkiksi Niemelän katselmuksessa metsämaa syynättiin kotilohkosta ja ulkolohkosta. Kotilohkosta löytyi tilan polttopuu ja ul-

⁷²⁴ Einarin uudistilan perustamiskatselmus 25.–28.9.1860. Inarin käräjät 26.2.1861 § 36, 409–411. Lapin TKA CIa:25. OMA.

⁷²⁵ Sammakkonien uudistilan perustamiskatselmus 8.–9.10.1883. Inarin käräjät 6.2.1884 § 1, 49–52. Lapin TKA CIa:40. OMA.

⁷²⁶ Kejsersliga Förordning angående skogarne i Storfurstendömet Finland, den 9. September 1851, 447–486. Samling af sådana lagbud och författningar som ångå Kronolänsmans tjensteåliggande och hvad dermed sammanhänger. Helsingfors 1869. Katso erityisesti asetuksen kolmas artikla, joka käsittelee muun muassa kruununtalojen metsiä.

⁷²⁷ Keisarillisen majesteetin armollinen julistus uudistalojen ja kruununtorppien perustamisesta sekä viimeainittujen verotuksesta 27.12.1877. Asetuskokoelma 1877.

⁷²⁸ Keisarillisen majesteetin armollinen asetus kruununmaan antamisesta viljeltäväksi ja uudistalojen perustamiseksi 13.10.1892. Asetuskokoelma 1892.

kolohkosta rakennushirret ja tukkipuut.⁷²⁹ Hannulan tilan metsälohko mitattiin yhdessä kotilohkon kanssa Lismajoen talon metsärajaan pitkin läheltä Ivalojokea. Lohkon eli palstan koko oli 300 hehtaaria ja se erotettiin neljällä nurkkapaalulla.⁷³⁰

Merkittävin ero entiseen oli, että katselmuksiin alettiin asetusten määräysten mukaan merkitä, mitkä palstat olivat missäkin käytössä. Aikaisemmin asukas oli itse saanut päättää, mistä puunsa otti. Toinen merkittävä muutos tietysti oli, että tiluksia alettiin ylipäänsä rajoittaa tiettyyn määrään palstoja. Yleismääräys kuului, että tilukset sai mitata mieluummin yhteen tai, ellei se onnistunut, korkeintaan kahteen palstaan. Poikkeuksen muodostivat Oulun läänin pohjoisosat eli Kuolajärvi, Sodankylä, Kittilä, Enontekiö, Inari ja Utsjoki, missä paikallisolojen vaatimuksesta tilukset tuli määrätä korkeintaan kuuteen palstaan.⁷³¹

Kruunu käytti, ainakin paperilla, oikeuttaan hakata ja myydä uudistilojen tiluksilta järeimmät tukkipuut. Esimerkiksi Niemelän uudistilan perustamispäätöksessä todetaan, että kruunulle pidätetään oikeus 10 vuoden kuluessa immissionikirjan myöntämisestä, hakata ja myydä uudistalon tiluksilla olevat tukkipuut, jotka kuuden metrin korkeudella olivat läpimitaltaan vähintään 22 senttimetriä. Päätöksessä kuitenkin tähdennetään, että määräyksellä ei saanut supistaa tilanhaltijan oikeutta ottaa rakennuspuuta omaan tarpeeseen. Saman määräyksen alaiseksi joutui myös muun muassa Anttilan uudistila.⁷³² Vaikka kruunu varasi itsellään oikeuden hakata järeimmät tukkipuut, toinen asia on, pantiinko oikeutta täytäntöön, sillä esiin nousivat kannattavuuskysymykset. Jotta kruunulla olisi ollut etua tukkipuiden hakkuusta, niitä olisi pitänyt olla tilan maalla riittävästi.

Kuinka tukkipuiden otto-oikeus käytännössä toimi, ilmenee kamaritoimituskunnan kirjeestä 21. marraskuuta 1893 metsähallitukselle. Kruunun edun valvomiseksi senaatti antoi tehtävän metsähallitukselle. Metsähallitus määräsi asianomaiset metsävirkamiehet lähettämään tiedot tukkipuiden määrästä jokaisessa yksittäisessä tapauksessa tilalla toimeenpannun tutkimuksen jälkeen. Tiedonannosta tuli ilmetä mitat täyttävien puiden määrä, koko ja laatu sekä arvio puutavaran hakkuun ja myynnin kustannuksista. Samalla tuli tehdä ehdotus, millä tavalla puutavaran kanssa tuli toimia sekä siitä, jos oli tarvetta suurempiin tai pienempiin myönnytyksiin. Metsähallituksen tuli tehdä asiasta lausunto ja lähettää se senaattiin.⁷³³

Tiluslajina jäkälännostomaa, lehdesmetsä, metsästysmaat ja karjalaidun olivat rinnastettavissa metsänkäyttöön ja usein ne myös niputettiin katselmuksissa yhteen. Näiden tiluslajien käyttö-oikeus oli yleensä ilmaistu katselmuksissa kylän yhteiseksi. Niitä ei yleensä määritelty yksityiseen käyttöön tai nimetty erikseen, vaan todettiin, että oikeus jäkälännostoon, lehdeksien ottoon, metsästykseseen ja karjalaitumiin oli kylänmiesten kanssa yhteinen. Tästä säännöstä on kuitenkin kaksi poikkeusta. Palttoniemen uudistilan perustamiskatselmuksessa jäkälämaaksi yksityiseen käyttöön on tilalle nimetty Takkaojankuolpunan metsämaa Väyläjoen varressa. Tämänkin tilan osalta metsästysmaat, karjalaidun ja metsä olivat yhteisiä kyläkunnan kanssa.⁷³⁴ Koska tällainen poikkeus esiintyy, kysymys lienee siitä, että kyseisen tilan

⁷²⁹ Niemelän uudistilan perustamiskatselmus 15.–17.8.1901. Niemelän tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA.

⁷³⁰ Hannulan uudistilan perustamiskatselmus 10., 11., 14.–17.10.1907. Hannulan tilan perustamisasiakirjat. AD I H/11 1900 päätöksen 31.12.1907. OLKI Eb:570. OMA.

⁷³¹ Keisarillisen majesteetin armollinen asetus kruununmaan antamisesta viljeltäväksi ja uudistaloin perustamiseksi 13.10.1892. Asetuskokoelma 1892.

⁷³² Oulun lääninhallituksen päätös 15.3.1902. Niemelän tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA; Oulun läänin v. t. kuvernöörin päätös 28.8.1906. Anttilan tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA.

⁷³³ Kamaritoimituskunnan kirje 21.11.1893 nro 785 metsähallitukselle (kopion kopio). Utsjoen HaA EIIIe:1. OMA.

⁷³⁴ Palttoniemen uudistilan perustamiskatselmus 4.9.1854 § 5, 309, 323–324, 334–335. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

elinkelpoisuuden kannalta yksityinen jäkälämaa oli erityisen tarpeellinen. Katselmusmiesten lausunnossa nimittäin todetaan, että tilan korkean pohjoisen sijainnin vuoksi maanviljely ei tule kannattamaan, kun lisäksi tilan niittymaot olivat laadultaan heikkokasvuisia ja vesiperäisiä.

Toisessa tapauksessa Sammakkonien uudistilan jäkälännostomaa määrättiin perustamiskatselmuksessa Kuivajärven itäpuolelta. Metsää löytyi talon kaikkeen tarpeeseen kotisaran sisällä, mutta jäkälännostomaa määriteltiin erikseen.⁷³⁵ Tilan kohdalla kotisaran sisällä olleen jäkälännostomaan laatu oli puolestaan niin heikko, että se oli määrättävä muualta.

Katselmuskirjoissa todetaan, että karjalaidun, jäkälännostomaa, lehdesmetsä, rakennus- ja polttopuumetsä olivat yhteisiä seurakunnan asukkaiden kesken, kunnes paikkakunnalla toimeenpantaisiin isojako. Tämä on kirjattu muun muassa Hietaniemen, Hietämäen ja Varanginiemen uudistilojen katselmuksiin.⁷³⁶ Muutamissa muissa katselmuksissa sama asia ilmaistaan, että metsästysmaat, jäkälämaat, karjalaidun ja metsä ovat jakamatta ympäröivillä alueilla ja että ne ovat yhteisiä kyläkunnan kanssa, näin muun muassa Joensuun uudistilan kohdalla.⁷³⁷

Suurin yksittäinen puunkulutus kohdistui asutuksesta johtuvaan rakennustoimintaan ja polttopuun ottoon. Inarin kunnan väkiluku kasvoi 1800-luvun loppupuolelta lähtien hyvin merkittävästi. Lapin komitean tietojen mukaan asuinrakennusten määrä vuonna 1908 oli 198, joista itsenäisiä taloja 125 (Katso liite 7, taulukot Inarin pitäjän talo- ja savuluvuista 10-vuosittain vuosina 1860–1920). Kaikkiaan rakennuksissa oli 353 tulisijaa. Savujen määrää lisäsivät vielä kaksi turvekotaa ja neljä lapinkotaa. Vuosisadan loppupuolelta lähtien rakentamista oli lisännyt runsas kruununmetsätorppien määrä. Niiden luku oli 83, joista asumattomia oli seitsemän. Navettoja pitäjässä oli vuoden 1908 lopulla 195, sanoja 89 ja riihiä Kyrön kylässä 16, joista käytössä oli ollut vain viisi. Suojametsäkomitean mielestä asumisolot Inarissa olivat paremmat kuin Utsjoella, koska Inarin pitäjässä suomalaisen väestön osuus oli suhteellisesti suurempi. Myös saamelaiden asunnot olivat ajanmukaisempia kuin Utsjoella, osoituksena tästä oli turpeen vähäisempi käyttö katemateriaalina.⁷³⁸ Todennäköisempänä syynä tähän lienevät kuitenkin olleet Inarin merkittävästi runsaammat ja paremmat metsävarat.

Saamelainen väestö kulutti arviolta puolta vähemmän puuta kuin suomalainen väestö. Koska asuinrakennukset olivat pienempiä, niiden lämmitystarve oli myös vähäisempi. Leivinuunit olivat harvinaisempia saamelaisväestöllä, navettarakennuksia ja saunoja oli vähemmän.⁷³⁹

Suhteellisen vapaa metsänkäyttöoikeus päättyi viimeistään 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä toimeenpantuun kruunun liikamaiden väliaikaiseen erottamiseen. Suojametsäkomitea totesi mietinnössään vuonna 1910, että Utsjoen asukkaiden puiden ottoa ei ollut rajoitettu mihinkään määrättyyn alaan. Sen sijaan Inarin pitäjän talollisten tuli väliaikaisten lohkojen erottamisen jälkeen ottaa puutavaransa tarkoin määrättyiltä alueilta.⁷⁴⁰

⁷³⁵ Sammakkonien uudistilan perustamiskatselmus 8.–9.10.1883. Inarin käräjät 6.2.1884 § 1, f49–f52. Lapin TKA CIa:40. OMA.

⁷³⁶ Hietaniemen uudistilan perustamiskatselmus 8.10.1870. Hietaniemen uudistilan perustamisasiakirjat. AD II W/20 1872, Hietämäen uudistilan perustamiskatselmus 10.10.1870. Hietämäen uudistilan perustamisasiakirjat. AD II S/25 1872 ja Varanginiemen uudistilan perustamiskatselmus 11.10.1870. Varanginiemen uudistilan perustamisasiakirjat. AD II W/17 1872. OLKI Eb:386. OMA.

⁷³⁷ Joensuun uudistilan perustamiskatselmus 21.9.1853. Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 7, 240, 247–248, 271–272. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

⁷³⁸ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, 46–47.

⁷³⁹ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, 47.

⁷⁴⁰ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, 49.

Yhteenvedon voidaan todeta, että metsäkäyttöoikeus yhdessä jäkälännostomaan, lehdesmet-
sän, metsästysmaiden ja karjalaitumien kanssa olivat Inarin pitäjän alueella yhteisiä. Tilalle
voitiin antaa esimerkiksi yksityisiä jäkälännostomaita, mikäli ne olivat tilan elinkelpoisuuden
kannalta välttämättömiä. Tärkeintä näyttää olleen elinkelpoisuuden turvaaminen niissä anka-
rissa oloissa, joihin Inarissa uudistila väistämättä joutui. Vuoden 1892 asetuksen jälkeen met-
sänkäyttö pyrittiin rajaamaan tietylle alueelle eli tilalle määrättyjen lohkojen sisäpuolelle.
Metsänkäyttöoikeutta rajoitettiin merkittävästi kuitenkin vasta liikamaiden ja väliaikaisten
lohkojen erottamisen yhteydessä ja lopullisesti viimeistään varsinaisessa isossajaossa.

9.4. ”Onko puutavaran tarve todellinen?” – utsjokelaiset metsänkäyttäjät

9.4.1. Asutuksesta johtuva puunkulutus – Utsjoen tilallisten metsänkäyttö

Asutuksesta johtuva rakentaminen oli vilkkaimmillaan Lapin kihlakunnan alueella vaiheessa,
jolloin uudistiloja perustettiin ahkerimmin. Utsjoella tämä tarkoitti sitä, että vuoden 1858 ju-
listus ja sitä seuranneet aluekatselmukset lisäsivät rakentamista merkittävästi. Vaikka saame-
laisten asuinpaikoilla usein jo oli hirsitupa ennen sen muuttamista uudistilaksi, käytännössä
lähes aina uudisasukkaan velvollisuuksiin liitettiin rakennusten kuntoon laittaminen. Hirsitu-
pia jouduttiin uusimaan, navetoita korjaamaan tai rakentamaan kokonaan, aittoja oli pystytet-
tävä lisää jne.

Se, miten tiloja perustavien asukkaiden metsänkäyttöä käytännössä säädeltiin, tulee hyvin
näkyviin uudistilojen perustamiskatselmuksista. Metsän arvon nousu näkyy puunkäyttöä tiu-
kentavina määräyksinä, varsinkin mitä tulee järeämmän rakennuspuun hakkuuoikeuksiin.
Utsjoella uudistilallisten puut jouduttiin usein osoittamaan kaukaa varsinaisesta talouskeskuk-
sesta. Esimerkiksi Utsjoen kirkonkylän alueelle perustettaville uudistiloille rakennus- ja polt-
topuumetsän saaminen oli vaikeaa. Monessa katselmuskirjassa todetaankin, että rakennus- ja
polttopuumetsän täsmällistä sijaintia ei voinut määrätä. Läänin kuvernööri oli säättänyt 15.
maaliskuuta 1860, että metsä- ja laidunmaa tuli, kuten tähänkin asti, jättää koko Utsjoen seu-
rakunnan käyttöön yhteiseksi niin kauaksi aikaa, että isojako ja siihen liittyvä tilusten kartoit-
tus, verollepano ja maiden jakaminen tehtäisiin.⁷⁴¹ Määräystä myös noudatettiin ja asukkaat
saivat ottaa rakennuspuunsa sieltä, missä sitä oli. Uudistilojen perustamiskatselmukset osoit-
tavat, että vapaata rakennus- ja polttopuunotto-oikeutta näyttää toteutetun ainakin vielä 1860-
luvun tilanteessa.

Uudistilojen perustamiskatselmuksissa 1880-luvulla on nähtävissä suuntausta, että muutamille
tiloille alettiin osoittaa rakennuspuut tietyltä erikseen määritellyltä alueelta. Edelleen kuiten-
kin todetaan, että metsänkäyttö, jäkälännosto ja karjalaidun ovat yhteisiä koko kyläkunnan
kanssa. Esimerkiksi Outakosken kylään perustettavan Rassin uudistilan katselmuksessa tode-
taan, että metsä on yhteinen kyläkunnan kanssa ja että sitä löytyy tilan perustamispaikan lä-
heltä. Rakennuspuuta oli 60 kilometrin päässä Inarijoen laaksossa, josta sitä sai uittaa raken-
nuspaikalle.⁷⁴²

Tilanne oli kuitenkin muuttumassa, sillä metsähallituksen valvonta alkoi ulottua myös Uts-
joen alueelle. Viimeistään 1890-luvulla metsänkäyttöä alettiin rajoittaa. Ensimmäiset rajoituk-
set koskivat järeämmän tukkipuun ottamista. Polttopuumetsää pidettiin edelleen kyläkunnan
kanssa yhteisenä. Esimerkiksi Outakosken kylässä sijaitsevan Ailigasnjargan uudistilan kat-
selmuksessa todetaan, että rakennuspuumetsä oli kruunun. Tarvittavat rakennushirret sai ottaa
metsänhoitajan neuvomalta paikalta. Polttopuumetsä sen sijaan oli kyläkunnan kanssa yhtei-

⁷⁴¹ Esimerkiksi Äimijohkan uudistilan perustamiskatselmus 17.9.1860. Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860 nro 7.
Utsjoen NmA CIVg:1. OMA,

⁷⁴² Rassin uudistilan perustamiskatselmus 15.–16.7.1885. Rassin tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIIB:1. OMA.

nen.⁷⁴³ Kirkonkylässä Jalven uudistilan katselmuksessa todetaan, että asukas sai ottaa rakennushirsiä metsänhoitajan neuvomalta paikalta Utsjoen varrelta polttopuumetsän ollessa yhteinen koko kunnassa.⁷⁴⁴

Uudistilojen perustaminen Utsjoen kunnan alueella loppui lisäksi käytännöllisesti katsoen lähes kokonaan 1900-luvulle tultaessa, kuten asutuksen käsittelyn yhteydessä jo on todettu. Senaatin antamat määräykset käyivät yksiin katselmuksista saatavan kuvan kanssa. Inarin hoitoalueen metsänhoitovirkamiehet saivat nimittäin vuonna 1891 tehtäväkseen osoittaa kaikki asukkaiden tarvitsemat puutavarat. Suojametsäkomissio toteaa, että rajoitus supistui käytännössä ainoastaan rakennuspuiden ja muiden mäntyisten tarvepuiden ottoon. Polttopuiden otto jäi yhtä vapaaksi kuin ennenkin.⁷⁴⁵

Lapin komitea totesi vuonna 1901, että asumusten määrä puhtaasti saamelaisessa Utsjoen pitäjässä oli 81, joista 61 oli itsenäistä taloa. Utsjoen henkikirjojen mukaan asumusten määrä oli vuonna 1900 yhteensä 80 ja kymmenen vuotta myöhemmin 95. (Katso liite 8. Taulukot Utsjoen pitäjän kylien talo ja savuluvuista 10-vuosittain vuosina 1860–1920.) Vuosisadan vaihteen tienoilla rakennetuista taloista puisia oli 81 ja lisäksi oli neljä turvekotaa ja neljä lapinkotaa, joiden rakennusaineena ei ollut puu. Samaan aikaan pitäjään rakennettiin kruununmetsätorppia.⁷⁴⁶ Niiden määrästä lähteet antavat hyvin ristiriitaisia tietoja. Suojametsäkomitea toteaa, että suhteellisesti eniten kruununmetsätorppia oli perustettu Utsjoelle.⁷⁴⁷ Tämä oli joka tapauksessa lisännyt rakennustoimintaa ja puunkulutusta alueella.

Huolimatta siitä, että Utsjoella oli suhteellisen vähäiset metsävarat, vuosittain tarvittavat rakennuspuut, samoin kuin kaikki muukin tarvepuu, oli otettu pitäjän rajojen sisältä. Outakosken kyläläisille alettiin määrätä rakennuspuunotto-oikeus Inarin pitäjän rajojen sisältä Inarijokivarresta, mutta tällöinkin vain poikkeustapauksissa pitäjän rajan eteläpuolelta. Utsjoen kirkonkylän ja Nuorgamin kylän asukkaille rakennuspuut määrättiin Utsjokivarresta ja jossain määrin Kevojokivarresta.⁷⁴⁸

Asukkaiden metsänkäyttöä lisäsi luonnollisesti pohjoisesta ilmanalasta johtuva kylmyys. Tämän seurauksena polttopuiden käyttö oli suhteellisesti paljon suurempi kuin muualla maassa. Asumukset olivat yleensä hyvin pieniä, useimmiten yhden huoneen käsittäviä, joissa ei tavallisesti ollut edes eteistä. Tupiin oli tapana rakentaa lapintakka, joka oli avonainen vailla minäänlaista lämmön haihtumista estävää peltiä. Näitäkin alkuperäisempiä olivat järvien ja jokien rannoilla olevat kesäasumukset. Saamelaisten rakennusten alkuperäisyyttä kuvasi hyvin se, että koko pitäjän kaikista asumuksista katemateriaalina 63:ssa oli turve, 29:ssä lauta tai rima. Navettarakennuksia oli 78, joiden lisäksi lammasnavetat olivat osaksi maasta tehtyjä. Utsjoen alueella oli vielä noin parikymmentä kesänavettaa. Saunoja oli yhdeksän.⁷⁴⁹

Suojametsäkomissio totesi vuonna 1910, että saamelainen väestö oli oloihin tottuneena luonnostaan säästäväisempää puutavaran käytössä kuin suomalainen väestö. Polttopuun käytöstä todettiin, että niilläkin alueilla, missä mäntyä oli saatavana, saamelaiset käyttivät sitä harvoin polttopuuna. Silloinkin käytettiin lähinnä kuivia keloja ja juurakoita koivupuiden syykkeenä.

⁷⁴³ Ailigasnjargan uudistilan perustamiskatselmus 21.7.1893. Ailigasnjargan tilan asiakirja-akti. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA.

⁷⁴⁴ Jalven uudistilan perustamiskatselmus 16.6.1890. Utsjoen käräjät 24.2.1891 § 13, f160–f162. Lapin TKA CIa:43. OMA.

⁷⁴⁵ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, 41.

⁷⁴⁶ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, s. 39; Vrt. Utsjoen henkikirjat 1900 ja 1910. Oulun läänin läänintilit. KA. Mikrofilmit ES 4154 ja ES 4177.

⁷⁴⁷ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, 25.

⁷⁴⁸ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, 41.

⁷⁴⁹ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, 40.

Saunojen ja leivinuunien puute vähensi edelleen saamelaisten puunkulutusta suomalaisten kulutukseen verrattuna. Norjalaisten rautauunien yleistymisen vuosisadan vaihteen tienoilla oli edelleen vähentänyt polttopuun käyttöä. Sen sijaan puun kulutusta lisäsivät avonaisissa takoissa läpi vuorokauden palavan tulen vireillä pito sekä aidaspuiden tarve. Aidattavana ei ollut ainoastaan pihamaan ympärillä oleva kenttä, vaan usein myös kesä- joskus syyskenttään. Materiaalina käytettiin koivupuuta, joka ei ollut kovin pitkäikäistä.⁷⁵⁰

9.5. Senaatin metsänkäyttöä koskevat määräykset ja niiden tulkinta

Keisarillisella kirjeellä 18. tammikuuta 1866 Inarin ja Utsjoen kruununmetsät otettiin valtion suojelukseseen. Samalla metsähallitus sai oikeuden käyttää hyväkseen kruununmetsien puutavaraa niin kuin parhaakseen katsoi. Samassa yhteydessä perustettiin Inarin hoitoalue, joka tuli kuulumaan Kemin tarkastuspiiriin. Seurakuntien kruununmetsät tuli asettaa metsäopilliseen hoitoon (*forstnärlig vård*). Hoitoalueelle perustettiin yksi metsänhoitajan ja kaksi metsänvarhijan virkaa kruununmetsien valvontaa varten.⁷⁵¹

Oulun läänin kuvernööri lähetti senaattiin Inarin ja Utsjoen nimismiesten tarkastusmatkoistaan talvella 1881–1882 tekemät kertomukset. Niistä ilmeni, että Utsjoen pitäjässä oli haaskattu metsää. Kuvernööri ehdotti kirjeessään senaattiin, että Norjan asukkailta kiellettäisiin metsänhakkuu Suomen alueella. Samalla kuvernööri toivoi senaatin toimenpiteitä, jotta metsätuotteiden ja poronjäkälän myynti Inarin ja Utsjoen pitäjistä kiellettäisiin. Metsähallitus esitti lausunnossaan, että metsäntarkastaja tai joku toinen sopiva henkilö tutkisi tilanteen.⁷⁵² Senaatti määräsi tutkittavaksi Utsjoen pitäjän metsätuotteiden ja poronjäkälän myynnin kesällä 1884. Selvityksen tekivät Kemin tarkastuspiirin ylimetsänhoitaja Uno Forsman ja kruununvouti Lars Wilhelm Nordberg. Samaa aikaan senaatti pyysi metsähallituksen selvitystä asiasta.⁷⁵³

Selvityksistä ilmeni, että kruunu oli aloittanut metsätuotteiden myynnin Utsjoen pitäjän alueelta 1860-luvulla. Keisarillinen senaatti oli 3. joulukuuta 1868 myöntänyt luvan alueella toimeenpantaviin hakkuisiin, jota ei ilmoituksen mukaan kuitenkaan ollut noudatettu. Myöskään poronjäkälää ei ollut myyty kruunun laskuun, vaikka lupa siihen oli annettu. Sen sijaan metsähallitus oli myynyt pieniä määriä metsää ja poronjäkälää Inarijoen metsävyöhykkeeltä sekä Utsjoen läheltä sijaitsevista metsistä. Metsähallitus ei ollut myynyt metsää myöskään Tenojoen varrelta, mutta sen sijaan alueen väestö oli ottanut sieltä puutavaraa veneiden rakentamiseen ja rakennuspuuksi sekä kaikenlaisiin kotiteollisuustavaroihin, joilla käytiin kauppaa Norjassa. Kulovalkea oli tuhonnut metsän Skietsemjoen varrelta 1870-luvun alkupuolella.⁷⁵⁴

Valtio oli myynyt poronjäkälää Norjaan Utsjoen pitäjän alueelta. Selvityksessä todettiin, että Skietsemjoen, Inarijoen, Tenojoen ja Utsjoen varsilta ei voitu myydä metsää, sillä alueen puuvarat riittivät alueen väestölle välttämättömiin tarpeisiin vain suurta säästäväisyyttä ja

⁷⁵⁰ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, 41.

⁷⁵¹ Keisarillinen kirje 18.1.1866 nro 45 Oulun läänin kuvernöörille. KD Keisari I nro 45/1866. OLKI Ea2:49. OMA. Kirjeen sanamuoto kuuluu: "...hemställt om organiserandet af en bevakning för skyddande af kronoskogarne inom Enare och Utsjoki församlingar samt införande af rationella metoder vid tillgodogörandet af virket från sagde skogar, i anledning hvaraf Forststyrelsen i landet med underdånigt yttrande och förslag i ämnet inkommit...att kronoskogarne inom nämnde lappmarksförsamlingar skola ställas under forstnärlig vård och deraf bildas ett särskilt forstrevier...".

⁷⁵² Senaatin maanviljelystoimituskunnan kirje 21.11.1883 nro 927. Maanviljelystoimituskunta I nro 20/1883. OLKA Ea2:39a. OMA.

⁷⁵³ Senaatin maanviljelystoimituskunnan kirje 18.12.1885 nro 1002. Maanviljelystoimituskunta I nro 1/1886. OLKA Ea2:45. OMA.

⁷⁵⁴ Senaatin maanviljelystoimituskunnan kirje 18.12.1885 nro 1002. Maanviljelystoimituskunta I nro 1/1886. OLKA Ea2:45. OMA.

tarkkaa taloudenpitoa noudattaen. Inarin kappeliseurakunnan itäpuolen metsät Näätämö- ja Munkjoen varsilla läheltä Norjan rajaa olivat metsäpalojen ja hakkuiden seurauksena lähellä tuhoutumistaan. Metsää oli viety maasta Norjaan ennen kuin metsähallinto oli ehtinyt organisoitua. Kaikki hakkuu oli kiellettävä, sitä vastoin jäkälää voitiin tulevaisuudessa vielä myydä. Jäkälää oli niin paljon, että se näytti olevan esteenä metsän uusiutumiselle. Myös Inarin koillisosasta oli myyty puutavaraa ja poronjäkälää kruunun laskuun. Senaatti oli antanut siihen luvan 30. kesäkuuta 1869 ja uudelleen 24. maaliskuuta 1875. Inarinjärven ympärillä olevat metsät olivat säilyneet niin hyvin, että sieltä voitiin vuosittain myydä 2000 runkoa yli-ikäistä mäntyä. Pienempää puuta voitiin myydä kotiteollisuustarvikkeiden valmistusta varten. Selvityksessä todettiin, että Inarin kappelissa poronjäkälää oli niin runsaasti, että sitä voivat myydä sekä kruunu että Inarin asukkaat.⁷⁵⁵

Forsman ja Nordberg olivat laatineet ehdotuksen puutavaran hakkuun ja jäkälännoston järjestelyistä. Metsähallitus oli osittain kannattanut ehdotusta, osittain jättänyt siitä eriävän mielipiteen ja poikkeavan ehdotuksen. Kaiken tämän johdosta keisarillinen senaatti kumosi kaikki tähän saakka annetut puutavaran ja poronjäkälän myyntiluvat Utsjoelta ja Inarista sekä antoi uudet määräykset kirjeellä 18. joulukuuta 1885.

Senaatin maanviljelystoimituskunnan kirje sisälsi määräyksen, jonka mukaan kaikki kruunun metsänmyynti Inarin hoitoalueella, missä tilojen metsämaita ei ollut erotettu, kiellettiin. Poikkeuksen muodosti Inarinjärven ympäristö, josta metsähallitus sai myydä vuosittain 2000 runkoa yli-ikäistä mäntyä. Puuta sai myydä rajoitetulta alueelta kahden peninkulman etäisyydeltä valtakunnanrajasta. Alueelta sai myydä myös pienikokoista veistopuuta kotiteollisuuden tarpeisiin. Senaatti antoi metsähallitukselle luvan, mikäli se oli metsävaroihin nähden sopuisuudessa, antaa Utsjoen seurakunnan asukkaille vuosittain myytäväksi korkeintaan 50 tukkipuuta. Metsähallitus sai myydä myös Skietsemjoen ja Inarijoen seudulta Inarin seurakunnan asukkaille korkeintaan 100 tukkipuuta.⁷⁵⁶ Metsähallitus sai siis myydä tietyn määrän puuta paikkakuntalaisten käyttöön, mutta ei pitäjien ulkopuolelle.

Utsjoen pitäjän ja Inarin kappeliseurakunnan asukkaat saivat vuoden 1885 määräyksen mukaan ottaa metsätuotteita (puuta ja jäkälää) mielivaltaisesti kotitarpeeseen. Tähän luettiin myös puutavara, jota käytettiin kotiteollisuudessa ja joita myytiin valmiina tuotteina esimerkiksi Norjaan. Asukkaat saivat käyttää myös kantoja, keloja ja tuulenskaatoja tervanpolttoon metsähenkilökunnan katselmuksen jälkeen.⁷⁵⁷ Tällä määräyksellä itse asiassa vain toistettiin ne oikeudet, jotka paikkakunnilla jo vanhastaan olivat olleet voimassa.

Samalla senaatti määräsi myös, että poronjäkälän myyminen kruunun laskuun Inarin hoitoalueelta tuli lopettaa. Sen sijaan Utsjoen ja Inarin seurakuntien asukkaat saivat nostaa jäkälää kaikkialta, missä sitä seurakuntien alueella oli. Tämän lisäksi asukkaat saivat nostaa poronjäkälää myyntiin sieltä, missä sitä oli runsaasti saatavana. Edellytyksenä kuitenkin oli, että metsähallinnon henkilöstö synäsi alueen ennen jäkälännostoa. Jäkälää ei myöskään saanut nostaa juuriaan myöten.⁷⁵⁸ Lähteistä ei selviä, millä oikeudella metsähallitus oli myynyt jäkälää Inarin hoitoalueen ulkopuolelle. Koska isoajakoa ei ollut toimeenpantu, maanomistusolosuhteet alueella olivat epäselviä. Toisin sanoen maat oli vielä tuossa vaiheessa jakamatta. Ilmei-

⁷⁵⁵ Senaatin maanviljelystoimituskunnan kirje 18.12.1885 nro 1002. Maanviljelystoimituskunta I nro 1/1886. OLKA Ea2:45. OMA.

⁷⁵⁶ Senaatin maanviljelystoimituskunnan kirje 18.12.1885 nro 1002. Maanviljelystoimituskunta I nro 1/1886. OLKA Ea2:45. OMA.

⁷⁵⁷ Senaatin maanviljelystoimituskunnan kirje 18.12.1885 nro 1002. Maanviljelystoimituskunta I nro 1/1886. OLKA Ea2:45. OMA.

⁷⁵⁸ Senaatin maanviljelystoimituskunnan kirje 18.12.1885 nro 1002. Maanviljelystoimituskunta I nro 1/1886. OLKA Ea2:45. OMA.

sesti valtio toteutti tässä isäntävaltaa kruunun yleismaihin (*krono allmänning*), joiden se katsoi kuuluvan itselleen. Lisäksi paikalliset metsähallinnon virkamiehet olivat vuonna 1866 saaneet oikeuden käyttää hyväkseen alueen kruununmetsiä parhaaksi katsomallaan tavalla.⁷⁵⁹

Kun metsänkäyttöön annettiin näin laajat valtuudet, samalla haluttiin lisätä vastaavasti myös metsien käytön valvontaa. Inarin hoitoalueen, johon Utsjoki siis kuului, valvonnan tehostamiseksi asetettiin kaksi ylimääräistä metsänvartijaa. Toisen vartiopiiriksi tuli Tenojoen laakso ja toisen koillinen valtakunnanraja eli käytännössä Näättämon alue. Tähän mennessä hoitoalueelle oli perustettu kolme metsänvartijan virkaa. Samassa yhteydessä Inarin hoitoalueelle asetettiin metsäkasööri.⁷⁶⁰

Senaatin kirjeessä Utsjoen ja Inarin asukkaille annettiin suhteellisen suuret oikeudet käyttää metsää ja poronjäkäliä. Voidaan jopa sanoa, että nämä oikeudet olivat muuhun maahan verrattuna runsaskätisiä. Oikeudet eivät kuitenkaan pysyneet voimassa täysimääräisinä kymmentäkään vuotta, sillä ensimmäiset rajoitukset metsänkäyttöön senaatin kamaritoimituskunta antoi jo vuonna 1891. Syynä rajoituksiin voidaan pitää metsänhoitoviranomaisten aloitetta. Metsänhoitoviranomaiset olivat nimittäin keväällä 1890 ilmoittaneet senaattiin, että Utsjoen pitäjäläiset olivat hakanneet metsistä rakennuspuuta ja uittaneet ne Tenojokea pitkin Jäämeren rannikolle sekä myyneet puutavan siellä.⁷⁶¹

Metsähallituksen esityksestä senaatin kamaritoimituskunta antoi 3. marraskuuta 1891 määräyksen, että kaikki metsätuotteiden hakkuu kotitarpeeseen, mikäli se sai suuret mittasuhteet, oli kielletty. Kielto oli voimassa niiden tilojen läheisyydessä, jotka sijaitsivat Skietsemjoen, Inari-, Teno- ja Utsjokien varsilla.⁷⁶² Koska Utsjoen tilat sijaitsivat pääosin juuri siellä, määräys koski käytännössä kaikkia Utsjoen kunnan tilallisia. Kamaritoimituskunnan kirje rajoitti suurimittaista hakkuuta, mutta sen seurauksena metsähallinnon virkamiehet alkoivat valvoa asukkaiden kaikkea kotitarvepuunkäyttöä aina venelautoista aidaspuihin. Tämä tarkoitti käytännössä sitä, että mikäli talollinen halusi rakennuspuuta, hänen tuli pyytää siihen lupa metsänhoitoviranomaisilta. Näiden tuli kussakin tapauksessa selvittää tilojen haltijoiden todellinen puuntarve ja leimata siihen tarvittavat puut.

Asiasta annetussa kuulutuksessa, joka luettiin sekä Utsjoen että Inarin kirkoissa, todettiin, että Utsjoen pitäjäläiset olivat käyttäneet väärin senaatin vuonna 1885 Utsjoen ja Inarin pitäjäläisille antamaa lupaa ottaa sikäläisistä metsistä puuta kotitarvettaan varten. Hakattuaan rakennushirret he olivat uittaneet ne Tenojokea pitkin Jäämeren rannikolle ja myyneet ne siellä. Mikäli määräystä tultiin rikkomaan, heitä tuli rangaista siitä asianomaisessa järjestyksessä. Samassa yhteydessä Inarin ja Utsjoen nimismiehiä kehoitettiin tarkkaan valvomaan, että kuulutuksessa mainittu kielto tulee noudatetuksi.⁷⁶³

Suojametsäkomitea totesi vuonna 1910, että tähänastinen puunotto oli pitäjässä ollut jakamattomilla mailla suhteellisen vapaata. Näin oli ollut aina vuoteen 1891 saakka, jolloin Inarin hoitoalueen metsänhoitovirkamiehistö sai tehtäväkseen osoittaa kaikki asukkaiden tarvitsemat puuaineet. Komitea totesi rajoituksen supistuneen ainoastaan rakennuspuiden ja muiden

⁷⁵⁹ Tapaus vaatisi lisäselvityksiä, kuten metsähallituksen asiakirjojen ja senaatin käsittelyn yhteydessä kertyneen aineiston tutkimista. Herää kysymys, miksi valtio juuri nyt kielsi itseltään metsän- ja jäkälänmyynnin Inarin hoitoalueella.

⁷⁶⁰ Senaatin maanviljelystoimituskunnan kirje 18.12.1885 nro 1002. Maanviljelystoimituskunta I nro 1/1886. OLKA Ea2:45. OMA.

⁷⁶¹ Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 3.11.1891 nro 794 Metsähallitukselle (kopio). Utsjoen HaA EIIIe:1. OMA.

⁷⁶² Senaatin kamaritoimituskunnan kirje 3.11.1891 nro 794 Metsähallitukselle (kopio). Utsjoen HaA EIIIe:1. OMA.

⁷⁶³ Maaherran kuulutus 14.11.1891 nro 2324 ja kirjeet nro 2325–2326 nimismiehille. OLKI Da:102. OMA.

mäntyisten tarvepuiden merkitsemiseen. Polttopuiden otto oli yhtä vapaata kuin ennenkin. Määräyksen hyötynä komissio näki sen, että puiden myynti maan rajojen ulkopuolelle oli kokonaan lakannut. Pienistä ja vähenevistä metsävaroista huolimatta tarvepuu oli otettu pitäjän omista metsistä.⁷⁶⁴ Suojametsäkomitean käsitys on hieman virheellinen, sillä metsävirkamiehistö ei suinkaan saanut tehtäväkseen osoittaa kaikkia asukkaiden tarvitsemia puita, sillä kuten edellä on tullut ilmi, vain laajamittainen puunhakkuu kotitarvemielessä kiellettiin, ellei erityistä tarvetta siihen ollut osoittaa. Tämä oli käsittääkseni senaatin kirjeen tarkoitus.

Senaatin kamaritoimituskunnan kirjettä ryhdyttiin kuitenkin tulkitsemaan hyvin ahtaasti, sillä tästä lähtien sekä Utsjoen että Inarin pitäjäläiset joutuivat pyytämään tai tekemään selkoa lähes jokaisesta tarvepuusta, koski se veneen tekoa, rakennuspuuta tai vaikka jäkälän nostoa. Utsjoen ja Inarin kirkoissa annettiin 28. elokuuta 1911 kuulutus, joka oli osoitettu perintötilojen omistajille, kruunun uudistalon haltijoille ja kruununmetsätorppareille. Siinä tilallisille ja torppareille annettiin lupa ilman erityistä todistusta nostaa jäkälää kotitarpeeseen. Metsänvartijalle oli kuitenkin tehtävä tarkka ilmoitus sekä nostopaikasta että nostetun jäkälän määräst. Jos ilmoitusvelvollisuutta rikottiin, jäkälä uhattiin ottaa takavarikkoon. Inarin pitäjän puolella metsänhoitaja antoi kirjallisen jäkälännostoluvan.⁷⁶⁵ Esimerkiksi vuonna 1912 Sammeli Valle, Hannu Ojala, Sammeli Paltto ja Hannu Morottaja saivat luvan nostaa jäkälää Jääjärven tienoilta 10–20 ahkiollista kukin. Antti Sarre ja Jouni Högman saivat luvan Jänkäjärven tienoista Nitsijärveltä ja Kalle Seurujärvi Tsiuttajoelta.⁷⁶⁶

Sekä Utsjoen että Inarin asukkaita kehoitettiin aina, ennen kuin ryhtyivät hakkaamaan tai kuljettamaan puuta kruununmetsistä, kääntymään metsänhoitajan tai metsänvartijan puoleen. Määräyksen rikkoja uhattiin haastaa käräjille. Mikäli joku halusi veneenrakennuspuuta, niitä oli anottava erikseen. Hakemuksessa oli ilmoitettava aina talon laillisen omistajan nimi. Työnjohtajan velvollisuutena oli ottaa selvää, oliko hakijalla veneitä ennestään ja kuinka monta. Samalla oli selvitettävä, oliko veneenteko ylipäättään tarpeen.⁷⁶⁷

Asukkaita saatettiin haastaa käräjille useista eri rikkomuksista, joista yleisin oli metsänhaaskaus. Jos kruununmetsätorppari oli hakannut ilman lupaa tuoreita mäntyjä polttopuiksi tai myynyt ilman lupaa torppansa tiluksilta heiniä, hän saattoi saada syytteen. Kiellettyä oli myös jäkälän kuljettaminen myytäväksi Reisivuonoon ja Pykeijaan. Jos torppari oli niittänyt luvattomasti kruununmaalla tai vuokrannut tiluksiaan muille tai myynyt kruunun metsästä otettua puuta, hänet voitiin haastaa vastaamaan teoistaan.⁷⁶⁸

Utsjoen kuntalaiset anoivat vuonna 1912 isoajakoa pitäjään. Syynä oli se, että heiltä oli kielletty käsityöpuiden saanti sekä puukäsateollisuustuotteiden myynti. Asukkaiden käsitys oli syntynyt niistä toimenpiteistä, joihin metsävirkamiehet olivat Utsjoella ryhtyneet. Kirjeessään metsähallitukselle aluemetsänhoitaja totesi, että todellisuudessa käsityöpuista ei ollut annettu minkäänlaisia määräyksiä. Metsänhoitaja oli toimissaan nojautunut senaatin kamaritoimituskunnan kirjeisiin 3. marraskuuta 1891 ja 20. helmikuuta 1894 ja sanojensa mukaan painavista syistä leimauttanut rakennus- ja sahapuita veneentekoa varten ainoastaan sen verran kuin ”asukkaiden oma todellinen kotitarve vaati”. Kuntalaisten anomuksessa isostajaosta todettiin

⁷⁶⁴ Suojametsäkomitean mietintö. KM nro 7/1910, 41.

⁷⁶⁵ Kuulutukset Utsjoen ja Inarin kirkoissa 28.8.1911 nro 99–100. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

⁷⁶⁶ Aluemetsänhoitaja Hugo Petrellin kirje metsänvartija Karppiselle 15.7.1912 nro 94. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

⁷⁶⁷ Kuulutuksen Utsjoen ja Inarin kirkoissa 16.10.1911 nro 213–214 sekä aluemetsänhoitaja August Renvallin kirje työnjohtajalle 16.10.1911 nro 220. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

⁷⁶⁸ Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit nro 284–292. Utsjoen HaA DIa:1. OMA.

myös, että nykyisin ei enää myönnetty puita sellaisiin yleisiin tarkoituksiin, joihin kunnalla oli asetuksenmukainen oikeus. Myös tämän väitteen metsänhoitaja kielsi. Siltojen korjauksiin ja rakennuksiin oli luovutettu tarvittavat puut, sen sijaan lupa oli eväty Utsjoen kunnan jauho-kassan varastohuoneen rakentamiseen. Lupa siihen tarvittiin senaatilta.⁷⁶⁹

Metsänhoitaja totesi, että voimassa olevat asetukset sekä senaatin kirjeet eivät antaneet hänelle valtuuksia ryhtyä sellaisiin toimiin, jotka poistaisivat metsänhaaskausta ja -tuhlausta. Sen vuoksi asukkaille oli annettu ”neuvoja kehotuksen muodossa” sellaisiin asioihin, joihin metsänhoitajalla ei ollut valtaa antaa suoranaisia määräyksiä. Oli esimerkiksi annettu ohjeita siitä, miten koivumetsää tuli hakata. Kruunulla ei ollut minkäänlaista taloudellista hyötyä Utsjoen metsistä. Tarkoitus oli ainoastaan asutuksen edun nimissä suojella perikadon partaalla olevia metsiä. Ne riittivät asukkaiden välttämättömään kotitarpeeseen vain suurinta säästäväsyyttä noudattamalla.⁷⁷⁰

Tilanteet saattoivat joskus muodostua uhkaaviksi. Norjan rajaseudun asukkaat kävivät joskus Suomen puolella nostamassa jäkälää ja haaskaamassa metsää. Näissä yhteyksissä myös Utsjoen metsänvartijoita uhkailtiin. Luvatonta jäkälänvientiä maasta harjoitettiin yleisesti.⁷⁷¹ Myös Utsjoella metsähallinnon virkamiesten ja asukkaiden välit kiristyivät aika ajoin. Esimerkiksi vuonna 1914 kirjeessään metsähallitukselle metsänhoitaja kirjoitti, että paikalliset olivat suhtautuneet vihamielisesti metsänvartijoihin. Heidän henkeään ja omaisuuttaan oli uhkailtu, oli tehty aseellista vastarintaa ja että metsänvartijoiden omaisuutta oli hävitetty. Eräs metsänvartija oli joutunut jopa murhayrityksen kohteeksi.⁷⁷²

Tyytymättömyys kanavoitui luonnollisesti metsänvartijoihin, vaikka he useinkin vain toteuttivat saamiaan määräyksiä. Asukkaiden joukossa elävinä usein itsekkin torppaa viljelevinä metsänvartijat olivat se näkyvin joukko, joka toimitti annettuja tehtäviä. Ennen metsähallinnon organisoitumista Utsjoen asukkaat olivat saaneet käyttää puuta suhteellisen vapaasti. Kun metsänkäyttöä rajoitettiin koskemaan sekä puunottoa että jäkälännostoa ja kun mukaan lue-taan vielä metsäherrojen usein ylimielinen suhtautuminen paikallisiin asukkaisiin, reaktio oli usein viha ja pettymys, joka saattoi purkautua erilaisina yhteenottoina.

II Verotuksen suhde maankäyttöön

1. Lapinvero – ruotsalaista verotusta ohjaava lainsäädäntö

1.1. Lyhyt katsaus 1600-luvun verotukseen – kymmenysverotuksesta maaverotukseen

Kuningas Kaarle IX pyrki 1600-luvun alussa selkeästi perustamaan saamelaiden verotuksen valtakunnan muiden alueiden tavoin maankäyttöön. Kuninkaan määräämää yksityiskohtaista verollepanoa ei kuitenkaan kyetty toteuttamaan suurimmassa osassa lapinmaita. Kemin Lapin veroluettelot eivät anna myöskään todisteita siitä, että 1600-luvun kuluessa olisi siirrytty maaverotukseen. Verollepanon ja kymmenysverotuksen epäonnistuttua vanha vuotuinen manttaalivero säilyi Kemin Lapin asukkaiden pääverona. Muualla valtakunnan alueella käy-

⁷⁶⁹ Aluemetsänhoitaja Renvallin kirje metsähallitukselle 29.1.1913 nro 19. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Utsjoen HaA DIA:2. OMA.

⁷⁷⁰ Aluemetsänhoitaja Renvallin kirje metsähallitukselle 29.1.1913 nro 19. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Utsjoen HaA DIA:2. OMA.

⁷⁷¹ Aluemetsänhoitajan kirje metsähallitukselle 30.7.1911 nro 79. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Utsjoen HaA DIAa:1. OMA.

⁷⁷² Aluemetsänhoitajan kirje metsähallitukselle 12.1.1914 nro 7. Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit. Utsjoen HaA DIA:2. OMA.

tössä olleen maaverotuksen siirtäminen sellaisenaan lapinmaiden olosuhteisiin ei onnistunut. Kemin Lapin virkamiesten oli taivuttava paikallisiin olosuhteisiin ja saamelaisten elämäntavan asettamiin ehtoihin.⁷⁷³

Tutkija ANU VAHTOLA on todennut, että 1500- ja 1600-lukujen verotus Kemin Lapin alueella oli henkilö- tai elinkeinoverotusta, joten verosuoritukset eivät määräytyneet veromaiden koon tai laadun perusteella. Veroluetteloiden pohjalta ei myöskään voida tehdä päätelmiä saamelaisten oikeudesta lapinkyläen alueisiin tuona aikana. Verosuoritusten ei voida katsoa liittyneen kiinteästi saamelaisten käyttämiin maihin. Sen sijaan sekä viranomaiskäytännössä että saamelaisten itsensä keskuudessa vaikutti ajatus veronmaksusta tietyn maa-alueen hallinnan takeena. Tutkija toteaa olevan kyseenalaista, voidaanko yksittäisen saamelaisen käytössä olleita maa-alueita täysin rinnastaa verotalonpojan verotilaan nimenomaan verotuskäytännön osalta.⁷⁷⁴

Lapin kymmenysverotus oli tullut tiensä päähän 1600-luvun lopussa. Vain Ruotsille veroa maksavissa kylissä oli 1600-luvun ajan kannettu vuotuisveroa, kymmenyksiä, haaksipalkkaa, kymmenysporoja ja laamanninveroa. Verotusjärjestelmä uusittiin kuninkaan 8. heinäkuuta 1695 Länsipohjan maaherralle lähettämällä kirjeellä. Kirjeeseen sisältyvässä päätöksessä todettiin, että verotuksen ollessa liian epävarmalla pohjalla se ei voinut perustua lappalaisten omistamien porojen lukumäärään. Siirryttiin kullekin lapinkylälle asetettavaan kiinteään rahamääräiseen veroon. Tämä järjestelmä voitiin ottaa käyttöön niissä lapinkylissä, jotka maksoivat veroa vain Ruotsille tai sekä Ruotsille että Venäjälle. Sen sijaan Inarin, Tenon ja Utsjoen lapinkylissä, jotka maksoivat veroa edellisten lisäksi myös Tanskalle, vanha järjestelmä jäi vielä toistaiseksi voimaan. Poro- ja kalakymmenykset lakkautettiin.⁷⁷⁵

Kemin Lapin alueelle asettuneiden uudisasukkaiden verotuksen osalta määrättiin noudatettavaksi vuoden 1673 plakaattia lapinmaiden asuttamisesta. Se, joka perusti talon lapinmaalle, sai vapautuksen kaikista veroista ja maksuista 15 vuoden ajan. Verovapausvuosien jälkeen talolle määrättäisiin sen nauttimien tilusten mukainen vero. Uudisasukas olisi, lappalaisten tavoin, vapaa henkiverosta, sotaväenotosta ja muista ylimääräisistä rasituksista.⁷⁷⁶

Kuninkaan verokirjeeseen liittyivät läheisesti 8. heinäkuuta 1695 annettu lapinvoudin ohjesääntö ja 3. syyskuuta 1695 annettu uudistettu plakaatti lapinmaiden asuttamisesta. Lapinvoudin ohjesäännössä lähdettiin siitä, että lapinkylän osakkaat olivat yhteisvastuussa kylälle määrätyn veron maksamisesta. Jotta lappalaisen muutto kylästä toiseen ei heikentäisi kylän veronmaksukykyä, määrättiin, että jokaisen lappalaisen tuli maksaa veronsa siihen kylään, johon hänet oli merkitty kirjoille. Jos joku tuli kykenemättömäksi maksamaan veroa esimerkiksi köyhyyden vuoksi, tuli kylän muiden osakkaiden vastata puuttuvasta osasta. Muualta muuttavan saapuminen kylään ei nostanut kylän kokonaisveroa, mutta asianomaisen tuli kuitenkin osallistua kylän veron maksamiseen. Jos kylässä oli ahdasta, tuli muuttaja ohjata kylään, jossa oli paremmin tilaa.⁷⁷⁷

Veron jako kylän sisällä määrättiin kylän nimismiehen ja kylästä valittujen lautamiesten tehtäväksi. Heidän tuli kuolemantapausten, kylään muuttojen ja veronmaksukyvyttömyyden satuesssa jakaa kylän vero osakkaiden kesken kunkin olosuhteiden ja varallisuuden mukaan. Jos he eivät päässeet sopimukseen kylänveron jaosta, määrättiin se tuomarin ja lapinvoudin tehtäväksi käräjillä kunkin lappalaisen veronmaksukyvyn mukaan. Lapinvoudin tuli antaa kylän

⁷⁷³ Vahtola A.2003, 164–165.

⁷⁷⁴ Vahtola A 2003, 105.

⁷⁷⁵ Wirilander 2001, 22.

⁷⁷⁶ Wirilander 2001, 22.

⁷⁷⁷ Wirilander 2001, 22.

nimismiehelle jäljennös kylää koskevasta verollepanopäätöksestä, kylän nimismiehen tuli puolestaan kantaa vero ja valmistautua sen tilittämiseen lapinvoudille markkina-aikaan.⁷⁷⁸

Veronkannon perustaksi tuli asettaa lapinmaita koskevat maakirjat, joita tuli pitää vuosittain ajan tasalla. Uudisasukkaista tuli pitää omaa maakirjaa, joihin tuli tarkoin merkitä vapausvuosien päätyminen, jotta heidän tilansa tämän jälkeen voitaisiin panna verolle. Molempien maakirjojen osalta määrättiin, että kukin kylä asukkaineen oli eriteltävä ja merkittävä oikeaan lapinmaahan, seurakuntaan tai pitäjään kuuluvaksi. Niiden lapinkylien osalta, jotka maksoivat veroa Ruotsin ohella myös Venäjälle ja Tanskalle, määrättiin pidettäväksi erilliset maakirjat, kun taas niiden kylien osalta, jotka maksoivat veroa Ruotsille ja Venäjälle, vero tuli määrätä ja kantaa samalla tavoin kuin tsaari teki eli tiettynä rahamääränä. Maakirjat tuli ottaa lapinvoudin tilityksen perustaksi.⁷⁷⁹

Kuninkaan kirjeen ja vuoden 1695 lapinvoudin ohjesäännön perusteella laadituissa maakirjoissa (*ordebok*) ja niihin liittyneissä veronkantoluetteloissa (*uppbördsbok*) lueteltiin verovelvolliset ja heidän maksamansa vero lapinkylittain. Veronkantoluettelossa debet-puolelle merkittiin kunkin verovelvollisen osalta maakirjan mukainen veromäärä ja kredit-puolelle tieto sen maksamisesta tai verovapauden syystä. Ruotsin puolella laadituissa maakirjoissa verovelvollisten kohdalle merkittiin myös asuinpaikka tai veromaa, mutta Suomen puolen maakirjoissa tyydyttiin usein vain luettelemaan verovelvolliset lapinkylittain.⁷⁸⁰

Kuten JUHANI WIRILANDER on todennut, Enontekiön ja toisaalta Inarin ja Utsjoen maakirjat eroavat eräissä suhteissa toisistaan. Vuoden 1695 lapinvoudinohje edellytti, että tanskalaisten verottamisessa lapinkylissä pysyttiin vuoden 1695 verouudistusta edeltäneellä pohjalla. Tästä johtuen Tenon, Utsjoen ja Inarin lapinkylien maakirjoissa eritellään vuotuisvero (*ordinarie räntan*), haaksipalkka (*haxepalkan*) ja laamanninvero (*lagmansräntan*) sekä myöhemmin lisäksi norjanvero (*Norska skatten*) niiden osalta, jotka sellaista maksoivat. Enontekiön maakirjoissa, jotka ovat vuoden 1695 ohjeen mukaisia, mainitaan vain vuotuisveron määrä kunkin verovelvollisen osalta.⁷⁸¹

1.2. Strömstadin rajasopimus 1751 selkeyttää verotusoloja

Lapin uudisasutusplakaatin verotusohjeet 1749 koskivat kaikkia Lappiin asettuvia uudisasukkaita. Plakaatti ei erikseen määritellyt saamelaisten asemaa, eikä millään tavalla puuttunut heidän verotukseensa. Strömstadin rajasopimuksen seurauksena määriteltiin Ruotsin ja Norjan välinen raja, joka edelleenkin on Suomen pohjoisrajana. Toinen artikla määräsi, että ruotsalais-norjalaisen yhteisalueen verot tuli kantaa niin, että Aviovaara ja Koutokeino maksoivat veronsa vain Norjalle sekä Teno, Utsjoki ja Inari vain Ruotsille.⁷⁸² Koutokeino ja Aviovaara maksoivat veronsa Ruotsin kruunulle viimeisen kerran vuonna 1752 (katso liite 9, Kemin ja Tornion Lapin kaikkien lapinkylien lappalaisten maksaman lapinveron määrä).

Norjalainen majuri Peter Schnitler oli aloittanut vuonna 1742 paikan päällä nelivuotisen tutkimuksen rajaseudulla olevien saamelaisten porolaidunoloista, heidän muuttoreiteistään ja -ajoisistaan. Hän piti väestön kanssa kokouksia, joiden seurauksena syntyivät rajantarkastuspöytäkirjat vuosilta 1742–1745. Työssään Schnitler selvitteli saamelaisten oloja ja verotusta koko tulevan

⁷⁷⁸ Wirilander 2001, 22–23.

⁷⁷⁹ Wirilander 2001, 23.

⁷⁸⁰ Wirilander 2001, 23.

⁷⁸¹ Wirilander 2001, 23.

⁷⁸² Hiltunen 1978, 157.

rajalinjan pituudelta. Tutkimuksen kohteena oli erityisesti se, millä oikeudella valtakuntien maata käyttävät saamelaiset oleskelivat Norjassa tai Ruotsissa.⁷⁸³

KORPIJAAKKO–LABBA toteaa, että todistajien mukaan saamelaisten yksityiset maat muun muassa Enontekiöllä olivat tarkoin kiinteillä rajoilla toisistaan erotettuja, aivan kuten norjalainen talonpoikaistalo, ja he maksoivat maista veroa kruunulle vuotuisten verollepanojen mukaisesti. Norjan puolella käytäntö oli hyvin monimuotoista kustakin hallintoalueesta riippuen. Merisaamelaisilla (norj. *Bue-Finner*) kerrottiin oleva omat tilansa aivan kuten norjalaisilla talonpojilla, joiden tilojen nimityksenä yleensä oli ”Finne-Odel”. He pitivät pientä karjaa ja kalastivat, maksaen tiloistaan veroa kruunulle. Myös Norjan porosaamelaisilla saattoi olla yksityisessä käytössä olevia alueita, joiden nimenä oli ”Field-Leje” tai vastaava. Saamelaisilla saattoi myös olla tähän alueeseen eräänlainen kiinnekirja, ”bøxel-Saeddel”. Joissakin tapauksissa myös Ruotsin saamelaisilla saattoi olla tällainen tai ainakin sitä vastaava voudin vahvistus käyttämiinsä kesälaidunalueisiin. Kuten tutkija toteaa, lappekodisillin ensimmäisessä pykälässä nämä vahvistukset kumottiin sekavuutta aiheuttavina.⁷⁸⁴

Yhteenvetona voidaan todeta, että sopimuksen suurin hyöty voidaan nähdä paitsi porosaamelaisten liikkumavapauden turvaamisena, myös verotuksen selkiintymisenä niissä lapinkylissä, jotka tähän saakka olivat maksaneet veronsa usealle taholle. Tässä yhteydessä on myös syytä todeta, että Schnitlerin pöytäkirjojen todistusvoima ei rajoitu pelkästään siihen, että siinä selvitettiin rajan kulkua valtioiden välillä. Ne voivat olla myös merkittävä todiste saamelaisten maksaman veron luonteesta. Lappekodisillin useista kohdista saa todellakin sen käsityksen, että saamelaiset maksoivat veroa maan käytöstä ainakin 1700-luvun puolivälin tilanteessa. Kuinka paljon Schnitlerin pöytäkirjoista voi saada irti tietoja saamelaisten maankäytöstä, jää muiden tutkijoiden selvitettäväksi. Suomalaisessa oikeushistorian- tai historiantutkimuksessa tämä lähdeaineisto on ainakin tähän mennessä jäänyt hyvin vähälle huomiolle.

1.3. Lapinvoudin ohjesääntö 1760

Uudisasutuksen leviäminen Ruotsin Lapissa johti uuteen tilanteeseen, jossa valtiovalta joutui tarkistamaan lapinpolitiikkaansa suhteessa saamelaisiin. Lapin asutusplakaatti 1749 oli antanut ohjeet Lappiin asettuvien uudisasukkaiden verottamisesta. Nyt kun uudisasutus aiheutti nopean asutusaallon Lapissa, oli tarpeen selkeyttää myös uudisasutuksen ulkopuolelle jäävien saamelaisten asemaa ja verotusta. Seuraavat muutokset verotusohjeisiin tulivat vuoden 1760 lapinvoudinohjeen myötä. Periaatteessa ohjeessa annetut määräykset lapinveron maksusta olivat voimassa aina vuoteen 1924, jolloin maaverojen lakkauttamisen yhteydessä myös vanha lapinvero lakkautettiin.

Uudisasutuksen voimistuessa kuningas antoi 5. elokuuta 1760 lapinvoudeille ohjesäännön⁷⁸⁵, jonka tarkoituksena oli määritellä uudisasukkaiden ja saamelaisten välisiä suhteita. Se rakentui oleellisesti vuoden 1695 ohjesäännön pohjalle ja sisälsi useita samansuuntaisia määräyksiä. Voudinohje käsitti kaikkiaan 24 pykälää, joilla säänneltiin Lapin asukkaiden elämää ja veronmaksua. Voudinohjeen sisältöä voidaan tarkastella sen perusteella, mitä asioita pykälät koskivat ja mihin seikkoihin niissä otettiin kantaa.

Heti alkuun voudinohje määräsi, että jokaiseen Lapin pitäjään oli perustettava kruununpalvelijan virka. Kruununvoudin tuli olla uskollinen, oikeamielinen ja hyväntahtoinen. Hänen oli

⁷⁸³ Nickul 1970, 206; Korpjaakko–Labba 2000, 136.

⁷⁸⁴ Korpjaakko–Labba 2000, 136–137.

⁷⁸⁵ Instruction för Cronofogdar i Lappmarken 5.8.1760. Samling af författningar angående så kallade Lappmarksfriheterna. Utgifven af E. Boignant. Stockholm 1872; Ohjesääntöä ovat tarkastelleet myös Hiltunen 1978, 168–169 ja Korpjaakko–Labba 2000, 75–76.

vannottava kuninkaalle sekä suullinen että kirjallinen vala alamaisuudestaan (1 §). Verotusta käsittelevät ohjeen pykälät 3–6 ja 8–14, uudisasutuksen edistämistä pykälät 2 ja 17, lapinkylissä vallitsevaa järjestystä pykälät 7 ja 18 ja voudin viranhoitoon liittyviä asioita pykälät 15, 19–24. Pykälän 16 mukaan voudin tuli tiedustella vuoden 1751 rajasopimuksen noudattamista. Tässä yhteydessä tarkastellaan erityisesti lapinveron kanton liittyviä määräyksiä ja ohjeita, eli pykälä 3–6 ja 8–14, joista pykälät 8 ja 9 liittyvät tilallisten verotukseen.

Suurin muutos edellisiin vuoden 1695 verotusohjeisiin on nähtävissä pykälässä 10. Ohjesääntö totesi, että lapinmaiden väestö oli vanhan tavan mukaan velvollinen suorittamaan täytenä jokaiselle kylälle määrätyn veron huomioonottamatta sitä, oliko joku lapinmies köyhtynyt tai kuollut. Jos jokin maa-alue oli julistettu uudistilaksi niin, että lapinrahvas ei voinut enää joko laiduntaa poroja tai kalastaa ja metsästää siellä, lappalaisia ei saanut enää rasittaa lapinmaista maksettavilla veroilla. Maakirjaan merkitty tilanvero tuli vähentää kylän verosummasta. Kruunu sai uudistilasta verovapausvuosien päätyttyä suuremman veron kuin aiemmasta lapinverosta. Ketään lapinmiestä ei saanut ajaa porolaitumilta, jotka olivat sopivia vain poroille mutta jotka eivät soveltuneet uudisasukkaan eläimille (10 §). Lapinkylän verosumman vähennysoikeus toistettiin kuninkaan vuonna 1762 antamassa päätöksessä rahvaan valituksiin pykälässä 84. Jokainen tapaus tuli tutkia asianomaisten läsnä ollessa ja myöntää verovähennys vasta tämän jälkeen.⁷⁸⁶

Voudin oli kannettava vero sekä tarvittaessa tehtävä siihen oikaisu, joko olemassa olevan maakirjan mukaan tai maaherran toimesta vahvistettavan maakirjan mukaan. Jokaiselle lapinkylälle määrätty vero oli kannettava lyhentämättömänä joka vuosi (3 §). Jos joku saamelainen, jolla ei ollut jälkeläisiä, köyhtyi tai kuoli, täytyi muiden kyläläisten, kuten vanhastaan oli ollut tavallista, maksaa kylän verosumma täytenä vahvistetun maakirjan mukaan. Lappalaisnimismiehen tuli kahden lautamiehen kanssa jakaa kylän vero naapureiden kesken jokaisen kyvykkyyden ja varallisuuden mukaan. Heidän oli annettava tieto voudille, jotta hän saattoi tehdä oikaisun maakirjaan. Mikäli joku oli tyytymätön tasaukseen, niin kihlakunnanoikeus kruununvoudin kanssa tarkasti valituksen perinpohjaisesti. Jos maksaja katsoi, että vero oli liian korkea naapureihin verrattuna, hän saattoi tehdä valituksen maaherralle. Jos verotusperusteet olivat vääriä, piti ne oikaista ja tasata seuraavassa veronkannossa (4 §). Nuoren lapinrahvaan (rengit, vävyt ja pojat), joka ei ollut vanhempiensa tai talollisten palveluksessa ja jolla ei ollut omaa taloutta, poroja tai elinkeinoa, tuli auttaa kylää veronmaksussa. Toki oli otettava huomioon se, että uudet ruokakunnat saivat alussa huojuennusta verosta (5 §).

Jos joku verolappalainen perinnön, avioliiton tai muun syyn vuoksi muutti toiseen valtakuntaan, tuli siitä ilmoittaa kruununvoudille ja kihlakunnanoikeudelle, joka sen vuoksi kuuli kyläkunnan rahvasta. Muuttavan henkilön oli osoitettava tilalleen joku toinen, joka saattoi vastata haltijan maasta ja verosta (ruots. *dess innehafde land och skatt*). Muuton tapahduttua asiasta oli ilmoitettava paikkakunnan kruununpalvelijoille, jotta tapahtuma voitiin huomioida veronkannon yhteydessä. Jos verolappalainen kuitenkin muutti ilman annettua lupaa, tuli hänet noutaa takaisin ja asettaa kihlakunnanoikeuteen sakotettavaksi (6 §). Verolappalaisen poistumiseen veronmaksajien joukosta oli siis oltava jokin syy, mielivaltaisia muuttoja ei tämän jälkeen sallittu. Pykälän pääasiallisena tarkoituksena lienee ollut kruunun verotulojen pitäminen ennallaan.

⁷⁸⁶ Kongliga Majestets resolution och förklaring 17.8.1762 på allmogens i Sverige och Finland allmänne besvär vid sist öfverståndne Riksdag § 84. Utdrag utur alla ifrån 1758 års slut utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, VII delen, av Modée. Stockholm 1779. Kyseinen kohta kuuluu: Så pröfwar Kongl. Maj:t äfwen skäligt, det Lapp-Byarne böra niuta lindring i Skatten i den mån, alt efter som Landen af Inbyggare blifwit upodlade, hwarom undersökning i alla wederbörandes närvaro böra anställas, och lindring i Skatten Lappmännen derefter förunnas.

Kruununvoudin tuli pitää huolta siitä, että kylään ei tunkeutunut enempää väkeä kuin heille löytyi tiluksia (ruots. *lägenhet för dem finnes*). Niille, jotka tulivat uudelleen tai joihin ei oltu tyytyväisiä, tuli osoittaa sellainen kylä, jossa oli antaa enemmän tilaa. Voudin tuli kehottaa ja rohkaista lappalaisia pysymään paikallaan, jotteivät nämä olisi karanneet vieraan valtakunnan alamaiseksi (7 §). Tällöin kruunu olisi menettänyt heiltä saatavat verotulot.

Lapinvero oli vuodesta 1694 peritty ja tilitetty osittain veroparseleina osittain riikintaalareina, mutta vuodesta 1776 ainoastaan käyvillä hopeakolikoilla. Kaikissa Lapinmaissa rahvas maksoi veronsa kuitenkin edelleen erilaatuisena tavarana. Kruununvoudin velvollisuutena oli tarkkaan harkita ja jättää ehdotus maaherralle, mikä oli veroparseleiden rahallinen arvo riikintaalareina. Tämän jälkeen vastaanotetut veroparselit voitiin luovuttaa julkisella huutokaupalla ruotsalaisille kauppiaille, jotta turkikset eivät joutuisi Norjaan tai Venäjälle (11 §). Veronkanto tapahtui samaan aikaan kun Lapinmaissa pidettiin vakinaiset talvikäräjät ja markkinat. Tällöin vero voitiin periä vain yhden kerran ja täytenä ilman, että jäi verorästejä tai että niitä myöhemmin tarvitsi periä (12 §).

Veronkantokirja lapinverosta tuli tehdä seuraavalla tavalla: debet-puolelle kirjattiin se summa, joka tavallisesti perittiin jokaiselta kylältä ja kredit-puolelle se, kuinka paljon jokainen siitä maksoi. Mitä uudisasukkaisiin tuli, heistä tuli laatia sellainen maakirja, josta määrättiin pykälässä kahdeksan. Maa- ja veronkantokirjat tuli lukea virallisesti käräjillä. Tämän tuli tapahtua miehestä mieheen, jotta mainittiin kaikki, jotka veroa (ruots. *skatt och ränta*) olivat maksaneet. Syntyneet maa- ja veronkantokirjat oli tutkittava tarkkaan. Sen jälkeen kun niiden oikeellisuus oli käräjillä todettu, sekä kruunu että Lapinmaiden asukkaat saavuttivat halutun turvallisuuden (13 §).

Lopetettuaan veronkannon jokaisessa Lapissa piti kruununvoudin säädetyssä järjestyksessä antaa kirkollisille virkamiehille, mitä antaa täytyi, oikeita kuitteja vastaan. Kun veronkanto oli suoritettu koko voutikunnassa, vouti oli velvollinen lähettämään varat lääninkonttoriin nimellä lapinmaiden vero. Hänen tuli kesäkuun loppuun mennessä antaa konttoriin allekirjoitettu tili oikeaksi todistettuna kymmenen hopeataalarin sakon uhalla (14 §). Mikäli uudisasukkaiden ja lappalaisten välille syntyi riitoja kalastuksesta, metsästyksestä sekä laidunmaista, tuli voudin etsiä sovinto. Samalla tuli käskää jokaisen pysymään oikeissa elinkeinoissaan (ruots. *rätta näringsfång*), kuten ohjesääntö lapinmaiden talonpojille ja uudisasukkaille tarkasti sääti (18 §).

2. Verotuskäytännöstä – lapinveron kehitys Inarissa ja Utsjoella 1700-luvulla

2.1. Vuotuisveroa, haaksipalkkaa ja laamanninveroa

Lapin verotuksen pohjana 1700-luvulle tultaessa oli siis vuoden 1695 verouudistuksen pohjalta laadittu maakirja. Verouudistuksen tuloksena Lapin vero sai ainakin paperilla *maaveron luonteen*. Myös varottavia ääniä maaveroon siirtymisestä kuultiin, sillä esimerkiksi Länsipohjan maaherra Funck väitti vuonna 1760 sen vaikeuttavan Lapin asuttamista. Historioitsija AIMO HALILAN mukaan lapinkylät maksoivat veronsa yleensä rahassa ja vuoden 1695 verouudistuksen mukaisesti yhteisvastuullisesti.⁷⁸⁷

Vaikka yhteisvastuullisuus oli ollut tavoitteena, järjestelmä ei heti toiminut. Kuten on jo todettu, Inarin, Tenon ja Utsjoen lapinkylässä vuoden 1695 verouudistus jäi alkuvaiheessaan toteutumatta. Vuoden 1695 lapinvoudinohje edellytti, että tanskalaisten verottamisessa lapinkylissä pysyttiin vuoden 1695 verouudistusta edeltäneellä pohjalla. Tästä johtuen Tenon, Uts-

⁷⁸⁷ Halila 1954, 361. Halila perustaa esityksensä Itkosen tutkimuksiin, kuten hän itsekin toteaa kirjoittaessaan Lapin verotuksesta vuosina 1721–1775.

joen ja Inarin lapinkylien maakirjoissa eritellään vuotuisvero (*ordinarie räntan*), haaksipalkka (*haxepalkan*) ja laamanninvero (*lagmansräntan*) sekä myöhemmin lisäksi norjanvero (*Norska skatten*) niiden osalta, jotka sellaista maksoivat.

Lapinveron maksussa käytettiin siis rahan lisäksi myös erilaisia veroparseleita, kuten turkiksia ja kuivattua kalaa. Esimerkiksi vuonna 1751 Länsipohjan läänin neljännen voutikunnan asukkaat maksoivat osan verostaan muun muassa suolattuna lohena sekä kuivattuina haukina ja siikoina.⁷⁸⁸ Inarin ja Utsjoen käräjillä vuonna 1761 lautamies Anders Andersson Musta esitti omasta ja edustamiensa lapinkylien puolesta, että he voisivat maksaa veronsa ja ulostekonsa nahkoina ja muina tavaroina, jotta he välttäisivät hopearahojen hankkimisen. Samassa yhteydessä lautamies Musta ilmoitti, että Inarin asukkaiden oli mahdotonta ottaa kannettavakseen yhtään raskaampaa verotaakkaa kuin mitä he jo maksoivat. Inarilaiset maksoivat Ruotsin ja Norjan veron lisäksi vuosittain huomattavan veron myös Venäjän kruunulle.⁷⁸⁹

Tornion ja Kemin Lapin lapinkylien veronmaksua kokonaisuudessaan voidaan tarkastella liitteestä nro 9, johon on koottu Kemin ja Tornion Lapin kaikkien lapinkylien lappalaisten maksaman lapinveron määrä vuodesta 1721 lähtien. Vuoden 1695 verouudistuksen mukaan kunkin lapinkylän verotuksen tuli siis perustua vuoden 1695 maakirjaan. Vuoden 1706 lapinveron kantokirjassa todetaan esimerkiksi Koutokeinon osalta, että vuoden 1695 maakirjan mukaan lapinkylän on maksettava veroa 45 hopeariksiä, Aviovaaran puolestaan 23 hopeariksiä. Kumpikaan lapinkylä ei maksanut veronaan määrättyä summaa, sillä Koutokeinon vero on suurempi ja Aviovaaran pienempi. Tenon lapinkylän verosummaa ei mainittu, sen sijaan Utsjoen tuli maksaa 49 ja Inarin 105 hopeariksiä lapinveroa. Utsjoki ylitti ja Inari alitti niille määrätyn verosumman. Tornion Lapin siidoista Koutokeino, Aviovaara, Teno ja Utsjoki sekä kaikki Kemin Lapin siidoista maksoivat haaksipalkkaa ja laamanninveroa. Seuraavan vuoden veronkantokirjasta löytyy Tenon lapinkylän vero, 4 hopeariksiä, jonka myös Teno ylitti.⁷⁹⁰

Vielä 1720-luvulle tultaessa Inarin, Tenon ja Utsjoen lapinkylissä ei saatu perityksi niille määrättyä täyttä verosummaa, vaikka se oli ollut vuoden 1695 lapinverouudistuksen tarkoitus. Laajempi tarkastelu osoittaa, että tilanne oli sama kaikissa muissakin lapinkylissä Tornion ja Kemin Lapeissa. Veronkantoluettelot kertovat lapinkylien saamelaisten maksaneen edelleen Ruotsille vakinaisveroa, haaksipalkkaa ja laamanninveroa. Poikkeuksena olivat Siggevaara, Tingevaara, Enontekiö, Peltojärvi, Suonttavaara ja Kittilä, jotka maksoivat vain vakinaisveroa. Näidenkään lapinkylien maksamat verosummat eivät pysyneet täysin kiinteinä.⁷⁹¹

Tässä valossa tulee täysin ymmärrettäväksi muun muassa kylännimismiehen toteamus Kemi-kylän käräjillä vuonna 1730, että hänen muistinsa mukaan ei ollut koskaan ollut sellaista käytäntöä, että kylältä olisi vaadittu yhtä määrättyä verosummaa. Kun samaa olivat vakuuttaneet myös sompiolaiset⁷⁹², voitaneen todeta, että kiinteän veron maksuun ei käytännössä siirrytty, vaikka ohjesääntö oli niin määrännyt. Tämä on vain yksi esimerkki siitä, että käytäntö saattoi olla aivan muuta kuin mitä lait ja asetukset säätivät.

Henkilökohtaiset verosummat olivat melko kiinteitä 1720-luvun Tenon, Utsjoen ja Inarin lapinkylissä. Utsjoella vuonna 1724 yksittäisen saamelaisen verosummat olivat 1, 1 ¼, 1 ½, 2 tai 3. Tenolla, jossa oli kaksi veronmaksajaa, Jon Pålsson maksoi kolme ja Nils Jonsson kaksi

⁷⁸⁸ Extract öfwer Fiske Taxe Längden i Wästerbottens läns fierde fögderje 1751. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

⁷⁸⁹ Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1761 § 2, f712–712v. Svea HA mikrofilmi FR 680. SRA.

⁷⁹⁰ Veronkantokirja lapinverosta 1706 Tornion ja Kemin Lapista. Västerbottens läns räkenskaper 1706. KK. SRA.

⁷⁹¹ Veronkantokirja lapinverosta 1721 Tornion ja Kemin Lapista. Västerbottens läns räkenskaper 1721. KK. SRA.

⁷⁹² Onnela 1995, 133.

taalaria. Inarin lapinkylässä verolappalaiset maksoivat joko yhden, 1 ½ tai 2 ½ taalaria.⁷⁹³ Millä perusteella verosummat määriteltiin, ellei lapinkylälle määrättyä kiinteää veroa noudatettu, ei selviä veronkantoluetteloista. Voitaneen kysyä, olisiko veroa voitu maksaa myös henkilökohtaisen varallisuuden perusteella tai olivatko suurempaa summaa maksavat porosaimelaisia ja pienempää summaa maksavat kalastajasaamelaisia. Mikäli näin oli, Tenon siidan molemmat verolappalaiset olisivat olleet poronhoitajia, Utsjoen 29 veroa maksavasta lappalaisesta heitä olisi ollut kahdeksan. Inarissa lähes kaikki maksoivat veronaan 2 ½ taalaria, vain kaksi maksoi 1 ½ taalaria.

Koutokeinon lapinkylän yksittäisten lappalaisten vuonna 1721 maksamat verosummat vastasivat melko tavalla Utsjoella maksettuja määriä. Vastaava yhtäläisyys löytyy Sompion ja Inarin lapinkylien lappalaisten välillä, sillä vuonna 1718 kaikki Sompion verolappalaiset maksoivat 2 ½ taalaria.⁷⁹⁴ Inarin ja Sompion lapinkylien lappalaisten henkilökohtainen verotus muistutti joka tapauksessa toisiaan, samoin Koutokeinon ja Utsjoen. Syynä voi olla veronmaksuperusteiden erilaisuus Tornion ja Kemin Lapeissa. Kysymys voi myös olla Inarin ja Sompion osalta varallisuudeltaan homogeenisemmasta yhteisöstä, jossa suuria henkilökohtaisia varallisuuseroja ei ollut.

Vakinaisveron lisäksi verolappalaiset maksoivat kahta kiinteää veroa, haaksipalkkaa ja laamanninveroa. Haaksipalkka oli viisi äyriä savulta. Sitä oli kannettu vuodesta 1642 lähtien. Haaksipalkka oli korvausta verojen kuljetuksesta meritietä pitkin Tukholmaan.⁷⁹⁵ Verot maksettiin suurimmaksi osaksi luonnontuotteina, joten tämä oli valtiota rasittamaton tapa järjestää veroparseleiden kuljetus. Haaksipalkan periminen kuitenkin loppui 1700-luvun aikana; sitä maksettiin Utsjoella ja Inarissa viimeisen kerran vuonna 1765.⁷⁹⁶ Laamanninvero oli voimassa vuodesta 1681 lähtien ja se oli samansuuruinen kuin haaksipalkkakkin, viisi äyriä savulta, rahalaadun vaihduttua kaksi killinkiä ja kuusi runstykkiä. Utsjoen ja Inarin lapinkylän saamelaiset maksoivat laamanninveroa viimeisen kerran vuonna 1780.⁷⁹⁷

Tornion ja Kemin Lapin verokertymä vaihteli siis vuosittain. Aivan isonvihan jälkeisinä vuosina kerätyt summat pysyivät melko tasaisina, mutta jo 1724 tapahtui pientä notkahdusta. Yleisesti voidaan todeta, että uudisasukkaiden maksama vero oli hitaasti nousujohteinen. Tenolta, Utsjoelta ja Inarista kerättyjen verojen määrä vaihteli lähes vuosittain. Kiinteään veronmaksuun päästiin vasta 1780-luvulta lähtien. Tämänkin jälkeen Inarin lapinkylän verosumma vaihteli 1800-luvun alkupuolella. (Katso liite 9, Kemin ja Tornion Lapin kaikkien lapinkylien lappalaisten maksaman lapinveron määrä).

Milloin vuonna 1695 määrättyä kollektiivista lapinveroa alettiin noudattaa? Kuten liitteestä nro 8 voidaan havaita, ainakin Inarin lapinkylässä kollektiivinen 105 hopeataalarin vero pyrittiin maksamaan täytenä jo 1730-luvun kuluessa. Siinä myös onnistuttiin melko hyvin. Esi-merkiksi vuonna 1736 veroa täydennettiin kylän toimesta neljällä äyrillä ja vuonna 1738 jälleen 17 äyrillä. Tenon siida pysyi myös melko hyvin tavoitteessaan. Utsjoen siida puolestaan ylitti tässä vaiheessa kollektiivisesti maksettavaksi määrätyn summan joka vuosi.⁷⁹⁸

⁷⁹³ Maa- ja veronkantokirja lapinverosta 1724 Tornion ja Kemin Lapista. Västerbottens läns räkenskaper 1724. KK. SRA.

⁷⁹⁴ Maa- ja veronkantokirja lapinverosta 1718 Kemin Lapista ja veronkantokirja lapinverosta 1722 Tornion lapista. Västerbottens läns räkenskaper 1718 ja 1722. KK. SRA.

⁷⁹⁵ Onnela 1995, 132; Virrankoski 1973, 475.

⁷⁹⁶ Veronkantokirja lapinverosta 1765. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

⁷⁹⁷ Onnela 1995, 132; Virrankoski 1973, 475; Veronkantokirja lapinverosta 1780. Västerbottens läns räkenskaper 1780. KK. SRA. Mikrofilmi Oulun yliopiston historian laitoksella.

⁷⁹⁸ Maa- ja veronkantokirjat 1730–1738 Tornion ja Kemin Lapista. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

Inarin siida täydensi veroaan vuonna 1741 peräti 5,29 taalarilla ja veroluettelossa todetaan, että kylä maksoi täydennyksenä kolmen köyhtyneen lappalaisveromiehen verot. Seuraavana vuonna täydennettiin kahden köyhän lappalaisen verona 3,03 taalaria. Vuonna 1745 Inarista todetaan, että täydennyksenä maksetaan muutaman köyhän lappalaisen verona 10 hopeataalaria. Vaikka siida seuraavanakin vuonna maksoi 5,26 taalaria, tavoitteeseen ei silti ylletty, vaan verosumma jäi 92,14 hopeataalariin. Seuraava vuonna kävi samoin, silloin kyläläiset ja lappalaisnimismies maksoivat yhdessä 8,18 taalaria neljän köyhän lappalaisen puolesta.⁷⁹⁹

2.2. Maavero vai henkilökohtainen vero?

Keskustelu saamelaisten maanomistuksesta liittyy olennaisesti kysymykseen saamelaisten verotuksen luonteesta. Kysymys kuuluu, maksoivatko saamelaiset veroa maasta vai elinkeinon harjoituksesta. Tähän yhteyteen liittyy käsite **lapinveromaa** (ruots. *lapps katteland*), jonka merkityksestä ja käyttöön otosta on tutkimuksessa esitetty erilaisia näkemyksiä. Laajemmassa yhteydessään kysymys lapinveromaista ja niiden luonteesta liittyy keskusteluun saamelaisten maa-oikeuksista, mutta myös talonpoikien maaverotuksesta ja -oikeuksista. Tullessa 1730-luvulle, veroluetteloihin ilmaantuu hetkeksi aivan uusi elementti. Kunkin verolappalaisen kohdalle aletaan merkitä veromaan tai asuinpaikan nimi. Tässä vaiheessa lähdeaineistolle on syytä esittää kysymys, olivatko paikannimet saamelaisten asuinpaikkoja vai heidän veromaitaan vai kenties molempia.

KAISA KORPIJAAKKO rinnastaa tutkimuksissaan lapinveromaa-termin käsitteellisesti talonpoikien verotilaan. Hän käyttää sitä melko vapaasti puhuessaan yksittäisten saamelaisten maa-alueista. Tutkijan mukaan vero- eli perintömaat muodostivat saamelaisen veronmaksun perustan mahdollisesti jo 1500-luvulla, mutta viimeistään 1600-luvulla ne olivat talonpoikien verotiloihin rinnastettavia kiinteistöjä.⁸⁰⁰ Aivan toiseen johtopäätökseen on tullut ANU VAHTOLA tutkiessaan Kemin Lapin saamelaisten verotusta. Hän on todennut, että manttaali alkoi 1500-luvun lopulla muuttua verotusluvuksi, joka ilmaisi kunkin verolappalaisen veronmaksukyvyyn. Veronkantoyksikkönä toimi yksittäinen lappalainen, joka maksoi veron oman maksukykynsä mukaan.⁸⁰¹ Myös JOUKO VAHTOLAN mukaan vero oli henkilökohtainen manttaali-vero, jota samassa perheessä saattoi maksaa useampikin siihen kykenevä, metsiä ja järviä pyyntiin käyttänyt mies. Veroja maksettiin aina sen mukaan, miten pyynnin eri muodot eri vuosina onnistuivat ja millainen oli veronmaksukunto.⁸⁰²

ANU VAHTOLA ei myöskään löydä mitään todisteita saamelaisten maiden ja vesien verollepanosta Kemin Lappia koskevasta lähdeaineistosta. Muissa lapinmaissa 1500-luvun puolivälistä alkavat kalavesiluettelot puuttuvat Kemin Lapin veroluetteloista kokonaan. Käsite *manttaali* ei saanut ainakaan Kemin Lapissa talonpoikaisten maakuntien verotusta vastaavaa sisältöä. Vaikka veronkantoa kruunun taholta perusteltiin saamelaisten maankäytöllä, ei näiden käyttämän maan ja veden laatu tai määrä voinut suoraan vaikuttaa verosuoritukseen. Verosuoritus oli riippuvainen kunkin verovelvollisen henkilökohtaisista kyvyistä hankkia verotuotteita. Tutkija toteaa, että verotuksessa säilyi 1500-luvulla vahvasti pirkkalaisverotuksen perinne.⁸⁰³

Lapinveromaa-termin käyttö saamelaisten veromaista on VAHTOLAN mukaan Kemin Lapin osalta ongelmallista myös 1600-luvulla, sillä termiä ei mainita Kemin Lapin lähdeaineistossa

⁷⁹⁹ Maa- ja veronkantokirjat Kemin Lapista 1741–1749. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

⁸⁰⁰ Korpijaakko 1989, 446–447.

⁸⁰¹ Vahtola A 2003, 29–30.

⁸⁰² Vahtola J. 2003, 117.

⁸⁰³ Vahtola A 2003, 87–88.

paria aivan vuosisadan lopulle ajoittuvaa poikkeusta lukuun ottamatta.⁸⁰⁴ MAUNO HILTUSEN mukaan Enontekiön alueella termi ilmestyi lähteisiin vasta vuonna 1702. Sen käyttö 1710-luvulle saakka oli kuitenkin vielä harvinaista. Termin käyttöönotto osoittaa HILTUSEN mielestä sen, että viimeistään vuoden 1695 verouudistuksesta lähtien vakiintui viranomaiskäytännössä kanta Enontekiön saamelaiden yksityisomistuksesta maihinsa. Näin siitäkin huolimatta, että veronkannon yksikkönä toimi vuoden 1695 verollepanossa lapinkylä. HILTUNEN toteaa, että ainakin Suonttavaaran veromaat Enontekiöllä olivat myös kiinteistöjä ja verollepanon kohteita, ne oli merkitty maakirjaan, niillä oli lailliset rajat, laillinen saanto maahan ja pitkään jatkunut omistajanhallinta.⁸⁰⁵

Tutkijoiden toisistaan poikkeavat näkemykset saattavat selittyä sillä, että HILTUSEN tutkimukset kohdistuvat Tornion Lapin Enontekiön lapinkylään ja VAHTOLAN tutkimukset Kemin Lapin kaikkiin lapinkyliin. Myös ajalliset eroavuudet voivat vaikuttaa, sillä Vahtolan tutkimuksen päätösajankohta on vuosi 1673 ja Hiltunen puhuu ajasta vuoden 1695 verouudistuksen jälkeen.

Oikeustieteilijä KAISA KORPIJAAKKO-LABBA on viimeisimmässä tutkimuksessaan *Saamelaiden oikeusasemasta Suomessa* (2000) todennut, että vuosien 1739 ja 1741 Tornion ja Kemin Lappien maakirjoista käy veronmaksajien ohella ilmi veronmaksun kohteena ollut maa, siis joko lapinveromaa tai uudistila.⁸⁰⁶ Paikannimet merkittiin 1700-luvun aikana joihinkin Suomen puolella sijainneisiin lapinmaiden veroluetteloihin, mutta vain tiettyinä vuosina. Ensimmäiset merkinnät ovat vuodelta 1737. Tämän jälkeen veroluetteloissa esiintyi paikannimiä vuosina 1738 ja 1741–1743.⁸⁰⁷ Maat on merkitty myös vuoden 1739 Länsipohjan läänin maakirjaan.⁸⁰⁸

Aikana, jolloin veromaat esiintyivät veroluetteloissa, niitä ei kuitenkaan merkitty jokaisen lappalaisen kohdalle. Veroluetteloissa on myös väestöä, joka ei maksanut verojaan, vaan oli jostakin syystä verovapaa. Syynä saattoi olla köyhyys, muutto Norjaan, kuolema, toisen palveluksessa oleminen tai jokin tehtävä, josta sai verovapauden. Veroluetteloista käy selvästi ilmi se, että toiset maksoivat veroa pidempään kuin toiset. Jokaisen verolappalaisen veronmaksukaaria ei ole voitu laskea, mutta yleistäen voidaan todeta, että ne saattoivat vaihdella hyvinkin voimakkaasti. Joukossa oli niitä, jotka maksoivat veroa vain muutaman vuoden ja vastaavasti niitä, joiden veronmaksu jatkui vuosikymmeniä.

Esimerkiksi Utsjoen siidassa Olof Pehrsson Tutio maksoi lapinveroa vuosina 1728–1767, vaikka veroluetteloihin hänen kohdalleen ei ollut merkitty lainkaan maata. Tilanne oli sama Clemet Olssonin kohdalla, joka maksoi veroa vuosina 1741–1778. Lyhyitä veronmaksukaaria edusti esimerkiksi Guttorm Olsson, joka maksoi veroa vuosina 1730–1738. Hänen kohdalleen merkitty paikannimi oli Wesijerfwisuoja. Vuosina 1742–1743 hänet oli merkitty köyhäksi, jonka jälkeen hänen nimeään ei luetteloissa enää mainita. Erich Erssonin veronmaksuvuodet olivat 1734–1736 ja Matts Mattssonin 1738–1741. Kummankaan kohdalla ei ollut asuinpaikkaa ja Matts Mattsson oleskeli vielä Norjassa vuosina 1743–1763.⁸⁰⁹

Niiden lappalaisten, joille ei ollut merkitty maata lainkaan, kohtalona oli helpommin joutua köyhyyteen kuin niiden, joilla oli vakituinen veromaa tai asuinpaikka. Maattomat näyttävät myös olleen kärkeämpiä muuttamaan Norjaan ja myös jäämään sinne. Norjaan voitiin myös

⁸⁰⁴ Vahtola A 2003, 105.

⁸⁰⁵ Hiltunen 1978, 114.

⁸⁰⁶ Tutkija on jäljentänyt vuosien 1739 ja 1741 maakirjojen sisällön tutkimuksen yhteyteen. Katso Korpiaakko-Labba 2000, 45–67. Siitä ilmenee kuinka verolappalaiset ja uudisasukkaat merkittiin omiin maakirjoihinsa.

⁸⁰⁷ Kemin ja Tornion Lapin maa- ja veronkantokirjat 1738–1743. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

⁸⁰⁸ Västerbottenin läänin maakirja 1739, 357–364. Kammararkivet. SRA. Mikrokortit OMA:ssa.

⁸⁰⁹ Maa- ja veronkantokirjat 1728–1778. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

paeta verorasitusta, kuten Per Jonsson, joka maksoi veronsa pyynnistä maassa nimeltä Wiöjerfwi vuosina 1735–1744. Veroluetteloiden mukaan hän oli Norjassa vuosina 1745–1761 ja vuosien 1747–1748 luetteloissa hänen mainitaan karanteenin sinne. Edellisestä esimerkistä voidaan myös havaita se, että verolappalainen merkittiin veroluetteloon vielä pitkään sen jälkeen, kun hän oli lähtenyt maasta maksamatta veroaan. Näin voitiin paremmin seurata, keiden verosta lapinkylän asukkaiden tuli vastata. Tämän vuoksi luetteloihin on merkitty paljon väestöä, jonka todellinen olinpaikka ei ollut verottajan tiedossa.

Veroluettelot ovat syntyneet veronkannon yhteydessä. Tällöin voitaisiin olettaa, että lappalaiselle määrätyn veron määrä olisi riippunut hänen veromaansa suuruudesta, käytännössä siis koosta ja laadusta. Mielestäni voidaan olla varmoja siitä, että yksittäisen lappalaisen verosumma kytkettiin jollakin tavalla maan käyttöön, mutta yksin maakirjoista ja veronkantoluetteloista ei voida tehdä kovinkaan pitkälle meneviä johtopäätöksiä lapinveromaiden luonteesta eli siitä olivatko ne perintö- vai kruununluontoisia.

Tutkija ANU VAHTOLA toteaa, että Kemin Lapissa 1500-luvulla jokaisella veronmaksuikään tulleella miehellä oli samansuuruinen kokovero. Vuosisadan lopulla veroa alettiin osittaa saamelaisien maksuvaikeuksien vuoksi, jolloin manttaali muuttui yksittäisen saamelaisen veronmaksukykyä osoittavaksi veroluvuksi. Vaikka kruunun veronkantoa perusteltiin saamelaisien maankäytöllä, ei näiden käyttämän maan ja veden laatu tai määrä vaikuttanut suoraan verosuoritukseen. Sen sijaan verosuoritus oli riippuvainen kunkin verovelvollisen henkilökohtaisista kyvyistä hankkia verotuotteita. VAHTOLA toteaaakin, että tähän on varmasti epäsuorasti vaikuttanut veronmaksajan hallussa olleiden alueiden laatu, mutta myös esimerkiksi veronmaksajan ikä ja terveys. Tutkijan mielestä vero ei siis ollut verrattavissa talonpoikien maasta maksamaan pääveroon, vastaavuuden hän löytää Kemin talonpoikien vuosittain maksamasta jousilukuun perustuneesta metsästysverosta.⁸¹⁰

Veroluetteloista on löydettävissä merkkejä siitä, että lapinvero on voitu määritellä henkilökohtaisten ominaisuuksien mukaan myös 1700-luvulla. Nimittäin yksittäisten saamelaisien verosummiin näyttää vaikuttaneen ikä, hyvin usein vanhuus (*gammal/utgammal*) oli syynä täydelliseen verovapauteen. Myös sairaalloisuus (*siuklig*) saattoi alentaa lappalaiselle määrätyn veron suuruutta. Esimerkiksi vuonna 1730 Jon Johansson Touko (Tauko) maksoi alennettua veroa köyhyytensä, sairaalloisuutensa ja sokeutensa vuoksi. Nämäkään eivät riittäneet täydelliseen verovapauteen, hänen verosummansa oli 1 ½ taalaria. Myös Olof Olsson Walle (Wallie) maksoi alennettua veroa köyhyytensä vuoksi, hänen verosummansa oli 2 taalaria. Kaikki muut maksoivat 2 ½ taalaria.⁸¹¹ Myös henkilöt, jotka olivat juuri aloittaneet veronmaksunsa (*nyskrefne*), maksoivat yleensä ensimmäisenä vuonna pienempää veroa kuin jo jonkin aikaa veroluetteloissa olleet henkilöt. Käytäntö oli lapinvoudin ohjesäännön viiden pykälän mukainen.

Kuitenkin lappalaisten asuttamilla ja käyttämällä mailla oli kiinteistön tunnusmerkit täyttäviä piirteitä. Tällaisia olivat esimerkiksi tiluksien välillä olleet kiinteät rajat, kuten kalastustilojen käsittelyn yhteydessä on ilmennyt. Rajat koskivat niin asuinkenttiä, niittyjä kuin kalavesiäkin. Kalastustilakatselmuksista on tullut niin ikään ilmi, että lapinveron maksua pidettiin perustana maankäyttöoikeudelle. Mielestäni voidaan pitää kiistattomana sitä, että saamelaisien verotus perustui maankäyttöön viimeistään 1700-luvun puolivälin jälkeen. Lisäksi verosuorituksen määrä riippui kunkin verolappalaisen kyvystä maksaa hänelle määrättyä veroa. Jos lappalainen oli siirtynyt Norjan puolelle, vanhentunut tai köyhtynyt, hän ei luonnollisestikaan voinut joko ollenkaan maksaa veroa tai hänelle määrättyä veroa oli alennettava.

⁸¹⁰ Vahtola A. 2003, 87–88.

⁸¹¹ Maa- ja veronkantokirja Kemin Lapista 1730. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA.

Yksin veroluetteloiden perusteella ei voida päätellä, olivatko saamelaisten maat perintö- vai kruununluontoisia. Maanluonto ei suoraan ilmene niiden perusteella. Kuitenkin tiluksilla oli rajat, ne kulkivat perintönä sukupolvelta toiselle ja joidenkin sukujen osalta hallinta oli selvästi pitkäkestoista. Näitä seikkoja voidaan pitää kiistattomina. Veroluetteloista ei myöskään ilmene, olivatko oikeudet maankäyttöön muut pois sulkevia. Näistä voidaan saada tietoa vain käräjäpöytäkirjojen kautta. Niiden antamaa informaatiota analysoidaan tämän projektin puitteissa toisessa tutkimuksessa.

Selvää on, että viranomaiset pitivät saamelaisten maastaan maksamaa veroa 1800-luvulla jo kruununluontoisena. Saamelaiset hallitsivat maitaan **vanhan nautintaoikeuden nojalla** (ruots. *efter gammal nyttjorätt*), kuten asia esimerkiksi kalastustilakatselmuksissa ilmaistaan.

Kysymys siitä, pitivätkö saamelaiset itse maitaan perintö- vai kruununluontoisina, jää avoimeksi. Saamelaisten välisiä maakauppoja ei vahvistettu Ruotsin valtakunnan käräjillä 1700-luvun puolivälin jälkeen Inarissa tai Utsjoella lainkaan. He eivät myöskään hakeneet maakauppoilleen lainhuutoja. Sen sijaan tiedetään, että saamelaisilla oli omat kotakäräjänsä ja omat tapansa jakaa muun muassa kalavetensä. Sitä emme tiedä, vahvistettiinko kauppoja tai jakoja kotakäräjillä. Todennäköisesti näin tehtiin.

Kalavesien jaosta on osoituksena vuoden 1783 käräjätapaus, jossa todettiin, että Inarin lapinkylässä kalastus oli jaettu kaikkien asukkaiden kesken ja että jako oli viranomaisten ja kihlakunnankäräjien tiedossa. Kyseisessä tapauksessa oikeus katsoi, ettei sillä ollut valtuuksia mennä muuttamaan jakoa. Mikäli muutoksia haluttiin, niihin oli haettava lupa Länsipohjan läänin maaherralta.⁸¹² Inarissa jako näyttää tapahtuneen 1760–1783 välisenä aikana, sillä vuoden 1760 käräjillä mainitaan, että kihlakunnanoikeuden päätös oli voimassa siihen saakka, kunnes lappalaisväestön kalavedet saataisiin tarkemmin tasattua (ruots. *intill dess en närmare jämkning Lapp Allmogen emellan om fiskerierne warda kan*).⁸¹³ Kuten aiemmin on jo ollut esillä, 1800-luvun maaherran ja Lapin kihlakunnan kruununvoudin kertomuksista tiedetään, että samanlainen jako vallitsi myös Utsjoella.

2.3. Kohti kollektiivista lapinkylän veroa

Vaikka 1730- ja 1740-luvun aikana kiinteään lapinkylälle määrättyyn veroon oli pyritty, siihen ei täysin päästy yhdessäkään tämän tutkimuksen kohteena olevassa lapinkylässä. Lähimmäksi kiinteän veron tavoitetta pääsi Inarin lapinkylä, jolle määrätty 105 hopeataalarin vero saatiin perittyä verontäydennysten kautta lähes täytenä 1730-luvulla. 1740-luvulla Inarikin ylsi tavoitteeseen vain neljänä vuotena. Utsjoella verosumma laski laskemistaan saavuttaen aallonpohjan vuonna 1745. Tuolloin Utsjoen siida maksoi veroa enää 34:20 hopeataalaria 49:n sijaan (katso liite 9, Kemin ja Tornion Lapin kaikkien lapinkylien lappalaisten maksaman lapinveron määrä).

Lapinveroluetteloihin merkittyjen lappalaisten määrää (kaavio 4) voidaan 1700-luvun puolivälistä lähtien verrata kirkonkirjoihin merkittyjen ruokakuntien kanssa. 1700-luvun puolivälin tilanteessa veroa maksavia ruokakuntia oli huomattavasti enemmän kuin kirkonkirjoihin merkittyjä ruokakuntia. Esimerkiksi vuonna 1751 Tenon, Utsjoen ja Inarin lapinkylissä oli veroluetteloiden mukaan 120, mutta kirkonkirjojen mukaan vai 82 ruokakuntaa. Vuonna 1760 veroluetteloissa oli 133 ja väkilukutaulukoissa 90 ruokakuntaa. Vuonna 1766 ero oli vain kymmenen ruokakuntaa ja kolme vuotta myöhemmin väkilukutaulukoihin oli jo merkitty 100 ruokakuntaa, kun niitä veroluetteloiden mukaan oli enää 83. Tilanne oli kääntynyt hetkeksi

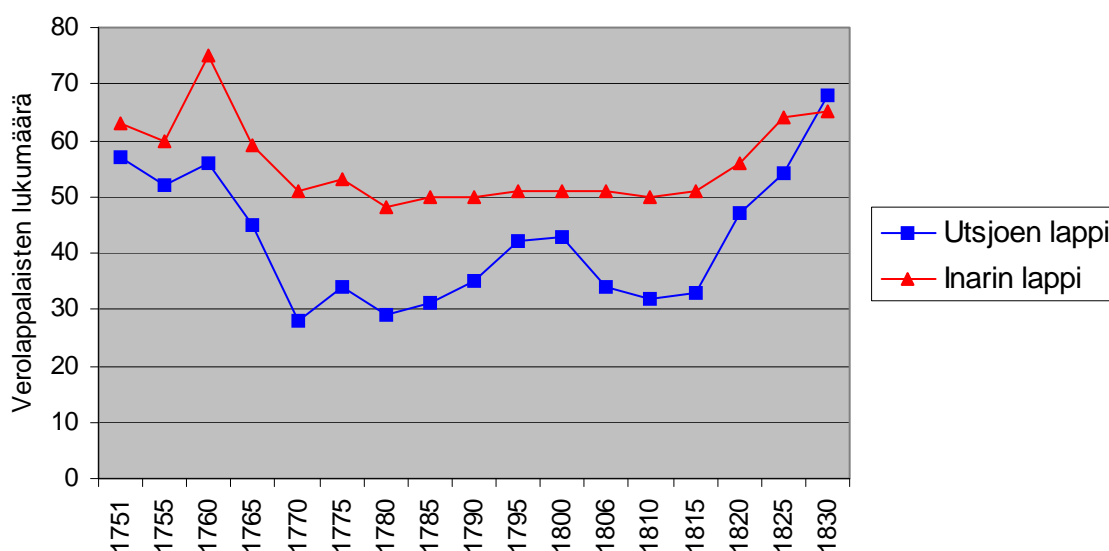
⁸¹² Inarin käräjät 3.3.1783 § 2, 460v–461v. Svea HA mikrofilmi FR 696. SRA.

⁸¹³ Inarin käräjät 28.1.1760 § 3, 379v–380v. Svea HA mikrofilmi FR 679. SRA.

toisin päin. Vuonna 1772 veroluetteloissa oli jälleen enemmän väkeä kuin kirkonkirjoissa, kunnes tilanne kääntyi vuonna 1775 lopullisesti niin päin, että kirkonkirjoissa oli enemmän ruokakuntia kuin veroluetteloissa.

KAAVIO 4

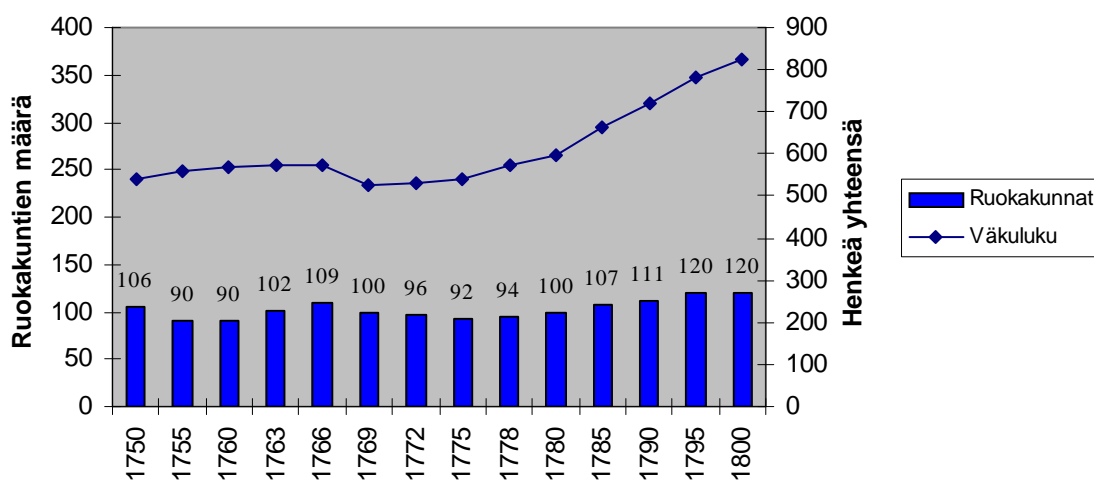
Utsjoen ja Inarin lappien verolappalaisten lukumäärä vuosina 1751-1830

Lähteet: Maa- ja veronkantokirjat 1751, 1755, 1785 ja 1790. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA. Mikrofilmit Oulun yliopiston historian laitoksella; Maa- ja veronkantokirjat 1760, 1765, 1770, 1775, 1780–1781, 1795, 1800 ja 1806. Norra Lappmarkens FA. HLA. Mikrofilmit FR 1514 ja 1515. OMA. Lapinmaiden maakirjat 1810–1825. Tilit Lapin verosta. Lapin Kkrva LIV:2. OMA; Lapinmaiden maakirja 1829. Tilit Lapin verosta. Lapin Kkrva LIV:3. OMA; Utsjoen lapinkylään kuuluvat sekä Tenon että Utsjoen siidat.

KAAVIO 5

Inarin ja Utsjoen ruokakuntien määrä ja väkiluku vuosina 1750-1800

Lähteet: Taulukot syntyneistä, kuolleista ja vihityistä sekä väkilukotaulukot 1750–1800. Utsjoen KA S:1. OMA.

Mikäli veroluetteloita tarkastellaan vain niihin merkittyjen verolappalaisten määrän perusteella, ottamatta huomioon merkitsemistavoissa tapahtuneita muutoksia, saadaan väärä kuva lapinveron maksajien määrän kehityksestä. Edellä esitetyn kaavion mukaan verolappalaisten määrä väheni rajusti 1760-luvun aikana. Kyseessä ovat kuitenkin verotustekniset ja merkitsemistapaan liittyvät muutokset. Vaikka veronmaksajien määrä väheni, kylien maksama verosumma vastaavasti nousi. (Katso liite 9. Kemin ja Tornion Lapin kaikkien lapinkylien lappalaisten maksaman lapinveron määrä.)

Kysymys voi olla verontarkastuksesta, sillä veroluetteloista poistettiin kaikki aikaa sitten Norjaan muuttaneet, sairaat, köyhät, verosta vapautetut ja kuolleet. Uudistus toteutettiin 1760-luvulta lähtien ja liittyy todennäköisimmin lapinvoudin ohjesäännön voimaantumiseen. 1770-luvulta lähtien veroluettelot vastaavat paremmin todellista tilannetta. Tämä selittää myös kuvaillun ristiriidan veroluetteloiden ja kirkonkirjojen antaman informaation välillä.

Inarin lapinkylässä eräitä merkittäviä muutoksia voidaan ajoittaa 1760- ja 1770-lukujen paikkeille (katso kaavio 4). Kuten jo oli esillä, kalavesien jako lappalaisväestön kesken tapahtui vuosien 1760–1783 välisenä aikana. Ajanjaksoon osui myös sekä Utsjoella että Inarissa tapahtunut lapinkylien maksaman kokonaisveron korotus (katso liite 10). Samaan aikaan toimenpantiin myös veroluetteloiden puhdistus. Herää kysymys, olivatko nämä toimenpiteet merkkejä verotusperusteiden muuttumisesta. Voidaan jopa ajatella, että vasta nyt siirryttiin lapinkylille määrättyyn yhteisvastuullisen veron maksuun, johon liittyi kalavesien jako lapinkylän sisällä saamelaisväestön kesken. Tämän jälkeen verottajalle ei ollut merkitystä sillä, millainen oli kunkin lappalaisen henkilökohtainen veronmaksukyky. Tämän kautta poistui myös tarve merkitä maksukyvyn heikentymisen syy veronkantokirjoihin.

Kuten taulukosta 10 havaitaan, Inarissa veroluetteloihin oli merkitty runsaasti ruokakuntia, jotka eivät todellisuudessa maksaneet veroja lainkaan. Verontarkistus ja veroluetteloiden ”puhdistaminen” saatiin toteutettua Inarissa vuoteen 1780 mennessä (katso myös kaavio 4).

TAULUKKO 11

Inarin lapinkylän verolappalaiset vuosina 1751–1780

Vuosi	Kaikki veroluetteloihin merkityt	Lapinveroa maksavat ruokakunnat
1751	63	44
1755	60	43
1760	75	48
1765	59	47
1770	51	45
1775	53	43
1780	48	47

Lähteet: Maa- ja veronkantokirjat 1751 ja 1755. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA. Mikrofilmit Oulun yliopiston historian laitoksella; Maa- ja veronkantokirjat 1760, 1765, 1770, 1775 ja 1780. Norra Lappmarkens Fögedariarkiv. Härnösands landsarkiv. Mikrofilmi FR 1514. OMA.

Verolappalaisten määrää voidaan Inarin lapinkylässä seurata kylittäin vuodesta 1781 lähtien. Siihen saakka Inarin lapinkylä pysyi verotuksellisesti yhtenä kylänä. Vaikka lapinkylä jaettiin pienempiin yksiköihin, kokonaisvero pysyi samana. Tästä hyvänä osoituksena on muun muassa se, että kylässä oli vain yksi siitaisäntä eli kylän lappalaisnimismies. Peuranpyynnin kä-

sittelyn yhteydessä onkin jo todettu, että Inarin lapinkylä jakautui pienempiin pyyntiyksiköihin ja jokainen kyläkunta maksoi veroa yhteisestä peuranpyyntimaastaan. Hallinnollisesti Inari oli edelleen yhtenäinen siitä. Vuoteen 1776 ajoittuu myös rahalaadun muuttuminen, kun veronmaksussa siirryttiin hopeataalareista ja äyreistä riikintaalareihin, killinkeihin ja runstykkeihin.

Verrattaessa kirkonkirjoja ja veroluetteloita toisiinsa voidaan todeta, että väestön vaihtuvuus Inarin eri kylien välillä oli pientä. Sukualueiden ja -maiden voidaan olettaa olleen suhteellisen kiinteästi perheiden hallussa. Kuten kalastuspaikkakatselmukset sekä lukuisat esimerkit uudistilakatselmusten yhteydessä osoittavat, maat periytyivät sukupolvesta toiseen ja pysyivät samassa suvussa esi-isiltä perillisille. Avioliitot saattoivat muuttaa alueiden nautintaa sukujen välillä.

TAULUKKO 12

Inarin lapinkylään merkityt verolappalaiset kylittäin vuosina 1781–1806 (suluissa veroa maksaneet)

Vuosi	Paatsjoki	Ivalo	Paadar	Muddusjärvi	Yhteensä
1781	16	16	10	11	53 (45)
1785	16	15	9	10	50 (45)
1790	17	13	10	10	50 (46)
1795	16	13	10	12	51 (51)
1800	17	13	10	11	51 (51)
1806	14	11	10	16	51 (50)

Lähteet: Maa- ja veronkantokirjat 1781, 1795, 1800 ja 1806. Norra Lappmarkens Fögderiarkiv. HLA. Mikrofilmit FR 1514 ja 1515. OMA; Maa- ja veronkantokirjat 1785 ja 1790. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA. Mikrofilmi Oulun yliopiston historian laitoksella.

Inarin lapinkylässä verolappalaisten määrä pysyi melko vakiona 1780-luvulta 1800-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle saakka. Samaan aikaan verotuksessa päästiin myös kiinteään kylälle määrättyyn verosummaan, kuten myös liitteestä nro 9 voidaan havaita (Kemin ja Tornion Lapin kaikkien lapinkylien maksaman lapinveron määrä). Vuodesta 1783 lähtien Inarin lapinkylä vero oli 17:24 riikintaalaria hopeassa.

Myös Teno- ja Utsjoen varsille asettunut saamelaisasutus oli varsin vanhaa. On kuitenkin todettava, että kaikkien sukujen osalta samanlaista jatkumoa kuin Inarissa, ei Utsjoen ja Tenon lapinkylissä ole nähtävissä. Taulukosta 12 havaitaan, että epäsuhta veroluetteloihin merkittyjen henkilöiden ja todellisten veronmaksajien kesken Tenon ja Utsjoen alueella on melko suuri. Myös täällä aloitettiin veroluetteloiden ”puhdistus” 1760-luvulta lähtien. Tästä johtuu veroluetteloihin merkittyjen lappalaisten raju väheneminen. Samaan aikaan Teno erillisenä lapinkylänä lakkasi myös veroluetteloissa olemasta tullen osaksi Utsjokea.

Inarin kohdalla on puhuttu kalavesien jaosta lappalaisväestön kesken. Saman toimenpiteen voidaan olettaa tapahtuneen myös Utsjoella. Tätä puoltaa se seikka, että veroluetteloihin aletaan merkitä erikseen Tenojokivarren lohenkalastajalappalaiset 1780-luvulta lähtien. Koska Utsjoen verolappalaisten määrä samaan aikaan väheni, kysymys voi olla siitä, että osa Utsjoen lappalaisista merkittiin Tenon varren asukkaiksi, jolloin muuttoliikettä tapahtui vain paperilla. Joka tapauksessa vuoteen 1776 mennessä alueen asukkaat olivat omaksuneet jo karjatalouden

ja heidän voidaan olettaa asettuneen entistä kiinteämmin jokivarren asukkaiksi. Utsjoen pitäjässä (Teno + Utsjoki) oli vuonna 1776 jo 14 lehmää ja 34 lammasta.⁸¹⁴

TAULUKKO 13

Tenon ja Utsjoen lapinkyliin merkityt verolappalaiset vuosina 1751–1800 (suluissa lapinveroa maksavat)

Vuosi	Tenon verolappalaisten yhteismäärä	Utsjoen verolappalaisten yhteismäärä	Kaikki veroluetteloihin merkityt yhteensä
1751	5	52	57 (34)
1755	3	49	52 (34)
1760	3	53	56 (37)
1765	2	43	45 (39)
1770	1	27	28 (22)
1775	1	33	34 (28)
1781	8	19	27 (24)
1785	10	21	31 (27)
1790	11	24	35 (32)
1795	12	30	42 (41)
1800	9	34	43 (41)

Lähteet: Maa- ja veronkantokirjat 1751, 1755, 1785 ja 1790. Västerbottens läns räkenskaper. KK. SRA. Mikrofilmi Oulun yliopiston historian laitoksella; Maa- ja veronkantokirjat 1760, 1765, 1770, 1775, 1780–1781, 1795, 1800. Norra Lappmarkens FA. HLA. Mikrofilmi FR 1514. OMA.

Veroluettelot eivät anna luotettavaa kuvaa varsinaisen asutuksen todellisesta kehityksestä. Ne ovat syntyneet verotusta varten. 1760-luvulta lähtien alkaneen ”puhdistamisen” seurauksena luetteloissa ei mainita kuin varsinaista lapinveroa maksaneiden ruokakuntien päämiehet. Todellinen ruokakuntien määrä oli paljon suurempi. (Katso liite 10, Tenon, Utsjoen ja Inarin lapinkylien verolappalaiset vuosina 1720–1880). Kun esimerkiksi vuonna 1800 Inarin ja Utsjoen alueella oli veroluetteloiden mukaan 94 ruokakuntaa, väkilukutaulukoiden mukaan ruokakuntia oli 120. Vuonna 1810 vastaavat luvut olivat 82 ja 101.

3. Lapinveron maksajista uudistilallisiksi

3.1. Lapinveron rahalaatu muuttuu – riikintaalareista hopearupliksi

Suomen siirtyessä osaksi Venäjää esiin nousi kysymys, kuinka kauan lapinveroa voitiin maksaa Ruotsin rahassa. Maaverotuksen rakenteessa ja sen keräämisessä ei tapahtunut olennaisia muutoksia, sillä veron perusteissa tukeuduttiin edelleen Ruotsin vallan aikaisiin lakeihin ja asetuksiin. Saamelaisten Ruotsin kruunulle maksama vero Utsjoelta ja Inarista oli yhteensä 51 riikintaalaria. Jälleen oltiin kuitenkin siinä tilanteessa, että rahan laatua täytyi muuttaa. Asiasta annettiin 1840-luvulla muutamia keisarillisia määräyksiä. Aloitteen tekijänä toimi Lapin kihlakunnan kruununvouti Johan Constantin Wallenius. Hän lähetti asiasta aloitteen maaherralle 28. lokakuuta 1840 koskien lapinveron suorittamista Ruotsin rahassa ja ruotsalaisten pienseteleiden käyttökelpoisuutta Lapissa. Vastauksessaan kuvernööri viittasi keisarin antamaan rahamanifestiin 28.3./9.4.1840, jonka mukaan myös lapinvero oli tulevaisuudessa suoritettava oikeassa hopeassa. Venäläisiä pankkisetelitä (*Banco Assignationer*) ja Suomen pan-

⁸¹⁴ Luettelo lapin rahvaan eläimistä. Lapinveroluettelo 1776. Norra Lappmarkens FA mikrofilmi FR 1514. HLA.

kin pienseteleitä sai käyttää lapinveron maksussa niin kauan kuin niitä oli liikenteessä. Ruotsalaisten kahta riikintaalaria pienempien seteleiden käyttö oli kuitenkin kielletty. Maaherra antoi samalla kruununvoudille määräyksen, että tämän oli huolehdittava siitä, että rahvas tulisi maksamaan veronsa oikeassa rahassa, varsinkin kun hallitus oli mahdollistanut niin monta keinoa rahan vaihtamiseksi.⁸¹⁵

Inarin ja Utsjoen asukkaat tekivät Lapin kruununvouti Walleniuksen kautta anomuksen, että saisivat oikeuden maksaa tulevaisuudessakin vuotuiset veronsa eli niin kutsutun lapinveron Ruotsin rahassa. Tämä anomus johti viimein koko lapinveroa koskevaan uudistukseen. Vuonna 1840 lapinveroja oli jäänyt maksamatta, mutta syynä ei ollut rahvaan vastahakoisuus, vaan Lapinmaan asukkaiden heikentynyt toimeentulo. Vaikeat ajat johtuivat kadoista ja karjataudeista, jotka olivat kohdanneet väestöä. Mitä erityisesti tunturi- ja kalastajalappalaisiin tuli, he kärsivät petoeläinten poroille aiheuttamista vahingoista ja menetyksistä, riistan vähentymisestä sekä siitä, että Norjan lappalaiset haittasivat heidän kesäistä muuttoaan Jäämeren rannikolle.⁸¹⁶

Keisari antoi senaatin kautta 4. marraskuuta 1841 kuvernöörille tehtäväksi lappalaisten verotuksen tarkastamisen, sillä veron muuntaminen ruplamääräiseksi aiheutti asukkaiden voimakasta vastustusta. Keisari määräsi, että Lapin tilallisten ja lappalaisten tuli tulevaisuudessa maksaa vain se, mitä he olivat viime vuosina maksaneet, veroa ei saanut korottaa. Samalla oli toimeenpantava lapinveron tarkastus ja tasaus 5. elokuuta 1760 annetun kuninkaallisen päätöksen ja saman päivän lapinvoudin ohjeen mukaisesti. Kun tasaus oli tehty, esivallalle tuli toimittaa tieto, milloin ja millä ehdoilla nyt luvattu helpotus voitiin lakkauttaa.⁸¹⁷ Lapinveroa siis helpotettiin vain tilapäisten vaikeuksien kohdatessa väestöä.

3.2. Lapinveron tarkastus 1840-luvulla – maakirjaprojekti

Lapinrahvas sekä Inarissa että Enontekiöllä oli huomattavasti vähentynyt, kun taas vastaavasti Utsjoella lisääntynyt edellisen verotaakan määrittelyn jälkeen. Kysymys oli siis vain lappalaiselinkeinojen harjoittajista, ei uudisasukkaista. Lisäksi oli tiedossa, että poronhoidosta, kalastuksesta ja metsästyksestä saatava hyöty oli suuresti vähentynyt muun muassa Norjan lappalaisten vuoksi. Kruununvouti sai kuvernööriltä määräyksen, että lapinveron tarkastus oli otettava käsittelyyn seuraavilla kihlakunnan käräjillä. Voudin oli nimismiesten ja tarpeen mukaan kutsuttavien rahvaan jäsenten kanssa laadittava ehdotus uudeksi maakirjaksi, kuten lapinvoudin ohjesäännön 3. § määräsi, sekä tuotava se käräjille ja tutkittava se tarkoin lapinrahvaan edessä, jotta rahvaalla oli mahdollisuus sanoa sanottavansa. Uuteen maakirjaan oli merkittävä veromäärät, jotka kunkin lapinkylän tuli maksaa suhteessa maksajien lukumäärään ja heidän etuihinsa. Verosumma tuli merkitä hopeassa. Ehdotus ja oikeuden pöytäkirja sekä voudin lausunto tuli lähettää kuvernöörin vahvistettavaksi.⁸¹⁸

Lapinveron tarkastus otettiin käsittelyyn vuoden 1843 kihlakunnankäräjillä. Käsittelyn alussa lapinmaiden asukkaille luettiin maaherran asiasta antama kirje. Lapin kihlakunnan kruununvouti Johan Constantin Wallenius oli laatinut ehdotuksen, johon tunturi-, metsä- ja kalastajalappalaisten verotuksen tuli pohjautua. Ehdotus oli saanut nimen maakirjaprojekti, sillä tule-

⁸¹⁵ Maaherran kirje Lapin kihlakunnan kruununvoudille 30.11.1840. Lapin KKrvA BI:1. OMA; ”Meddelanden om Enare församling i Lappmarken”. Åbo Tidningar 30.6.1841 nro 51.

⁸¹⁶ Keisarin/Senaatin kirje Oulun läänin kuvernöörille 4.11.1841. Lapin KKrvA BI:2. OMA.

⁸¹⁷ Keisarin/Senaatin kirje Oulun läänin kuvernöörille 4.11.1841. Lapin KKrvA BI:2. OMA.

⁸¹⁸ Maaherra Lagerborgin memoriaali 31.12.1842. Lapin KKrvA BI:2. OMA.

van verotuksen tuli perustua tässä yhteydessä laadittavaan maakirjaan. Ehdotus oli päivätty 31. joulukuuta 1842 ja se luettiin paikalle kokoontuneelle käräjärahvaalle.⁸¹⁹

Utsjoen Lapissa oli 65 verotettavaa ruokakuntaa. Koska Utsjoella ei ollut kyläkunnittain määrättyjä rajoja, tästä seurasi, että koko lapinkylä maksoi veroa tietyn kokonaissumman. Käytäntö oli ollut näihin päiviin asti se, että vero maksettiin periaatteella yksi kaikkien ja kaikki yhden puolesta eli siis yhteisvastuullisesti. Petoeläimet ja Norjan muuttosaamelaiset olivat aiheuttaneet merkittävää vahinkoa Utsjoen porosaamelaisten elinkeinolle. Norjassa oli samaan aikaan vaikeutettu Suomen saamelaisten oleskelua ja kalastusta Jäämeren rannikolla ilman, että kukaan oli puuttunut asiaan. Vallitsevien olosuhteiden vuoksi kruununvouti ehdotti Utsjoen lapinkylän veroksi 15 hopearuplaa.⁸²⁰

Kruununvouti totesi, että Inarin Lapin asukkaat olivat luonnon ja paikallisolosuhteiden osalta samassa asemassa Utsjoen saamelaisten kanssa. Heillä oli samat esteet elinkeinojen suhteen ja elinolot olivat tästä syystä puutteellisia. Inarissa oli vuonna 1842 yhteensä 57 verotettavaa ruokakuntaa, siis vähemmän kuin Utsjoella. Kuten viimeksi vahvistettu maakirja osoitti, Inarin Lappiin oli perustettu useita uudistiloja, jotka olivat vallanneet muuttosaamelaisten (s. o. kalastajasaamelaisten, jotka muuttivat vuosikierron mukaan paikasta toiseen) maita alleen. Tämän seurauksena saamelaisten veroa 5. elokuuta 1760 annetun kuninkaallisen päätöksen §:n 6 mukaan tuli vähentää. Myös Inarin Lapin kokonaisveroksi kruununvouti ehdotti 15 hopearuplaa.⁸²¹

Utsjokelaiset totesivat käsittelyn jatkuessa, että heillä ei ollut mitään huomauttamista lapinveron perusteita vastaan, mutta pitivät kuitenkin kohtuullisena, että lapinkylän vero laskettaisiin 10 hopearuplaan. Perusteena heillä oli se, että ylimääräiset verot olivat viime aikoina nousseet postinkuljetuskustannusten, vanginkuljetuksen ja kyytirättärin tehtävien ja palkkauksien vuoksi. Väkimäärä lapinkylän alueella oli vähentynyt samaan aikaan, kun kalastuksesta ja metsästyksestä saatavat edut olivat myös supistuneet. Inarilaiset pitivät myös 10 hopearuplan veroa kohtuullisena, sillä he olivat yleisesti ottaen köyhempiä kuin utsjokelaiset. Uudistilojen perustamisten vuoksi he myös olivat menettäneet parhaat porolaidunmaansa ja kalavetensä. Kysyttäessä pitäjien väkilukua kappalainen Durchman totesi, että Utsjoen väkiluku oli noin 350 henkeä, joista kaikki olivat saamelaisia. Inarissa saamelaisia oli noin 500 ja uudisasukkaita noin 100.⁸²² Uudisasukkaiden luvussa olivat todennäköisesti mukana myös uudisasukas-saamelaiset.

Kihlakunnan pöytäkirjaote lähti kruununvoudin kautta maaherralle ja päättyi senaattiin saakka. Asian käsittely oli suhteellisen nopea, sillä edellä kuvaillun seurauksena keisari antoi 20. syyskuuta 1843 kaksi erillistä lapinveroa koskevaa kirjettä. Toisella niistä keisari myöntyi väliaikaisesti verotettujen uudistilojen verovähennykseen. Samalla hän määräsi, että se erillinen vero, jota Lapinmaiden muut asukkaat, eli niin kutsutut kalastaja-, tunturi- ja metsälappalaiset maksavat, tuli maksaa samalla laskuperusteella kuin tilojenkin vero (ruots. *må efter samma beräkningsgrund, som för hemmans skatten nu blivit bestämd*).⁸²³

Toinen kirjeistä koski varsinaista lappalaisten maksamaa lapinveroa. Anomuksesta huolimatta mitään verohelpotusta Utsjoen, Inarin ja Enontekiön lappalaisten veroon ei annettu. Kirjeessä todettiin, että kyseisen veron tarkastus ja tasaus oli suoritettu paikkakuntien kihlakunnanoikeudessa, kuten kuninkaallinen päätös 5. elokuuta 1760 määräsi. Utsjoen ja Inarin Lapille oli

⁸¹⁹ Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 27, 546–551. Lapin TKA CIa:17. OMA.

⁸²⁰ Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 27, 546–551. Lapin TKA CIa:17. OMA.

⁸²¹ Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 27, 546–551. Lapin TKA CIa:17. OMA.

⁸²² Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 27, 546–551. Lapin TKA CIa:17. OMA.

⁸²³ Keisarin/senaatin kirje 20. syyskuuta 1843. Lapin KKrvA BI:2. OMA.

ehdotettu 15 ruplaa, Enontekiölle 2 ruplaa 50 kopeekkaa eli yhteensä 32 ruplaa 50 kopeekkaa. Jokaisen seurakunnan lappalaisen tuli osallistua veron maksuun yhteisesti. Keisari oli kuitenkin katsonut, että näihin veroehdotuksiin ei nyt ollut syytä suostua. Keisari oli nimittäin määrännyt 4. marraskuuta 1841 tämän aiemmin Ruotsin rahassa maksetun veron maksettavaksi Venäjän rahassa edellä mainitussa suhteessa, vaikka vero olisi pitänyt maksaa rahamanifestin mukaisessa suhteessa. Lapinveroa oli siis jo huomattavasti alennettu. Kunnes toisin määrättiin, tuli Inarin ja Utsjoen maksaa 20 ruplaa 50 kopeekkaa ja Enontekiön kolme ruplaa eli yhteensä 44 ruplaa.⁸²⁴

Julistuksessaan ja memoriaalissaan 13. marraskuuta 1843 Lapin kihlakunnan kruununvoudille kuvernööri Lagerborg toisti keisarillisten kirjeiden määräykset. Ne tuli lukea kaikissa kihlakunnan kirkkoissa.⁸²⁵ Muutokset eivät perustuneet siis mihinkään erityisiin asetuksiin, vaan kuten edellä on käynyt ilmi, kruununvoudin, kuvernöörin ja senaatin väliseen kirjeenvaihtoon.

Tilannetta kuvaa Inarin kappalainen E.W. Borg vuonna 1857 seuraavalla tavalla:⁸²⁶ *”Nytkin on se vähä vero, joka kruunulle tulee Inarin seurakunnasta ainoastansa 20 ruplaa ja 50 kopeikkaa hopiata, ja tulee vuosi vuodelta sekin raskaammaksi maksajoille, koska seurakunnan miehet ovat suostuneet ja ottaneet että kruunulle se aina uloskäypi. Mutta silloin kuin se suostumus annettiin, ei löytynyt niin monta uudistaloa kuin nyt. Kun kruunu vapauden näille antaa verosta, olis luonnollista että myös koko seurakunnasta uloskäypä vero vähennettäisiin. - Mutta niin ei ole tapahtunut. Veroa maksavat talot ovat vähemmät luvulleen ja köyhemmät kuin silloin koska vero määrättiin, mutta vero vuosi vuodelta nousee.”*

3.3. Maa- ja veronkantokirjojen sekä erikoismaakirjojen informaatio

Tutkija KAISA KORPIJAAKKO-LABBA on nähnyt vuosittaisten maa- ja veronkantokirjojen ja erikoismaakirjojen välillä juridisen eron. Hänen mukaansa aikaisempi tutkimus ei ole kiinnittänyt huomiota periaatteelliseen eroon, joka näiden asiakirjojen tarkoitukseen ja sisältöön liittyy. Tutkijan mukaan tämä on aiheuttanut sekaannusta ja johtanut paikoin virheellisiin tulokintoihin lappalaisten ja uudistilallisten verojen luonteesta.⁸²⁷ Ottamatta kantaa asiakirjojen juridiseen merkitykseen on syytä tarkastella näiden asiakirjojen antamaa informaatiota.

Oulun maakunta-arkistossa säilytettävät vuosittaiset maa- ja veronkantokirjat löytyvät Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkistosta. Vuodesta 1810 vuoteen 1839 saakka asiakirjoja säilytetään sekalaisten tiliasiakirjojen joukossa. Kun näitä asiakirjoja laadittiin, Lappi kuului Tornion kihlakuntaan. Kun Tornion kihlakunta lakkautettiin, asiakirjat siirrettiin Lapin kihlakunnan alaisuuteen, joka jatkoi tämän alueen hallintoa ja verotusta. Vuodesta 1840 lähtien maa- ja veronkantokirjat on laadittu Lapin kihlakunnan alueesta ja niitä säilytetään tiliasiakirjojen joukossa. Ne ovat yhtenäisiä vuoteen 1881 saakka. Tämän jälkeen tiliasiakirjat ovat säilyneet epätäydellisinä. Ongelma on se, että Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto on kärsinyt tulipaloista, jonka seurauksena asiakirjoja on tuhoutunut.

Oulun maakunta-arkistossa säilytettävät asiakirjat, joista lapinveron maksua voidaan jälleen seurata yhtenäisesti, ovat Oulun lääninkonttorin veronkantokirjat, jotka alkavat vuodesta 1901. Ne on laadittu vuosittain ja niihin on merkitty kaikki lapinveron maksajat. Veronkantokirjat jatkuvat aukottomina vuoteen 1924 saakka, jonka jälkeen on ryhdytty perimään tulo- ja omaisuusveroa.

⁸²⁴ Keisarin/Senaatin kirje 20. syyskuuta 1843. Lapin KKrvA BI:2. OMA.

⁸²⁵ Maaherra Lagerborgin julistus ja memoriaali 13.11.1843 kruununvoudille. Lapin KKrvA BI:2. OMA.

⁸²⁶ ”Inarin Lapista 21 p. helmikuuta” (art). Suometar 27.3.1857 nro 13.

⁸²⁷ Korpiaakko-Labba 2000, 179–180.

Autonomian ajalta silloisesta Oulun läänistä, johon Lappikin kuului, niin sanottuja erityismaakirjoja on laadittu vuosilta 1810, 1820, 1830, 1845, 1855, 1875 ja 1905. Maakirjat antavat todellisen kuvan ainoastaan siitä tilanteesta, jolloin ne on laadittu. Maakirjojen tarkoituksena oli toimia perustana kunkin pitäjän ja lapinkylän verotukselle aina siihen saakka, kunnes uusi maakirja laadittiin. Niillä kartoitettiin aina määräajoin kiinteistöjärjestelmässä ja verotusperusteissa tapahtuneita muutoksia. Saman tien, kun maakirja oli laadittu, se jo vanheni, vaikka kokonaisverotus perustui juuri tuon edeltäneen maakirjan varaan.

Keisarille oli ehdotettu uuden erikoismaakirjan ja kymmenysluetteloiden tekemistä Oulun läänin alueelta. Syynä ehdotukseen oli se, että useissa maakirjoissa merkinnät kruununmaista olivat mitä enimmässä määrin epätäydellisiä. Lisäksi vuoden 1855 maakirjan tekemisen jälkeen oli joillekin seuduille syntynyt erillisiä kruununmaita ja kruununpuistoja. Mitä lähemmäksi autonomian loppua tullaan, sitä harvemmin maakirjoja laadittiin. Keisari antoi 12. toukokuuta 1864 määräyksen, jonka mukaan uusien erikoismaakirjojen laadinnasta oli pidättäyttyvä, kunnes asiassa annettaisiin tarkempia ohjeita.

Mikäli halutaan seurata esimerkiksi lapinveron todellista jakautumista lapinkylän asukkaiden kesken, on tutkittava vuosittain laadittuja maa- ja veronkantokirjoja. Vuosittaiset maakirjat ja samassa yhteydessä laaditut lapinveron tasausluettelot antavat ainoan informaation siitä kokonaisveron jakotavasta, jota lapinkylän sisällä käytännössä toteutettiin. Vaikka niillä ei olisi-kaan juridista merkitystä, vain niitä seuraamalla voidaan todeta lapinveron maksussa tapahtuneet muutokset.

4. Verolappalaisen siirtyessä uudistilalliseksi

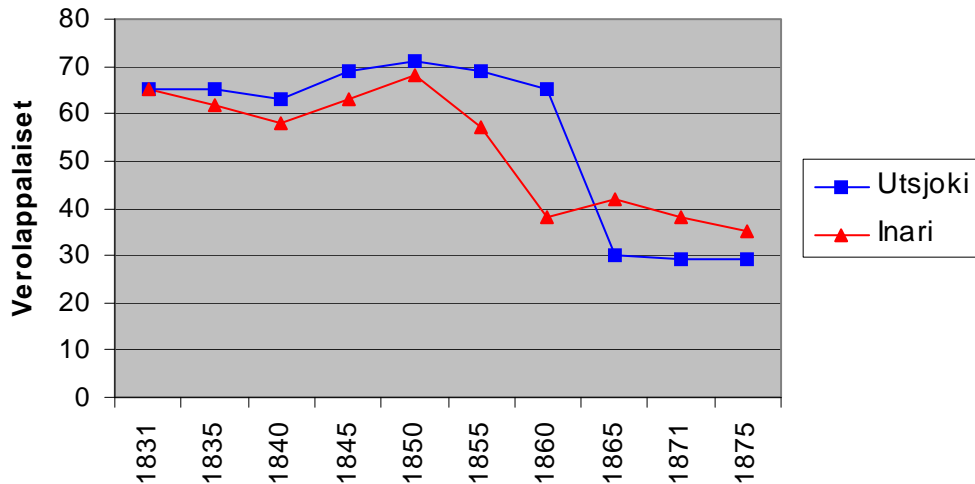
4.1. Perinnöllisistä lapinveromaista kruununluontoisiksi tiloiksi

Oman erityiskysymyksensä muodostaa vaihe, jolloin verolappalainen siirtyi pois lappalaisten veronmaksajien joukosta uudistilallisten joukkoon. Lapinvoudin ohjesääntö vuodelta 1760 määräsi, että verolappalaisen perustaessa uudistilan hänen aiemmin maksamansa lapinveron osuus tuli vähentää lapinkylän maksamasta kollektiivisesta verosta. Tällä pyrittiin siihen, että verolappalaisten maksama vero ei muodostuisi liian rasittavaksi. Uudisasutuksen alkamisella ja verolappalaisten määrän laskulla havaitaan olevan suora yhteys. Nimittäin kun saamelainen haki uudistilan perustamislupaa ja se myönnettiin, hän sai vapautuksen kaikista veroista ja maksuista. Verovapaus tarkoitti vapautta myös lapinveron maksusta.

Vuosittaisten maa- ja veronkantokirjojen informaatio korreloi käräjillä esitettyihin uudistilakatselmuksiin eli mitä useammin saamelaiset kävivät käräjillä hakemassa uudistilan paikkaa, sitä pienemmäksi kävi lapinveron maksajien määrä. Inarissa lapinveron maksajien määrä väheni radikaalisti 1850-luvun aikana, samaan aikaan uudistilojen perustaminen kävi vilkkaimpana. Utsjoella muutos tapahtui 1860-luvun alkupuolella. Siellä muutos oli vielä rajumpi ja ajallisesti nopeampi. Kuten tilojen perustamisten yhteydessä on voitu havaita, vuoden 1860 aluekatselemukset johtivat Utsjoen alueella lukuisten uudistilojen perustamisiin. Muutos on suuri erityisesti Outakosken kylässä, missä vuonna 1860 oli vielä 24 veronmaksajaa, kun heitä viisi vuotta myöhemmin oli enää yksi. Utsjoen kirkonkylässä vuonna 1860 verolappalaisia oli 15 ja viisi vuotta myöhemmin enää kuusi. Nuorgamin kylässä muutosta tuskin taas huomaa. Joka tapauksessa verolappalaisten yhteismäärä laski Utsjoella hyvin nopeasti. Seuraava kaavio havainnollistaa taulukoita paremmin verolappalaisten määrän muutoksen ja kuvaa hyvin tilannetta Utsjoella ja Inarissa.

KAAVIO 6

Utsjoen ja Inarin verolappalaisten yhteismäärä vuosina 1831-1875

Lähteet: Maa- ja veronkantokirjat Tornion kihlakunnan lapinmaista 1831–1839. Tilit Lapin verosta. Lapin KkrvA LIV:3. OMA; Maa- ja veronkantokirjat Utsjoen ja Inarin lapeista 1840–1875. Lapin KkrvA LI: 1–13. OMA. Vuosien 1830 ja 1870 maa- ja veronkantokirjat puuttuvat, joten luvut on poimittu vuosien 1831 ja 1871 kantokirjoista.

Utsjoella myös porosaamelaisten määrä väheni, vaikka vain yksi perusti uudistilan. Tiloja perustivat Utsjoen kalastajasaamelaiset vanhoille asuinsijoilleen, mutta myös uusille asuinsijoille. Selitystä porosaamelaisten määrän vähenemiseen on etsittävä muualta. Luonnollisin selitys löytyy edellä jo kuvaillusta Suomen ja Norjan rajasulusta ja sen vaikutuksista. Poronhoidon vaikeutuminen ja siinä tapahtuneet muutokset aiheuttivat liikehdintää porosaamelaisten keskuudessa ja johtivat jo aiemmin kuvailtuihin muuttoihin lapinkylien alueilla.

Väistämättä joudutaan paneutumaan suoraan kysymykseen, oliko lappalaisten maastaan maksama vero kruunun- vai perintöluontoista. Kysymys palautuu suoraan 1730-luvulla Kuusamon käräjillä esillä olleeseen Haukiniemen tapaukseen, jota KAISA KORPIJAAKKO on käsitellyt väitöskirjassaan.⁸²⁸ Hän päätyy tulkinnessaan siihen, että lapinveromaiden veroluontoisuus on ollut tosiasia paikallisella tasolla. Tutkija päätyy niinikään siihen, että viranomaisien käsitys lapinveromaiden maanluonnosta ei poikennut paikallisesta käytännöstä. Hän ei tutkimuksensa tehtävänasettelun kannalta näe tarpeelliseksi pohdiskella asiaa sen pidemmälle.

Pitivätkö viranomaiset lapinveromaita kruunun- vai perintöluontoisina? Maanluontokysymystä voidaan tarkastella useiden lähteiden pohjalta. Lapinveroluettelot ja verotuskäytäntö toimivat vain yhtenä tarkastelukulmana asiaan. Seuraavassa luodaan katsaus vaiheeseen, jolloin verolappalainen siirtyi uudistilalliseksi. Kuvailtu tilanne vallitsi 1830-luvulta lähtien. Samaan aikaan Utsjoella ja Inarissa verolappalaiset alkoivat perustaa alueelle uudistiloja.

Uudistilaa perustettaessa vakiintui hyvin pian käytäntö, että hakijalle myönnettiin tilansa kuntoon saattamiseksi 20 verovapausvuotta. Tästä ajasta 15 vuotta hän nautti täyttä verovapautta kaikista ulosteista ja loput viisi vuotta hän maksoi puolet hänelle määrätystä verosta. Aivan ensimmäisten tilojen kohdalla verovapausvuosia saatettiin myöntää enemmänkin.

⁸²⁸ Katso Korpjaakko 1989, 568–579.

Jos vertaillaan lapinveroluetteloita ja uudistilojen perustajia, voidaan havaita, että hyvin useassa tapauksessa, niin Utsjoella kuin Inarissakin, uudistilalliset olivat entisiä lappalaisiksi merkittyjä lapinveron maksajia. Tämän osoittaa hyvin sekin, että kun uudistilojen perustaminen pääsi vauhtiin, lapinveron maksajien määrä väheni rajusti, kuten kaavio 6 osoittaa. Inarissa tämä tapahtui 1850-luvun aikana ja Utsjoella 1860-luvun alkupuoliskolla. Mikäli lapinveromaat olisivat olleet perintöluontoisia, saamelaiden sukumailleen perustamien uudistilojen olisi pitänyt myös olla perintöluontoisia. Haukiniemen tapaus Kuusamosta 1730-luvulta viittaa siihen, että näin olisi voinut olla. Silloinen lapinmaan tuomari Carl Sadelin katsoi, että koska uudistila oli perustettu perintöluontoiselle lapinveromaille, se myös oli perintöluontoinen. Tapaus lähti Svean hovioikeuteen ja Länsipohjan läänin maaherralle, jota kautta joutui kuninkaan käsiin. Haukiniemen tapausta käsitellään tarkemmin projektin toisessa tutkimuksessa. Lopputuloksena oli, että Haukiniemen tila päättyi maakirjaan kruununtilaksi ja ostettiin perinnöksi vasta 1800-luvun aikana.⁸²⁹

Inarissa ja Utsjoella lähes kaikki tilat käyttivät niille myönnetty verovapausvuodet. Niistä tuli vapausvuosien jälkeen kruununtiloja, ei perintötiloja. Tilan tosiasiallinen omistaja oli siis kruunu, tilallisen vakaasta hallintaoikeudesta huolimatta. Inarissa ja Utsjoella ei ole yhtään poikkeusta tästä säännöstä. Muutamat tilat saivat vuoden 1831 keisarillisen kirjeen perusteella perintöluontoisuuden ilman lunastusmaksua, mutta kuten jo on tullut ilmi, valtiovalta halusi näin kannustaa uudistilallisia ahkeruuteen maanviljelyksessä. Taustalla ei voida nähdä ajatusta lapinveromaiden perintöluontoisuudesta, ainakaan enää 1830-luvulla.⁸³⁰

Aina uudistilallinen ei käyttänyt hänelle kuuluvia verovapausvuosia. Sekään ei tehnyt tilasta perintöluontoista. Vain yhden tilan kohdalla Utsjoella hakijan erityisestä pyynnöstä verovapausvuosista luovuttiin. Hakija oli käräjillä tilansa kanssa vuonna 1832. Katselmus oli pidetty edellisenä vuonna entisen kruunun nimismiehen Johan Fredrik Högmanin pyynnöstä. Tilukset olivat siirtyneet Högmanin omistukseen kaupan kautta. Hän oli nimittäin ostanut tilukset edesmenneeltä kruunun nimismieheltä Isak Paadarilta ja niinikään edesmenneiltä kalastajasaamelaisilta Pähl Pählsson Lilleltä ja Abram Abramsson Aikiolta. Tila sijaitsi Mandojärven rannalla Utsjoen varrella. Kalastajasaamalainen Pehr Andersson Sauva protestoi tilalle syyntäytyjä niittytiluksia vastaan. Valitus katsottiin oikeutetuksi ja Högman luopui kyseisistä tiluksista. Sen sijaan lautamies Matts Aikion valitusten vuoksi, jotka koskivat kalavesiä, juttu siirrettiin seuraaville käräjille. Aikio oli jo lähemmäs 20 vuotta kalastanut riidellyssä Vuogojärvessä ja Högman oli antanut hänelle siihen luvan. Muita todisteita hänellä ei ollut väitteidensä tueksi.⁸³¹

Käsittelyyn ei ole syytä paneutua tarkemmin, sen sijaan Högmanin perustelu on mielenkiintoinen ja tutkimuskysymyksen kannalta keskeinen. Högman esitti tuekseen vuoden 1825 lapinveron kantoluettelon Inarin ja Utsjoen Lapista. Siinä todettiin, että Högman maksoi veroa Kevonsuusta, Kidesjoesta, Träskolojoesta, Kevojoesta ja nyt kyseessä olevasta Vuogojärvestä yhteensä ruplan ja 30 kopeekkaa hopeaa. Kruununvouti Jakob Heickell vahvisti asian erillisellä todistuksella. Tämän jälkeen uudistilan hakija Högman ilmoitti, ettei halunnut yhtään verovapausvuotta kyseisen uudistilan perustamiseen. Oikeus totesi päätöksessään, että Aikion valitus oli aiheeton ja että siitä tuli luopua. Mitä tuli hakijan toivomukseen, ettei halunnut verovapausvuosia, oikeus katsoi päätöksen kuuluvan läänin kuvernöörille.⁸³²

⁸²⁹ Haukiniemen uudistilan tapauksesta katso Korpiaakko 1989, 568–579.

⁸³⁰ Katso tämän työn luku 7.4. Lappiin perustettaville uudistiloille perintöoikeus sekä viite nro 294.

⁸³¹ Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 8.2.1832 § 13, 59–61, 65. Lapin TKA CIa:9. OMA; Inarin ja Utsjoen käräjät 11.1.1833 § 2, 376, 378–379. Lapin TKA CIa:10. OMA.

⁸³² Inarin ja Utsjoen käräjät 11.1.1833 § 2, 376, 378–379. Lapin TKA CIa:10. OMA.

Mitä etuja tila sai siitä, ettei ottanut sille kuuluvia verovapausvuosia, jää arvoitukseksi. Tilallisen maksama lapinvero oikeutti käyttämään tiettyjä kalavesiä, lisäksi oikeus oli muut poisulkeva. Tilallinen oli lisäksi ostanut tilukset muilta kalastajasaamelaisilta. Tapauksessa toteutuvat monet perintöluontoisuuden tunnusmerkit. Kuitenkin Porvarin uudistila merkittiin maakirjaan kruununtilaksi, kun kuvernööri antoi perustamispäätöksen vuonna 1838⁸³³. Verotusta ei tässäkään yhteydessä voida käyttää todisteena lapinveromaiden perintöluontoisuudesta 1830-luvun tilanteessa. Viranomaiset pitivät siis selvästi lappalaisten maita kruununluontoisina.

Inarissa ainakin seuraavat uudistilojen perustajat olivat entisiä vuosittaisiin maa- ja veronkantokirjoihin merkittyjä verolappalaisia ja käytännössä vielä tuolloin äidinkielenään saamea puhuvia inarinsaamelaisia. Esimerkiksi Kyrön kylässä heitä olivat Mannermaan Johan Morottaja, Veskonien Jonas Saijets, Akujärven Henrik Akujärvi eli Morottaja, Marttilan Märten Akujärvi eli Morottaja ja Puolakan Isak Sarre; Muddusjärven kylässä muun muassa Pohjoisin Ola Paadar, Järvelän Anders Mujo, Törmäsen Jonas ja Johan Aikio, Aktschujärven Isak Sarre, Iijärven Anders Sarre, Partakon Paul Walle, Joensuun Märten Saijets, Aaltolan Matts Mattus ja Palttoniemen Hans Paltto; Paadarin kylässä Tirron Hans Mattus, Ritamaan Johan Paltto, Iivanan Samuel Saijets, Lusmaniemen Ola Paadar, Menesjärven Johan Morottaja, Vuopionsuun Samuel Angeli, Jurmun Samuel Mattus ja Sotkaniemen Isak Morottaja; Ivalon kylässä Nuottamajärven Pehr Saijets, Nirrolan Märten Walle, Niiliniemen Matts Walle ja Hoikkaniemen Pehr Paadar sekä Paadarin kylässä Mustalan Göran Musta.⁸³⁴

Utsjoen uudistilojen perustajista suurin osa oli entisiä verolappalaisia. Tässä vaiheessa alueelle asettuneiden virkamiesten jälkeläiset olivat jo assimiloituneet saamelaisyhteisöön. Verolappalaisia olivat muun muassa seuraavat uudistilojen perustajat: kirkonkylässä Jomppalan Johan Fredrik Högman, Ollilan Olof Aikio, Lukkarin Josef Lukkari, Laitilan Matts Laiti, Äimijokkan Pehr Helander, Karnjargan Hans Laiti, Zvadžaurin David Laiti, Oudragartin Jon Helander, Njargan Josef Joninpoika, Buorispaikken Jon ja Anders Helander, Gaskadallun Hans, Olof ja Josef Guttorm, Välimaan Anders Warsi ja Niemelän Josef Lukkari; Nuorgamin kylästä Porvarin Johan Wilhelm Holmberg, Rajalan Klemet Klemetinpoika ja Niemelän Jon Aikio; Outakosken kylästä Nillukan Nils Nillukka, Aittojoen Olof Guttorm, Reistin Samuel Laiti, Ylitalon Michel Paltto, Niittyvuoppin Olof Nilsson, Badjedallun Anders West, Mattilan Matts Paltto, Kaavan Anders Helander, Ailigaskaavan, Aslak Jonsson, Pokan Hans Pokka, Suogisjälvin Abram Guttorm, Gaskadallun Samuel Rasmus, Buorisgirkkun Anders Katekeetta ja Paaduksen Pehr Mattsson.⁸³⁵

Kuten jo aiemmin on todettu, Inarissa vanha vuosikiertoon liittyvä maankäyttö jäi osaksi uudistilojen maankäyttöä, jolloin muun muassa kesäpaikkoja syynättiin uudistilojen niityiksi. Herääkin kysymys, kuinka paljon verolappalaisen käytössä olleet veromaat itse asiassa vastasivat uudistilojen alaisuuteen tulleita tiluksia. Toisin sanoen menettikö verolappalainen maita uudistilalliseksi muututtuaan vai saiko hän niitä kenties lisää. Samalla on syytä kysyä, voidaanko henkilön verolappalaisena maksamaa verosummaa verrata saman henkilön uudistilasta maksamaan veroon.

Utsjoella esimerkiksi kruunun nimismies Johan Fredrik Högman maksoi lapinveroa vuodesta 1810 lähtien. Muista lapinveroluettelon verolappalaisista poiketen hänen kohdallaan lueteltiin ne kalavedet, joista hän oli veroa suorittanut. Hänet oli merkitty viimeisen kerran lapinveron

⁸³³ Special Jordebok 1845, f979. OLKI Ha1:9. OMA.

⁸³⁴ Inarin maa- ja veronkantokirjat. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA. OMA; Inarin käräjäpöytäkirjat ja perustamiskatselmukset. Inarin käräjät. Lapin TKA. OMA.

⁸³⁵ Utsjoen maa- ja veronkantokirjat. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA. OMA; Utsjoen käräjäpöytäkirjat ja uudistilojen perustamiskatselmukset. Utsjoen käräjät Lapin TKA. OMA.

maksajaksi vuonna 1827, jolloin hän maksoi kalastuksestaan ruplan ja 30 kopeekkaa hopeaa. Högmanin perustama uudistila sai 1/8 manttaalin veron, ja esimerkiksi vuonna 1840 hän maksoi siitä veroa ruplan ja 20 kopeekkaa hopeaa. Toisin sanoen uudistilallisena hänen veronsa hieman pieneni.⁸³⁶

Ainakaan Outakosken verolappalaisten maksamien verosummien ja uudistiloille määrättyjen manttaalien välillä ei ole mitään yhteyttä. Esimerkiksi Samuel Aslaksson Laitin vero vuonna 1860 oli vain 10 hopeakopeekkaa, silti hänen perustamansa Reistin uudistila sai 1/8 manttaalin veron. Vastaavasti Olof Nilsson Outakosken maksama lapinvero oli 50 hopeakopeekkaa, kun hänen perustamansa Niittyvuopion uudistila sai 1/12 manttaalin veron. Verolappalaiset Aslak Aslaksson Laiti ja Matts Eliasson Paltto maksoivat lapinveroa 10 hopearuplaa, silti heidän perustamansa Gaskadallun ja Njargan uudistilat saivat 1/12 manttaalin veron.⁸³⁷

Vaikka verolappalaisten hallussa olleiden ja heille uudistiloihin syynäntyjen maiden välillä ei voida osoittaa yhteyttä, kaikki seikat eivät välttämättä näy asiakirjoissa. Kuten aiemmin on jo tullut ilmi, Outakosken tilat perustettiin aluekatselmuksissa. Aluekatselmusten yhteydessä, mikäli palaamme vielä varsinaisiin katselmuspöytäkirjoihin, verolappalaiset olivat halukkaita perustamaan uudistiloja, jos jo käytössä oleviin tiluksiin lisättiin lähellä olevia raivausmaita. Tällainen maininta löytyy Outakosken aluekatselmuksen yhteydestä ainakin seuraavista katselmuksista: Einar Britasson Katekeetan Buoriskieddi, Anders Pehrsson Westin Badjedallu, Mats Mattsson Palton Mattila, Anders Klemetsson Helanderin Kaava, Aslak Jonsson Jomppasen Ailigaskaava, Hans Larsson Pokan Pokka, Abraham Jonsson Guttormin Suogisjälvi, Samuel Henriksson Rasmuksen Gaskadallu, Anders Guttormsson Katekeetan Buorisgirkku, Pehr Mattsson Guttormin Paadus ja Hans Mattsson Palton Akkujuhka.⁸³⁸ Tapaukset osoittavat ainakin sen, että uudistila- ja perustamiskatselmusten yhteydessä verolappalaisen tiluksia saatettiin lisätä, jotta houkutus tilan perustamiseen olisi kasvanut. Kysymys saattoi olla siitä, että saamelaiden kalastustilat ja -paikat piti saada tilajärjestelmän piiriin. Viranomaiden houkuttelu lisätiluksia lupaamalla on voinut olla yleistä myös muualla. Ylipäätään on mahdotonta olla selvillä kaikista asiaan vaikuttaneista seikoista.

Ellei kysymys ollut veromaista, mikä on sitten ollut verotuksen perusteena. Vuoden 1695 lapinvoudin ohjeen mukaan lappalaista verolle pantaessa oli otettava huomioon ”*efter hvars och ens vilkor och förmögenhet*” eli kunkin verovelvollisen olosuhteet ja omaisuus. Vuoden 1760 voudinohje puolestaan määräsi huomioitavaksi ”*jemka byens skatt mellan grannarne efter havrs och ens tillstånd och välmåga*” eli että kylän vero jaettiin naapureiden kesken kunkin tila ja hyvinvointi huomioon ottaen. Vaikka vuoden 1695 vero-ohjetta laadittaessa oli luovuttu porokymmenyksistä verotuksen perusteena, tämän ei tarvitse merkitä sitä, etteikö poromääriä otettu verotuksessa huomioon – silloin kun kyseessä oli poronomistaja. Kylän nimismies kahden lautamiehen kanssa sopi veron jakamisesta kyläläisten kesken, jolloin henkilökohtaisen veronmaksukyvyyn on täytynyt olla yksi verotuksen perusteista, siis ainakin vuoden 1760 voudinohjeen jälkeen. Todennäköistä on, että oikeus tai osakkuus maahan tai veteen, kuten kalavesiin, pyyntipaikkoihin, laidunalueisiin, jäkälänottomaihin ym. on otettu veroa jaettaessa huomioon.

Koska lapinveroa maksettiin yhteisvastuullisesti, veroluettelot eivät paljon kerro yksittäisten lappalaisten maankäytöstä, poromääristä tai varallisuudesta ylipäätään. Mikäli saamelainen

⁸³⁶ Utsjoen Lapin maa- ja veronkantokirjat 1810–1839. Tilit Lapin verosta. Lapin KKrvA LIV:2–3. OMA; Utsjoen Lapin maa- ja veronkantokirja 1840. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:1. OMA.

⁸³⁷ Utsjoen Lapin maa- ja veronkantokirja 1860. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:9. OMA.

⁸³⁸ Konseptikatselmuspöytäkirjat 1860. Utsjoen NmA CIVg:1. OMA; Katselmuspöytäkirjoja ei ole liitetty mukaan käräjien pöytäkirjoihin, kuten yleensä on ollut tapana.

perusti uudistilan vanhalle veromaalleen, ja mitä varhaisemmassa vaiheessa tämä tapahtui, sitä varmemmin voidaan saada tietoa yksittäisen saamelaisen maakäytöstä ja sen laajuudesta.

4.2. Inarissa lapinveron maksajista tilallisia

Mikäli seurataan Inarin lapinveron maksua ainoastaan erikoismaakirjojen valossa, ei saada riittävää kuvaa siitä, mitä lapinveron lappalaisille/saamelaisille maksajille alueella tapahtui. Kuten KORPIJAAKKO–LABBA toteaa, Inarin osalta vuoden 1905 maakirja ei mainitse yhtään lappalaista lapinveron maksajaa, toisin kuin vielä vuoden 1875 maakirja. Hänen mukaansa Inarin lappalaisten maaveroa ei ollut lakkautettu, vaikka kylänveroa ei enää löydy vuoden 1905 maakirjasta. Tutkija lisää vielä, että kylänveromerkinnän puuttuminen ei tarkoittanut sitä, etteikö veroa maksavia lappalaisia Inarissa vielä maakirjaa laadittaessa olisi ollut.⁸³⁹

Selityksen tutkija löytää siitä, että vuoden 1760 lapinvoudin ohjesäännön mukaan, kun uudistiloja muodostettiin lapinveromaille, tuli ne vähentää lapinkylän kylänverosta sitä rasittamatta. Määräystä täsmennettiin valtiopäiväpäätöksessä 1762. Se osoitettiin sellaisille Lapinmaan uudistiloille, jotka eivät käyttäneet verovapausvuosia, vaan olivat heti perustamisen jälkeen alkaneet maksaa veroa kruunulle. Valtiopäiväpäätöksen mukaan lapinkylien veroa oli helpotettava samassa määrin kuin uudistiloja perustettiin.⁸⁴⁰

TAULUKKO 14

Lapinveroa maksavat kalastaja- ja porolappalaiset Inarissa kylittäin vuosina 1810–1880

Vuosi	Muddusj.	Paatsj.	Ivaloj.	Paadar	Porolappalaiset	Yhteensä
1810	16	14	10	10	-	50
1815	19	14	8	10	-	51
1820	24	14	8	10	-	56
1825	33	13	7	11	-	64
1829	36	13	5	11	-	65
1831	31	11	6	11	6	65
1835	26	13	4	14	5	62
1840	18	10	15	15	-	58
1845	18	12	17	15	1	63
1850	18	14	21	14	1	68
1855	20	12	17	7	1	57
1860	11	12	10	4	1	38
1865	12	12	9	7	2	42
1871	12	12	8	3	3	38
1875	6	17	6	3	3	35
1880	1	11	5	3	14	34

Lähteet: Lapinmaiden maakirjat 1810–1825. Tilit Lapin verosta. Lapin KKrvA LIV:2. OMA; Lapinmaiden maakirja 1829. Tilit Lapin verosta. Lapin KKrvA LIV:3. OMA; Maa- ja veronkantokirjat 1831–1839. Tilit lapinverosta. Lapin KKrvA LIV:3. OMA. Maa- ja veronkantokirjat 1840–1880. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:1–15. OMA.

Kuten edellä on jo moneen kertaan todettu, Inarissa uudistilalliset olivat pääasiassa, muutamaa yksittäistä perustajaa lukuun ottamatta, inarinsaamelaisia. Samalla kun saamelainen perusti uudistilan, hänet poistettiin lapinveroluettelosta. Inarissa lapinveron maksajien määrä

⁸³⁹ Korpjiaakko–Labba 2000, 172–173.

⁸⁴⁰ Korpjiaakko–Labba 2000, 172.

väheni rajusti 1850-luvulla (katso kaavio 6, Utsjoen ja Inarin verolappalaisten yhteismäärä vuosina 1831–1875). Tämän jälkeen veroluetteloihin merkittyjen metsä-, kalastaja- ja tunturilappalaisten veronmaksajien määrä alkoi vähetä, kuten taulukko 14 osoittaa.

Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkistossa säilytettävien lapinveroluetteloiden osalta 1800-luvun loppu on aukollinen. Lapinveroluettelot tai niihin liittyvät lapinveron tasausluettelot ovat säilyneet vain osittain: Inarissa 1880, 1891, 1897 ja 1898; Utsjoella 1881, 1891, 1897 ja 1898.⁸⁴¹ Näiden avulla voidaan kuitenkin luoda kuva siitä, mitä lapinveron maksulle tapahtui sekä siitä, millä tavalla maksettavaksi määrätyn summan jakaminen tapahtui. Lapinveron kehitystä voi jälleen seurata katkeamatta vuodesta 1901 lähtien Oulun lääninkonttorin arkistossa säilytettävistä veronkantokirjoista. Lähdeaineisto jatkuu veronkantokirjojen nimellä aina vuoteen 1924 saakka, jolloin maaverot lakkautettiin ja verotuksessa siirryttiin tulo- ja omaisuusveroon. Oulun läänin ja samalla Lapinkin verotusta voi vuodesta 1925 seurata tulo- ja omaisuusveron kannosta syntyneistä tilikirjoista.

KORPIJAAKKO–LABBA siis toteaa, että Inarin osalta lapinveron maksajia ei mainita vuoden 1905 erikoismaakirjassa. Näin todellakin oli, sillä Inarissa ei ole yhtään lappalaista lapinveron maksajaa enää edes vuoden 1901 veronkantokirjassa. Lapinveroa maksavat Inarissa enää vain tilalliset ja heidän maksamansa verosumma on 96,09 mk.⁸⁴² Enontekiöllä on 16 lappalaista lapinveron maksajaa ja Utsjoella peräti 35.

Kuten taulukko 14 osoittaa, vuonna 1875 Inarissa oli kolme poro- eli tunturisaamelasta lapinveron maksajaa, Nils Länsman, Isak Paadar ja Johan West. Viisi vuotta myöhemmin eli vuonna 1880 heitä oli jo 14. Tuolloin lapinveroa maksoivat seuraavat tunturisaamelaiset ruokakuntineen: Jonas Helander, Johan Högman, Aslak Jomppanen, Hans Andersinpoika Kitti, Hans Hansinpoika Kitti, leski Inga Kitti, Pehr Pehrinoika Länsman, Nils Länsman, Pehr Nilsinpoika Länsman, Olof Nuorgam, Aslak Panne, Isak Paadar, Henrik Walle ja Johan West.⁸⁴³ Porosaamelaisten määrä Inarin lapinveron maksajien joukossa lisääntyi siis 1870-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.

On syytä tarkastella porosaamelaisten veronmaksua Inarissa hieman yksityiskohtaisemmin. Seuraavassa luetellaan ne vuodet, jolloin kukin porosaamelainen merkittiin Inarin veronmaksajien joukkoon: Nils Länsman ja Johan West 1865, Isak Paadar 1866, Jonas Helander ja Olof Nuorgam 1877, Johan Högman, Aslak Jomppanen, Pehr Nilsson Länsman, Isak Paadar ja Aslak Panne 1878, Henrik Walle 1879, Hans Andersson Kitti, Hans Hansson Kitti, leski Inga Kitti ja Pehr Pehrsson Länsman 1880.⁸⁴⁴ Tultaessa vuoteen 1891 Inarissa oli enää kolme kalastajalappalaiseksi merkittyä lapinveroa maksavaa ruokakuntaa. Porolappalaisia lapinveron maksajia oli 11. Vuonna 1897 kalastajalappalaisia ei ollut enää yhtään, tunturilappalaisia oli yhdeksän. Tilanne oli sama vuotta myöhemmin. Vuosisadan vaihduttua metsä-, kalastaja- ja tunturilappalaisiksi merkittyjä lapinveron maksajia oli enää vain Utsjoella ja Enontekiöllä, Inarissa heitä ei enää ollut.⁸⁴⁵

Selitys on siinä, että suurin osa lapinveron maksajiksi merkityistä porosaamelaisista asettui virallisesti kruununmetsätorppareiksi. Tämän jälkeen he alkoivat suorittaa lapinveron sijasta torpanveroa: Jonas Helander perusti Jaakopinkaltion kruununmetsätorpan Muddusjärven kylään, Johan Högman Jalon kruununmetsätorpan Näätämon kylään, Pehr Länsman Koskennis-

⁸⁴¹ Katso kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:15 ja LI:16. OMA.

⁸⁴² Inarin pitäjän veronkantokirja 1901. OLKI Gg:3. OMA.

⁸⁴³ Maa- ja veronkantokirjat Inarin Lapista 1875 ja 1880. Lapin KKrvA LI:13 ja LI:15. OMA.

⁸⁴⁴ Maa- ja veronkantokirjat Inarin Lapista 1865, 1866, 1875–1880. Lapin KKrvA LI:10, 11, 13–15. OMA.

⁸⁴⁵ Lapinveron tasausluettelot Inarin nimismiespiirissä 1891, 1897–1898. Lapin KKrvA LI:16. OMA; Lapin kihlakunnan veronkantokirja 1901 ja 1905. OLKI Gg:3 ja Gg:21. OMA.

kan kruununmetsätorpan Paadarin kylään, Olof Nuorgam Saarikosken kruununmetsätorpan niin ikään Paadarin kylään. (Katso liite 4. Kruununmetsätorpat ja -torpparit Inarissa). Osa porosaamelaisista perusti uudistilan: Nils Länsman perusti Lismajoen uudistilan Paadarin kylään, Hannu Kitty Hannulan uudistilan Paadarin kylään, Joonas Panne Varpuniemen uudistilan Näätämön kylään, Niila Magga Uusitalon uudistilan Kutturaan Paadarin kylään ja Antti Länsman Antilan uudistilan Muddusjärven kylään. (Katso liite 1 Inariin perustetut kantatilat).

Viimeiset lapinveron tasausluettelon porolappalaiset vuonna 1898 olivat leski Brita Aikio, Jouni Helander, Johan Högman, Niilo Kitty, Antti Kitty, Antti ja Aslak Länsman, Niilo Länsman, Niilo Magga ja Ivar Panne.⁸⁴⁶ Myös edellä mainitut viimeiset porolappalaisiksi Inarin lapissa merkityt saamelaiset asettuivat 1890-luvun sekä 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana joko tilajärjestelmän piiriin tai ryhtyivät kruununmetsätorppareiksi. Inarissa kävi, kuten Sodankylässä ja Kittilässä 150 vuotta aiemmin, vuoden 1760 lapinvoudin ohjesäännön mukaan lapinveroa maksavat lappalaiset muuttuivat tilallisiksi.

4.3. Utsjoella kollektiivinen lapinvero

Monimutkainen ja päällekkäinen verotuskäytäntö poistui valtiollisten rajojen vakiinnuttua. Suomen liittäminen Venäjään sai Utsjoella kuitenkin aikaan muuttoliikettä, joka näkyi verolappalaisten määrän kasvuna 1820-luvulta lähtien. Utsjoella oli jopa enemmän verolappalaisia kuin Inarissa, vaikka Inarin virallinen väkiluku oli lähes puolta suurempi kuin Utsjoen. Esimerkiksi vuonna 1830 Inarin virallinen väkiluku oli 562 ja Utsjoen 353 henkeä, vuoden 1850 vastaavat luvut olivat 637 ja 423. Tähän saakka Inarissa oli aina ollut enemmän verolappalaisia. Utsjoella oli enemmän verolappalaisia 1830-, 1840- ja 1850-luvuilla, kunnes määrä putosi jälleen 1860-luvulla uudistilojen perustamisten myötä. (Katso kaavio 6, Utsjoen ja Inarin verolappalaisten yhteismäärä vuosina 1831–1875). Utsjoella oli verolappalaisia eniten vuonna 1850, jolloin heitä oli peräti 71 ruokakuntaa.

TAULUKKO 15

Verolappalaisten määrä Utsjoen lapissa vuosina 1801–1835

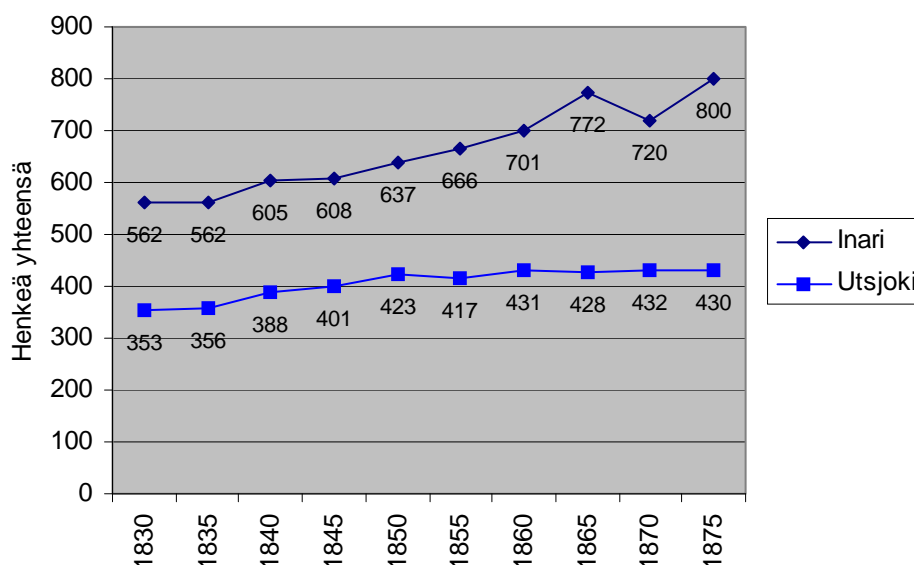
Vuosi	Tenon kalastajalappalaiset	Tunturilappalaiset	Yhteensä
1801	7	32	39
1806	7	27	34
1810	12	20	32
1815	16	17	33
1820	24	23	47
1825	25	29	54
1829	27	41	68
1831	24	41	65
1835	45	20	65

Lähteet: Veronkantokirjat Utsjoen lapista 1801, 1806. Norra Lappmarkens FA. HLA. Mikrofilmit 1514 ja 1515. OMA; Lapinmaiden maakirjat 1810–1825. Tilit Lapin verosta. Lapin KKrvA LIV:2. OMA; Lapinmaiden maakirjat 1829–1835. Tilit Lapin verosta. Lapin KKrvA LIV:3. OMA.

⁸⁴⁶ Lapinveron tasausluettelo 1898. Lapin KKrvA LI:16. OMA.

KAAVIO 7

Inarin ja Utsjoen väkiluku vuosina 1830–1875

Lähde: Taulukot syntyneistä, kuolleista ja vihityistä sekä väkilukutaulukot 1830–1875.

Utsjoen lapinkylän verolappalaiset alettiin eritellä kylittäin vuodesta 1839 lähtien. Tällöin pysyttään seuraamaan veronmaksajien määrän kehitystä alueellisesti. Vuosisadan alun heilahtelut lapinveron maksajien määrissä olivat tasoittuneet 1840-luvulle tultaessa. Vakaata kautta kesti aina 1860-luvun alkuun saakka, jolloin aluekatselmukset lisäsivät uudisasukkaiden määrää radikaalisti. Utsjoen kalastajasaamelaisten kalastustilat merkittiin uudistilaluetteloon tilallisten joukkoon verovapautta nauttiviksi. Samalla kalastajalappalaisten lapinveron maksajien määrä putosi jyrkästi (Katso kaavio 6, Utsjoen ja Inarin verolappalaisten yhteismäärä vuosina 1831–1875). Outakosken kylästä, jonne uudistiloja perustettiin eniten, hävisivät lähes kaikki kalastajasaamelaisten lapinveron maksajat. Myös porosaamelaisten määrä alkoi vähetä muutoliikkeen alkaessa vaikuttaa.

Utsjoella oman leimansa asutuskuvaan antaneet kalastustilat olivat jatkaneet lapinveron maksua perustamisensa jälkeenkin. Kalastustiloille ei annettu verovapausvuosia, eikä niille määrätty manttaalia. Veroluetteloissa ne säilyivät lappalaisten joukossa tilitettyinä. KORPIJAAKKO–LABBA on pohtinut kalastustilojen oikeudellista perustaa. Hän toteaa, aivan oikein, että kalastustilat vahvistettiin myöhemmin asukkaidensa uudistiloiksi. Kalastustilallisina ne osallistuivat lapinkylälle määrättyyn lapinveron maksuun lapinkylän osakkaina.⁸⁴⁷

Kuitenkin siinä vaiheessa, kun kalastustiloista perustettiin uudistiloja, ne myös nauttivat uudistilallisille kuuluneet verovapausvuodet, joiden määrä Utsjoella noudatteli vakiintunutta tapaa. Tilallinen nautti 15 vuotta täyttä vapautta kaikista ulosteista ja tämän jälkeen maksoi viisi vuotta verosta puolet. Perustaessaan uudistilan asukas myös sitoutui täyttämään hänelle asetetut velvollisuudet. Verovapausvuosien kuluessa loppuun tilan tuli olla siinä kunnossa, että verot voitiin maksaa täysimääräisenä. Kuten kuvernöörin päätökset osoittavat, kalastustilojen perustajilla ei ollut uudistilallisille kuuluvia raivaus- ja rakennusvelvoitteita, mutta ei myöskään verovapausvuosia.

⁸⁴⁷ Korpijaakko–Labba 2000, 125–132.

TAULUKKO 16

Lapinveroa maksavat verolappalaiset kylittäin Utsjoella kylittäin vuosina 1840–1878

Vuosi	Outakoski	Kirkonkylä	Nuorgam	Tunturilappalaiset	Yhteensä
1840	20	14	6	23	63
1845	22	14	7	26	69
1850	24	15	7	25	71
1855	26	16	5	22	69
1860	24	15	6	20	65
1865	1	6	5	18	30
1871	-	5	7	17	29
1875	5	5	4	15	29
1878	2	6	5	15	28

Lähteet: Maa- ja veronkantokirjat sekä lapinveron tasausluettelot 1840–1878. Lapin KkrvA LI:1–14. OMA; Veronkantokirjat Utsjoen pitäjistä 1901–1910. OLKI Gg:3, 21, 40. OMA; Vuoden 1860 Kirkonkylän verosaamelaisiin kuuluivat Kirkonkylän ja Lukkarin kalastajasaamelaiset ja Nuorgamin verosaamelaisiin Nuorgamin ja Järvenpään kalastajasaamelaiset.

Utsjoen lapinkylälle oli asetettu tietty vero, joka maksettiin kollektiivisesti lapinkylän asukkaiden kesken. Miten kävi lapinveron maksun, kun suurin osa kalastajasaamelaisista asettui uudistilalliseksi ja alkoi nauttia verovapauttaan? Säädösten mukaan lapinveroa olisi tullut laskea siinä suhteessa kuin uudistiloja perustettiin. Kun kalastajasaamelaiset vuonna 1862 olivat vielä lappalaisten joukkoon tilitettyinä, Utsjoella maksetun lapinveron määrä oli 20 ruplaa 50 kopeekkaa hopeaa, aivan kuten vuonna 1843 oli määrätty. Myös tuossa vaiheessa uudisasukkaiksi asettuneet saamelaiset maksoivat kollektiivista lapinveroa yhdessä lappalaisiksi merkittyjen saamelaisten kanssa. Lapinveron tasausluettelossa 1862 todetaan, että lapinvero on tällä tavalla tasattu ja jaettu niin, että suurin osa seurakunnan asukkaista oli ollut läsnä. Allekirjoittajina tasausluettelossa olivat kruunun nimismies Xenofon Nordling ja herastuomari Pehr Helander sekä kirkon kuudennusmies Olof Guttorm. Uudisasukkaita ei ollut erotettu omaksi ryhmäkseen.⁸⁴⁸

Kalastajasaamelaisten ja tässä vaiheessa uudistilallisiksi asettuneiden kalastajasaamelaisten henkilökohtaisessa verorasituksessa ei ollut eroja. Aittijoen uudisasukas nautti verovapausvuosia. Tasausluettelossa jokaisen kalastajasaamelaisen kohdalle oli merkitty asuinpaikka, jota hän nautti (Katso asiakirjaliite, Lapinveron tasausluettelo Utsjoen Lapista 1862). KORPIJAAKKO–LABBAN mukaan kyseessä oli maa, josta hän maksoi veroa.⁸⁴⁹ Väitettä on syytä tarkastella hieman yksityiskohtaisemmin.

Utsjoen kalastuspaikkakatselmuksissa mainittiin, että syynättyjen tilusten nautintaoikeutta vastaan kalastajasaamelaiset olivat halukkaita maksamaan kruunulle vuosittain asetettua lapinveroa. Esimerkiksi Qvadniljoen kalastustilan katselmuksessa todetaan, että kalastajasaamelaiset Anders, Pehr ja Clemet Helander olivat pyytäneet syynäämään tilukset ja kalavedet ja olivat halukkaita vuosittain maksamaan kruunulle paikasta lankeavaa lapinveroa (ruots. *att till Höga Kronan årligen utgåöra den från stället utgående Lapps-katten*).⁸⁵⁰ Kalastajasaamelai-

⁸⁴⁸ Lapinveron tasausluettelo Utsjoen Lapista 1862. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KkrvA LI:9. OMA.

⁸⁴⁹ Lapinveron tasausluettelo Utsjoen Lapista 1862. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KkrvA LI:9. OMA; Korpijaakko–Labba 2000, 130–131.

⁸⁵⁰ Qvadniljoen kalastustilan katselmus 6.7.1853. Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 11, 241, 255–256. Lapin TKA CIVa:2. OMA.

nen Samuel Pålsson Tuutio oli hakenut syyniä tilusten ja kalavesien määräämistä varten ja nautintaoikeutta vastaan hän oli halukas maksamaan kruunulle tavallista lapinveroa.⁸⁵¹

Voidaan sanoa, että kalastajasaamelaiset Utsjoella maksoivat lapinveroa maasta eli tiluksista ja kalavesistä. Asiakirjojen valossa näin todellakin oli. Maankäyttö oli veronmaksun pohjana. Sen sijaan vaikeampi kysymys on, oliko maa vero- vai kruununluontoista. Valtiovallan ja viranomaisten mielestä maa oli kruununluontoista, sillä kalastustiloista muodostettiin uudistiloja ja verovapausvuosien jälkeen niistä tuli kruununtiloja. Mikäli viranomaiset olisivat tunnustaneet lapinveromaiden perintöluontoisuuden, niistä olisi pitänyt muodostaa perintötiloja kruununtilojen sijaan. Kruunu katsoi, että kyseessä oli katselmuksissakin mainittu nautintaoikeus, ei omistusoikeus. On kuitenkin todettava, että tuo nautintaoikeus oli erittäin vahva. Voidaan jopa sanoa, että se oli omistusoikeuden kaltainen, ainakin vielä 1800-luvun puolivälissä.

Kalastajasaamelaisten maksama lapinvero ei paljontaan poikennut tunturisaamelaisten maksamasta lapinverosta vuonna 1862 (katso asiakirjaliite, Lapinveron tasausluettelo Utsjoen Lapista 1862). Poikkeuksen tekivät ainoastaan Hans Kitti ja Ivar Pieski, joiden henkilökohtaisesti maksama vero oli molemmilla yli puolitoista hopearuplaa. Myös Pehr Jonsson Wuolabb maksoi 1,20 hopearuplaa. Näyttääkin siltä, että porosaamelaiset maksoivat lapinveroa porolukunsa mukaan eli toisin sanoen varallisuutensa mukaan.⁸⁵²

Utsjoella aluekatselmuksia pidettiin vuosien 1859–1866 välisenä aikana. Aluekatselmusten seurauksena Utsjoelle syntyi suuri joukko uudistiloja, joiden perustamispäätökset annettiin 31. joulukuuta 1862 (katso liite 2, Utsjoen pitäjään perustetut kantatilat kylittäin vuoteen 1925 mennessä). Esimerkiksi Outakosken kylän uudistilat tuotiin käräjille vuonna 1861 lausuntoa ja tarkastusta varten. Sinne syntyi 20 uudistilaa, jotka ennen olivat olleet kalastustiloja. Osa tiloista oli käynyt käräjillä kalastustilana, mutta eivät suinkaan kaikki. Vielä vuonna 1863 kaikki perustetut uudistilat maksoivat lapinveroa. Rahalaatu oli muuttunut hopearuplista markkoiksi.⁸⁵³ Tilat eivät siis alkaneet nauttia verovapautta heti perustamisensa jälkeen, vaan osallistuivat kollektiivisesti lapinveron maksuun.

Lapin kihlakunnan maa- ja veronkantokirjassa Utsjoen Lapin maksama lapinvero koostui uudistilallisten maksamasta lapinverosta sekä kalastaja- ja tunturisaamelaisten maksamasta lapinverosta. Uudistilat maksoivat vuonna 1863 lapinveroa manttaalinsa mukaan niin, että 1/8 manttaalin tilan verosumma oli 1,73 mk ja 1/12 manttaalin 58 penniä. Juuri aluekatselmusten seurauksena perustetut uudistilat oli merkitty kalastajalappalaisten otsakkeen alle. Yhtä kaikki, oli sitten kyseessä kruununtilallinen tai kalastaja- ja tunturilappalainen, Utsjoella kaikki suorittivat veronsa niin, että lapinkylän yhteinen verosumma 82 mk täyttyi. Verovapausvuosia nauttivat uudistilat maksoivat myös yhteisiä pitäjänmaksuja suhteessa lapinveroonsa. Esimerkiksi Porvarin kruununtila Nuorgamin kylässä maksoi pitäjänmaksuja suhteutettuna 2,80 mk:n lapinveroon.⁸⁵⁴

Tunturisaamelaisten lapinveron määräytymistä voidaan tarkastella tasausluettelon pohjalta. Tasausluetteloon on merkitty kunkin tunturisaamelaisen omistamien porojen määrä. Ivar Pieski oli Utsjoen suurin poronomistaja 2000 porollaan, hänen lapinveronsa oli 6,80 mk. Leski Ella Högman omisti 100 poroa ja maksoi lapinveroa 80 penniä. Porosaamelaisen mak-

⁸⁵¹ Ala-Gegelwein kalastustilan katselmus 12.9.1853. Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 9, 240–241, 251–252. Lapin TKA CIVA:2. OMA.

⁸⁵² Lapinveron tasausluettelo Utsjoen Lapista 1862. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:9. OMA.

⁸⁵³ Lapinveron tasausluettelo Utsjoen Lapista 1863. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:10. OMA.

⁸⁵⁴ Lapin kihlakunnan maa- ja veronkantokirja 1863 ja lapinveron tasausluettelo Utsjoen Lapista 1863. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:10. OMA.

saman lapinveron määrä korreloi lähes aina hänen omistamaansa poromäärään. Lapinveron ja poromäärien suhde Utsjoen porosaamelaisten keskuudessa vuonna 1863 oli seuraava:

Tunturisaamelainen	Lapinvero mk	Poromäärä
Anders Aikio	0,60	50
Leski Ella Högman	0,80	100
David Högman	0,60	50
Johan Högman	2,80	250
Jon Inger	0,40	30
Aslak Jomppanen	0,60	50
Anders Jomppanen	0,80	50
Klemet Kitti	1,00	150
Hans Kitti	6,00	1800
Jon Kitti	4,00	800
Aslak Kitti	2,80	500
Anders Lukkari	1,00	30
Pehr Pehrsson Länsman	2,80	500
Nils Pehrsson Länsman	4,00	600
Pehr Nilsson Länsman	0,80	80
Aslak Andersson Panne	0,80	150
Ivar Pieski	6,80	2000
Jon Pehrsson Paut	2,40	300
Johan West	2,00	100
Pehr Jonsson Wuolabb	4,76	800

Ainoan suuremman poikkeuksen lapinveron määräytymisestä poroluvun mukaan tekee Anders Lukkari. Hän maksoi lapinveroa markan, mutta hänellä oli vain 30 poroa. Koska kyseessä oli Utsjoen jokisaamelainen, hänellä on voinut olla myös kalastuspaikkoja tai niittyjä, joista hän maksoi lisäveroa. Poikkeus pikemminkin vain vahvistaa säännön. Vastaava tilanne on nähtävissä Enontekiön Lapissa, jossa kunkin tunturisaamelaisen maksama lapinvero oli verrannollinen hänen omistamiensa porojen määrään.

Vaikka suuri joukko kalastajasaamelaisia asettui uudisasukkaiksi vuosina 1862–1863, lapinveron määrä Utsjoen Lapissa ei laskenut. Vuonna 1865 Utsjoen lapinkylä maksoi edelleen 82 markkaa lapinveroa. Edelleen lapinvero maksettiin kuitenkin yhteisvastuullisesti, sillä myös tilalliset osallistuivat kollektiivisen veron maksuun. Kuten lapinveron tasaustilauksesta 1865 nähdään, verovapaita uudistilallisia oli suuri joukko. Tämä tarkoitti sitä, että lapinvero tuli muiden lapinkylän asukkaiden maksettavaksi. Utsjoella vuonna 1863 tilanne oli se, että uudisasukkaat maksoivat lapinkylän kollektiivisesta verosta 4,63 mk, kalastajasaamelaiset kalastustilalliset mukaan lukien 31,61 mk ja tunturisaamelaiset 45,76. Vuonna 1865 lapinvero ositettiin niin, että uudistilalliset maksoivat verosta 6,65 mk, kalastajasaamelaiset 17,20 mk ja tunturisaamelaiset 58,15 mk.⁸⁵⁵ Kalastajasaamelaisten maksaman lapinveron osuus oli laskenut lähes puolella, mutta vastaavasti uudistilallisten ja porosaamelaisten nousut.

Porosaamelaiset joutuivat siis ottamaan suurimman vastuun verojen maksamisesta Utsjoen lapissa. Erityisesti tämä on nähtävissä sen jälkeen, kun kalastajasaamelaiset olivat perustaneet uudistiloja ja nauttivat verovapautta. Kruununtilojen asukkaiden lapinvero määräytyi manttaalien mukaan niin, että esimerkiksi 1/12 manttaalin tila maksoi lapinveroa 1,15 mk ja 1/8 manttaalin tila 1,73 mk. Tietty manttaaliluku vastasi tiettyä verosummaa. Koska tilallisten

⁸⁵⁵ Lapinveron tasaustilaukset Utsjoen Lapista 1863 ja 1865. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:10. OMA.

verorasitus oli kiinteä, vain porosaamelaisten verotusta voitiin nostaa. Seitsemän suurinta tunturisaamelaista poronomistajaa maksoi samaan aikaan, vuonna 1865, veroa 4–7,25 mk:aan.⁸⁵⁶

Seuraava merkittävä muutos Utsjoella on nähtävissä 1880-luvulta lähtien. Toisesta yhteydestä tiedämme, että tuolloin Utsjoelta alkoi virrata porosaamelaisia Inarin alueelle. Huolimatta siitä, että suurimmat veronmaksajat, tunturisaamelaiset poistuivat veroluetteloista ja koko pitäjän alueelta, verosumma pysyi samana. Jäljellä oli vuonna 1891 vain kolme veroa maksavaa porosaamelaista ruokakuntaa: Ola Pieranpoika Länsman, Nils Ivarinpoika Pieski ja Ivar Ivarinpoika Pieski. Tuolloin verosumma jakautui niin, että tilalliset maksoivat 44,59, kalastajasaamelaiset 18,01 ja porosaamelaiset 19,40.⁸⁵⁷ Porosaamelaiset olivat siis pitkään kantaneet pääasiallisen vastuun lapinveron maksusta, mutta 1890-luvulle tultaessa tilalliset maksoivat verosta suurimman osa.

Uudistilojen perustaminen oli romahduttanut lapinveron maksajien määrän 1860-luvulla. 1880-luvun alkuun tultaessa kaikki uudistilojen perustajat olivat tulleet jo veronmaksun piiriin. Tämän seurauksena uudistilallisten lapinveron maksajien määrä nousi jälleen korkeaksi. Jos uudistila oli perustettu vuoden 1862 lopussa, kuten suuri joukko Utsjoen uudistiloista oli, sen tuli maksaa vuodesta 1878 puolet sille määrätystä verosta ja vuodesta 1883 lähtien koko vero.⁸⁵⁸

Erikoisuutena Utsjoella oli, että myös itselliset saattoivat maksaa lapinveroa. Esimerkiksi vuonna 1879 itsellisistä 10 maksoi lapinveroa. Tuolloin maksajista kalastajasaamelaisia oli kahdeksan ruokakuntaa ja porosaamelaisia 13. Itsellisiä lapinveron maksajia oli vuonna 1881 peräti 22 ruokakuntaa, kalastajasaamelaisia kymmenen ja porosaamelaisia 13. Verrattaessa lapinveroluetteloihin merkittyjä itsellisiä vuoden 1880 henkikirjaan, voidaan todeta, että osa maksajista oli todellakin itsellisiä, mutta samalla on todettava, että osa heistä oli henkikirjoihin kalastajalappalaisiksi merkittyjä. Nämä olivat niitä kalastajasaamelaisia, jotka eivät olleet perustaneet kalastustilaa. Veroluettelon itsellisten joukossa oli myös henkikirjaan löysiksi merkittyjä.⁸⁵⁹ Koska lapinvero tasattiin pitäjän asukkaiden kesken, tarvittiin koko väestön panosta, jotta vero voitiin maksaa täysimääräisenä. Lapinveron maksusta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa voidaan esittää seuraava asetelma.

Lapinveroa maksavat verolappalaiset kylittäin 1897–1920

Vuosi	Outakoski	Kirkonkylä	Nuorgam	Porolappalaiset
1897	10	10	3	4
1901	15	9	4	7
1905	12	11	2	-
1910	8	11	-	11
1915	-	-	-	10
1920	-	-	-	12

Lapinveron maksu jakautui lapinkylän sisällä niin, että vuonna 1910 tilallisten osuus oli 59,46 mk, kalastajasaamelaisten osuus 9,50 mk ja porosaamelaisten 13,04 mk.⁸⁶⁰ Rahayksikön muuttuessa ruplista markoiksi, lapinvero määriteltiin 1860-luvun alussa 82 markaksi. Utsjoen

⁸⁵⁶ Maa- ja veronkantokirja Utsjoen Lapista 1865. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:10. OMA.

⁸⁵⁷ Lapinveron tasausluettelo Utsjoen pitäjältä 1891. Lapin KKrvA LI:16. OMA.

⁸⁵⁸ Katso esimerkiksi maa- ja veronkantokirja Utsjoen Lapista 1871. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:12. OMA.

⁸⁵⁹ Veronkantokirja Utsjoen pitäjältä 1879 ja lapinveron tasausluettelo Utsjoelta 1881. Lapin KKrvA LI:14–15. OMA; Utsjoen henkikirja 1880. Oulun läänin läänintilit. KA. Mikrofilmi ES 4146 OMA:ssa.

⁸⁶⁰ Utsjoen pitäjän veronkantokirja 1910. OLKI Gg:40. OMA.

lapinkylän lapinvero pysyi kiinteänä aina vuoteen 1914 saakka. Vasta vuonna 1915 summa nousi 84,81 markkaan. Vuonna 1920 Utsjoen lapinvero oli 81,70 mk.⁸⁶¹

Utsjoella viimeiset kalastajalappalaisiksi merkityt saamelaiset olivat joko tilallisten huonemiehiä tai omissa mökeissään asuvia itsellisiä. Ennen lapinveron lakkauttamista ainoat lappalaisiksi merkityt lapinveron maksajat olivat porosaamelaisia. Jos kiinnitetään huomio henkilökohtaiseen verorasitukseen, tilallisten maksama verosumma vastasi melko lailla porosaamelaisen maksamaa osuutta ollen paikoitellen hieman suurempikin. Tilallisten kohdalla lapinvero määräytyi vuonna 1910 manttaalin mukaan suurin piirtein seuraavalla tavalla: 0,020 manttaalia 28 penniä, 0,0375 manttaalia 53 penniä, 0,0416 manttaalia 58 penniä, 0,0625 manttaalia joko 86 tai 87 penniä, 0,0833 manttaalia 1,15 mk ja 0,1250 manttaalia 1,75 mk.⁸⁶²

Utsjoki maksoi lapinveroa kollektiivisesti lapinveron lakkauttamiseen saakka. Enontekiö poikkeaa monella tapaa Inarin ja Utsjoen veronmaksusta. Enontekiöllä porosaamelaiset maksoivat heille asetettua lapinveroa, joka oli 12 mk aina lapinveron lakkauttamiseen saakka. Inarissa saamelaiset asettuivat tilajärjestelmän piiriin, jonka seurauksena metsä-, kalastaja- ja tunturilappalaisten maksama lapinvero lakkasi. Utsjoella, missä myös tilalliset olivat lähestulkoon kaikki saamelaisia, ei tehty myöskään verotuksellista eroa tilallisten ja muun väestön välillä.

5. Lapinveron lakkauttaminen

Eri maanluonnot erilaisine velvollisuuksineen ja vapauksineen, erilaisten maaverojen runsaus ja niiden erilaiset maksuperusteet alettiin kokea suuritöisiksi ja monimutkaisiksi. Tämä teki maaverojen maksuun panosta ja tilityksestä työläistä. Lisäksi katsottiin, että veronmaksajien oli melkein mahdotonta olla selvillä verojen perusteista. Tästä aiheutui, että veronmaksuperusteiden laillisuutta oli vaikea valvoa. Jo aikaa oli esitetty vaatimuksia maaverotuksen uudistamisesta, sillä verotusperusteet eivät olleet tasavertaisia kaikille veronmaksajille.⁸⁶³

Yhtenä syynä maaverojen lakkauttamiseen oli se, että maaverot kohdistuivat ainoastaan yhdenlaiseen omaisuuteen, kun verotus kohdistui maahan ja sen tuottoon. Muunlaisella omaisuudella ei ollut kannettavanaan vastaavanlaisia rasituksia. Vaatimukset maaverojen kokonaan lakkauttamisesta olivat lisääntyneet sen jälkeen, kun tulo- ja omaisuusvero oli saatettu voimaan. Tulo- ja omaisuusvero kohdistui tasapuolisesti maahan ja sen tuottoon sekä muuhun omaisuuteen ja tuloihin. Kysymyksen ratkaisua oli vaikeuttanut se, että pidettiin arveluttavana koskea siihen osittaiseen ja täydelliseen verovapauteen, jota kokonaiset taloryhmät perustuslainvoimaisten erioikeuksien nojalla olivat vanhastaan nauttineet. Epätasa-arvoisuus ja veronkannon suuret kustannukset olivat kuitenkin aiheuttaneet sen, että verotuksen uudistus oli saanut lisää kantavuutta ja suurempaa oikeutusta.⁸⁶⁴

Maaverojen kanto oli aiheuttanut tuottoonsa nähden kohtuuttomia kustannuksia. Rahan arvon muututtua, maaverot olivat myös käyneet valtion tulonlähteinä kannattamattomiksi. Lapinverosta todettiin, että siitä säädettiin Lapinmaata koskevassa ohjesäännössä. Se oli ainoa maavero, jota kannettiin Lapin kihlakunnan alueella, Kemin kihlakunnan Kuolajärven kunnassa ja Oulun kihlakunnan Kuusamon kunnassa. Vero oli määrätty maksettavaksi rahassa. Niiltä ti-

⁸⁶¹ Yhteenvedot kruununvoutien tilastoista 1896–1909, 1910–1914, 1915–1916, 1917–1921. Taulu nro 22. Vuoden maksettavaksi pantu kruunun veronkanto ja suorittamattomat rästit. OLKA Hc3:1–4. OMA; Lapin kihlakunnan veronkantokirja 1920. Utsjoen pitäjä. OLKI Gg:112. OMA.

⁸⁶² Utsjoen pitäjän veronkantokirja 1910. OLKI Gg:40. OMA; Yksi manttaali vastasi kutakuinkin 14 markkaa.

⁸⁶³ Hallituksen esitys nro 9 laiksi eräiden maaverojen lakkauttamisesta. Valtiopäiväasiakirjat nro 9/1924.

⁸⁶⁴ Hallituksen esitys nro 9 laiksi eräiden maaverojen lakkauttamisesta. Valtiopäiväasiakirjat nro 9/1924.

loilta, jotka olivat läpikäyneet isonjaon ja verollepanon, se oli 38,40 mk manttaalilta ja muilta taloilta 13,80 mk manttaalilta. Lapinveron määrä teki vuonna 1922 Lapin kihlakunnassa 3880,42, Kuusamon ja Kuolajärven kunnissa 2975,99 mk.⁸⁶⁵ Huomionarvoista on, että käsittelyn yhteydessä ei mainittu lainkaan metsä-, kalastaja- ja tunturilappalaisten maksamaa lapinveron osuutta. Ilmeisesti heidän verosummansa kuitenkin sisältyi Lapin kihlakunnasta kannettuun lapinveroon.

Valtiovarainvaliokunta totesi, että esityksessä tarkoitetut vanhentuneet verot, joista useimpien tuotto oli vähäinen, oli hallituksen esittämistä syistä lakkautettava. Myös suuri valiokunta yhtyi hallituksen esitykseen.⁸⁶⁶ Lapinvero päätettiin lakkauttaa vuoden 1925 alusta lukien. Samassa yhteydessä lakkautettiin rälssivero, sääntönäisvero, metsävero, vero kalastuksesta ja hylkeenpyynnistä, veroheinärahat, silta- ja jahtivoudinkapat sekä papiston virkataloista maksettavat suostunta, karjaraha, taksa ja hengellinen rälssivero nimiset verot. Rästeiksi jääneet erät oli kuitenkin perittävä säädetyssä järjestyksessä.⁸⁶⁷

⁸⁶⁵ Hallituksen esitys nro 9 laiksi eräiden maaverojen lakkauttamisesta. Valtiopäiväasiakirjat nro 9/1924.

⁸⁶⁶ Valtiovarainvaliokunnan mietintö nro 28 ja Suuren valiokunnan mietintö nro 23. Valtiopäiväasiakirjat nro 9/1924.

⁸⁶⁷ Laki eräiden maaverojen lakkauttamisesta. Valtiopäiväasiakirjat nro 9/1924.

Yhteenveto

Vuosikiertoa sukujen mailla - yhteistä ja yksityistä maankäyttöä

Valtiovallan ote pohjoisista alueista on suuresti vaihdellut riippuen aina kulloisenkin kuninkaan vahvuudesta. Erityisesti Kustaa Vaasan noustua valtaistuimelle kuninkaan valta ylimpänä hallitsijana vahvistui. Kuninkaan antamia julistuksia voidaan pitää osoituksena taistelusta maiden yksityisomistusta vastaan ja kuninkaan halusta lisätä vaikutusvaltaansa. Hallitsijan ollessa vahva, eli käytännössä Kustaa Vaasan, Kaarle IX:n ja Kaarle XII:n aikana, taistelu erämaiden omistuksesta kääntyi hallitsijan eduksi. Maariidoissa oikeusistuimet asettuivat usein yksityisten puolelle.

Lapinmaiden omistusoikeudesta vallitsi vielä 1700-luvulle tultaessa epätietoisuus, jota aikaisemmat asetukset eivät olleet ratkaisseet. Metsistä ja maista, porolaitumista, metsästyksestä ja kalavesistä oli ollut melko paljon riitoja Lapissa. Lapinmaihin uudisasukkaiksi vuoden 1695 asetuksen nojalla asettuneet olivat ottaneet käyttöönsä saamelaisten maita omavaltaisesti. Uudistilojen tiluksia ei ollut erotettu ympäröivistä metsistä tai muista alueista, joten yleisen ja yksityisen maan väliset rajat olivat arvailujen varassa. Tuomioistuinten päätökset olivat kiinnittäneet myös Västerbottenin läänin maaherra Gabriel Gyllengripin huomion. Kertomuksessaan valtiopäiville 1740–1741 maaherra totesi, että Kemin ja Tornion Lapin kihlakunnantuomari Carl Sadelin oli pitänyt lapinmaita tuomioistuimissaan perintöluontoisina, vaikka ne eivät sitä olleet. Maaherra oli ilmoittanut moisen vallattomuuden kamarikollegiolle oikaistavaksi. Kantanaan maaherra lausui, että mikäli lapinmaat myytäisiin verolle, uudistilojen perustaminen estyisi. Tuomioistuinten ja hallintoviranomaisten käsityksissä lapinmaiden perintöluontoisuudesta oli nähtävissä kahtiajakoisuutta.

Valtiovallan näkemykseksi muodostui, että kylien rajojen sisäpuolella oleva maa kuului kylille ja kylien ulkopuoliset tilukset olivat kruunun yleismaata eli yhteismaata (*krono allmänning*). Ruotsi–Suomessa kruunun ote yhteismaahan vahvistui vuoden 1757 isojakoaletuksen myötä. Ennen isojakoa yksityisten valtausten ulkopuolelle jääneet maat olivat pääosin pitäjien ja kylien yhteismetsiä. Vanhojen tilojen hallitsevat maat saattoivat olla erittäin suuria. Verrattaessa tilannetta Lapinmaihin, missä valtiovallan ote 1700-luvun puolivälissäkin oli varsin vakiintumatonta, elettiin ikään kuin toisessa maailmassa. Verotuksellisesti pohjoisin Lappi oli edelleen eri valtioden yhteisaluetta ja valtioden rajat olivat paikoin vielä vakiintumatta. Strömstadin sopimus 1751 määritteli Suomen ja Norjan välisen rajan. Rajan yli kuljettiin tämän jälkeen lisäpöytäkirjan eli niin sanotun lappekodisillin oikeutuksella harjoittaen perinteisiä elinkeinoja.

Kuninkaat ovat perinteisesti pyrkineet lisäämään valtaansa suosimalla ja edistämällä uudisasutusta, niin myös Lapissa. Vuonna 1749 annettu Lapin asutusplakaatti pyrki määrittelemään uudisasukkaan oikeudet suhteessa saamelaisten oikeuksiin. Uudisasukkaalle ei annettu lupaa sekaantua saamelaisten elinkeinoihin muuten kuin kotitarpeekseen. Pian eli vuonna 1760 lapinplakaatin tueksi annettiin lapinvoudin ohjesääntö. Siinä saamelaisten ja uudisasukkaiden suhteet määriteltiin entistä tarkemmin. Molempien säädösten tarkoituksena oli edistää uudisasutusta lapinmaissa, voudin tuli jopa katsastaa asutukselle sopivia paikkoja ja samalla valvoa uudisasukkaiden velvollisuuksien täyttämistä.

Kemin ja Tornion lapinmaat oli jaettu lapinkyliin, jotka olivat itsenäisiä hallinnollisia kokonaisuuksia. Paikallisyhteisöt Tenon, Utsjoen ja Inarin lapinkyliissä hoitivat asiansa omista lähtökohdistaan käsin. Ruotsin valtiovallan ote, ehkä kirkollista hallintoa lukuun ottamatta, tästä maan kaikkein pohjoisimmasta kolkasta oli sanalla sanoen heikko. Lapinkylien sisällä valtiovallan suuntaan asioita hoitivat omat luottamusmiehet, ja ainoat kontaktit valtiovallan edustajiin tapahtuivat käräjillä ja veronkannon yhteydessä. Paikkakunnalla asuvia kuninkaan virkamiehiä ei ollut, sillä vain lapinvoudit ja kihlakunnankäräjien tuomarit vierailivat kylissä aika ajoin. Hallintoa

leimasi sovitteleva sävy, eikä asukkaita rasitettu raskailla veroilla tai sotaväenotoilla, sillä saamelaiset saattoivat yhä tyytymättömyytensä osoituksena uhata muuttaa vieraan valtakunnan alueelle. Inarilaiset ja utsjokelaiset uhkasivat maastamuutolla vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1843.

Ruotsin käräjälaitoksellakaan ei Utsjoella ja Inarissa ollut niin suurta merkitystä kuin muissa lapinmaissa näyttäisi olleen. Tästä ovat osoituksena ne vähäiset oikeustapaukset, joita käräjillä vuoden 1750 jälkeen ylipäättään ratkottiin. Käräjät toimivat 1700-luvulla foorumina, jossa valtiolta saattoi tiedottaa asukkaita valtakunnan tapahtumista. Vielä pitkälle 1800-luvulle saakka käräjät toimittivat runsaasti hallinnollisia tehtäviä. Kuvaukset paikallisista kotakäräjistä ovat 1800-luvun alkupuolelta, mutta voidaan olettaa, että niiden olemassaolo oli tosiasia jo paljon ennen sitä. Joka toinen vuosi inarilaisten ja utsjokelaisten olisi pitänyt matkustaa käräjien pitoon Enontekiön Peltovuomaan, jonne asti tuomari vuorovuosin saapui. Hyvin usein Inarin ja Utsjoen käräjiä aloitettaessa todettiin, että riitoja ei ole tuotu käräjille. Strömstadin rajasopimus määräsi myös niin sanotut lapinkäräjät selvittämään pienempiä riitajuttuja. Ne koostuivat lapinkylän nimismiehestä ja kahdesta lautamiehestä. Tämän eräänlaisen kenttäoikeuden ratkomista riidoista ei ole säilynyt asiakirjoja.

Inarin, Tenon ja Utsjoen lapinkylä asuttaneilla eri saamelaisryhmillä, eli asiakirjojen tunturi- ja kalastajalappalaisilla, asutus- ja maankäyttömuodot poikkesivat toisistaan. Määräävänä tekijänä olivat kunkin ryhmän elinkeinot ja niihin liittyvä maankäyttö. Tunturisaamelaisille tyypillisiä olivat pitkät muuttomatkat Jäämeren rantaan. Vanhastaan tunturisaamelaiset olivat harjoittaneet myös Jäämeren kalastusta kesäisten oleskelujensa aikana. Tunturisaamelaisilla oli yleisesti niin sanottuja talvi- ja kesäveromaita, joiden välillä jutaaminen tapahtui. Lappekodisillissa porosaamelaisien asema ja maankäyttö määriteltiin tarkasti. Se oli osoitus valtiovallan yleisestä suopeasta suhtautumisesta porosaamelaisiin sekä ymmärtämyksestä heidän elinkeinoaan kohtaan. Yksityisen saamelaisen kansallisuus tuli riippuvaiseksi veromaan sijainnista, saamelaisella ei saanut tämän jälkeen olla veromaata kuin yhden valtion alueella. Kodisill puhuu yksiselitteisesti veromaista, jotka voidaan tulkita yksityisessä käytössä oleviksi maiksi.

Poropaimentolaisten ekspansio oli suuntautunut 1600-luvun kuluessa Kaaresuvannon, Enontekiön ja Koutokeinen alueelta kohti koillista ja itää, minkä seurauksena vähitellen Pohjois-Lapin itäisimmät osat, Kaarasjoki, Utsjoki ja lopulta Inari, saivat poropaimentolaisväestönsä. Utsjoen poropaimentolaisuus saavutti selvästi ennen Inaria. Ei ole tarkkaa tietoa siitä, milloin porosaamelaisia saapui Utsjoelle, joka tapauksessa se on tapahtunut jo 1600-luvun aikana. Inariin ensimmäiset kirkonkirjoihinkin merkityt paimentolaiset saapuivat 1820-luvulla. He olivat Kuolan saamelaisia. Pysyvät porosaamelaisväestönsä Inari sai vasta 1800-luvun loppupuolella. Laajamittainen poronhoito ei kuulunut alun perin inarinsaamelaiseen elinkeinokiertoon. Sen vuoksi ei muodostunut myöskään yksityisiä porolaitumia, sillä todellista tarvetta niille ei ollut. Porolaitumet olivat Inarissa lapinkylän asukkaiden kesken yhteisiä. Porot päästettiin irti yhteisille laitumille tai niitä paimennettiin sukumaiden puitteissa. 1700-luvun puoliväliin tultaessa Utsjoella laitumia käyttivät talvisin jo alueelle kiinteästi asettuneet paimentolaissuvut, tosin 1700-luvun puolivälin jälkeen käräjillä ei ole merkkejä yksityisistä laitumista.

Teno- ja Utsjokien varressa eläville saamelaisille asutuksen ja maankäytön kesärytmi oli voimakkaasti sidoksissa lohenkalastukseen. Kaikki eivät voineet tai halunneet liikkua porojen mukana, vaan asettuivat kiinteämmin jokien varsille. Elämä perustui luonnonresurssien hyödyntämiseen ja asuinpaikkaa vaihdettiin, usein Tenojoen molemmin puolin, parhaiden apajien mukaan. Talvisin pyydettiin riekkoja, joilla oli hyvät markkinat Norjassa. Usein samat suvut asuttivat joen molempia rantoja. Karjanhoito omaksuttiin todennäköisimmin Ruijaan muuttaneilta suomalaisilta tai Kaarasjoelle 1720-luvulla asettuneilta uudisasukkailta. Jo 1700-luvun puolivä-

lissä Utsjoen kirkkoherralla oli lehmä. Veroluetteloiden mukaan vuoteen 1776 mennessä useammalla Utsjoen saamelaisella oli jo lehmä. Karjanhoito muutti maankäyttöä jonkin verran ja viimeistään tuolloin omaksuttiin niin sanottu kesäpaikkajärjestelmä. Karjanhoidon myötä asutus muuttui todennäköisesti myös kiinteämmäksi. Tämän jälkeen keskeisintä asuinpaikkojen valinnassa olivat karjan rehun saanti eli käytännössä hyvät niittymaot sekä parhaat lohiapajat. Siirtymistä karjanhoitoon kiihdyttivät myös 1740-luvun taloudellisesti raskaat vuodet, jolloin sudet haittasivat poronhoitoelinkeinoa.

Suomen ja Norjan rajaseudulla oli 1700-luvun lopulla jo useita kyliä, joissa asuttiin enemmän ja vähemmän kiinteästi. Veroluettelot osoittavat, että väestön vaihtuvuus oli vilkasta. Joenrantojen saamelaiset jakoivat lohenpyyntipaikat keskenään ja parhaat lohiapajat periytyivät sukupolvelta toiselle. Saamelaisperheet kalastivat joko yhdessä tai erikseen, jolloin tietyt apajat olivat yhteis-, tietyt yksityiskäytössä. Ennen Strömstadin rajasopimusta perheet molemmin puolin Tenoa pyysivät lohta yhdessä ja sopivat pyynnistä valtiovallasta huolimatta. Valtiovalta myös hyväksyi asukkaiden keskinäiset sopimukset. Riidat alkoivat kuitenkin pian rajasopimuksen solmimisen jälkeen, ja suurimpana syynä oli Tenojoen suun sulkeminen, jolloin lohennousu jokea ylös estyi. Yhteispyynti jatkui vielä pitkälle 1800-luvulle saakka.

Inarissa perheet olivat keskittyneet pienten sukujen kylämuodostumiin eri puolille Inaria. Perheillä oli useita asuinpaikkoja, joita he vaihtoivat vuodenaikojen mukaan. Saalistuksen kohteet olivat moninaisia, ja yhteisön rakenteen kiinteys vaihteli riistan saatavuuden mukaan. Peuranpyynti edusti erityisesti Inarin lapinkylän alueella perinteistä ja vanhaa elinkeinoa, joka kalastuksen ohella määräsi pitkälle yhteisön maankäyttömuodot. Utsjoella peuranpyynti oli 1700-luvun puoliväliin tultaessa elinkeinona jo häviämässä. Peuranpyynnin organisoimiseksi liitettiin perheittäin yhteen peuranpyyntiseurueiksi. Villipeuran yhteispyyntiä voidaan pitää tärkeänä jopa koko lapinkyläorganisaation synnylle, mutta yhteispyynti on synnyttänyt lapinkylän sisälle myös pienempiä kyläyhteisöjä.

Kotakuntien asukkaat kokoontuivat yhteen määrättynä päivänä vuodessa ja etsivät toisilleen kuuluvia poroja sekä harjoittivat samalla villipeuran yhteispyyntiä. Peuranpyyntiseurueen jäsenet olivat saman yhteismaan osakkaita ja maksoivat siitä myös veroa. Peuranpyynnin synnyttämät yhteismaat olivat vielä jakautuneet osakkaiden kesken yksityisiin alueisiin, joita kukin käytti tarkoituksiinsa. Yksityisellä saamelaisella ei ollut, ainakaan enää 1760-luvun jälkeen, yksinoikeutta näihin alueisiin, mikäli katsottiin, että hänellä oli riittävästi muita tiluksia nautinnassaan. Näin ei esimerkiksi verosaamalainen Johan Abrahamssonkaan voinut estää Isak Paadaria perustamasta uudistilaa veromaalleen. Oikeus veromaahan ei siis ollut muut pois sulkeva. Tapaukselle löytyy analogia talonpoikaisyhteisöstä tutusta täystalollisuuden periaatteesta, jonka mukaan talollinen ei saanut omia itselleen enempää maita kuin hän saattoi viljellä.

Peurasaalis jaettiin yhtä suuriin osiin, joista jokainen pyyntiin osallistunut sai osuutensa. Ositus edellytti kuitenkin erillistä sopimusta saaliin jaosta. Yhteispyynnin ja yhteisen saaliin jaon lisäksi peuraa pyydettiin myös yksityisesti. Saamelaisilla oli oikeus metsästää villipeuroja ”avoimella maalla” siellä, missä niitä vain tavattiin, sillä avoin maa oli Inarissa jakamatta. Yksityispyynnissä oli kyse villipeurojen pienimuotoisesta pyynnistä, jolloin saaliin ampuja sai pitää omin voimin ampumansa saaliin itsellään. Näin myös siinä tapauksessa, että olisi ampunut peurat jonkun toisen yksityisellä maalla.

Harjoittaessaan pyyntiä pitkään samalla alueella yhteen kokoontuneet kotakunnat muodostivat helposti myös yhteisiä veromaita. Kun yksittäinen kotakunnan talousyksikkö nautti sukumaitaan säännöllisesti vuodesta toiseen, muodostui helposti yksityisomistuksen kaltaisia alueita. On luonnollista, että alueet rajautuivat kyläkuntien kaltaisiksi, sillä esimerkiksi Inarijärven pohjoispuolelta olisi ollut vaivalloista lähteä peuranpyyntiin Saariselän tuntureille, kun saalista oli vielä

lähempänäkin. Samoilla seuduilla pysyminen ei tuottanut vaikeuksia niin kauan kuin saaliseläimiä riitti, ja niitä riitti aina 1800-luvun alkupuolelle saakka. Inarinsaamelaiset kalastivat vuodenaikojen mukaan eri kalavesien varsilla, jonne perustivat asemapaikkojaan. Nämä alueet näyttävät myös periytyneen sukupolvelta toiselle niin, että niistä muodostui yksityisiä maita.

Mikäli pyyntiseurueen jäsenet olisivat olleet lähtöisin eri osista lapinkylää, aluevaltauksista ei olisi voinut muodostua kovinkaan pysyviä. Peuranpyynnistä ja lohenkalastuksesta kehittyikin eräs yhteisomistuksen aste. Huomionarvoista onkin, että molempien elinkeinojen yhteydessä on merkkejä eri omistusmuodoista ja niiden esiintymisestä rinnakkain ja samanaikaisesti. Peuranpyynti ei kuitenkaan luonut pysyvää omistusoikeutta, eikä välttämättä edes yksityistä nautintaoikeutta alueeseen, vaan koski nimenomaan vain ja ainoastaan lupaa harjoittaa peuranpyyntiä. Kysymys siitä, mitä peuranpyyntimaille tapahtui, kun peuranpyynti lakkasi eläinten yhä vähetessä, on mielenkiintoinen. Olivatko kenties kylien aikana peuranpyynnissä käyttämät yhteismaat samoja, joihin viitataan 1800-luvun uudistilojen perustamiskatselmuksissa kylän yhteismaina? Kylän yhteismaat olivat alueita, joissa kaikki kyläläiset, huolimatta siitä, olivatko lapinveron maksajia vai eivät, saivat metsästää ja nostaa jäkälää ja josta he saivat ottaa polttopuuta ja pettua omaksi tarpeekseen.

Kalavedet oli ajettu Inarin ja Utsjoen lapinkyliä alueella lapinkylän asukkaiden kesken yksityisiin kalavesiin jo ennen uudistilojen perustamisaikaa. Kalavesien jako ainakin Inarissa näyttää tapahtuneen vuosien 1760–1780 välisenä aikana. Kyseessä oli eräänlainen sovintojako, jonka Västerbottenin läänin maaherra oli hyväksynyt. Oikeuslaitoksella ei ollut tuolloin enää valtaa mennä muuttamaan jakoa ilman maaherran päätöstä. Jako oli siis tiedossa ylintä virkamiestasoa myöten. Kalavesien jaolla on voinut olla myös vaikutusta siihen, että riitoja kalavesistä ei tarvinnut vielä kihlakunnankäräjille, muuten kuin silloin, kun paikallisenkaan sovittelun jälkeen ei kerta kaikkiaan päästy yksimielisyyteen.

Verouudistuksen tavoitteena 1695 jälkeen oli ollut siirtyä lappalaisten verotuksessa maaveroon. Lapinkylän osakkaat olivat yhteisvastuussa kylälle määrätyn veron maksamisesta. Tenon, Utsjoen ja Inarin lapinkylissä suunnitelma ei alkuvaiheessaan toteutunut, vaan veronmaksu jäi selvästi vanhalle pohjalle. Kiinteään verosummaan pyrittiin, mutta siihen ei päästy. Veronmaksajan henkilökohtaiset ominaisuudet ja varallisuus määräisivät kunkin maksaman veron suuruuden. Alkuvaiheessaan kylille määrättyä kiinteää verosummaa ei kyetty maksamaan yhdessäkään Tornion ja Kemin Lapin lapinkylässä. Vanhoista veronkantoperusteista todistaa myös se, että verona maksettiin edelleen vakinaisveroa, haaksipalkkaa ja laamanninveroa.

Yksittäisen verolappalaisen verosummiin näyttää vaikuttaneen muun muassa ikä, sairaalloisuus tai köyhyys. Myös vasta veronmaksuikään tulleet maksoivat aluksi vähemmän kuin vanhat veronmaksajat. Tenon ja Utsjoen sekä Inarin lapinkylissä kiinteään verosummaan päästiin vasta 1780-luvulta lähtien. Tämän jälkeen yksittäisen saamelaisen veronmaksukyvyltä ei ollut merkitystä valtiovallalle, kunhan kylälle määrätty vero maksettiin täytenä. Keskustelu saamelaisten maanomistuksesta on viime aikoina liittynyt olennaisesti kysymykseen lapinveron luonteesta eli siitä, olivatko maat perintö- vai kruununluontoisia. Tutkijat eivät ole saavuttaneet tuloksissaan kuitenkaan yhteisymmärrystä. Pelkkien veroluetteloiden pohjalta ei voida sanoa mitään saamelaisten maksaman lapinveron luonteesta tai maanluonnosta ylipäätään.

Saamelaisten asuttamilla ja käyttämällä mailla oli kiinteistön tunnusmerkit täyttäviä piirteitä. Tällaisia olivat esimerkiksi tiluksien välillä olleet kiinteät rajat, Tenojokivarressa tiluksia oli jopa aidattu. Rajat oli vedetty niin asuinkenttien, niittyjen kuin kalavesienkin välille. Lapinveron maksua pidettiin myös perustana maankäyttöoikeudelle, näin vielä 1850-luvulla. Mielestäni voidaan pitää kiistattomana sitä, että saamelaisten verotus perustui maankäyttöön viimeistään 1700-luvun kuluessa. Tämän lisäksi verosuorituksen määrä riippui verolappalaisen henkilökohtaisesta

kyvystä maksaa hänelle määrättyä veroa. Jos saamelainen oli siirtynyt Norjan puolelle, vanhentunut tai köyhtynyt, hän ei luonnollisestikaan voinut joko ollenkaan maksaa veroa tai hänelle määrättyä veroa oli alennettava. Veronmaksukyvyyn aleneminen ei vienyt saamelaiselta maan käyttöoikeutta. Inarissa ja Utsjoella veromaa-termiä käytettiin tuomiokirjoissa vielä 1700-luvulla, mutta ei enää 1800-luvulla.

Hallinnon ote Lapista tiivistyy – vanhat oikeudet katselmuksiin

Suomen liittäminen Venäjän yhteyteen ei alkuvaiheessaan saanut Lapin oloissa aikaan suuria muutoksia. Saamelaisten kannalta katsoen rajalla ei edelleenkään ollut suurta merkitystä, olihan Strömstadin rajasopimuksen lisäpöytäkirja edelleen voimassa. Käräjät jatkoivat kokoon-tumistaan entiseen tapaansa, eikä oikeuslaitoksella Inarin ja Utsjoen näkökulmasta edelleenkään ollut suurta merkitystä riitojen ratkaisijana.

Suomen liittyessä osaksi Venäjää oltiin siinä tilanteessa, että Suomen hallintoviranomaiset saivat huolehtiakseen ensi kertaa Lapinmaasta ja sen asukkaista. 1700-luvun ajan Lappi oli ollut hallinnollisesti yhteydessä Västerbottenin lääniin ja maaherraan. Nyt Oulun läänin kuvernööri sai aivan uuden maakunnan ja sen asukkaat, saamelaiset, hallittavakseen. Autonomian alkupuolella huomio kiinnittyi rajanvetoon Suomen ja Ruotsin välillä ja lääninhallinnossa tämä näkyi runsaana kirjeenvaihtona koskien läntisen valtakunnanrajan olosuhteita ja niiden järjestelyjä. Heti, kun olot Ruotsin vastaisella rajalla oli saatu järjestykseen, huomio kiinnittyi kohti pohjoista. Keisari antoi 30. toukokuuta 1817 käskyn, että kuvernöörin tuli antaa kertomus Suomen Lapin pitäjien tilanteesta joka kolmas vuosi. Vuosina 1825–1826 Venäjä ja Norja kävivät yhteisalueesta neuvotteluja, joihin suomalaisia ei kutsuttu.

Valtiovalta alkoi kiristää otettaan Lapista 1830-luvulta lähtien. Uutena Suomen osana Lappi ja sen asukkaat tuntuivat varmasti aluksi kaukaisilta ja vierailta. Ensimmäinen konkreettinen hallinnollinen toimi oli Lapin kihlakunnan perustaminen vuonna 1838. Syynä oli, että Lappi ja sen asukkaat haluttiin saada tarkempaan valvontaan ja silmälläpidon alaisiksi. Inari ja Utsjoki olivat tähän saakka olleet yhtenä nimismiespiirinä, nyt ne erotettiin toisistaan. Huomio, joka Suomen ja Norjan vastaiselle rajalle kohdistui, liittyi samalla myös käynnissä olleisiin neuvotteluihin Strömstadin rajasopimuksen lisäpöytäkirjaan kirjattujen saamelaisten oikeuksien turvaamisesta. Neuvottelujen yhteydessä kertyi Suomen Lapissa vallitsevista oloista suuri määrä tietoa sekä kenraalikuvernöörille, valtiosihteerinvirastoon että Suomen senaattiin. Neuvottelut päättyivät 1852 Suomen ja Norjan rajasulkuun, joka sekin oli omiaan saamaan aikaan muutoksia Lapin hallinnossa. Rajasulku lienee lopulta johtunut ruotsalaisten ja norjalaisten tuntemasta epäluulosta venäläisten ja suomalaisten Jäämeren valtapyrkimyksiä kohtaan.

Tosiasia oli, että Lappi oli muun valtakunnan näkökulmasta hallinnollista periferiaa, jossa vielä 1800-luvun alkupuolella hyvin pitkälle noudatettiin silloista maan tapaa niin oikeudenhoidossa kuin paikallishallinnossakin. Saamelaisesta näkökulmasta vanha perinteinen ja omintakeinen lapinkyläjärjestelmä siihen kuuluvine paikallisine virkamiehineen ja kotakäräjäineen pysyi edelleen voimassa. Lapin historiassa 1850-lukua voidaan pitää monella tapaa hyvin merkittävänä rajapyykkinä. Tuohon aikaan toteutettiin lukuisa joukko uudistuksia, joiden kautta Lappi liitettiin tiukemmin osaksi muuta valtakuntaa.

Viranomaiskirjeenvaihdossa uudistukset saivat pian nimen ”Lapin organisaatiouudistus”. Tässä yhteydessä tehtiin monia Lapin kihlakunnan kannalta kauaskantoisia päätöksiä. Organisaatiouudistuksen seurauksena Lapin kihlakunnan tuomari määrättiin asumaan Kittilään, perustettiin piirilääkärin virka, jonka aluetta olivat Utsjoen, Muonionniskan ja Sodankylän pitäjät sekä Inarin, Kittilän ja Enontekiön kappelit sekä rakennettiin vankila Lapin kruununvoudin alaisuuteen. Asutuksen ja maankäytön kannalta merkittävimmät uudistukset koskivat oikeudenhoitoa ja tilusjärjestelyjä uudistilojen perustamisen yhteydessä. Uudisasutus oli vuosisadan ajan perustunut

vuoden 1749 Lapin asutusplakaatin määräyksiin. Vuonna 1858 annettiin keisarillinen julistus, joka täydensi vanhoja säädöksiä. Samassa julistuksesta määrättiin henkikirjojen pitämisestä Lapissa. Viranomaiset totesivat, että heillä ei edelleenkään ollut tarkkaa tietoa siitä, keitä alueella kulloinkin asui tai liikkui. Henkikirjojen avulla asukkaat haluttiin saada kirjoihin ja kansiin ja tätä kautta paremman valvonnan alle. Samassa yhteydessä esitettiin ajatus, että asukkaat oli saatava asumaan kiinteämmin paikalleen.

Nyt myös Utsjoen asukkaat saivat omat kärjänsä. Suomen ja Norjan rajaneuvottelujen yhteydessä oli havahduttu siihen, että Suomen puolella rajaa asuvien oikeuksia ei voitu suojella yhtä hyvin kuin norjalaisten oikeuksia. Epäkohta näkyi erityisesti Utsjoella. Pitäjän asukkaat saivat lähteä kärjämatkoilleen Inariin ja jopa Sodankylään saakka, eikä köyhimmillä ollut siihen mahdollisuutta. Kärjäpöytäkirjoissa epäkohta näkyi muun muassa siinä, että juttuja ei siirretty kärjiltä toiselle. Riitajuttujen määrä lisääntyi selvästi vuodesta 1855 lähtien, kun kärjät saatiin omaan pitäjään. Voidaan jopa sanoa, että vasta tässä vaiheessa oikeuslaitoksella alkoi Utsjoella olla merkitystä riitojen ratkaisijana. Valtakunnan ylimpien hallintoelinten ja jopa keisarin korviin saakka kantautui Lapin oloista uutta tietoa, joka havahdutti uudistustarpeeseen. Uudistusten liikkeellepanevana voimana voidaan pitää toteutettua rajasulkua. Se ikään kuin pakotti valtiovallan toimiin Lapin olojen edistämiseksi.

Sekä Inarissa että erityisesti Utsjoella saamelaiset perustivat 1840-luvulta lähtien niin sanottuja kalastustiloja (tai kalastuspaikkoja), joita voidaan suoraan pitää perinteisen asumismuodon ilmentyminä. Inarissa kalastuspaikkoihin kuuluivat asuinkenttien lisäksi yksityiset niityt ja kalavedet. Kalastustilat olivat merkki vanhasta tavasta asuttaa sukujen hallussa olleita maita, ne olivat saamelaisten yritys järjestää omistus- ja nautinto-oikeutensa maihinsa uudistalojen perustajien rinnalla. Kalastustilakatselmukset olivat saamelaisten omasta aloitteesta syntynyt yritys sopeutua käytäntöön, jossa vasta katselmuksissa määrättiin maankäyttöoikeudet. Ne olivat myös yritys säilyttää vanhat elintavat ja harjoittaa perinteisiä elinkeinoja. Samalla yritettiin taata oikeudet uudisasutuksen myötä kyseenalaistettuihin ikimuistosiin nautinta-alueisiin. Asiakirjoilla oli helppompi todistaa oikeutensa kuin pelkällä suullisella perimätiedolla. Inarissa kalastuspaikkakatselmuksia oli kaikkiaan kahdeksan, eivätkä ne merkittävästi vaikuttaneet yleiseen asutukseen. Pitää kuitenkin muistaa, että käytännössä lähes koko vanha Inarin lapinkylän alue oli kalastajasaamelaisten asuttama, vaikka katselmuksia asuinpaikoilla ei pidetty. Samaan aikaan uudisasuttaminen oli Inarissa kiivaimmillaan. Suurin osa inarilaisista asettuikin uudistilalliseksi, koska askel tähän suuntaan oli suhteellisen helppo ottaa. Uudistilojen verovapausvuodet ja vahvempi hallinto-oikeus houkuttelivat enemmän.

Utsjoella kalastustilojen merkitys asutuskuvassa oli suuri. Kalastustilat olivat Utsjoella suositumpia kuin uudistilat. Moni kalastustila muutettiin kuitenkin 1860-luvulla uudistilaksi. Samat tilat kävivät kärjillä useampaankin kertaan, ensin kalastus-, sitten uudistilana. Samalla kalastustilan perustaminen viivytti uudistilalliseksi siirtymistä. Kalastustiloille ei määrätty verovapausvuosia. Niille ei myöskään ehdotettu manttaalia, kuten uudistiloille. Valtion näkökulmasta kalastustila oli uudistilaa parempi vaihtoehto, sillä uudistila oli perustamisensa jälkeen verovapaa, sen sijaan kalastustilalliset maksoivat lapinveroa vielä perustamisensa jälkeenkin.

Kalastustila- ja kalastuspaikkakatselmukset olivat Inarissa ja Utsjoella paikallinen sovellutus, jota ei tavata missään muualla Lapin kihlakunnan alueella. Merkittävän ilmiön asiassa tekee se, että myös viranomaiset hyväksyivät ne. Lääninhallinnon tasolla esiintyi ajatusta, että väestö piti saada asettumaan kiinteästi paikalleen. Tässä tilanteessa kalastustilat olivat hyvä keino seudulla, missä tilan pito ei voinut mitenkään perustua maanviljelyyn. Jo 1850-, mutta erityisesti 1860-luvulla, uudistilojen perustaminen syrjäytti kalastustilat. Vaikka maanviljelyä ei voitu harjoittaa menestyksellisesti, viranomaiset hyväksyivät viimein uudistilojen perustamisen saamelaisten

perinteisten elinkeinojen pohjalta. Kun vielä karjanhoito oli kehittymässä kannattavaksi elinkeinoksi saamelaisienkin keskuudessa, ei estettä uudistilojen perustamiselle enää ollut.

Kalastustilojen hallintaoikeudessa sovellettiin vuoden 1811 keisarillista julistusta kruununtilojen asukkaiden oikeuksista. Kruunu piti kalastustiloja siis kruununluontoisina. Näin oli siitäkin huolimatta, vaikka saamelaisyhteisössä ja paikallistasolla voidaan selvästi nähdä, että asuinpaikat olivat jo pitkään olleet saman suvun hallussa ja että ne periytyivät sukupolvelta toiselle; oikeuksia voitiin ostaa ja myydä. Sen sijaan se, oliko kysymys omistusoikeudesta vai perinnöllisestä nautintaoikeudesta, jää lähteiden valossa lopulta epäselväksi.

Ensimmäiset uudistilat perustettiin Inariin jo 1700-luvun puolivälissä, jolloin alueelle alkoi myös syntyä suomalaista asutusta. Ensimmäinen uudisasukas Inarissa oli kuitenkin inarinsaamelainen Johan Nilsson Aikio, jonka ensimmäinen yritys oli jo 1740-luvulla. Suomalaisasutus levisi Inariin kuitenkin hitaasti ja sai lisävoimaa vasta 1800-luvun kuluessa. 1800-luvun alkuun tultaessa uudistiloja oli perustettu kolme, joista niistäkin yksi oli autioitunut. Kirkkoherra Jakob Fellman toimi esimerkkinä alueen asukkaille ja perusti uudistilan 1820-luvulla Inariin. Uudisasutus käynnistyi toden teolla Inarissa 1830-luvulla. Inarissa Kyrön kylästä tuli varhaisimman uudisasutuksen keskus, missä Kittilästä muuttaneet Kyrön suvun jäsenet toimivat aloitteentekijöinä. Inarissa uudisasutus sai ennen näkemätöntä puhtia 1850-luvulla, kun inarinsaamelaiset alkoivat perustaa tiloja ympäri Inaria. Tilojen perustaminen alkoi jo ennen vuoden 1858 julistusta ja perustamisten taustalla ei voida nähdä minkäänlaista viranomais toimintaa. Peuranpyynnin heikentyminen, karjanhoidon lisääntyminen, yritys turvata vanhat oikeudet ja verovapausvuosien houkutukset voidaan nähdä Inarin asutustoiminnan taustalla. Kaikkiaan Inarissa syntyi vuoteen 1925 mennessä 121 uudistilaa, joista suurin osa oli inarinsaamelaisien perustamia.

Utsjoella uudistilojen perustaminen alkoi niin ikään 1830-luvulla. Toiminta oli alusta asti saamelaislähtöistä, sillä kaikki uudistilojen perustajat olivat Teno- ja Utsjokivarsilla eläviä kalastajasaamelaisia. Muutamat perustajat olivat alueelle muuttaneiden virkamiesten saamelais tunteita jälkeläisiä, mutta tuohon mennessä yhtä kaikki saamelaisia. Utsjoella kuvaa hallitsivat 1840-luvulta 1860-luvulle saamelaisien perustamat kalastustilat, mutta vuoden 1858 keisarillisen kuluksen määräykset aluekatselmusten pitämisestä saivat erityisesti Outakosken kylässä laajat mitasuhteet. Toisin kuin Inarissa, täällä tilat syntyivät viranomaisten aloitteesta aluekatselmuksissa. Aluekatselmukset aloitettiin vuonna 1859, siis heti kuulutuksen antamisen jälkeen. Ylivoimaisesti suurin osa Utsjoen tiloista perustettiin vuosien 1858–1877 välisenä aikana. Kaikkiaan Utsjoella perustettiin vuoteen 1925 mennessä yhteensä 58 uudistilaa.

Alusta alkaen sekä Inariin mutta varsinkin Utsjoelle uudistiloja perustettaessa ei noudatettu muualla valtakunnassa voimassa ollutta määräystä peltomaiden kuntoon laittamisesta. Täällä uudistiloja perustettiin saamelaisien perinteisten elinkeinojen pohjalle. Vaikka peltoa ei voitu menestyksellisesti viljellä, uudistilojen perustamista tämän vuoksi ei haluttu estää. Tavoitteena oli asukkaiden saaminen asumaan kiinteästi ja uudistilojen perustaminen nähtiin parhaaksi keinoksi sitoa saamelaiset paikalleen. Tässä voidaan nähdä hyväksi havaittu vanha hallintotapa, sillä virkamiesten oli kaikin tavoin helpompi valvoa paikallaan asuvia. Samalla saamelaiset kenties haluttiin saada muun valtakunnan tavoin tilajärjestelmän piiriin.

Uudistilatermin käyttö ei anna oikeaa kuvaa Utsjoelle ja Inariin perustettujen tilojen luonteesta. Uudistiloista puhuttaessa syntyy yleensä kuva kruunun yhteismaalle perustetuista tiloista. Kuitenkin uudistilojen perustamiskatselmuksista tulee selvästi ilmi, että asuinsijat, joille tilat perustettiin, olivat asukkaiden vanhoja perintömaita. Perustajien esi-isät olivat nauttineet maita ja vesiä lapinveromaina paikoin ikimuistoisista ajoista lähtien. Uudisasutuksen myötä vanha perinteinen maankäyttö sai uusiakin muotoja, vaikka uudistilojen ylläpito pitkälle perustuikin perinteisiin elinkeinoihin. Karjanhoito sai korostetun merkityksen ja tiloja perustettaessa usein tähden-

nettiinkin, että tilan pääelinkeinona tuli olemaan karjanhoito ja kalastus. Erityisesti Utsjoella tiloille ei voitu mitata peltoa välttämättä ollenkaan, eikä asukkaita haluttu rasittaa pakollisella pellonviljelyllä. Inarissa ja Utsjoella uudistilat saivat näin elinkeinollisesti aivan oman leimansa.

Keisarillisen julistuksen jälkeen paikalliset nimismiehet saivat uudistiloja katsastaessaan määräyksen, jonka mukaan tilukset tuli saada mahdollisimman lähelle tilan talouskeskusta. Mikäli mahdollista, kaukana olevia ulkotiluksia tuli vaihtaa lähempänä oleviin maihin. Tällä pyrittiin tehostamaan niittyjen käyttöä ja nautintaa. Jo tässä vaiheessa tilusten sijoittelussa alkoi olla merkkejä isonjaon periaatteista, jotka näkyivät myös vuoden 1848 maanmittausohjesäännössä. Uudistilojen perustamisten myötä myös konfliktit poronhoitajien kanssa lisääntyivät, mikä näkyi muun muassa jatkuvina valituksina porosaamelaisten tunkeutumisesta tokkineen liian lähelle asumuksia. Kysymys oli eri saamelaisryhmien välisestä maankäytön yhteentörmäyksestä. Pitäjänkokouksissa pyrittiin asia ratkaisemaan niin, että porosaamelaisia kiellettiin sakon uhalla laiduntamasta tokkia liian lähellä kalastajasaamelaisten asumuksia. Porosaamelaiset olivat suomalaisten uudisasukkaiden tavoin myöhäisiä tulokkaita Inarissa ja osittain myös Utsjoella.

Uudistilat olivat 1800-luvulla jo selvästi kruununluontoisia, vaikka ne olisi perustettu saamelais-ten perintömaille. Vuonna 1831 keisari myönsi Lapin kihlakuntaan perustettaville uudistiloille perintöoikeuden ilman tavallisesti vaadittavaa lunastusmaksua. Senaatin ajatuksena oli, että tällä tavalla tuettaisiin maanviljelyn edistämistä Lapissa. Oikeus tuli myöntää sellaisille henkilöille, jotka olivat erityisen ahkeria ja tunnollisia maansa raivauksessa ja tilustensa kuntoon laittamisessa. Maaherran anomuksen syynä oli alun perin eteläisempien Lapinmaiden tila. Käytännössä perintöoikeuden myöntäminen tuli riippuvaiseksi paikallistason virkamiehistä. Mitä ahkerampi uudisasukas oli ja toimi maanviljelyksessä esimerkkinä muille, lupa saatettiin myöntää. Saamelaisalueella tämä tarkoitti käytännössä sitä, että mitä paremmin saamelainen sopeutui suomalaiseen yhteiskuntaan ja halusi ryhtyä maata viljelemään tai jopa hylkäsi perinteisen kielensä ja kulttuurinsa, sitä paremmin lupa myönnettiin. Perintöoikeuksia tiloille myönnettiinkin, Inarissa kahdelletoista ja Utsjoella kahdelle tilalle, 1870-luvulla. Taustalla ei kuitenkaan ollut ajatus saamelais-ten mailleen perustamien tilojen perintöluontoisuudesta, vaan toimenpiteellä haluttiin edistää uudistilojen perustamista Lapissa. Kyseessä oli siis selkeä asutuspoliittinen toimenpide.

Niityt ovat kuuluneet saamelaiseen tilusnautintaan ainakin siitä lähtien kun karjanhoito tuli osaksi elinkeinokiertoa. Omistus- ja nautinto-oikeuden osoitukseksi niittyjä voitiin aidata, jolloin niitä samalla suojeltiin myös poroilta. Muutamien jokien varsilla, järvenlahtien pohjukissa sekä jokien ja järvien saarissa oli paikoitellen reheviä ja laajoja niittyjä. Kaukanakin asuvat olivat vallanneet niitä käyttöönsä ja hankkineet ylimuistoiseen nautintaan perustuvan oikeuden. Vallattuja luonnonniittyjä pidettiin yksityisille kuuluvina, eikä kukaan toinen saanut ottaa niitä käyttöönsä. Luonnonniittyjen merkitys karjanrehun hankinnassa oli sekä Inarin että Utsjoen asukkaille suuri, tosin niittytalous oli laajasti vallalla muuallakin maassa. Luonnonniittyjä nautittiin oman sukualueen puitteissa vuosikiertoon olennaisesti kuuluvana osana. Sitä mukaa kun karjankasvatus edistyi, luonnonniittyjen merkitys luonnollisesti kasvoi.

Vanhat kala- ja asuinkentät näkyivät uudistilojen alle syynäytyjen tilusten niittyinä sekä Utsjoella mutta erityisesti Inarissa. Uudistiloille katsastettujen niittytilusten määrä vaihteli tiloittain. Niittyjä saattoi olla useita ja ne sijaitsivat monesti kaukana varsinaisesta talouskeskuksesta. Niittytilusten valtaus näytti vaihdelleen riippuen aikansa asutuslaeista ja -asetuksista sekä käytännössä tapahtuneista katselmustoimituksista ja niissä käytössä olleista periaatteista. Vuoden 1858 julistus merkitsi muutosta uudistilojen alle syynäytyjen tilusten valtaukseseen, sillä tämän jälkeen tiluksia pyrittiin tuomaan lähemmäksi tilaa. Perustamiskatselmusten yhteydessä ei yleensä laadittu karttoja tilusten sijoittumisesta, koska maanmittarit eivät mitanneet tiluksia. Lausuntonsa uudistilojen elinkelpoisuudesta maanmittarit antoivat yleensä asiakirjojen perusteella. Tilukset olivat

kooltaan pieniä rantaniittyjä, jotka sijaitsivat hajallaan ympäröivillä alueilla, joskus kaukana talouskeskuksesta. Myös vanhojen tilojen niittyomistuksia pyrittiin tuomaan lähemmäksi. Jotta tiluksia voitiin vaihtaa ja jotta niiden hallintaoikeus säilyi, ne oli ensin raivattava.

Villipeuroilla ja niiden pyynnillä oli vielä 1800-luvun puolivälissä suuri taloudellinen merkitys Inarin asukkaille. Inarilaisten mielestä viimeisen kuoliniskun peuranpyynnille antoi porosaamelaiden laidunnuksen laajeneminen ja leviäminen Inarin eteläosiin. Suomen ja Norjan rajaneuvottelujen yhteydessä todettiin, että Norjan porosaamelaiset olivat yhä enenevässä määrin tunkeutuneet suurimpaan osaan Inarin kappeliseurakuntaa, aikaisemmin vierailemattomille alueille ja peurojen metsästys oli häiriintynyt. Villipeurat nimittäin sekaantuivat porosaamelaiden porotokkiin. Peuranpyynnin suojelemiseksi neuvottelijat ehdottivat laidunrajan määräämistä Inarin Lapin alueelle. Tämä rajan eteläpuolelle porosaamelaisilla ei olisi ollut oikeutta levittäytyä.

Pienet porotokat eivät vaatineet suuria maa-alueita, mutta täyspaimentolaiset omaksuivat 1800-luvun alkupuolella uuden paimennustavan. Se oli otettu ensimmäisenä käyttöön Itä-Ruujassa ja levinnyt myös Utsjoen porosaamelaiden keskuuteen. Tavaksi oli tullut, että porot jätettiin toukuussa ilman paimenta, jolloin ne saivat kulkea vapaasti. Tokkia ei paimennettu kesäaikaan vaan ne koottiin jälleen talvella yhteen. Tästä oli seurannut porotokkien suureneminen. Vaikka tämä ei yksin riittänyt selittämään porojen nopeaa lisääntymistä, tosiasia oli, että koskaan aiemmin ei Suomen, Ruotsin tai Norjan lapinmaissa ollut nähty sellaista porojen määrän kasvua. Virallisesti Suomen laitumilla olisi pitänyt laiduntaa 15 000 norjalaisten poroa, mutta laskelmia tehtäessä oli todettu, että niitä oli peräti 50 000. Luonnollista on, että poromäärän raju kasvu ajoi poronhoitajat etsimään uusia laidunalueita. Samaan aikaan kiinteä talonpoikaisasutus Norjan Jäämeren rannikolla tiheni ja se teki jutaavien poronhoitajien olot tukalaksi. Viimeistään tässä vaiheessa porosaamelaiden oli luovuttava kalastuksesta. Tämä ajoi porosaamelaisia yhä tiukemmin pelkän poroelinkeinoon suuntaan.

Ensimmäisenä uuden poronhoitotavan omaksuneet paimentolaisaamelaiset rikastuivat enemmän kuin poronhoidon historiassa kukaan siihen mennessä. Norjan puolella 15 perhettä oli ottanut käyttöönsä uuden paimennustavan, Suomen puolella kuusi. Sitä mukaa, kun porotokat kasvoivat, eri saamelaisryhmien välille alkoi tulla yhteenottoja elintilasta. Ennen suurporonhoitoon siirtymistä porosaamelaiset laidunsivat linjan Paadarjärvi–Inarinjärvi pohjoispuolella. Porotokkien suuretessa ne alkoivat tunkeutua Inarin eteläosiin, mikä karkotti peuran.

Peuran saalismäärät heikkenivät 1800-luvun puolivälissä. Peuranpyynti oli aina 1800-luvun puoliväliin saakka tuottava elinkeino, etenkin Inarin eteläisen alueen väestölle, siis niille, jotka pyysivät peuroja Saariselän tuntureilla. Olivat syyt villipeurasaaaliiden vähenemiseen mitkä tahansa, peuranpyynnin loppuminen voidaan Inarissa ajoittaa 1800-luvun puolivälin tienoilille. Samoihin aikoihin myös inarilaiset alkoivat asettua uudistilojen asukkaiksi, joko omasta tai valtion toimesta. Lapin kihlakunnan kruununvouti totesi kertomuksessaan maanviljelystä, kaupan ja elinkeinojen tilasta 1861–1865, että villipeuranpyynti, joka aiemmin on ollut erittäin kannattavaa, oli menettänyt merkityksensä elinkeinona.

Maankäytön kannalta prosessi johti siihen, että ennen peuranpyyntiin käytetyt alueet menettivät niille vuosisatoja kuuluneen merkityksensä. Toki asukkaat edelleen metsästivät tunturialueilla ja nostivat sieltä jäkälää sekä laidunsivat porojaan, mutta voidaan sanoa, että 1800-luvun loppupuolelta lähtien alueelle poroineen muuttavat tunturisaamelaiset karkottivat viimeistään peurat tieltään. Kun peuranpyynti lakkasi, elinkeinoon harjoittamiseen käytetyt maat ikään kuin vapautuivat suurporonhoidon käyttöön.

Peurakantojen väheneminen pakotti inarilaiset siirtämään vuosikiertonsa painopistettä yhä enemmän kalastuksen suuntaan. Tämä merkitsi sitä, että sekä Jäämeren kalastus että kotoinen

joki- ja järvikalastus saivat yhä enemmän jalansijaa. Maaherra totesi vielä 1800-luvun puolivälissä, että kun Muonionniskan, Enontekiön, Sodankylän ja Kittilän asukkaiden kalavedet olivat kaikkien pitäjäläisten kesken yhteisiä, oli kalastus Inarissa ja Utsjoella jaettu ruokakuntien kesken siten, että jokaisella oli omat kalavetensä. Kruunulla ei mainita olleen kalastusoikeuksia alueen kalavesiin, muuten kuin Tenojoen lohenkalastuksen yhteydessä. Silloinkin kyseessä olivat tapaukset, jossa yksityinen kalapato oli sulkenut niin sanotun kuninkaanväylän.

Lapin uudisasutusplakaatin mukaan uudisasukas sai kalastaa vain kotitarpeeseen. Kun kyseessä oli Inarin kalastajasaamelaisen perustama uudistila, tilusnautintoihin kuului runsaasti kalavesiä. Yksityisten kalavesien lisäksi tiloille syynättiin kyläkunnan kanssa yhteisiä kalavesiä. Sitä mukaa, kun uudistilojen määrä lisääntyi, syntyi myös päällekkäisiä kalastusoikeuksia samoihin vesistöihin, erityisesti parhaille kalavesille. Mikäli kyseessä oli laajempaan kyläryhmittymään perustettu uudistila, puhuttiin myös kyläkunnan kanssa yhteisestä kalastusoikeuksista. Inarissa tällaisia olivat muun muassa Ivalon ja Kyrön kyläläisillä Ivalojoki, Väylän kyläläisillä Väyläjoki ja Paatsjoen kyläläisillä Paatsjoki. Kussakin kyläkunnassa sijaitseva valtaväylä kuului yleisesti ottaen kyläkunnan kanssa yhteisiin kalavesiin.

Inarinjärvessä yhteisiin kalastusoikeuksiin kuului muun muassa koukkupyynti kaikilla Inarinjärven suurilla selillä. Vaikuttaa siltä, että järven ympärillä asuvilla oli oikeus kalastaa koko järven alueella, vaikka yksityisillä kalastustilan ja uudistilan haltijoilla näyttää olleen myös yksityisiä kalastusalueita. Inarin kalastajasaamelaisilla, joilla ei ollut uudistilaa, oli yhtäläisesti yksityisiä kalavesiä ja heidän oikeutensa ainakin vielä 1800-luvun puolivälissä rinnastettiin uudistilallisen oikeuksiin. Inarin kalastajasaamelaisten perustamien uudistilojen kohdalla vanhat ylimuistoiset jo esi-isien käytössä olleet kalavedet syynättiin uudistilojen kalastusoikeuksiksi. Kalastusoikeudet periytyivät sukupolvelta toiselle, ne siirtyivät avioliittojen kautta sukujen välillä, niitä ostettiin ja myytiin ja niitä voitiin saada syytinkisopimuksien kautta, vaikka kauppvoja ei vahvistettu virallisilla kärkeillä.

Uudistilakatselmuksissa tuli hyvin esille lohenkalastuksen merkitys Tenojokivarren asukkaille. Kuten Inarissa myös Utsjoella oli sekä yksityisiä että yhteisiä vesiä. Uudistilallisilla oli usein kotirannan kohdalla yksityinen patopaikkaoikeus. Lisäksi vierekkäin samassa kyläkunnassa sijaitsevilla uudistaloilla oli yhteisesti nautittuja patopaikkoja. Oli patoja, joissa sai kalastaa kevästä syksyyn tai joissa kalastusaikaa ei erikseen määritetty. Lisäksi oli kevättulvan aikaan käytettäviä patopaikkoja, jotka veden laskiessa jäivät kuiville, ja syyspatoja, joista kalastettiin matalamman veden aikaan.

Outakosken kylän kohdalla tenolaisilla oli vanhastaan poikkipato-oikeus. Oikeus pato-osuuteen oli kaikilla Outakosken kylän asukkailla, oikeus siirtyi 1860-luvulla myös Outakosken kylään perustetuille uudistiloille. Lisäksi tilat saivat kotirannan kohdalla patopaikkaoikeuden, joka oli joko yksityinen tai usean uudistilan yhteinen. Outakosken kyläläiset jakoivat keskenään myös velvollisuuden sekä rakentaa että ylläpitää rantapatoa. Poikkipato-oikeus kumottiin myöhemmin 1800-luvun loppupuolella.

Uudistiloille myönnettiin rantapato-oikeuksien lisäksi joskus myös oikeus niin sanottuun kulkutuspyyntiin eli ajoverkolla eli kolkkaverkolla pyyntiin. Tällainen oikeus oli yhteinen koko kylän asukkaille. Lisäksi uudistiloille myönnettiin tilakohtaisia järvikalastusoikeuksia, jotka usein riippuivat tilan sijainnista. Muutamissa katselmuksissa puhuttiin myös siikapadoista ja harjuksen pyyntipaikoista. Uudistilakatselmuksissa ei sen sijaan puhuttu goldem-pyyntioikeuksista, eikä siitä, että ne olisivat olleet tilakohtaisia. Näin ei ollut asianlaita myöskään tuulastuksen kohdalla. Molemmat pyyntitavat olivat kuitenkin käytössä.

Norja ja Suomi alkoivat 1860-luvulla valmistella kansainvälistä kalastussääntöä Tenojoelle. Suomen puolella sääntöä valmisteli kalastuksen tarkastaja Anders Johan Malmgren, joka kiinnitti

huomionsa valtion regaalioikeuteen. Kyseessä oli kalastusregaaliala koskeva teoria, jonka nojalla tärkeimpien jokien lohenpyynti selitettiin kruunun yksinoikeudeksi. Oikeutta on myöhemmin pidetty täydellisenä kruunun omistuksena ja talonpoikien oikeutta lohenpyyntiin vain vuokraoikeutena. Kyseessä ei ollut yksityisoikeudellinen omistus vaan julkisoikeudellinen nautinta. Tämän ei katsottu olevan mitenkään ristiriidassa sen kanssa, että talonpoika omisti kyseisen kalaveden. Kysymys oli samasta kruunun julkisoikeudellisesta yliomistuksesta, jonka nojalla hallitsijalla oli valta luovuttaa asumattomia erämaita uudisasutukseen. Regaalioikeuden nojalla kruunu yksityisille luovuttamiensa oikeuksien vastineena verotti talonpoikia elinkeinon harjoittamisesta.

Tenojoen kalastussäännön valmistelu eteni Suomen puolelta melko varovasti, sillä säädöksiä valmisteltiin yhteistyössä norjalaisten kanssa. Keskeisimmät esille nousseet kysymykset koskivat syyskalastusta ja tuulastamisen lakkauttamista sekä paikallisten saamelaisten suojaamista urheilukalastajien aiheuttamilta vahingoilta. Kalastuksentarkastaja Malmgren totesi, että kalastusoikeus Tenojoessa kuului rannan omistajalle. Nähtiin välttämättömäksi, että asukkaiden intressit ja Malmgrenin ehdotus saataisiin yhteneväisiksi ja näin välttyttäisiin ristiriidoilta. Malmgrenin käsitys rannan omistajan kalastusoikeudesta Tenojoessa on muuhun maahan verrattuna tavaton. Vielä se seikka, että maaherran tuli yhdessä paikallisten asukkaiden kanssa saada aikaan kaikkia tyydyttävä sopimus, soti kaikkia muualla Suomessa vallalla olleita käsityksiä vastaan. Malmgren ajoi sääntöjen laadinnan suhteen täydellistä vastavuoroisuuden periaatetta niin Suomessa kuin Norjassakin kalastukseen oikeutettujen välillä. Tenojoen kalastusta koskeva rauhoitusasetus annettiin vuonna 1873.

Maaverotuksen rakenteessa ei tapahtunut oleellisia muutoksi Suomen siirtyessä osaksi Venäjää. Lapin organisaatiouudistuksen yhteydessä viranomaisten käsitys oli jo selvästi se, että tilalliset maksoivat veroa maastaan ja saamelaiset elinkeinonsa harjoittamisesta, kuten asian ilmaisi Lapin kihlakunnan kruununvouti Slotsberg vuonna 1853. Uudistilaa perustettaessa hyvin pian vakiintui käytäntö, että hakijalle myönnettiin tilansa kuntoon saattamiseksi 20 verovapausvuotta. Tästä ajasta 15 vuotta hän nautti täyttä verovapautta kaikista ulosteista ja loput viisi vuotta hän maksoi puolet hänelle määrätystä verosta. Aivan ensimmäisten tilojen kohdalla verovapausvuosia saatettiin myöntää enemmänkin. Aina uudistilallinen ei käyttänyt hänelle kuuluvia verovapausvuosia. Sekään ei tehnyt tilasta perintöluontoista. Vain yhden tilan kohdalla Utsjoella hakijan erityisestä pyynnöstä verovapausvuosista luovuttiin. Syy ei lähteistä kuitenkaan selviä, ja tämäkin tila päättyi lopulta maakirjaan kruununtilaksi.

Lapinveroluetteloita ja uudistilojen perustajia toisiinsa verrattaessa hyvin useassa tapauksessa, niin Utsjoella kuin Inarissakin, uudistilalliset olivat entisiä lappalaisiksi merkittyjä lapinveron maksajia. Kun uudistilojen perustaminen pääsi vauhtiin, lapinveron maksajien määrä väheni rajusti. Inarissa tämä tapahtui 1850-luvun aikana ja Utsjoella 1860-luvun alkupuoliskolla. Mikäli lapinveromaat olisivat olleet perintöluontoisia, saamelaisten sukumailleen perustamien uudistilojen olisi pitänyt myös olla perintöluontoisia. Haukiniemen tapaus Kuusamosta 1730-luvulta viittaa siihen, että näin olisi voinut olla. Silloinen lapinmaan tuomari Carl Sadelin katsoi, että koska uudistila oli perustettu perintöluontoiselle lapinveromaalle, se myös oli perintöluontoinen. Lopulta Haukiniemen tila päättyi maakirjaan kruununtilaksi ja ostettiin perinnöksi vasta 1800-luvun aikana.

Inarissa ja Utsjoella lähes kaikki tilat käyttivät niille myönnettyt verovapausvuodet. Niistä tuli vapausvuosien jälkeen kruununtiloja, ei perintötiloja. Tilan tosiasiallinen omistaja oli siis kruunu, tilallisen vakaasta hallintaoikeudesta huolimatta. Inarissa ja Utsjoella ei ole yhtään poikkeusta tästä säännöstä. Perintöluontoisuuden ilman lunastusmaksua tilat saivat vuoden 1831 keisarilliseen kirjeen perusteella, mutta kuten jo on tullut ilmi, valtiovalta halusi näin kannustaa uudistilallisia ahkeruuteen maanviljelyksessä. Taustalla ei ollut ajatusta lapinveromaiden perintöluontoisuudesta, ainakaan enää 1830-luvulla.

Kysymys siitä, pitivätkö saamelaiset itse maitaan perintö- vai kruununluontoisina, jää asiakirjojen perusteella epäselväksi. Voidaan kuitenkin puhua kahden eri tason käsityksistä. Ylätasolla valtiovalta ilman muuta ymmärsi, mutta myös kohteli, saamelaisten oikeuksia maihin ja vesiin hallintaoikeuden ja perinnöllisen nautintaoikeuden kaltaisina. Valtiovalta oli siis luovuttanut asukkaille hallintaoikeuden alun perin valtiolle kuuluviin maihin. Aivan selvää myös on, että saamelaiset maksoivat veroa 1800-luvulla maidensa nautintaoikeudesta ja viime kädessä kruunu oli kaiken maan omistaja. Alatasolla, jota voidaan kutsua myös paikallistasoksi, saamelaiset itse pitivät maita ja vesiä sekä niihin kuuluvia oikeuksia ilman muuta perinnöllisinä. Heidän näkökulmastaan kyse oli perinteisistä sukualueista, jotka usein olivat olleet saman suvun hallussa vuosisatoja. Saamelaisesta näkökulmasta kysymys oli siis enemmän kuin vain hallinnasta tai nautinnasta. Tässä yhteydessä pitää muistaa, että asiakirjat ovat viranomaisten laatimia, saamelaisten oma ääni jää niissä kuulumatta. Niissä ei suoraan sanota, että saamelaiset olisivat omistaneet maansa. Ruotsin valtakunnan käräjillä saamelaisten välisiä maakauppoja ei vahvistettu 1700-luvun puolivälin jälkeen Inarissa tai Utsjoella lainkaan. Saamelaisilla oli kotakärjänsä ja omat tapansa jakaa lapinkylän sisällä muun muassa kalavetensä.

Metsähallinnon valvonnassa

Kruunu oli perinteisesti pyrkinyt saamaan asutusta autioihin erämaihin. Kruunun yleismaita pidettiin pitkään avoimena maana, jota sai vapaasti vallata itselleen. 1700-luvun isojakoasetukset antoivat määräyksiä liikamaiden erottamisesta kruunulle. Liikamaata oli vallitsevan ajattelun mukaan luovutettava yksityisille uudistilojen perustamista varten ja tässä yhteydessä metsää annettiin auliisti tilojen käyttöön. Metsien arvon noustua liikamaan käyttöönottoa alettiin rajoittaa. Nyt kruununmaiden käytössä oli valvottava metsänhoidon etuja. Metsälaeissa 1855 ja erityisesti 1886, mutta myös vuoden 1877 julistuksessa uudistilojen ja kruununtorppien perustamisesta sekä edellisen kumonneessa vuoden 1892 asetuksessa ilmeni periaate, jonka mukaan kruununmaan luovuttaminen yksityiseen viljelyyn ei saanut haitata valtion metsätaloutta. Väli aikaisten uudistilojen perustaminen sallittiin Sodankylän, Kittilän, Enontekiön, Inarin ja Utsjoen seurakunnissa. Asutuslaeissa näkyi yhä selvemmin myös isonjaon periaatteet, sillä nyt merkittiin maastoon, mitkä tilukset tulivat pelloiksi, niityiksi tai metsänkäyttöä varten.

Isojakotoimia joudutettiin, jotta kruununmetsät saataisiin erotetuksi tilojen maista. Kittilässä ja Sodankylässä kruununmaiden väliaikainen erottaminen saatiin päätökseen vuonna 1876. Varsinainen isojako aloitettiin Kittilässä vuonna 1882 ja Sodankylässä 1889. Knihtikontrahtipitäjissä kruunun liikamaiden väliaikainen pyykittäminen aloitettiin vuonna 1879 ja varsinainen isojako ja verollepano 1898. Inarin ja Utsjoen osalta kysymystä heräteltiin 1880-luvulla, mutta kun metsähallitus, maanmittauksen ylihallitus sekä kamaritoimituskunnan kamreerinkonttori asettuivat vastustamaan jakoa, se hylättiin.

Inarin ja Utsjoen metsät otettiin metsähallinnon valvontaan 18. tammikuuta 1866 annetulla keisarikillillä kirjeellä. Alue asetettiin väliaikaisesti metsänhoidon alaiseksi, vaikka maat olivat vielä mittaamatta. Metsänhoito supistettiin Inarin hoitoalueella vuonna 1869 yhden metsäpäälyismiehen tai metsänhoitajan ja kahden metsänvartijan tehtäviksi. Hyvin pitkään metsähallituksen perustamisen jälkeen oltiin siinä luulossa, että pohjoiset alueet sijaitsivat metsärajan yläpuolella, eikä sieltä ollut saatavissa minkäänlaista taloudellista hyötyä. Kun metsähallitus oli perustettu, ryhdyttiin tehostettuihin toimiin kruununmetsien kartoittamiseksi. Vasta 1890-luvulla tehtyjen tarkempien tutkimusten seurauksena huomattiin erityisesti Inarin suuret metsävarat. Inarin hoitoalueen metsäpäälyismies Mauritz W. Waenerberg teki vuonna 1898 aloitteen väliaikaisesta isostajaosta Inarissa. Syynä oli muun muassa, ettei sikäläisistä metsistä voinut myydä puuta esteettömästi, koska kruunun ja yksityisten tilukset olivat jakamatta. Jo vuonna 1900 nähtiin, että Inarin hoitoalue, johon kuuluivat sekä Inari että Utsjoki, tuli vastaisuudessa olemaan yksi tuottavimmista hoitoalueista Kemin tarkastuspiirissä. Liikamaan erottamistoimenpiteet tehtiin Inarissa

vuosina 1902–1906, jonka jälkeen valtio pääsi vapaasti myymään puuta puutavarayhtiö Trävaru Aktiebolaget i Finlandille (ATIF). Vastaavaa puunmyyntioikeutta ei annettu tilallisille.

Metsähallitus vastusti alusta alkaen liikamaiden erottamista Utsjoella. Maanmittauksen ylihallitus edusti puolestaan päinvastaista kantaa. Maanmittausviranomaiset näkivät, että isojako olisi metsänhoidollisesti edullista Utsjoella, koska asukkailla oli oikeus ottaa pitäjän metsistä mielensä mukaan polttopuuta sekä pienempää puutavaraa kotitarpeisiin. Tämä ei lisännyt säästävyyttä puunkäytössä. Metsäviranomaiset puolestaan näkivät, että Utsjoen mäntymetsät eivät kestäisi isossajaossa tiloille tulevaa oikeutta metsänsäilytykseen. Lausunnossaan metsähallitukselle aluemetsänhoitaja totesi, että isojakoa Utsjoella tuli lykätä, koska suojametsälaki oli vielä keskeneräinen. Samalla suojeltaisiin Utsjoen metsiä ja metsärajaa kokonaisuudessaan. Ratkaisuna metsien suojelemiseksi liialliselta käytöltä aluemetsänhoitaja ehdotti tarkempaa metsänhoidollista valvontaa, josta jo useaan otteeseen oli tehty esityksiä. Metsänsäilytys Utsjoen pitäjässä tuli suoraan asettaa metsähallinnon valvonnan alaisuuteen.

Utsjoen kuntaan ei väliaikaisia lohkoja muodostettu. Siellä jatkui isoonjakoon saakka tilanne, joka perustui alkujaan senaatin 18. joulukuuta 1885 antamaan päätökseen. Sen mukaan talollisilla oli, mielensä mukaan oikeus ottaa metsätuotteita kotitarpeeseen ja veistopuita erilaisten myyntitavaroiden valmistamiseen. Oikeuksia tarkistettiin vuonna 1891 annetuilla määräyksillä ja laajennettiin vuonna 1894 koskemaan talojen omistajien lisäksi myös itsellisiä eli tilatonta väestöä. Vuonna 1914 annetulla senaatin päätöksellä Utsjoen kuntalaisilla oli oikeus ottaa välttämättä tarvitsemiaan puita myös Inarin kunnan alueella olevista valtion metsistä Kietsimä- ja Inarijoen varsilta. Oikeutta laajennettiin vuonna 1916 koskemaan myös vientiä varten harjoitettavassa kotiteollisuudessa tarvittavia veistopuita.

Sitä mukaa kun metsähallitus alkoi valvoa asukkaiden maankäyttöä, niiden asema, jotka eivät olleet tilajärjestelmän piirissä, huononi. Vielä 1850- ja 1860-luvuilla viranomaiset vielä melko tarkkaan ottivat huomioon saamelaisten vanhan maankäytön ja päätöksissään pyrkivät kaikkia osapuolia tyydyttävään ratkaisuun. Kun maankäytön valvonta tehostui – puun- ja jäkälänottoa alettiin rajoittaa – niiden saamelaisten asema, jotka olivat rakentaneet asumuksensa alueille, joita kruunu alkoi valvotusti pitää omanaan, heikkeni. Metsähallinto pyrki kaikin tavoin pitämään tarkkaa lukua kruunun mailla asuvista saamelaisista, ja mikäli mahdollista, olemassa olevia asumuksia muutettiin kruununmetsätorpiksi. 1800-luvun loppupuolella Inariin muuttanut saamelaisväestö haluttiin asuttaa myös kiinteästi asumaan. Osa porosaamelaisista perusti uudistilan tai osti sellaisen itselleen, osa sai luvan kruununmetsätorpan perustamiseen. Inarissa kaikki lapinveroa maksavat saamelaiset olivat vuosisadan vaihteeseen tultaessa asettuneet joko tilajärjestelmän piiriin tai kruununmetsätorppareiksi.

Käytännössä myös uudistilojen perustaminen vaikeutui 1800-luvun loppupuolelle tultaessa. Metsäviranomaisten tuli nimittäin vuoden 1892 asetuslain perusteella antaa lausuntonsa uudistilojen perustamisesta. Utsjoen kunnan alueella uudistilojen perustaminen loppui käytännöllisesti katsoen kokonaan 1900-luvun alkuun tultaessa. Myös suojametsäkomitea totesi vuonna 1910 mietinnössään, että melkein kaikki viljelykseen vähänkin soveltuvat maat oli pohjoisissa pitäjissä otettu käyttöön – tarkoittaen niin Inaria, Utsjokea kuin Enontekiötäkin.

Selvää on, että metsähallituksen intressit muodostuivat Inarissa ja Utsjoella hyvin erilaisiksi. Kun Inarissa metsähallitus haki väliaikaista liikamaiden erottamista, pontimena oli mahdollinen taloudellinen hyöty, jonka valtio metsistä saisi. Sen sijaan Utsjoella liikkeelle panevana voimana olivat metsänhoidolliset kysymykset sekä metsänsuojelu.

Erityisesti Inarissa kruununmetsätorppa-asutus sai merkittävät mittasuhteet. Torppien perustamisen seurauksena asumusten määrä lähes kaksinkertaistui. Ensi vaiheessaan kruununmetsätorpat olivat jo olemassa olevia kalastaja- ja porosaamelaisten asumuksia, jotka saivat kruunun-

maalla virallisen aseman. Perustajien joukossa oli myös suomalaisia, joita oli alkanut muuttaa Inariin 1800-luvun loppupuolella. Inarissa ensimmäinen torppa perustettiin vuonna 1892 ja Utsjoella 1894. Metsähallituksella oli vaikeuksia kruununmetsätorppien valvonnassa, siinä, olivatko ne verotettuja vai verottamattomia. Yhä useammin vaikeuksia erityisesti Utsjoella tuotti se, että yksityisten, kruununtorppareiden ja kruunun maat olivat sekaisin ja metsävirkamiesten oli vaikea tulkita vanhoja katselmuksia, joiden paikannimet olivat saamenkielisiä. Kruununmetsätorppia lakkautettiin Utsjoella runsaasti, sillä niitä käytettiin kesäasuntona tai niittyjen lisääjänä perintötiloille, jolloin torpat jäivät usein rakentamatta.

Kruununmetsätorppien perustamissyöt voidaan jakaa sisäisiin ja ulkoisiin syihin. Ulkoisina voidaan pitää valtiovallan harjoittamaa asutuspolitiikkaa, johon olivat vaikuttamassa monenlaiset seikat. Lähtökohtana oli vuoden 1892 asetus uudistilojen ja kruununtorppien perustamisesta. Tuolloin käytännössä lakkautettiin varsinaisten uudistilojen perustaminen, mutta kuitenkin niin, että väliaikaiset uudistilat Lapin seurakuntiin sallittiin. Inariin syntyi vuoden 1892 jälkeen vain 35 väliaikaista uudistilaa, mutta tullessa 1800-luvun loppupuolelle, elinkelpoisten ja riittävän suurten viljelystilojen perustaminen kasvavalle väestölle ei ollut Inarin oloissa enää mahdollista. Valtiovalta metsähallituksen kera ohjasi asutusvirran kruununmetsätorppien suuntaan. Samaan aikaan metsähallitus kiristi metsänkäytön valvontaa. Alettiin puhua kruununpuistojen perustamisesta ja metsien suojelemisesta.

Sisäiset syyt syntyivät väestönkasvun seurauksena yhteisöstä itsestään. Inarilaisyhteisö eli suuren murroksen aikaa elinkeinojen muuttumisen ja sitä kautta elinehtojen tiukentumisen kautta. Puhdas inarinsaamelainen yhteisö alkoi saada väestöä muualta Suomesta ja porosaamelaiden muuttoliike muutti alueen oman saamelaisyhteisön hierarkiaa. Porosaamelaisyhteisö ikään kuin tuli saamelaisyhteisön ylimmäksi kerrokseksi suurine varallisuuksineen ja laajoja alueita vaativine elinkeinoineen.

Utsjoella epäsuhta käräjillä käytettyjen uudistilojen katselmuskirjojen ja toteutuneiden uudistilojen suhteen oli suuri. Viranomaiset eivät pitäneet Utsjoen tiloja elinkelpoisina, joten hylkääminen tuli monen kohtaloksi. Utsjoen kunnassa uudistilojen perustaminen loppui käytännöllisesti katsoen lähes kokonaan 1900-luvulle tullessa. Melkein kaikki viljelykselle vähänkin otolliset maat oli otettu viranomaisten mielestä jo käyttöön. Voidaan jopa sanoa, että väestöllä oli Utsjoella hyvin pienet mahdollisuudet perustaa omaa tilaa, mistä seurasi runsaasti vanhojen tilojen osittamisia perinnönjaoissa.

Suomen ja Norjan 1852 rajasulku päätti porojen laidunnuksen rajan yli. Suomessa senaatti määräsi, mikäli Norjan porosaamelaiset saapuisivat Suomen Lapin laidunmaille, että norjalaisten poroista tuli takavarikoida kymmenesosa. Alueen nimismiehet määrättiin kaksi kertaa talvessa matkustamaan alueidensa läpi ja valvomaan ylimuuttoja. Näissä kohtaamisissa riippui nimismiehestä, kuinka paljon hän osoitti ymmärtämystä rajanylityksiä kohtaan. Norjassa rajasulun seuraukset poronhoidolle olivat tuhoisat, erityisesti Koutokeinon porosaamelaiset joutuivat vaikeuksiin. Norjan puolella rajaa poronhoito supistuiikin voimakkaasti ja erityisesti Kaarasjoen poromäärät laskivat nopeasti. Syntyi riitoja laidunmaista, mikä puolestaan lisäsi porovarkauksia. Rajan sulkeminen aiheutti muutoksia myös Utsjoen ja Itä-Ruijan alueella. Koska Utsjoen poronhoitajat eivät enää voineet ylittää rajaa, he esittivät vuonna 1880 toivomuksen, että saisivat oikeuden laiduntaa porojaan Inarin seurakunnan pohjoisosissa. Lupa myönnettiin, sillä Utsjoen porosaamelaisia alkoi muuttaa eri puolelle Inaria.

Porosaamelaiden asemaa yritettiin selvittää 1880-luvulla, jolloin pyrkimyksenä oli aikaansaada kansainvälinen sopimus poronomadien asemasta Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa. Selvityksestä ilmeni, että norjalaisia ei ollut muuttanut Suomeen. Syynä olivat vaikeudet olla Suomen kansalainen, eikä muuttoihin millään tavalla kannustettu. Suomessa pelättiin myös Norjan kohtaloa,

missä ylläidunnuksen vuoksi poroja kuoli nälkään. Mielenkiintoiseksi asian käsittelyn teki se, että Suomessa paikallisvirkamiesten keskuudessa esiintyi kahdenlaista näkemystä porosaamelaisien asemasta. Inarin nimismiehen näkemys oli, että rajasulku oli ollut edullinen poronhoidon kehittymiselle. Huomiota herättää Lapin kihlakunnan kruununvoudin Charles Emile Ahngerin myönteinen ja ymmärtäväinen suhtautuminen porosaamelaisia kohdanneeseen hätään erityisesti Norjan puolella. Hän oli kehottanut myös Utsjoen nimismiestä katsomaan tilannetta sormiensa läpi ja päästämään norjalaiset Suomeen.

Virkamiehille itselleenkin oli paikka paikoin arvoitus, kuinka suuri määrä porosaamelaisia loppujen lopuksi muutti Suomeen. Jo tuon ajan virkamiehillä oli selkeä käsitys siitä, että porosaamelaisien poikkeava elintapa vaati erityissäädöksiä. Vallitsi kuitenkin selvä erimielisyys siitä, oliko Jäämeren rannikolle pääsy välttämätöntä vai ei. Poromäärien kasvu Inarissa tapahtui samaan aikaan kuin suuria poromääriä omistavat, pääosin Utsjoelta lähtöisin olevat porosaamelaiset, muuttivat Inarin rikkaille jäkälämaille. Kun vielä vuonna 1880 poromäärä oli alle 10 000, oli se viisitoista vuotta myöhemmin jo yli 35 000. Utsjoella poronhoito oli käytännöllisesti katsoen täysin saamelaisien hallussa. Inarissakin vuonna 1900 poronhoitajista oli saamelaisia 92,5 %.

Vaikka poronhoitajasaamelaisilla ei ollut sukumaita Inarissa, muutto Inariin tapahtui melko kivuttomasti. Porosaamelaiset muuttivat tunturialueelle, jossa ennen oli harjoitettu pääasiassa peuranpyyntiä. Maat, jotka he ottivat käyttöönsä, olivat vanhastaan olleet kylän yhteisiä maita. Peuranpyynnin lakattua alueet olivat jääneet lähes käyttämättä ja varsinkin Inarin eteläosissa jäkälämaat olivat erinomaisia. Pitäjänkokouksissa porosaamelaisia kiellettiin saapumasta liian lähelle asumuksia, mutta käräjillä riitajuttuja näyttäisi olevan yllättävän vähän.

Keisarillinen senaatti myönsi Suomen kaikille poronomistajille oikeuden ilman erillistä maksua syöttää porojaan kruunun metsissä. Oikeus myönnettiin ensimmäisen kerran vuonna 1888 ja se oli voimassa vuoteen 1897 saakka. Lukuun ottamatta pitäjakohtaisia sopimuksia, porojen laiduntamista ei ollut siihen saakka säädelty millään tavalla. Senaatti salli samassa yhteydessä myös naavapuiden kaatamisen hätärehuiksi poroille. Poikkeuksen poronhoitoalueesta muodostivat Kemijärven, Kuolajärven ja Kuusamon pitäjät, joiden asukkaille oli myönnetty vuonna 1891 oikeudet naavapuiden kaatoon. Naavapuiden kaato-oikeus perustui vuoden 1879 asetukseen, jolla knihtikontrahtipitäjien asukkaat olivat oikeutettuja erotetuilla kruununmailla käyttämään porolaidunta. Senaatin kamaritoimituskunta jatkoi laidunnusoikeutta vuonna 1898 vuoden 1902 loppuun saakka. Poronhoitoalue jaettiin kahtia. Pohjoiseen kuului Lapin kihlakunnan alue ja Kuolajärven pitäjä. Ehdoksi asetettiin, että syöttö- ja hakkuuoikeus valtion mailla kuuluisi vain niille poronomistajille, jotka harjoittivat poronhoitoa maantieteellisesti rajatulla alueella eli käytännössä muodostivat paliskuntia. Samaan kuntaan kuuluvien paliskuntien yhdyssiteenä oli niin sanottu poronhoitoyhtiö, johon paliskuntien poronomistajien tuli kuulua jäseninä.

Rajasulun jälkeen poronhoito koki uuden mullistuksen paliskuntalaitoksen myötä. Paliskuntalaitoksen malli otettiin talollisesta poronhoidosta. Uuden järjestelmän myötä porosaamelaiset pakotettiin laiduntamaan tietyn paliskunnan alueella. Tämän seurauksena vanha porosaamelainen kulttuuri, johon olivat kuuluneet pitkät muuttomatkat, päättyi. Nyt viimeisetkin nomadisen elämäntavan omanneet poronhoitajat pakotettiin asettumaan aloilleen maantieteellisesti rajatulle alueelle. Yhä useammin porosaamelainen alkoi asettua kiinteästi paikoilleen, perusti joko uudistilan tai kruununmetsätorpan. Kaiken kaikkiaan esimerkiksi metsähallitus suhtautui erittäin myönteisesti poronhoitoon Inarin ja Utsjoen seudulla. Poronhoitoa pidettiin Lapissa ainoana taloudellisesti kannattavana elinkeinona.

Kaiken kaikkiaan lain kirjain ja täytäntöönpano eivät näytä Lapissa aina kohdanneen. Lait säädettiin yleensä koskemaan koko Lappia, vaikka usein käytäntö osoitti, että lakien toimeenpano ei

ollut mahdollista. Yhtenä tällaisena esimerkkinä oli vuoden 1749 lapinplakaatin määräys siitä, että uudistilat tuli verovapausvuosien jälkeen mitata ja panna lopullisesti verolle. Tätä ei käytännössä toteutettu, sillä harvaan asutulla alueella, jossa matkat olivat pitkät, maanmittarilla ei ollut mahdollisuutta joka kerta käydä erikseen lopullisesti mittaamassa talojen tiluksia. Kuvernööri totesikin, että taloudelliset resurssit tähän eivät kerta kaikkiaan riittäneet. Toinen hyvä esimerkki oli lapinplakaatin määräys uudistilallisten metsästyksen rajoittamisesta viiden peninkulman päähän tilasta. Kruununvoudin mukaan lain kohtaa oli mahdoton valvoa. Viranomaiskäytännössä tapahtui usein, että laki säädettiin, siitä annettiin määräykset paikallisvirkamiehille, jotka yrittivät toteuttaa annettuja päätöksiä. Usein tapahtui, että paikallisvirkamiehet kysivät esimiehiltään neuvoa lain soveltamisessa. Kuvernööri täydensi päätöksiä antamalla kirjeitä, joilla pyrittiin paikallisesti ratkaisemaan syntyneet ristiriidat.

Saamelaisten kollektiivisen lapinveron maksu alkoi tulla tiensä päähän. Vuosisadan vaihduttua metsä-, kalastaja- ja tunturilappalaisiksi merkittyjä lapinveron maksajia ei Inarissa enää ollut. Heistä tuli joko tilallisia tai kruununmetsätorppareita. Tilalliset jatkoivat lapinveron maksua manttaalinsa mukaan. Utsjoella, missä myös tilalliset olivat lähestulkoon kaikki saamelaisia, ei tehty verotuksellista eroa muuhun saamelaisväestöön nähden. Utsjoella tilalliset, kalastaja- ja porosaamelaiset maksoivat kollektiivista lapinveroa sen lakkauttamiseen eli vuoteen 1924 saakka.

Kruunun liikamaiden väliaikainen erottaminen Inarissa sai myös Utsjoen asukkaat hakemaan isoajakoa. Lupaa siihen ei myönnetty ja metsänkäyttöä valvottiin edelleen senaatin antamien kirjeiden pohjalta, ehkä paikoin liiankin ankarasti. 1900-luvun alkuvuosia leimasi varsinkin Utsjoella metsän käytön rajoittaminen luonnonsuojelullisista näkökohdista käsin. Keskeneräinen suojametsälaki rajoitti selvästi kaikkea toimintaa alueella. Uudistiloja ei käytännöllisesti katsoen enää voinut perustaa ja asutusta johdettiin kohti kruununmetsätorppia. Välittömästi liikamaiden erottamisen jälkeen valtio alkoi myydä puutavaraa Inarista ja ensimmäiset isojakotoimet siellä aloitettiin vuonna 1911. Metsäkeinottelu keskeytti käynnissä olleet jaot. Inarin, Enontekiön ja Utsjoen erityisolot saivat valtiovallan ryhtymään toimiin erityislain säätämiseksi. Laki isostajaosta ja verollepanosta annettiin vuonna 1925. Varsinaiset isojakotoimet aloitettiin 1930-luvulla, mutta toinen maailmansota keskeytti ne. Kruununmetsätorpista muodostettiin itsenäisiä tiloja 1930-luvulla. Pääosa jakotoimista tehtiin 1950- ja 1960-luvulla. Perä-Lappi – Enontekiö, Inari, Utsjoki – oli valtakunnan viimeinen kolkka, jossa isojako ja lopullinen valtion ja yksityisten maiden erottaminen saatettiin päätökseen.

Kaaviot ja taulukot

Kaavio 1.	Utsjoen ja Inarin yhteisväkiluku vuosina 1750–1830.....	39
Kaavio 2.	Inarin ja Utsjoen väkiluku vuosina 1830–1875	49
Kaavio 3.	Inarin ja Utsjoen kuntien väkiluku vuosina 1875–1925	97
Kaavio 4.	Utsjoen ja Inarin lappien verolappalaisten lukumäärä vuosina 1751–1830 ..	226
Kaavio 5.	Inarin ja Utsjoen ruokakuntien määrä ja väkiluku vuosina 1750–1800	226
Kaavio 6.	Utsjoen ja Inarin verolappalaisten yhteismäärä vuosina 1831–1875.....	234
Kaavio 7.	Inarin ja Utsjoen väkiluku vuosina 1830–1875	241
Taulukko 1.	Katselmusten määrä Inarin käräjillä vuosina 1831–1900.....	77
Taulukko 2.	Eri asutuslakien ja -julistusten perusteella syntyneet uudistilat Inarissa kylittäin	78
Taulukko 3.	Katselmusten määrä Utsjoen käräjillä vuosina 1831–1900.....	82
Taulukko 4.	Eri asutuslakien ja -julistusten perusteella syntyneet uudistilat Utsjoella kylittäin	86
Taulukko 5.	Saamelaisten ja suomalaisten määrä Inarissa 10–vuosittain 1870–1920.....	97
Taulukko 6.	Inarin pitäjän kruununmetsätorpat ja niissä asuva väestö vuosina 1900, 1910 ja 1920	107
Taulukko 7.	Utsjoen pitäjän kruununmetsätorpat ja niissä asuva väestö vuosina 1900, 1910 ja 1920.....	111
Taulukko 8.	Poromäärän kehitys Utsjoella ja Inarissa vuosina 1845–1905	179
Taulukko 9.	Inarin pitäjän karjamäärä vuosina 1850–1905.....	197
Taulukko 10.	Utsjoen pitäjän karjamäärä vuosina 1850–1905	198
Taulukko 11.	Inarin lapinkylän verolappalaiset vuosina 1751–1780	227
Taulukko 12.	Inarin lapinkylään merkityt verolappalaiset kylittäin vuosina 1781–1806....	228
Taulukko 13.	Tenon ja Utsjoen lapinkyliin merkityt verolappalaiset vuosina 1751–1800	229
Taulukko 14.	Lapinveroa maksavat kalastaja- ja porolappalaiset Inarissa kylittäin vuosina 1810–1880	238
Taulukko 15.	Verolappalaisten määrä Utsjoen lapissa vuosina 1801–1835.....	240
Taulukko 16.	Lapinveroa maksavat verolappalaiset Utsjoella kylittäin vuosina 1840–1878	242

LÄHDELUETTELO

I ARKISTOLÄHTEET

HÄRNÖSANDS LANDSARKIV (HLA)

Norra Lappmarkens fögderiarkiv (Norra Lappmarkens FA)

Maa- ja veronkantokirjat 1757–1809 (mikrofilmit FR 1514 ja 1515 Oulun maakunta-arkistossa)

INARIN SEURAKUNNAN ARKISTO, INARI

Muuttaneiden luettelot 1890–1925

KANSALLISARKISTO (KA)

Kenraalikuvernöörin kanslian arkisto (KKK)

Aktikortisto 1810–1880

Asiakirja-aktit 1831

Metsähallituksen arkisto (MhA)

Metsähallituksen kertomukset 1904–1907

Kruununmetsätorppien vuokrasopimukset, Lapin tarkastuspiiri

Porolaidunkomission arkisto

Kuntakokousten pöytäkirjat 1911–1914

Senaatin arkisto (SA)

Senaatin talousosaston pöytäkirjat 1831 (mikrofilmi senaatti 8)

Oulun läänin kuvernöörin kertomukset 1856–1860 (mikrofilmi JKK 149)

Valtiosihteerin viraston arkisto (VSV)

Aktit koskien Lapinmaiden asukkaita molemmin puolin rajaa nro 27–28/1841

OULUN MAAKUNTA-ARKISTO

Inarin kirkon arkisto (Inarin KA)

Väkilukutaulukot 1805–1875

Rippikirjat (mikrofilmit IK 535 ja 536)

Kinkerikuulustelukirja 1749 (mikrofilmi IK 536)

Muuttaneiden luettelot 1839–1889 (mikrofilmi IK 536)

Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1839–1886 (mikrofilmi IK 536)

Vierasseurakuntalaisten historiakirjat 1848–1876 (mikrofilmi IK 536)

Inarin piirin nimismiehen arkisto (Inarin NmA)

Inarin henkikirjat 1860–1900

Kittilän kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto (Kittilän KHkA)

Inarin henkikirjat 1883–1920

Utsjoen henkikirjat 1861–1862, 1918–1920

Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto (Lapin KKrvA)

Saapuneiden kirjeiden diaarit 1849–1881

Kuvernööriltä saapuneet kirjeet 1838–1881

Nimismiehiltä saapuneet kirjeet 1838–1881

Tilit Lapin verosta 1810–1839

Nimismiesten kertomukset piirien tilasta 1871–1880

Kruununvoudin kertomukset 1863–1885

Kruununtilien asiakirjat 1838–1900

Lapin komitean arkisto (Lapin KoA)

Kertomukset Lapin kunnista

Kysymystaulut: Utsjoki ja Inari

Lapin sivistysseuran väestöntutkimus

Saamelaisperhekortistot: Inari ja Utsjoki

Lapin tuomiokunnan arkisto (Lapin TKA)

Inarin kärjäkunnan varsinaisasioiden pöytäkirjat 1810–1900

Utsjoen kärjäkunnan varsinaisasioiden pöytäkirjat 1810–1900

Oulun lääninkanslian arkisto (OLKA)

Saapuneiden kirjeiden diaarit 1809–1889

Isojako- ja maanmittausasioiden diaarit 1810–1900

Anomusaktikortisto: Inari ja Utsjoki (laadittu Oulun maakunta-arkistossa)

Anomusasiakirjat 1900, 1903–1904

Päätöskonseptit 1800-luku

Maaherran vuosikertomukset 1876–1930

Senaatista saapuneet kirjeet 1809–1889

Kenraalikuvernööriltä saapuneet kirjeet 1809–1889

Kruununvoudeilta, nimismiehiltä ja muilta virkamiehiltä saapuneet kirjeet 1809–1889

Poronhoitoa koskevia erilaisia asiakirjoja 1891–1898

Oulun lääninkonttorin arkisto (OLKI)

Anomusasioiden diaarit 1810–1897

Kirjediaarit 1831–1852, 1863–1871

Kuvernöörille saapuneet kirjeet 1831–1852, 1863–1871

Kuvernöörin päätöskonseptit 1852–1852, 1891

Inarin henkikirjat 1860–1879

Lapin kihlakunnan veronkantokirjat 1901, 1905, 1910

Maakirjat 1770, 1830, 1845, 1855, 1875, 1905

Utsjoen henkikirjat 1860–1879

Norjan vastaista rajaa koskevia asiakirjoja, neuvottelumuistioita ja -jäljennöksiä 1839–1840

Kruununmaita koskevia asiakirjoja 1800- ja 1900-luvuilta

Utsjoen hoitoalueen arkisto (Utsjoen HaA)

Aluemetsänhoitajalle saapuneiden kirjeiden diaari 1909–1911

Aluemetsänhoitajan kirjekonseptit 1909–1915

Kruununmetsätorppien luettelo 1905–1923

Kruununtorppien tiloiksi muodostamis- ja kruununtilojen

perinnöksijulistamispäätöksiä liitteineen 1883–1925

Kruunun liikamaan väliaikaista erottamista Inarissa koskevia asiakirjoja 1900, 1911

Valtionmetsätorppien luettelo 1906–1936

Aluemetsänhoitajalle saapuneet kirjeet 1921, 1924

Isojakoa koskevat asiakirjat 1891–1911

Utsjoen kirkon arkisto (Utsjoen KA)

Väkilukutaulukot 1750–1861

Muuttaneiden luettelot 1806–1922 (mikrofilmi IK 538)

Muuttokirjat 1838–1895 (mikrofilmi IK 538)

Pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjat 1845–1883 (mikrofilmi IK 538)

Utsjoen piirin nimismiehen arkisto (Utsjoen NmA)

Kruununtilojen katselmuspöytäkirjoja 1833–1895

Lapin sivistysseuran väestöntutkimus

Saamelaisperhekortistot: Inari ja Utsjoki

SVENSKA RIKSARKIVET (SRA), TUKHOLMA

Västerbottenin läänin maaherran valtiopäiväkertomuksia 1738–1739, 1740–1741, 1742–1743, 1746–1747, 1751–1752, 1755–1756 (mikrokortit lainassa Ruotsin valtionarkistosta)

Svea Hofrätts arkiv (Svea HA)

Kihlakunnanoikeuksien renovoidut pöytäkirjat 1750–1809 (mikrofilmit FR 677–728 Oulun yliopiston historian laitoksella)

Kammarkollegiet (KK)

Västerbottens läns räkenskaper 1706–1809. Tredje provinskontoret. Lappmarkens Ecclesiastikverk. Landsböcker i Torneå och Kemi Lappmarker (kuvattu Ruotsin valtionarkistosta Oulun yliopiston historian laitokselle).

Kammararkivet (KA)

Västerbottenin läänin maakirja 1739

TILASTOKESKUKSEN ARKISTO (TKA)

Inarin kappeliseurakunnan väestömuutokset 1835 (mikrokortit Oulun yliopiston historian laitoksella)

II PAINAMATTOMAT TUTKIMUKSET

Aikio A. 1998	Aslak Aikio, Avioliitto ja identiteetti. Saamelaisten ja suomalaisten avioituminen Utsjoella, Inarissa ja Enontekiöllä 1731–1920. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu-tutkimus. Oulun yliopisto, historian laitos. Oulu 1998.
Akujärvi 1996	Anja Akujärvi, Morottajan suku. Tornio 1996. Omakustanne.
Hiltunen 1978	Mauno Hiltunen, Enontekiön Lapin asutus, maanomistus ja nautinta 1500-luvulta 1800-luvun alkuun. Pro gradu – tutkimus. Oulun yliopisto, historian laitos. Oulu 1978.
Hyvärinen 1978	Heikki J. Hyvärinen, Saamelainen kiinteistö oikeudessamme – muutamia suuntaviivoja. Saamelaisvaltuuskunnan oikeusjaostolle. Moniste. 1978
Nahkiaisoja 1995	Tarja Nahkiaisoja, Inarin pitäjän asutuskehitys vuosina 1805 – 1910. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu-tutkimus. Oulun yliopisto, historian laitos. Oulu 1995.
Jouste 1997	Marko Jouste, ”Ei tarvitse väistyä, jos osaa sopeutua” – Kutturin lapinkylän asutus ja kulkuyhteydet. Suomen historian proseminarityö. Tampereen yliopisto, historiatieteen laitos. Moniste, 36 sivua. 1997.
Tervonen 1991	Antero Tervonen, Sotkamon kruununmetsätorpat ja – torpparit. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu-tutkimus. Oulun yliopisto, historian laitos. Oulu 1991.
Tikkanen 1964	Heikki Tikkanen, Suomen ja Norjan Lapin rajaneuvottelut 1829–1852. Neuvottelut Suomen ja Norjan Lapin raja-alueiden

vastavuoroisista käyttöoikeuksista vuosina 1829–1852. Suomen historian laudaturtyö. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä 1964.

- Vahtola A. 2003 Anu Vahtola, Kemin Lapin saamelaisten verotus ja alueen saamelainen asutus 1555–1673. Suomen ja Skandinavian historian lisensiaatintutkimus. Oulun yliopisto, historian laitos. Oulu 2003.
- Wirilander 2001 Juhani Wirilander, Lausunto maanomistusoloista ja niiden kehityksestä saamelaisten kotiseutualueella. Moniste, 67 sivua. 2001.

III PAINETUT LÄHTEET

1. Virallisjulkaisut

Komiteamietinnöt:

Lausuntoa antamaan asetetun komitean mietintö valtion metsätalouden periaatteista. KM nro 5/1900.

Tilattoman väestön alakomitea. Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maalaishuoneissa vuonna 1901. IV Karjan ja porojen omistus Suomen maalaishuoneissa. Helsinki 1918.

Tilattoman väestön alakomitean mietintö kruununmetsämaiden asuttamisesta. KM nro 2/1904.

Mietintö Lapinmaan taloudellisista oloista. KM nro 3/1905.

Komitea asetettu antamaan lausuntoa Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kuntien verollepanosta ja isostajaosta. KM nro 20/1921.

Saamelaisasian komitean mietintö. KM nro 12/1952.

Inarin komitean mietintö. KM nro 3/1955.

Suomen asetuskokoelma 1838, 1848, 1859, 1877, 1886, 1892, 1916, 1920, 1925–1926.

Suomen virallinen tilasto (SVT)

VI Väkiluvun tilasto

XVII Metsänhoitolaitos

Valtiokalenteri 1831

Valtiopäiväasiakirjat 1924

2. Lähdejulkaisut

Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne, osat I–IV. Koonnut ja toimittanut Isac Fellman. Suomalaisen Tiedekatemian julkaisemia pohjoismaiden historiaa valaisevia asiakirjoja. Helsinki 1910.

Handlingar och förordningar angående Finlands fiskerier. Utgifna af And. Joh. Malmgren. Fjerde häftet. Helsingfors 1870.

Samling af författningar angående de så kallade Lappmarksfriheterna. Utgifven af E. Poignant. Stockholm 1872.

Samling af författningar rörande landtmäteriet och justeringen af mått, mål och vikt i Finland. Helsinki 1836.

Samling af sådana lagbud och författning, som angå Kronolänsmans tjensteåliggande och hvad dermed sammanhänger. Helsingfors 1869.

Sveriges rikets lag, gillad och antagen på riksdagen åhr 1734 med tillägg, förändringar och förklaringar, gällande i storfurstendömet Finland. Åbo 1888.

Systematisk framställning af Svenska ekonomi-lagfarenhet af Lars Gustaf Linde. Andra omarbetade upplagan. Örebro 1868.

Utdrag utur alle ifrån den 7. December 1718 utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, etc. I-XV. Stocholm 1742–1829. Modée, R.G.

3. Sanomalehdet

Borgå Tidning 1840

Ilkka 1912

Lapin Kansa 1931

Oulun Wiikko-Sanomia 1853, 1855–1856, 1868

Perä-Pohjolainen 1904

Suometar 1857

Åbo Tidningar 1841

IV KARTAT

Karta utvisande ungefärliga läget å de af Kongliga Norska Flyttlappar uppbetande trakter inom Utsjoki och Enare Lappmark. 14b:4. OMA.

V SANAKIRJAT JA HAKUTEOKSET

Colliander 1910 Colliander, O.I.; Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan. I osa. Suomen kirkon hiippakunnat ja niiden tuomiokapitulit. II Suomen kirkon seurakunnat ynnä niiden kirkkorakennukset ja papisto. SKHS toim. VIII. Helsinki 1910.

Nykysuomen sanakirja A–Ö. Osat 1–6. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Porvoo 1951–1961.

Suomenmaa 1931 Maantieteellis-taloudellinen ja historiallinen tietokirja IX.2. Oulun lääni. Helsinki 1931.

VI LÄHDEKIRJALLISUUS

Fellman Jakob, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken I–IV. Finska litteratursällskapets tryckeri. Helsingfors 1906.

Magga–Miettunen Siiri, Siirin kirja. Kustannus Puntsi. Jyväskylä 2003.

Outakoski Aslak, Entistä ja nykyistä Tenosta ja sen asukkaista. Jouko nro 3. Helsinki 1937, s. 202–213.

Paulaharju Samuli, Taka-Lappia. Helsinki 1927.

Sjögren Anders Johan, Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark. Helsingfors 1828.

Wahlenberg Göran, Maantieteellistoloudellinen kuvaus Kemin Lapista Länsipohjan läänissä (1804). Suomentanut Tuomo Itkonen. Tornionlaakson vuosikirja 1973. Kemi 1973, s. 23–99.

VII TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Ahla 1933	Väinö Ahla, Oikeudenkäynti jakoasioissa. Suomen maanmittauksen historia. III osa. Erikoisaloja koskevia kirjoituksia. Porvoo 1933, 80 sivua.
Aikio M. 1988	Marjut Aikio, Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980. Suomen Kirjallisuuden Seuran Julkaisuja. Helsinki 1988.
Aikio S. 1985	Samuli Aikio, Katsaus saamelaisten historiaan. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Lappi osa 4. Toimittanut Martti Linkola. Hämeenlinna 1985, s. 41–103.
Arell (s.a.)	Nils Arell, Arbete och liv i Vittangi–Karesuando området – om markanvändning och näringsmässiga relationer under äldre och nyare tid. Umeå Universitet. (s. a.)
Arell 1977	Nils Arell, Rennomadismen i Torne Lappmark – markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken. Geografiska institutionen Umeå Universitet. Meddelande nr 24. Kungliga Skytteanska samfundets handlingar 17. Umeå 1977.
Arell 1979	Nils Arell, Kolonisationen i Lappmarken – några näringsgeografiska aspekter. Lund 1979.
Bylund 1956	Erik Bylund, Koloniseringen av Pite Lappmark t. o. m. år 1867. Geographica nr 30. Uppsala 1956.
Carpelan 2003	Christian Carpelan, Inarilaisten arkeologiset vaiheet. Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Inarin kunta. Oulu 2003, s. 29–95.
Cramér & Prawitz 1970	Tomas Cramér & Gunnar Prawitz, Studier i renbeteslagstiftning. Stockholm 1970.
Enbuske 2003	Matti Enbuske, Elämää laajan lapinkylä perintömailla. Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Inarin kunta. Oulu 2003, s. 141–163.

- Haataja 1929 Kyösti Haataja, Erämaa ja liikamaa. Maanmittaustieteiden seuran julkaisuja nro 2. Porvoo 1929.
- Haataja 1936 Kyösti Haataja, Maa-oikeus 1. Helsinki 1936.
- Haataja 1940 Kyösti Haataja, Maa-oikeus 2. Asutuslainsäädäntö. Porvoo 1940.
- Haataja 1945 Kyösti Haataja, Maa- ja vesioikeus sekä metsä- ja maatalouslainsäädäntö. Helsinki 1945.
- Haataja 1949 Kyösti Haataja, Maanjaot ja talojärjestelmä. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B- sarja nro 37. Helsinki 1949.
- Halila 1954 Aimo Halila, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Oulu 1954.
- Helander 1949 A. Benj. Helander, Suomen metsätalouden historia. Helsinki 1949.
- Henriksen 2003 Hans J. Henriksen, Luossabivdu joddobuoduin. Kirjassa Joddu. Deanu luossabivdohistorjá – bivdobiergasat – doahpagat. Toimittanut Aage Solbakk. Čálliid Lágádus. Vaasa 2003.
- Hertz 1834 Martti Hertz, Metsähallitus 1859–1934. Helsinki 1934.
- Hiltunen 1983 Mauno Hiltunen, Maaluonnon kehityksestä Lapinmaassa 1600- ja 1700-luvuilla. Scripta Historica VIII. Oulun historiaseuran julkaisuja. Oulu 1983, s. 187–215.
- Hiltunen 1990 Mauno Hiltunen, Ranua saamelaiskaudelta 1900-luvun alkuun. Ranuan historia. Kemi 1990, s. 53–127.
- Holmbäck 1922 Åke Holmbäck, Lapps kattelandsinstitutet och dess historia utveckling. Statens offentliga utredningar 1922:10 socialdepartement. Uppsala 1922.
- Hultblad 1968 Filip Hultblad, Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken. Nordiska Museet, Acta Lapponica XIV. Lund 1968.
- Hustich 1942a Ilmari Hustich, Befolkningsgeografiska skisser från Enare och Utsjoki. Terra – Suomen Maantieteellisen Seuran aikakauskirja, nro 1–2. Helsinki 1942, s. 52–69.
- Hustich 1942b Ilmari Hustich, Några drag i kolonisationen av Lappland. Nordenskiöld samfundets tidskrift 1. Helsinki 1942, s. 42–59.
- Itkonen 1948 T.I. Itkonen, Suomen lappalaiset vuoteen 1945. Osat I ja II. Porvoo 1948.
- Jefremoff 2001 Irja Jefremoff, Varriistállâm – inarinsaamelaisten vuotuismuutto. Saamelaismuseosäätiö. Inarin saamelaismuseon julkaisuja nro 4. Vammala 2001.

- Jutikkala 1958 Eino Jutikkala, Suomen talonpojan historia. Helsinki 1958.
- Korpijaakko 1989 Kaisa Korpijaakko, Saamelaisten oikeusasemasta Ruotsi-Suomessa. Oikeushistoriallinen tutkimus Länsi-Pohjan Lapin maankäyttöoloista ja – oikeuksista ennen 1700-luvun puoliväliä. Lapin korkeakoulun oikeustieteellisiä julkaisuja. Sarja A, 3. Lakimiesliiton kustannus. Mänttä 1989
- Korpijaakko–Labba 2000 Kaisa Korpijaakko–Labba, Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa: kehityksen pääpiirteet ruotsinvallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun. Diedut nro 1/1999. Pohjoismaisen saamelaisinstituutin julkaisuja. Rovaniemi 2000.
- Kovero 1910 Martti Kovero, Valtion uutisasutus Ruotsin – Suomessa jälkeen isonvihan. Asutuspoliittinen tutkimus. Taloustieteellisiä tutkimuksia X, julkaisija Kansantaloudellinen yhdistys. Helsinki 1910.
- Kylli 2005 Ritva Kylli, Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886. *Studia Historica Septentrionalia* 47. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. *Societas Historica Finlandiae Septentrionalis*. Jyväskylä 2005.
- Laitakari 1960 Erkki Laitakari, Metsähallinnon vuosisataistaival 1859–1959. *Silva Fennica* 107. Helsinki 1960.
- Lang–Haataja 1931 J.N. Lang–Kyösti Haataja, Jakoperusteesta kylässä. Professori J.N. Langin samannimisen kirjan mukaan uudelleen toimittanut Kyösti Haataja. Porvoo 1931.
- Linkola 1985 Martti Linkola, Saamelaisten paimentolaisporonhoidon vaiheet. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Lappi osa 4. Toimittanut Martti Linkola. Hämeenlinna 1985, s. 167–187.
- Luukko 1954 Armas Luukko, Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II. Oulu 1954.
- Lähteenmäki 2004 Maria Lähteenmäki, Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Historiallisia tutkimuksia 220. Helsinki 2004.
- Nahkiaisoja 1998a Tarja Nahkiaisoja, Inarin asutushistorian piirteitä 1800-luvulla. Teoksessa kirjoituksia Inarin historiasta. Toimittanut Veli-Pekka Lehtola. Kustannus Puntsi. Inari 1998, s. 61–68.
- Nahkiaisoja 1998b Tarja Nahkiaisoja, Inarin Lapin väestö- ja asutushistorian piirteitä. Rohkea, reima ja horjumaton. Samuli Onnelalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja. *Scripta Historica* 27. Oulun historiaseuran julkaisuja. Oulu 1998, s. 240–255.
- Nahkiaisoja 2002 Tarja Nahkiaisoja, Inarin ja Utsjoen Lapin kalastustilat – perinteisen asumismuodon perilliset. Pohjoissuomalaista

- todellisuutta etsimässä. Oulun maakunta-arkiston 70-vuotisjuhlakirja. Scripta Historica 29. Oulun historiaseuran julkaisuja. Raahen 2002, s. 201–208.
- Nahkiaisija 2003 Tarja Nahkiaisija, Inarinsaamelaiten vanhat sukualueet (tietoruutu), s. 146–147 sekä uudisasuttajien aika 1750–1876, s. 165–215. Inari–Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Inarin kunta. Oulu 2003.
- Nickul 1970 Karl Nickul, Saamelaiset kansana ja kansalaisina. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 297. Helsinki 1970.
- Onnela 1985a Samuli Onnela, Lapin asutus- ja väestöhistoriaa 1600-luvun asutusplakaateista alkaen. Saamelaiten ja suomalaisten saa. Lappi osa 4. Toimittanut M. Linkola. Hämeenlinna 1985, s. 235–261.
- Onnela 1985b Samuli Onnela, Lappi pohjoiskalotin osana 1600-luvulta 1900-luvulle. Saamelaiten ja suomalaisten maa. Lappi osa 4. Toimittanut M. Linkola. Hämeenlinna 1985, s. 359–375.
- Onnela 1995a Samuli Onnela, Inarilaiset Jäämerellä. Teoksessa kirjoituksia Inarin historiasta. Toimittanut Veli-Pekka Lehtola. Kustannus Puntsi. Oulu 1995, s. 71–77.
- Onnela 1995b Samuli Onnela, Sodankylä, Sompio ja Kemikylä osana Kemin Lappia vuoteen 1747. Suur-Sodankylän historia 1. Julkaisija Suur-Sodankylän historiatoimikunta. Jyväskylä 1995.
- Osmonsalo 1933 Erkki K. Osmonsalo, Valtion ja valtakunnan rajankäynnit Suomessa venäjänvallan ja itsenäisyyden aikana. Suomen maanmittauksen historia. III osa. Erikoisaloja koskevia kirjoituksia. Porvoo 1933, 146 sivua.
- Pedersen 1986 Steinar Pedersen, Laksen, allmuen og staten. Fiskerett og forvaltning i Tanavassdraget før 1888. Sámi Instituhtta. Dieđut nr 2/1986.
- Pentikäinen 1995 Juha Pentikäinen, Saamelaiset – pohjoisen kansan mytologia. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 56. Helsinki 1995.
- Pohjola 1983 Antti Pohjola, Isojaot Inarin, Enontekiön ja Utsjoen kunnissa. Maanmittaus Suomessa 1633–1983. Maanmittaushallitus. Helsinki 1983.
- Päiviö 2001 Nils-Johan Päiviö, Lappskaattelands rättsliga utveckling i Sverige – en utredning om lappskaattelands och de samiska rättigheternas utveckling från mitten av 1600-talet till 1886-års renbeteslag. Dieđut 3/2001. Alta 2001.
- Rosberg 1910 J. E. Rosberg, Anteckningar om lapparne i Finland. Öfvertryck ur Geografiska Föreningens Tidskrift 1910, häftet 1–2.

- Ruuttula–Vasari 2004 Anne Ruuttula–Vasari, ”Herroja on epäiltävä aina – metsäherroja yli kaiken”. Metsähallituksen ja pohjoissuomalaisten kanssakäyminen kruununmetsissä vuosina 1851 – 1900. Acta Universitatis Ouluensis. B Humaniora 57. Oulun yliopisto. Oulu 2004.
- Saarenheimo 1983 Juhani Saarenheimo, Isojaot ja isojaonjärjestelyt. Maanmittaus Suomessa 1633–1983. Helsinki 1983
- Saressalo 1982 Lassi Saressalo, Talvadaksen kylän etnohistoriallinen kehitys. Etnologinen tutkimus tenonsaamelaisen kylän elinkeinomuutoksesta. Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitos. Folkloristiikan tutkimuksia 1. Turku 1982.
- Soininen 1974 Arvo M. Soininen, Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Historiallisia tutkimuksia 96. Julkaissut Suomen historiallinen seura. Helsinki 1974.
- Solbakk 2000 Aage Solbakk, Ávjovári – Kárášjoga historjá I 1553–1900. Kárášjoga giella. Vaasa 2000.
- Solbakk 2001 Aage Solbakk, Deanuleahki, sogat historjá. Tanadalen, slekter historie. Vaasa 2001.
- Solbakk 2003 Aage Solbakk, Historjá. Kirjassa Joddu. Deanu luossabivdohistorjá – bivdobiergasat – doahpagat. Toimittanut Aage Solbakk. Čalliid Lágádus. Vaasa 2003.
- Tegengren 1952 Helmer Tegengren, En utdöd lappkultur i Kemi Lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria. Acta Academiae Aboensis. Humaniora XIX. Åbo 1952.
- Tikkanen 1966 Heikki Tikkanen, Lapin pohjoisrajan kysymyksiä 1800-luvulla. Lapin tutkimusseuran vuosikirja. Tornio 1966, s. 54–79.
- Vahtola J. 1985 Jouko Vahtola, Lapin historiaa keskiajalta 1600-luvun alkupuolelle. Lappi osa 4. Saamelaisten ja suomalaisten maa. Toimittanut Martti Linkola. Hämeenlinna 1985, s. 331–355.
- Vahtola J 2003 Jouko Vahtola, Saamelaiset – Inarin kansa 1550–1660. Inari–Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään. Inarin kunta. Oulu 2003, s. 116–133.
- Vilkuna 1975 Kustaa Vilkuna, Lohi – Kemijoen ja sen lähialueen lohenkalastuksen historia. Keuruu 1975.
- Virrankoski 1973 Pentti Virrankoski, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Oulu 1973.

LIITTEET

Liite 1

Inarin pitäjään perustetut kantatilat kylittäin vuoteen 1925 mennessä

Kyrön kylä

<i>Nro</i>	<i>Tila</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamispäätös</i>	<i>Manttaali</i>	<i>Käräjillä</i>
1	Kyrö	Henrik Kyrö	13.7.1758	1/8	1758, 1776
2	Kyrö l. Maunu	Maunu Kyrö	2.5.1797	1/16	1833, 1848
2a	Kyrö l. Törmänen	Tuomas Kyrö	13.4.1831	1/16	1831
3	Kiviniemi	Pekka Kyrö	30.3.1830	1/8	1830
4	Riestola	Juhani Riesto	31.5.1845	1/12	1844
5	Salmela	Paavo Salmela	31.5.1845	1/12	1844
6	Viekonelo	Pekka Mettäjärvi	31.5.1845	1/12	1837, 1844
7	Mutenia	Juhani Mutenia	31.5.1845	1/12	1844
8	Heikkilä	Matti Kyrö	17.6.1848	1/8	1831, 1847
9	Karisaari	Antti Akujärvi l. Morottaja	17.6.1848	1/12	1845
10	Mannermaa	Juhani Morottaja	15.10.1850	1/8	1830, 1847
11	Veskonieniemi	Joonas Saijets	10.11.1850	1/6	1830, 1847
12	Junttila	Juhani Kyrö	17.6.1848	1/12	1845
13	Huhtamella	Juhani Akujärvi l. Morottaja	17.6.1848	1/8	1831, 1845
14	Mikkola	Mikko Kyrö	27.9.1851	1/8	1848, 1851
15	Akujärvi	Heikki Akujärvi l. Morottaja	4.12.1852	1/8	1830, 1848
16	Marttila	Martti Akujärvi l. Morottaja	4.12.1852	1/8	1830, 1848
17	Puolakka	Iisakki Sarre	23.7.1857	1/12	1855
18	Mattila	Matti Saijets	23.7.1857	1/12	1855
19	Välitalo	Juhani Kyrö	10.4.1880	1/16	1877
20	Palokangas	Hans Petter Kyrö	6.9.1884	1/12	1877
21	Ojala	Joonas Viekonelo	6.9.1884	1/16	1877
22	Nangujärvi	Anders Musta	19.2.1884	1/8	1883
23	Tolonen	Jouni Morottaja	15.9.1884	1/8	1877
24	Hietajärvi	Juhani Morottaja	7.5.1885	1/8	1884
25	Manninen	Juuso Tavajärvi	14.9.1895	1/8	1877
26	Yliriesto	Juho Petter Yliriesto	14.9.1895	1/16	1893
27	Ollila	Olli Suikki	4.9.1895	1/8	1893
28	Rauhala	Mikko Erkki Kyrö l. Maunu	6.9.1895	1/8	1893
29	Niemelä	Mikko Kyrö l. Törmänen	14.9.1895	1/8	1893
30	Moikka	Juho Heikki Kyrö l. Törmänen	15.11.1895	1/8	?
31	Vaarala	Yrjö Kangasniemi	30.11.1895	1/8	1891
32	Välitalo	Uula Lukkari	4.9.1895	1/8	1893
33	Hakala	Kansakoulutalo	11.7.1894		1893
34	Mattila	Matti Autio	15.11.1895	1/12	1893
35	Kukkanen	Juho Erkki Mikkola	7.4.1896	1/12	1893
36	Jaakkola	Jaakko Kemppainen	5.2.1898	1/12	ei
37	Peltola	Niilo Peltonen	2.10.1911	1/8	ei

Muddusjärven kylä

<i>Nro</i>	<i>Tila</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamispäätös</i>	<i>Manttaali</i>	<i>Käräjillä</i>
1	Muddusniemi	Juhan Aikio	6.10.1760	1/8	1760, 1776
2	Pohjoisin	Uula Paadar	27.9.1851	1/8	1851
3	Thule	Jakob Fellman	30.12.1835/ 27.9.1851	1/8	1824, 1831, 1851
4	Simula	Simon Henrik Tepsell	4.12.1852	1/16	1848, 1851
5	Järvelä	Anders Mujo	23.7.1857	1/16	1856
6	Törmänen	Jonas ja Johan Aikio	13.7.1857	1/12	1855
7	Aktschujärvi	Isak Sarre	31.8.1857	1/16	1855
8	Iijärvi	Anders Sarre	23.7.1857	1/16	1856
9	Partakko	Paavo Valle	31.8.1857	1/16	1855
10	Joensuu	Martti Saijets	31.12.1856	1/8	1854
11	Aaltola	Matts Mattus	19.7.1858	1/16	1855
12	Palttoniemi	Hans Paltto	13.7.1857	1/16	1855
13	Vuopioniemi*	Samuel Saijets	30.5.1865	1/6	1864
14	Onnela (aik. Juusola)	Kappalaisen puustelli	10.10.1859	1/8	1841, 1851, 1857
15	Toivoniemi	Nimismiehen virkatalo	26.6.1868	1/8	1868
16	Sarviniemi	Paavali Valle	3.2.1873	1/12	1871
17	Niiliniemi	Matts Sarre	4.2.1873	1/8	1871
18	Hietaniemi*	Aili ja Yrjänä Valle	3.2.1873	1/16	1871
19	Hietämäki	Anna Sarre	3.2.1873	1/16	1871
20	Varanginiemi*	Samuli Valle	4.2.1873	1/16	1871
21	Kaapinmatti	Pekka Aikio	2.5.1873	1/16	1871
22	Tuurukoskeniemi	Juhani Aikio	21.4.1885	1/8	1884
23	Haapaniemi	Mikko Aikio	3.5.1885	1/8	1884
24	Hietaojansuu	Matti Kuuva	3.5.1885	1/16	1884
25	Vaidivei	Juhani Saijets	30.11.1885	1/8	1883
26	Terstojoki	Petteri Kuuva	14.1.1886	1/16	1885
27	Paloniemi	Matti Sarre	24.12.1886	1/16	1884
28	Palomaa	Maria Aikio	4.9.1895	1/8	1891
29	Keinoniemi	Elli Angeli	6.9.1895	1/16	1891
30	Lahdenperä	Antti Morottaja	14.9.1895	1/16	1892
31	Pahtala	Heikki Valle	2.5.1896	1/16	1894
32	Haapala	Matti Korppila	7.3.1902	1/8	ei
33	Kauppila	J.K. Enblom	13.9.1902	1/12	ei
34	Niemelä	Mikko Seurujärvi	15.3.1902	1/12	ei
35	Anttila	Antti Länsman	28.8.1906	1/8	ei

Ivalon kylä

<i>N:o</i>	<i>Tila</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamispäätös</i>	<i>Manttaali</i>	<i>Käräjillä</i>
1	Nuottamajärvi	Pekka Saijets	13.7.1857	1/16	1856
2	Nirrola	Martti Valle	23.7.1857	1/16	1856
3	Niiliniemi	Matti Valle	20.7.1858	1/8	1856
4	Hoikkaniemi	Pekka Paadar	19.7.1858	1/16	1856
5	Ronkajärvi	Matti Morottaja	21.11.1883	1/8	1883
6	Kankiniemi	Antti Aikio	6.9.1895	1/16	?

Paadarin kylä

<i>N:o</i>	<i>Tila</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamispäätös</i>	<i>Manttaali</i>	<i>Käräjillä</i>
1	Vasko	Heikki Mattus	27.9.1851	1/8	1848, 1851
2	Riutula	Abraham Aikio	24.11.1852	1/8	1852
3	Tirro	Hans Mattus	4.12.1852	1/12	1852
4	Ritamaa	Johan Paltto	24.11.1852	1/16	1852
5	Iivana	Samuel Saijets	4.12.1852	1/12	1852
6	Teno	Michel Aikio	4.12.1852	1/8	1852
7	Lusmaniemi	Uula Paadar	12.4.1856	1/8	1854
8	Menesjärvi	Juhani Morottaja	12.2.1856	1/16	1854
9	Vuopionsuu	Samuel Angeli	16.4.1866	¼	1862
10	Jurmu	Samuel Mattus	16.7.1869	1/16	1865
11	Sotkaniemi	Isak Morottaja	16.7.1869	1/8	1865
12	Mattila	Matti Ivalo l. Eira	19.1.1882	1/8	1877
13	Lemmensuu	Iisakki Mattus	20.9.1883	1/8	1882
14	Pyhäjärvi	Nils Kitti	6.8.1884	1/16	1877
15	Viljaniemi	Jouni Morottaja	15.7.1885	1/8	1884
16	Heikkilä	Heikki Sarre	15.11.1895	1/16	1894
17	Alatalo	Olli Ranttila	8.6.1896	1/12	1892
18	Uusitalo	Niila Magga	7.3.1902	1/16	ei
19	Uutela	Niila Kitti	13.3.1902	1/8	ei
20	Jurmukoski	Heikki Mattus	30.11.1906	1/12	ei
21	---	-	-	-	-
22	---	-	-	-	-
23	Jomppala	Juho Jomppanen	31.8.1908	1/16	ei
24	Lismajoki	Niila Länsman	30.11.1907	1/8	ei
25	Hannula	Hannu Kitti	31.12.1907	1/8	ei

Paatsjoen kylä

<i>N:o</i>	<i>Tila</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamispäätös</i>	<i>Manttaali</i>	<i>Käräjillä</i>
1	Naamajärvi	Matti Kuuva	6.8.1866	1/12	1861
2	Mustala	Yrjänä Musta	6.2.1867	1/12	1861
3	Nitsijärvi	Elias Paltto	4.2.1873	1/16	1871
4	Ojala	Hans Morottaja	3.2.1873	1/16	1871
5	Einar	Matti Valle	3.3.1876	1/12	1861
6	Nellim	Pekka Saijets	30.3.1876	1/8	1861
7	Järvensuu	Samuli Paadar l. Hoikkaniemi	12.3.1877	1/12	1861
8	Ulkuniemi	Antti Sarre	29.2.1884	1/16	1877
9	Tiainen	Samuli Valle	12.6.1884	1/16	1877
10	Sammakkoniemi	Heikki Valle	4.12.1884	1/8	1884
11	Vironiemi	Petteri Paadar	24.12.1886	1/8	?
12	Piilola	Pekka Morottaja	8.6.1896	1/16	1893
13	Kessijärvi	Pekka Saijets	18.10.1909	1/24	ei
14	Onnela	Yrjö Sarre	18.10.1909	1/24	ei

Näätämön kylä

Nro	Tilan nimi	Tilan perustaja	Perustamispäätös	Manttaali	Käräjillä
1	Uutela	Juhani Suorajärvi	5.12.1883	1/16	1877
2	Sevettijärvi	Matti Morottaja	29.5.1885	1/8	1884
3	Piriniemi	Kaarlo Erkki Jankkila	7.5.1885	1/8	1884
4	Aarniniemi	Aaprami Aikio	24.12.1886	1/16	1881
5	Karsikkoniemi	Antti Sarre	24.12.1886	1/16	1881
6	Varpuniemi	Jouni Panne	14.9.1895	1/12	1891
7	Ylitalo	Juho Karppinen	7.4.1896	1/8	1877
	Muorragadde	Majatalo			1885, 1892

Lähteet: Erityismaakirja 1855. OLKI Ha1:10b. OMA; Kemin ja Lapin kihlakuntien maakirja 1875. OLKI Ha1:13. OMA; Lapin kihlakunnan maakirja 1905. OLKI Ha1:19. OMA; Tilojen perustamiskatselmuksia on käsitelty seuraavilla käräjillä: **Kyrö nro 1:** Inarin käräjät 1.3.1758 ja 26.2.1776 § 4. Svea HA. SRA; **Kyrö eli Maunu nro 2:** Inarin ja Utsjoen käräjät 11.2.1833 § 1. Lapin TKA Cla:10. OMA; Inarin ja Utsjoen käräjät 4.2.1848 § 51. Lapin TKA CIVa:1. OMA; **Kyrö eli Törmänen nro 2a:** Inarin ja Utsjoen käräjät 11.2.1831 § 9-10. Lapin TKA Cla:8. OMA; **Kiviniemi nro 3:** Inarin ja Utsjoen käräjät 11.2.1830 § 17. Lapin TKA Cla:7. OMA; Inarin ja Utsjoen käräjät 24.1.1843 § 3. Lapin TKA Cla:17. OMA; **Riestola nro 4:** Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 13.1.1844 § 113. Lapin TKA Cla:18. OMA; **Salmela nro 5:** Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 13.1.1844 § 112. Lapin TKA Cla:18. OMA; **Viekonelo nro 6:** Inarin ja Utsjoen käräjät 18.2.1837 § 9. Lapin TKA Cla:12. OMA; Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 13.1.1844 § 114. Lapin TKA Cla:18. OMA; **Mutenia nro 7:** Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 13.1.1844 § 111. Lapin TKA Cla:18. OMA; **Heikkilä nro 8:** Inarin ja Utsjoen käräjät 11.2.1831 § 11. Lapin TKA Cla:8. OMA; Inarin ja Utsjoen käräjät 24.2.1847 § 9. Lapin TKA CIVa:1. OMA; **Karisaari nro 9:** Inarin ja Utsjoen käräjät 31.1.1845 § 59. Lapin TKA CIVa:1. OMA; **Mannermaa nro 10:** Inarin ja Utsjoen käräjät 11.2.1830 § 20. Lapin TKA Cla:7. OMA; Inarin ja Utsjoen käräjät 1.3.1847 § 68. Lapin TKA CIVa:1. OMA; **Veskonieniemi nro 11:** Inarin ja Utsjoen käräjät 11.2.1830 § 19. Lapin TKA Cla:7. OMA; Inarin ja Utsjoen käräjät 1.3.1847 § 67. Lapin TKA CIVa:1. OMA; **Junttila nro 12:** Inarin ja Utsjoen käräjät 31.1.1845 § 60. Lapin TKA CIVa:1. OMA; **Huhtamalla nro 13:** Inarin ja Utsjoen käräjät 11.2.1831 § 21. Lapin TKA Cla:8. OMA; Inarin ja Utsjoen käräjät 31.1.1845 § 61. Lapin TKA CIV:1. OMA; **Mikkola nro 14:** Inarin ja Utsjoen käräjät 2.2.1848 § 16. Lapin TKA CIVa:1. OMA; Inarin käräjät 5.3.1851 § 8. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Akujärvi nro 15:** Inarin ja Utsjoen käräjät 12.2.1830 § 27. Lapin TKA Cla:7. OMA; Inarin ja Utsjoen käräjät 2.2.1848 § 15. Lapin TKA CIVa:1. OMA; **Marttila nro 16:** Inarin ja Utsjoen käräjät 12.2.1830 § 26. Lapin TKA Cla:7. OMA; Inarin ja Utsjoen käräjät 2.2.1848 § 14. Lapin TKA CIVa:1. OMA; **Puolakka nro 17:** Inarin käräjät 15.2.1855 § 3. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Mattila nro 18:** Inarin käräjät 15.2.1855 § 6. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Välitalo nro 19:** Inarin käräjät 21.4.1877 § 29. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Palokangas nro 20:** Inarin käräjät 21.4.1877 § 28. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Ojala nro 21:** Inarin käräjät 21.4.1877 § 33. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Nangujärvi nro 22:** Inarin käräjät 16.2.1883 § 27. Lapin TKA CIVa:6. OMA; **Tolonen nro 23:** Inarin käräjät 21.4.1877 § 36. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Hietajärvi nro 24:** Inarin käräjät 6.2.1884 § 6. Lapin TKA Cla:40; **Manninen nro 25:** Inarin käräjät 21.4.1877 § 25. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Yliriesto nro 26:** Inarin käräjät 15.3.1893 § 5. Lapin TKA Cla:45. OMA; **Ollila nro 27:** Inarin käräjät 15.3.1893 § 3. Lapin TKA Cla:45. OMA; **Rauhala nro 28:** Inarin käräjät 15.3.1893 § 4. Lapin TKA Cla:45. OMA; **Niemelä nro 29:** Inarin käräjät 15.3.1893 § 6. Lapin TKA Cla:45. OMA; **Moikka nro 30:** ?; **Vaarala nro 31:** Inarin käräjät 19.3.1891 § 40. Lapin TKA Cla:43. OMA; **Välitalo nro 32:** Inarin käräjät 15.3.1893 § 10. Lapin TKA Cla:45. OMA; **Hakala nro 33:** Inarin käräjät 15.3.1893 § 9. Lapin TKA Cla:45. OMA; **Mattila nro 34:** Inarin käräjät 15.3.1893 § 8. Lapin TKA Cla:45. OMA; **Kukkanen nro 35:** Inarin käräjät 15.3.1893 § 7. Lapin TKA Cla:45. OMA; **Muddusniemi nro 1:** Inarin käräjät 30.1.1760 § 7. Svea HA. FR 679. SRA; Inarin käräjät 26.2.1776 § 5. Svea HA. FR 691. SRA; **Pohjoisin nro 2:** Inarin käräjät 5.3.1851 § 11. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Thule nro 3:** Inarin ja Utsjoen käräjät 10.2.1824 § 22. Lapin TKA Cla:4. OMA; Inarin ja Utsjoen käräjät 10.2.1831 § 2. Lapin TKA Cla:8. OMA; Inarin käräjät 5.3.1851 § 7. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Simula nro 4:** Inarin ja Utsjoen käräjät 2.2.1848 § 17. Lapin TKA CIVa:1. OMA; Inarin käräjät 5.3.1851 § 9. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Järvelä nro 5:** Inarin käräjät 18.2.1856 § 6. Lapin TKA CIVa:3. OMA; **Törmänen nro 6:** Inarin käräjät 15.2.1855 § 8. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Aktschujärvi nro 7:** Inarin käräjät 15.2.1855 § 4. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Iijärvi nro 8:** Inarin käräjät 18.2.1856 § 7. Lapin TKA CIVa:3. OMA; **Partakko nro 9:** Inarin käräjät 15.2.1855 § 2. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Joensuu nro 10:** Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 7. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Aaltola nro 11:** Inarin käräjät 15.2.1855 § 7. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Palttoniemi nro 12:** Inarin käräjät 15.2.1855 § 5. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Vuopioniemi nro 13:** Inarin käräjät 29.2.1864 § 17. Lapin TKA CIA:28. OMA; **Onnela nro 14:** Inarin ja Utsjoen käräjät 25.2.1841 § 38. Lapin TKA Cla:15. OMA; Inarin käräjät 5.3.1851 § 6. Lapin TKA CIVa:2. OMA; Inarin

käräjät 16.2.1857 § 6. Lapin TKA CIVa:3. OMA; jne. **Toivoniemi nro 15**: Inarin käräjät 28.2.1868 § 11. Lapin TKA CIVa:4. OMA; **Sarviniemi nro 16**: Inarin käräjät 22.3.1871 § 28. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Niiliniemi nro 17**: Inarin käräjät 22.3.1871 § 26. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Hietaniemi nro 18**: Inarin käräjät 22.3.1871 § 25. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Hietämäki nro 19**: Inarin käräjät 22.3.1871 § 24. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Varanginiemi nro 20**: Inarin käräjät 22.3.1871 § 23. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Kaapinmatti nro 21**: Inarin käräjät 22.3.1871 § 22. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Tuurukoskeniemi nro 22**: Inarin käräjät 6.2.1884 § 3. Lapin TKA Cia:40. OMA; **Haapaniemi nro 23**: Inarin käräjät 6.2.1884 § 2. Lapin TKA Cia:40. OMA; **Hietaojansuu nro 24**: Inarin käräjät 7.2.1884 § 47. Lapin TKA Cia:40. OMA; **Oaddivei nro 25**: Inarin käräjät 16.2.1883 § 29. Lapin TKA CIVa:6. OMA; **Terstojoki nro 26**: Inarin käräjät 12.3.1885 § 34. Lapin TKA Cia:40. OMA; **Paloniemi nro 27**: Inarin käräjät 6.2.1884 § 7. Lapin TKA Cia:40. OMA; **Palomaa nro 28**: Inarin käräjät 19.3.1891 § 41. Lapin TKA Cia:43. OMA; **Keinoniemi nro 29**: Inarin käräjät 19.3.1891 § 39. Lapin TKA Cia:43. OMA; **Lahdenperä nro 30**: Inarin käräjät 17.3.1892 § 13. Lapin TKA Cia:44. OMA; **Pahtala nro 31**: Perustamiskatselmus 12.9.1893. Utsjoen HaA EIIlb:1. OMA; **Haapala nro 32**: Perustamiskatselmus 17.–20.7.1901. Utsjoen HaA EIIlb:1. OMA; **Kauppila nro 33**: Perustamiskatselmus 25.–27.7.1901. Utsjoen HaA EIIlb:1. OMA; **Niemelä nro 34**: Perustamiskatselmus 15.–17.8.1901. Utsjoen HaA EIIlb:1. OMA; **Anttila nro 35**: Perustamiskatselmus 2.–6.10.1905. Utsjoen HaA EIIlb:1. OMA; **Nuottamajärvi nro 1**: Inarin käräjät 18.2.1856 § 2. Lapin TKA CIVa:3. OMA; **Nirrola nro 2**: Inarin käräjät 18.2.1856 § 5. Lapin TKA CIVa:3. OMA; **Niiliniemi nro 3**: Inarin käräjät 18.2.1856 § 4. Lapin TKA CIVa:3. OMA; **Hoikkaniemi nro 4**: Inarin käräjät 18.2.1856 § 3. Lapin TKA CIVa:3. OMA; **Ronkajärvi nro 5**: ?; **Kankiniemi nro 6**: Perustamiskatselmus 22.8.1889. Utsjoen HaA EIIlb:1. OMA; **Vasko nro 1**: Inarin ja Utsjoen käräjät 2.2.1848 § 13. Lapin TKA CIVa:1. OMA; Inarin käräjät 5.3.1851 § 10. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Riutula nro 2**: Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 11. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Tirro nro 3**: Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 10. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Ritamaa nro 4**: Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 13. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Iivana nro 5**: Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 12. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Teno nro 6**: Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 14. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Lusmaniemi nro 7**: Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 8. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Menesjärvi nro 8**: Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 6. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Vuopionsuu nro 9**: Inarin käräjät 28.2.1862 § 12. Lapin TKA Cia:26. OMA; **Jurmu nro 10**: Inarin käräjät 27.2.1865 § 19. Lapin TKA Cia:29. OMA; **Sotkaniemi nro 11**: Inarin käräjät 27.2.1865 § 18. Lapin TKA Cia:29. OMA; **Mattila nro 12**: Inarin käräjät 21.4.1877 § 35. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Lemmensuu nro 13**: Perustamiskatselmus 9.11.1882. Utsjoen HaA EIIlb:1. OMA; **Pyhäjärvi nro 14**: Inarin käräjät 21.4.1877 § 30. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Viljaniemi nro 15**: Inarin käräjät 6.2.1884 § 4. Lapin TKA Cia:40. OMA; **Heikkilä nro 16**: Inarin käräjät 8.3.1894 § 30. Lapin TKA Cia:46. OMA; **Alatalo nro 17**: Inarin käräjät 17.3.1892 § 12. Lapin TKA Cia:44. OMA; **Uusitalo nro 18**: Perustamiskatselmus 11.–12.9.1901. AD II U/2 1906. OLKI Eb:573. OMA; **Uutela nro 19**: Perustamiskatselmus 23.–24.9.1901. Utsjoen HaA EIIlb:1. OMA; **Jurmukoski nro 20**: Perustamiskatselmus 24.–29.9.1906. Utsjoen HaA EIIlb:1. OMA; **Jomppala nro 23**: Perustamiskatselmus 1.–5.10.1907. Utsjoen HaA EIIlb:1. OMA; **Lismajoki nro 24**: Perustamiskatselmus 12., 14.–17.10.1907. AD I 4/700 1904. OLKI Ea4:339. OMA; **Hannula nro 25**: Perustamiskatselmus 10., 11., 14.–17.10.1907. AD I H/11 1900. OLKI Eb:570; **Naamajärvi nro 1**: Inarin käräjät 26.2.1861 § 35. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Mustala nro 2**: Inarin käräjät 26.2.1861 § 37. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Nitsijärvi nro 3**: Inarin käräjät 22.3.1871 § 31. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Ojala nro 4**: Inarin käräjät 22.3.1871 § 29. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Einar nro 5**: Inarin käräjät 26.2.1861 § 36. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Nellim nro 6**: Inarin käräjät 26.2.1861 § 32. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Järvensuu nro 7**: Inarin käräjät 26.2.1861 § 34. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Ulkuniemi nro 8**: Inarin käräjät 21.4.1877 § 31. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Tiainen nro 9**: Inarin käräjät 21.4.1877 § 41. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Sammakkoniemi nro 10**: Inarin käräjät 6.2.1884 § 1. Lapin TKA Cia:40. OMA; **Vironiemi nro 11**: Perustamiskatselmus 6.11.1885. Utsjoen HaA EIIlb:1. OMA; **Piilola nro 12**: Inarin käräjät 18.3.1893 § 53. Lapin TKA Cia:45. OMA; **Kessijärvi nro 13**: Perustamiskatselmus 13.–16.9.1909. AD I 5/700 1907. OLKI Ea4:355. OMA; **Onnela nro 14**: Perustamiskatselmus 18., 20.–23.9.1909. AD I 8/700 1906. OLKI Ea4:350. OMA; **Uutela nro 1**: Inarin käräjät 21.4.1877 § 37. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Sevettijärvi nro 2**: Inarin käräjät 6.2.1884 § 5. Lapin TKA Cia:40. OMA; **Piriniemi nro 3**: Inarin käräjät 6.2.1884 § 8. Lapin TKA Cia:40. OMA; **Aarniniemi nro 4**: Inarin käräjät 18.2.1881 § 34. Lapin TKA CIVa:6. OMA; **Karsikkoniemi nro 5**: Inarin käräjät 18.2.1881 § 33. Lapin TKA CIVa:6. OMA; **Varpuniemi nro 6**: Inarin käräjät 19.3.1891 § 38. Lapin TKA Cia:43. OMA; **Ylitalo nro 7**: Inarin käräjät 21.4.1877 § 38. Lapin TKA CIVa:5. OMA; **Suolisjärven majatalo (Muorragadde)**: Inarin käräjät 12.3.1885 § 33. Lapin TKA Cia:40. OMA; Inarin käräjät 19.3.1892 § 38. Lapin TKA Cia:44. OMA.

Liite 2

Utsjoen pitäjään perustetut kantatilat kylittäin vuoteen 1925 mennessä

Kirkonkylä

<i>Nro</i>	<i>Tilan nimi</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamispäätös</i>	<i>Manttaali</i>	<i>Käräjillä</i>
1	Jomppala	Johan Fredrik Högman	9.5.1838	1/8	1832, 1833
2	Ollila l. Keskitalo	Olof Mattsinpoika Aikio	11.11.1843	1/12	1843
3	Lukkari	Josef Klockare	11.11.1843	1/12	1843
4	Laitila	Matts Anundinpoika Laiti	31.12.1862	1/12	1861
5	Äimijokka	Pehr Klemetinpoika Helander	31.12.1862	1/12	1861
6	Karnjarga	Hans Hansinpoika Laiti	31.12.1862	1/12	1858, 1861
7	Zvadniljauri	David Laiti	31.12.1862	1/12	1861
8	Oudragartin	Jon Johaninpoika Helander	31.12.1862	1/16	1861
9	Njarga	Josef Joninpoika	31.12.1862	1/12	1861
10	Buorispaikke	Jon ja Anders Helander	31.12.1862	1/16	1861
11	Gaskadallu	Hans, Olof ja Josef Guttorm	3.3.1864	1/12	1861
12	Onnela	Nimismiehen puustelli	23.8.1869	1/8	1866
13	Välimaa	Anders Warsi	1.8.1872	1/8	1871
14	Niemelä	Josef Lukkari	31.12.1863	1/12	1855
15	Pappila	Pappiskunnan virkatalo	15.3.1860		
16	Leppälä	Olof Aikio	3.12.1884	1/12	1884
17	Rauduskaidi l. Mäkitalo	Ola Länsman	14.9.1895	1/12	1893
18	Galgujoki	Taavetti Lukkari	20.9.1895	1/12	1894
19	Mieraslompolo	Samuel Aikio	7.4.1896	1/12	1894
20	Kultala	Aslak Helander	20.10.1903	1/25	ei

Nuorgamin kylä

<i>N:o</i>	<i>Tila</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamispäätös</i>	<i>Manttaali</i>	<i>Käräjillä</i>
1	Porvari	Johan Wilhelm Holmberg	19.5.1853	1/8	1851
2	Rajala	Klemet Klemetinpoika	18.7.1868	1/8	1868
3	Joensuu	Henrik Aikio	26.11.1877	1/12	1860
4	Jegelvei	Aslak Olofinpoika Guttorm	28.8.1877	1/16	1867
5	Niemelä	Jon Aikio	16.11.1885	1/12	1885
6	Holmberg	Niiles Holmberg	16.11.1885	1/12	1885
7	Kivelä	Ola Ingaspoika Lukkari	20.10.1888	1/12	1886?
8	Vappula	Henrik Lohvansuu	4.9.1895	1/8	1890
9	Jalve	Jouni Guttorm	4.9.1895	1/8	1891

Outakosken kylä

<i>N:o</i>	<i>Tila</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamispäätös</i>	<i>Manttaali</i>	<i>Käräjillä</i>
1	Nillukka	Nils Klemetinpoika Nillukka	26.4.1847	1/8	1845
2	Aittojoki	Olof Guttorm	13.12.1847	1/8	1845
3	Reisti	Samuel Laiti	21.12.1858	1/8	1855
4	Buoriskjeddi	Einar Guttorm	31.12.1862	1/16	1861
5	Ylitalo	Michel Paltto	27.8.1858	1/16	1855
6	Niittyvuoppi	Olof Nilsinpoika	31.12.1862	1/12	1855, 1861
7	Badjedallu	Anders West	31.12.1862	1/24	1861
8	Mattila	Matts Mattsinpoika Paltto	31.12.1862	1/12	1861
9	Kaava	Anders Klemetinpoika Helander	31.12.1862	1/12	1861
10	Ailigaskaava	Aslak Joninpoika	31.12.1862	1/16	1861
11	Pokka	Hans Larsinpoika Pokka	31.12.1862	1/12	1861
12	Suogisjalvi	Abram Guttorm	31.12.1862	1/12	1861
13	Gaskadallu	Samuel Rasmus	31.12.1862	1/16	1861
14	Buorisgirkku	Anders Katekeetta	31.12.1862	1/16	1861
15	Paadus	Pehr Mattsinpoika	31.12.1862	1/16	1861
16	Akkujokka	Hans Paltto	31.12.1862	1/16	1861
17	Waljasjokka	Olof Joninpoika Guttorm	31.12.1862	1/16	1861
18	Njarga	Matts Eliaanpoika Paltto	31.12.1862	1/12	1861
19	Zvadniljok	Pehr ja Anders Helander	31.12.1862	1/12	1861
20	Savu	Tobias Lukkari	31.12.1862	1/16	1861
21	Raudna	Erik Lukkari	31.12.1862	1/12	1861
22	Gaskadallu	Aslak Laiti	31.12.1862	1/12	1861
23	Vuollidallu	Anders ja Olof Rasmus	31.12.1862	1/16	1861
24	Gaskadallu	Pehr Porsanger	31.12.1862	1/12	1861
25	Inarijoensuu	Olof Niittyvuopio	23.9.1875	1/16	1875?
26	Rassi	Ella Laiti	20.12.1887	1/8	
27	Niilekselä	Antti Rasmus	13.9.1895	1/8	1891
28	Aslakkala	Aslak Laiti	7.4.1896	1/12	
29	Ailigasnjarga	Lassi Pokka	7.4.1896	1/12	1894
30	Guodnil	Kansakoulutalo	1.6.1897	1/8	1890
31	Fierramjoki	Ola Paltto	11.1.1902	1/12	ei

Lähteet: Erityismaakirja 1855. OLKI Ha1:10b. OMA; Kemin ja Lapin kihlakuntien maakirja 1875. OLKI Ha1:13. OMA; Lapin kihlakunnan maakirja 1905. OLKI Ha1:19. OMA; Tilojen perustamiskatselmuksia on käsitelty seuraavilla käräjillä: **Jomppala nro 1:** Sodankylän, Inarin ja Utsjoen käräjät 8.2.1832 § 13. Lapin TKA Cia:9. OMA; Inarin ja Utsjoen käräjät 11.1.1833 § 2. Lapin TKA Cia:10. OMA; **Ollila nro 2:** Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 36. Lapin TKA Cia:17. OMA; **Lukkari nro 3:** Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 37. Lapin TKA Cia:17. OMA; **Laitila nro 4:** Utsjoen käräjät 28.2.1861 § 3. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Äimijokka nro 5:** Utsjoen käräjät 28.2.1861 § 7. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Karnjarga nro 6:** Utsjoen käräjät 19.2.1858 § 2. Lapin TKA CIVa:3. OMA; Utsjoen käräjät 28.2.1861 § 6. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Zvadniljauri nro 7:** Utsjoen käräjät 28.2.1861 § 9. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Oudragartin nro 8:** Utsjoen käräjät 6.3.1861 § 42. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Njarga nro 9:** Utsjoen käräjät 28.2.1861 § 2. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Buorispaikke nro 10:** Utsjoen käräjät 28.2.1861 § 8. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Gaskadallu nro 11:** Utsjoen käräjät 28.2.1861 § 1. Lapin TKA Cia:25. OMA; **Onnela nro 12:** Utsjoen käräjät 14.2.1866 § 6. Lapin TKA Cia:30. OMA; **Välimaa nro 13:** Utsjoen käräjät 17.3.1871 § 16. Lapin TKA CVa:1. OMA; **Niemelä nro 14:** Utsjoen käräjät 19.2.1855 § 5. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Pappila nro 15:** ?; **Leppälä nro 16:** Utsjoen käräjät 11.2.1884 § 5. Lapin TKA Cia:40. OMA; **Rauduskaidi nro 17:** Utsjoen käräjät 21.3.1893 § 3. Lapin TKA Cia:45. OMA; **Galgujoki nro 18:** ?; **Mieraslompola nro 19:** Perustamiskatselmus 19.9.1893. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA; **Kultala nro 20:** Perustamiskatselmus 13.–18.8.1903. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA; **Porvari nro 1:** Inarin ja

Utsjoen käräjät 5.3.1851 § 13. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Rajala nro 2**: Utsjoen käräjät 12.2.1868 § 1. Lapin TKA CIVa:1. OMA; **Joensuu nro 3**: Utsjoen käräjät 24.2.1860 § 7. Lapin TKA CIVa:3. OMA; **Jegelwei nro 4**: ?; **Niemelä nro 5**: Utsjoen käräjät 16.3.1885 § 1. Lapin TKA Cla:40. OMA; **Holmberg nro 6**: Utsjoen käräjät 16.3.1885 § 2. Lapin TKA Cla:40. OMA; **Kivelä nro 7**: Perustamiskatselmus 24.–25.7.1885. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA; **Vappula nro 8**: Utsjoen käräjät 18.3.1890 § 9. Lapin TKA Cla:42. OMA; **Jalve nro 9**: Utsjoen käräjät 24.2.1891 § 13. Lapin TKA Cla:43. OMA; **Nillukka nro 1**: Inarin ja Utsjoen käräjät 31.1.1845 § 58. Lapin TKA CIVa:1. OMA; **Aittojoki nro 2**: Inarin ja Utsjoen käräjät 31.1.1845 § 59. Lapin TKA CIVa:1. OMA; **Reisti nro 3**: Utsjoen käräjät 19.2.1855 § 6. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Buorisgieddi nro 4**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 51. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Ylitalo nro 5**: Utsjoen käräjät 19.2.1855 § 4. Lapin TKA CIVa:2. OMA; **Niittyvuopio nro 6**: Utsjoen käräjät 19.2.1855 § 9. (Kirppula) Lapin TKA CIVa:2. OMA; Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 62. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Badjedallu nro 7**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 61. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Mattila nro 8**: Utsjoen käräjät 6.3.1861 § 50. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Kaava nro 9**: Utsjoen käräjät 6.3.1861 § 49. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Ailigaskaava nro 10**: Utsjoen käräjät 6.3.1861 § 48. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Pokka nro 11**: Utsjoen käräjät 6.3.1861 § 46. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Suogisjalvi nro 12**: Utsjoen käräjät 6.3.1861 § 43. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Gaskadallu nro 13**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 65. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Buorisgirkku nro 14**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 52. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Paadus nro 15**: Utsjoen käräjät 6.3.1861 § 45. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Akkujohka nro 16**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 58. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Waljasjohka nro 17**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 53. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Njarga nro 18**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 56. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Zvadniljok nro 9**: Utsjoen käräjät 6.3.1861 § 44. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Savu nro 20**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 54. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Raudna nro 21**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 64. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Gaskadallu nro 22**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 60. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Vuollidallu nro 23**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 59. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Gaskadallu nro 24**: Utsjoen käräjät 7.3.1861 § 57. Lapin TKA Cla:25. OMA; **Inarijoensuu nro 25**: ?; **Rassi nro 26**: Perustamiskatselmus 15.–16.7.1885. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA; **Niilekselä nro 27**: Utsjoen käräjät 24.2.1891 § 14. Lapin TKA Cla:43. OMA; **Aslakkala nro 28**: Perustamiskatselmus 25.–26.7.1887. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA; **Ailigasnjarga nro 29**: Perustamiskatselmus 21.7.1893. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA; **Guodnil nro 30**: Utsjoen käräjät 18.3.1890 § 10. Lapin TKA Cla:42. OMA; **Fierramjoki nro 31**: Perustamiskatselmus 27.–28.9.1901. Utsjoen HaA EIIb:1. OMA.

Liite 3

Utsjoelle ja Inariin perustetut kalastustilat vuosina 1841–1855

Utsjoki

Jägelväj
Koadniljok
Parsi
Nuvus (1/2)
Sauwo
Njorham
Rajaniemi
Varsie
Ala-Gegelvei
Ylä-Gegelvei
Qvadniljok
Parsi (1/2)
Parsi (2/2)
Paadus
Wetsinjarga
Nialvi
Nuvus (2/2)
Pulmakjäur
Waljasjok
Outagoikka

Inari

Leutolahti
Hylkivaara
Mjegstemjoki, Lohetvaara, Anttipietarinvaara
Lohevaara
Keskimaa
Hoikka
Sisävuono
Stuuruharju

Lähteet: Kalastuspaikat ja -tilat Utsjoen ja Inarin käräjillä: **Utsjoki: Jägelväj:** Inarin ja Utsjoen käräjät 25.2.1841 § 39. Lapin TKA C1a:15. OMA; **Koadniljok:** Inarin ja Utsjoen käräjät 25.2.1841 § 40. Lapin TKA C1a:15. OMA; **Parsi:** Inarin ja Utsjoen käräjät 25.2.1841 § 41. Lapin TKA C1a:15. OMA; **Nuvus (1/2):** Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 31. Lapin TKA C1a:17. OMA; **Sauwo:** Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 32. Lapin TKA C1a:17. OMA; **Njorham:** Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 33. Lapin TKA C1a:17. OMA; **Rajaniemi:** Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843. Lapin TKA C1a:17. OMA; **Varsie:** Inarin ja Utsjoen käräjät 26.1.1843 § 35. Lapin TKA C1a:17. OMA; **Nedra Gegelvei:** Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 9. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Öfre Gegelvei:** Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 190. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Qvadniljok:** Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 11. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Parsi (1/2):** Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Parsi (2/2):** Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 241. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Paadus:** Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 14. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Wetsinjarga:** Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 16. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Nialvi:** Inarin ja Utsjoen käräjät 8.3.1854 § 17. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Nuvus (2/2):** Utsjoen käräjät 19.2.1855 § 2. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Pulmakjäur:** Utsjoen käräjät 19.2.1855 § 3. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Waljasjok:** Utsjoen käräjät 19.2.1855 § 7. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Outagoikka:** Utsjoen käräjät 19.2.1855 § 8. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Inari: Leutolahti:** Inarin ja Utsjoen käräjät 2.3.1849 § 7. Lapin TKA C1Va:1. OMA; **Hylkivaara:** Inarin ja Utsjoen käräjät 2.3.1849 § 8. Lapin TKA C1Va:1. OMA; Yhteiskatselmus: **Mjegstemjoki, Lohetvaara, Anttipietarinvaara:** Inarin ja Utsjoen käräjät 2.3.1849 § 9. Lapin TKA C1Va:1. OMA; **Lohevaara:** Inarin ja Utsjoen käräjät 2.3.1849 § 10. Lapin TKA C1Va:1. OMA; **Keskimaa:** Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 15. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Hoikka:** Inarin ja Utsjoen käräjät 26.2.1852 § 16. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Sisävuono:** Inarin ja Utsjoen käräjät 27.2.1852 § 34. Lapin TKA C1Va:2. OMA; **Stuuruharju:** Inarin käräjät 15.2.1855 § 1. Lapin TKA C1Va:2. OMA.

Liite 4

Kruununmetsätorpat ja -torpparit Inarissa vuosina 1892–1925

Muddusjärven kylä

<i>Torpan nimi</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamisaika</i>	<i>Vuokrasopimus</i>
Mikkola	Posteljooni, mäkitupalainen Mikko Tepsell	11.6.1892	17.5.1899
Hannula	Hannu Paltto	15.11.1893	19.5.1899
Palokotkanjärvi	Pekka Aikio	15.11.1893	24.5.1899
Ruohojärvi l. Roggejäyri*	Huonemies Iisakki Aikio	15.11.1893	19.5.1899
Tuurunieniemi	Porosaamelainen Jouni Niilanpoika Nuorgam	15.11.1893	21.5.1906
Rajala	Katekeetta Matti Lehtola	29.12.1893	7.5.1900
Kauhalahhti*	Oskari Kuuva	28.5.1894	9.5.1902
Kiellajoki°	Porosaamelainen Antti Pieranpoika Länsman	24.5.1895	19.7.1898
Jaakopinkaltio	Porosaamelainen Jouni Helander	14.2.1896	24.1.1906
Miettelysnjarga*	Mäkitupalaisen leski Ella Angeli	22.6.1896	26.3.1904
Joensuunsuu	Maakauppias Frans Kangasniemi	23.10.1896	19.7.1897
Tapio	Mäkitupalainen Heikki Tapio	30.9.1897	10.5.1899
Karisaari	Talollisen poika Mikko Karisaari	25.11.1897	12.5.1899
Kitinlompolo	Porosaamelainen Niilo Kitti	26.1.1898	22.11.1904
Kaamanen	Maakauppias Frans Kangasniemi	14.10.1898	9.5.1902
Koskelojoki	Petter Kyrö l. Veskonieniemi	29.4.1899	22.12.1905
Suopanki	Poliisikonstaapeli Pekka Suopanki	27.12.1899	12.5.1902
Vuopionniemi	Itsellismies Herman Granroth	10.8.1900	29.11.1908
Ailiniemi	Itsellismies Iisakki Mattus	10.8.1900	31.12.1908
Ekorri	Jaakko Ekorre	7.10.1901	26.12.1904
Onnela l. Koskela	Itsellismies Herman Yrjönpoika Kangasniemi	21.1.1902	7.4.1908
Tupasaari*	Sammeli Aikio	30.7.1902	15.12.1908
Mikkonen	Iisakki Mikkonen	16.12.1902	27.12.1904
Multarinne	Antti Multarinne	16.11.1903	1.6.1908
Puolaniemi l. Čudenjarga	Risto Ahola		17.7.1908
Nikula	Kustu Nikula	5.1.1904	
Ulmala	Ville Ulmanen	1.9.1905	20.11.1923

yhteensä 27 kpl

* metsähallituksen lakkauttamia kruununmetsätorppia: Roggejäyri 1911, Kauhalahhti 1926, Miettelysnjarga 1916, Tupasaari 1916

° uudistaloksi muutettu kruununmetsätorppa: Kiellajoki → Anttila 1906

Ivalon kylä

<i>Torpan nimi</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamisaika</i>	<i>Vuokrasopimus</i>
Kankimaanniemi	Kalastajasaamelainen Matti Antinpoika Aikio	20.11.1895	15.7.1897
Ojala	Huonemies Matti Valle	1896	16.6.1903
Konesniemi	Eerikki Määttä	5.5.1899	3.1.1900
Ukkola*	Juhan Antti Morottaja	30.7.1902	27.12.1904
Salmenniemi	Aaprami Aikio	30.7.1902	27.12.1904

<i>Torpan nimi</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamisaika</i>	<i>Vuokrasopimus</i>
Nanguniemi	Samuel Saijets	14.9.1907	

yhteensä 6 kpl

* metsähallituksen lakkauttamia kruununmetsätorppia: Ukkola

Kyrön kylä

<i>Torpan nimi</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamisaika</i>	<i>Vuokrasopimus</i>
Kantola	Kalastajasaamelainen Abraham Samulinp Aikio	23.8.1893	19.5.1899
Määttä	Mäkitupalainen Erkki Määttä	15.11.1893	19.5.1899
Savioja	Mäkitupalainen Kustaa Tanhua	15.11.1893	4.1.1909
Saviniemi	Mäkitupalainen Aatami Karppinen	27.1.1894	19.5.1899
Tomperi	Huonemies Kustaa Tomperi	12.9.1894	23.5.1899
Salmela	Juhani Katajamaa	16.2.1897	16.5.1898
Törmäsvaara	Petteri Törmänen	17.5.1897	27.12.1907
Toivola	Opettaja F.W. Lustberg	12.1.1901	11.8.1902
Peltola°	Niilo Peltonen	8.12.1903	15.5.1906

yhteensä 9 kpl

° uudistaloksi muutettu kruununmetsätorppa: Peltola → Peltola 1911

Paadarin kylä

<i>Torpan nimi</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamisvuosi</i>	<i>Vuokrasopimus</i>
Lismajoki°	Porosaamelainen Niilo Länsman	1893	17.5.1899
Appisjoensuu	Porosaamelainen Kaaperi Aikio	13.5.1893	9.10.1905
Hannula°	Porosaamelainen Hans Hansinpoika Kitt	1893	17.5.1899
Saarikoski	Ola Nuorgam	23.1.1894	12.6.1898
Mattila l. Pyhäjärvi	Kalastajasaamelainen, mäkitupalainen Matti Uulanpoika Sarre	24.1.1895	18.7.1898
Lohilahti*	Talollinen, Sotkaniemen isäntä Juho Lohilahti	25.4.1895	18.7.1898
Riitala l. Sotkajärvi	Kalastajasaamelainen Antti Morottaja	5.5.1895	1.5.1905
Meneskoskenniska	Matti Musta	28.9.1895	14.1.1905
Illestijoensuu	Huonemies Kustaa Sietiö	13.10.1896	16.5.1898
Siltaojansuu	Porosaamelaisen vaimo Briitta Kitt	27.4.1897	16.5.1898
Koskenniska	Porosaamelainen Niilo Länsman	22.12.1898	5.11.1900
Hopitosjoensuu	Porosaamelainen Niiles Kitt	27.1.1899	3.11.1900
Menesjoensuu	Torppari, poronhoitaja Juho Heikinpoika Päiviö	16.5.1900	26.3.1904
Gaup l. Kauppi	Porosaamelainen Mihkal Gaup	30.7.1902	15.1.1909
Törmänen	Juho Jomppanen		
Äivihjäyri	Hannu Kitt		
Lankojärvi	Matti Musta		
Vuomasjoensuu	Matti Saijets		
Njurguiluht	Nils Jomppanen		
Ruohokoski	Matti Mattus		
Hanhiniemi	Aslak Jomppanen		

yhteensä 21 kpl

* metsähallituksen lakkauttama kruununmetsätorppa: Lohilahti

° uudistilaksi muutettu kruununmetsätorppa: Lismajoki → Lismajoki 1907, Hannula → Hannula 1907

Paatsjoen kylä

<i>Torpan nimi</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamisvuosi</i>	<i>Vuokrasopimus</i>
Kyynelniemi	Jouni Akujärvi	7.5.1892	26.3.1904
Hiiriniemi	Matti Yrjönpoika Musta	14.9.1892	20.7.1905
Kaamasmuorra	Mäkitupalainen Heikki Valle	15.11.1893	19.5.1899
Mustala	Juhani Musta	15.11.1893	19.5.1899
Kumpusuvanto	Kalastaja Matti Äärelä	24.1.1894	21.9.1904
Kivijärvi	Kalastajasaamelainen Antti Sarre	12.9.1894	6.5.1899
Njaamijoenniska	Briitta Sarre	28.8.1895	26.12.1908
Piilola	Petteri Valle	18.10.1895	15.7.1897
Sammakkojoensuu	Kalastajasaamelainen Heikki Valle	18.10.1895	14.1.1905
Kutujärvi	Kalastajasaamelainen Iisakki Morottaja	29.10.1895	13.7.1897
Tulliniemi l. Sulkusjärvi	Kalastajasaamelainen Matti Matinpoika Sarre	29.10.1895	10.7.1897
Keino-ojansuu	Uula Sarre	26.2.1896	14.6.1898
Laksnjarga	Kalastajasaamelainen Petter Paadar	23.10.1896	12.6.1898
Tscharminjarga	Pekka Paadar	23.10.1896	12.6.1898
Nanguniemi	Kalastajasaamelaisen vaimo Inga Saijets	1896	18.7.1897
Kapperjoensuu	Kalastajasaamelainen Matti Valle	19.10.1897	8.5.1899
Hellin-Ihana l. Nellimjärvi	Talollisen vävy Heikki Valle	26.1.1898	8.5.1899
Pekkala l. Kessijärvi°	Pekka Pekanpoika Saijets	16.5.1900	27.12.1904
Virtaniemi	Petteri Olanpoika Paadar	4.12.1902	27.12.1904
Turlujärvi	Pekka Valle		
Pakschvuono	Juho Musta		

yhteensä 21 kpl

° uudistaloksi muutettu kruununmetsätorppa: Kessijärvi → Kessijärvi 1909

Näätämön kylä

<i>Torpan nimi</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamisaika</i>	<i>Vuokrasopimus</i>
Tschurnu	Porosaamelainen Aslak Antinpoika Panne	24.2.1892	14.5.1899
Jalo	Porosaamelainen Johan Daavidinp Högman	6.6.1893	30.5.1906
Pekkala	Pekka Paltto	7.10.1893	18.5.1899
Högman l. Supru	Porosaamelainen Jouni Högman	23.1.1894	18.5.1899
Ollila	Talollisen poika Ola Samuelinpoika Valle	22.12.1898	3.11.1900
Solmusjoenlompolo	Porosaamelaisen leski Raudna Panne o.s. Kitty	25.5.1899	23.11.1903
Aililompolo*	Porosaamelainen Jouni Panne	16.5.1900	11.8.1902
Koivuniemi	Hannu Morottaja	10.6.1903	30.4.1906
Pakanajoki	Metsänvartijatorppa		

yhteensä 9 kpl

* metsähallituksen lakkauttamia kruununmetsätorppia: Aililompolo 1916

Lähteet: Luettelo Suomen kruununmetsätorpista 1907. Liite IV. SVT XVII:11, liitesivut 200–207; Metsätorppien vuokrasopimukset, MhA Eh:3–4. KA; Inarin henkikirja 1910. Kittilän KhkA Bbl:2. OMA; Kruununmetsätorppien luettelo 1905–1923. Utsjoen HaA BIIIa:1. OMA; Katso myös Nahkiaisaja 1995, liite 4, liitetäulukko 3 ja Nahkiaisaja 2003, s. 224.

Liite 5

Kruununmetsätorpat ja -torpparit Utsjoella vuosina 1894–1925

Kirkonkylä

<i>Torpan nimi</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamisaika</i>	<i>Vuokrasopimus</i>
Jounagetsa*	Jouni Antinpoika Lukkari	12.9.1894	7.12.1897
Ojala	Ola I. Uula Laiti	21.9.1896	3.11.1900
Kurula*	Jouni Antinpoika Helander	30.9.1897	17.1.1906
Osma	Juhani Klemetinpoika Helander	14.10.1898	27.10.1908
Ylitalo	Juhani Pekanpoika Helander	7.10.1901	27.12.1904
Syrjälä	Aslak Aslakinpoika Guttorm	7.10.1901	27.12.1904
Jaakkola*	Jaakko Kemppainen	10.6.1903	27.12.1904
Lukkarinniemi*	Antti Laiti	28.5.1904	12.5.1906

yhteensä 8 kpl

* metsähallituksen lakkauttamia kruununmetsätorppia: Jounagetsa 1911, Kurula 1917, Jaakkola 1917, Lukkarinniemi 1914

Nuorgam

<i>Torpan nimi</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamisaika</i>	<i>Vuokrasopimus</i>
Kiviniemi I. Duodjesamnjarga	Niiles Nuorgam	18.5.1894	17.6.1895
Sarja	August Vähäsarja	16.1.1900	12.5.1906

yhteensä 2 kpl

Outakoski

<i>Torpan nimi</i>	<i>Perustaja</i>	<i>Perustamisaika</i>	<i>Vuokrasopimus</i>
Porvarinniemi*	Uula Matinp. Paltto	14.9.1893	5.11.1900
Kamiljoensuu	Uula Niittyvuopio	12.9.1894	12.6.1905
Nillukka*	Jooseppi Nillukka	12.9.1894	9.10.1905
Niiljoensuu*	Niiles Wuolabb	4.12.1894	19.7.1898
Nuovustaipale*	Antti Guttorm	28.8.1895	13.6.1898
Pihtiojansuu	Poliisi Aleksi Hagelin	3.10.1896	12.6.1898
Lukkaripaikka*	Jouni Guttorm	30.9.1897	12.5.1902
Ruovvuskaidi*	Sammeli Paltto	26.10.1897	12.5.1902
Piesjoensuu	Uula Hansinpoika Paltto	26.5.1898	3.3.1908
Kaamasmukka	Niiles Jomppanen	16.11.1903	5.5.1906
Akkujokkuolpa	Piera Pieranpoika Porsanger	30.3.1904	30.4.1906

yhteensä 11 kpl

* metsähallituksen lakkauttamia kruununmetsätorppia, Porvarinniemi 1912, Nillukka 1924, Niiljoensuu 1916, Nuovustaipale 1911, Lukkaripaikka 1912, Ruovvuskaidi 1912

Lähteet: Luettelo Suomen kruununmetsätorpista 1907. Liite IV. SVT XVII:11, liitesivut 200–207; Metsätorppien vuokrasopimukset, MhA Eh:3–4, 31. KA; Kruununmetsätorppien luettelo 1905–1923. Utsjoen HaA BIIIa:1. OMA.

Liite 6

Kruunun liikamaan väliaikaisen erottamisen yhteydessä Inarin tiloille erotetut lohkot ja alueet vuosina 1902–1906

Muddusjärven kylä

<i>Tilan nimi</i>	<i>Maanluonto</i>	<i>Talvi- tai kotilohko</i>	<i>Kesäpaikka- tai metsälohko</i>	<i>Niitty lohkot</i>	<i>Ala ha yhteensä</i>	<i>Lohkojen määrä</i>
Muddusniemi	1/8 perintö	554	196	-	750	2
Pohjoisin	1/8 perintö	708	-	42	750	2
Kaamasen lohkokunta:						
Thule	7/48 perintö	875	-	-	1250	1
Simula	1/16 perintö	375				
Iijärven lohkokunta:						
Järvelä	1/16 kruunun	146,30	603,70	-	750	2
Iijärvi	1/16 kruunun					2
Törmänen	1/12 kruunun	437,30	-	62,70	500	2
Aktschujärvi	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Partakko	1/16 kruunun	346	29	-	375	2
Joensuu	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Aaltola	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Väylän tilaryhmä:						
Palttoniemi	1/16 perintö	375	-	-	1125	1
Hietaniemi	1/16 kruunun	375				
Hietämäki	1/16 kruunun	375				
Vuopioniemi	1/6 kruunun	888	-	112	1000	2
Yksinäistalot:						
Onnela	1/8 kruunun	697	-	52,80	750	4
Toivoniemi	Tila oli isollajaolla erotettu					
Sarviniemi	1/12 perintö	227	273	-	500	2
Niiliniemi	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Varanginiemi	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Kaapinmatti	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Tuurukoskennie mi	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Haapaniemi	1/8 kruunun	677	-	73	750	2
Hietaojansuu	1/16 kruunun	96,60	-	278,40	375	2
Oaddivei	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Terstojoki	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Paloniemi	1/8 kruunun	306	-	444	750	2
Palomaa	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Keinoniemi	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Lahdenperä	1/16 kruunun	12,20	795,80	67	875	3
Kauppila	1/12 kruunun			-		3
Pahtala	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Haapala	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Niemelä	1/12 kruunun	500	-	-	500	1

Muddusniemen kesäpaikkalohko sijaitsi Keinolahden toisella puolella.

Pohjoisin niittypalsta sijaitsi Syysjärven itärannalla Palomaan talon lohkon kanssa rajatusten.

Thulen ja Simulan tiloilla oli yksi yhteinen lohko talojen ympärillä, johon kuuluivat myös talojen niityt Joukaisjärven rannalla.

Järvelän ja Iijärven tilojen taloille tuli yhteinen kotilohko kartanojen ympäriltä ja yhteinen metsälohko Röppänäselästä.

Törmäsen kotilohko oli rajatusten Aaltolan talon kanssa, kesäpaikkalohko sijaitsi Säytsjärven rannalla.

Aktschujärvellä oli yhteinen kesä- ja talvipaikan lohko.

Partakon kotilohkosta osa eli 41 ha oli yhteinen Niemelän talon lohkon kanssa.

Aaltolan kotilohko sijaitsi rajatusten Törmäsen talon kotilohkon kanssa.

Palttoniemen, Hietaniemen ja Hietämäen tiloilla oli yksi yhteinen palsta talojen ympärillä, samaan palstaan kuului myös Palttoniemen talon talvipaikka.

Vuopioniemen kotilohko sijaitsi talon ympärillä, niittylohko yhdistettiin Paloniemen talon kotilohkoon.

Kotilohkon lisäksi talolle kuului kolme niittypalsta: vanhan kirkon kenttä 30,8 ha, Pikkujärven niitty 15 ha ja Keinojängän niitty 7 ha, joka oli yhdistetty Keinoniemen talon lohkoon.

Sarviniemen tilalla oli eri kesä- ja talvipaikkalohkot.

Tuurukoskeniemelle erotettu lohko sijaitsi Kaamasjoen länsirannalla.

Haapaniemen kotilohko oli yhteinen Haapalan talon lohkon kanssa, niittylohko sijaitsi Soverttijoan varrella.

Hietaojansuun niittypalsta sijaitsi Hirvaskaltion järven laidassa.

Paloniemen kotipalsta, johon yhdistettiin Vuopioniemen talon niittylohko, sijaitsi talon ympärillä, niitty- ja metsäpalsta Niipijoen varrella.

Palomaalle erotettu lohko sijaitsi Syysjärven rannalla.

Keinoniemen lohkon, joka sijaitsi Vuontisjärven itärannalla, yhdistettiin Onnelan talon Keinojängän niitty.

Lahdenperän ja Kauppilan tiloilla oli yhteiset koti- ja metsälohkot, metsälohkoon tuli myös Lahdenperän talon haltijan Antti Morottajan anoma Saarikosken saari Juutuajoessa, Pesemäjängän niittypalsta kuului Lahdenperän talolle.

Pahtalalle erotettu lohko sijaitsi kartanon ympärillä ja siihen kuului myös talon lähellä oleva Seesaari.

Haapalan talon lohkon yhdistettiin Haapaniemen kotilohko.

Niemelän lohko on rajakkain Partakon talon kotilohkon kanssa.

Näätämön kylä

<i>Tilan nimi</i>	<i>Maanluonto</i>	<i>Talvi- tai kotilohko</i>	<i>Kesäpaikka- tai metsälohko</i>	<i>Niitty-lohkot</i>	<i>Ala ha yhteensä</i>	<i>Lohkojen määrä</i>
Räkkijärven tilaryhmä:						
Uutela	1/16 kruunun	375	-	-	1125	1
Ylitalo	1/8 kruunun	750				
Sevettijärven tilaryhmä:						
Sevettijärvi	1/8 kruunun	750	-	-	1250	1
Varpuniemi	1/12 kruunun	500				
Aarniniemi	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Karsikkoniemi	1/16 kruunun	375	-	-	375	1

Uutelan ja Ylitalon tiloilla oli yksi yhteinen lohko talojen ympärillä.

Sevettijärven ja Varpuniemen tiloilla oli yksi yhteinen lohko. Senaatin kamaritoimituskunta määräsi 22.5.1907, että Sevettijärven tila jouduttuaan autioksi tuli yhdistää kruununmaahan. Toimitusmaanmittari erotti Sevettijärven tilan osuuden 750 ha talojen yhteisestä 1250 ha suuruudesta lohkoista. Tämän seurauksena Varpuniemen 1/12 manttaalin tilalle jäi 500 ha suuruinen lohko talon ympärille.

Aarniniemen tilan lohko sijaitsi järven molemmin puolin.

Karsikkoniemen lohko sijaitsi talon ympärillä Nitschjärven länsirannalla.

Ivalon kylä

<i>Tilan nimi</i>	<i>Maanluonto</i>	<i>Talvi- tai kotilohko</i>	<i>Kesäpaikka lohko</i>	<i>Niittylohkot</i>	<i>Ala ha yhteensä</i>	<i>Lohkojen määrä</i>
Nuottamajärvi	1/16 perintö	96	279	-	375	2
Nirrola	1/16 kruunun	91,50	-	283,50	375	2
Niiliniemi	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Hoikkaniemi	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Ronkajärvi	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Kankiniemi	1/16 kruunun	40,25	334,75	-	375	2

Nuottamajärven kesäpaikkalohko sijaitsi Tscheulivaerre – nimisellä niemellä.
 Nirrolan niittypalsta sijaitsi Meneslahden ja Jänislahden välillä.
 Kankiniemen kesäpaikkalohko sijaitsi Vähämjarga – nimisellä niemellä.

Kyrön kylä

Tilan nimi	Maanluonto	Talvi- tai kotilohko	Metsälohko	Niittylohkot	Ala ha yhteensä	Lohkojen määrä
Kyrön lohkokunta:						
Kyrö	1/16 perintö 1/16 kruunun	750	-	-	6750	1
Maunu	1/16 perintö	375				
Junttila	1/6 perintö	1000				
Mikkola	1/8 perintö	750				
Välitalo	1/16 kruunun	375				
Palokangas	1/12 kruunun	500				
Manninen	1/8 kruunun	750				
Rauhala	1/8 kruunun	750				
Mattila	1/12 kruunun	500				
Kukkonen	1/12 kruunun	500				
Jaakkola	1/12 kruunun	500				
Törmäsen lohkokunta:						
Törmänen	1/16 perintö	375	-	-	5000	1
Riestola	1/12 kruunun	500				
Huhtamella	1/8 perintö	750				
Yliriesto	1/16 kruunun	375				
Niemelä	1/8 kruunun	750				
Moikka	1/8 kruunun	750				
Vaarala	1/8 kruunun	750				
Välitalo	1/8 kruunun	750				
Viekonelo	1/12 kruunun	500	-	-	500	1
Koppelon lohkokunta:						
Kiviniemi	1/8 perintö	750	-	-	3750	1
Salmela	1/12 kruunun	500				
Mutenia	1/8 kruunun	750				
Karisaari	1/12 perintö	500				
Puolakka	1/12 kruunun	500				
Ollila	1/8 kruunun	750				
Veskonien lohkokunta:						
Heikkilä	1/8 perintö	750	-	-	3375	1
Mannermaa	1/8 perintö	750				
Veskoniemi	1/6 perintö	1000				
Mattila	1/12 perintö	500				

Ojala	1/16 kruunun	375				
Akujärven tilaryhmä:						
Akujärvi	1/8 kruunun	750	-	-	1500	1
Marttila	1/8 perintö	750				
Nangujärvi	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Tolonen	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Hietajärvi	1/8 kruunun	750	-	-	750	1

Kyrön lohkokunnalla oli yksi yhteinen lohko, joka sijaitsi molemmin puolin Ivalojokea.

Törmäsen lohkokunnalla oli yksi yhteinen lohko, joka sijaitsi molemmin puolin Ivalojokea.

Koppelon lohkokunnalla oli yksi yhteinen palsta molemmin puolin Ivalojokea.

Veskonien lohkokunnalla oli yksi yhteinen palsta talojen ympärillä, joka käsitti myös Ivalojoen suussa olevat Kenttäsaaret.

Akujärven ja Marttilan tiloilla oli yksi yhteinen palsta talojen ympärillä.

Paatsjoen kylä

<i>Tilan nimi</i>	<i>Maanluonto</i>	<i>Talvi- tai kotilohko</i>	<i>Kesäpaikka- tai metsälohko</i>	<i>Niittylohkot</i>	<i>Ala ha yhteensä</i>	<i>Lohkojen määrä</i>
Naamajärvi	1/12 perintö	72,40	-	427,60	500	2
Mustola	1/12 kruunun	500	-	-	500	1
Nitsijärvi	1/16 perintö	315	60	-	357	2
Ojala	1/24 perintö	207	43	-	250	2
Einar	1/12 kruunun	500	-	-	500	1
Nellim	1/8 perintö	706,70	-	43,30	750	2
Järvensuu	1/12 perintö	500	-	-	500	1
Ulkuniemi	1/16 kruunun	211,50	163,50	-	375	2
Tiainen	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Sammakkoniemi	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Piilola	1/16 kruunun	375	-	-	375	1

Naamajärven ulkotilukset on lohkaistu yhteiseen tilusryhmään Järvensuun ja Sammakkonien talojen tilusten kanssa.

Mustolan kesä- ja talvipaikat sijaitsivat yhdessä lohossa ja olivat yhteiset Einarin talon lohkon kanssa.

Nitsijärven toinen lohko sijaitsi talvipaikan, toinen kesäpaikan ympärillä.

Ojalan palstoista toinen sijaitsi talvi-, toinen kesäpaikan ympärillä.

Einarin palsta oli yhteinen Mustolan talon tilusten kanssa.

Nellimin niittypalsta sijaitsi vastapäätä kotipalstaa lahden toisella puolella olevan vuopajan pohjassa.

Järvensuun lohko oli yhteinen Sammakkonien kaikkien tilusten sekä Naamajärven talon ulkotilusten kanssa.

Ulkuniemen lohkoista toinen sijaitsi kesä-, toinen talvipaikan ympärillä.

Tiaisen tilukset lohkaistiin yhteen palstaan talon kesä- ja talvipaikan ympärille.

Sammakkonien lohko oli yhteinen Järvensuun talon kaikkien tilusten sekä Naamajärven talon ulkotilusten kanssa.

Piilolan palsta sijaitsi talon ympärillä.

Paadarin kylä

<i>Tilan nimi</i>	<i>Maanluonto</i>	<i>Talvi- tai kotilohko</i>	<i>Kesäpaikka- tai metsälohko</i>	<i>Niittylohkot</i>	<i>Ala ha yhteensä</i>	<i>Lohkojen määrä</i>
Junnaksen tilaryhmä:						
Vasko	1/8 perintö	750	-	-	1500	1
Sotkaniemi	1/8 kruunun	750				
Yksinäistalot:						
Riutula	1/8 kruunun	725,40	-	24,60	750	2
Tirro	1/12 perintö	500	-	-	500	1
Ritamaa	1/16 perintö	289,25	85,75	-	375	2
Iivana	1/12 perintö	450,70	49,30	-	500	2
Teno	1/8 kruunun	700	50	-	750	1
Lusmaniemi	1/8 perintö	750	-	-	750	1
Menesjärvi	1/16 kruunun	345	-	30	375	2
Vuopionsuu	¼ kruunun	1454,50	45,50	-	1500	2
Jurmo	1/16 perintö	375	-	-	375	1
Mattila	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Lemmensuu	1/8 kruunun	496	-	254	750	2
Pyhäjärvi	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Viljaniemi	1/8 kruunun	750	-	-	750	1
Alatalo	1/12 kruunun	500	-	-	500	1
Heikkilä	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Uusitalo	1/16 kruunun	375	-	-	375	1
Uutela	1/8 kruunun	750	-	-	750	1

Vaskolla ja Sotkaniemellä oli yksi yhteinen palsta talojen ympärillä sekä Vasko- ja Keptujoen varrella.

Riutulan kotilohko oli rajatusten Lahdenperän talon Pesemäjängän lohkon kanssa, Isovuopaja – niminen niittylohko sijaitsi Syrminiemellä.

Tirron lohko sijaitsi talon ympärillä Vaskojoen pohjoispuolella.

Ritamaan kesäpaikan lohko sijaitsi Verkkojärven rannalla, talvipaikan lohko talvipaikan ympärillä.

Iivanan kotilohko oli yhteinen Tenon ja Vuopionsuun talojen kotilohkojen kanssa, kesäpaikkalohko sijaitsi kesäpaikan ympärillä Vuontisjärvellä.

Tenon kotilohko oli yhteinen Iivanan ja Vuopionsuun talojen kotitilusten kanssa, kesäpaikkalohko sijaitsee kesäpaikan ympärillä.

Lusmaniemen palsta sijaitsi talon ympärillä.

Menesjärven kotilohko sijaitsi Menesjärven rannalla, niittylohko Yli-Menesjoen luusuassa.

Vuopionsuun kotilohko oli yhteinen Iivanan ja Tenon tilojen kotitilusten kanssa, kesäpaikanlohko sijaitsi kesäpaikan ympärillä.

Jurmon lohko sijaitsi talon ympärillä Suolujärven rannalla.

Mattilan lohko sijaitsi Ivalojoen molemmilla puolilla.

Lemmensuun kotilohko sijaitsi talon ympärillä, niittylohko Lemmenjoensuun vuoman toisella puolella.

Pyhäjärven lohko sijaitsi talon ympärillä Pyhäjärven länsi- ja eteläpuolella.

Viljaniemen lohko sijaitsi talon ympärillä Hammasjärven länsirannalla.

Alatalon lohko sijaitsi talon ympärillä Tenojoen rannalla alaspäin Utsjoen rajasta.

Heikkilän lohko sijaitsi talon ympärillä Vaskojoen pohjoisrannalla.

Uusitalon lohko sijaitsi talon ympärillä Ivalojoen pohjoispuolella.

Uutelan lohko sijaitsi talon ympärillä Pyhäjärven itä- ja eteläpäässä.

Lähde: Oulun lääninhallituksen päätös 3.3.1911 no 20082 koskien kruunun liikamaiden väliaikaista erottamista Inarin pitäjässä (jäljennös). Utsjoen HA EIIIE:1. OMA.

Liite 7

Taulukot Inarin pitäjän kylien talo- ja savuluvuista 10-vuosittain vuosina 1860–1920

1860	Ivalo	Kyrö	Paadar	Muddusjärvi	Paatsjoki	Yhteensä
taloluku, josta	4	25	8	14	-	51
<i>perintötiloja</i>	-	12	-	-	-	12
<i>kruununtiloja</i>	4	13	8	14	-	39
kalastajatuvat	9	-	4	14	13	40
mäkituvat	-	-	1	-	-	1
muut savut	2	-	1	4	-	7
savut yhteensä	15	25	14	32	13	99
1870	Ivalo	Kyrö	Paadar	Muddusjärvi	Paatsjoki	Yhteensä
taloluku, josta	4	25	9	16	2	56
<i>perintötiloja</i>	-	10	-	1	-	11
<i>kruununtiloja</i>	4	15	9	15	2	45
kalastajatuvat	9	-	8	14	12	43
mäkituvat	-	-	-	-	-	-
muut savut	1	5	-	5	3	14
savut yhteensä	14	30	17	35	17	113

Lähde: Inarin henkikirja 1860, 1870. Inarin piirin NmA Ha:1. OMA.

1880	Ivalo	Kyrö	Paadar	Muddusjärvi	Paatsjoki	Näätämö	Yhteensä
taloluku, josta	4	31	12	25	7	-	79
<i>perintötiloja</i>	1	21	4	4	1	-	31
<i>kruununtiloja</i>	3	10	8	21	6	-	48
kalastajatuvat	4	-	3	4	15	-	26
mäkituvat	-	2	2	-	-	3	7
muut savut	2	6	2	6	2	-	18
savut yhteensä	10	39	19	35	24	3	130
1890	Ivalo	Kyrö	Paadar	Muddusjärvi	Paatsjoki	Näätämö	Yhteensä
taloluku, josta	5	36	16	30	11	5	103
<i>perintötiloja</i>	1	21	4	6	1	-	33
<i>kruununtiloja</i>	4	15	12	24	10	5	70
kalastajatuvat	2	-	-	-	11	-	13
mäkituvat	-	2	1	-	1	1	5
muut savut	-	17	3	7	2	1	30
savut yhteensä	7	54	20	37	25	7	151

Lähteet: Inarin henkikirja 1880. Inarin piirin NmA Ha:1. OMA; Inarin henkikirja 1890. Kittilän KHkA BbI:2. OMA.

1900	Ivalo	Kyrö	Paadar	Muddusjärvi	Näätämö	Paatsjoki	Yhteensä
taloluku, josta	6	45	18	34	6	12	121
<i>perintötiloja</i>	<i>1</i>	<i>19</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	-	<i>4</i>	<i>39</i>
<i>kruununtiloja</i>	<i>5</i>	<i>26</i>	<i>11</i>	<i>26</i>	<i>6</i>	<i>8</i>	<i>82</i>
kruununmetsätorpat	4	6	8	5	5	16	44
kalastajatuivat	-	-	-	2	-	-	2
mäkituivat	-	-	-	3	-	2	5
muut savut	-	11	5	6	13	2	37
savut yhteensä	9	62	31	50	24	32	209
1910	Ivalo	Kyrö	Paadar	Muddusjärvi	Näätämö	Paatsjoki	Yhteensä
taloluku, josta	6	59	27	39	5	14	150
<i>perintötiloja</i>	<i>1</i>	<i>33</i>	<i>9</i>	<i>12</i>	-	<i>6</i>	<i>61</i>
<i>kruununtiloja</i>	<i>5</i>	<i>26</i>	<i>18</i>	<i>27</i>	<i>5</i>	<i>8</i>	<i>89</i>
kruununmetsätorpat	5	8	16	24	7	14	74
mäkituivat	-	1	-	2	-	-	3
muut savut	3	22	18	41	6	17	107
savut yhteensä	14	90	61	106	18	45	334
1920	Ivalo	Kyrö	Paadar	Muddusjärvi	Näätämö	Paatsjoki	Yhteensä
taloluku, josta	6	63	27	37	5	13	151
<i>perintötiloja</i>	<i>1</i>	<i>32</i>	<i>9</i>	<i>10</i>	-	<i>7</i>	<i>59</i>
<i>kruununtiloja</i>	<i>5</i>	<i>31</i>	<i>18</i>	<i>27</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>92</i>
kruununmetsätorpat	7	8	19	23	7	15	79
mäkituivat	-	1	-	3	-	-	4
muut savut	4	25	13	24	5	10	81
savut yhteensä	17	97	59	87	17	38	315
itselliset	7	33	7	29	5	14	95

Lähde: Inarin henkikirja 1900, 1910 ja 1920. Kittilän KKkA BbI:2. OMA.

Liite 8

Taulukot Utsjoen pitäjän kylien talo- ja savuluvuista 10-vuosittain vuosina 1860–1920

1860	Kirkonkylä	Nuorgam	Lukkari	Järvenpää	Outakoski	Yhteensä
taloluku, josta	2	3	8	3	2	18
<i>perintötiloja</i>	-	-	<i>1</i>	-	-	<i>1</i>
<i>kruununtiloja</i>	2	3	7	3	2	<i>17</i>
kalastajatuvat	3	-	3	-	21	27
porolappalaissavut	-					18
muut savut	1	1	1	-	-	3
savut yhteensä	6	4	12	3	23	66

Lähde: Utsjoen henkikirja 1860. OLKI Hb:87. OMA.

1870	Kirkonkylä	Nuorgam	Outakoski	Yhteensä
taloluku, josta	13	1	25	39
<i>perintötiloja</i>	<i>1</i>	-	<i>1</i>	<i>2</i>
<i>kruununtiloja</i>	<i>12</i>	<i>1</i>	<i>24</i>	<i>37</i>
kalastajatuvat	5	5	3	13
porolappalaissavut	-			16
mäkituvat	1	-	-	1
muut savut	10	3	3	16
savut yhteensä	29	9	31	85

Lähde: Utsjoen henkikirja 1870. OLKI Hb:98. OMA.

1880	Kirkonkylä	Nuorgam	Outakoski	Yhteensä
taloluku, josta	14	4	27	45
<i>perintötiloja</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>3</i>	<i>5</i>
<i>kruununtiloja</i>	<i>13</i>	<i>3</i>	<i>24</i>	<i>40</i>
kalastajatuvat	-			14
porolappalaissavut	-			15
muut savut	6	-	2	8
savut yhteensä	20	4	29	82
1890	Kirkonkylä	Nuorgam	Outakoski	Yhteensä
taloluku, josta	15	6	28	49
<i>perintötiloja</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>6</i>	<i>10</i>
<i>kruununtiloja</i>	<i>12</i>	<i>5</i>	<i>22</i>	<i>39</i>
kalastajatuvat	-			10
porolappalaissavut	-			3
muut savut	7	3	5	15
savut yhteensä	22	9	33	77

Lähteet: Utsjoen henkikirjat 1880 ja 1890. Oulun läänin läänintilit. KA. Mikrofilmit ES 4146 ja ES 4154. Mikrofilmit Oulun maakunta-arkistossa.

1900	Kirkonkylä	Nuorgam	Outakoski	Yhteensä
taloluku, josta	22	9	31	62
<i>perintötiloja</i>	3	1	6	10
<i>kruununtiloja</i>	19	8	25	52
kruununmetsätorpat	1	-	-	1
kalastajatuvat	1	3	5	9
porolappalaissavut	1	-	2	3
mäkituvat	1	-	3	4
muut savut	2	-	-	2
savut yhteensä	27	12	41	80
irtain väestö	8	3	7	18
1910	Kirkonkylä	Nuorgam	Outakoski	Yhteensä
taloluku, josta	22	10	34	66
<i>perintötiloja</i>	7	4	10	21
<i>kruununtiloja</i>	15	6	24	45
kruununmetsätorpat	6	1	5	12
kalastajatuvat	-	2	-	2
porolappalaissavut	-	-	4	4
mäkituvat	-	-	-	-
muut savut	3	4	8	15
savut yhteensä	31	17	47	95
itselliset	8	7	7	22
1920	Kirkonkylä	Nuorgam	Outakoski	Yhteensä
taloluku, josta	25	10	36	71
<i>perintötiloja</i>	12	6	12	30
<i>kruununtiloja</i>	13	4	24	41
kruununmetsätorpat	4	1	4	9
kalastajatuvat	-	-	-	-
porolappalaissavut	5	1	7	13
mäkituvat	4	-	-	4
muut savut	6	3	15	24
savut yhteensä	39	14	55	108
itselliset/irtolaiset	6	3	7	16

Lähteet: Utsjoen henkikirjat 1900, 1910 ja 1920. Oulun läänin läänintilit. KA. Mikrofilmit ES 4154, ES 4177 ja ES 4210. Mikrofilmit OMA:ssa.

Liite 9								
Kemin ja Tornion Lapin lapinkylien lappalaisten maksaman lapinveron määrä								
(riikintaalaria: killinkia: runstykkiä)								
Vuosi	Jukkas-järvi	Enontekiö	Inari	Teno ja Utsjoki	Yhteensä			
1777	55:4:-	26:-:-	34:26:-	17:14:6	132:14:6			
1778	54:46:-	26:-:-	34:26:-	17:14:6	132:38:6			
1779	60:26:-	26:36:-	34:26:-	17:14:6	139:6:6			
1780								
1781			39:30:-	18:14:-				
1782	69:20:-	22:26:-	36:40:-	17:20:-	146:10:-			
1783	73:20:-	27:28:-	38:18:-	17:24:-	154:42:-			
1784	75:44:-	27:28:-	36:28:-	17:24:-	157:28:-			
1785	79:04:-	29:-:-	38:8:-	17:24:-				
1786	79:18:-	29:-:-	38:8:-	17:24:-				
1787			38:8:-	17:24:-				
1788	80:10:-	29:-:-	38:8:-	17:24:-				
1789	80:10:-	29:-:-	38:8:-	17:24:-				
1790			38:8:-	17:24:-				
1791	80:10:-	29:-:-	38:8:-	17:24:-				
1792	80:10:-	29:-:-	38:8:-	17:24:-				
1793	80:10:-	29:-:-	38:8:-	17:24:-				
1794	80:10:-	29:-:-	38:8:-	17:24:-				
1795			38:8:-	17:24:-				
1796	80:10:-	29:-:-	38:8:-	17:24:-				
1797	80:10:-	29:-:-	38:8:-	17:24:-				
1798	69:28:-	29:-:-	38:8:-	17:24:-				
1799			38:8:-	17:24:-				
1800			39:-:-	17:24:-				
1801	80:10:-	29:-:-	39,-:-	17:24:-				
1802	80:10:-	29:-:-	36:24:-	17:24:-				
1803	80:10:-	29:-:-	36:24:-	17:24:-				
1804	80:10:-	29:-:-	36:24:-	17:24:-				
1805								
1806	80:10:-	29:-:-	36:24:-	17:24:-				
1807	80:10:-	29:-:-	36:24:-	17:24:-				
1808			36:24:-	17:24:-				
1809			36:24:-	17:24:-				
Lähteet: Västerbottens läns räkenskaper 1777-1809. Kammararkivet. SRA.								

Liite 10							

Tenon, Utsjoen ja Inarin lapinkylien verolappalaiset vuosina 1721-1880

Vuosi	Aviovaara	Teno	Utsjoki	Inari	Vero-lappalaisia	Ruoka-kunnat	Väkiluku
1721	6	6	33	56	101		
1725	11	6	37	61	115		
1726	15	6	40	61	122		
1730	17	7	41	59	124		
1735	23	5	43	64	135		
1741	30	4	51	68	153		
1745	29	4	47	66	146		
1751	29	5	52	63	120	82	527
1755		3	50	60	113	90	561
1760		3	55	75	133	90	567
1763		3	55	64	122	102	575
1765		3	56	63	122		
1766		2	53	64	119	109	572
1769		1	32	50	83	100	524
1770		1	27	51	79		
1772		2	45	60	107	96	530
1775		1	33	53	87	92	542
1778		1	25	45	71	94	572
1780		1	28	48	77	100	596
1785		10	21	50	81	107	654
1790		11	24	50	85	111	721
1795		12	30	51	93	120	783
1800		9	34	51	94	120	857
1806		7	27	51	85	119	777
1810		12	20	50	82	101	669
1815		16	17	51	84	93	695
1820		24	23	56	103	124	1157
1825		25	29	64	118	138	803
1830							915
1831		24	41	65	130		
1835		45	20	62	127		915
1840		40	23	58	121	165	993
1845		43	26	63	132	162	1009
1850		46	25	68	139	171	1060
1855		47	22	57	126	194	1083
1860		45	20	38	103	188	1132
1865		12	18	42	72		1200
1870							1152
1871		12	17	38	67		
1875		14	15	35	64		1230
1879				37			
1880							1250

Lähteet: Maa- ja veronkantokirjat Aviovaaran, Tenon, Utsjoen ja Inarin lapeista 1721-1806. Västebottens läns räkenskaper. Kammarkollegiet. SRA; Maa- ja veronkantokirjat 1810-1839. Tilit Lapin verosta. Lapin KKrvA LIV:2-3. OMA; Maa- ja veronkantokirjat 1840-1880. Kruununtilien asiakirjat. Lapin KKrvA LI:1-15. OMA; Utsjoen seurakunnan väkilukutaulukot 1751-1860. Utsjoen KA. S:1. OMA; Inarin seurakunnan väkilukutaulukot 1805-1875. Inarin KA SI:1-2. OMA; Inarin kappeliseurakunnan väestömuutokset 1835. TKA.

Sarjan aiemmat julkaisut vuonna 2006

1. Suomen demokratiaindikaattorit
2. Selvitys eräistä Ahvenanmaan maakuntalakien valvontaan liittyvistä erityiskysymyksistä
Utredning om vissa specialfrågor som gäller kontrollen av åländska landskapslagar
3. Bill drafting instructions (HELO)
4. Hallintolainkäytön kehittämistarpeita. Näkökohtia lainvalmistelun pohjaksi